

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

Bahor keldi seni so'roqlab...

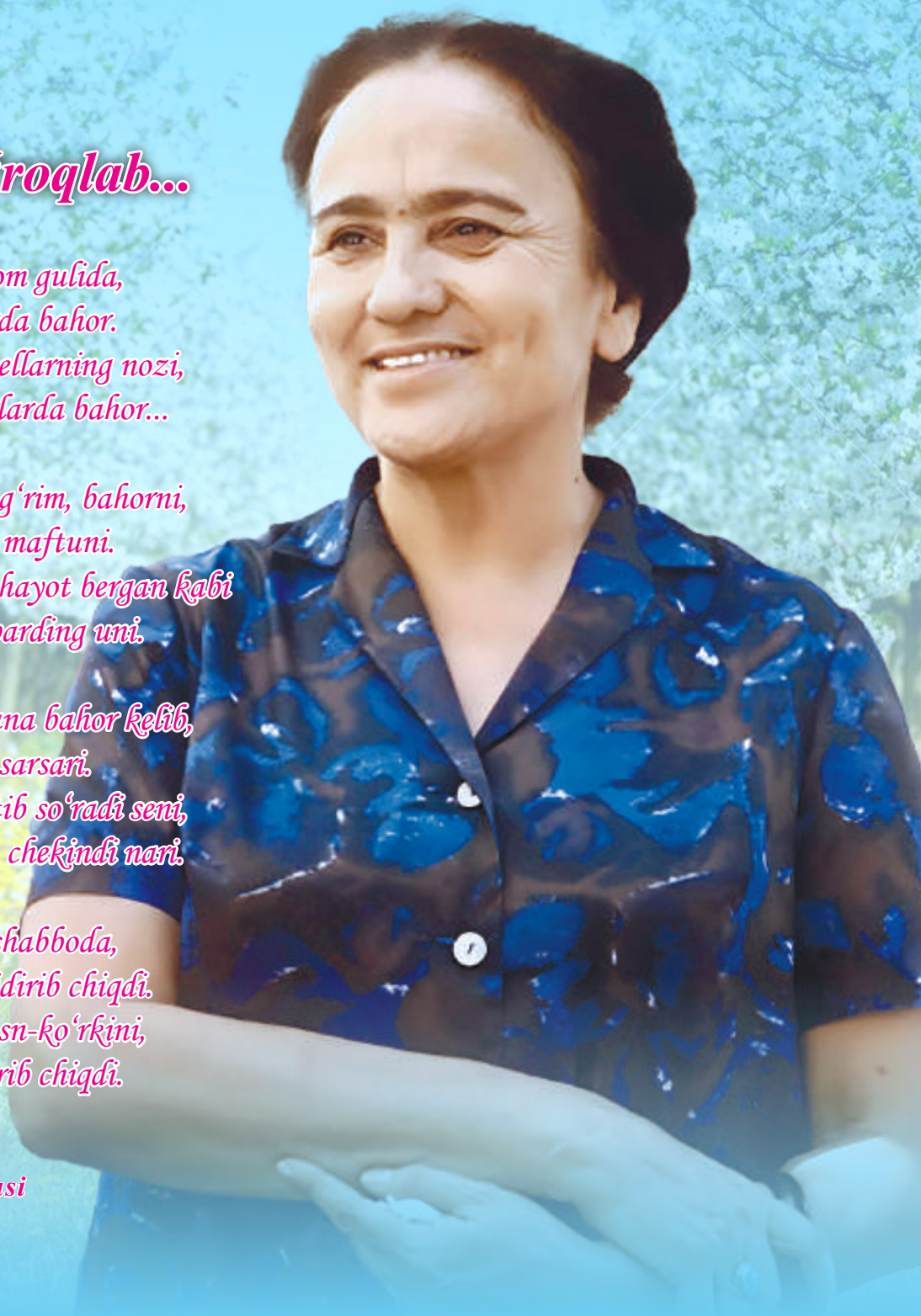
*Salqin saharlarda, bodom gulida,
Binafsha labida, yerlarda bahor.
Qushlarning parvozi, yellarning nozi,
Baxmal vodiylarda, qirlarda bahor...*

*Qancha sevar eding, bag'rim, bahorni,
O'rik gullarining eding maftuni.
Har uyg'ongan kurtak hayot bergan kabi
Ko'zlaringga surtib o'parding uni.*

*Mana, qimmatligim, yana bahor kelib,
Seni izlab yurdi, kezdi sarsari.
Qishning yoqasidan tutib so'radi seni,
Ul ham yosh to'kdi-yu, chekindi nari.*

*Seni izlar ekan, bo'lib shabboda,
Sen yurgan bog'larni qidirib chiqdi.
Yozib ko'rsatay deb husn-ko'rkini,
Yashil yaproqlarni qidirib chiqdi.*

Zulfiya,
O'zbekiston xalq shoirasi

Safo MATCHONOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O'zbek adabiyotshunosligi kafedrasi professori,
pedagogika fanlari doktori
E-mail: safomatchonov1949@gmail.com

MATN TAHLILI VOSITASIDA O'QUVCHILARNING MUTOLAA MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya: adabiy ta'lim faqat fan qonunlarigina emas, balki san'at qonunlari asosida ish ko'rishi tufayli kitobxonlik inson bilimi bilan birga ruhiyatiga, dunyoni ochiq ko'z bilan ko'rishi, yurak-yurakdan tushunishi va teran his qilishiga, fe'l-atvorining har jihatdan yaxshilanishiga, shu tariqa ma'naviy kamoloti rivojiga cheksiz ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan mazkur maqolada ta'lim oluvchilarning kitobxonlik madaniyati bilan bog'liq ma'naviyat tarbiyasida kitob ustida ishlash bilan bog'liq bir qator usullar va ularning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: *mutolaa madaniyati, kitobxonlik, matn, mundarija, so'z boshi, so'nggi so'z, titul varag'i, kolontitul, epigraf, konspekt olish, reja tuzish, sarlavha, kitob tanlash.*

Аннотация: поскольку литературное образование действует не только по законам науки, но и по законам искусства, чтение, наряду со знаниями, оказывает бесконечное воздействие на психику человека, на то, чтобы он видел мир открытыми глазами, понимал и чувствовал глубоко сердцем, на совершенствование его характера во всех аспектах, а значит, и на развитие его духовной зрелости. С этой точки зрения в статье освещается ряд методов работы с книгами и их значение в духовном воспитании учащихся, связанных с культурой чтения.

Ключевые слова: *культура чтения, чтение, текст, оглавление, введение, послесловие, титульный лист, нижний колонтитул, эпиграф, составление плана, название, выбор книги.*

Annotation: since literary education operates not only according to the laws of science but also according to the laws of art, reading, along with knowledge, has an infinite impact on the human psyche, on making him see the world with open eyes, understand and feel deeply with his heart, on improving his character in all aspects, and therefore on developing his spiritual maturity. From this point of view, the article highlights a number of methods of working with books and their importance in the spiritual education of students associated with the culture of reading.

Key words: *reading culture, reading, text, table of contents, introduction, afterword, title page, footer, epigraph, drawing up a plan, title, choosing a book.*

Maktabda adabiy ta'limning vazifasi o'quvchilarning badiiy asar g'oyaviy mazmunini tushunishi va o'zlashtirishiga erishish bilan chegaralanmaydi, balki shu orqali ularni mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega, ma'naviy-axloqiy jihatdan barkamol kishilar qilib tarbiyalashni ham nazarda tutadi. Chunki madaniyatli bo'lishning faqat bitta eng muhim vositasi bor – o'qish. Uning o'rnini hech narsa bosolmaydi. O'qib-o'rganmasdan turib ma'naviy kamolot haqida so'z bo'lishi mumkin emas.

Kitobxonlik madaniyati kitob o'qishni o'zlashtirish bilangina belgilanmaydi. U avvalo, mutolaaga ijodiy munosabatda bo'lishni taqozo etadi va uzoq yillar mobaynida shakllana boradi. Oddiy kitobxon erkin tanlab o'qiydi va u, odatda, asarning biror jihatini (voqealar qurilishi, she'r tuzilishi, qahramonlar xarakteri mantig'i, mavzu, kompozitsiya, konflikt, sujet, badiiy detal kabi nazariy tushunchalarni) o'rganishni nazarda tutadi. O'quvchi esa shunchaki kitobxon emas. U o'qituvchining topshirig'i, asar mutolaasi jarayonida nimalarga e'tibor berish yuzasidan maslahati, talabiga ko'ra ma'lum bir

maqsad bilan o'qiydi. O'qituvchining topshiriq-tavsiyasi o'quvchi uchun asarni tushunishga kalit vazifasini o'taydi. A.Umarovning fikricha, "Kitobxonlik "murakkab ijtimoiy-ruhiy jarayon bo'lib, uning mohiyatini anglash tizimiy tahlil va sintezni uyg'un tarzda amalga oshirish hamda mutolaa hodisasining tarkibiy tushunchalarini o'rganishni taqozo etadi"¹.

Aslida har qanday asar ustida ishlash, uni o'rganish asosida o'sha asarning g'oyaviy mazmuni bilan o'quvchilarning ma'naviy-ruhiy ehtiyoji o'rtasida ichki bog'liqlik, mutanosiblik turadi. O'qituvchi kitob tanlash jarayonida mutolaaning shu jihatiga e'tibor berishi, o'quvchilarni tavsiya qilayotgan asarni qabul qilishga ruhan tayyorlashi zarur. Kitob ustida ishlash kitob bilan tanishishdan, yana ham to'g'rirog'i, uning nomi to'g'risida mulohaza yuritishdan boshlanadi. O'quvchi u yoki bu kitobni qo'lga olar ekan, dastlab nomining mag'zini chaqishga intiladi. Bu qiziqish uning bilimi, aqli, hayotiy tajribasini muallif tomonidan qo'yilgan muammoni to'g'ri tushunish va baholashga yo'llaydi.

1 Umarov A.O. Мутולהа маданияти: шахс, жамият, тараққиёт. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси. – Тошкент: Фан, 2004. – 15-б.

Badiiy asarlar nomi ilmiy asarlar nomidan obrazlilik bilan ajralib turadi va unda ma'lum ma'noda adabiyotning tarixiy taraqqiyoti ham aks etadi. Asar nomi muallif uchun g'oyaviy niyatini ifodalash va targ'ib etishning eng yaxshi vositasidir. O'quvchining kitob bilan tanishuvi uning nomi, muallifi haqidagi ma'lumotlar bilan cheklanmaydi. Kitob apparati, xususan, titul varag'i, annotatsiya, epigraf, so'z boshi, so'ngi so'z, mundarija, kishilar va joy nomlari ko'rsatkichi, izohlarda shunday ma'lumotlar jamlangan.

Titul varag'ida muallifning ismi-sharifi, kitobning nomi, janri, qo'lyozmani nashrga tavsiya etgan tashkilot (ilmiy-metodik nashrlarda), nashr tartibi, kimlarga mo'ljallangani, bosib chiqargan nashriyot va shahar nomlari qayd qilinadi. Titul varag'ining orqasidagi ma'lumotlar esa asar janriga ko'ra turli tartibda beriladi. Jumladan, badiiy nashrlarda kitob muharriri ko'rsatilib, annotatsiya berilsa, ilmiy-metodik adabiyotlarda, masalan, darslik va qo'llanmalarda maxsus muharrir, ilmiy maslahatchi, taqrizchi nomlari keltirilib, annotatsiya, shuningdek, qaysi bo'lim kimga tegishlilik (ish mualliflar guruhi tarafidan bajarilgan bo'lsa), ayrim hollarda mundarija va chiqish ma'lumotlari aks etadi.

Annotatsiyada kitobdagi asar yoki asarlarning mavzu doirasi, janri, shakli, kimlarga mo'ljallangani, ba'zan muallif haqidagi ma'lumotlar ixcham tarzda bayon qilinadi.

Epigraf esa bir qarashda, asarga aloqasi bo'lmagan mustaqil juz'iy luqma sifatida taassurot qoldirsa-da, asosiy matn bilan g'oyaviy, badiiy-estetik uyg'unlikka ega va ramziylik kasb etadi. Uning mazmunini anglash asar mazmunini tushunishga yo'l ochadi, mantiqiy tafakkur yuritishga o'rgatadi. O'quvchilarni epigraf mag'zini chaqirishga o'rgatish dasturda belgilangan o'quv-tarbiyaviy vazifani bajarishning shartlaridan biridir.

Kitob ustida ishlash jarayonida **mundarija** o'ziga xos ko'rsatkich vazifasini bajaradi. Unda asarda yoritilgan masalalar ixcham shaklda, bo'lim, bob va paragraflar tartibi asosida aks etadi. O'quvchi kitobga qayta murojaat qilgan paytda ham mundarijaga qarab, o'ziga kerakli materiallarni osongina topishi mumkin. Ba'zi asarlar mundarijasi (sarlavhalari) qiziqarliligi bilan diqqatni jalb etadi. Masalan, X.To'xtaboyening "Sariq devni minib" romanining boblari janr tabiatiga ko'ra "Ko'chaga quvildim", "Xudoning yelkasiga igna sanchdim", "Qotillar maslahati" tarzida g'ayritabiiy nomlanishi kitobxonning qiziqishiga alohida turtki bo'ladi.

Kitob bilan ishlashda yordam beradigan unsurlardan biri **kolontitul**dir. U, asosan, lug'atlar va qomusiy nashrlarda ham bir varaq matnning tepa qismida ishlatiladi. Chapda izohlanayotgan so'zlarning birinchisi, o'ngda oxirgisi qayd etiladi.

O'quvchilarni deyarli barcha tur va janrdagi asarlar mazmuni, ilmiy va ilmiy-ommabop adabiyotlar mohiyati bilan tanishtirishda **so'z bosh**lardan ham keng foydalaniladi. Ayniqsa, mumtoz adabiyot va chet el adabiyoti namunalari, shuningdek, tarixiy asarlarda so'z boshiga

alohida ehtiyoj seziladi. Jumladan, "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon" romanlarida adib tomonidan mazkur asarlarning yaratilish tarixi, mavzu doirasi to'g'risida yozilgan qisqacha kirish so'zlari ana shunday tanishtiruvchilik xususiyatiga ega.

So'nggi yillarda ayrim yozuvchilarning saylanma kitoblariga so'z boshi yoki **so'nggi so'z** yozish urf bo'ldi. Adabiyotning tajribali bilimdonlari, taniqli shoir va yozuvchilar qalamiga mansub bunday maqolalarda yozuvchi ijodining o'ziga xos xususiyatlari, adabiyotga qo'shgan hissasi, yashab ijod etgan davri, asarlarining mavzu doirasi, qahramonlari xususida so'z yuritiladi.

Kitoblar yuqorida qayd etilganlardan tashqari, janri va xarakteriga ko'ra, izohlar, shartli qisqartmalar, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati kabi qismlar bilan ham ta'minlanadi. Asar g'oyasi bilan chuqurroq tanishishda ulardan har birining o'z o'rnini va vazifasi bor. Kitob apparati bilan tanishgan o'quvchida uning ilm-fan, san'at va adabiyotning qaysi sohasiga aloqadorligi, ko'tarilgan mavzular ko'lami, doirasi yuzasidan tasavvur tug'iladi.

O'quvchi asar mutolaasiga kirishar ekan, o'z oldiga quyidagi savollarni qo'yishi va o'qish jarayonida ularga, albatta, javob topishi kerak:

1. Kitobda (har bir paragraf va bo'limlarda) nima haqida so'z yuritiladi?
2. O'zlashtiriladigan bilimlar oldin egallangan bilimlarni to'ldira oladimi?
3. Ilgari surilgan g'oyalar hayotga mos keladimi, ularni qayerlarda qo'llash mumkin?

Ko'rinadiki, kitob ustida ishlash uning asosiy matni ustida ishlash bilan bog'liq yangi bosqichga ko'tariladi va yangicha mazmun kasb etadi. Bu jarayon o'z ichiga quyidagi ishlarni qamrab oladi:

Ko'chirma (sitata)lar olish. Inson xotirasi har qancha taraqqiy etgan bo'lmasin, o'qigan kitoblari, gazeta-jurnallardagi o'zi uchun zarur g'oyalar, daliliy misollar, taxminlar, hukm-xulosalar, muhim sanalarni to'la, aniq va o'zgartirmasdan esda saqlash imkoniga ega emas. O'zlashtirilgan materiallar vaqt o'tishi bilan unutila boradi yoki biri ikkinchisi bilan chalkashtiriladi. Shuning uchun mutolaa davomida zarur deb hisoblangan o'rinlardan ko'chirmalar olinadi. Ko'chirmaning har ikki tomonida qo'shtirnoq belgisi qo'yilib, tagiga muallifning ism-sharifi, asar nomi, nashr qilingan joy, nashriyot nomi, nashr yili va kitob sahifasi qayd qilinadi. So'z va gaplar qisqartirilsa, nuqtalar bilan belgilanadi.

Ko'chirmalar badiiy asarlardan ham, ilmiy-metodik asarlardan ham olinadi. U o'quvchiga maqola, referat, insho va ma'ruza matnlarini yozishda:

- a) o'z fikrini asoslash;
- b) tinglovchi (boshqa)larni nufuzli muallif fikri bilan tanishtirish;
- d) o'z fikrini aniqroq ifodalash;
- e) badiiy matn orqali asar tilining o'ziga xosligini ko'rsatishda yordam beradi.

Kitob ustida ishlash jarayonida mavzuga aloqador

o'rinlardan ko'chirmalar olishni topshirish o'quvchini mustaqillikka o'rgatadi. U tahlilda o'zi olgan ko'chirmalarga ishonchli manba sifatida tayanadi.

Ko'chirma ikki xil shaklda ishlatiladi:

1. Mustaqil gap sifatida.
2. Muallif gapi tarkibida.

Reja tuzish. Har qanday asar mazmunini o'zlashtirishda eng ko'p qo'llaniladigan usullardan biri reja asosida o'rganishdir. Reja asarda ko'tarilgan masalalar, voqealar tartibini qamrab oladi. Shuning uchun reja ustida bosh qotirishdan oldin o'rganilayotgan asar (matn) diqqat bilan o'qiladi, ma'noli qismlarga ajratiladi. Reja quyi sinflardan badiiy asar qahramonlari boshdan kechirgan voqealar izchilligi asosida sodda tarzda, yuqori sinflarda adabiy qahramonlar xarakteri evolutsiyasi bilan bog'lab murakkab shaklda tuziladi. Reja ustida ishlash – asar mazmuni, tili, kompozitsiyasi, qolaversa, qahramonlar xarakterining yaratilishi ustida ishlash bo'lib, 5-sinfda 2–3, 6-sinfda 4–5 betdan iborat asarlar matni bo'yicha reja tuziladi. Reja tarixiy, ilmiy, ilmiy-ommabop asarlar mutolaasida ham tuziladi va u o'quvchini diqqat bilan o'qishga, muhimni nomuhimdan ajratishga, mustaqil fikrlashga, o'qiganini esda saqlashga o'rgatadi.

Konspekt olish. Konspekt o'z ichiga rejani ham, ko'chirma va tezisni ham qamrab oladi. Tarixiy, ilmiy va metodik adabiyotlarni konspektlashtirishda katta ma'rifiy maqsad ko'zda tutiladi. Konspektida o'rganilayotgan asarning asosiy mazmuni qisqa shaklda ifodalanadi. Uni yozishda:

- a) o'rganilayotgan asardagi asosiy qismlar, bosh g'oya va xulosalar ajratib ko'rsatiladi;
- b) asar mazmuni o'quvchining o'z tili bilan bayon qilinadi;
- d) asosiy qonun-qoidalarigina yoritilib qolmasdan, ularni dalillovchi konkret misollar, taxmin va farazlar ham keltiriladi.

Konspekt asar mazmunini chuqur o'zlashtirish bilan birga, zarurat tug'ilganda unga qayta murojaat qilish orqali uzoq yillar esda saqlashga ham yordam beradi.

2 Камбарова С.И. Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларнинг мустақил мутолаа маданиятини шакллантириш технологияси. Пед. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2019. – 13-б.

Kitoblar olami shu qadar boy va rang-barangki, duch kelgan asarni o'qish foydasizgina emas, balki zararli hamdir. Chunki har bir asar o'quvchining yosh xususiyati, bilim darajasi va hatto jinsini hisobga olib yaratiladi. Demak, kitobxonlik madaniyatiga erishishda asar tanlay bilish muhim ahamiyat kasb etadi. Chinakam kitob muxlisi belgilangan mavzu bo'yicha asar tanlay oladi.

Kitob tanlash shu jihati bilan e'tiborliki, asarning mavzu doirasini (hatto darajasini) oldindan bilgan o'quvchi mutolaa jarayonida o'z qiziqishi va diqqatini ma'lum maqsadga yo'naltiradi. Muayyan maqsad bilan o'qish esa asar mazmunini o'zlashtirishning muhim shartlaridan biridir.

O'quvchilarning madaniyatli kitobxon darajasiga majburlab emas, mutolaa qilingan asarlarni konspektlashtirish, bayon, insho, annotatsiya, taqriz va referatlar yozdirish, zarur deb hisoblangan o'rinlardan ko'chirmalar oldirish kabi mustaqil ijodiy ishlarni amalga oshirish orqali ko'tarish mumkin. Malakali o'quvchilar uchun kitob o'qish majburiyat bo'lmay, ehtiyojga aylanadi. Ular o'qigan asarlari yuzasidan fikr-mulohazalarini ma'lum reja asosida og'zaki (ma'ruza, suhbat, bahs) va yozma (referat, bayon, insho, taqriz, maqola) tarzida bayon qilish bilan o'zlari ham madaniy-ma'rifiy jihatdan yuksala boradilar. O'qiganlarini qayd etish, his qilish va tushunishdan tahlilga, undan estetik qabul qilishga o'tish o'quvchilarning mantiqiy tafakkur qobiliyati taraqqiyotidan darak beradi. Zero, kitob ustida ishlashdan kuzatilgan maqsad ham ma'naviy kamolotga erishishdir. Demak, "Mutolaa ehtiyoji shaxsda ixtiyoriy, erkin va ongli o'qib-o'rganish, estetik zavqlanish, huzurlanish va ilhomlanishga bo'lgan moyilliklar negizida individual qiyofa kasb etadi"².

Yuqorida aytilganlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, o'quvchining kitob ustida ishlash madaniyati uning ma'naviyati darajasini belgilaydi. Ma'naviyat esa o'z-o'zidan bino bo'lmaydi. U ta'lim-tarbiya uyg'unligidagi tinimsiz izlanishlar, o'qish-o'rganishlar mahsulidir. Kitobxonlik madaniyatiga mashaqqatli, ayni damda zavqli mehnat, izchil mutolaa orqali erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Камбарова С.И. Умумий ўрта таълим тизимида ўқувчиларнинг мустақил мутолаа маданиятини шакллантириш технологияси. Пед. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. – Самарқанд, 2019. – 153 б.
2. Матжон С. Мактабда адабиётдан мустақил ишлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – 208 б.
3. Умаров А.О. Мутолаа маданияти: шахс, жамият, тараққиёт. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси. – Тошкент: Фан, 2004. – 194 б.

Nasiba SABIROVA,

Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi Tillarni o'qitish metodikasi kafedrasini mudiri, professor, filologiya fanlari doktori (DSc)

E-mail: sabnas1@yandex.ru

ORCID: 0000-0002-1236-283X

“TARBIYA” FANINI O‘QITISHDA BADIY ADABIYOTLARDAN FOYDALANISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada „Tarbiya“ fani dars jarayonida badiiy adabiyotlar xususan, Alisher Navoiy, Yusuf Xos Hojib, Behbudiy, Ahmad Yugnakiy kabi adiblarimizning ilmiy va ma'naviy merosidan foydalanishning o'ziga xosliklari bayon qilingan. Qolaversa, ularning tarbiya, odob, bilim va axloq tushunchalariga oid qarashlari keltirilib, muhokama qilingan. Badiiy adabiyotlardan „Tarbiya“ fani darslarida foydalanishning samarali jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, „Qobusnoma“, „Siyosatnoma“, „Qutadg'u bilig“, zakovat, odob, tarbiya, ilmiy meros, „Tib qonunlari“, o'zlikni anglash.

Аннотация: в данной статье рассматриваются особенности использования художественной литературы в процессе преподавания дисциплины «Воспитание». В частности, анализируется научное и духовное наследие таких выдающихся мыслителей, как Алишер Навои, Юсуф Хос Хожиб, Бехбудий, Ахмад Югнаки. Также приводятся и обсуждаются их взгляды на вопросы воспитания, этики, знаний и нравственности. Раскрываются эффективные аспекты использования художественной литературы на уроках данной дисциплины.

Ключевые слова: художественная литература, «Кабуснаме», «Сиасетнаме», «Кутадгу билиг», мудрость, этика, воспитание, научное наследие, «Каноны медицины», самосознание.

Annotation: this article examines the peculiarities of using fiction in the teaching process of the subject „Education.“ In particular, the scientific and spiritual heritage of outstanding thinkers such as Alisher Navoi, Yusuf Khos Khojib, Behbudi, and Ahmad Yugnaki is analyzed. Their views on education, ethics, knowledge, and morality are presented and discussed. The effective aspects of using fiction in „Education“ lessons are also revealed.

Key words: fiction, „Qabusnoma“, „Siyosatnoma“, „Qutadgu Bilig“, wisdom, ethics, education, scientific heritage, „The Canon of Medicine“, self-awareness.

Kirish. Ilk marotaba darsliklarda XXI asr ko'nikmalari deb nom olgan „yumshoq ko'nikmalar“ joriy qilindi. Darslik orqali o'quvchida bilim berishdan tashqari ko'nikma shakllantiriladi. Yangi fan darsliklaridagi amaliyotga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va mavzular o'quvchida muvaffaqiyat motivlarini uyg'otadi. Faol fuqarolik pozitsiyasi shakllantiriladi. O'quv fani mohiyati 50% nazariy, 50% amaliy asosga qurilgan. Darslik yorqin, rangli, illyustratsiyalarga boy va har bir bo'limi o'ziga xos fon, milliy va umuminsoniy xulq, ijtimoiy malakani ifoda etgan rasmlar bilan ta'minlangan. Har bir darslik uchun video, audio, media materiallar jamlangan disk beriladi. Insonning kelajakda muvaffaqiyatli inson bo'lishi, eng avvalo, to'g'ri maqsad qo'yishga bog'liq. Deyl Karnegi, Brayan Treysi kabi mashhur lektorning ta'limotiga ko'ra, hayotda o'z oldiga maqsad qo'yish va unga erishishni o'rganish ham aslida bir fan. „Tarbiya“ fanining ahamiyatli jihati shuki, u bosqichma-bosqich bolada maqsad qo'yish va unga intilish ko'nikmasini shakllantirib boradi. Xalqimiz ma'naviyatini yuksaltirishning ilmiy-nazariy, fundamental konsepsiyasi ishlab chiqildi. Milliy o'zlikni anglash aynan ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirish, o'z xalqining tarixi, madaniy merosini o'rganish, bugungi holati va ertangi istiqbolini aniq tasavvur etishdan boshlanadi. Har bir

insonning mehnati, faoliyati, hayotiy maqsadlari ma'lum bir qadriyatlarga erishish, moddiy va ma'naviy boyliklarga ega bo'lishga yo'naltirilgan bo'ladi. Forobiy aytganidek, „Odamlar o'zlarining xos xususiyatlariga va tabiiy ehtiyojlariga ko'ra jamiyat tuzadilar. Ularning harakat va fe'llarini dastavval bora-bora odatlarga aylanadigan tabiiy qobiliyatlar belgilaydi“. O'z-o'zingni angla va shu orqali dunyoni anglaysan. Dunyoni insonning teran qatlamlariga kirmasdan sirtidan bilishga bo'lgan barcha urinishlar narsalar haqida faqat yuzaki tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Insonning sirtiga qarab harakat qiladigan bo'lsak, narsalar mohiyatini hech anglay olmaymiz, zero, bu mohiyat insonning o'zida mujassamlashgan. Demak, inson o'zini dunyodan oldinroq va ko'proq biladi, ayni shu sababli u dunyoni o'zidan keyin va o'zi orqali anglab yetadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tarbiya fanlarini o'qitishda mustaqil ta'lim topshiriqlaridan metodik foydalanish, tarbiya fanlarini o'qitish tizimida, uni didaktik kasbiy tayyorgarlikkach bo'lgan kasbiy kompetensiyani rivojlantirish umumiy tamoyillari, tarbiyaning jarayonlari va tarbiya metodlari masalasida dastlabki pragmatik g'oyalar amerikalik faylasuf va pedagog Djon Dyui (Джон Дюи. Общество и его проблемы Жоҳн

Девей. Тхе Публис анд итс Проблемс. Денвер, 1927. / Дж. Дюи. Общество и его проблемы. — Перевод с английского: И. И. Мюрберг), Skatkin M.N fanlarning o'qitilishida muammoli mustaqil ta'lim topshiriqlarini tadqiq qilgan. Uning mustaqil ta'lim topshiriqlari tavsifi va tasnifiga doir yondashuvlaridan dunyo miqyosida foydalaniladi. Tarbiya fanlarining birliklarini izohlash, ularning pedagogik va psixologik talqini bo'yicha Rubenshteyn S.L. (Рубенштейн С.Л. Проблемы общей психологии. — М.: Педагогика, 1976.), metodik amaliyoti bo'yicha Leontev A.N. (Леонтев А.Н. Проблемы развития психики. — М.: Педагогика, 1972.), ruhshunoslikdagi sezish, anglash kategoriyalari Ponomarev Y.A., tadqiqotlarida atroflicha o'rganilgan. Maqolani yozish davomida eksperiment, analiz, diduksiya, sintez metodlaridan foydalanildi.

Muhokama va natijalar. Tarbiya-shaxsda muayyan jismoniy, aqliy, ruhiy, axloqiy va ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayondir. Insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida qo'llaniladigan choratadbirlar majmuasi tarbiyaviy jarayonni tashkil etadi. Tarbiya insonning yuksakligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. O'rta Osiyo mutafakkirlarining axloq haqidagi fikrlari, o'g'itlari shunday kuchga egaki, ular o'quvchilar qalbida insoniylik urug'larining unib chiqishiga, katta hayot yo'lga olib chiqishga yordam qiladi, ma'naviy kuch-quvvat beradi. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Xos Hojib, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy kabi ulug' mutafakkirlarning axloqiy qarashlari va qadriyatlardan mustaqil O'zbekiston istiqlolini mustahkamlashda, o'quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirishda, kundalik turmushimizda keng foydalanishimiz maqsadga muvofiqdir. Abu Ali ibn Sinoning axloq haqidagi qarashlari uning shoh asarlari bo'lmish "Tib qonunlari", "Ash-shifo" va boshqa asarlarida ham o'z ifodasini topgan. Ibn Sino ta'limotiga ko'ra, odamga do'st tutinishning uch xil yo'li bor: "Birinchidan, har qanday qiyinchilik bo'lishiga qaramay, kishi o'z do'stini falokatdan qutqarishni, ikkinchidan, g'oyaviy yaqinlik va dunyoqarashlar umumiy bo'lgan chinakam va doimiy do'stlikni va uchinchidan esa kishining mansabi, puli yoki mavqeyiga qarab o'zining shaxsiy manfaatini qondirish ko'zda tutilgan do'stlik bo'ladi", — deb ta'kidlaydi Ibn Sino.

Inson har safar mutafakkirlar diqqat markazidan o'rin olar ekan, uning mohiyatini yangi tarixiy sharoitda va yangicha nuqtayi nazardan anglab yetishga harakat qilib, uni qayta va qayta yangidan kashf etganlar. Pirovardida, falsafa fanida insondan murakkabroq va ziddiyatliroq predmet yo'q, desak, hech mubolag'a bo'lmaydi. Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarida o'quv va bilimni farqlaydi: o'quv tug'ma ravishda inson ruhiyatida mavjuddir, bilim esa o'qish-o'rganish va mehnat tufayli egallanadi. Agar ularning har ikkisi o'zaro birlashsa, insonning qadri ortadi:

Zakovat qayerda bo'lsa, ulug'lik bo'ladi,
Bilim kimda bo'lsa, buyuklik bo'ladi.

Zakovatli uqadi, bilimli biladi
Bilimli, zakovatli tilakka yetadi.

Yusuf Xos Hojib ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liq holda bo'lishini tavsiya etadi, o'g'il bolalarning bir necha san'at turlarini va hunarlarni tugal o'rganmog'i lozimligini ta'kidlaydi. Bu, ularning kelajak hayotlari, jamiyat rivoji uchun zarurligini aytadi. Pedagogikaning fan sifatida shakllanishi yosh avlodni hayotga tayyorlash, ular tarbiyasini samarali amalga oshirish ehtiyojidan kelib chiqadi. Bu ehtiyoj tarbiya borasida orttirilgan tajribalar to'plangandan keyin o'sha tajribalarni umumlashtirish, yoshlar tarbiyasi haqida qonun-qoidalarni ishlab chiqish zaruratini taqozo etadi. Avvalo pedagogikaning nazariy kurtaklari falsafa negizida paydo bo'ladi. Ta'lim-tarbiya masalalari hamisha mutafakkir, yozuvchi, olimlar xayolini band qilib kelgan. Ular o'zlarini bola tarbiyasi, ularni barkamol inson qilib tarbiyalash haqidagi yorqin mulohazalari bilan pedagogik fikrlar ravnaqiga ulush qo'shganlar. Masalan: Nizomulmulkning "Siyosatnoma", Nosir Xisravning "Saodatnoma", Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq", Alisher Navoiyning "Mahbubul qulub", Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarlari bevosita odob, axloqqa daxldordir. Bu asarlarda insonparvarlik, halol mehnat, do'stlik, chin muhabbat, sadoqat kabi yuksak axloqiy fazilatlar o'z aksini topgan. Kaykovusning "Qobusnoma", IV asrda yashab o'tgan hind faylasufi Beydaboning "Kalila va Dimna" asarlari, "Ramayana", "Mahobxorat" dostonlari, Sa'diyning "Guliston" va "Bo'ston", Jomiyning "Bahoriston", Ahmad Donishning "O'g'illarga nasihat", bundan tashqari Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, "Chor darvesh", "Ming bir kecha" kitoblari ham qimmatbaho ma'naviy-madaniy meros bo'lib, Sharq-u g'arb xalqlari ming yillar mobaynida bulardan bahramand bo'lganlar va komillik tog'risida uning qirralarini yoritib berganlar. Quvg'inlar, qatag'onlar, bosqin-u yong'inlarga qaramay, ajdodlarimizdan bizga adabiy, ilmiy-falsafiy, pedagogik va boshqa sohadagi ming-minglab noyob kitob va qo'lyozmalarda bitilgan ma'naviy merosimiz etib kelgan. Ana shu durdona manbalarda bizning necha ming yillik tariximiz, madaniyatimiz, qo'yingki o'zligimiz mujassamlangan.

Xulosa. Xulosa sifatida aytadigan bo'lsak, dunyoni insonning teran qatlamlariga kirmasdan sirtidan bilishga bo'lgan barcha urinishlar narsalar haqida faqat yuzaki tasavvur hosil qilish imkonini beradi. Insondan sirtga qarab harakat qiladigan bo'lsak, Hadisi shariflardagi axloqqa oid ibratli maslahatlar, hikoyatlar, asrlar davomida ajdodlarimiz hayotida tarkib topgan milliy urf-odatlar, an'analar Beruniy, Forobiy, Ahmad Yassaviy, Amir Temur, Navoiy, Bobur singari buyuk allomalar, olimlar, yozuvchilarning axloq haqidagi ko'plab fikr-mulohazalari bugungi kunda ham oilaviy hayot uchun, har bir inson uchun qadr-qimmatini yo'qotmagan muhim tarbiyaviy ahamiyatga molikdir. Jumladan, Amir Temur axloqi husniya — yaxshi xulqlar egasi bo'lgan. U oqil va tadbirli sarkarda sifatida

odamlarni ishga tayinlashda ham, vazifasidan ozod etishda ham shoshmashosharlik va adolatsizlikka yo'l qo'ymagan, balki yetti o'lchab bir kesgan. Amir Temur singari jahon ma'naviyati saltanatida o'z o'rinlariga ega bo'lgan buyuk bobokalonlarimizning axloq, go'zal xulq haqidagi fikrlari bugungi kun talabi bilan yozilgandek tuyuladi. "O'g'illarim! Millatning ulug' martabasini, saodatini saqlamoq uchun sizlarga qoldirayotgan vasiyat va tuzuklarni yaxshi o'qing, aslo unutmang va tatbiq eting. Millatning dardlariga darmon bo'lmoq

vazifangizdir. Zaiflarni qo'riqlang, yo'qsillarni boylar zulmiga tashlamang. Adolat va ozodlik dasturingiz, rahbaringiz bo'lsin". Ismoil al-Buxoriy "Axloqning yaxshi bo'lishi, taomning pokizaligi, rostlik va omonatga xiyonat qilmaslik shart, dunyoviy ishlardan chetda qolgan bo'lsang ham zarari yo'qdir", – deb yozadi. "Tarbiya" fani dars jarayonida badiiy adabiyotlar hamda ajdodlarimizning o'gitlaridan foydalanish o'quvchini milliy ruhda tarbiya etishning asosiy mezonini sifatida baholasak, yangilash bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: "O'zbekiston", 2017.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – T.: "O'zbekiston", 2017.
3. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – T.: "O'zbekiston", 2018.
4. Mirziyoyev Sh.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-jild. – T.: "O'zbekiston", 2019.
5. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild. – T.: "O'zbekiston", 2020.
6. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023.
7. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrda qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ-637-sonli Qonuni.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022—2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 26-sentyabr "Oliy ta'lim muassasalariga kirish uchun nomzodlarni maqsadli tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi PQ-3290-sonli Qarori.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabr "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-sonli Farmoni.
11. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. – Toshkent, 2008.
12. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Pedagogik texnologiyalarga oid atamalarining izohli lug'ati. – T.: Fan va texnologiya, 2012.
12. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish nazariyasi va metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2012.
13. Azixxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003.

Shohida SHAHABITDINOVA,
Andijon davlat universiteti,
O'zbek tilshunosligi kafedrası professori,
filologiya fanlari doktori

ZAMONAVIY NEYROPSIXOLINGVISTIKA TENDENSIYALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada zamonaviy neyropsixolingvistika tendensiyalari hamda uning tarixi va rivojlanish bosqichi, qolaversa, zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni haqida muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *neyropsixolingvistika, tendensiya, psixologiya, mental, maxsus ilmiy yo'nalish, nazariya, til.*

Аннотация: в статье рассматриваются направления современной нейropsихолингвистики, ее история и этапы развития, а также ее место в современной лингвистике.

Ключевые слова: *нейropsихолингвистика, тенденция, психология, психическое, специальное научное направление, теория, язык.*

Annotation: this article discusses the trends of modern neuropsycholinguistics, its history and stages of development, as well as its place in modern linguistics.

Keywords: *neuropsycholinguistics, trend, psychology, mental, special scientific direction, theory, language.*

Zamonaviy rus neyrolingvistikasida paydo bo'lgan turli yo'nalish va maktablar psixolingvistikadagi maktablar bilan qisman mos keladi. Shunisi e'tiborga loyiqli, rus psixolingvistikasida muhim maktabni Vigotskiy-Leontyev maktabi deb atash mumkin. Uning asoschisi A.A.Leontyev bo'lib, u yaratgan ilmiy hamjamiyat, birinchi navbatda, rus psixologiyasining asoslariga, xususan, ko'pincha "psixologiya motsarti" deb ataladigan L.S.Vigotskiyning nazariyalariga tayanadi [1;C.10]. Ushbu davrda psixolingvistika faoliyat nazariyasiga asoslangan bo'lib, bu rus psixolingvistikasini nutq faoliyati nazariyasi sifatida erta tavsiflashga olib keldi. 1960-70-yillarda ushbu konsepsiya, asosan, til foydalanuvchilarining individual mental xususiyatlari bilan bog'liq masala va nazariy yutuqlar doirasini belgilab berdi. Leontyev-Vigotskiy maktabi, shuningdek, Moskva maktabi deb ta'riflanishi mumkin bo'lgan neyrolingvistika yo'nalishi bilan kesishadi. Uning eng ko'zga ko'ringan siymosi T.V.Axutina [2;C.10-11]. Vigotskiy maktabidan tashqari, Rossiya psixolingvistikasi doirasida boshqa tadqiqot guruhlari ham paydo bo'ldi. Taniqli guruhlardan biri taniqli psixolog va psixolingvist N.I.Jinning g'oyalari bilan bog'liq bo'lib, uning tushunchalari Rossiya psixolingvistikasining "birinchi to'liqini" ning yetakchi vakili I.N.Gorelov [3;C.320] tomonidan puxta ishlab chiqilgan. Shuning uchun ushbu maxsus ilmiy yo'nalish Gorelov-Jinkin maktabi deb nomlanadi. L.V.Saxarniy tomonidan tashkil etilgan Sankt-Peterburg psixologik maktabi ham neyropsixolingvistikani shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Ushbu maktab Sankt-Peterburg va neyrolingvistika g'oyalarini (L.Y.Balonov va V.L.Deglin bilan bog'liq) Xitoy ilm-fan elementlari bilan birlashtirdi. Sankt-Peterburgda tegishli ilmiy yo'nalishlar doimiy ravishda "neyro + psixolingvistika" bilan birgalikda ko'rib chiqiladi, bu esa "neyropsixolingvistika" atamasi ushbu ilmiy maktabga juda mos kelishini ta'kidlaydi.

Neyropsixolingvistika asosan, nevrologiya usullariga, xususan, neyropsixologiyaga tayanadi. Miya o'rganishning dastlabki yondashuvi miya faoliyatidagi jismoniy buzilishlar va inson xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatishga qaratilgan to'g'ridan-to'g'ri *kuzatish* edi. Luriya ta'kidlaganidek, "Diqqatni miyaning qaysi sohalari nutqni tashkil qilishning o'ziga xos jihatlari uchun mas'ul ekanligini aniqlashdan oldin inson nutqi qanday ishlashini va murakkab nutq shakllarini yaratish hamda tushunishda ishtirok etadigan har bir komponentga qanday psixofiziologik omillar ta'sir qilishini o'rganishga yo'naltirish kerak" [4;C.252]. Demak, miya shikastlanishi va nutq buzilishi o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rib chiqishdan oldin nutq faoliyati va xatti-harakatlarining tuzilishini, shuningdek, ularni qo'llab-quvvatlovchi psixologik jarayonlarni tushunish juda muhim. Tilshunoslik, neyrofiziologiya va psixologiya kabi turli fan olimlari ushbu savollarga javob berishga harakat qilishdi. A.R.Luriya o'zining neyrolingvistika konsepsiyasini ishlab chiqishda rossiyalik tadqiqotchilarning nazariy kashfiyotlariga tayandi.

Ba'zi hollarda miya qon aylanishining buzilishi va ularning ta'sirini aniqlash mumkin. Biroq boshqa klinik holatlarda xatti-harakatlarning anormalliklari aniqlanadi, ammo miya shikastlanishining aniq xususiyatini faqat otopsiyadan keyin aniqlash mumkin. Klinik kuzatuvning ahamiyatiga qaramay, uning cheklovlari mavjud. Muhim kamchilik – to'plangan ma'lumotlarni umumlashtirishning murakkabligi. Miya shikastlanishining bir xil turiga ega bo'lgan, jarohatlardan keyin xatti-harakatlarida bir xil o'zgarishlarni boshdan kechiradigan ikki kishi yo'q. Bundan tashqari, o'rganilgan miya shikastlanishi biroz o'zboshimchalik xususiyatiga ega: tadqiqotchilar miya yarim korteksining qaysi shikastlangan hududini o'rganishni xohlashlarini tanlab - tanlay olmaydilar.

Taxminan 1850-yildan boshlab neyropsixologik

tadqiqotlar oddiy klinik kuzatuvlardan tashqariga chiqdi va miyaga to'g'ridan-to'g'ri *jarrohlik aralashuvlarini* o'z ichiga oldi. Ushbu yondashuv tadqiqotchilarga xatti-harakatlar va nutqdagi o'zgarishlarni kuzatish bilan birga miyaning ayrim qismlarini rag'batlantirish yoki o'chirish imkonini beradi. Miya to'qimasini faollashtirish uchun kimyoviy stimulyatsiya, elektr impulsleri, issiqlik va sovuq kabi usullardan foydalanish mumkin, kichik joylar esa vakuumli skalpel yoki tegishli asab yo'llarini kesish orqali tanlab yo'q qilinishi mumkin. Biroq bu usullar jiddiy axloqiy muammolarni keltirib chiqaradi. Jarrohlik usullari Nobel mukofoti sovrindori amerikalik neyroxirurg R.Sperri va uning jamoasi tomonidan samarali qo'llangan. Eng mashhur protseduralardan biri bu epilepsiyani davolash uchun amalga oshiriladigan "miya yorilishi" operatsiyasi. Xuruj paytida miyadagi g'ayritabiiy elektr faolligi bir hududdan boshqasiga tarqalishi mumkin. Ba'zi hollarda neyroxirurglar ushbu tutilishlarning og'irligini kamaytirish uchun jarohat joyini kesib tashlashlari kerak bo'lishi mumkin. Ushbu miyani ajratish muolajasi miyaning o'ng va chap yarim sharlari o'rtasidagi funksional farqlarni aniqlashda muhim rol o'ynadi.

Tadqiqotlarda nutqni qayta ishlashda muhim rol o'ynaydigan neyron tarmoqlarga katta e'tibor qaratilgan. MRI, EEG va EMG kabi ilg'or neyrovizualizatsiya usullaridan foydalangan holda, tadqiqotchilar til vazifalarini bajarish paytida miyaning qaysi hududlari faollashishini tekshiradilar. Broka va Vernike kabi an'anaviy til sohalari va miyaning boshqa qismlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir asosiy qiziqish sohasidir [5;P.29-53].

Ikki tillilik va ko'p tillilikni o'rganish ham jadal rivojlanmoqda. Tadqiqotchilar miyaning bir nechta til tizimlarini qanday boshqarishini, tillar o'rtasida almashinish jarayonini va til aralashuvini boshqarishga yordam beradigan neyron mexanizmlarni o'rganadilar [6;P.1-14]. Bundan tashqari, turli xil nevrologik va ruhiy kasalliklar bilan bog'liq nutq buzilishlarini o'rganishga katta e'tibor beriladi. Ushbu tadqiqot nafaqat ushbu kasalliklar haqidagi tushunchani chuqurlashtiradi, balki yanada samarali reabilitatsiya strategiyalarini ishlab chiqishga yordam beradi [7;P.88-102].

Neyrovizualizatsiyaning dastlabki usullaridan biri bu neyronlar tomonidan ishlab chiqarilgan zaif elektr toklarini qayd qiluvchi *elektroensefalografiya (EEG)*. Bosh terisiga kichik metall elektrodlar qo'yiladi, ular bu oqimlarni plyonkaga yozib oladi. Miyaning umumiy faoliyatini aks ettiruvchi elektroensefalogrammani tahlil qilish avtomobil dvigatelinig tovushlarini tinglash orqali ishlashini o'rganishga o'xshaydi.

Miyan skanerlashga kelsak, *kompyuter tomografiyasi (KT)* bemorning boshidan o'tadigan tor rentgen nuridan foydalanadi, ma'lumotlar sensor nur tomonidan qayd etiladi. Bu nur asta-sekin aylana yoyi bo'ylab harakatlanadi va miya to'qimalari zichligi bilan farq qilganligi sababli ular rentgen nurlarining o'tishiga

turli darajada to'sqinlik qiladi. Kompyuter turli nuqtayi nazardan miyaning batafsil tasvirini yaratadi.

Yadro magnit rezonansi (YMR) rentgen nurlari ta'siridan qochish uchun yumshoqroq usuldir. Bu atom yadrolari chastotalarda tebranishi prinsipiga asoslanadi. Miya tuzilmalari turli xil kimyoviy tarkibga ega, bu esa har xil tebranish modellariga olib keladi. Bemorning boshi atrofidagi elektromagnitlardan hosil bo'lgan o'ta yuqori chastotali o'zgaruvchan magnit maydon bu atom tebranishlarini keltirib chiqaradi. Natijada kompyuterga o'smalar, to'qimalarning shikastlanishi, qon to'planishi va qon tomirlarining yorilishini aniqlash orqali miyaning batafsil tasvirini yaratishga imkon beradi.

Pozitron emissiya tomografiyasi (PET) miya funksiyalarining lokalizatsiyasini o'rganishga imkon beradigan o'ziga xos yutuq edi. Ushbu usulda subyektga glyukozaga o'xshash shakarning radioaktiv shakli beriladi, u pozitronlar deb nomlanuvchi subatomik zarralarni chiqaradi. Faol miya hujayralari ko'proq glyukozani o'zlashtiradi va pozitronlarni chiqaradi, natijada kompyuter tomografiyasi hamda NMR ma'lumotlari bilan taqqoslanadigan tasvirlar paydo bo'ladi.

Neyrovizualizatsiya usullarining asosiy afzalligi ularning miyaning turli sohalaridagi fiziologik faollikni vizual ravishda kuzatish qobiliyatidir. Biroq sezilarli kamchilik – bu ma'lum bir hududning faollashuvini miyaning ushbu sohasi tartibga soluvchi psixologik jarayonlar bilan to'g'ridan to'g'ri bog'lash muammosi.

Ko'p usul va yondashuvlar mavjud bo'lsa-da, turli maktab va fanlardan tadqiqotchilarning xulosalari ko'pincha sezilarli darajada farq qiladi, hatto bir-biriga zid bo'lishi ham mumkin. Bu tafovut, birinchi navbatda, inson miyasining hayratlanarli murakkabligi bilan bog'liq bo'lib, ma'lum qonuniyatlarni aniqlashni qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, turli usullar o'ziga xos funksional xususiyatlarni o'rganishga qaratilgan, inson miyasi esa o'zaro bog'liq tuzilishga ega bo'lgan murakkab psixofiziologik tizim vazifasini bajaradi. [8;C.24-25]

Neyropsixologiyavistikaning asosiy yo'nalishlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Tilni qayta ishlashning neyron asoslari. Bu miyaning til zonalarining funksional tashkil etilishini, til faoliyatining turli jihatlarini ta'minlaydigan neyron tarmoqlarini, turli til vazifalarida miya faoliyatini xaritalash [9;P.304]ni o'rganadi.

2. Ontogenetik yo'nalish esa rivojlanishda nutq funksiyasining shakllanishini, tilni o'zlashtirishning muhim davrlarini hamda tilni rivojlantirish jarayonida neyroplastiklik [10;255-284] ni tadqiq etadi.

3. Patologiyavistik yo'nalish afaziya va boshqa nutq buzilishlarini, jarohatlardan keyin nutqni tiklash mexanizmlarini hamda neyroeabilitatsiya usullarini ishlab chiqish [11;P.188] bilan shug'ullanadi.

4. Ikki tillilik va ko'p tillilik esa miyada bir nechta til tizimlarini tashkil etish, tillar o'rtasida almashish

mexanizmlari hamda tilni boshqarishning neyron asoslari [12;66-69] ni o'rganadi.

5. Neyrokognitiv yo'nalish til va boshqa kognitiv funksiyalarning o'zaro bog'liqligi, tilni qayta ishlashda faoliyat ko'rsatadigan xotiraning roli va til faoliyatidagi ijro etuvchi funksiyalar [13;55-58] bilan shug'ullanadi.

6. Emotsional (hissiy) neyrolingvistika esa hissiyotlarning nutq jarayonlariga ta'sirini, hissiy prosodiyani idrok etishni hamda hissiy nutqning neyrobiologiyasi [14;P.18] ni tadqiq etadi.

7. Klinik yo'nalish nutq buzilishining diagnostikasi, terapevtik yondashuvlarni ishlab chiqish hamda nutq funksiyasini tiklashni bashorat qilish [15;P.1-9] bilan shug'ullanadi.

8. Neyrotehnologik yo'nalish kommunikatsiya uchun miya-kompyuter interfeyslarini ishlab chiqishni, asabiy faoliyatga asoslangan nutq sintezi tizimlarini yaratishni va nutq funksiyasining neyrotekniyasi [16;P.1037-1046]ni o'rganadi.

Xulosa qilib aytganda, neyropsixolingvistika – til va miyaning o'zaro aloqasini o'rganuvchi zamonaviy fan

yo'nalishi bo'lib, miyaning nutqni qayta ishlash jarayoni: tushunish, talaffuz, o'qish; nutq buzilishlarining sabablari va kelib chiqishi; miyada so'z boyligining saqlanishi va ishlatilishi; yangi tillarni o'rganishda miyaning ishlash mexanizmlarini tadqiq etadi. Uning amaliy ahamiyati insult o'tkazgan bemorlarning nutqini tiklashga yordam berish; bolalar va kattalardagi nutq buzilishlarini davolash; tillarni samarali o'rganish usullarini ishlab chiqish hamda nutq buzilishi bo'lgan insonlar uchun texnologiyalar yaratishdan iboratdir. Tahlil qilinganidek, sohaning zamonaviy tadqiqot usullariga nutq paytida miyaning MRT tekshiruvi, til jarayonlarini kompyuterda modellash, o'qish va yozish paytida miya faolligini tahlil qilish hamda miya shikastlanishining nutqqa ta'sirini o'rganish kiradi. Demak, bu soha miyaning til bilan ishlash jarayonini chuqurroq tushunish, bu bilimlarni nutq muammolari bo'lgan insonlarga yordam berish va til o'qitish usullarini takomillashtirish uchun qo'llash imkonini beradi. Neyropsixolingvistika fani rivojlanishi bilan insoniyat nutq va til bilan bog'liq ko'plab muammolarga yechim topish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Седов К.Ф. Нейропсихоллингвистика. – М.: Лабиринт, 2007. 224 с. С. 10.
2. Седов К.Ф. Нейропсихоллингвистика. – М.: Лабиринт, 2007. 224 с. С. 10-11.
3. Горелов И.Н. Избранные труды по психоллингвистике. – М., 2003. 320 с.
4. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М., 1975. 252 с.
5. Price C.J. The neurobiology of language. In Current Biology, 32(1), 2022. – 29-33 p.
6. Abutalebi J., Green D.W. Neuroimaging of language control in bilinguals: neural adaptation and reserve. Bilingualism: Language and Cognition, 2021. – 24(1), 1-14.
7. Gorno-Tempini M.L. The neuroscience of language disorders: recent advances and future directions. Nature Reviews Neurology, 2023. – 19(2), 88-102.
8. Седов К.Ф. Нейропсихоллингвистика. – М.: Лабиринт, 2007. – 224 с. – С. 24-25.
9. Friederici A.D. Language in our brain: The origins of a uniquely human capacity. MIT Press, 2021. 304 p.
10. Kuhl P.K. Early language acquisition: Neural substrates and theoretical models. Annual Review of Psychology, 73, 2022. 255-284.
11. Hickok G., Small, S. L. (Neurobiology of Language Recovery After Stroke. Current Neurology and Neuroscience Reports, 2023. 188 p.
12. Abutalebi J., Green D.W. Bilingual language production: The neurocognition of language representation and control. Journal of Neurolinguistics, 2021. 66-69 p.
13. Hagoort P. The neurobiology of language beyond single-word processing. Science, 366(6461), 2022. – 55-58.
14. Kotz S. A., Paulmann S. Emotion, Voice, and Language: An Overview. Brain Sciences, 2021. – 18 p.
15. Gorno-Tempini, M. L., et al. The neuroscience of language disorders: Advances and future directions. Nature Reviews Neurology, 2023. 1-9 p.
16. Chartier J. Speech neuroprosthesis decodes articulation from neural signals. Nature Communications. 2022. 620(7976): 1037-1046 p.

Nafisa ABDULLAYEVA,
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor
va mutaxassislarini qayta tayyorlash
va ularning malakasini oshirish instituti
o'quv ishlari bo'yicha prorektori, p.f.d. (DSc), professor
abdullayeva.n.sh@gmail.com

Muxtabar MARAIMOVA,
Toshkent shahridagi Mirobod tumani
Maktabgacha va maktab ta'limi bo'limi boshlig'i,
mustaqil tadqiqotchi

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI RAHBARLARIDA O'ZINI-O'ZI RIVOJLANTIRISHNING KASBIY FAOLIYATDAGI AHAMIYATI

Annotatsiya: maqola maktabgacha ta'lim tashkiloti direktorining self-menejment ko'nikmalarini rivojlantirish masalasiga bag'ishlangan. Tadqiqotda ushbu ko'nikmalarining nazariy asoslari, rahbarlikka ta'siri va rivojlantirish usullari tahlil qilingan. Ilmiy va amaliy tahlillar asosida muammolar va ularning yechimlari bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: *self-menejment, maktabgacha ta'lim, rahbarlik, boshqaruv, vaqt menejmenti, stressni boshqarish, kasbiy rivojlanish.*

Annotation: the article is devoted to the development of self-management skills of the director of a preschool educational organization. The study analyzes the theoretical foundations of these skills, their impact on leadership, and methods for development. Based on scientific and practical analysis, challenges and solutions are provided with relevant recommendations.

Key words: *self-management, preschool education, leadership, management, time management, stress management, professional development.*

Maktabgacha ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar rahbar xodimlarning shaxsiy samaradorligini oshirishni taqozo etmoqda. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasida maktabgacha ta'limni yaxshilash, soha xodimlarining malakasini oshirish ustuvor vazifalardan ekani ta'kidlangan. Bugungi MTT (maktabgacha ta'lim tashkiloti) direktori nafaqat ma'muriy boshqaruvchi, balki jamoani ilhomlantiruvchi lider hamdir. U zamonaviy o'quv-tarbiya dasturlarini joriy etish, pedagog kadrlar malakasini oshirish, ota-onalar bilan samarali muloqot qilish kabi keng ko'lamli vazifalarni bajaradi. Bunday shart-sharoitda rahbarning o'z-o'zini boshqarishi ko'nikmalari dolzarb ahamiyat kasb etadi – chunki aynan shu ko'nikmalar rahbarga bir vaqtning o'zida bir necha vazifalarni tizimli rejalashtirish, stressni boshqarish va o'z maqsadlariga erishishda yordam beradi. Ushbu tezisda maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori uchun self-menejment tushunchasining nazariy asoslari va amaliyotdagi ahvoli o'rganilib, mazkur ko'nikmalarni rivojlantirish zarurati va usullari tahlil qilinadi. Avvalo, mavzuning dolzarbligi sifatida ta'kidlash joizki, samarali rahbarlik qilish uchun rahbar avvalo o'zini boshqara olishi lozim – bu fikr xalqaro tadqiqotlarda ham uqtirilgan. Keyingi bo'limlarda self-menejment nazariyalari va ularning maktabgacha ta'lim tizimidagi o'рни yoritiladi, so'ng sohadagi holat ilmiy tadqiqotlar

asosida tahlil qilinib, xulosa va tavsiyalar ilgari suriladi.

Menejmentga oid adabiyotlarda "o'z-o'zini boshqarish" tushunchasi turli nazariy qarashlarda uchraydi. Amerikalik mutaxassis P. Draker (1999) "O'zingni boshqarish" (Managing Oneself) maqolasida zamonaviy mutaxassis o'z faoliyati uchun shaxsan mas'ul ekani, shu bois doimiy ravishda o'zini rivojlantirib borishi lozimligini ta'kidlaydi. Drakerning fikricha, har bir inson o'z kuchli tomonlarini, qadriyatlarini yaxshi anglab, ulardan maksimal foydalanish orqali kasbiy o'sishga erisha oladi – bu esa self-menejmentning muhim jihati hisoblanadi. Shuningdek, Stiven Kovi kabi mutaxassislar shaxsiy boshqaruvni samarali liderlikning tamal toshi sifatida ko'rishadi. Kovining prinsipial liderlik konsepsiyasida aytilishicha, rahbar avvalo o'zini doimiy ravishda rivojlantirishi lozim, ya'ni kundalik tashvishlar orasida shaxsiy o'sish va qayta tiklanishni unutmasligi kerak. Shunday qilgandagina rahbar o'z qobiliyati va bilimlarini uzluksiz oshirib boradi. Rahbarning o'zini boshqarish ko'nikmalari emotsional intellekt nazariyasida ham alohida o'rin tutadi. D. Goulman (1998) ta'kidlashicha, eng samarali rahbarlar yuqori emotsional intellekt (EQ) sohibidir, uning tarkibiy qismlari – o'zini anglash, o'zini boshqarish, ijtimoiy anglash va munosabatlarni boshqarishdan iborat. Goulmaning ta'rifiga ko'ra, o'zini boshqarish – bu shaxsning o'z his-

tuyg'ularini nazorat qilish, xususan, stressli vaziyatlarda sovuqqonlikni saqlash va tavakkalchiliklarga qaramay ijobiy kayfiyatni yo'qotmaslik qobiliyatidir. Masalan, Golman (1998) tadqiqotida rahbarlar to'satdan yuzaga kelgan muammoga nisbatan darhol ehtiros bilan reaksiya bildirmasdan, avvalo, vaziyatni tahlil qilib, bir xulosaga kelib keyin javob berishni o'rganishlari kerakligi ta'kidlanadi. Chunki o'zini boshqara olmagan rahbarlar odatda, hissiy impulslarga berilgan holda nojoiz qarorlar qabul qilib qo'yishi mumkin. Shu bois, emotsional intellekt nazariyasi rahbar uchun o'z-o'zini boshqarishni asosiy kompetensiya sifatida belgilaydi. Psixologiya va menejment sohasida self-menejment qator tarkibiy elementlardan shakllanishi aytilgan. Masalan, ayrim tadqiqotchilar o'zini o'zi boshqarishni quyidagi komponentlardan tashkil topgan deb hisoblaydilar: o'zini anglash (o'z shaxsini, kuchli va zaif jihatlarini tanigan holda harakat qilish), o'z-o'zini tarbiyalash (intizomlilik va o'z ustida ishlash), o'zini tashkil etish (maqsadlar qo'yish va faoliyatni rejalashtirish), o'z-o'zini nazorat qilish (emotsiya va xatti-harakatlarini tartibga solish), shuningdek, vaqt menejmenti (shaxsiy vaqtini samarali taqsimlash) va o'z-o'zini rivojlantirish (yangi ko'nikma va bilimlarni egallab borish) kabi jihatlar. Boshqacha aytganda, rahbarning self-menejment sohasida muvaffaqiyati uning o'zini qay darajada taniy olishi, o'zini qay darajada tarbiyalashi va tashkil eta olishi bilan chambarchas bog'liq. Liderlik nazariyasida ham self-menejmentning ahamiyati qayd etilgan. Jumladan, tadqiqotchilar K. Manz va boshqalar 1980-yillarda o'z-o'ziga liderlik (self-leadership) konsepsiyasini ilgari surib, xodimning o'z faoliyatiga nisbatan motivatsiyaviy ta'sir ko'rsata olishini ta'kidladilar. Ch. Manz ta'rificha, self-leadership – bu shaxsning o'z oldiga qo'yilgan vazifalarini bajarish usuliga ta'sir o'tkazish, ya'ni vazifalarni qayta ko'rib chiqib, ularni ijro etishga nisbatan munosabatini shunday o'zgartirishi kerakki, natijada shaxsiy samaradorlik oshsin. Bu qarash self-menejment tushunchasini yanada kengaytiradi, chunki nafaqat vaqt va resurslarni boshqarish, balki ishga bo'lgan ichki munosabat va ma'noni ham boshqarish lozimligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, A. Bandura (1986) ning ijtimoiy-kognitiv nazariyasida o'z-o'zini tartibga solish (self-regulation) tushunchasi muhim o'rin tutib, insonning o'z xatti-harakatini kuzatishi, baholashi va tegishli tuzatish kiritishi ta'kidlanadi. Bularning barchasi rahbarning o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalari nazariy asosini boyitadi.

Jahondagi ko'plab tadqiqotlar samarali liderlikka erishishda o'zini boshqarish ko'nikmalari muhim ekanini tasdiqlamoqda. Masalan, Salomatlik boshqaruvi sohasida olib borilgan bir tadqiqot xulosasiga ko'ra, "samarali rahbar bo'lish uchun self-menejment ko'nikmalari o'ta zarur", bu ko'nikmalarga rahbarning vijon (kelajak tasavvuri) va karizma, halollik, o'zini anglay olish, muloqot mahoratlarini, o'zgarishlarni oldindan

his etib boshqara olish, vaqt menejmenti, ijtimoiy-emotsional kompetensiyalar va yangi bilimlarni tez o'zlashtirishga ishtiyoq kabi jihatlar kiradi. Boshqa so'z bilan aytganda, lider avvalo o'zi namuna bo'la olishi, jamoa kutayotgan xislatlarni o'z tabiatida mujassam etgan bo'lishi lozim. Mazkur ilmiy qarashlar maktabgacha ta'lim tizimi rahbarlari uchun ham o'ta dolzarb: bolalar bilan ishlovchi jamoani boshqarayotgan direktor yuksak axloqiy fazilatli, muloqotga ochiq, stressga chidamli va doimiy o'rganishga tayyor bo'lsagina, muassasa faoliyatini samarali yo'naltira oladi. Milliy darajada ham ushbu mavzuda tadqiqotlar yo'lga qo'yilgan. Jumladan, I. Qurbonov (2022) maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga doir uslubiyaatni takomillashtirish bo'yicha tadqiqot o'tkazgan. Uning ta'kidlashicha, muvaffaqiyatli MTT rahbari uchun zarur besh asosiy kompetensiya qatoriga o'z-o'zini rivojlantirish va kutilmagan vaziyatlarda mustaqil to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyati ham kiradi. Ya'ni direktor doim o'z ustida ishlab, kasbiy muammolarni mustaqil hal etishga qodir bo'lmog'i lozim. Tadqiqot doirasida Qurbonov rahbarlar malakasini oshirish kurslarida kouching (murabbiylik) metodini qo'llash orqali tinglovchilarni o'z-o'zini rivojlantirish va loyiha ishlarini bajarishga o'rgatishni taklif qiladi – bu usul rahbarlarning boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishda samarali hisoblanadi. Ko'rinib turibdiki, milliy tadqiqotlar ham self-menejment ko'nikmalarini rahbar professional kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida e'tirof etmoqda.

Ilmiy adabiyot va amaliy holat tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarida self-menejment ko'nikmalarini rivojlantirish borasida quyidagi muammolar mavjud: (1) Vaqt menejmenti bo'yicha bilim va ko'nikma kamchiliklari – rejalashtirish va ustuvor vazifalarni belgilashda ba'zi rahbarlar qiynaladilar, bu esa ortiqcha vaqtini mayda ishlarga sarflashga olib keladi. (2) Stressni boshqarish ko'nikmalari yetarli emasligi – ish zichligi va mas'uliyati yuqori bo'lgan soha rahbarlari uchun stressni boshqarish o'rgatilmagan holda qolmoqda, natijada ba'zida tadbirkorlik qobiliyati tushib ketishi mumkin. (3) O'z-o'zini rivojlantirishga vaqti va imkoniyati kamligi – kundalik yuklamalar sabab direktorlar o'z malakasini oshirishga, kitob o'qishga yoki treninglarda qatnashishga yetarlicha vaqt ajrata olmasliklari mumkin. Buni ba'zi mutaxassislar "workism" – ishni butun hayot mazmuniga aylantirib yuborish holati deb ataydilar. Workism natijasida rahbarda ish-hayot muvozanati buzilishi, faqat ish haqida qayg'urib, shaxsiy sog'liq va rivojlanishni chetga surib qo'yishi kuzatiladi. Ta'kidlash joizki, bir talay direktorlar o'z hayotida aynan mana shunday holat yuzaga kelganidan nolihsadi – ular uzoq soatlab ishlashadi va uyga qolgan vaqtda ham ish haqida o'ylashadi, bu esa ularni ruhiy jihatdan toydirishi mumkin. Ushbu tahlildan ko'rinib turibdiki, maktabgacha ta'lim muassasalari rahbarlarining self-

menejment ko'nikmalarini rivojlantirish sohasida bir qancha kamchilik va imkoniyatlar mavjud. Kelgusi bo'limda mazkur muammolar yechimiga qaratilgan xulosa va tavsiyalar bayon etiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Nazariy va amaliy tahlil asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori uchun self-menejment (o'zini o'zi boshqarish) ko'nikmalari juda katta ahamiyatga ega. Bugungi tizimdagi islohotlar va talablar sharoitida direktor nafaqat muvofiqlashtiruvchi va nazoratchi, balki ta'lim jarayonining lideri sifatida maydonga chiqmoqda. Bunday lider o'z jamoasiga namuna bo'lishi uchun eng avvalo o'zini o'zi tartibga sola oladigan, o'z ustidan

ishlay oladigan shaxs bo'lishi kerak. Self-menejment ko'nikmalari yuqori bo'lgan rahbar o'z vaqti va resurslarini samarali boshqaradi, stressli vaziyatlarda ham mas'uliyat bilan qaror chiqaradi, jamoa bilan muloqotda empatiyani saqlaydi hamda shaxsiy va professional o'sishni doimiy davom ettiradi. Nazariy manbalar (Goulman, Kovi, Draker va boshq.) bu ko'nikmalarni samarali rahbarlikning negizida turishini tasdiqlaydi; xalqaro tadqiqotlar self-menejment yetishmovchiligi rahbarlik samaradorligini pasaytirishini ko'rsatadi. Milliy darajada esa, maktabgacha ta'lim rahbarlarining o'z-o'zini rivojlantirishiga e'tibor qaratilayotgan bo'lsa-da, amalda hali bu borada salmoqli kamchiliklar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PQ-4477-sonli qarori – *Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish strategiyasi*.
2. Covey S. R. (1989). *The 7 Habits of Highly Effective People*. Free Press.
3. Goleman D. (1998). *Emotional Intelligence*. Bantam Books.
4. Boyatzis R. (2008). *Competencies in the 21st Century*. Journal of Management Development.
5. Kabat-Zinn J. (1990). *Full Catastrophe Living*. Dell Publishing.
6. Drucker P. (2001). *The Effective Executive*. HarperBusiness.
7. Heifetz R. (1994). *Leadership Without Easy Answers*. Harvard University Press.
8. Pink D. H. (2009). *Drive: The Surprising Truth About What Motivates Us*. Riverhead Books.
9. Bekmurotov A. (2020). *Maktabgacha ta'limda boshqaruv samaradorligi*. – Toshkent: Fan nashriyoti.
10. Qurbonov I. (2022). *Maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish*. – Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
11. Manz Ch. (1986). *Self-Leadership: Toward an Expanded Theory of Self-Influence Processes*. Academy of Management Review.
12. Bandura A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Prentice Hall.

Шахноза БАТЫРАЛИЕВА,
и.о. доцента кафедры филологии
Образовательного университета Ренессанс
E-mail: batiraliyevashahnoza@gmail.com

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ ЗАДАЧ В УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТьюТОРОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УЗБЕКИСТАНА

Аннотация: в статье рассматриваются методические аспекты функциональных задач, решаемых в процессе учебно-воспитательной деятельности высших учебных заведений Узбекистана. Анализируются основные принципы и методы организации работы тьюторов, их роль в сопровождении студентов и развитии их самостоятельности. Особое внимание уделяется внедрению инновационных технологий и индивидуальному подходу в образовательном процессе. Исследуются проблемы и перспективы развития тьюторской деятельности в высшей школе, а также проводится сравнительный анализ с практиками других стран.

Ключевые слова: методика, функциональные задачи, учебно-воспитательная работа, тьютор, высшее образование, индивидуальный подход, инновационные технологии, цифровизация, компетентностный подход, международный опыт.

Annotatsiya: maqolada O'zbekiston oliy o'quv yurtlarining o'quv-tarbiyaviy faoliyati jarayonida hal etiladigan funksional vazifalarning uslubiy jihatlari ko'rib chiqiladi. Tyutorlar ishini tashkil etishning asosiy prinsiplari va usullari, talabalar bilan birga bo'lish va ularning mustaqilligini rivojlantirishdagi roli tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar va individual yondashuvlarni joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Oliy maktabda tyutorlik faoliyatini rivojlantirish muammolari va istiqbollari o'rganilmoqda, shuningdek, boshqa mamlakatlar amaliyotlari bilan qiyosiy tahlil o'tkazilmoqda.

Kalit so'zlar: metodologiya, funksional vazifalar, o'quv ishlari, tyutor, oliy ma'lumot, individual yondashuv, innovatsion texnologiyalar, raqamlashtirish, kompetensiyaga yondashuv, xalqaro tajriba.

Annotation: the article examines the methodological aspects of functional tasks solved in the process of educational activities of higher educational institutions of Uzbekistan. The basic principles and methods of organizing the work of tutors, their role in accompanying students and developing their independence are analyzed. Special attention is paid to the introduction of innovative technologies and an individual approach in the educational process. The problems and prospects of the development of tutoring in higher education are investigated, as well as a comparative analysis with the practices of other countries.

Key words: methodology, functional tasks, educational work, tutor, higher education, individual approach, innovative technologies, digitalization, competence approach, international experience.

Введение. Современная система высшего образования в Узбекистане претерпевает значительные изменения, направленные на улучшение качества обучения и воспитания студентов. В этом контексте тьюторская деятельность приобретает особое значение, способствуя индивидуализации образовательного процесса и повышению мотивации студентов. Функциональные задачи, решаемые в учебно-воспитательной работе, требуют системного методического подхода, обеспечивающего интеграцию традиционных и инновационных методов обучения. Опыт зарубежных стран позволяет определить эффективные стратегии развития тьюторской деятельности.

1. Роль и функции тьютора в высшем учебном заведении

Тьютор в вузе выполняет ключевую функцию – сопровождение студента на протяжении всего образовательного процесса. Основные задачи тьютора включают:

- помощь в адаптации студентов к учебному про-

цессу;

- развитие самостоятельности и ответственности;
- формирование индивидуальных образовательных траекторий;
- использование инновационных технологий в обучении;
- содействие в профессиональном становлении студентов;
- поддержка в решении академических и личностных трудностей.

2. Методические аспекты реализации функциональных задач

• Реализация функциональных задач в учебно-воспитательной работе требует применения различных методик:

- Индивидуальный подход: учет личностных особенностей студентов, разработка персонализированных образовательных маршрутов.
- Интерактивные методы обучения: проектная дея-

тельность, кейс-стади, игровые технологии, тренинги и мастер-классы.

- Использование цифровых инструментов: онлайн-платформы, электронные учебные пособия, дистанционные технологии, виртуальные лаборатории.
- Рефлексивные практики: обсуждения, групповые дискуссии, самооценка достижений студентов.
- Компетентностный подход: формирование ключевых навыков, необходимых для профессионального роста.

3. Влияние цифровизации на тьюторскую деятельность

Развитие цифровых технологий оказывает значительное влияние на методы работы тьюторов. Использование электронных платформ, систем управления обучением (LMS) и цифровых инструментов позволяет:

- оперативно отслеживать успехи студентов;
- предоставлять индивидуальные рекомендации;
- организовывать онлайн-консультации и вебинары;
- проводить мониторинг образовательных достижений в режиме реального времени.

4. Международный опыт тьюторской деятельности

- Для сравнения можно рассмотреть опыт тьюторства в ряде стран:
- Великобритания: Тьюторы играют ключевую роль в сопровождении студентов, особенно в аспекте академической поддержки. В университетах, таких как Оксфорд и Кембридж, применяется индивидуальная система тьюторства, которая фокусируется на развитии критического мышления и исследовательских навыков.
- США: В американских вузах тьюторская деятельность реализуется через центры академической поддержки, где студенты могут получать помощь по различным дисциплинам. Программа «пир-тьюторов» активно используется в университетах для содействия в обучении.
- Финляндия: Высокий уровень индивидуального подхода и менторской поддержки студентов. Финская система высшего образования ориентирована на развитие самостоятельности учащихся, а тьюторы помогают студентам интегрироваться в образовательную среду.
- Россия: Тьюторская деятельность активно развива-

ется в рамках проектного обучения и цифровых образовательных платформ, таких как «Открытое образование».

- Китай: В китайских вузах наблюдается усиленная роль тьюторов в адаптации иностранных студентов и содействии академическому развитию с использованием цифровых технологий.

Опыт этих стран показывает, что эффективное тьюторство требует сочетания традиционных и инновационных методов, а также значительной цифровизации образовательного процесса.

5. Проблемы и перспективы развития тьюторской деятельности

Несмотря на активное внедрение тьюторской системы в вузах Узбекистана, существуют определенные проблемы:

- недостаточная методическая подготовка тьюторов;
- ограниченные возможности для реализации индивидуального подхода;
- нехватка цифровых ресурсов и платформ для взаимодействия со студентами;
- недостаточное финансирование программ подготовки тьюторов.

Перспективы развития включают:

- совершенствование программ подготовки тьюторов с учетом международного опыта;
- активное внедрение цифровых технологий в учебный процесс;
- развитие межвузовского сотрудничества и обмена опытом;
- усиление интеграции тьюторской деятельности с научными исследованиями в области педагогики.

Заключение. Методические аспекты функциональных задач в учебно-воспитательной деятельности тьюторов требуют системного подхода и внедрения инновационных технологий. В условиях модернизации высшего образования Узбекистана развитие тьюторской деятельности становится важным элементом образовательного процесса, способствующим повышению качества обучения и воспитания студентов. Анализ зарубежного опыта свидетельствует о необходимости адаптации лучших мировых практик для повышения эффективности тьюторской деятельности в Узбекистане.

Список использованной литературы

1. Абдуллаев Р.Х. Тьюторство в высшем образовании: теоретико-методологические аспекты. – Ташкент: Фан, 2020.
2. Каримова Н.З. Инновационные подходы в педагогической деятельности. – Ташкент: Университет, 2021.
3. Министерство высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан. Государственные образовательные стандарты. – Ташкент, 2023.
4. Петров В.А. Организация учебно-воспитательной работы в высших учебных заведениях. – Москва: Академия, 2019.
5. Юсупов Ш.Р. Методические основы цифрового образования в Узбекистане. – Ташкент: НИИ образования, 2022.
6. Халилов А.Б. Цифровая трансформация высшего образования: перспективы и вызовы. – Ташкент: Академия образования, 2023.
7. Назарова Г.К. Компетентностный подход в подготовке специалистов в высшей школе. – Ташкент: Университетский пресс, 2021.
7. Smith J. & Brown K. Tutoring in Higher Education: International Perspectives. – Oxford: University Press, 2020.
8. Финская система образования: опыт и перспективы. – Хельсинки: Академия образования, 2021.

Jetkerbay SEYTJANOV,
Qoraqalpoq davlat universiteti Tarjima
nazariyasi va amaliyoti kafedrası dotsenti, prof.
jetker@inbox.ru

MEDIADISKURSDA UNDALMALAR VOQEALANISHINING RITORIK ASPEKTDI DISKURSIV TAHLILI

(QORAQALPOQ, INGLIZ VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Annotatsiya: so'nggi yillarda o'zbek va qoraqalpoq tilshunosligida mediadiskursni ritorik aspektida tadqiq qilishga e'tibor ortib bormoqda. Mediada diskursning shakllanishi va voqealanishida milliy-madaniy omillar muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda og'zaki va yozma nutqning o'ziga xosligi, ularning leksik va grammatik jihatdan farqlanishi tahlil qilinadi. Undalmalarning mediadiskursdagi o'rni va ularning auditoriyaga ta'sirchanligi o'rganiladi. Ushbu tadqiqot tilshunoslik va kommunikatsiya sohasidagi dolzarb yo'nalishlardan biri bo'lib, media tili va uning lingvistik xususiyatlarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: mediadiskurs, ritorik aspekt, diskursiv tahlil, undalma, OAV, axborot, manipulyatsiya, interaktiv muloqot, media tili, pragmatik xususiyatlar, kognitiv tahlil, ekspressiv vositalar.

Аннотация: в последние годы в узбекском и каракалпакском языкознании усиливается внимание к исследованию медиадискурса в риторическом аспекте. Важную роль в его формировании и реализации играют национально-культурные факторы. В исследовании анализируются различия между устной и письменной речью, их лексические и грамматические особенности. Рассматривается роль императивных конструкций в медиадискурсе и их воздействие на аудиторию. Данное исследование является актуальным направлением в лингвистике и коммуникации, раскрывая особенности языка медиа.

Ключевые слова: медиадискурс, риторический аспект, дискурсивный анализ, обращение, СМИ, информация, манипуляция, интерактивная коммуникация, язык медиа, прагматические особенности, когнитивный анализ, экспрессивные средства.

Annotation: in recent years, the study of media discourse from a rhetorical perspective has gained increasing attention in Uzbek and Karakalpak linguistics. National and cultural factors play a crucial role in its formation and realization. The research analyzes the distinctions between spoken and written discourse, highlighting lexical and grammatical differences. It examines the role of imperatives in media discourse and their impact on audiences. This study is a significant area of linguistics and communication research, shedding light on the linguistic features of media language.

Key words: media discourse, rhetorical aspect, discursive analysis, vocative, mass media, information, manipulation, interactive communication, media language, pragmatic features, cognitive analysis, expressive means.

Keyingi yillarda jahon xususan, o'zbek va qoraqalpoq tilshunosligida mediadiskursni ritorik aspektida tadqiq qilishga e'tibor kuchaymoqda. Mediadiskursga shaxs va jamiyat omili bilan uzviy bog'liq til birligi sifatida qaralishi, uning yuzaga kelishi va voqealanishida milliy-madaniy omillar asosiy rol o'ynashi va media olamida muloqot vaziyati talabi hamda janr xususiyatlaridan kelib chiqib tadqiqot fenomenini yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Zero, nutqning funksional xususiyatlarini aks ettiruvchi o'zgaruvchan jarayon bo'lgan diskurs pragmatik, ekspressiv va kognitiv xususiyatlarga ham ega. Bunda og'zaki va yozma diskursni yaratish jarayoni o'ziga xos tarzda farqlanganligi bois ularni bir-biridan ajrata olish zarur. OAV tilida diskursiv tadqiqot jarayonida og'zaki diskurs leksik va grammatik jihatdan turlicha ekanligi ta'kidlanadi. [1,B.43]

Mediadiskurs jamiyatda yuz berayotgan voqea-hodisalar asosida yaratiladi va inson ongi, qadriyati, uning madaniyatga ta'sir etishida alohida o'rin tutadi.

Mediadiskursda *undalma* fenomeni ishtirok etgan og'zaki va yozma matnlarning ommabopligiga sabab bo'lgan asosiy omil – ularning o'quvchilar ijtimoiy tajribasiga murojaat qilish orqali e'tiborni jalb qila olishidir. Xususan, "Axborotning borligi – dunyoning borligi, axborotning yo'qligi – dunyoning ham, hayotning ham yo'qligi demakdir" [2,B.20].

Keyingi yillarda tilshunoslikda "*diskursiv tahlil*"ga qiziqishning kuchayishi tegishli soha rivojlanishi bilan belgilanadi. Undalmalarning ritorik aspektida diskursiv tahlili mediamakonda muhim rol o'ynaydi. Sh.A. Usmanova tadqiqotida "... diskurs tahlili birliklarini izlash uning metodikasini ishlab chiqishda yuzaga keladigan eng qiyin muammolardan biridir. Bu jarayonda turli semantik tizimlarda mavjud bo'lgan, o'zida o'ta yuqori informatsion xabarga ega, talqin qilish uchun xos va mos bo'lgan ko'p ma'noli ma'lumot topish talab etiladi" qabilida ta'riflangan. [3,B.27]

A.K. Xurmatulin: "Diskurs" tushunchasining ta'rifi

tilshunoslik, antropologiya, adabiy tanqid, etnografiya va boshqa bir qator ilmiy fanlar talabi doirasida jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ushbu terminning ko'p ma'noliligi va uning gumanitar fanlarning turli sohalarida qo'llanilishi tabiiy, zero, bu tushunchaning mazmuni va mohiyatini talqin qilishda turlicha yondashuvlarni keltirib chiqaradi. Shunga qaramay, shuni aytishimiz mumkinki, turli soha olimlarining sa'y-harakatlari tufayli bugungi kunda nutq nazariyasi zamonaviy fan taraqqiyotida integratsiyalashuvga qaratilgan umumiy tendensiyani aks ettiruvchi mustaqil fanlararo soha sifatida shakllanmoqda" deya fikr bildirgan. [4,B.31-37]

Bugungi kunda diskurs tushunchasining ta'riflari borasida tadqiqotlar ko'p. Shunga qaramay, biz yana bir bora diskurs va mediadiskursga ta'rif berish va uni undalmalarning ritorik aspektida diskursiv tahlilini amalga oshirishning eng istiqbolli yo'nalishlarini tahlil qilishni maqsadga muvofiq deb bilamiz.

Ko'rib turganimizdek, diskurs tushunchasi keng qamrovli tushuncha bo'lib, hanuzgacha olimlar o'rtasida turli xil ta'riflanadi. Biz "Diskurs" borasida D. Reah, Teun A. van Dijk, M. Makarov, R. Raxmann, V.I. Karasik, N.D. Arutyunova ishlariga tayansak, "Mediadiskurs" tushunchasi borasida esa D.M. Teshabayeva, D. Schiffrin, D. Mattheson, M. Montgomery, R. Fowler, N. Fairclough, K.V. Tulupova, Ye.O. Mendjeriskaya, F.A. Kuek, M.R. Jeltuxina, T.G. Dobrosklonskaya, V.Z. Demyankov, Sh.A. Usmanova, Sh. Djabbarova kabi olimlar tadqiqotlariga tayanamiz.

M.M. Baxtin diskursga quyidagicha ta'rif beradi: "Diskurs – bu inson fikri va dunyoqarashi bilan bog'liq nutq jarayoni, u kishilar o'rtasidagi muloqot va ularning turli ijtimoiy kontekstlardagi munosabatlarini ifoda qiladi" [5.].

Mediakommunikatsiyada til funksional yaxlitlik sifatidagi o'z salohiyatini imkon qadar ko'p darajada amalga oshiradi. Bu o'z o'rnida bir necha xususiyatlarni o'zida mujassam etadi:

Birinchidan, bu yaxlitlik OAV tomonidan tayyorlanadigan mediamatnlarda, ayniqsa, yorqin namoyon bo'ladi, ular prinsipial jihatdan ko'p kodli matnlar sifatida qabul qilinadi: til ularda turli semiotik tizimlarning bir qator reprezentlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, mediamatnlar polimodal: retsipientga nisbatan verbal va noverbal ta'sir turli modalliklarda amalga oshadi, bu esa til faoliyat ko'rsatuvchi real muhitga maksimal darajada yaqin.

Uchinchidan, mediakommunikatsiya sohasida til va bilim olish jarayonlari, polimodal nutqiy asarlar va tafakkur o'rtasida mavjud bo'lgan aloqalar imkon qadar to'liq va o'zaro bog'liq ravishda amalga oshadi.

Media diskurs – bu ommaviy axborot vositalari (OAV) orqali tarqatiladigan matnlar va nutqlarning alohida turi bo'lib, u jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar o'rtasida axborot tarqatish, fikr almashish va ta'sir ko'rsatish vazifalarini bajaradi. Bu diskurs turida undalmalar (imperativlar)

muhim rol o'ynaydi, chunki ular orqali ta'sir ko'rsatish va auditoriyaning e'tiborini jalb qilish maqsadi qo'yiladi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, undalmalar bevosita buyruq, maslahat, chaqiriq yoki tavsiya shaklidagi ifodalar bo'lib, ular auditoriyani harakat qilishga undaydi. Bu xususiyati bilan undalma undovchi mohiyatga ega. OAVlarda undalmalar bir qator vazifalarni bajaradi va ular o'ziga xos xususiyatlariga ega. Ular quyidagilar:

Birinchidan, mediada undalmalar asosan, ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida qo'llaniladi. Undalmalar orqali auditoriyaning muayyan harakatlarni amalga oshirishiga undash mumkin. Masalan, radio efirda: "E'tiboringizni shu xabarga qarating!", "Biz siz bilanmiz, keyingi efirda uchrashamiz!" kabi iboralar auditoriyaga ta'sir qilish vazifasini bajaradi.

Ikkinchidan, axborot oqimida manipulyatsiya. Undalmalar manipulyatsiya qilish yoki auditoriyaga nozik ta'sir ko'rsatish uchun qo'llaniladi. Media vositalardagi undalmalar ko'pincha axborotni nazorat qilish, muayyan ijtimoiy yoki siyosiy g'oyalarga ommani jalb qilishda asosiy vositalardan biri sifatida keladi. Masalan, siyosiy nutqlarida: "Biz birlashishimiz kerak!" kabi undalmalar tinglovchilarga birlashishni va umumiy maqsadga yo'naltirilishni talab qiladi.

Uchinchidan, auditoriya bilan interaktiv muloqot o'rtnashda. Media diskursda undalmalar auditoriya bilan interaktiv aloqani ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Auditoriyadan aniq harakatlar yoki munosabatlarni kutish uchun undalmalardan foydalaniladi. Bu kommunikatsiya jarayonini jonlantirishga va jamoatchilik munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda: "Bizga savol bilan murojaat qiling!" yoki "Munosabat bildiring!", "Izohlaringizni yo'llang!", "Bu haqda qanday fikrdasiz?", "Siz bu haqida eshitdingizmi?" kabi undalmalar jamiyatda interaksioni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

To'rtinchidan, qisqalik va auditoriyaga ochiqdan ochiq murojaat. Media diskursdagi undalmalar ko'pincha aniq, tushunarli va qisqa bo'ladi. Ular auditoriyaning e'tiborini tez jalb qilish va oson qabul qilinishi uchun oddiy tildan foydalanadi. Masalan, yangiliklarda oddiy iboralar auditoriyaga tez va aniq ma'lumot yetkazishga qaratilgan bo'ladi. Bu auditoriyani ma'lum bir harakatni amalga oshirishga undaydi: "Qarang!"; "Qo'ng'iroq qiling!".

Beshinchidan, undalmalar ko'pincha qat'iy, ya'ni buyruq ohangida ifodalanadi. Bu jarayonda undalmalar psixologik ta'sir o'tkazish vositasiga aylanadi. Auditoriyaga qattiq buyruq yoki talab ko'rinishidagi undalmalar katta ta'sir ko'rsatib, ularni harakatga undaydi. Masalan, tezkor xabarlar bunday undalmalar muhim qarorlarni tezroq qabul qilish uchun ishlatiladi: "Xavfdan saqlaning!"; "Ogoh bo'ling!".

Ta'kidlash lozimki, so'nggi yillarda ijtimoiy tarmoqlarda media diskursning o'ziga xos shakli shakllandi. Albatta, bu holat undalmalarni alohida ahamiyat kasb etishiga sabab bo'ldi. Xususan, undalmalar orqali foydalanuvchilar

ijtimoiy muloqotga jalb qilinadi, munosabat bildiradi va muhokamalarga qo'shiladi. "Layk bosing-qo'ying!", "Repost qiling!", "Bu xabarni do'stlaringiz bilan bo'lishing!" kabi.

Anglashiladiki, OAVlarda undalmalar ma'lumotni tarqatish strategiyasi vazifasini ham bajaradi. Bunda undalmalar orqali jamoatchilik muayyan ma'lumot yoki voqea-hodisalarga qiziqiriladi va uni yoyishga undaladi. Shu yo'sinda axborotni yoki xabarlarni keng tarqatishga va katta auditoriyani jalb qilishga yordam beradi.

Shunday qilib, OAVda undalmalarning vazifasi – ta'sir ko'rsatishning muhim vositasi sifatida qaraladi. Ular orqali auditoriyaga muayyan harakatlarni amalga oshirish taklif etiladi, jamoatchilik bilan interaktiv muloqot ta'minlanadi, axborot tarqatish jarayoni yo'naltiriladi. Bularning barchasi auditoriyaning qarashlarini shakllantirish, axborotga nisbatan munosabatini belgilash va harakatga undalgan ijtimoiy guruhlarini yaratishga xizmat qiladi. Media diskursda undalmalar ko'p qirrali vosita sifatida turli kommunikatsiya maqsadlariga moslashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Тешабаева Д.М. Оммавий ахборот воситалари тилининг нутқ маданияти аспектида тадқиқи (Ўзбекистон Республикаси ОАВ мисолида). Филол.ф. д-ри... дисс. – Тошкент, 2012. Б. 43.
2. Дўстмуҳаммад Х. Ахборот – мўъжиза, жозиба, фалсафа. – Т.: Янги аср авлоди, 2013. Б. 20.
3. Усмонова Ш.А. Медиадискурса газета тили тенденциялари (ўзбек ва инглиз тиллари мисолида): филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент. 2021. 147 б. Б.27.
4. Хурматулин А.К. Понятие дискурса в современной лингвистике. Ученые записки казанского государственного университета. Том 151, кн. 6 Гуманитарные науки 2009. – С.31-37.
5. https://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. 363 с.
7. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М., 1990. С.5-32.

Dildor ESHMURATOVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi, f.f.f.d., PhD., dotsent v.b.

Farangiz YUSUPOVA,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Xorijiy til va adabiyot (ingliz tili) magistranti

TILSHUNOSLIKDA LEKSIK BIRLIKLAR TADQIQINING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya: mazkur maqola tilshunoslikda leksik birliklar tadqiqotining nazariy asoslariga bag'ishlangan. Muallif leksik birliklarning shakllanishi, ularning semantik, sintaktik va morfologik xususiyatlari, shuningdek, leksik birliklarning til tizimidagi roli va ahamiyatini o'rganadi. Maqolada o'zbek tilshunoslari, shu jumladan G.G'ulomov, M. Abdullayev va boshqa olimlarning leksik birikmalarni tadqiq etishdagi yondashuvlarining o'rni muhokama qilinadi. Shuningdek, leksik birliklarning tarixiy rivojlanishi va ularning jamiyatdagi o'zgarishlar bilan bog'liqligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *leksik birliklar, semantik xususiyatlar, sintaktik tuzilma, morfologik xususiyatlar, tilshunoslik, frazeologik birliklar.*

Annotation: this article focuses on the theoretical foundations of the study of lexical units in linguistics. The author examines the formation of lexical units, their semantic, syntactic, and morphological characteristics, as well as their role and significance in the language system. The article discusses the approaches of Uzbek linguists, including G.Gulomov, M. Abdullayev, and other scholars, in the study of lexical collocations. It also explores the historical development of lexical units and their relation to societal changes.

Keywords: *lexical units, semantic features, syntactic structure, morphological characteristics, linguistics, phraseological units.*

Аннотация: данная статья посвящена теоретическим основам исследования лексических единиц в лингвистике. Автор рассматривает формирование лексических единиц, их семантические, синтаксические и морфологические характеристики, а также их роль и значимость в системе языка. В статье обсуждаются подходы узбекских лингвистов, включая Г.Гуломова, М.Абдуллаева и других ученых, в исследовании лексических сочетаний. Также затрагивается историческое развитие лексических единиц и их связь с изменениями в обществе.

Ключевые слова: *лексические единицы, семантические особенности, синтаксическая структура, морфологические характеристики, лингвистика, фразеологические единицы.*

Kirish. Tilshunoslikda leksik birikmalarni o'rganishning nazariy asoslari so'nggi yillarda o'zbek tilshunoslarining tadqiqotlarida alohida o'rin egallagan. Leksik birikmalar, ya'ni ikki yoki undan ortiq so'zlarning birlashib, yangi ma'no yaratish jarayoni, nafaqat tilning semantik, balki sintaktik va morfologik tuzilmalariga ham ta'sir ko'rsatadi. Bu maqolada leksik birikmalarni o'rganishning nazariy asoslari, o'zbek olimlarining bu boradagi ilmiy ishlaridan iqtiboslar keltirilgan holda tahlil qilinadi. Maqolada leksik birikmalarni o'rganishning nazariy asoslari va ularning turlari haqidagi ilmiy qarashlar tahlil qilingan. Tadqiqotda o'zbek va jahon tilshunoslarining leksik birikmalarni o'rganishdagi nazariy ishlari, metodologik yondashuvlar va ilmiy ma'ruzalar asosida tahlil o'tkazilgan. Asosiy maqsad leksik birikmalarni o'rganishning ilmiy tahlilini amalga oshirish, shu bilan birga, leksik birikmalarni turli tillarda tadqiq qilishda umumiy va o'ziga xos jihatlarni ko'rsatishdir.

Tilshunoslikda leksik birikmalar — bu so'zlarning ma'lum bir tartibda birlashib, yangi ma'nolar hosil qilishini ifodalovchi til birikmalaridir. Ushbu birikmalar tilning murakkab strukturasi yaratishda va ma'no tizimining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Leksik birikmalar nafaqat tilning lug'aviy qismiga, balki uning sintaktik va semantik tuzilmalariga ham aloqador. Ularning tadqiqi tilshunoslikda yangi yo'nalish sifatida o'zining nazariy va amaliy ahamiyatini ko'rsatmoqda. Bu maqolada leksik birikmalarni o'rganishning nazariy asoslari va ular bilan bog'liq tushunchalar tahlil qilinadi.

Tahlil va natija. O'zbek tilshunoslari, xususan, G'.G'ulomov, leksik birikmalarni tilning semantik tizimidagi muhim elementlar deb hisoblaydi. U leksik birikmalarni ikki yoki undan ortiq so'zlarning semantik aloqalar orqali yangi ma'no yaratish jarayoni sifatida ko'radi. Masalan, "yuz berish", "o'zini ko'rsatish" kabi frazeologik birikmalarni o'rganib, ular har bir so'zning alohida ma'nosidan farq qiladigan butunlay yangi ma'no hosil qilishini ta'kidlaydi.

Boshqa o'zbek olimi M. Abdullayev esa leksik birikmalarni sintaktik tuzilma bilan bog'lashni o'z tadqiqotining asosiy tamoyili deb hisoblaydi. U leksik birikmalarni semantik jihatdan to'liq o'zgaruvchi, ammo sintaktik jihatdan o'zgarmaydigan birliklar sifatida tasvirlaydi. Abdullayevning fikriga ko'ra, leksik birikmalar tilning murakkab sintaktik tizimiga asoslanadi, bu esa til o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Dunyo tilshunoslarining leksik birikmalarni o'rganishdagi nazariy yondashuvlari bir-biridan farq qiladi, ammo umumiy jihatlari mavjud. Masalan, R. Jackendoff leksik birikmalarni "konnektiv ma'no birikmalari" deb atagan. Jackendoffning nazariyasiga ko'ra, leksik birikmalar til tizimining alohida birliklari bo'lib, ular ijtimoiy va madaniy kontekstga qarab shakllanadi. U shuningdek, leksik birikmalarining semantik va morfologik jihatlarni o'rganishga alohida e'tibor beradi.

Fransuz lingvisti E. Benveniste esa leksik birikmalarni

"fazeologik birikmalar" va "so'z birikmalari" ga ajratadi. Benveniste leksik birikmalarni tilning "muayyan kontekstga qarab shakllanadigan doimiy semantik birliklar"i deb ta'riflaydi. Uning nazariyasiga ko'ra, leksik birikmalar til o'zgarishlari, jamiyatdagi o'zgarishlar va madaniy kontekstlarga bog'liq bo'lib, ular ijtimoiy-madaniy kontekstda mustahkamlanadi.

O'zbek tilshunoslari, shuningdek, leksik birikmalarni sinxron va diaxron nuqtai nazardan o'rganish zarurligini ta'kidlaydilar. G'.Tursunov leksik birikmalarni tarixiy jihatdan o'rganishning ahamiyatini ta'kidlagan. U leksik birikmalarni faqat bugungi kunda emas, balki o'zbek tilining tarixiy rivojlanishi jarayonida qanday shakllanganini va o'zgarishini ham tahlil qilgan. Tursunovning fikriga ko'ra, leksik birikmalar tarix davomida jamiyatning tilga bo'lgan ehtiyojlariga qarab o'zgarib boradi va bu jarayonlarni tushunish, til tarixini chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

Leksik birikmalar tilning umumiy tizimida muhim rol o'ynaydi. Ular ikki yoki undan ortiq so'zning ma'lum tartibda birlashishi natijasida yangi ma'no hosil qilishadi. Leksik birikmalarni o'rganishda quyidagi nazariy asoslar ko'rib chiqiladi:

Leksik birikmalarni shakllantiruvchi tamoyillar:

Leksik birikmalar bir nechta asosiy tamoyillar asosida shakllanadi. Ulardan biri — so'zlar o'rtasidagi semantik aloqalar. Shuningdek, ularning sintaktik va morfologik qurilishi ham leksik birikmaning shakllanishiga ta'sir qiladi. O'zbek tilshunosi, akademik G'.G'ulomov leksik birikmalarni ikki yoki undan ortiq so'zlarning semantik yiriklashishi sifatida ko'radi. U leksik birikmalarni "so'zlar orasidagi yangi semantik aloqalar o'rnatilishi" deb ta'riflaydi. G'ulomovning fikricha, leksik birikmalar, asosan, frazeologik birikmalarni tashkil etadi va ularning ma'nosi so'zlarning to'liq semantik doirasidan farq qiladi. Masalan, "yuz berish" (yuz berish — voqea sodir bo'lishi) kabi iboralar individual so'zlarning ma'nolariga qaraganda butunlay boshqacha ma'no hosil qiladi.

Birikmalar turlari: leksik birikmalar bir necha turga bo'linadi: frazeologik birikmalar, so'z birikmalari va maxsus atamalar. Har bir tur o'ziga xos xususiyatlarga ega va ma'lum kontekstda ishlatiladi. O'zbek tilshunosi, akademik X. Xusanov leksik birikmalarni turlarga bo'lishda muhim o'zgarishlar kiritgan. U leksik birikmalarni ikki asosiy guruhga ajratadi: **fazeologik birikmalar** va **so'z birikmalari**. Fazeologik birikmalar, ma'lum bir semantik birlikni yaratish uchun so'zlar orasidagi aloqalarni o'z ichiga oladi. Xusanov bu turdagi birikmalarining ko'pini tilda mavjud bo'lgan oddiy semantik birliklar deb hisoblaydi.

Semantik va sintaktik aloqalar: leksik birikmalarda semantik va sintaktik aloqalar o'rtasidagi bog'lanish alohida ahamiyatga ega. Bu birikmalarining ma'nosi ko'pincha ulardagi so'zlarning individual ma'nolaridan farq qiladi. O'zbek tilshunosi, professor M.Abdullayev leksik birikmalarining sintaktik tuzilmasini tahlil qilishga

katta e'tibor berib, bunday birikmalarni tilning sintaktik tizimidagi xususiyatlarga qarab guruhlariga ajratgan. U leksik birikmalarni "so'zlar orasidagi murakkab sintaktik va semantik aloqalar" deb ta'riflaydi va ularning tarkibida o'zgaruvchan elementlar mavjudligini ta'kidlaydi. Abdullayevning fikricha, leksik birikmalarni o'rganish tilning nafaqat semantik, balki sintaktik xususiyatlarini ham aniqlashga imkon beradi.

Leksik birikmalar va ularning qo'llanilishdagi ahamiyati: leksik birikmalar tilning yashovchanligini ta'minlaydi va uning evolyutsiyasida muhim o'rin tutadi. Yangi leksik birikmalarni yaratish va ularning tillarda keng tarqalishi tilning ijtimoiy va madaniy taraqqiyotiga bog'liqdir. O'zbek tilida leksik birikmalarni o'rganishning yana bir muhim jihati, ularning tarixiy evolyutsiyasini tahlil qilishdir. Tilshunoslikda bu masala bo'yicha G'.Tursunovning ilmiy ishlari alohida ahamiyatga ega. Tursunov o'zining "O'zbek tilining leksik tizimi" nomli asarida leksik birikmalarni faqat hozirgi davr tilida emas, balki tarixiy nuqtai nazardan ham o'rganishni ta'kidlaydi. U leksik birikmalarni til tarixidagi o'zgarishlar va rivojlanishlar bilan bog'lab, ularning shakllanish jarayonini izohlaydi.

Leksik birikmalarni o'rganish tilshunoslikda zaruriyatga aylangan va o'zbek tilshunoslarining so'nggi yillarda olib borgan tadqiqotlari bu sohaga yangi bilimlar keltirdi. Ularning nazariy asoslarini tushunish, tilshunoslikda leksik birikmalarning rolini va ahamiyatini aniqlashga imkon yaratadi. Bu, o'z navbatida, tilni rivojlantirish va uning tizimli o'rganilishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, leksik birikmalarni tadqiq qilish, lingvistik tadqiqotlarda yangi metodologik yondashuvlarni yaratishga olib keladi.

Leksik birikmalarni tadqiq qilishda o'zbek olimlarining ilmiy ishlaridan ko'rinib turibdiki, bu boradagi nazariy asoslar o'zgarib bormoqda. Boshqa tillar bilan taqqoslaganda, o'zbek tilidagi leksik birikmalarni o'rganish orqali nafaqat til tizimini, balki madaniy va tarixiy jihatlarni ham aniqlash mumkin. Xususan,

frazeologik birikmalarni tahlil qilish orqali o'zbek tilining semantik va sintaktik o'ziga xos xususiyatlari haqida chuqurroq tasavvur hosil qilish mumkin.

Bundan tashqari, leksik birikmalar tilshunoslikda faqat ma'no shakllanishi bilan cheklanib qolmay, balki tilning kommunikativ funksiyalarini, uning ijtimoiy va madaniy rolini ham yoritib beradi. Shuning uchun o'zbek tilshunoslarining leksik birikmalarni o'rganishga bo'lgan yondashuvi tilni rivojlantirish va uni kengroq tadqiq etish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Leksik birikmalarni o'rganish tilshunoslikda keng qamrovli va muhim masala hisoblanadi. Ushbu tadqiqotda leksik birikmalarni shakllantiruvchi asosiy nazariy tamoyillar, turlari va funksiyalari ko'rib chiqildi. Leksik birikmalarni tahlil qilish nafaqat tilshunoslar uchun, balki tilni o'rganuvchilar uchun ham muhimdir. Shu bilan birga, leksik birikmalarni o'rganishning nazariy asoslari ilmiy tadqiqotlar va til o'rganish jarayonlarida keng qo'llanilishi mumkin. Leksik birikmalarni o'rganish o'zbek tilshunosligi uchun juda muhim yo'nalish bo'lib, bu sohada ilmiy ishlar, asosan, frazeologiya, sintaksis, va semantika nuqtai nazaridan amalga oshirilmoqda. O'zbek olimlarining leksik birikmalarni o'rganishdagi nazariy yondashuvlarini tahlil qilish orqali biz tilning struktura va funksiyalarini yaxshiroq tushunish imkoniyatiga egamiz. Kelajakda leksik birikmalarni yanada chuqurroq o'rganish, ularning madaniy, tarixiy va lingvistik jihatlari yanada aniqroq tasvirlashga yordam beradi.

Xulosa. Leksik birikmalarni o'rganish muhim ilmiy yo'nalish hisoblanadi. O'zbek va jahon olimlarining bu boradagi ishlari leksik birikmalarni o'rganishda yangi yondashuvlar, metodologiyalar va ilmiy tasavvurlarni yaratishga imkon berishi aniq. Leksik birikmalarni tahlil qilish tilning nafaqat semantik, balki sintaktik, morfologik va kommunikativ tuzilmalarini ham yoritishga yordam beradi. Shu nuqtayi nazardan, leksik birikmalarni o'rganish tilshunoslikda davom etuvchi va rivojlanayotgan muhim soha bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G'ulomov G. Leksik birikmalar: Tilning semantik tizimidagi muhim elementlar. 2000.
2. Abdullayev, M. Leksik birikmalar va sintaktik tuzilma: O'zbek tilshunosligida yangi yondashuvlar. 2001.
3. Jackendoff R. Leksik birikmalar va ijtimoiy-madaniy kontekst: Konnektiv ma'no birikmalari. 1997.
4. Benveniste E. Frazeologik va so'z birikmalari: Leksik birikmalar va kontekstual semantika. 1971.
5. Tursunov G. O'zbek tilining leksik tizimi: Tarixiy va sinxron o'rganish. 1995.
6. Xusanov X. Leksik birikmalarni turlarga ajratish: O'zbek tilshunosligidagi o'zgarishlar. 2003.

Feruzaxon KARIMOVA,

O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

SHAXSGA MUROJAATNING AKSIOLINGVISTIK XUSUSIYATI

Annotatsiya: maqolada aksiolingvistikaga oid qarashlar shaxsga murojaatning milliy- madaniy ko'rinishlari orqali berilgan.

Kalit so'zlar: aksiolingvistika, milliylik, shaxsga murojaat, pragmatik ma'no.

Аннотация: в статье взгляды на аксиолингвистику представлены через национально-культурные формы обращения к человеку.

Ключевые слова: аксиолингвистика, национальность, обращение к человеку, прагматический смысл.

Annotation: in the article, views on axiologistics are presented through the national-cultural forms of addressing a person.

Key words: axiologistics, nationality, reference to a person, pragmatic meaning.

Til inson hayotida muhim vazifa bajaruvchi, doimiy rivojlanishdan va o'zgarishlardan to'xtamaydigan ijtimoiy-ruhiy, milliy va madaniy jarayon hisoblanadi.

So'nggi yillarda tilshunoslik fanining boshqa fanlar bilan integratsiyasi jadal rivojlanib bormoqda. Falsafa fanidan o'sib chiqqan aksiologiya (*aksiologiya yunoncha axio – qadriyat va logos – fan, ta'limot*) – qadriyatshunoslik, ma'naviy hodisalardan biri bo'lgan qadriyatlar sohasini o'rganadigan, uning qonun va kategoriyalarini tadqiq qiladigan ilm yo'nalishi, qadriyatlar haqidagi fan bo'lib [7], u qadriyatlar falsafasining tilshunoslik fani bilan mushtarakligi natijasida paydo bo'lgan. "Aksiolingvistika tilni qadriyatlar haqida ma'lumot beruvchi eng muhim manba deb biladi. Aksiolingvistika lingvistikaning zamonaviy yo'nalishlaridan biri sifatida rivojlanib bormoqda. Umuman olganda, qadriyatlar deganda, insonlarning his-tuyg'ulari hamma narsadan ustun ekanligi tan olinishi va siz nimaga intilishingiz, fikr yuritishingiz, hurmat qilishingiz yoki aksincha tushuniladi (P. Myunzer)". [2:5]. Shu ma'noda tildagi qariyatlarini tadqiq etish ham dolzarb sanaladi.

Ona tili orqali har bir inson shaxs sifatida shakllanadi, o'z dunyosi, mental borlig'ini paydo qiladi. Insondagi bu xususiyatlarni biz, bevosita uning muloqot jarayonidan bilib olamiz. Demak, tilshunoslik uchun til hodisalarini o'rganishda muloqot, diskurs masalalarni tadqiq etish til mohiyatiga chuqurroq kirib borishni ta'minlasa, tildagi shaxs va uni qurshab turgan ruhiy-axloqiy, milliy-madaniy va qadriyatli manzarani o'rganish ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

"Lingvomadaniyatshunoslikning obyekti madaniyatning ifodalovchisi sifatidagi tildir. Boshqacha

aytganda, madaniy mazmunga ega bo'lgan til birliklari lingvomadaniyatshunoslikning obyekti hisoblanadi. Lingvomadaniyatshunoslik milliy dunyoqarash, madaniy qadriyatlar va mentalitetning tilda qay tarzda aks etilishi va saqlanishini o'rganish bilan shug'ullanadi". [4:25].

O'zbek tilshunosligida ham tildagi madaniyat va milliy axloqning tilga ta'siri tadqiqi borasida bir necha ishlar yuzaga kelgan. Mazkur masala Sh.Iskandarova, S.Mo'minov ishlarida muloqot jarayoni doirasida keng tadqiq etilgan bo'lsa, A.Nurmonov, N.Mahmudov, D.Xudoyberganova, D.Lutfullayeva, F.Usmenov ishlarida esa, mazkur masala antropotsentrik paradigma negizidagi amalga oshirilgan¹. Ularda milliy madaniyat belgilari bo'lmish o'xshatishlar, atoqli otlar, madaniy kodlar va milliy assotsiatga doir tadqiqotlar orqali nazariy xulosalar bayon etilgan. Ayniqsa, D.Xudoyberganovanning "O'zbek tilidagi matnlarning antropotsentrik tadqiqi" nomli monografiyasida tildagi so'zlovchi shaxs omilining milliy xususiyatlardan kelib chiqqan holda matnga, uning tuzilishiga, shuningdek, matnning qay tarzda talqin etilishiga doir nazariy fikrlari o'zbek tilshunosligidagi antropotsentrizm rivojiga katta hissa qo'shadi.

Biz quyida muloqot ishtirokchilar nutqi orqali u mansub bo'lgan dunyo haqidagi miliy-madaniy, ruhiy-ijtimoiy, ham mental dunyoga kirib boramiz. Unda o'zbek milliy tafakkuridagi muloqot madaniyatining ba'zi qirralari haqida so'z yuritiladi. Quyidagi misolga e'tibor bersak:

Sentyabrning oxirlarida G'aribning o'qituvchisi – kuykanakkina juvon eshik qoqib keldi. Uzoq hol-ahvol so'rashidan va "oling-oling" qabilidagi manzirlardan so'ng, o'qituvchi:

¹ Qarang: Iskandarova Sh. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари. Фил. фан. номз. дисс... автореф. – Самарқанд, 1993. 27-6; Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот ҳулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари. ДДА. – Тошкент, 2000; Маҳмудов Н.Ўхшатишлар ва миллий образ // Ўзбек тили ва адабиёти, 2013, №1. 3-8-бетлар; Маҳмудов Н.Оламнинг лисоний манзараси сўз ўзлаштириш // Ўзбек тили ва адабиёти, 2015. №3.3-12-бетлар; Худойберганова Д.Ўзбек тилидаги матнларнинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013; Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. –Тошкент: Turon zamin ziyo, 2015; 105-b. Lutfullayeva D., Davlatova R., Tojiboyev B. O'zbek tili assotsiativ lug'ati (milliy-madaniy birliklar). – Toshkent: Navoiy universiteti, 2019. 332- b.

– G‘aribjon qayda, **ovsin?** Bir gaplashib olay degan edim, – dedi.

– Bilmasam, – dedi u yelka qisib.

– Menga aytmaydi, allaqayerlarga borib keladi. Kechqurun qaytadi, – dedi shikoyatomuz ohangda. – Nima tag‘in ” ikki ” oldimi ? [3].

Keltirilgan muloqot parchasida o‘qituvchi qo‘llagan **ovsin** (aka-ukaning xotinlarini bildiruvchi qarindoshlik nomi) murojaat shakli o‘quvchisining onasi bilan samimiy muloqotga kirishishida boshlang‘ich qadam vazifasini o‘tagan. O‘qituvchi va o‘quvchi onasining nutqidagi **ovsin, opa, singil** kabi ularni ruhan yaqinlashtiruvchi murojaat shakllari muloqotni mazmuniy bog‘lanishida mustahkam ip bo‘lib xizmat qilgan. Shuningdek, ushbu murojaat shakllarini qo‘llanilishi vaziyatni yumshatish va samimiy muhit yaratishda qo‘l kelganligini keltirilgan parchada ko‘rishimiz mumkin.

Onaizor umidvor ko‘zlarini juvonga tikib:

Endi nima qildik-a, **singlim?** – deb so‘radi.

Siz ko‘nglingizni tinch qiling, – dedi o‘qituvchi. Men undagi o‘zgarishlarning boisi nima ekanligini bilgani keluvdim, xolos. [3].

O‘zbek milliy-madaniy odatlarga ko‘ra ayollar samimiylikni bildirish uchun ham begona yoki qarindosh bo‘lmagan ayollarga **opa, singil, kelin, egachi, xola** tarzida yoshiga ko‘ra murojaat qilaverishini ko‘plab kuzatishimiz mumkin. [1].

Mening ichimdagi bor gap shunda ekan, – so‘zlanardi G‘arib. – O‘qib g‘alati bo‘lib ketdim.

Aytmoqchi, o‘qituvchimiz keldimi?

– Sen qaydan bilding? – so‘radi ona.

– Bildim-da...Boya uyimizni so‘rovdi.

– Hoy, o‘tning yurganini qayda ko‘ruvding? – dedi ona. – **Opangni** rosa xafa qipsan-ku? Shuncha bergan darslarim kor qilmabdi, deb ketdi. [3].)

Keltirilgan muloqotda so‘zlovchi shaxsi orqali uning kommunikativ xabaridan tashqari unga oid

nolisoiy bilimlarni; dunyoqarashini (sodda,samimiy), ijtimoiy darajasini (ona rolida ekanligini), tajribasini (maslahat so‘rashi -**Endi nima qildik-a, singlim?**), ruhiy holatini (tashvishlangan, xavotirli) ham bilib olishimiz mumkin. Shuningdek, ona farzandiga o‘qituvchisiga nisbatan opadek yaqin munosabatda bo‘lishini, uni xafa qilmasligini (tagma’noda yaxshi o‘qishini) uqtirmoqchi ekanligini tushunish mumkin. **Opangni** tarzida o‘qituvchiga ishora etish milliy qadriyatlar bilan, xususan, o‘zbeklarda o‘zidan katta bo‘lgan ayol jinsidagi qarindoshga nisbatan hurmat haqidagi xabar mazmunini bilan to‘ldirilgan. Adabiyotshunos olim I.Haqqul shunday degan edi: “Insonni so‘z tarbiyalaydi. So‘zda insonga xos barcha ijobiy, salbiy xislatlar o‘z aksini topadi”. [4]. Darhaqiqat, so‘z haqidagi ushbu iqtibosda ham milliy madaniyatimizga xos bo‘lgan chiroyli muomalaga, yaxshi so‘zlikka chorlashga urg‘u qaratilgan. Misoldagi hurmat va qadrlash timsoli sifatida kelgan **opa** va **singil** leksemasi o‘z ma‘naviy qobig‘ini kengaytirgan.

Ustozni o‘z opasidek hurmat va ehtiromda tutush tarzida murojaat etiladigan qarindoshlik nomi vodiy milliy mentalitetida tez-tez uchraydi. U hurmatga arzigulik insonlarga nisbatan qo‘llanadigan nom sifatida ta’lim-tarbiya dargohlarida ayol o‘qituvchilarga nisbatan qo‘llaniluvchi, ijobiy bahoni o‘zida namoyon qiluvchi nom hisoblanadi. Bunday holatlarda nom o‘z denotativ ma‘nosidan chekinib, pragmatik ma’noda qo‘llanilishga xoslangan ko‘rinishda so‘zlovchi tomonidan, maqsadli tarzda, muloqot jarayoniga kiritiladi.

Xulosa qilib aytganda, muloqotdagi shaxsga murojaat shakli orqali milliy mentalitetga ishora etuvchi lisoniy bahoni ko‘rish mumkin. U o‘zbek milliy qadriyatlarida mavjud bo‘lgan qarindoshlik atamalarining o‘z denotativ ma‘nosidan tashqari subyektiv baho formasiga ham ega ekanligini tasdiqlaydi. Bu esa, til va madaniyat mushtarakligini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Искандарова Ш. Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари. Фил. фан. номз. дисс... автореф. – Самарқанд, 1993. 27-б.
2. Komilova G. Maqollar tahlilida aksiologistik yondashuv... // So‘z san‘ati xalqaro jurnal. – Toshkent, 2020. №2. 5-b.
3. Султон И. Муножот/Асарлар. –Тошкент: F.Фулум номидаги нашриёт, 2017.258-бет.
4. Usmanov F. O‘zbek milliy qadriyatlarining lingvomadaniy aspekti: Filol. fan. dok. ...diss. – Toshkent. 25-b.
5. Худойберганаева Д.Ўзбек тилидаги матнларнинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013.
6. Ҳаққул И. “Не назмики ўтлуғ кўнгулдин чиқордим...” Абдиқат фарзандлари. – Тошкент: Ёш гвардия, 1990.4-б.
7. <https://oyina.uz/kiril/teahause/1133>

Sevara USMONOVA,
PhD, Associate Professor of Fergana State University
mahkamovasevara078@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-8663-6039
Feruzaxon MUXAMMATJONOVA,
Master's Student, Fergana State University
rferuzaa.23@gmail.com
ORCID ID 0009-0007-4343-7387

O'ZBEK TARIXIY ASARLARIDA ANTROPONIM VA TOPONIMLARNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Annotatsiya: ushbu maqolada antroponim va toponimlarning o'zaro bog'liqligi o'zbek tarixiy asarlarida lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda "Zafarnoma", "Temur tuzuklari", "Boburnoma" kabi tarixiy manbalardagi antroponim va toponimlar o'zaro tahlil qilindi. Tadqiqot metodlari sifatida leksik-semantik, etimologik, qiyosiy va tarixiy-madaniy kontekstual tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, antroponim va toponimlarning o'zaro bog'liqligi o'zbek xalqi tarixi va madaniyatining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ular orqali xalqning tarixiy, madaniy va siyosiy merosini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: antroponim, toponim, tarixiy asarlar, lingvokulturologiya, etimologiya, semantika, o'zbek tilshunosligi.

Аннотация: в данной статье анализируется взаимосвязь антропонимов и топонимов в узбекских исторических произведениях с лингвокультурологической точки зрения. В исследовании проведен сравнительный анализ антропонимов и топонимов, встречающихся в таких исторических источниках, как «Зафар-наме», «Темур Тузуклари» и «Бабур-наме». В качестве методов исследования использовались лексико-семантический, этимологический, сравнительный и историко-культурный контекстуальный анализ. Результаты исследования показывают, что взаимосвязь антропонимов и топонимов является неотъемлемой частью истории и культуры узбекского народа, отражая его историческое, культурное и политическое наследие.

Ключевые слова: антропоним, топоним, исторические произведения, лингвокультурология, этимология, семантика, узбекское языкознание.

Annotation: this article analyzes the interconnection between anthroponyms and toponyms in Uzbek historical works from a linguocultural perspective. The study provides a comparative analysis of anthroponyms and toponyms found in historical sources such as Zafarnama, Tuzuki Temur, and Baburnama. The research employs lexical-semantic, etymological, comparative, and historical-cultural contextual analysis methods. The findings indicate that the relationship between anthroponyms and toponyms is an integral part of Uzbek history and culture, reflecting the nation's historical, cultural, and political heritage.

Keywords: anthroponym, toponym, historical works, linguoculturology, etymology, semantics, Uzbek linguistics.

Kirish. Antroponimlar (shaxs nomlari) va toponimlar (joy nomlari) tilshunoslikning muhim tadqiqot obyektlaridan biri bo'lib, ular xalqning tarixi, madaniyati va ijtimoiy hayoti bilan bevosita bog'liqdir. Tarixiy asarlarda uchraydigan antroponim va toponimlar shunchaki shaxs yoki joy nomlari emas, balki ma'lum bir davrning siyosiy, tarixiy va madaniy jarayonlarini o'zida aks ettiruvchi lingvokulturologik birliklardir. Shu sababli ushbu lingvokulturologik birliklarni o'rganish, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash birgina tilshunoslik emas, balki etnografiya, tarix va madaniyatshunoslik sohalari uchun ham muhim va dolzarb bo'lib kelmoqda.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi antroponim va toponimlarning o'zaro bog'liqligini, o'zbek tarixiy asarlari misolida ularning kelib chiqishi, o'zbek madaniyatidagi o'zni va uning tarixiy ahamiyati lingvokulturologik jihatdan o'rganilib tahlil qilinishdan iborat. Tadqiqot o'zbek tarixi va madaniyatini o'zida aks ettirishda muhim manbalar bo'lgan "Zafarnoma", "Temur tuzuklari", "Boburnoma"

kabi tarixiy asarlarda keltirilgan shaxs va joy nomlaridan foydalanilgan holda olib borildi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tadqiqot uchun tarixiy manbalar bo'lgan "Temur tuzuklari", "Zafarnoma", "Boburnoma" kabi asarlarda keltirilgan shaxs va joy nomlaridan foydalanildi. Shuningdek, o'zbek tilshunoslarining, jumladan, E.Begmatov, B.Qosimovning qarashlari, kitoblaridan foydalanilib, tahlillar va xulosalarga kelindi.

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Leksik-semantik tahlil. Tarixiy asarlarda uchraydigan antroponim va toponimlarning lug'aviy va semantik xususiyatlari tahlil qilindi.

2. Etimologik tahlil. Shaxs nomlari va joy nomlarining kelib chiqishi, ularning qaysi til qatlamiga mansubligi, uning tarixiy ildizi va evolyutsiyasi o'rganildi.

3. Qiyosiy tahlil – o'zbek tarixiy asarlaridagi antroponim va toponimlar boshqa tillardagi tarixiy

matnlar va manbalar bilan solishtirildi.

4. Tarixiy-madaniy kontekst tahlil. Antroponim va toponimlarning tarixiy shaxslar, voqealar va ijtimoiy-siyosiy jarayonlar bilan o'zaro bog'liqligi o'rganildi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Shaxs va joy nomlarining o'zaro bog'liqligi.

Amir Temur va Temuriylar davri toponimlari:

Samarqand – Amir Temurning poytaxti sifatida tarixiy asarlarida keng yoritiladi.

Shahrisabz – Amir Temurning tug'ilgan joyi bo'lib, bu yerning tarixiy ahamiyati Temurning bolaligi va shaxsiyati bilan bog'liq.

Ko'plab joy nomlari Temur va uning avlodlari tomonidan o'zgartirilgan yoki qayta nomlangan. Jumladan, Temuriylar tomonidan qurilgan Shohruxiya shahri.

Bobur va Hindistondagi toponimlar:

Boburning Hindistonga yurishlari natijasida u yerda bir qancha o'zbekcha nomlar paydo bo'lgan.

Agra va Lahor kabi joylar Bobur va uning avlodlari tomonidan muhim strategik markazlarga aylantirilgan.

Antroponimlarning toponimlarga aylanish jarayoni.

Tarixiy shaxslarning ismlari muayyan hududlarga nisbatan ishlatilgan. Xususan, Temurga bog'liq bo'lgan "Temurqo'rg'on" nomi yoki Bobur nomi bilan bog'liq joylar, masalan, "Bog'i Boburiy".

Shaxs nomlari asosida kelib chiqqan joy nomlari ko'pincha hukmdorlarning siyosiy nufuzi yoki harbiy yurishlari natijasida paydo bo'lgan.

Toponimlarning antroponimlarga ta'siri.

Ba'zi tarixiy shaxslarning ismlari ularning tug'ilgan yoki faoliyat yuritgan joy nomlariga nisbatan ishlatilgan. Masalan, "Buxoriy", "Samarqandiy" kabi nisbiy otlar bu shaxslarning aynan mana shu hududdan ekanligini ifodalagan.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tarixiy asarlaridagi antroponim va toponimlar xalqning tarixi va madaniy merosining tarkibiy qismi hisoblanadi. Antroponim va toponimlarning o'zaro bog'liqligi quyidagi omillar orqali namoyon bo'ladi:

1. Siyosiy va harbiy ta'sir. Hukmdorlar tomonidan berilgan joy nomlari va tarixiy shaxslar bilan bog'liq bo'lgan toponimlar o'sha davrning siyosiy holatini namoyon ettiradi.

2. Madaniy va diniy ahamiyat. Ba'zi toponimlar diniy shaxslar yoki muqaddas joy nomlari bilan bog'liq holda shakllangan.

Xulosa. O'zbek tarixiy asarlarida antroponim va toponimlarning o'zaro bog'liqligi nafaqat tilshunoslik, shuningdek, madaniy va tarixiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib berdi. Tarixiy shaxslar va joy nomlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular xalqning tarixiy rivojlanishi, siyosiy jarayonlar va madaniyatini o'rganishi mumkin. Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, shaxs va joy nomlarining o'zaro bog'liqligi tarixiy voqealar, harbiy yurishlar, siyosiy jarayonlar va madaniy merosning belgilaridan biridir. Ushbu bog'liqliklarni o'rganish orqali til va madaniyatning tarixini chuqurroq o'rganish imkoniyatini yaratib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulxamidov, J. Tarixiy manbalarda joy nomlarining qo'llanilishi. – Toshkent: Fan, 2016.
2. Amir Temur. Temur tuzuklari. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.
3. Begmatov, E. O'zbek tilshunosligida onomastik tadqiqotlar. – Toshkent: Fan, 2019.
4. Bobur, Zahiriddin Muhammad. Boburnoma. (O'zbek tilidagi tarjimalar). – Toshkent: Fan, 1992.
5. Matyoqubov, O. O'zbek toponimikasining asosiy masalalari. – Toshkent: Universitet, 2005.
6. Qosimov, B. O'zbek onomastikasi asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2010.
7. Rasulov, Sh. O'zbek tilida antroponim va toponimlarning lingvokulturologik tadqiqi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
8. Renat Bekmuratov. O'zbek va turkiy tillarda toponimik birliklarning o'ziga xos xususiyatlari. Filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Toshkent. 2020.
9. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Fors tilidan tarjima. – Toshkent: Fan, 2008.
10. Xolmatov, N. Tarixiy geografiya va toponimika. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2013.

Saida MAKSUMOVA,
O'zDJTU O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti

GAPDA GRAMMATIK ALOQAGA KIRISHMAYDIGAN BO'LAKLARNING USLUBIY XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada gapda grammatik aloqaga kirishmaydigan bo'laklar, ya'ni undalmalar va kiritmalarning uslubiy xususiyatlari misollar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: undalma, murojaat birliklari, konnotativ ma'no, stilistik neytral undalmalar, nutq subyekti, emotsional-ekspressiv bo'yoq, ijobiy baho, salbiy ma'no, apostrofa, parsellyatsiya kirish so'z, kiritma.

Аннотация: в данной статье на основе примеров анализируются стилистические особенности обращений и вводных слов не вступающих в грамматическую связь в предложениях.

Ключевые слова: обращение, единицы обращения, коннотативное значение, стилистически нейтральные обращения, субъект речи, эмоционально-экспрессивная окраска, положительная оценка, отрицательное значение, апострофа, парцелляция, вводное слово, вводная конструкция.

Annotation: this article analyzes the stylistic features of sentence elements that do not participate in grammatical relationships, namely vocatives and parenthetical words, using examples.

Key words: vocative, address units, connotative meaning, stylistically neutral vocatives, speech subject, emotional-expressive coloring, positive evaluation, negative meaning, apostrophe, parcellation, introductory word, parenthetical expression.

Tilshunoslikda so'zlovchining nutqi qaratilgan shaxs yoki narsa-predmetni ifodalab, gapning boshqa bo'laklari bilan grammatik aloqaga kirishmaydigan so'z yoki so'zlar birikmasiga undalma deyiladi.

O'zbek tilshunosligida undalmalarning semantik-sintaktik xususiyatlari atroflicha yoritilgan. Gapning bu uzvi keyingi yillarda murojaat birliklari termini bilan ham maxsus tadqiq etildi. [1-12]

Gapda undalmalarning turli ma'noni ifodalashi o'ziga xos xususiyatga ega. Umuman, undalmalarni konnotativ ma'no ifodalashi jihatidan farqlash lozim bo'ladi. "O'zbek tili stilistikasi" kitobida ham undalmalar baho xarakteristikasi o'ttenkasini ifodalashiga ko'ra o'zaro quyidagicha farqlangan:

1. Stilistik neytral undalmalar. Bunday undalmalarda nutq subyekting baho xarakteristikasi neytral bo'ladi.

2. Baho xarakteristikasini ifodalovchi undalmalar. Bunday undalmalar emotsional-ekspressiv bo'yoqqa ega bo'lib, faqat nutq adresatini ifodalamay, uni xarakterlaydi, unga munosabat bildiradi. [2-189]

Anglashiladiki, ikkinchi turga mansub undalmalar nutqda turli emotsional ma'noni yuzaga chiqaradi.

1. Ijobiy munosabatni ifoda etuvchi undalmalar. Bunday undalmalar nutq subyekting quyidagi baho munosabatini aks ettiradi:

a) erkalash, suyishni aks ettiradi. Masalan: *Hoy, puchuq! Shimimni dazmollab qo'ydingmi?* (E.Vohidov) *Puchuq* so'zi qanshari past, burni yassi, yopishgan, kichik yoki shikastlangan ma'nolarini anglatadi. [3-325] Berilgan misolda puchuq undalmasi erkalash, suyish ma'nosida qo'llanilib, nutq subyekting ijobiy baho munosabatini aks ettirgan;

b) yaqinlikni aks ettiradi: *Jigarim, qaddingni ko'tar, bu ahvolda to'yingga yetolmay qolasan-ku.* (E.Vohidov)

Ma'lumki, jigar ichki a'zoldan biri bo'lib, odam va hayvonlarning o't ishlab chiqaradigan, organizmda moddalar almashinuvini ta'minlaydigan ichki a'zosidir. [4-81] Berilgan gapda qo'llangan undalma esa ko'chma ma'no kasb etib, eng yaqin kishi, tug'ishgan uka ma'nosini anglatgan. Shu ma'nosi asosida nutq subyekting ijobiy baho munosabatini yuzaga chiqargan.

2. Salbiy munosabatni ifoda etuvchi undalmalar. Bunday undalmalar nutq subyekting quyidagi baho munosabatini aks ettiradi:

a) e'tiroz, norozilikni aks ettiradi: *Ha, sariq shayton, meni sen yana vasvasaga solyapsanmi?* (E.Vohidov) Berilgan misolda sariq shayton undalmasi orqali oltinga murojaat qilingan.

Ma'lumki, shayton leksemasi odamlarni din yo'lidan ozdiruvchi, ularni gunohga, jinoyatga, razolatga boshlovchi yovuz ruh, yovuz ruhlarning boshlig'i, iblisni anglatadi. [5-534] Bu gapda undalma orqali mana shu salbiy ma'no ifoda etilgan:

b) nafratni aks ettiradi: *Yo'qol ko'zimdan, iblis! Menga ko'rinma!* (E.Vohidov)

Misollar tahlilidan ko'rinadiki, badiiy asarlarda qo'llangan bu undalmalar ko'chma ma'no kasb etadi.

Undalmalarning kichraytirish-erkalash, egalik affikslari bilan qo'llanishi natijasida konnotativ ma'no hosil bo'ladi. Bunda ham so'zlovchining salbiy yoki ijobiy munosabatlari aks etadi. [6-77] Masalan:

Kelinchagim, kulib-kulib ketdingizmi, Yuragimni tilib-tilib, ketdingizmi? (M.Yusuf)

Halitdan onalik mehr-shafqatin Dilingga soldingmi, erka qizaloq (E.Vohidov)

O'zingizni go'llikka solmang, otincha! (O. Yoqubov)

Birinci misoldagi undalmaga *-chak* va *-im* affiksi, keyingi she'riy parchada undalmaga *-loq* affiksi birikib, suyish, erkalash ma'nolarini hosil qilgan. Uchinchi misolda esa *-cha* kichraytirish affiksi otin so'ziga qo'shilib, kesatish, pastga urish kabi salbiy munosabatni aks ettirgan.

Ma'lumki, o'zbek ayollari nutqida ko'pincha turmush o'rtog'iga nisbatan *adasi*, *dadasi* deb murojaat qilish kuzatiladi. Bunday murojaat ayollarning turmush o'rtog'iga nisbatan hurmatini ifoda etadi. Bu tarzda qo'llanishlarda *"Mening hurmatli rafiqam"*, *"Bolalarimning sevimli otasi"* ma'nolari yuzaga chiqadi.

Ayollar nutqida, shuningdek, buyruq-istak maylidagi ayrim fe'llarning ko'chma ma'noda undalma vazifasida kelib, uslubiy ma'noni hosil qilishi kuzatiladi. Jumladan, 1-shaxs birlik shaklidagi *o'rgilay*, *aylanay* fe'llari ko'chma ma'noda undalma vazifasida keladi: *O'rgilay, miyasi aynib qolgan.* (E.Vohidov "Oltin devor").

Ushbu matn parchasida 3-shaxs birlik shaklidagi o'rgilay fe'li undalma vazifasida kelgan. Murojaat shaklining bu tarzda berilishi nutq subyekting ijobiy baho munosabatini ifoda etishga xizmat qilgan. Badiiy uslubda jonsiz narsalarga jonidek murojaat qilinadi. Bu tropning bir turi bo'lib *apostrofa* deyiladi. Apostrofa og'zaki va poetik uslubga xosdir. U ilmiy va rasmiy uslubda ishlatilmaydi. Masalan,

Xayr, Armaniston, ey, go'zal diyor,
 Xayr, Nairining tonggi salomi.
 Xayr, sevan ko'li, pok va beg'ubor,
 Xayr, mangu o'lmas arman kalomi. (A.Oripov)

*Muhabbat, ey go'zal iztirob,
 Ey, ko'hna dard, ey ko'hna tuyg'u.* (M.Yusuf)

Ma'lumki, murojaat birliklarining parsellyatsiyaga uchrashi natijasida ham nutqiy ta'sirchanlik kuchayadi, ta'kid oshadi. "Parsellyatsiya – gapning shunday bo'linishiki, unda ifodaning mazmuni bitta emas, balki ikki va undan ortiq intonatsion-ma'noviy nutqiy birliklarda anglashiladi. Bunday birliklar biri ikkinchisidan so'ng ketma-ket keladi va ekspressiv sintaksisning dolzarb masalalaridan biri sanaladi. Parsellyatsiyaning mohiyati shundaki, ekspressiv-stilistik jihatdan betaraf bo'lgan bitta kommunikativ birlik ekspressiv-stilistik ta'sirchanlikka erishish uchun ikkita birlikka bo'linadi. Gap tarkibida kelayotgan murojaat birliklari ham konnotativlikni ta'minlash maqsadida o'zi aloqador bo'lgan gapdan sintagma shaklida ajralib chiqish mumkin".[1-15]

She'riy matnlarda parsellyatsiya hodisasi aks etgan ko'p misollarni kuzatish mumkin. Masalan:

*Yulduzlar! Berkinmang tong tumaniga,
 Ketmang ko'zlarimni yoshlab ketguncha.* (A.Oripov)

*Ona-Vatan! Bir o'g'ling kabi
 Fido etay jonimni sanga.* (E.Vohidov)

Berilgan she'riy parchalarda qo'llangan murojaat birliklari ham (yulduzlar, ona-Vatan) konnotativlikni hosil qilishi uchun o'zi aloqador bo'lgan gapdan parsellyativ birlik sifatida alohida ajratilgan. Bu holat ta'kidni kuchaytirishga, ifodaning ta'sir kuchini oshirishga yordam bergan.

Gapda undalmalarning ishlatilish o'rni erkin. Ammo ularning gapdagi o'rni ma'lum uslubiy ahamiyatga ega. Undalma gap boshida qo'llanganda, chaqiriq, murojaat ma'nolari hamda tinglovchining diqqati aniq bir obyektga qaratiladi: *Ey, siz ayollar, sizlarni hech tushunib bo'ladimi?* (E.Vohidov)

Undalma gap o'rtasida kelsa, so'zlovchi uchun tinglovchining diqqatini tortish emas, balki u bilan aloqani uzmaslik, o'z fikriga modal munosabatini ifodalash imkoniyati vujudga keladi: *Qani, o'tiring, uka, bir mantixo'rlik qilaylik.* (O'.Hoshimov)

Undalma gap oxirida kelganda, so'zlovchi bilan tinglovchi orasidagi fikriy aloqa susayadi. Ya'ni so'zlovchi avval o'z fikrini to'la bayon qiladi, so'ng tinglovchining diqqatini o'ziga tortadi: *Men sizni tanidim, Odiljon aka!* (O'.Hoshimov)

Kirishlar so'z va so'z birikmasi shaklida bo'lib, so'zlovchining o'zi bayon etayotgan fikrga bo'lgan turli munosabatini bildiradi. Kirishlar gapning boshqa bo'laklari bilan grammatik aloqaga kirishmaydi. Ular barcha nutq uslublarida ishlatiladi. Ular mazmunan butun bir gapga yoki uning bo'lagiga tegishli bo'lgan ishonch, tasdiq, gumon, istak, taajjub, ta'kid, taxmin kabi ma'nolarini ifodalaydi. Ular gapga, fikrga yangi dalil qo'shmaydi, balki shu fikrga so'zlovchining munosabatini, kuchli hayajonlanganini bildiradi. Shuning uchun ham bunday gaplar ko'proq badiiy va so'zlashuv uslubida uchraydi. Masalan, *Baxtinga, onajonim omon bo'lsin.* (So'zlashuvdan)

Kirishlarning gapdagi o'rni ham ma'lum uslubiy ahamiyatga ega. Ular gap boshida kelganda aytilayotgan fikrga qat'iy munosabat ifodalanmaydi. Chog'ishtiring: *Shukur, ayam sog'-salomat. – Ayam, shukur, sog'-salomat.* (Oybek)

Kirish so'zlar takror holda kelib, ifodaning ta'sir kuchini oshirib, konnotativ ma'no hosil qiladi. *Afsus, ming afsus. Senga ketgan mehnatlarimning yarmini sarf qilganimda maymunda odam yasagan bo'lar edim.* (E.Vohidov)

Kiritmalar gap tarkibida nutq paytida tug'ilib kelgan ehtiyoj, g'oya asosida zarurat tufayli qo'llaniladi. To'satdan tug'ilgan g'oya va fikrga ko'ra ular turlicha ma'no nozikliklariga ega bo'ladi, asosan, gap mazmunidan anglashilgan fikrga ko'ra qo'shimcha izohlar, yangi dalillar, ayrim tuzatishlarni ifodalash uchun qo'llaniladi. [7-143] Natijada fikr tinglovchiga to'la yetib boradi. O'ziga xos uslubiy vazifa bajaradi: *Biz*

(bu safar menga Maktuba ham hamroh bo'ldi) qishloqqa ertasiga kechqurun bordik. (O. Yoqubov) Shermatjon akaga buni arab alifbosida ko'chirtirish (Shermatjon aka yangi alifboni uncha bilmaydilar), tegishli joyda o'qib berish qolardi, xolos. (A.Qahhor)

Kirish so'zlar ilmiy, rasmiy ish uslublarida atash vazifasini bajarsa, badiiy uslubda muhim uslubiy vazifa bajarib keladi. Yozuvchi yoki shoir kiritmalar yordamida o'zining turlicha munosabatini ifodalaydi. Bunda yozuvchi yoki shoir o'z his-hayajonini, ichki kechinmalarini, voqea-hodisaga nisbatan munosabatini ifodalaydi. Bunday holat tasdiq yoki inkor shaklida ham gumon yoki achinish holatida ham ifodalanishi mumkin. Kirishlarning orzu-umid, istak, mamnunlik ma'nosini ifodalashi ko'proq so'zlashuv uslubiga xos bo'ladi: *Eh, ishqilib, vaqtida yetib boraylik-da.* (So'zlashuv)

Subyektiv munosabatni ifodalovchi kirishlar [8-416] ko'proq so'zlashuv, badiiy uslublarda qo'llanadi: *Baxtga qarshi, biz izlab borgan do'kon bugun yopiqlik ekan.* (So'zlashuv)

Taxminni ifodalovchi kirishlar ilmiy, rasmiy uslublarda deyarli qo'llanmaydi. Asosan, so'zlashuv va badiiy uslubga xosdir: *Oyim, chamamda, bu gapni dadamga aytmasdi.* (O'.Hoshimov)

Kiritmalardan she'riyatda ham keng foydalaniladi:

Globusdan bo'lgan har kichik nuqta

Millionlab qondoshga vatan, albatta.

Mustasno xalqimiz yashar abadiy,

Bilib qo'yki, seni Vatan kutadi. (G'.G'ulom)

*Qadahlar jaranglar, qahqaha yangrar,
(Tilni tiyolmaslik bunday payt yomon).*

*Parvo qilmay ichaverasan sharob,
Ko'ksing ingrab tursa hamki*

Yolg'on deb, yolg'on!... (Muhammad Yusuf)

Dramatik asarlarda kiritma muallif remarkasi sifatida ishlatilib, ayrim harakat-holat va xususiyatlarni izohlaydi. Buni E. Vohidovning "Oltin devor" asarida ko'rishimiz mumkin.

Qilichbek-Rahmat, xo'layin. *(Kayf aralash yig'lab Saidmalikka osiladi)* Qayoqqa otlandingiz, xo'jayin?

Zuhra-Akammi? *(Daf'atan roldan chiqib ketganini sezib labini tishlaydi.)*

Abdusalom- *(kesatib)* Birovning holiga sen kulma zinhor, sening holingga ham kulguvchilar bor.

Xullas, yuqoridagi misollar tahlilidan ko'rinib turibdiki, gapda grammatik aloqaga kirishmaydigan bo'laklar, ya'ni undalmalar, kirishlar ko'proq badiiy va so'zlashuv uslubida qo'llanadi. Undalmalar badiiy matnda ijobiy va salbiy baho munosabatini bildirib, konnotativ ma'noni yuzaga keltiradi. Ayniqsa, shoirlar she'riyatda jonsiz narsalarga murojaat qilib obrazlilikni kuchaytiradi. Shuningdek, kirishlar ham gapda so'zlovchining ifodalayotgan fikriga turlicha munosabatni bildirib, ekspressivlikni yanada oshiradi. Ayniqsa, dramatik asarlardagi remarkalarda yozuvchilar o'z his-hayajonini, ichki kechinmalarini hamda o'zi hikoya qilayotgan hodisaga nisbatan munosabatini bayon qiladi. Kiritma gaplar o'quvchi diqqatini tortishda uslubiy vazifa bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedova N.Sh. O'zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi: Filol. fanlari nomzodi ... diss. avtoref. – Toshkent, 2008. 12-bet.
2. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. 189-bet.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati / Begmatov E., Madvaliyev A., Mahkamov N., Mirzayev T. va boshqalar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2007. J. 3. / N – T. 325-bet.
4. Ko'rsatilgan lug'at. J.1. / A – D. 81-bet.
5. Ko'rsatilgan lug'at. J.4. / T – Sh. 534-bet.
6. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlik ifodalashning sintaktik usuli. – Toshkent: "Fan", 1987. 77-bet.
7. Qilichev E. O'zbek tilining amaliy stilistikasi. – T.: "O'qituvchi", 1992. 143-bet.
8. Sayfullayeva R., va boshqalar Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T., 2020. 416-bet.

Nargiza QODIROVA,

Farg'ona davlat universiteti magistranti.

Ilmiy rahbar: Ismoiljon XOJALIYEV,

Farg'ona davlat universiteti dotsenti

TURLI TIZIMLI TILLARDA KOMPONENT TAHLIL

Annotatsiya: mazkur maqolada turli tizimli tillar doirasida komponent tahlil qanday bo'lishi va bu orqali umumiy tahlil haqida bilib olish yoki tushunish uchun tasavvur paydo bo'ladi. Komponent tahlil tushunchasi haqida o'zbek tilshunosligidagi tadqiqotlar ot leksemalari bo'yicha oz bo'lganligi mavzuni o'rganish qamrovini kengaytiradi. Maqolada tahlil uchun zarur bo'limlar, qonun-qoidalar jamlangan.

Kalit so'zlar: *tahlil, morfologik, assotsiativ, grammatik, sifatli, component, obyektiv tahlillar.*

Annotation: this article provides an idea of what component analysis is like within the framework of different systematic languages, and through this, an idea is created to learn or understand general analysis. The fact that there are few studies in Uzbek linguistics on the concept of component analysis in the field of noun lexemes expands the scope of study of the topic. The article summarizes the necessary sections, laws and rules for analysis.

Key words: *analysis, morphological, associative, grammatical, qualitative, component, objective analyses.*

Аннотация: данная статья дает представление о том, что представляет собой компонентный анализ в рамках разных системных языков, и благодаря этому дает представление о том, что такое общий анализ. Тот факт, что в узбекском языкознании мало исследований о понятии компонентного анализа по именной лексеме, расширяет сферу изучения темы, необходимые для анализа.

Ключевые слова: *анализ, морфологический, ассоциативный, грамматический, качественный, компонентный, объективный анализы.*

Kirish. Hozirgi kunda jahon tilshunosligida tilni tipologik nazardan o'rganish, bir tildan ikkinchi bir tilga o'zlashgan lisoniy birliklar mohiyatini ochib berish, ularni struktur-semantik tomondan tahlil etish, muhim o'zlashma so'zlarning talqini yoritish, ularning lisoniy, ijtimoiy madaniy xususiyatlari jihatidan izlanishlar olib borish eng muhim masalalardan biriga aylandi.

Jahon tilshunosligida muayyan til birligining boshqa bir tilga o'zlashish masalasi til ilmining leksikologiya, leksikografiya, lingvokulturologiya, etnolingvistika, tarjima nazariyasi, chog'ishtirma tilshunoslik singari sohalari bilan bog'liq jihatdan o'rganilgan. Mazkur hodisaning leksika va semantika sathida atroflicha yoritilishi u yoki bu tilning leksik imkoniyatlarini aniqlash bilan bir qatorda, uning struktur-semantik tuzilishini, tushunchalarni ifodalash usullarini, tilda variantlilik, polisemiya hodisalarining rivojlanishi hamda ularning tilda qo'llanish mexanizmini aniqlashga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Tildagi mavjud har qanday funksional uslub tomonidan ifoda etilayotgan xabar kabi badiiy asar matniga ham nutq aktining birin-ketin keluvchi tanlangan majmuasi deb qarash mumkin. Bu esa, o'z navbatida, bir qator obyektiv va subyektiv, shaxsga nisbatan aloqador bo'lgan faktorlar bilan izohlanadi. Tilga olib o'tilgan faktorlarning ta'siri ko'proq ikki xil nutqda namoyon bo'ladi. Bu ikki xil nutqning birinchisi, situatsiya bilan, norasmiyligi bilan xarakterlanadi.

Tahlil so'zi mavjud lug'atlarda turlicha izohlanadi.

Jumladan, falsafaga oid ensiklopedik lug'atlarida "Tahlil (yunon tilidan – ajralish, parchalanish) predmetni (hodisa, jarayon), predmetning (predmetlar) xususiyatlarini yoki predmetlar o'rtasidagi munosabatlarni qismlarga (belgilar, xususiyatlar, munosabatlar) tarkibiy qismlarga fikran yoki amaliy ravishda ajratish tartibi", deb narsa-hodisalarni tarkibiy qismlarga ajratishga asosiy e'tibor qaratilsa¹, tarjima lug'atlarida "1. Tahlil [ilmiy tekshirish (tadqiqot) usuli; obyektiv voqelikni ilmiy bilish, o'rganish vositasi]; 2. Analiz, tahlil; tahlil qilish; matematik tahlil (oliy matematikaning bir bo'limi)"² deb ilmiy tadqiqot usuli, biror jarayonni tekshirish, moddalarning tarkibini aniqlash ma'nolariga urg'u beriladi.

Morfologik tahlil. To'g'ridan to'g'ri komponentlar bo'yicha tahlil qilish.

Assotsiativ tahlil. So'zni tashkil etuvchi allofonlar va allomorflarni ma'lum bir tadqiqot darajasi uchun o'rnatilgan strukturaviy qatorlar bilan (ya'ni, tegishli fonema va morfemalar bilan) o'zaro bog'lash.

Grammatik tahlil. So'zlar orasidagi grammatik bog'lanishlarni aniqlash (mos ravishda leksiklashgan iboralar).

Tahlil, ikkilik tahlil. Lingvistik tahlil asta-sekin ochiladigan juft qarama-qarshiliklar qatoriga asoslanadi.

Kategoriya tahlili. Fe'dagi zamon quyidagi juft qarama-qarshiliklar tizimiga keltirilishi mumkin;

a) nutq lahzasini o'z ichiga oluvchi ish-harakatning belgilanishi nutq momentini o'z ichiga olmagan ish-harakatga qarama-qarshi qo'yiladi;

1 Философский энциклопедический словарь/Гл. Редакция: Л.Ф.Ильичева, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г.Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983.23-6.

2 Русча-ўзбекча луғат, икки томли, I том, –Тошкент: Ўзбек Совет Энциклопедияси Бош редакцияси, 1983. 31-6.

b) nutq momentini o'z ichiga olmagan harakatga bo'linadi; nutq momentidan oldin sodir bo'lgan va nutq paytidan keyin sodir bo'ladigan harakat va hokazo.

Sifatli tahlil. Tilni tavsiflash usuli - analitiklik mistik tizim, muxolifatga asoslangan "mavjudlik – berilgan" hodisaning chastotasi xususiyatlariga havola qilinmagan holda uning yo'qligi; Chorshanba sifat tahlili.

Natija va muhokama. Komponent tahlil. Cheklovchi komponentlarni aniqlash komponentlar bir xil darajadagi turli til birliklarini bir-biridan ajrata oladigan differensial xususiyatlar sifatida til birligi; chorshanba segmentatsiya. Tilning minimal mazmunli elementlarini (morflarini) aniqlash va ularning axloqiy morfemalarini aniqlashga qaratilgan lingvistik tadqiqot usullaridan biri.

Obyektiv tahlil. Faol tahlil va umumiy prefiksni ajratish.

Tillarning miqdoriy tahlili. Til tadqiqotining statistik usuli. Yaxlit tahlil usuli. Integral usul bilan bir xil. Grammatik munosabatlarni ifodalashning perifrastik (tasviriy) usuli bilan tavsiflangan analitik tillarning morfologik tuzilishi; qarama-qarshi sintez (ikki qiymat) dan o'tkazish va tahlil qilish uchun sintez³.

Lingvistik tahlil o'zbek tilshunosligining nazariy bo'limlarini sistemali o'rganishning maqbul usullaridan biridir. Tahlil jarayonida til faktlari haqidagi nazariy ma'lumotlar, grammatikaning qonun-qoidalari konkret misollarda amaliyotga tatbiq qilinadi. Tahlil etuvchi har bir til faktining nazariy asoslarini puxta egallashga intiladi, Til hodisalari lingvistik tahlil asosida amaliy o'rganiladi. Lingvistik tahlil — olingan nazariy bilimlar asosida til haqidagi har bir fanning talabiga ko'ra konkret bir til yoki nutq birligini (so'z yoki gapni) parchalab o'rganishdir. Bu hodisa til o'rganuvchilarning til hodisalarini tez va to'g'ri ajrata olish malakalarini egallashlarida nazariy bilimlar bilan bir qatorda lingvistik tahlil ham muhim rol o'ynaydi⁴.

Lingvistik nazariya til sistemasi va tarixiy faktlarga asoslangan filologik tahlil. Adabiy metod, janr, badiiy-estetik prinsiplar avtor shaxsi va uning nutqiy manerasi va boshqa matn til ifoda vositalarining tarkibi hamda ko'rinishini belgilovchi omillardir. Lingvistik tahlil – til, nutq birliklarini uni tashkil etuvchi qismlari, mazmuni, vazifasi va boshqa xususiyatlari nuqtai nazaridan tadqiq etish, til (nutq) birliklarining aniq holatini belgilash. Masalan, "hosildorlikni" so'zida ikki asil til hodisasi mavjud bo'lib, u xuddi shu hodisalar nuqtai nazaridan tahlil etilishi mumkin: 1) so'z yasaliishi hodisasi; 2) shakl yasaliishi hodisasi (morfologik hodisa). Bu so'zda ikkita yasama so'z mavjud bo'lib, so'z yasaliishi tahlilida har bir yasama so'zning tarkibi va bu tarkibiy qismlarning mohiyati, vazifasi, ma'nosi va shakli belgilanadi. Bunda hosildor yasama so'z ekani, u so'z yasaliish asosi hosil va so'z yasovchi -dor qo'shimchasidan iborat tarkibiy qiymatga egaligi, so'z yasaliish asosi (hosil) ot turkumiga oidligi,

3 Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов, Изд. 2-ое, стереотип, –М., «Сов. Энциклопедия», 1969 б-352

4 Т.Қудратов .Лингвистик таҳлил,Ўқитувчи -Тошкент 1981.б-241

5 Хojiyev.А Тилшунослик терминлари изоҳли луғати , б-59-6.

6 Karimov.S, Tilshunoslik nazariyasi,Samarqand. 2012. 12-b.

-dor qo'shimchasining qaysi turkumga oid so'zdan qaysi turkumga mansub so'z va qanday ma'noli so'z yasashi hamda uning boshqa xususiyatlari qayd etiladi. Hosildorlik yasama so'zining tahlili ham xuddi shu tarzda olib boriladi, ya'ni u yasama so'z ekani, unda hosildor so'z yasaliish asosi, -lik so'z yasovchi qo'shimcha ekani, shuningdek, bu qo'shimchaning ma'nosi va boshqa xususiyatlari qayd etiladi. Morfologik tahlilda hosildorlik so'zining ot ekanligi, -ni qo'shimchasi shu so'z (ot)ning tushum kelishik shaklining yasaliishi, uning ma'nosi va shaklini qayd etiladi⁵.

Nutqning fonetik qismlarini o'rganishiga qarab fonetika ikki turli bo'ladi: segmental fonetika va supersegmental fonetika. Nutq tovushlari hosil bo'lishi va uning xususiyatlarini o'rganuvchi fonetika segmental (segment-nutq bo'lagi) fonetika deyiladi. Nutq tovushlaridan katta bo'lgan fonetik birliklar: bo'g'in, so'z va frazalarni o'rganuvchi fonetikaga esa supersegmental fonetika deyiladi yoki prosodika deyiladi. Asosiy fonetik birliklar: fraza, takt, bo'g'in, nutq tovushlari. Grammatika ham nutqni tarkibiy qismlarga ajratadi: gap, so'z birikmasi (faza), so'z va morfemalarga. Garchi har ikki qatlam nutqning son nuqtai nazaridan bir xil bo'lsa ham sifat jihatidan bir biriga mos kelmaydi⁶.

Хона (маскан, ҳавлӣ) leksemasi tojik tilida uy ma'nosida bo'ladi.

Хона (forsa – uy, turar-joy, bino) leksemasi o'zbek tilida uyga nisbatan emas, balki biror-bir joyning bir bo'lagi sifatida ishlatiladi. Masalan: oshxona, mehmonxona. Berilgan misollarda qo'shimcha sifatida qo'shilgan xona leksemasi fors-tojik tilida uy ma'nosida keladi.

Ода turk tilida xona ma'nosini anglatadi. Uy leksemasi **ev** bo'ladi. Umuman olganda, turk, o'zbek tillari bir oilaga mansub bo'lganligi uchun o'xshashlik ko'p bo'ladi.

Her odanın ziyareti bir saat sürmüstü. (Ahmet Haşim) (Tdk1932.87) Ma'nosi: Har bir xonaga tashrif bir soat davom etdi.

Xulosa. Yer yuzidagi barcha tillar morfologik nuqtai nazardan tadqiq etilib, ularning manbalari va boshqa tillar bilan munosabatlari, yaqinligi xususida manbalarda to'xtalib o'tiladi. Tadqiqot davomida faqat o'zbek tilshunosligi emas, balki turk tilshunosligi va fors-tojik tilshunosligi tahlillari ham o'rganib chiqilgan. Turk tilining morfologiyasiga kelsak, u agglutinativ til, ya'ni so'z oxiriga qo'shimcha qo'shish yo'li bilan so'z va shakl yasaliuvchi til bo'lgani uchun so'z yasaliishi va uning o'zgarishida o'zak, negiz, qo'shimcha va ularning birlashishi boshqa tillarga ko'ra ancha farqli va o'ziga xosdir. Til o'z-o'zidan rivojlanib boyib bormaydi. Boshqa tillarga ham murojaat qiladi. Ana shu hodisa tilni doimiy o'rganilishga bo'lgan ehtiyojni keltirib chiqaradi. Yuqorida

ta'kidlab o'tilgan lingvistik tahlil turlari ko'p. A.Hojiyev bu tasnifni o'n bittaga bo'lib chiqqan. Shunisi muhimki,

har qanday til tadqiqoti ortida tahlil turadi va bu uning qonunlarini o'rganishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Русча-ўзбекча луғат, икки томли, I том, –Тошкент: Ўзбек Совет Энциклопедияси Бош редакцияси, 1983. 31-б.
2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов, Изд. 2-ое, стереотип, – М.: «Сов. Энциклопедия», 1969. 352-б.
3. Философский энциклопедический словарь/Гл. Редакция: Л.Ф.Ильичева, П.Н.Федосеев, С.М.Ковалев, В.Г.Панов – М.: Сов. Энциклопедия, 1983.23-б.
4. Жеребило Т.В. Термины и понятия: Методы исследования и анализа текста: Словарь-справочник. – Назрань: ООО «Пилигрим» 2011. 341-б.
5. Mengliyev B. Hozirgi o'zbek tili. Tafakkur bo'stoni. –Toshkent. 2018. 82-b.
6. Mirtojiev M. O'zbek tili fonetikasi. – Toshkent: "Fan", 2013.
7. Karimov S. Tilshunoslik nazariyasi, – Samarqand. 2012. 12-b.
8. T.Qudratov. Lingvistik tahlil. – Toshkent: "O'qituvchi". 1981. 241-b.
9. Хожиев А. Тилшунослик терминлари изоҳли луғати, 59-б.

Barno KARABAYEVA,
 PhD in Philology, doctorate,
 Uzbekistan State World Languages University
 b.karabayeva@gmail.com

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЦЕПТИВНЫХ КАТЕГОРИЙ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Annotation: this study explores the semantic and pragmatic aspects of perceptual categories in English and Uzbek, highlighting cultural and cognitive differences in their interpretation. The findings reveal that English tends to use more abstract constructions, whereas Uzbek prefers direct and metaphorical expressions. The research underscores the role of linguistic relativity and the impact of cultural context on language perception. The study's practical implications include improved translation strategies and enhanced cross-cultural communication.

Key words: *perceptual categories, semantics, pragmatics, linguistic relativity, cultural context, English language, Uzbek language, cross-cultural communication.*

Аннотация: в исследовании рассматриваются семантические и прагматические аспекты перцептивных категорий в английском и узбекском языках, выявляя культурные и когнитивные различия в их интерпретации. Результаты показывают, что английский язык чаще использует абстрактные конструкции, тогда как узбекский предпочитает прямые и метафорические выражения. Исследование подчеркивает роль языковой относительности и влияние культурного контекста на восприятие языка. Практическое значение работы заключается в улучшении стратегий перевода и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: *перцептивные категории, семантика, прагматика, языковая относительность, культурный контекст, английский язык, узбекский язык, межкультурная коммуникация.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi perseptiv kategoriyalarning semantik va pragmatik jihlatlarini o'rganib, ularning talqinidagi madaniy va kognitiv farqlarni ochib beradi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz tili abstrakt tuzilmalarga ko'proq moyil bo'lsa, o'zbek tili to'g'ridan-to'g'ri va metaforik ifodalarga tayanadi. Tadqiqot lingvistik nisbiylik nazariyasining ahamiyatini va madaniy kontekstning til idrokiga ta'sirini ta'kidlaydi. Amaliy jihatdan, ushbu ish tarjima strategiyalarini takomillashtirish va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: *perseptiv kategoriyalar, semantika, pragmatika, lingvistik nisbiylik, madaniy kontekst, ingliz tili, o'zbek tili, madaniyatlararo muloqot.*

Введение. В последние десятилетия наблюдается возрастание интереса к исследованиям семантических и прагматических аспектов языков, что связано

с усиливающейся важностью межкультурных коммуникаций в глобализированном мире. Перцептивные категории представляют собой ключевые элементы

в формировании человеческого восприятия и осознания окружающей действительности, что делает их особой темой для изучения в контексте разных языков, особенно таких, как английский и узбекский, которые принадлежат к различным языковым семьям. Важно отметить, что хотя исследованность английского языка значительно шире, чем узбекского, существует множество скрытых граней, которые требуют более глубокого анализа и понимания.

Основная часть. В современном языкознании изучение перцептивных категорий приобретает все большую значимость, так как они формируют не только языковые структуры, но и культурную идентичность. Анализ их семантических и прагматических аспектов в английском и узбекском языках помогает понять, как разные культуры интерпретируют окружающий мир [1] [2].

Ключевые вопросы включают влияние культуры на формирование перцептивных категорий и различия в концептуализации ощущений. Например, исследования демонстрируют, что восприятие цветов в английском и узбекском языках различается по семантическим полям и ассоциациям [3]. Кроме того, прагматические аспекты, такие как влияние контекста на использование перцептивной лексики, играют важную роль в языковой интерпретации.

Несмотря на значительные исследования, остаются пробелы в понимании этих категорий на уровне метаязыка. Недостаточно систематических сравнений семантических и прагматических различий в рамках комплексных моделей [7]. Это затрудняет как межкультурную коммуникацию, так и профессиональные переводы.

Обзор литературы выявляет эволюцию исследований, от анализа фундаментальных различий в восприятии к рассмотрению роли контекста и глобализации [4]. Количественные и качественные методы исследования взаимодополняют друг друга, обогащая понимание языковых механизмов ([6]. Таким образом, изучение перцептивных категорий продолжает углублять знания о взаимосвязи языка, культуры и восприятия.

Исследование семантических и прагматических аспектов перцептивных категорий требует комплексного подхода, сочетающего количественные и качественные методы. Основной акцент сделан на сравнительном анализе английского и узбекского языков с целью выявления различий и сходств в восприятии перцептивных категорий, недостаточно освещенных в существующей литературе [1].

Методология включает анализ лексических данных, интервью и дискурс-анализ, что позволит исследовать как языковую структуру, так и влияние культурных факторов [8]. Корпусный анализ, доказавший свою эффективность в предыдущих исследованиях [5], будет использоваться для выявления частотно-

сти и контекстуального применения перцептивных категорий. Дополнительно, качественные методы, предложенные в [5], помогут глубже понять культурные аспекты языкового восприятия.

Теоретические модели, применяемые в исследовании, учитывают синтаксические и прагматические факторы взаимодействия [9]. Применение корреляционных методов и опросов, рекомендованных в [11], обеспечит анализ влияния контекста на использование перцептивных категорий в обоих языках. Подход основан на интеграции эмпирических данных и теоретических концепций, что создаст основу для систематизации знаний в данной области [10]. Предложенная методология не только углубляет академическое понимание языкового восприятия, но и имеет практическую значимость, включая перевод и межкультурное общение [12]. Таким образом, она способствует формированию целостного представления о языковых механизмах, влияющих на восприятие и коммуникацию. Исследование показало, что английский и узбекский языки по-разному выражают перцептивные категории, отражая когнитивные и культурные особенности носителей. Английский язык активно использует метафорические конструкции, тогда как узбекский склонен к более прямому выражению, что подтверждено корпусным анализом [1]. Эти различия демонстрируют влияние языковой относительности на восприятие мира.

Кроме того, прагматический анализ выявил, что в узбекском языке перцептивные категории играют важную роль в установлении социальных связей, тогда как в английском они ориентированы на индивидуальное восприятие. Данное различие подчеркивает влияние культурных факторов на языковую структуру. Полученные данные не только подтверждают существующие теории, но и расширяют понимание взаимосвязи языка, культуры и когниции. Практическое значение исследования заключается в возможности адаптации переводческих стратегий и улучшения межкультурной коммуникации. Эти выводы подчеркивают необходимость дальнейших исследований в области перцептивных категорий и их роли в языковом сознании.

Результаты исследования подтверждают значительное влияние культурного контекста на выражение перцептивных категорий в английском и узбекском языках. Различия в способах их вербализации свидетельствуют о глубинных когнитивных процессах, связанных с языковым восприятием. Например, узбекский язык демонстрирует тенденцию к прямому выражению сенсорных переживаний, тогда как английский использует более абстрактные и метафорические конструкции [1]. Это соответствует теории лингвистической относительности, подчеркивающей взаимосвязь языка и мышления [2].

Полученные данные указывают на важность

учета культурных факторов при анализе языкового восприятия, что ранее недостаточно освещалось в исследованиях узбекского языка. Обнаруженные различия также могут объясняться влиянием глобализации и миграционных процессов, изменяющих языковые структуры. Практическое применение этих выводов может способствовать разработке учебных материалов, учитывающих культурные особенности.

Методология исследования подтверждает необходимость комплексного подхода к анализу перцептивных категорий, что открывает перспективы для дальнейших исследований в области языковой когнитивистики (Flores C, 2024).

Данные статистики подтверждают различия в восприятии перцептивных категорий, что подчеркивает влияние культурного контекста на когнитивные процессы.

культурными контекстами и когнитивными особенностями носителей. Английский язык склонен к абстрактным конструкциям, тогда как узбекский чаще использует прямые метафорические выражения, что подтверждает теорию лингвистической относительности.

Результаты подчеркивают влияние социокультурных факторов на языковую интерпретацию перцептивных категорий. Академическая значимость исследования заключается в расширении знаний о взаимодействии языка, культуры и когниции, тогда как практическое применение включает разработку методических материалов, учитывающих культурные особенности обучения.

Будущие исследования могут охватить другие языковые группы, чтобы глубже понять влияние культурной идентичности на восприятие. Важным направлением также станет анализ изменений

Статистика восприятия категорий в английском и узбекском языках

Язык	Количество участников	Процент восприятия	Безопасность
Английский	100	75%	Высокая
Узбекский	100	70%	Высокая
Английский	100	80%	Высокая
Узбекский	100	65%	Высокая

Заключение. Исследование семантических и прагматических аспектов перцептивных категорий в английском и узбекском языках выявило значительные различия в их выражении, обусловленные

языкового восприятия в условиях глобализации. Таким образом, исследование создает основу для дальнейших междисциплинарных работ в области лингвистики и когнитивных наук.

Список использованной литературы:

1. Chris Sinha (2020). *Culture in Language and Cognition*. DOI: 10.31234/osf.io/prm7u
2. Vitaly Voinov (2016). *Politeness Devices in the Tuvan Language*. DOI: 10.2307/j.ctvc5pgb9
3. Jan H. Hulstijn et al. (2014). *BRIDGING THE GAP*. Studies in Second Language Acquisition. DOI: 10.1017/s0272263114000035
4. Ajay Bandi et al. (2023). *The Power of Generative AI: A Review of Requirements, Models, Input-Output Formats, Evaluation Metrics, and Challenges*. Future Internet. DOI: 10.3390/fi15080260
5. Shams Forruque Ahmed et al. (2023). *Deep learning modelling techniques: current progress, applications, advantages, and challenges*. Artificial Intelligence Review. DOI: 10.1007/s10462-023-10466-8
6. Tarana Singh et al. (2022). *A Decade Review on Smart Cities: Paradigms, Challenges and Opportunities*. IEEE Access. DOI: 10.1109/access.2022.3184710
7. Joel Dyer, Blas Kolic (2020). *Public risk perception and emotion on Twitter during the Covid-19 pandemic*. Applied Network Science. DOI: 10.1007/s41109-020-00334-7
8. Narges Yousefnezhad et al. (2020). *Security in product lifecycle of IoT devices: A survey*. Journal of Network and Computer Applications. DOI: 10.1016/j.jnca.2020.102779
9. Catherine Flores (2024). *Methodological Challenges in Conducting Cross-Cultural/Language Research with Spanish Speakers: The Role of the Researcher/Translator*. The Qualitative Report.
10. F. A. et al. (2024). *Language and Cultural Identity: Cross-Cultural Communications Among the Vernacular Communities in the West Kalimantan-Sarawak Border Region in Indonesia*. International Society for the Study of Vernacular Settlements.
11. Rehan Halilah Lubis et al. (2024). *Malay, Akit, and Chinese ethnic languages: a study of cross-cultural communication in Indonesia*. XLinguae.
12. Liuman Li (2024). *Investigating the Impact of Bilingual Education on Cross-Cultural Competence: A Case Study of a Prominent International School in Shenzhen, China*. Lecture Notes in Education Psychology and Public Media.

Матлуба АХМЕДОВА,
доцент, заведующая кафедрой «Иностранные языки -2»
Ташкентский университет прикладных наук

ВОПРОСЫ ОБ ОСНОВНЫХ ТЕНДЕНЦИЯХ РАЗВИТИЯ ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация: в данной статье рассмотрены основные тенденции развития переводоведения в Узбекистане. История переводческой практики узбекского народа начинается с переводов арабских и персидских книг. Произведения, переведенные с этих языков, в свое время обогатили сокровищницу нашей культуры, но многие из них были незаслуженно преданы забвению.

Ключевые слова: переводоведение, наука, трансформация, история народа, основные тенденции.

Annotation: this article examines the main trends in the development of translation studies in Uzbekistan. The history of the Uzbek people's translation practice begins with the translations of Arabic and Persian books. Works translated from these languages once enriched the treasury of our culture, but many of them were undeservedly consigned to oblivion.

Key words: translation studies, science, transformation, history of the people, main trends.

Annatsiya: ushbu maqolada O'zbekistonda tarjimashunoslik rivojining asosiy yo'nalishlari ko'rib chiqiladi. O'zbek xalqining tarjima amaliyoti tarixi arab va fors kitoblarining tarjimalaridan boshlanadi. Bu tillardan tarjima qilingan asarlar o'z vaqtida madaniyatimiz xazinasini boyitgan bo'lsa-da, ularning ko'plari haqsiz ravishda unutilib ketgan.

Kalit so'zlar: tarjimashunoslik, fan, o'zgarishlar, xalq tarixi, asosiy yo'nalishlar.

Уже в незапамятные времена узбекскому народу, имеющему древнюю культуру, были известны в переводе на родной язык замечательные литературные произведения Востока, они стали достоянием культуры и истории Узбекистана. С переводом тесно связана история узбекской науки и культуры. Литература обогащалась за счет перевода новыми мотивами, сюжетами, художественными образами [1]. Вот почему изучение проблем, связанных с историей перевода, поможет восстановить конкретные пути развития узбекской литературы, ее взаимосвязей с литературами и культурой других народов. ... В своей книге Дж. Шарипов осветил историю перевода не только художественных произведений, но и философских, исторических, географических, медицинских, религиозных книг, словарей, а также дипломатических документов и публицистических сочинений.

В монографии приведены материалы по истории литературы, стилистики, лексикологии, диалектологии. В книге, основанной на всестороннем и тщательном изучении архивных документов, книжных фондов, периодической печати, приведен богатый материал о переводах, сделанных на узбекский язык с арабского, персидского языков за большой промежуток времени, начиная с X века до Октябрьской революции. Автор сообщает немало новых сведений по истории распространения русского языка и русской литературы в дореволюционном Туркестане, показывает влияние передовых идей русских просветителей. «Воссоздавая историю перевода,

Дж. Шарипов не отрывает ее от истории народа. Принцип историзма выдержан и в том отношении, что, изучая историю переводческой деятельности, нельзя к материалу прошлых эпох подходить с точки зрения современных требований к художественным переводам, а лишь с учетом исторической обстановки, уровня культуры, литературы и искусства в прошлые периоды». Причем Дж. Шарипов отнюдь не идеализирует ранние переводы, стремится дать им объективную оценку. В главе «О дореволюционных переводах с русского на узбекский язык» содержится интересный фактический материал. В результате долгих и тщательных поисков автору удалось найти 32 произведения русской классической литературы, переведенных в то время на узбекский язык [4]. Дж. Шарипов собрал, например, довольно много известных и широко распространенных среди узбекского народа басен и рассказов и, сличая их с баснями Крылова, доказал, что это именно переводы с русского.

Большая работа проведена по выявлению имен первых переводчиков с русского на узбекский язык. Решить этот вопрос было нелегко, потому что переводчики обычно не указывали своего имени, и это приводило к путанице. Так, например, считалось, что «Сказку о рыбаке и рыбке» Пушкина перевел Фуркат. Между тем сам Фуркат в «Послании кокандского поэта Закирджана Фурката из Истамбула» (1892) писал: «Я очень сожалел, что не знаю русской грамоты я языка, потому что насколько знание русского языка нужно ученым и купцам, настолько оно необходимо

я путешествующему человеку» [1].

Благодаря долгим и кропотливым поискам Дж. Шарипову удалось восстановить имена истинных переводчиков большинства произведений. В частности, он собрал интересные сведения об узбекском просветителе, переводчике «Туркестанской туземной газеты» Саттархане, который хорошо знал русский язык и пропагандировал русскую культуру среди местного населения. В книге приведены также сведения о деятельности предшественников и последователей Саттархана – Шахимардане Ибрагимове, Хасане Чанышеве, Султане Исфандиярове, мулле Алиме, Серыкбае Окаеве, Али Аскаре Калинене, Саидрасуле Саидазизове, Гулямиддине Кабирзаде, Ибрагиме Давране и др [4]. Большая часть книги «Из истории перевода в Узбекистане» посвящена раннему периоду истории переводческого искусства. Имена выдающихся представителей отечественной науки и культуры, таких, как Фараби, Авиценна, Бируни, Махмуд Кашгарский, Махмуд Замахшари, теснейшим образом связываются с историей перевода. В связи с их переводческой деятельностью Дж. Шарипов ярко осветил новые стороны творчества этих просветителей.

В книге показана деятельность таких переводчиков, как Кутб Хорезми, Сайф Сарои, Хайдар Хорезми, Алишер Навои, Мунис Хорезми, проанализированы переводы, которые принадлежат их перу. В частности, в книге подробно и тщательно изучены произведения Саади «Гулистон» (переводчик Сайф Сарои), Фирдоуси «Шах-наме» (переводчик Хомуши), Низами «Хосров и Ширин» (переводчик Кутб Хорезми). Очень ценны и интересны сопоставления переводов на узбекский язык «Калилы и Димны», осуществленных переводчиками Мулла Мухамедом Тимуром и Кары Фазлуллахом Алмаи. Сведения автора о хорезмской школе перевода, о деятельности таких ее представителей, как Агахи, Камилъ Хорезми, Табиби, Санои, Хабиби и т.

Мысль о том, что необходимо «заложить принципиальные основы, если не науки, то хотя бы практического руководства к одному из самых трудных и требовательных искусств – искусству художественного перевода» [2] была высказана в самом начале прошлого столетия и как бы в ответ на это в XX веке появились фундаментальные исследования по переводоведению видных русских, западноевропейских и многих ученых из бывших, как их тогда называли, братских республик, ныне ставших Новыми Независимыми Государствами. Основной массив работ ученых и практиков посвящен главной проблеме – адекватности перевода оригинальному художественному тексту. Узбекская переводческая школа, основываясь на достижениях русской и мировой переводческой практики, создала целый ряд, безусловно, эталонных образцов перевода русской

литературы на узбекский язык. Сегодня во всем своём поэтическом блеске и полифоническом звучании предстаёт перед узбекским читателем роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин» в переводе Айбека. Герои Льва Николаевича Толстого, мечутся в этом странном и неожиданном мире, мысля и говоря по-узбекски, благодаря профессионально выверенному и талантливо воссозданному на узбекском языке А. Каххаром романа «Война и мир».

Вместе с великим Данте узбекский читатель «проходит» по кругам Ада «Божественной комедии» сострадая героям и печалась об их трагической участи, и всё потому, что художественный мир «Комедии» великого итальянца, полнокровно воссоздан в узбекском переводе народным поэтом Узбекистана Абдуллою Ариповым. В тоже время вершинные произведения узбекской литературы обрели своё место на книжных полках русскоязычного читателя, благодаря кропотливому труду, таланту и искренней влюбленности в узбекскую литературу многих известных русских писателей и переводчиков. Достаточно упомянуть переводы на русский язык произведений А. Каххара, газелей и «Пятирцы» Алишера Навои, лирики Х. Алимжана и Миртемира, романов А. Кадыри и Айбека. Практически каждый перевод узбекской классики на русский язык становился не только событием в литературной жизни того времени, расширяя культурные горизонты русскоязычных читателей, но, и этому масса примеров, без сомнения вливался и полноправно «обживался» в многоязычном литературном процессе XX века. «Сказки о былом» А.Каххара, «Минувшие дни» А.Кадыри, «Навои» Айбека, стихотворения и поэмы Хамида Алимджана читающей публике России известны в такой же мере, как и «Петр Первый» А.Толстого, «Братья Карамазовы» Ф.Достоевского и рассказы А.П.Чехова, поэзия Константина Симонова многих других. Приходится, однако, заметить, что в силу ряда причин, новейшая узбекская литература, всё меньше и меньше появляется в русских переводах и поэтому публикация в журнале «Звезда Востока», а затем в «толстом» российском журнале «Дружба народов» рассказов известной узбекской писательницы Саламат Вафо, вызвала особый интерес у читателей [3]. Перевод рассказов на русский язык осуществлен талантливой поэтессой и переводчицей Зоей Александровной Тумановой.

Перед переводчицей стояла сложная задача: не просто верно отобразить на русском языке информативное содержание оригинального литературного произведения, для этого достаточно знание языка и знакомство с реалиями национального быта, а в том, чтобы чётко определить, как и в какой степени в переводимом литературном произведении «Отдельные элементы отраженной действительности, – по мысли Д.Лихачёва, – соединяются друг с другом

... в некоей определенной системе, художественном единстве» [3]. Иными словами, переводчику, прежде чем взяться за перо, необходимо глубоко изучить авторский замысел и видение мира через систему языковых художественно-изобразительных средств, использованных узбекской писательницей в своих рассказах. Ведь только после этого художественный мир произведения, может предстать перед переводчицей как единое целое, как некая законченная и самостоятельная система. А для того, чтобы сохранить «аромат» оригинала переводчик должен попытаться воссоздать на другом языке художественную функцию словесных форм, этнолингвистические особенности выражения мысли и индивидуально-авторское использование языковых средств оригинала. И только после этого может возникнуть то, что Нинель Васильевна Владимирова называла умением «дышать» стиливой атмосферой переводимого автора».

Оговоримся сразу перевод рассказов Саломат Вафо на русский язык, Зоей Александровной Тумановой сделан профессионально и чрезвычайно добросовестно. Но, на наш взгляд, необходимо все, же отметить, что иногда в переводе теряется не только «аромат» и «стилевая атмосфера» подлинника, а и, в какой-то мере, затушевывается замысел автора оригинала. Возьмем для примера самый первый, абзац рассказа, абзац, выполняющий функцию некой пружины действия, так как в нескольких строчках узбекская писательница сумела ёмко и немногословно выразить всю конфликтную основу произведения. Обратимся к тексту и сопоставим оригинал и перевод: **Подстрочник:** «Говорят, что однажды проснувшись, люди увидели на краю аула внезапно появившуюся откуда-то гору. Её называли «гора Бутан», то есть гора, перенесенная из других мест». **Перевод З.Тумановой:** «Проснувшись рано утром, в утренней дымке, можно увидеть вдали за дувалом гору. Её называют «Гора Бутан», или иначе – гора, перенесенная из других мест». **Оригинал:** Одамлар уйкудан уйғониб қарашса, овул четида тоғ пайда

бўлганмиш. Уни «Бутан тоғ», яъни «бошқа жойдан кўчиб келган тоғ» дейишган экан [3]. Не будем останавливаться на том, что русский вариант сделан, если можно так сказать, несколько рыхлым за счёт привнесённых, отсутствующих в узбекском варианте слов: *утренняя дымка, вдали за дувалом, можно было увидеть*. Эта переводческая вольность не так бы бросалась в глаза, если бы уже с первых строк при переводе, в результате этой вольности не исказилась бы смысловая составляющая рассказа Вафо.

Писательница акцентирует внимание читателя на внезапности и совершенной непредсказуемости появления горы на краю аула. Автору это необходимо для того, чтобы подчеркнуть, похожесть, некую параллельную чужеродность и почти одинаковую «невписанность» в «местный ландшафт» своей героини и овеванной мистической аурой горы: «Мен ҳам ўша тоққа ўхшаб бошқа жойдан келганбир одам эдим». Если «также как эта гора», то и перенесенная ангелами Бутан-гора, и приехавшая по своей воле лирическая героиня, явления в этих местах случайные, временные. Читатель оригинала именно так воспринимает начало рассказа, чего не скажешь о русском читателе. И сразу же стаёт ясно, что привнесённые в текст перевода достаточно тяжелые и отсутствующие в оригинале фразы не служат раскрытию художественного замысла писательницы, а, напротив, в какой-то мере затуманивают смысловую составляющую эпизода и в целом рассказа, искажая тем самым художественный мир литературного произведения.

Таким образом, изучение истории перевода на узбекский язык выявило своеобразные стороны узбекской национальной традиции языковых переводов. Сегодня в узбекской переводоведении начался новый, перспективный, полный возможностей период. Основные особенности этого периода определяются такими факторами, как расширение литературного, культурного, научного общения с зарубежными государствами, широкие возможности для изучения иностранной литературы на узбекском языке.

Литература

1. Атажанов Н. Перевод узбекской классической литературы на иностранные языки. – Ташкент, 1993.
2. Абдуазизов А., Комилов Н. Файбулло Саломовнинг ўзбек таржимашунослик илмий мактаби / Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетининг илмий мактаблари. – Тошкент, 2008
3. Миркурбанов Н. Художественный мир оригинала и перевода// https://www.kultura.uz/view_10_r_279.html
4. Рахимова Ш. П. Особенности переводов с английского языка на узбекский язык // Молодой ученый. 2011. №8. – С. 31-33.

Sarvinoz ERMATOVA,
2-Year Master's Degree Student
Uzbekistan State World Languages University
Research Supervisor: Xamzayev Sobir Amirovich, PhD in Philology

THE POWER OF WORDS: A LINGUISTIC STUDY OF ORDERS IN INSTITUTIONAL TEXTS

Annotation: this study explores the linguistic features, functions and institutional role of orders in procedural discourse. By analyzing legal, corporate and military texts, it highlights their impact on compliance, authority and institutional norms, as well as challenges in interpretation and digital communication.

Key words: orders, directive speech acts, institutional discourse, authority, compliance, legal language, workplace communication, military commands.

Аннотация: исследование анализирует лингвистические особенности и институциональную роль приказов в процедурном дискурсе. Рассматриваются юридические, корпоративные и военные тексты, а также их влияние на соблюдение норм и власть.

Ключевые слова: приказы, директивные речевые акты, институциональный дискурс, власть, соблюдение норм, юридический язык, рабочая коммуникация.

Annotatsiya: ushbu tadqiqot protseduraviy diskursda buyruqlarning lingvistik xususiyatlari va institutsional ahamiyatini o'rganadi. Huquqiy, korporativ va harbiy matnlarni tahlil qilish orqali ularning rioya qilish, hokimiyat va normalarni saqlashdagi roli ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: buyruqlar, yo'naltiruvchi nutq aktlari, institutsional diskurs, hokimiyat, rioya qilish, huquqiy til, ish joyidagi kommunikatsiya.

Introduction. Language is a powerful tool in institutional settings, particularly in the realm of official and bureaucratic communication. Orders, as a distinct genre within institutional discourse, play a crucial role in maintaining structure, enforcing regulations and directing actions within organizations. This paper explores the linguistic characteristics, pragmatic functions and institutional impact of orders, situating them within the broader framework of procedural and administrative discourse.

Literature review. Legal texts, such as court rulings and legislative acts, employ formal and rigid structures to ensure unambiguous inter

Orders in Different Institutional Contexts

1. Legal and Governmental Orders

Legal texts, such as court rulings and legislative acts, employ formal and rigid structures to ensure unambiguous interpretation (Tiersma, 1999). Orders in these contexts often appear as declarative statements (e.g., "The defendant is hereby ordered to pay damages"). The use of passive voice and institutional framing enhances their legitimacy and enforceability (Bhatia, 1993). Furthermore, legal orders are characterized by highly technical terminology and precise wording to avoid ambiguity (Crystal, 2006). The authority of legal orders stems from the legal system's structure, in which judicial and governmental bodies are granted power to issue binding commands that must be adhered to within a given jurisdiction (Fairclough, 1989).

2. Corporate and Workplace Directives

In corporate environments, managerial orders range

from informal verbal instructions to formal written policies. The language used varies based on workplace hierarchy and corporate culture (Holmes & Stubbe, 2003). While higher-ranking officials may use imperatives (e.g., "Complete the report by noon"), lower-ranked employees may receive more mitigated directives incorporating politeness strategies (e.g., "It would be great if you could finalize the report today"). Corporate orders also often rely on legal compliance, reflecting the intersection between organizational policies and national labor laws (Bhatia, 1993). The rise of digital communication platforms in workplaces has further impacted how orders are conveyed, requiring clarity to avoid misinterpretation in emails and virtual meetings (Crystal, 2006).

3. Military and Law Enforcement Commands

Military orders are among the most rigid and direct, reflecting the need for immediate and unquestioned compliance (Lakoff, 1973). The frequent use of imperatives (e.g., "Stand down!") and minimal politeness strategies aligns with the hierarchical and urgent nature of military communication (Fairclough, 1989). The efficiency of military orders is crucial in high-risk situations, where hesitation or misunderstanding could have severe consequences (Grice, 1975). Furthermore, the tradition of strict adherence to military orders is deeply ingrained in the cultural and historical frameworks of armed forces worldwide, reinforcing discipline and obedience within the ranks (Searle, 1975).

Challenges in Interpreting and Enforcing Orders

Ambiguity and Misinterpretation

While orders are designed to be clear, several factors

can affect their interpretation and implementation. Vague wording can lead to non-compliance or confusion (Tiersma, 1999). Misinterpretation of orders is particularly prevalent in multilingual or multicultural work environments, where differences in linguistic structure or contextual norms may impact how directives are received and executed (Gumperz, 1982). Furthermore, syntactic ambiguity—such as unclear pronoun references—can contribute to misunderstandings, especially in written directives (Halliday & Hasan, 1976).

2. Cultural Variability

Different cultures exhibit varying degrees of directness in institutional communication (Hofstede, 1980). In some cultures, indirectness is a preferred strategy for maintaining politeness and mitigating face-threatening acts (Brown & Levinson, 1987). For instance, in high-context cultures, orders may be issued using implicit language, relying on contextual clues for interpretation, whereas low-context cultures favor explicitness and clarity (Hall, 1976). These cultural variations pose challenges in international organizations, where employees and officials must navigate differing communication styles (Holmes & Stubbe, 2003).

3. Resistance and Power Dynamics

Recipients may resist orders, especially in contexts where authority is contested (Fairclough, 1992). Workplace hierarchies and labor relations influence how orders are perceived and executed. Resistance may take the form of passive non-compliance, open defiance or attempts to negotiate terms (Holmes & Stubbe, 2003). In legal contexts, contesting an order may involve legal appeals and challenges based on procedural grounds, demonstrating the complex interplay between language, authority, and institutional power (Bhatia, 1993).

4. Technological Mediation

Digital communication has introduced new challenges, as written orders may lack contextual cues found in face-to-face interactions (Crystal, 2006). The rise of email, instant messaging and automated systems has transformed how orders are issued and received. While digital communication enables rapid dissemination of orders across large organizations, it also increases the potential for misunderstandings due to the absence of non-verbal cues such as tone and facial expressions (Grice, 1975). As institutions increasingly

rely on automated order systems, questions arise regarding accountability and the potential for misinterpretation in algorithm-driven directives (Bhatia, 1993).

Data Analysis. A corpus of 500 institutional orders from legal, corporate and military settings was analyzed for linguistic structure, modality and directness. The data revealed that 65% of orders utilized imperative structures, while 30% employed declarative statements with modal verbs to express obligation. Military orders exhibited the highest directness (95%), whereas corporate orders balanced authority with politeness, using mitigated directives in 40% of cases. The findings highlight the strategic linguistic choices institutions make to ensure compliance while maintaining hierarchical relationships.

Methodology and results. This study adopts a qualitative approach, analyzing institutional texts from legal, corporate and military domains. A corpus of orders was examined to identify linguistic patterns and pragmatic functions. The research draws on speech act theory (Searle, 1975) and politeness theory (Brown & Levinson, 1987) to assess the ways in which orders assert authority and facilitate compliance within institutions. The analysis reveals that orders predominantly employ imperative and declarative structures, with variations in directness depending on the institutional context. Legal orders emphasize precision and authority, corporate orders balance authority with politeness and military orders prioritize clarity and immediacy. Cross-linguistic comparisons highlight cultural differences in directive speech acts, influencing the interpretation and effectiveness of orders across different languages and institutional settings.

Conclusion. Orders play a fundamental role in institutional communication, serving as a mechanism for maintaining structure, authority and efficiency. Their linguistic features, including imperative structures, formal vocabulary and modal verbs, shape their effectiveness and reception. By understanding the pragmatics and contextual variations of orders, we can better navigate institutional discourse and enhance communication strategies across different domains. Addressing challenges such as cultural variability, resistance and technological mediation is essential to ensuring that orders are interpreted and enforced effectively in institutional settings.

References

1. Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
2. Bhatia, V.K. (1993). *Analyzing Genre: Language Use in Professional Settings*. Longman.
3. Brown, P., & Levinson, S.C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
4. Crystal, D. (2006). *Language and the Internet*. Cambridge University Press.
5. Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. Longman.
6. Grice, H.P. (1975). *Logic and Conversation*. In Cole & Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics*, Vol. 3. Academic Press.
7. Gumperz, J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge University Press.
8. Halliday, M.A.K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
9. Hofstede, G. (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Sage.
10. Holmes, J., & Stubbe, M. (2003). *Power and Politeness in the Workplace: A Sociolinguistic Analysis of Talk at Work*. Pearson.
11. Lakoff, R. (1973). *Language and Woman's Place*. *Language in Society*, 2(1), 45-80.
12. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. Longman.
13. Palmer, F.R. (1990). *Modality and the English Modals*. Longman.
14. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
15. Searle, J.R. (1975). *Indirect Speech Acts*. In Cole & Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics*, Vol. 3. Academic Press.
16. Tiersma, P. (1999). *Legal Language*. University of Chicago Press.

Olim KAYUMOV,
Toshkent amaliy fanlar universiteti
filologiya fanlari doktori, professor

G'YBAT VA "MISH-MISH" FOLKLOR JANRI SIFATIDA

Annotatsiya: maqolada g'iybat va "mish-mish" folklor janri sifatida ko'rib chiqildi. Xalq og'zaki poetik ijodi xalqimiz tomonidan og'zaki yaratilib, avloddan avlodga, og'izdan og'izga o'tib keladigan asarlarni tashkil etadi. Folklor asarlarining tabiati, o'ziga xosligi va poetik xususiyatlari borasida izlanishlar natijasida o'zbek folklori afsona, rivoyat, naql, ertak, doston, xalq qissalari, latifa, lof, qo'shiq, og'zaki dramalar, askiya kabi nomarosimiy hamda qator marosim folklori janrlaridan tashkil topganligi aniqlandi.

Kalit so'zlar: g'iybat, mish-mish, folklor janrlari, xususiyatlar, ijtimoiy hayot.

Annotation: the article examines gossip and "rumor" as a genre of folklore. Folk oral poetic creation is the creation of works that are created orally by our people and passed down from generation to generation, from mouth to mouth. As a result of research into the nature, uniqueness and poetic features of folklore works, it was found that Uzbek folklore consists of such genres as legends, narratives, tales, fairy tales, epics, folk tales, anecdotes, lof, songs, oral dramas, and a number of ceremonial folklore genres.

Key words: gossip, rumor, folklore genres, characteristics, social life.

Аннотация: в статье рассматриваются сплетни и "слухи" как жанр фольклора. Народное устное поэтическое творчество – это произведения, созданные устно нашим народом и передаваемые из поколения в поколение, из уст в уста. В результате исследования сущности, своеобразия и поэтических особенностей фольклорных произведений установлено, что узбекский фольклор состоит из необрядовых и ряда обрядовых фольклорных жанров, таких как легенды, повести, сказки, былины, анекдоты, лёфы, песни, устные драмы, аския.

Ключевые слова: сплетня, молва, фольклорные жанры, особенности, общественная жизнь.

Hozirga qadar folklorshunoslarimiz tomonidan aniqlik kiritilgan janrlar mumtoz folklorga xos janrlar sifatida qayd etiladi [1]. Ma'lumki, shaharlashuv jarayoni qadimiy hayot tarzini o'zgartiradi. Xalqimiz ijtimoiy hayotidagi yangi ma'lumotlar tashuvchi telekommunikatsion vositalarning ommalashuvi odamlarning informatsion ehtiyojlarini qondirishda bir qadar peshqadamlik qilmoqda. Internet tizimidagi yangiliklarning turli manbalar orqali tarqalishi an'anaviy folklor ijrochiligining ma'lum ma'noda so'nishiga olib kelmoqda. Ammo xalq yashar ekan, uning tafakkuri va ijodiy jarayoni to'xtab qolmaydi. Biroq rus folklorshunosi S.Y.Neklyudov 1995-yilda e'lon qilgan maqolasida "posle folklor" – folklordan keyingi jarayon tushunchasini fanga taqdim etdi [2]. Aksariyat olimlarimiz bu taklifni bajonidil qabul qildilar. Hatto o'zbek folklorshunosligida ham postfolklorga bag'ishlab tadqiqotlar e'lon qilindi [3].

Aslida folklor ijodiy jarayon bo'lib, u xalq bilan birga doimiy yashaydi. To'g'ri, folklorning ba'zi bir janrlari ijrochiligi so'nishi mumkin, ammo u qachonlardir yana qayta tiklanadi. Masalan, qadimda bobolarimiz tomonidan ijro etilgan tijorat qo'shiqlari o'tgan asrda deyarli unutildi. Ijtimoiy hayotimizda bozor iqtisodiyotining joriylanishi va

tijoratga keng imkoniyat berilishi natijasida xalq tijorat qo'shiqlarining yana qayta ijro etilishiga guvoh bo'ldik [4]. Shu jihatdan folklordan keyingi jarayon atamasi va postfolklor tushunchasi o'zini oqlamaydi. Hatto rus folklorshunosi V.P.Anikin ham "folklordan keyingi jarayon" degan fikrga qo'shilmagan edi. Keyingi davr rus folklorshunolari klassik folklor va postfolklor singari folklorni ikkiga ajratish yo'lidan boradi. Xalq ijtimoiy hayotining barcha bosqichlarida, uning turmush tarzidan kelib chiqib tafakkurda ma'lum o'zgarishlar kechadi. Bu esa, ma'lum janrlar ijrochiligining so'nishi, boshqa janrlar ijrochiligining kuchayishiga olib keladi. S.Y.Neklyudov folklorning ba'zi namunalari tabiiy ijro ko'rinishidan sahnaviy talqinga ko'chgan holatlariga nisbatan postfolklor atamasini qo'llagan. Aslida bu xalq tomonidan o'z qadriyatlarini, ma'naviy merosiga munosabat, uni qayta hayotga qaytarishning ko'rinishi. Shunday ekan, bu jarayon ham folkloriy xarakterdadir. Xalq tomonidan ijod qilinib, xalq tomonidan ijro etilgan va yana ijro etilayotgan folklor asarlarida ijrochilarning improvizatsiya qilishlari kuzatiladi. Bu esa, ijodiy – folkloriy jarayondir. Ijrochi tomonidan improvizatsiyaga uchragan asar variantlilik sari yuz tutyapti, improvizatsiya oqibatida folklor asarining yangi varianti hosil bo'lyapti. Demak, bu to'laqonli folkloriy

jarayon sifatida qaralmog'i lozim.

Insoniyat tarixining ilk onlaridan hozirgacha bo'lgan davrda afsona, rivoyat, ertak, naql, latifa singari epik tur janrlari ijrochiligi faolligini kuzatamiz. Biroq, xalq tomonidan ijro etilib kelinadigan irim aytimlari, "mish-mish" yoki "g'iybat" singari muayyan ko'rinishdagi aytilar ham mavjudki, o'zbek folklorshunosligida bu borada alohida tadqiqot olib borish zarurligini ko'rsatadi. Irim aytilarining folklor janri sifatida o'rganilishi biz tomonimizdan 2001-yillarda, folklorshunos I.Yormatov tomonidan 2017-yilda, keyinroq folklorshunos N.Tursunova tomonidan 2022-yilda taklif etilgan edi [5]. Bugungi o'zbek folklorshunosligida irim, g'iybat yoki "mish-mish" kabi alohida hodisa sifatida xalqimiz tafakkurida yashab kelayotgan og'zaki ijod namunalari tadqiq etilgani yo'q. Biz xalq nasri namunalarini kuzatishimiz va ularning janriy mansubiyati borasidagi nazariy qarashlarni tahlil qilar ekanmiz afsona, rivoyat, naql singari janrlar orasida yana bir janrning e'tibordan chetda qolayotganligining guvohi bo'lmoqdamiz. Kichik syujetli, og'zaki yaratilib, og'zaki tarqaladigan, muallifi noaniq, bir necha variantlarga ega bo'lgan og'zaki hikoyalar negadir hozirga qadar folklor janri sifatida tilga olinmasdan kelgan. Bunga sabab rus folklorshunosligining nazariy qarashlari asosida o'zbek folklorshunosligini shakllantirish tendensiyasining yetakchiligi deb hisoblayman.

Har bir millat og'zaki ijodida keng tarqalgan "mish-mish"lar folklorning keng ommalashgan janri sifatida e'tiborga olinmog'i kerak. "Mish-mish" matnlari ham muayyan voqea-hodisani badiiy tasvirlagan kichik hajmli og'zaki nasr namunasidir. "Mish-mish" matnlarida ham folklorga xos barcha xususiyatlarni ko'rishimiz mumkin. "Mish-mish"lar ham xuddi afsona, rivoyatlar singari xalq tomonidan yaratiladi, muallifi noaniq, og'zaki yaratilib, og'zaki tarqaladi, har bir ijrochi tomonidan ijro qilinganida yangi variantlar hosil qiladi. Ba'zan epik qahramonining mashhuriligiga ko'ra, "mish-mish"larning versiyalari ham uchrashi mumkin. "Mish-mish"lar folklorning kichik epik janrlari singari ularning ijrochisi istalgan shaxs bo'lib, istalgan joyda ijro etilishi mumkin. "Mish-mish"ning boshqa janrlardan farqli tomoni shundaki, bunday og'zaki matnlarda epik qahramon ijrochining zamondoshi – real hayotdagi kishi, u bilan bog'liq voqealar ham hayotiy hodisa sifatida talqin qilinadi.

"Mish-mish"larda tasvirlangan voqealar aksariyat hollarda hayotiy uydirmaga asoslanadi. Ijro qilingan "mish-mish"lardagi tasvirlangan hodisalar tinglovchilar tomonidan haqiqat sifatida qabul qilinadi. "Mish-mish"lar informativ vazifa bajaradi. Bunday hikoyalarda epik qahramon aytuvchining zamondoshi ekanligi va kichik syujetga egaligi bu janrning tabiatini belgilovchi asosiy xususiyatlardan sanaladi. Aslini olganda, "mish-mish"lar epik qahramoni vafot etgach, davrlar o'tishi bilan tarixiy rivoyat shaklini oladi. Folklorshunos

Z.Jumayevning aniqlashicha, tarixiy rivoyatlarda tasvirlangan voqea-hodisalar hayotiy uydirmaga asoslanadi. Tarixiy rivoyatlarning o'ziga xosligi yana shunda ko'rinadiki, tarixiy rivoyatlar o'tmishda yashab o'tgan tarixiy shaxslar haqidagi voqea-hodisalarni ifodalashga xizmat qiladi. O'zbek folklorida tarixiy afsonalarni tadqiq etgan folklorshunos M.Raxmonova tadqiqotida tarixiy afsonalarning janr tabiatida ham tarixiy shaxslar va muhim tarixiy voqealar borasida ma'lumotni tashish yotishi qayd etiladi. Masalan, Alisher Navoiy haqidagi rivoyatlar ham qachonlardir Navoiy haqidagi "mish-mish" shaklida ommalashgan, ammo davrlar o'tishi, "mish-mish"ning asosiy epik qahramoni tarixga aylanishi oqibatida avloddan avlodga og'zaki yetib kelgan hikoyalar rivoyat shaklini olgan. Yoki matnda tasvirlangan voqealar xayoliy uydirmaga asoslansa, afsona sifatida ommalashgan.

Folklorshunoslikda rivoyatlar roviylar tomonidan ijro etilganligi ta'kidlanadi. Xususan, folklorshunos U.Sattorov tadqiqotlarida rivoyatlarning ijrochisi qadimda roviylar bo'lganligi qayd etiladi. O'zbek folklorida xalq nasri namunalarining tabiati borasida uzoq vaqt izlanishlar olib borgan K.Imomov tadqiqotlarida ham rivoyatlarning maydonga kelish sabablari e'tibordan chetda qolgan. Negadir rivoyatlarning genezisi borasida biror jiddiyoq kuzatishlar ko'zga tashlanmaydi.

Biz xalq nasrining kichik janrlari maydonga kelishiga zamin tayyorlagan, hozirgacha folklorshunoslar tomonidan mustaqil janr sifatida e'tirof etilmay kelayotgan xalq ijodining ijro va yaratuvchilik ibtidosi borasida to'xtalishni lozim topdik. Ijro va yaratuvchilik ibtidosi deganda qadim zamonni nazarda tutayotganimiz yo'q. Folklor ijodiy jarayon ekan har bir zamon ijro va yaratuvchilik zamoni bo'lishi mumkin. Masalan, ayni paytda qaysidir bolalarimiz yangi zamonaviy topishmoqlar yaratib uni ijro qilmoqda. Masalan, "Bitta qasr, ichida yigirmata asir, belidan ushladim, dumidan tishladim. (Sigaret)" singari yangi topishmoqlar, yangi maqollar ijod qilinishi tabiiy hol sifatida qaralmog'i lozim.

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, har qanday rivoyat dastlab voqea-hodisa sodir bo'lgan zamonda o'sha zamon kishilari tilida "mish-mish" yoki "g'iybat" tarzida paydo bo'lgan. Voqea sodir bo'lgan zamon odamlari tilida keng tarqalganda o'ziga xos variantlilikka ega bo'ladi. Ma'lum vaqt o'tishi, voqealarning zamoniyl eskirishi natijasida "mish-mish"lar tarixiy shaxs haqidagi rivoyatga aylanadi. Demak, rivoyatlarning maydonga kelishi dastlab jamiyat a'zolarining bir shaxs yoki hodisa borasidagi yangi ma'lumotni tashuvchi "mish-mish" ko'rinishida paydo bo'lib, davrlar o'tishi natijasida kishilar tafakkurida o'tmishda sodir bo'lgan hayotiy haqiqat shaklidagi rivoyat sifatida ommalashishda davom etadi.

"Mish-mish" g'iybatdan farqlanadi. Mish-mish

mohiyatida tashilayotgan informatsiya yoqimli – xushxabar bo'lishi yoki yoqimsiz – noxush xabar bo'lishi mumkin. Mish-mishda kichik voqea hikoya qilinadi, ijrochi mish-mish matnida tasvirlangan hodisalar va uning epik qahramoniga nisbatan xolis munosabatda bo'ladi.

G'iybat – aksariyat hollarda biror shaxsning umumjamoa axloqiy me'yorlariga zid bo'lgan xatti-harakati borasidagi ma'lumotni tashishga xizmat qiluvchi janr. G'iybat ijrochisi tasvirlanayotgan voqealarning epik qahramoniga nisbatan o'z nafratini ifodalashi hodisa tasvirida yaqqol ko'zga tashlanadi. Og'zaki ijro etilgan matnning salbiy mohiyat kasb etishi, ijrochilarning epik qahramonga nisbatan noxolis yondashuvi: hasad, g'alamislik, nafrat tuyg'ularining ochiqcha ifodalanishi g'iybatning asosiy belgilaridan sanaladi. "Mish-mish"larda bunday belgilar yashirin holda, aksariyat hollarda "mish-mish" ijrochilari tasvirlanayotgan voqea va hodisalarga nisbatan xolis pozitsiyada bo'ladilar. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, "mish-mish"da ham, "g'iybat"da ham muayyan voqea tasvirlanadi, muayyan hodisa haqida ma'lumot

ifodalanadi. Qizig'i, tasvirlangan voqea va hodisalarda hayotiy uydirma yetakchilik qiladi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, har ikkalasining ham epik qahramoni ijrochining zamondoshi, ijro paytida hayot bo'lgan shaxslardir. Masalaning ayni shu jihati "mish-mish" hamda "g'iybat"larni rivoyat va afsonalardan ajratib turadi. Afsona va rivoyatlarda tasvirlangan voqeaning qadim zamonda bo'lib o'tganligi urg'ulanadi. Shuning uchun afsona va rivoyat janrlarining epik qahramonlari ham o'tmishda yashab o'tgan shaxslar sanaladi.

Demak, "mish-mish", g'iybat singari poetik voqelikni ifodalovchi og'zaki ijod namunalari folklorning kichik epik janrlaridir. Ular kichik epik janrlar: afsona, rivoyat, naql singari folklor tabiatiga xos barcha belgilariga ega. "Mish-mish" "g'iybat" matnlarida ham folklor asarlarida bo'lgani kabi muayyan syujet mavjud. Syujetning mavjudligi, epik qahramonlarning harakatlanishi va voqealarning hayotiy uydirma asosiga qurilishi, ijrochining istalgan kishi ekanligi, matn muallifining anonimligi, uning ijodkori jamoa ekanligi, variantlilik xarakteri bu turdagi og'zaki matnlarning to'laqonli folklor asari ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбек фольклори очерклари. 3 томлик. 1-2 томлар. – Тошкент, 1987.
2. Неклюдов С.Ю. После фольклора // Живая старина, 1995. – № 1.
3. Рахмонов Б. "Постфольклор" истилоҳи истеъмолга киришининг ижтимоий-эстетик омиллари. Илмий хабарнома. Серия: Гуманитар тадқиқотлар, 2021, № 5 (57). – Б.86-95; Яна ўша. Ўзбек халқ оғзаки ижодиёти жанрларининг постфольклор шароитидаги ҳолати ва функционал хусусиятлари. Филол.фан докт.дисс. – Тошкент, 2022.
4. Қаямов О. Ўзбек халқ тижорат қўшиқлари ҳақида // Тил ва адабиёт таълими, 2005 № 3.– Б.68-71.
5. Қаямов О. Ирим ва мифологик талқин//Адабиёт гулшани. Илмий мақолалар тўплами. 2- китоб. – Навоий, 2001. – Б. 16-22; Ёрматов И. Ўзбек халқ ирим айтимларининг жанр хусусиятлари//Ўзбек фольклоршунослиги антологияси. – Тошкент, Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат нашриёти, 2017. – Б. 471- 482; Турсунова Н. **Ирим фольклор жанри сифатида** // Science and innovation. 2022. № 7.– P.81-86.

Madinabonu AXMEDOVA,
"Chet tillar -2" kafedrasi dotsenti v.b.
Toshkent amaliy fanlar universiteti

O'ZBEK MIFOLOGIYASIDA AJDARHO OBRAZI

Annotatsiya: maqolada o'zbek mifologiyasida ajdarho obrazi ko'rib chiqildi. Taqdim etilgan materialga asoslanib, o'zbek afsonalarida ajdarho mifologik obraz tasviri turli mamlakatlar mifologiyasida aks ettirilgan va shuning uchun uni universal deb hisoblash mumkin. Bu shuni anglatadiki, o'zbek mifologiyasida ajdarho obrazi o'zining ko'plab xususiyatlarida tashqi ko'rinishdagi madaniy ahamiyatga ega bo'lgan ba'zi farqlarga qaramay, Yevropa va Xitoy ajdarholari bilan bog'liqdir.

Kalit so'zlar: *ajdarho obrazi, afsona, mifologik obraz, xususiyatlar, syujet.*

Annotation: the article examines the image of the dragon in Uzbek mythology. Based on the presented material, it can be concluded that the image of the dragon mythological image in Uzbek legends is reflected in the mythology of different countries and therefore can be considered universal. This means that the image of the dragon in Uzbek mythology is related to European and Chinese dragons, despite some differences in its appearance, which have a cultural significance in many of its features and characteristics.

Key words: *dragon image, legend, mythological image, characteristics, plot*

Аннотация: в статье рассматривается образ дракона в узбекской мифологии. На основании представленного материала можно сделать вывод, что мифологический образ дракона в узбекских преданиях нашел свое отражение в мифологии разных стран и поэтому может считаться универсальным. Это означает, что в узбекской мифологии образ дракона родственен европейским и китайским драконам, несмотря на некоторые культурно значимые различия во внешнем виде многих его черт и характеристик.

Ключевые слова: *образ дракона, легенда, мифологический образ, характеристики, сюжет.*

O'zbek mifologiyasidagi ajdarhoning mifologik arsenalida bajaradigan mifopoetik vazifalarida ham qishloqda odamni o'g'irlab ketish motivi uchraydi. O'zbek mifologik matnlaridagi ajdarho o'g'irlagan odam faqat qiz bola bo'lishi kuzatilmaydi, balki u qariya, erkak kishi bo'lishi ham mumkin. O'zbek mifologik tasavvurlarida ham ajdarho og'zidan olov purkaydi, qishloq odamlarini o'g'irlab ketib ozuqa qiladi. Afsonalar va ertaklarda epik qahramon ajdarho bilan kurashadi, uni mag'lub qilgach, terisidan parcha olib, tasmasiga qistirib qo'yadi. Ajdarho bilan bog'liq mifologik tasavvurlar ajdarning dualistik vazifa bajarishidan ham darak beradi. "Xorazm va Hurjamol" afsonasiga e'tiborni qaratsak: "Bir zamonlar Mahmud G'aznaviy hukmronlik qilgan bir katta shahar bo'lgan ekan. Kunlardan bir kuni kuchli dovul ko'tarilib, har tarafdin qum ko'chib kela boshlabdi, bora - bora shaharning hamma darvozalarini qum bosib qolibdi. Shahar ahli bamisoli qamalda qolganday uylaridan chiqolmay, amallab kun kechira boshlabdilar.

Dard ustiga chipqon deganlariday, shahar ahli boshiga qum bosqinidan ham dahshatliroq dushman paydo bo'libdi. Shahar atrofida bir ajdaho paydo bo'lib, vahimali o'kirib, ochlikdan va suvsizlikdan tinkasi quriyozgan el boshiga cheksiz kulfat solibdi. Yovuz ajdar shaharliklarga agar har kuni tongda bitta go'zal qizni bermasanglar, butun shaharning kulini ko'kka sovuraman, uy-puylarining bilan baringni yer bilan yakson

qilaman deb vahima qilibdi. Odamlar qo'rqib, ajdarning talabiga ko'ra har kuni tongda bitta sohibjamol qizni qal'a darvozasi oldiga chiqarib qo'yishar, ochko'z ajdaho nahorgi luqmani bir yamlab yutib, nonushta qilarkan. Oradan ko'p o'tmay, shahar ne-ne suluvlaridan judo bo'libdi. Qizi bor xonadonlar o'sha xosiyatsiz kun qachon kelishini kutib dahshat ichida tong otirisharkan. Axiyri shahardagi qizlarning hammasi ajdarga luqma bo'lib, Mahmud G'aznaviyning qizidan boshqa suluv qolmabdi. Podshoning Qulubjon ismli bir dona vaziri bor ekan, bu hukmdorga yotig'i bilan tushuntiribdi bor gaplarni.

Judolik o'ti bag'rini tilka - pora qilgan sulton ilojisiz ko'pchilik irodasiga bo'ysunishga majbur bo'libdi. Uning bir emas, uchta, buning ustiga biri biridan sohibjamol qizlari bor ekan. Bir tomonda qizlari, yuboray desa, ko'zi qiymaydi nuridiydalarini, yubormay desa, ajdaho shahar ostonasida turibdi, bir hamla bilan shaharning kulini ko'kka sovuradi. Podsho qur'andozlarini chaqirtiribdi. Ular qur'a tashlab, podshoning kenja qizi Hurjamolni ajdahoning komiga yuborishni maslahat beribdilar. Ertasi kuni tong saharda podsho sarbozlari Hurjamolning qo'l-oyog'ini chandib bog'lab, yurak bag'rini o'rtovchi dod-u faryodigayam quloq solmay qal'a devori tagiga tashlab, shaharga qochib kirishibdi-da, ajdaho ko'rib qolmasin deb darvozalarini mahkamlab bekitib qo'yishibdi. Shahar qal'asining tashqarisida kattakon mozoriston bor ekan. Hurjamol yig'lab o'tirgan ekan, bir mahal o'sha qabriston

tomonidan ikki odamning qorasi ko'rinibdi. Birozdan keyin ular yaqinroq kelishibdi. Hurjamol qarasa ular ikkita yoshgina yigitlar ekan. Qabristondan chiqib kelgan yigitlardan birining ismi Xorazm, ikkinchisini Habash ekan. Ular qizning qo'l - oyoqlarini yechib, hol-ahvol so'rabdilar. Hurjamol dunyo kezib yurgan bu botirlarga bor gapni oqizmay-tomizmay aytib beribdi. Ajdahoning daragini eshitgan Habashning ko'zlari ola-kula bo'lib, rangiyam uch karra yuvilgan bo'zdek oqarib ketayozibdi. Qizning hikoyasini tinglab bo'lgan Xorazm shahar ahli boshiga og'ir musibat tushganini bilib ajdaho haqida surishtiribdi:

- Men uning o'zini ko'rmaganman, deb javob beribdi Hurjamol. - Ammo aytishlaricha, uning gavdasi tog'dek, og'zi katta o'raday, har tishi oyboltaning tiliday emish. Uncha - muncha narsani ko'rdim demay, pok-pokiza yutib ketaverarmish. Bu gapni eshitgan Habashning o'takasi yorilib, qo'rqqanidan yetti yillik bezgagi xuruj qilganday bo'lib, orqa-oldiga qaramasdan qochib qolibdi. Xorazm bo'lsa Hurjamolga tasalli berib, qizning yonidan ketmabdi. Ajdahoning keladigan yo'lini ko'rsat menga, ey go'zal qiz! Bir urinib ko'ray, qo'limdan kelsa, u qonxo'ni o'ldirib, yurtningni falokatdan qutqarayin. Magar ojizlik qilsam, sen qo'rqma, o'rningga men o'zimni ajdar ixtiyoriga topshiraman. Sen bamaylixotir shaharga qaytib ketaverasan, deb qizni yupatibdi.

Yigit qo'lga kamonini olib, yon - atrofga qaragan ekan, bir o'tlab yurgan jayronga ko'zi tushibdi. O'sha jayronni otib, go'shtidan kabob qilib yeb, ikkovlari qorinlarini to'yg'azibdilar. Yigitning jasurligiga tan bergan Hurjamol Xorazmga har qancha ket deb qistasa ham, og'ir daqiqalarda uning yonida qolishga ahd qilibdi. Shunda Xorazm: Hurjamol, men uzoq muddatli safarlarda yurdim, olis yo'l mashaqqati, tinimsiz jang-u jadallar tinkamni quritdi. Axir yo'l azobi - go'r azobi deb bejiz aytmaganlar-da! Judayam charchaganman. Malikam, xo'p desangiz bo'lajak jang oldidan tizzangizga bosh qo'yib biroz mizg'ib olsam. Mabodo ajdaho kelayotganini sezib qolgudek bo'lsangiz, darhol uyg'oting, debdi-da, Hurjamolning tizzasiga bosh qo'yib uyquga ketibdi.

Oradan ancha-muncha vaqt o'tsayam Xorazm uyg'onavermabdi. Hurjamol ham tizzalari uvushib ketganigayam qaramay, qimirlamay o'tiraveribdi. Bir mahal uzoq-uzoqdagi barxanlar ortidan chang - to'zon ko'tarilganday bo'libdi. Zum o'tmay ajdahoning vishillagan ovozi eshitilibdi. Xorazmni uyg'otay desa, yigit biram shirin bo'lib uxlayotgan ekan, buni ko'rib uyqusini buzishga qizning ko'ngli bo'lmabdi. Ajdaho esa o'rmalagancha qizga qarab kelaveribdi. Shu payt Hurjamolning ko'zlarida yosh qalqibdi. Bir tomchi ko'z yoshi lolarang yonoqlari uzra dumalab Xorazmning yuziga oqib tushibdi. Betiga issiq ko'z yoshi tomchilaganini sezgan Xorazm ko'zlarini ochib:

Nega yig'layapsiz, malikam?!- deb so'rabdi.

Ana u tomonga bir qarang, - debdi Hurjamol ajdaho kelayotgan tomonni ko'rsatib.

Xorazm o'girilib qarasa, kunbotar tomondagi barxanlar ustida ajdaho vajohat bilan o'rmalab kelayotgan emish. Qon to'la ko'zlari yonib turgan ajdaho og'zidan olov sochib, har biri bamisoli chinordek keladigan panjalarini yerga tiragancha ulkan gavdasini bazo'r sudrab yurar, shu qadar uzunligidan dumi qayerdaligi bilinmasmish. O'tdek chaqnayotgan ko'zlari quyosh nuriday o'tkir, har nafas olganda paydo bo'lgan shamol chor-atrofni chang-to'zonga ko'mib yuborayotganmish.

Xorazm darhol sovut-qalqonini kiyib, yig'lsa bir gaz, cho'zilsa qirq gaz bo'ladigan sehrli shamshirini qo'lga olib, ajdahoning yo'lga chiqib turibdi. Har kuni ertalab bitta qizni yutishga odatlanib qolgan ajdaho, qiz o'rnida yaroq-aslahali pahlavon yigit turganini ko'rgach, "shaharliklar ahdlarini buzishibdi", - deb o'ylab Xorazm tomonga vajohat bilan tashlanibdi. Jasur yigit ham payt poylab, bir zarb bilan qilich tortib yuborgan ekan, ajdaho o'zining kallasi bamisoli sapchaday dumalab ketganini sezmay ham qolibdi. Yovuz ajdahoning boshsiz tanasi to'lg'ona-to'lg'ona tuproq aralash qonga belanib jon beribdi. Xorazm uning terisidan bir tasma kesib olib, beliga bog'lab qo'yibdi.

Ajdahoni o'ldirib ko'ngli taskin topgan yigit Hurjamolning qo'lidan ushlab shaharga qarab yo'l olibdi. Ammo podsho qizining allaqanday musofir yigit bilan qo'l ushlab kelayotganini ko'rgan darvozabonlar ularni toshbo'ron qilib shaharga kiritmay haydab yuboribdilar. Axir ajdaho komiga yuborilgan qiz qaytib kelsa, ajdar shaharni vayron qiladi deb o'ylagan qorovullardan hech qaysisi bo'lgan voqeadan xabardor emas ekanlar-da!

Xorazm bilan Hurjamol ajdaho o'ldirilgan joyga qaytib kelishga majbur bo'libdilar. Ajdaho o'limidan avval yana bitta ajdar borligi, Xorazm uniyam o'ldirib katta boylikka ega bo'lishi kerakligini aytgan ekan. Xorazm ajdahoning izini olib, ularning makonini topib boribdi va xazinabon ajdarniyam o'ldiribdi. Shundan keyin ajdaholarning jonsiz boshlar-yu behisob boyliklarini aravalarga yuklab, shahar darvozasi oldiga kelibdi. Ajdaho o'ldirilganligini bilgan qal'a posbonlari shod-xurram bo'lib, darvozalarni ochibdilar. Suyukli qizi soppa-sog' qaytib kelgani-yu qonxo'r ajdaho o'ldirilganini eshitgan Mahmud G'aznaviy ham sevinganidan boshi osmonga yetibdi. Hurjamol Xorazmning mardligiga tan berib, unga pinhona ko'ngil qo'ygan ekan, Xorazm ham sohibjamol qizni sevib qolibdi. Sulton butun el-yurtga qirq kecha-yu qirq kunduz to'y berib, Hurjamolni Xorazmga nikohlab beribdi.

Xorazm bilan ajdaho olishgan joyda keyinchalik katta shahar bunyod etilibdi. Xalq bu yangi shaharga sultonning go'zal qizi Hurjamol va ajdaholar xazinasi (ganj) xotirasi uchun Hurganj deb nom beribdilar. Oradan yillar o'tib, shaharning nomi xalq tilida Urganch bo'lib ketgan ekan" [1]. Shu tariqa mifologik afsonada ajdahoning dualistik vazifasi ifodalangan. U dastlab shahar aholisini yeb bitiruvchi mifologik maxluq sifatida tasvirlansa, Xorazmning ro'parasida qilich ko'tarib paydo bo'lishi uni o'limi oldidan yana bir ajdarho va xazina

borasidagi sirni oshkor qilishi motivi mifologik obrazning dualistik tasavvurlar natijasidagi epik funksiyasida evolyutsion o'zgarish yuz berganligini ko'rsatib turibdi.

Ajdahoning eng keng tarqalgan timsoli uning to'rtta timoqli panjalari va qanotlari, uzun dumli, uzun bo'yni, tishli og'zi va shoxli boshi bo'lgan ulkan o'lchamdagi kaltakesak sifat ko'rinishidir. Umuman olganda, ajdaho sudralib yuruvchidir, degan xulosaga kelish mumkin. Afsonalarda ajdaholarga shoxlar, qanotlar va boshqa qo'shimcha vazifalar yuklanadi. Ayni shu qo'shimcha g'ayritabiiy qiyofa ajdarhoning mifopoetik vazifalari arenasining kengayib borishiga sabab bo'ladi. Har qanday mifologik mavjudotning tashqi qiyofasi g'ayritabiiy belgilar bilan sifatlanishi uning mifologik xususiyatlarining kuchayishiga xizmat qiladi. Biz ko'rib o'tayotgan ajdarho obrazida ham ilon qanot bog'lashi, uchishi, boshida toj va shox paydo bo'lishi, og'zidan olov purkashi uning qudratini izohlashga xizmat qilgan. Mifologik obrazlarning qudrati odamlar bajara olmaydigan vazifalarni uddalashi, odam bolalaridan kuchli ekanligida ko'rinadi.

Qadimgi davrlarda Xitoyda deyarli barcha istisnosiz qandaydir ajoyib xususiyatga ega mavjudotlar ajdarlar deb atalgan [2]. Va bu shuni anglatadiki, turli sudraluvchilar ushbu ta'rifga tushishi mumkin. Shunga qaramay, qadimgi Xitoyda ajdahoning universal qiyofasi shakllangan bo'lib, u bugungi kungacha saqlanib qolgan va Yevropa ajdaholaridan farqli o'laroq, bir xillikka ega bo'lgan. Bu yagona tasvir "Xitoyning ajdaho qiroli Luvan bo'lib, uning tanasi ilon, bug'u shoxlari, jin ko'zlari, sazan tarozilari, tuya boshi, yo'lbars panjalari va burgut timoqlari edi" [3]. Boshqa xitoylik ajdaholar Long-vandan kattaligi va shoxlari borligi yoki yo'qligi bilan farq qilsa ham, umuman olganda, bir-biriga o'xshaydi.

Folkloridagi ajdarho qiyofasiga ko'plab boshlarni qo'shish, "ezgulik va yovuzlik nazariyasi" ga ko'ra, bu ilon o'zida mujassam etgan yovuzlikning ko'pgina qirralarini ko'rsatishi mumkin. Ilon-ajdarning yana bir tez-tez tilga olinadigan xususiyati – bu uning uchish qobiliyati. Uning muhim xususiyati, shuningdek, olovli tabiatini ko'rsatadigan olov purkash qobiliyati deb ham atash mumkin. Bizningcha, jahon folkloridagi ajdarho, drakon obrazlarining tarixiy asoslari qadimgi ajdodlarimizning suv, olov va hosildorlik kultlariga borib taqalishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Ibtidoiy odam tasavvurida shakllangan ajdar timsoli davrlar o'tishi bilan bashariyat

tafakkurida evolyutsiyaga uchragan. Tafakkurning taraqqiyoti mifik tasavvurda mavjud timsolni badiiy fikr paydo bo'lishi bosqichida poetik mohiyat kasb etishi natijasida ajdar obrazi paydo bo'lgan. Ibtidoiy mifologik tasavvurlarda dualistik nazariya asosida shakllangan mifik timsol keyinchalik obrazlashishi natijasida u endi mif epik tasavvurlar maydonidan afsonalarning poetik talqin supasiga ko'chgan. Keyingi tafakkur bosqichlarida ertaklar va dostonlar syujetida bo'y ko'rsata borgan.

Ajdaholar hech qachon mavjud bo'lmaganligi haqidagi nazariya ham alohida qiziqish uyg'otadi. Unga ko'ra, odamlar turli xil noqulay ob-havo hodisalarini dahshatli yirtqich hayvonlar tomonidan sodir etiladi deb o'ylashi momaqaldir yoki chaqmoqlarning ilon shaklida ko'rinishini asos qilishlari, osmonda uchayotgan olovli yirtqich hayvon haqidagi tasavvurning paydo bo'lishiga imkon tug'dirgan deb hisoblaydilar. Biroq "tabiiy nazariya" tarafdorlari haligacha bir-birlariga qarshi gipotezalarni olg'a surib kelmoqdalar. Biroq odamlar asrlar davomida tabiat hodisalarida afsonaviy yirtqich hayvonlarni tan olishgan. Chunki sudralib yuruvchilar tabiatda allaqachon mavjud bo'lib, ularni aniq ajdaho sifatida qabul qilishlari ko'proq uchraydi. Shunday qilib, A. Soyustov [4] Ajdarhoning epik mavjudot (qahramon) sifatidagi xarakterli belgilari va ko'chmanchilarning o'rta asr artilleriyasi haqidagi ma'lumotlarni solishtiradi va shu asosda afsonaviy ajdarho obrazining shakllanishiga sabab bo'lgan degan xulosaga keladi. Ota-bobolarimizning ko'chmanchilarning noma'lum va halokatli o'q otish qurollaridan qo'rqishlari, shu sababli artilleriyadan o'q otishlari metaforik xususiyatlarga ega bo'ldi. Chet el bosqinchilariga qarshilik ko'rsatish zarurati bilan bog'liq holda, jahon mifologiyasida ajdarholarga qarshi kurash g'oyasi yuzaga kelib, bu uning ramziyligi, shu jumladan "qanotli ilon" tasvirining tarqalishiga olib keldi.

Shu bilan birga, barcha o'zbek afsonalarida ajdarho mifologik obraz sifatida qaralgan va shunday talqin etilgan. Ajdarho ilonning ulkan shakli sifatida qaralmaydi. Sababi afsonada tasvirlangan ajdarning mifik vazifasi uning genetik ildizlarini eslatib turadi. Xullas, ajdarho obrazi mifologik arsenalda paydo bo'lib, tafakkur evolyutsiyasi natijasida xalq amaliy san'ati asarlarida, marosim folklori detallarida keyinchalik og'zaki epik asarlarda mifopoetik talqin etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ипак йўли афсоналари. Тўплаб нашрга тайёрловчи М.Жўраев. – Тошкент, Фан. Б. 34-38.
2. Дала дафтари: Зап. Колодин Д.М. от Кузнецова Никиты Лукича, 70 лет, с. Шигаево Кабанского р-на РБ (Писков ГУ)
3. Коринфский А. А. «Змей Горыныч» // Народная Русь: Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа. – М.: Издание книгопродавца М. В. Клюкина, 1901. С. 601-616.
4. Союстов А. Сказки на ночь. <https://www.livelib.ru/author/234965-andrej-soyustov>.

Shaxlo XALILOVA,
PhD, dotsent,
Nilufar ERGASHEVA,

Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti magistranti

“JEYN EYRE” VA “ANNA KARENINA” ASARLARIDA AYOLLARNING O‘RNI

Annotatsiya: Charlotta Brontening “Jeyn Eyre” va Lev Tolstoyning “Anna Karenina” romanlari 19-asr ayollari duch kelgan muammolarni o‘ziga xos tarzda tasvirlaydi. “Jeyn Eyre” asarida bosh qahramon o‘z mustaqilligini saqlab qolish va o‘z qadr-qimmatini himoya qilish uchun kurashsa, “Anna Karenina”da bosh qahramon jamiyatning shafqatsiz qoidalariga bo‘ysunmaganligi uchun qattiq jazolanadi. Ushbu maqolada ushbu ikki asarda ayollar mavqeyining qanday yoritilganligi va bu mavzu zamonaviy davr bilan qanday bog‘liq ekani muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: *erkin fikr, jamiyatdagi mavqeyi, mustaqil daromad, farzand tarbiyalash, huquqiy jihat.*

Аннотация: в романах Шарлотты Бронте «Джейн Эйр» и Льва Толстого «Анна Каренина» по-своему изображены проблемы, с которыми сталкивались женщины XIX века. Если в «Джейн Эйр» главная героиня из всех сил пытается сохранить свою независимость и защитить свое достоинство, то в «Анне Карениной» главную героиню сурово наказывают за неподчинение жестоким правилам общества. В данной статье рассматривается, как положение женщин освещается в этих двух произведениях и как эта тема связана с современной эпохой.

Ключевые слова: *свободомыслие, положение в обществе, самостоятельный заработок, воспитание детей, правовой аспект.*

Annotation: charlotte Brontë’s “Jane Eyre” and Leo Tolstoy’s “Anna Karenina” novels depict the problems of women faced by 19th century. In “Jane Eyre” the main character struggles to maintain her independence and protect her dignity, while in “Anna Karenina” the main character is severely punished for disobeying the cruel rules of society. This article discusses how the position of women is covered in these two works and how this topic is related to the modern era.

Key words: *free thought, position in society, independent income, to educate children, legal aspect.*

Kirish. 19-asrda ayollarning jamiyatdagi mavqeyi cheklangan bo‘lib, ular asosan uy bekasi, ona yoki itoatkor rafiq sifatida ko‘rilgan. Ayollar iqtisodiy va huquqiy jihatdan erkaklarga bog‘liq bo‘lishgan, ilm olish va o‘z fikrini erkin bildirish imkoniyatlari esa cheklangan edi. Ushbu davr adabiyotida ayollarning jamiyatdagi o‘rni va ularning erkinlik uchun kurashi keng yoritilgan. 19-asrda ayollarning jamiyatdagi o‘rni. 19-asr Angliyasi va Rossiyasida ayollarning jamiyatdagi mavqeyi cheklangan edi. Ular asosan:

Oilaga bo‘ysunuvchi ayol: ayollar asosan, uy bekasi sifatida tasavvur qilinardi va ularning asosiy vazifasi farzand tarbiyalash va eriga xizmat qilish edi.

Moliyaviy mustaqillikning yo‘qligi: ayollar deyarli hech qachon o‘zlari mustaqil daromad topa olishmasdi. Ular otalariga yoki turmush o‘rtoqlariga to‘liq qaram edilar.

Ta‘lim va kasb tanlashdagi cheklovlar: ayollarga nisbatan ta‘lim olish va ishlash imkoniyatlari juda kam bo‘lgan. Ba‘zi ayollar guvernerlik (bolalarga dars beruvchi xodima) yoki hamshiralik kabi kasblarga ega bo‘lishlari mumkin edi, lekin bu ham ularga to‘liq mustaqillik bermasdi.

Ijtimoiy bosim va qoidalar: ayollar o‘z his-tuyg‘ularini erkin bildirish olmas edilar. Agar biror ayol jamiyat qoidalariga bo‘ysunmasa, u shafqatsiz tanqid va chetlatishga duchor bo‘lardilar.

Brontening “Jeyn Eyre” va Tolstoyning “Anna

Karenina” asarlarida ushbu muammolar turli jihatlar bilan tasvirlangan. “Jeyn Eyre” romani: mustaqillikka intilgan ayol. Jeynning bolaligi va ta‘lim olishi jihatidan Jeyn Eyre o‘zining bolaligidanoq murakkab hayot kechirishi namoyon bo‘ladi. Yetim bo‘lgani sababli u bolaligini o‘zining ammasi xonadonida og‘ir sharoitda o‘tkazadi. Keyinchalik u Lowood maktabiga yuboriladi va u yerda juda qattiq sharoitda ta‘lim oladi. Shu joydayoq u mustaqil bo‘lish uchun ta‘lim olish zarurligini tushunib yetadi.

Mehnat va mustaqillik. Jeyn guverner bo‘lib ishlay boshlaydi va bu unga iqtisodiy jihatdan o‘zini ta‘minlash imkonini beradi. Bu 19-asr Angliya ayollari uchun katta yutuq hisoblanar edi, chunki aksariyat ayollar faqat turmush qurish orqali moliyaviy ta‘minotga erishishlari mumkin edi.

Muhabbat va tenglik. Jeyn Eyre janob Rochesterni sevsa ham, u o‘z qadr-qimmatini muhimroq deb biladi. U faqatgina o‘z huquqlari va shaxsiy erkinligi saqlangan taqdirdagina sevgiga rozi bo‘lishi mumkin deb hisoblaydi. Bu jihatdan u o‘sha davr uchun juda ilg‘or fikrga ega ayol bo‘lib, jamiyatning “ayol erkakka bo‘ysinishi kerak” degan tushunchasiga qarshi turadi.

“Anna Karenina” romanida jamiyat tomonidan jazolangan ayol tasvirlanadi. Anna Karenina Rossiya zodagonlaridan biri bo‘lib, o‘zining sovuq va mehrsiz eri Karenin bilan nikohda yashaydi. U Vronskiyga muhabbatli bo‘ladi va shu tufayli o‘zining oilaviy hayotini tark etadi.

Ammo jamiyat bunday harakatni qabul qilmaydi. Anna jamiyat qoidalariga qarshi chiqqanligi uchun qattiq tanqid ostida qoladi. Ayolning xiyonati kechirilmaydi, lekin erkaklar uchun bunday qoida yo'q edi. Masalan, Vronskiy hayotini davom ettira oladi, lekin Anna jamiyat tomonidan chiqarib yuboriladi. Fojiali yakunda oxir-oqibat, Anna jamiyat tomonidan qabul qilinmaganidan, yolg'izlik va tushkunlikdan qiynalib, o'z joniga qasd qiladi. Uning fojiasi shundaki, u jamiyat qoidalaridan qochishga harakat qilgan bo'lsa ham, natijada undan yanada ko'proq azob chekadi.

Adabiyot tarixida ayol qahramonlar turli xil ijtimoiy, madaniy va shaxsiy muammolarni yoritishda muhim o'rin tutadi. Sharlotta Bronte qalamiga mansub "Jeyn Eyre" va Lev Tolstoyning "Anna Karenina" romanlari bunday qahramonlarni yaratishda klassik namunalar hisoblanadi. Ushbu maqolada ushbu ikki asardagi ayollar obrazlari tahlil qilinadi va ularning xarakteri, ijtimoiy mavqeyi hamda taqdiri solishtiriladi. Jeyn Eyre – mustaqil va jasoratli ayol. "Jeyn Eyre" romani qahramoni Jeyn mustaqil va qat'iyatli ayol obrazi sifatida namoyon bo'ladi. U o'zining og'ir bolalik yillariga, ijtimoiy tengsizlikka va qattiq sinovlarga qaramay, o'z shaxsiyatini yo'qotmaydi. Jeyn o'z qadr-qimmatini himoya qila oladigan, hissiyotlarini aqllilik bilan boshqaradigan ayol sifatida gavdalanadi. U nafaqat sevgi, balki erkinlik va tenglik uchun ham kurashadi. Janob Rochesterni sevganiga qaramay, unga bog'lanib qolmaydi va o'z mustaqilligini saqlab qolishga harakat qiladi. Uning xarakteri ayollarning o'z huquqlarini anglab yetishi va ijtimoiy normalarga qarshi chiqish imkoniyatiga ega ekanligini ko'rsatadi.

Lev Tolstoyning "Anna Karenina" asarida esa ayol taqdiri boshqacha tasvirlangan. Anna jamiyatning axloqiy me'yorlari bilan o'z shaxsiy baxti o'rtasida tanlov qilishga majbur bo'lgan ayol obrazidir. U eriga muhabbatsiz yashashni istamaydi va o'z qalbi tanlagan yo'ldan borishga harakat qiladi. Biroq jamiyat unga qattiq bosim o'tkazadi va u oxir-oqibat ruhiy tushkunlikka tushib, o'z joniga qasd qiladi. Anna obrazining fojiasi shundaki, u o'z ehtirolari va ijtimoiy qoidalar o'rtasida bo'g'ilib qoladi va jamiyat uni qabul qilmaydi. Jeyn sevgi va erkinlik o'rtasida muvozanat topa oladi, Anna esa muhabbat yo'lida o'zini yo'q qiladi. Jeynning sevgisi unga kuch bag'ishlasa, Annaning sevgisi uni halokat sari yetaklaydi. Sharlotta Brontening "Jeyn Eyre"

romani va Lev Tolstoyning "Anna Karenina" asari ayollar hayoti, ularning shaxsiy tanlovlari va jamiyatdagi mavqeyi haqida chuqur fikr yuritishga undaydi. Jeyn Eyre mustaqil va aqlli ayolning baxt sari intilishi bilan ijobiy misol bo'lsa, Anna Karenina ijtimoiy qoidalar qurboniga aylangan ayolning fojiali taqdirini aks ettiradi. Bu ikki asar bizga ayollar erkinligi, jamiyatning ayollarga bo'lgan munosabati va sevgi bilan bog'liq murakkab qarorlarning qanday oqibatlarga olib kelishini ko'rsatadi. Jeyn o'z shaxsiyatini saqlab qolgan holda baxt topgan bo'lsa, Anna jamiyat tomonidan rad etilib, o'z hayotini yo'qotadi. Ushbu obrazlar zamonaviy jamiyatda ham ayollar uchun dolzarb bo'lgan mavzularni ochib beradi va ularning o'z taqdirini tanlash huquqiga ega ekanligini yodga soladi.

Jeyn Eyre va Anna Karenina obrazlari bir-biridan tubdan farq qiladi. Jeyn o'z hayotini nazorat qilishga intilgan mustaqil ayol bo'lsa, Anna hissiyotlarining qurboniga aylanadi. Jeyn o'z qadr-qimmatini saqlab qolgan holda jamiyat ichida o'z o'rnini topa olsa, Anna jamiyat tomonidan rad etilgan va fojiali yakunga duch kelgan. Bu ikki asar ayollarning turli davrlardagi ijtimoiy mavqeyi, erkinlik uchun kurashi va ularning shaxsiy tanlovlari qanday oqibatlarga olib kelishini ko'rsatadi. Jeyn Eyre o'z baxti uchun kurashgan holda ijobiy misol bo'lsa, Anna Karenina ijtimoiy cheklavlar va axloqiy qoidalar tufayli fojiali taqdirda duch kelgan ayolni aks ettiradi. Shu bilan birga, har ikkala asar ham ayollar hayotidagi muammolar, jamiyatning ularga bo'lgan munosabati va ularning o'z taqdirini belgilash borasidagi kurashlarini ochib beradi.

Xulosa. Charlotta Bronte va Lev Tolstoyning ushbu asarlari 19-asr ayollarining jamiyatdagi o'rnini tasvirlaydi. Jeyn Eyre o'z huquqlari uchun kurashib, mustaqillikka erishgan kuchli ayol bo'lsa, Anna Karenina jamiyatning qattiq qoidalar ostida ezilib, fojiali taqdirda duch kelgan ayol hisoblanadi. Ushbu romanlar bugungi kunda ham ayollarning erkinligi va jamiyatdagi o'rnini haqidagi muhim masalalarni ko'tarib kelmoqda. Bu asarlar bizga shuni ko'rsatadiki, ayollar har doim erkinlik va tenglik uchun kurashgan va bu kurash hanuz davom etmoqda. Albatta! Quyida "Jeyn Eyre" va "Anna Karenina" asarlarida ayollarning o'rnini mavzusida kengaytirilgan, 6 betlik maqola keltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brontë, Charlotte. Jane Eyre. London: Smith, Elder & Co., 1847.
2. Толстой, Лев. Анна Каренина. Москва: Издательство «Наяка», 1877.
3. Showalter, Elaine. A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing. Princeton University Press, 1977.
4. Bloom, Harold. Charlotte Brontë's Jane Eyre (Modern Critical Interpretations). Chelsea House Publications, 2007.
5. Felski, Rita. Literature after Feminism. University of Chicago Press, 2003.
6. Jalilovna, K. S. (2022). Common Similarities and Differences of Uzbek and English Fairy Tales. European Journal of Innovation in Nonformal Education, 2(1), 366-369.
7. Jalilovna, K. S. (2022). COMPARATIVE ANALYSIS OF UZBEK AND ENGLISH FAIRY TALES. IJTIMOIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 80-83.
8. Jalilovna K. S. (2022, February). A CASE STUDY ON VOCABULARY LEARNING THROUGH READING FAIRY TALES. In E-Conference Globe (pp. 5-6).

Sanobar KULDASHEVA,
Alisher Navoiy nomidagi
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
O'zbek tili va adabiyoti ta'limi kafedrasida katta o'qituvchisi

SINTAKSISNI O'QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

Annotatsiya: mazkur maqolada ona tili darslarining mavzuni mustahkamlash bosqichlarida, yangi mavzu o'tilgandan keyingi darslarda multimedia majmualaridan foydalanish, videolavhalar ustida topshiriqlar ishlash metodikasi haqida so'z boradi. Olimlarning ona tilini o'qitishda multimedia vositalarining afzalliklari haqida aytgan fikrlari tahlilga tortilgan. "Sodda va qo'shma gaplar" mavzusida videolavhalar vositasida yaratilgan dars ishlanmasi, turli topshiriqlar metodik tahlil qilingan va tavsiya etilgan. Mavzu doirasida o'quvchining malaka talablari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: multimedia vositalari, videolavha, malaka talablari, audiovizual vositalar, og'zaki nutq, lingvistik kompetensiya, anglash.

Аннотация: в данной статье рассказывается об использовании мультимедийных комплексов на этапах закрепления темы уроков родного языка, на уроках после изучения новой темы, методике работы над заданиями по видео. Анализируются мнения ученых о преимуществах мультимедийных средств в обучении родному языку. По теме "Простые и сложные предложения" были методично проанализированы и рекомендованы планы уроков, различные задания, созданные с помощью видеороликов. В рамках предмета разработаны квалификационные требования к студенту.

Ключевые слова: мультимедийные средства, видеоролик, требования к навыкам, аудиовизуальные средства, говорение, языковая компетенция, понимание.

Annotation: this article talks about the use of multimedia complexes in the stages of strengthening the topic of the mother tongue lessons, in the lessons after the new topic has been taught, and the methodology of working on assignments on videos. The opinions of scientists about the advantages of multimedia tools in teaching the mother tongue are analyzed. On the subject of "Simple and Compound Sentences", lesson plans created with the help of videos, various tasks were methodically analyzed and recommended. Within the subject, the student's qualification requirements have been developed.

Key words: multimedia tools, video, skill requirements, audio-visual tools, speaking, linguistic competence, comprehension.

Kirish. Bilamizki, o'quv jarayonida tatbiq etilgan raqamli texnologiyalar nafaqat ushbu sohadagi bilim va ko'nikmalarning shakllanishiga, balki o'quvchi dunyoqarashining kengayishiga, shaxsiy fazilatlarining takomillashuviga ta'sir ko'rsatadi, bilim olish jarayonining o'ziga nisbatan qiziqishini oshirishga, o'rganishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ko'plab olimlarning fikriga ko'ra, multimedia vositalari o'quvchilarning ijodiy tafakkuri rivojlanishiga ham jiddiy, ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Matn, nutq, grafika, animatsiya, musiqa, video va turli xil usullarning kombinatsiyasidan dars mashg'ulotlarida unumli va o'rinni foydalanib darsning mazmuni va shaklini ta'minlash o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar eshigini ochadi: ma'lumotlardan tezkor foydalanish, audio va vizual materiallardan istalgan makon va zamonda foydalana olish mumkinligi, ko'rib idrok qilishni, mustaqil, ongli ravishda xulosa chiqarishni osonlashtiradi. Y.S.Po'latning fikricha, "Multimedia vositalari asosidagi darslar o'quvchining ongosti reaksiyalariga materialni idrok etish va eslab qolishga yordam beradigan psixologik daqiqalarni yaratadi"[1].

E.G'oziyev "Har qanday faoliyat muayyan motivlar ta'sirida vujudga keladi va yetarli shart-sharoitlar yaratilgandagina amalga oshadi. Shuning uchun ham ta'lim jarayonida o'zlashtirish, egallash va o'rganishni amalga oshirishni ta'minlash uchun o'quvchilarda o'quv motivlari mavjud bo'lishi shart" ligini ta'kidlaydi[2]. Bilish motivlari shaxsda bilish, bilim va ko'nikmalarni egallash maqsadini qaror toptiradi, ya'ni shaxsni gnoseologik maqsad sari yo'naltiradi. Multimedia vositalari orqali tashkil etilgan dars mashg'ulotlarida bilishning ham tashqi, ham ichki omillari yordamida o'quvchi shaxsida o'quv motivlarini shakllantirishga erishiladi. Masalan, o'quvchilarni kichik guruhlarda birlashtirib jamoa tashkil etish, animatsiyalar vositasida bilimini baholash, aniq va to'g'ri to'xtamga kelmaguncha boshqa sahifaga o'tkazmaslik, sinf xonasiga zamonaviy kommunikatsiya muhitini olib kirish, o'quvchini yangi g'oyalar sari yetaklash, ijodkorlik, kreativ fikrlashga undash kabilar bevosita multimedia vositalari yordamida o'quv maqsadga nisbatan tashqi omilni vujudga keltiradi. Animatsiyalar harakatlanishi, ranglarning uyg'unligi va o'zgarib har tusga kirishi, ovozning matn va harakatlarga

mutanosibliyi orqali o'quvchi shaxsining tuyg'ulariga (sezish, his qilish, rohatlanishi, kayfiyatining ko'tarilishi) ta'sir o'tkazish mumkinki, bular o'qishga nisbatan individual maqsadni yuzaga chiqaruvchi qo'zg'alish negizida hosil bo'ladigan ichki omillar hisoblanadi. Multimedia vositalari yordamida vujudga keltirish oson kechadigan bunday omillar bilishga nisbatan qiziqishni vujudga keltiradi. Bilishga nisbatan qiziqishning vujudga kelishi esa shaxsning ma'naviy darajasini oshirish uchun intilishning yetilishidir.

Asosiy qism. Biz o'z tajribalarimizda "Sodda va qo'shma gaplar" mavzusini mustahkamlashda tayyorlangan multimedia majmuamizdagi videolavha asosida topshiriqlar yaratdik va sinovdan o'tkazdik. Avvalambor, 9-sinfda tahsil olayotgan o'quvchi sodda va qo'shma gaplar doirasida nimalarni bilishi kerak? Sodda va qo'shma gaplar mavzusini tushuntirganda nutqiy va lingvistik kompetensiyani rivojlantirish uchun qanday malaka talablari ustida ishlash kerak? Dastlab belgilangan o'quv dasturi asosida 9-sinfda tahsil olayotgan o'quvchi uchun taklif etayotgan texnologiyamiz orqali erishilishi nazarda tutilayotgan quyidagi nutqiy hamda lingvistik kompetensiya malaka talablarini bir mavzu doirasida belgilab chiqdik.

Lingvistik kompetensiya

Malaka talab kodi	Yozma savodxonlik
9.LK.IM ¹ .1	Imlo qoidalarini bilish va yozma nutqda to'g'ri qo'llay olish
	Sintaksis
9.LK.S ² .1	Qo'shma gap qismlari va ularni bog'lovchi vositalarni, uning qismlari orasida tinish belgilarining qo'llanishini farqlay olish;
9.LK.S.2	Bog'langan, ergashgan va bog'lovchisiz qo'shma gaplarni farqlash, nutqda to'g'ri qo'llay olish;
9.LK.S.3	Ko'chirma va o'zlashtirma gaplar haqida bilish, ularda tinish belgilarini to'g'ri qo'llay olish;
9.LK.S.4	Nutq uslublarining o'ziga xos jihatlarini bilish va farqlay olish, ulardan nutq amaliyotida foydalana olish

Internet sahifalaridan mavzuga mos keladigan videomaterial tanlab oldik. U ham bolaning nutqi ustida ishlash, ham nazariy ma'lumot berish samaradorligini ko'rsatishga xizmat qilishi lozim.

Videolavha "Garajda yaratilgan startap: innovatsiya laboratoriyasi" deb nomlanadi (kun.uz).

1-topshiriq. Videoni ko'rish jarayonida tayanch so'z va iboralarni daftarlaringizga qayd etib boring. (O'quvchilar o'zlari uchun mavhum bo'lgan yoki tayanch deb hisoblagan so'zlarini daftarlariga yozib boradilar).

2-topshiriq. Videolavhani diqqat bilan kuzating. Uning asosiy mazmunini qayta so'zlab bering.

Asosiy maqsad adabiy talaffuz me'yorlariga amal qilgan holda ketma-ketlik asosida izchil, mazmunli, ifodali, ravon, ta'sirchan so'zlab berishga undashdan iborat. O'quvchi o'zini erkin tutishi, nutq so'zlayotganda gavda, qo'l harakatlariga e'tiborli bo'lishi, o'rtoqlarining diqqatini o'ziga qarata olishi, qisqa qilib aytganda, shu asosda ularga notiqlik san'ati ham o'rgatib boriladi. Matnda keltirilgan argumentlar o'quvchi tomonidan boyitilishi mumkin, ya'ni fikrlarni to'ldirishga va qo'shimchalar kiritishga imkon beriladi. "Bola nutqi, agarda u atrofdagilarga tushunarli bo'lsagina ishonchli muloqot vositasi bo'lib xizmat qiladi. Bu esa fikrni so'zlashda izchil, ravon va to'liq ifodalashga, aniq so'zlarni tanlashga, talaffuzning sofligi va to'g'riligiga bog'liq. Qulay shart-sharoitlarda u yoki bu darajada ushbu xususiyatlar bolada aniq reja asosida o'qitish, turli metodik usullarni qo'llash yo'li bilan hosil qilinadi"[3].

O'qituvchi har bir o'quvchining nutqini diqqat bilan kuzatib boradi, undagi kamchiliklarga e'tibor qaratadi. Imkon darajasida o'quvchi nutqidagi xato va kamchiliklar, o'z nutqi orqali atrofdagilarni boshqara olishi, omma oldida o'zini tutishi va boshqalar o'z tengdoshlari (sinfdoshlari, guruhdoshlari) ishtirokida muhokama qilinadi. "Ma'lumki, eshitish mashqlari tinglab tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi, va ayni paytda, talabalarda tinglab tushunganlarini so'zlab berish ko'nikmalarini takomillashtirishga ham zamin tayyorlaydi"[4]. Talabalar uchun mo'ljallangan mazkur kuzatishlardan, nazarimizda, umumiy o'rta ta'limi tizimida ham foydalanish nojoiz ko'rinmaydi.

Ko'rganlari va eshitganlarini anglash, u asosida fikr yuritish va xulosa chiqarish malakalari ham shakllanadi. "Bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanishi hissiyotlar bilan bog'lanib, olinayotgan bilimlarni nutqiy muloqot ehtiyoji bilan muvofiqlashtiradi, nutqning sintaktik jihatdan boyligi o'quvchida o'z nutqining ta'sir kuchiga ishonch paydo qiladi. Barcha o'qitish metodlari va vositalari o'quvchilarga chuqur va puxta bilim berish, o'quvchi nutqini o'stirish, mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish uchun xizmat qilishi kerak. Buning uchun o'qituvchi mazkur o'qitish metodlariga ijodiy yondashishi, mavzuga, ta'lim maqsadi va vazifalariga mosini tanlashi, uni samarali holda qo'llashi, ya'ni ularga nisbatan ijodiy munosabatda bo'lishi zarur"[5]. Bevosita topshiriqlar tizimiga o'tishdan oldin ayrim terminologik har xilliklar haqida to'xtab o'tish joiz ko'rinadi. Odatda, matn yoki nutqning tipi haqida gap ketganida ularning uchta turi ajratiladi. Bular rus tilida "povestvovaniye", "opisaniye", "rassujdeniye" shaklida uchraydi. O'zbek tilida ular odatda hikoyalash, tavsif hamda mulohaza tarzida ifodalanadi. Amalda ularni turlicha qo'llash ham kuzatiladi[4]. Biz 2-topshirig'imizda nutqning qayta hikoyalash turidan foydalandik.

3-topshiriq. Qo'shma gaplarni aniqlang.

Videorolik matnining qog'ozda yozilgan varianti o'quvchilar qo'lga tarqatiladi. O'quvchilar matndagi

1 Lingvistik kompetensiya, imlo – LK.IM. shaklida qisqartirib oldik.

2 Lingvistik kompetensiya, sintaksis – LK.S. shaklida qisqartirib oldik.

gaplarni sodda va qo'shma gaplarga ajratib chiqishadi. Gaplardagi kesimlarni aniqlash hamda qo'shma gaplarni bog'lovchi vositalarga e'tibor qaratiladi. 2-topshiriqni bajarishda nutqiy kompetensiya lingvistik kompetensiya tomonga yo'naltiriladi.

Videolavhaning matni: Dunyodagi eng yirik internet do'kon Amazon hisoblanadi, Disney esa multiplikatsion mahsulotlari bilan butun dunyo bolalari qalbini zabt etdi. Bir kunda millionlab odamlar foydalanadigan qidiruv tizimi – Google va nanotexnologiyani innovatsiyaga aylantirayotgan – Lotus enjineering. Ularni nima bog'lab turishini bilasizmi? Ularning barchasi o'z faoliyatini oddiygina garajda boshlagan va yuksak muvaffaqiyatlarga erishgan. Amazon, Disney va Google dunyoga mashhur, ammo Lotus enjineering ham hali o'z yo'li avvalida bo'lishiga qaramay, ko'plab foydali loyihalarni amalga oshirishga ulgurdi.

Lotus enjineering – Yevropaning qay bir burchagida joylashmagan, balki o'zimizning Toshkentda joylashgan laboratoriyaning nomi. U shunchaki oddiy tajribalar o'tkaziladigan laboratoriya emas. U yerda nafaqat O'zbekiston, balki butun dunyo uchun ham hali yangi bo'lgan yo'nalish – nanotexnologiya kuchidan foydalangan holda innovatsiyalar yaratiladi va jamiyatga tatbiq etiladi. Eng qizig'i, u qachonlardir mashina tuzatishga xizmat qiladigan oddiy garajda joylashgan.

Lotus enjineering loyihasi rahbari Amir Obidov ilg'or materialshunoslik va injenering doktori, professor. U Janubiy Koreyada magistratura va doktorantura bosqichlarida tahsil oldi, ilmiy ishini yoqlab O'zbekistonga qaytgan yosh olim faoliyatini yangicha yo'sinda davom ettirish haqida o'ylay boshladi...

Sodda gaplar	Qo'shma gaplar	Qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bog'lovchi vositalar
--------------	----------------	---

4-topshiriq. Matndagi sodda gaplarni qo'shma gaplarga aylantiring.

Ekranning bir tomonida matn, ikkinchi tomonida sodda gaplarni bog'lovchi vositalar chiqarib qo'yiladi. Vaqt ajratiladi, berilgan vaqt davomida matn tarkibidan xohlagan 3 ta sodda gapni topib qo'shma gapga aylantirishi lozimligi aytiladi.

O'quvchi sodda gaplarni qo'shma gapga aylantirganda mavzuga ijodiy yondashadi: sodda gapning davomini

o'ylab topish unda tegishli "zo'riqish"ni yuzaga keltiradi, u izlashga, o'ylashga majbur bo'ladi. Buning natijasida esa munosib so'z va so'z birikmalari, aniq javob bo'la oladigan fikr davomini aks ettiruvchi jumla (yoki gap) paydo bo'ladi, demakki, ongli faoliyat, nutqiy rivojlanish, lug'at boyligining ortishi yuzaga keladi.

5-topshiriq. Mazkur topshiriqda Y2 (Matching) ko'rinishidagi topshiriqlardan foydalandik. O'quvchi ikkinchi ustunda berilgan gaplarning mazmuniga mos gaplarni to'rtinchi ustundan topib, uchinchi ustunda raqamini yozadi. Kompyuter xotirasiga to'g'ri javoblar kiritilgan bo'ladi, shuning uchun o'quvchi to'g'ri javobni topmaguncha kompyuter uning javobini qabul qilmaydi. Garchi topshiriqdagi to'g'ri va noto'g'ri javoblar kompyuter xotirasiga kiritilgan bo'lsa-da, go'yoki jarayonni animatsiya boshqaradi. To'g'ri javobni xursand bo'lib qabul qilishi, noto'g'ri javobdan xafa bo'lishi, o'quvchiga avtomatlashtirilgan holda "Barakalla", "Ofarin", "Qayta urinib ko'ring" kabi jumlar bilan reaksiya bildirishlari bolaning kayfiyatiga ijobiy ta'sir qiladi, ruhan qo'llaydi, bilmagan bilimlarini izlanib o'rganish motivlarini oshiradi. Shu bilan birga o'quvchini baholashda nechanchi urinishda topganligi va sarflangan vaqt inobatga olib boriladi.

Xulosa. Ona tili darslarida videolavhalardan foydalanish o'quvchilarda nafaqat nutqiy, balki sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Videolavhalar orqali o'quvchilar lug'atini boyitish, ko'rilgan lavhalar asosida fikrlarini erkin va ijodiy bayon etishga sharoit yaratiladi. Dunyoqarashlarining kengaytirilishida yordam beradi. Videolavha tanlanganda o'quvchining yoshi, qiziqishlari, psixologiyasi inobatga olinishi bilan bir qatorda, uning tarbiyaviy ahamiyatiga ham e'tibor qaratilishi kerak. Va yana bir muhim jihati videoga ajratilgan vaqt masalasini ham nazardan chetda qoldirmaslik lozim. O'quvchilarning e'tibori chalg'ituvchi lavhalarga qaratilib, asosiy nazariy ma'lumotlar ikkilamchi bo'lib qolmasligi kerak. Mashg'ulot jarayonida audio-video materiallarga katta vaqt ajratish o'quvchilarni asosiy faoliyat yo'nalishidan chalg'itishi, ularning muhim bo'lmagan qirralar bilan ko'proq band bo'lib qolishlariga sabab bo'lish xavfini yuzaga keltiradi. Bunda vaqt masshtabining o'zgartirilishi, tezlashtirilgan, sekinlashtirilgan holatlarda taqdim etilishini ham inobatga olish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Учеб.пособие для студ.пед.вузов и системы повыш.квалиф пед. кадров. – Москва, Издательский центр "Академия", 2003. – С.158-6.
2. Ғозиев Э. Умумий психология. Психология мутахассислиги учун дарслик. Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети "Университет" нашриёти, 2002. 167-б.
3. Бабаева Д. Нутқ ўстириш назарияси ва методикаси. (Дарслик). – Т.: "Баркамол файз медиа", 2018. 432-б.
4. Салишева З. Ўзбек тили машғулотларида талабалар монологик нутқини ривожлантириш методикасини такомиллаштириш (рус гуруҳларида): Дисс. PhD. – Тошкент, 2019. 179-б.
5. Юсупова Т. Гапнинг бош бўлақларини ўрганиш жараёнида ўқувчилар нутқини ўстиришнинг лингвометодик асослари: Пед. фан.ном. ...дисс. – Тошкент, 2005. 85-б.

Shohista TOJIBOYEVA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
fakultetlararo chet tillari kafedrası
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD.
e-mail:shoxista0472@gmail.com

“MEDIASAVODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATI” ASOSIDA BO'LAJAK XORIJIY TIL O'QITUVCHILARNING INFORMATSION-ANALITIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqola ta'lim jarayonlarida “Mediasavodxonlik va axborot madaniyati” asosida bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarning informatsion-analitik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari haqida bo'lib, bugungi kun auditoriyalari o'n yil avvalgilaridan juda katta farq qiladi va sinf xonalari kompyuterlar, iPad, planshetlar, smart-doskalar va boshqa turdagi ta'lim texnologiyalari bilan jihozlanganligi, dunyoning boshqa joylarida bo'lgani kabi O'zbekistonda ham raqamli avlodning yetti ekranli avlodi – televizor, kompyuter, planshet, tablet, fablet, smartfon va smartsoatlari paydo bo'lganligi, bunday zich raqamli muhitga ega bo'lish va u bilan doimiy o'zaro munosabat natijasida bugungi kun talabalarining fikrlashi va axborotlarga ishlov berish jarayonlari oldingi fikr yuritish va axborot jarayonlaridan tubdan farq qilishi haqida ham ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: media, kompetensiya, axborot madaniyati, fake, vizual.

Аннотация: в данной статье речь идет о педагогических особенностях развития информационно-аналитической компетентности будущих учителей иностранного языка на основе «Медиаграмотности и информационной культуры» в образовательном процессе. Сегодняшние классы сильно отличаются от тех, что были десять лет назад, и классы оборудованы. компьютеры, iPad, планшеты, smart-доски и т. д. он оснащен другими видами образовательных технологий, как и в других частях мира, в Узбекистане появилось семиэкранное поколение цифрового поколения – телевизоры, компьютеры, планшеты, планшеты, фableты, смартфоны и умные часы, имеющие такой плотная цифровая среда и постоянное взаимодействие с ним в результате установки также дается информация о том, что процессы мышления и обработки информации современных студентов принципиально отличаются от прежних процессов мышления и информации.

Ключевые слова: медиа, компетентность, информационная культура, фейк, визуал.

Annotation: this article is about the pedagogical features of the development of the informational-analytical competence of future foreign language teachers based on “Media literacy and information culture” in the educational process. Today's classrooms are very different from ten years ago, and classrooms are equipped with computers, , equipped with iPads, tablets, smart-boards and other types of educational technologies, the seven-screen generation of the digital generation - TV, computer, tablet, tablet, phablet, smartphone and smartwatch - has appeared in Uzbekistan, as in other parts of the world. It is also reported that the thinking and information processing processes of today's students are fundamentally different from the previous thinking and information processes as a result of having such a dense digital environment and constant interaction with it.

Key words: media, competence, information culture, fake, visual.

Xorijiy mamlakatlarning yetakchi ilmiy markazlari, oliy o'quv yurtlarida mediata'limning o'ziga xos xususiyatlari, mediasavodxonlikni shakllantirish vositalari va usullarini o'rganish ta'lim jarayonida mediatexnologiyalar, mediamatnlardan foydalanish o'ta muhim ilmiy hamda amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda. Shuning uchun ham mediasavodxonlik va axborot madaniyati ta'limi vositasida bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarining informatsion-analitik kompetentligini rivojlantirish, ularni zararli axborotlar ta'siridan himoya qilish, informatsion tahdidlar va ularni bartaraf etish layoqatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarining informatsion-analitik

kompetentligini rivojlantirish tizimi obyektiv va subyektiv shart-sharoitlar, tashqi va ichki omillarga bog'liq. Har qanday pedagogik tizim tarkibida ikkita tushuncha aniq ko'rinadi: didaktik vazifa va uni hal qilish texnologiyasi. Didaktik vazifa tuzilishida istalgan inson faoliyati sohasidagi kabi vaziyatlar (sharoitlar) va mavjud axborot (faoliyat mazmuni)ga asoslangan maqsadlar aks etadi[1].

O'zbekistonda bo'lajak pedagoglarda media madaniyatini rivojlantirish, kompyuter texnologiyalaridan foydalanish usullari, shuningdek, media kompetensiyasini shakllantirish masalalarini A.A.Abduqodirov, A.H.Taylaqov, B.E.Qarshiyev, Sh.N.Taylaqova, N.R.Rustamova, S.I.Kulmamatov, S.S.Babadjanov, I.M.Rasulov,

S.S.Babajanov va D.M.Teshaboyevalar¹ tadqiq etishgan.

Mediasavodxonlik va axborot madaniyati asosida bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarning informatsion-analitik kompetentligini rivojlantirishning maqsadi umumiy holda, salbiy axborotlar ta'siridan himoyalanih hamda talabalarda axborotdan foydalanish madaniyatini shakllantirishning optimal tizimlarini tuzish sifatida qarashimiz mumkin. Qayd etilgan maqsadlarni amalga oshirish uchun odatda juda oddiy himoya modelidan foydalaniladi. Ma'lumki, himoyaning mustahkamligi to'siqning xususiyatlariga bog'liq bo'lib, to'siqni oshib o'tuvchilar yoki buzuvchilarning qurbi bilan aniqlanadi[2]. Real holatlarda, ya'ni informatsion tahdiddan himoyalanih yuqori darajada talab etilsa, u holda yuqori darajadagi himoyalanih modelidan foydalaniladi. Bu holda man etilgan ma'lumotga yetib borish uchun tahdid qiluvchi subyekt bir necha himoya to'siqlarini oshib o'tishi yoki uni sindirishi kerak bo'ladi.

Internetning rivojlanib borishi natijasida tarmoqqa kirish imkoniga ega bo'lgan har bir foydalanuvchida axborotni ishlab chiqarish, uni tarqatish va axborot olish imkoniyati yaratildi[3]. Bu faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lgan shaxs uchun katta imkoniyatlar eshigini ochadi. Tashabbuskor blogerlar jurnalistlarning vazifasini bajara boshlaydilar, ular haqiqatda o'zgarishlarni tezkorlik bilan aks ettiradilar. Bir tomondan bu demokratik qadriyatlarning g'alabasini namoyish etadi, boshqa tomondan, ommaviy axborot vositalarining faktlar bilan ishlash tamoyillarini tan olmaydi va natijada feyklar

paydo bo'la boshlaydi. So'nggi yillarda, noprofessionallar "yangilik" yaratish uchun katta imkoniyatlarga ega bo'ldi[4].

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda texnik imkoniyatlarning kengayishi sharoitida mish-mishlar va yarim chin, yarim hazil qabilidagi materiallarni haqiqiyalaridan ajratib olish qiyin. Sababi hozirda har bir foydalanuvchiga hujjatlar, tasvirlar, audio fayllarni osongina nusxa ko'chirishga "imkon beradigan" texnologiya mavjud bo'lib, bu har doim ishonchli axborotga nisbatan to'siq bo'ladi. Buning oldini olish, to'xtatish va rad etilishi uchun bo'lajak kadrlardan informatsion-analitik kompetentlikni rivojlantirish talab etiladi[5].

Xulosa qilganda, bugungi kun auditoriyalari o'n yil avvalgilaridan juda katta farq qiladi va sinf xonalari kompyuterlar, iPad, planshetlar, smart-doskalar va boshqa turdagi ta'lim texnologiyalari bilan jihozlangan. Dunyoning boshqa joylarida bo'lgani kabi O'zbekistonda ham raqamli avlodning yetti ekranli avlodi – televizor, kompyuter, planshet, tablet, fablet, smartfon va smartsoatlari paydo bo'lmoqda. Bunday zich raqamli muhitga ega bo'lish va u bilan doimiy o'zaro munosabat natijasida bugungi kun talabalarining fikrlashi va axborotlarga ishlov berish jarayonlari oldingi fikr yuritish va axborot jarayonlaridan tubdan farq qilmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan innovatsion ta'lim texnologiyalari va didaktik modellarni ommaviy va samarali qo'llash orqali ta'lim tizimini raqamli avlodga moslashtirish zarur.

1 Каршиев Б.Э. Жамият хавфсизлиги ва баркарорлигини таъминлашда медиатаълимнинг ўрни: PhD автореф. дисс. – Т., 2020.; Тайлакова Ш.Н. ўқувчи-ёшлар маънавиятини оммавий ахборот воситалари асосида такомиллаштириш: PhD дисс автореферати. – Т., 2018.

2 Рустамова Н.Р. Умумий ўрта таълим муассасалари ўқувчилари медиамаданиятини ривожлантириш технологияси: DS дисс.автореферати. – Т., 2019.

3 Кулмаматов С.И. Мустиқил таълимни ташкил этишда компьютер технологияларидан фойдаланиш методикаси: П.ф.н. ... дис. автореф. – Гулистон: ГулДУ, 2008; Бабаджанов С.С. Педагогика олий таълим муассасалари талабаларининг медиакомпетентлигини ривожлантириш технологияси: DS дисс автореферати. – Т., 2019.

4 Расулов И. М. Развитие культуры проектирования студентов посредством компьютерных технологий: Автореф. дисс. к.п.н. – Т.: ТГПУ, 2018.; Тешабоева Д.М. Оммавий ахборот воситалари тилининг нутк маданияти аспектида тадқиқи (Ўзбекистон Республикаси ОАВ мисолида): Докт. диссертация автореф. – Т.: ЎзДЖТУ, 2012.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида” ги 2017-йил 6 - апрелдаги 187-сон Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017. 14 (774)-сон, 230-модда // www.lex.uz

2. Арипов А.Н. ва бошқалар. Ахборот-коммуникация технологиялари изоҳли луғати. – Тошкент, 2004. 30- б.

3. Бегимқулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. Педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2007. Б. 20.

4. Нарзиева Н.Формирование исследовательских компетенции у учащихся на основе интегративного подхода // XV Международная научно-практическая конференция. World science: problems and innovations. Мцнс “Наука и просвещение”. 30 – ноября 2017. – Пенза, 2017. Часть 3. С. 114.

5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2–жилд. – Тошкент: ЎЗМЭ Давлат илмий нашриёти, 2008. 396-б.

6. Chomsky, N. Syntactic Structures. Mouton, 1957, 117 p // Chomsky, N. Aspects of the Theory of Syntax. – Cambridge, May 1965. 261 p.

7. Мавлянов А., Жавлонов Ш.С., Абдалова С., Юсупова Л. Педагогик технология ва таълим жараёни сифатини бошқаришга оид айрим сўзларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: “Voriz-nashriyot”, 2010. 7-б.

Dilnoza MAMATOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti PhD, v.b., dotsent.

dilnozamamatova88@bk.ru

<https://orcid.org/0009-0006-4878-4379>

SUN'IY INTELLEKT VOSITALARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Annotatsiya: zamonaviy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt (SI) vositalaridan foydalanish jarayoni jadallik bilan rivojlanmoqda. Bu jarayon talabalar uchun individualizatsiyalangan o'quv sharoitini yaratish, o'qitish jarayonini avtomatlashtirish va ta'lim samaradorligini oshirish imkonini bermiqda. Og'zaki va yozma nutq talabalarning asosiy kommunikativ ko'nikmalaridan biri bo'lib, uni rivojlantirishga qaratilgan yangi didaktik yondashuvlar zarur bo'lib bormiqda. Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining talabalar nutqini takomillashtirishdagi o'rni, ularning didaktik asoslari va samarali foydalanish metodlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI), shaxsiylashtirish, ChatGPT, raqamli ta'lim, individualizatsiyalangan, interaktiv tizimlar, inson tafakkuri.

Annotation: the process of using digital technologies, in particular artificial intelligence (AI) tools, in the modern education system is developing rapidly. This process allows creating individualized learning conditions for students, automating the teaching process and increasing the efficiency of education. Oral and written speech is one of the main communicative skills of students, and new didactic approaches aimed at its development are becoming necessary. This article analyzes the role of artificial intelligence technologies in improving students' speech, their didactic foundations and methods of effective use.

Keywords: artificial intelligence (AI), personalization, ChatGPT, digital education, individualized, interactive systems, human thinking.

Аннотация: использование цифровых технологий, в частности искусственного интеллекта (ИИ), в современной системе образования стремительно развивается. Этот процесс позволяет создавать индивидуализированные условия обучения для студентов, автоматизировать процесс обучения и повысить эффективность обучения. Устная и письменная речь является одним из основных коммуникативных навыков учащихся, и новые дидактические подходы, направленные на ее развитие, становятся все более необходимыми. В статье анализируется роль технологий искусственного интеллекта в совершенствовании речи учащихся, их дидактические основы и методы эффективного использования.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ), персонализация, ChatGPT, цифровое обучение, индивидуализированные, интерактивные системы, человеческое мышление.

Kirish. Inson hayotining har qanday sohasi singari, chet tillarini o'qitishning hozirgi holatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridagi so'nggi ishlanmalar katta ta'sir ko'rsatdi. Tadqiqotimiz, xususan, sun'iy intellekt (AI) ning chet tilga kiritilishiga qaratilgan bo'lib, u mashinani o'rganish, adaptiv o'rganish, tabiiy tillarni qayta ishlash, ma'lumotlarni qazib olish, neyron tarmoqlar yoki algoritmlar kabi keng ko'lamli texnologiyalar va usullarni o'rganish va o'qitishni o'z ichiga oladi.

Talabalar endi SI asosidagi platformalar orqali mustaqil ravishda nutqini mashq qilishi, yozma topshiriqlarini avtomatik baholash tizimlari yordamida tekshirishi va real vaqt rejimida tahlil qilish imkoniyatiga ega.

Zamonaviy ta'lim standartlari talabalarni amaliy kompetensiyalar bilan ta'minlashga urg'u beradi. Og'zaki va yozma nutq mahorati esa kommunikativ kompetensiyaning ajralmas qismi hisoblanadi. SI asosida ishlaydigan tahlil va tahrirlash vositalari talabalarni til xatolarini anglash, grammatik to'g'rilik va mantiqiy fikrlashni shakllantirishga o'rgatadi.

Asosiy qism. Sun'iy intellektning ta'limga joriy etilishi

masalasi zamonaviy pedagogika va didaktika sohasida tobora kengroq o'rganilmoqda. Siemens (2013) o'z tadqiqotlarida sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limdagi ahamiyatini raqamli ta'lim paradigmalari bilan bog'liq holda baholaydi.[7] Laurillard (2014) esa texnologiyalarni o'qitish jarayoniga moslashtirishning zarurligini ta'kidlab, ularning interaktiv yondashuvlardagi o'rnini izohlagan.[4] Sun'iy intellekt yordamida individualizatsiyalangan ta'lim tizimlarini shakllantirish masalasi Anderson (2018) tomonidan keng tadqiq etilgan bo'lib, u shaxsiylashtirilgan o'quv jarayonlarining talabalarga ta'siri va natijaviyligini tahlil qiladi. [1] Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, AI asosida tuzilgan adaptiv ta'lim tizimlari o'quv jarayonining moslashuvchanligini ta'minlab, talabalar ehtiyojlariga mos ravishda bilim berish imkonini yaratadi. Inson tafakkurining rivojlanishida og'zaki va yozma nutq asosiy omillardan biri bo'lib, uning shakllanishi tafakkurning ijtimoiy va lingvistik omillar bilan bog'liqligini anglatadi. Vygotskiy (1986) fikricha, inson tafakkuri til orqali rivojlanadi va kommunikatsiya jarayonida mustahkamlanadi. Shu bois, zamonaviy AI texnologiyalari ushbu jarayonni tezlashtirish va osonlashtirish imkoniyatiga ega. Brown

(2020) sun'iy intellekt vositalari, jumladan Grammarly va Quillbot kabi texnologiyalar talabalarning yozma nutqini rivojlantirishga qanday ta'sir qilishini o'rgangan.[2] Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ushbu vositalar talabalarni grammatika va stilistik jihatdan mukammallikka intilishga undaydi. Smith (2021) esa talaffuz va ravonlikni oshirishda Google Speech Recognition va Otter.ai vositalarining samaradorligini baholagan [5]. Ular nutqiy ravonlikni oshirishda real vaqtda tahlil va baholash imkoniyatlarini taqdim etishi bilan ajralib turadi.

Inson tafakkuri sun'iy intellekt bilan integratsiyalashgan holda rivojlanishi mumkinmi? Ushbu savol atrofida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, AI vositalari yordamida mashq qilgan talabalar mantiqiy fikrlash, tezkor xulosa chiqarish va ijodiy tafakkurni rivojlantirishda sezilarli natijalarga erishgan. Talabalar o'z nutqini mustaqil ravishda takomillashtirish uchun AI yordamida avtomatik baholash tizimlaridan foydalanish orqali o'z-o'zini baholash qobiliyatini shakllantirgan. Bu esa metakognitiv tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki talabalar o'z xatolarini chuqur tahlil qilishga o'rganadi.

Sun'iy intellekt va inson tafakkuri o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar ko'plab falsafiy, psixologik va pedagogik tadqiqotlarning markaziy muammolaridan biridir. Lee, S.-M. (2019) "Xitoy xonasi eksperimenti" orqali sun'iy intellekt hech qachon inson tafakkuriga to'liq tenglasha olmaydi, chunki u faqat algoritmik asosda ishlaydi, deb ta'kidlaydi.[5] Biroq boshqa olimlar, masalan, N. Chomsky (2002) inson tafakkuri sun'iy intellektdan nafaqat hisoblash kuchi, balki semantik tahlil va yaratuvchanlik jihatidan ham farq qilishini qayd etadi.[8]

Sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi haqida tadqiqotchilar turli fikrlarni bildirganlar. Anderson (2018) va Luckin (2019) o'z tadqiqotlarida sun'iy intellekt asosida ishlaydigan moslashtirilgan ta'lim tizimlari (adaptive learning systems) o'quvchilarga individual o'qitish imkoniyatini berishini ta'kidlaydilar.[1] Masalan, Duolingo, ChatGPT, Grammarly kabi vositalar yordamida talabalar yozma va og'zaki nutqni takomillashtirishi mumkin. Biroq ba'zi tadqiqotchilar sun'iy intellektning haddan tashqari ko'p ishlatilishi talabalarning mustaqil fikrlash qobiliyatiga salbiy ta'sir qilishi mumkinligini ta'kidlaydilar. Laurillard, D. (2014) o'z ishlarida "Raqqamli aqliy dangasalik" tushunchasini ilgari surib, inson miyasi o'z-o'zini rivojlantirishdan ko'ra, tayyor javoblarga suyanishga moyilligini qayd etganlar.[4]

Talabalarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishda sun'iy intellektdan foydalanish lingvistik va pedagogik tamoyillar asosida shakllanmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar quyidagi jihatlarni ko'rsatadi: Tilshunoslik nuqtai nazaridan, sun'iy intellekt semantik tahlil, sinonimlarni avtomatik tanlash, grammatik xatolarni aniqlash orqali talabaning yozma va og'zaki nutqini yaxshilashga yordam beradi (Brown, 2020) [2]. Psixolingvistik jihatdan, insonning og'zaki nutqi sun'iy intellekt yordamida modellashtirilishi mumkin, biroq real muloqotga asoslangan interaktiv mashqlar ham zarur (Smith, 2021). [7] Didaktik yondashuvga ko'ra, sun'iy intellekt talabalarga mavzuga mos fikrlash, mustaqil izlanish va mantiqiy tahlil qilish imkoniyatini beradi (Siemens, 2013).[6].

Yozma va og'zaki nutqni rivojlantirishda SI yondashuvlarining farqi o'rganilganda, SI vositalari yozma nutqni rivojlantirishda ancha samarali bo'lsa-da, og'zaki nutqni takomillashtirish uchun yanada murakkab vositalar kerakligi aniqlangan. Jumladan, talaffuz va ravonlik bo'yicha mashqlarga ChatGPT yoki Google Speech Recognition yetarlicha foyda bersa ham, muloqot jarayonida hissiy jihatlar va pragmatik omillar yetarlicha rivojlantirilmaydi. Shu sababli, SI yordamida muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun robot-assistentlar, ovoqli interaktiv tizimlar va virtual ta'lim muhitlarini kengroq joriy etish lozim.

Xulosa. Ushbu tadqiqotlar sun'iy intellekt texnologiyalarining talabalarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishdagi o'rnini ilmiy asoslangan holda o'rganish va baholashga qaratildi. Biroq, SI ta'lim jarayonida o'qituvchini to'liq almashtira olmaydi, balki individualizatsiyalangan yondashuvlarni kuchaytirish orqali innovatsion ta'lim jarayonlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Kelajakda SI va ta'lim texnologiyalarini yanada chuqur integratsiyalash va ularning lingvistik imkoniyatlarini yanada kengaytirish bo'yicha tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt nutqiy xatolarni aniqlash, mustaqil fikrlashni rag'batlantirish va tezkor fikr-mulohaza berish borasida samarali vosita bo'lishi mumkin. Biroq, inson tafakkurining ijodiy va intuitiv qobiliyatlarini to'liq almashtirish imkoniyatiga ega emas. An'anaviy baholash tizimida o'qituvchilar subyektiv qaror chiqarishi mumkin. Biroq sun'iy intellekt asosidagi baholash tizimlari talabaning real darajasini obyektiv ravishda aniqlash imkonini beradi. Sun'iy intellekt vositalari yordamida individualizatsiyalashgan ta'lim tizimi yaratish imkoniyati mavjud. Talabalar o'z natijalarini tahlil qilib, o'z nutqiy kamchiliklarini anglay olish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Anderson, J. (2018). Artificial Intelligence in Education: Personalized Learning. Educational Review.
2. Brown, M. (2020). AI-Assisted Writing: The Impact of Grammarly and Quillbot on Student Writing. Journal of Writing Studies.
- Laurillard, D. (2014). Rethinking University Teaching. Routledge.
4. Lee, S.-M. (2019) The impact of using machine translation on EFL students' writing. Computer Assisted Language Learning, DOI: 10.1080/09588221.2018.1553186
5. Siemens, G. (2013). Learning Analytics: The Emergence of a Discipline. American Behavioral Scientist.
6. Smith, K. (2021). Speech Recognition Technology in Second Language Acquisition. Linguistics and AI Research Journal.
7. Chomsky, N. (2000). New horizons in the study of the mind. Cambridge: Cambridge University Press.

Xolida G'ULOMOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti

BO'LG'USI ONA TILI O'QITUVCHILARINI MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASH METODLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lg'usi ona tili o'qituvchisini maktab ta'limiga tayyorlashda o'qitish metodlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha tegishli bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish xususida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: muammoli ta'lim metodlari, izlanish, mustaqil ish, qayta xotiralanish metodlari, "Klaster" texnologiyasi.

Аннотация: в трех статьях речь идет о совершенствовании соответствующих знаний, умений и навыков будущего учителя родного языка при подготовке методов обучения в образовательном процессе.

Ключевые слова: проблемные методы обучения, исследование, самостоятельная работа, методы запоминания, технология "Кластер".

Annotation: this article talks about the formation of relevant knowledge, skills and qualifications for applying teaching methods to the educational process in preparing the future mother tongue teacher for school education.

Key words: problem-based learning methods, research, independent work, memorization methods, "Cluster" technology.

Xalq ta'limi tizimini 2030 - yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "o'qitish usullarini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, kichik yoshdan o'quvchilarda o'qishga sog'lom, kuchli va ta'sirchan motivatsiyani shakllantirish"¹ kabi muhim vazifalar belgilanganligi bevosita oliy ta'lim tizimida ona tili o'qitish metodikasiga ham taalluqlidir. Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili ta'limining sifati va samaradorligi ta'lim beruvchining metodik tayyorgarligiga, o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ijodiy faoliyatini tashkil etish hamda subyekt - subyekt hamkorligiga asoslangan ta'lim jarayonini nazorat qilish va boshqarish strategiyalarining takomillashtirilishiga bog'liq. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili fanini o'qitishni rivojlantirish konsepsiyasining "Kadrlar bilan bog'liq muammolar" ida "Oliy ta'limdagi nomukammalliklar tufayli bitiruvchilarning nazariy tayyorgarlik hamda amaliy kompetensiyalari bog'lanishlarida bo'shliqlar yuzaga kelgan"²ligining qayd etilishi bejiz emas. Ma'lumki, o'qitish metodlari barcha fanlar uchun umumiy, universal³ metodlarga va muayyan fanni o'qitishga tatbiq etiladigan metodlarga ajratiladi.

Ta'lim metodlari voqelikni amaliy va nazariy o'zlashtirish, o'rganish, bilishi uchun yo'l-yo'riqlar, usullar majmui, pedagogik bilimlarni yaratish va asoslash usuli⁴ tarzida talqin qilinadi.

Talabalarning o'quv-biluv faoliyatini rivojlantirish, ta'limda faolligi va mustaqilligini tarbiyalash o'qitishning asosiy talabi hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda bo'lg'usi o'qituvchini maktab ta'limiga tayyorlash,

ya'ni o'qitish metodlari bilan tanishtirish, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etishga tayyorlash muhim ahamiyat kasb etadi.

F. I. Buslayevning ilmiy metodni ta'lim metodidan farqlash lozimligi, ilm-fanni talqin etayotgan olim o'quvchi yoki tinglovchining shaxsiyatiga e'tibor bermasligi, o'z ilmini o'zini tushunadiganlargagina taklif qilishi haqidagi fikrlari ta'lim metodlarini ajratish va tanlashga alohida e'tiborli bo'lishga undaydi. Jumladan, oliy ta'limda ona tili o'qitish metodikasi talabalarni maktab amaliyotiga tayyorlashini nazarda tutsak, o'qitish metodlari talabaga yo'naltirilishi, shuningdek, uni maktabda ona tilini o'qitish metod, usul va vositalari bilan tanishtirishni nazarda tutadi. Oliy ta'limda izlanish metodi, muammoli ta'lim metodlari, mustaqil ish metodlari talabalarga maktab ona tili ta'limida qo'llaniladigan metod, usul va vositalar bilan tanishish, ularni ta'lim jarayoniga tatbiq etish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ta'lim metodlari dars jarayonining o'quv-tarbiyaviy vazifalarini bajarishga yo'naltirilgan o'qituvchi va o'quvchining o'zaro birgalikdagi harakatidir. Ta'lim metodi o'quvchi qobiliyatlarini ishga solish, rivojlantirish va tarbiyalashga xizmat qiladi. Metod bilimlarni egallash asosi hisoblanadi. Barcha o'quv fanlarini o'qitishda qo'llanadigan tushuntirish-illyustrativ metod, reproduktiv metodlar, muammoli o'qitish metodlari natijaviylikni ta'minlaydi.

Ta'lim metodlari o'quvchilarning mavzu yuzasidan tafakkur yuritishiga, aqliy faoliyatga undashi bilimlarni ongli o'zlashtirishlarini ta'minlaydi. Masalan, reproduktiv metod, ijodiy ish metodi, tadqiqotchilik metodlari matn

1 Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2022 – 2026 - йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ 60-сон Фармони. – Т., 2022.

2 Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili fanini o'qitishni rivojlantirish konsepsiyasi. – Т., 2020. 11-b.

3 Olimning universal metodlar yo'q degan fikrini bir metodni fanning barcha hodisalarini o'rgatishga tatbiq etib bo'lmaydi degan ma'noda tushunish lozim.

4 Pedagogik ensiklopediya. – Т.: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 199-b.

tahlili jarayonida tilni amaliy o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi.

O'qituvchi ona tilini o'qitish jarayonida o'quv predmetining mazmunidan, maqsadidan, o'quvchilarning hayotiy tajribalaridan kelib chiqqan holda metod, usul va o'qitish vositalarini tanlaydi. Demak, talaba shu jarayonda muvaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishi uchun o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida birgalikdagi faoliyatni tashkil etishga yo'naltirilgan metodlarni tanlay olishi va qo'llash ko'nikmalarini egallashi lozim.

Interfaol **"Klaster"** texnologiyasi turli xil g'oyalar o'rtasidagi aloqalar to'g'risida fikrlash imkoniyatini beruvchi tuzilma. Bu texnologiya yordamida o'rganilayotgan hodisaning ichki qismlari va ular orasidagi bo'linishlar hamda bog'lanishlar yoritib beriladi. Masalan, "So'z turkumlari"ni o'xshash va farqli xususiyatlariga ko'ra turlarga ajratishda foydalanish o'quvchilarning ongli fikrlashlarini ta'minlaydi. Masalan, o'quvchilar maxsus topshiriqlar asosida matn tahliliga jalb qilinadi.

Matn: Oy Yerga eng yaqin osmon jismidir. U Yerdan to'rt marta kichik, og'irligi esa 81 marta kamdir.

Oy Yerning atrofida bir kecha-kunduz davomida to'liq aylanib chiqadi. Yerdan qargalganda Oy turli vaqtda turlicha ko'rinadi.

Oyda ham Yerdagiga o'xshash tog'lar, tekisliklar bor. Lekin havo qatlami va suv yo'q, shu sababli unga ko'plab osmon jismlari kelib uriladi. Natijada Oy sirtida qiya chuqurliklar hosil bo'lgan. Ulardan biri Ulug'bek nomi bilan ataladi. Oy sirtida qora dog'lar bor. Ular "dengiz" deb ataladi. Lekin bu "dengiz"larda suvdan asar ham yo'q. (M.Mirakmalov)

Har bir o'quvchilar guruhi quyidagi topshiriqlarni mustaqil bajaradilar:

1-topshiriq. 1. Matnni o'qing. So'roqlar asosida so'zlarni guruhlariga ajrating. Yakka o'zi biror so'roqqa javob bo'lmagan so'zlarni aniqlang.

Kim?	Nima?	Qancha?	Qanday?	Kimlar?	Qaysi?	Nima qiladi?
Ulug'bek	Oy, Yer, osmon, jism, kecha-kunduz, tog' ...	To'rt	qora	ular	shu	ko'rinadi, ...

Yakka o'zi so'roqqa javob bo'lmagan so'zlar: esa, bor, yo'q, lekin, va, ham, ...va hokazo.

2- topshiriq. O'ylang. So'roqqa javob bo'lgan so'zlarni qanday so'z turkumi deb nomlaysiz? So'roqqa javob bo'lmagan so'zlarni qanday nomlaysiz?

O'quvchilar oldingi bilimlariga asoslanib, ot, sifat, son, fe'lni nomlaydi.

3- topshiriq. Lekin, bilan so'zlarini tushirib gaplarni o'qing. Bu so'zlar nimaga xizmat qilayotganini ayting. ham so'zi nimaga xizmat qilayapti?

O'quvchilar javoblari asosida "Klaster"ni shakllantirib boradilar. O'quvchilarga klaster asosida so'zlarni turkumlashda qaysi tamoyillarga asoslanishlari

tanishtiriladi. "Klaster" texnologiyasining bilimlarni o'zlashtirishlariga ta'siri aniqlanadi.

"Klaster" yordamida talabalarga tildagi so'zlarning turkumlanishini, o'qitish metodlari tasnifi xususida tushunchalar beriladi.

Ona tili ta'limi jarayonida tushuntirish metodiga ham ehtiyoj seziladi. Tushuntirish-namoyish etish metodida o'qituvchi tomonidan bilimlar tayyor holda beriladi. O'qituvchi ona tilining qonun-qoidalarini misollar bilan asoslab tushuntiradi va uni mustahkamlaydi. Tushuntirish-namoyish qilish metodidan uch holatda foydalaniladi: 1. Murakkab mavzular, ya'ni o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lmagan ma'lumotlar tushuntirish, bayon qilish orqali yetkaziladi. Ko'pincha til hodisalarining mohiyatini tushuntirish, masalan, jarangli va jarangsiz undoshlarning xususiyati haqida ma'lumot berishda tatbiq etiladi. 2. O'quvchilar bilimidagi bo'shliqlarni to'ldirishga tatbiq etiladi. 3. Qo'shimcha ma'lumot berish; o'quvchilarning tushunmagan o'rni yuzasidan bergan savollariga javob qaytarishda qo'llaniladi.

Tushuntirish metodida nutq madaniyatiga amal qilish, o'quv materialini qat'iy bir reja asosida bayon qilish, ishonirish va asoslash tamoyillariga amal qilinadi. Tushuntirish ta'lim oluvchining yoshiga, psixologik xususiyati (diqqatini jamlash vaqtiga, xotirasining kuchli yoki sustligiga), individual xususiyatlari hisobga olinadi. Masalan, gapning ajratilgan bo'laklari, kiritmalar, matn parchalarining bog'lanishlari ko'rsatmali-tushuntirish orqali o'rgatiladi.

Muammoli bayon qilish metodida o'qituvchi o'quvchilar oldiga ta'limiy muammo qo'yadi va ularning mustaqil aqliy faoliyatga yo'llash orqali muammoning yechimini topishga undaydi. Ta'limning bu metodi o'quvchilar tomonidan o'quv materialining o'qituvchi rahbarligida mustaqil tahlil etilishi, kuzatilishi, guruhlanishi, umumlashtirilishi bilan ajralib turadi. Muammoli metod, bir tomondan, o'qituvchidan o'quvchilar oldiga qo'yiladigan muammoni

aniqlab olish, muammoli vaziyatni yuzaga keltirish mahoratini, ikkinchi tomondan, muammoni hal etishga o'quvchilarni yo'llay bilishini talab etadi. Mazkur metod vazifadosh modal so'zlarni ot, sifat, tartib sonlarning o'z ma'nolari bilan modal ma'no ifodalash holatlarini aniqlashga tatbiq etish samarali natija beradi.

Qayta xotiralash metodi til hodisalarini mustahkam o'zlashtirishda muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu metodning o'ziga xos xususiyati shundaki, o'quvchi egallagan bilimlarini til birliklari tahliliga tatbiq etishi jarayonida qayta xotirlaydi, Shuningdek, topshiriqni namunaga qarab bajaradi, ya'ni muayyan andoza asosida harakat qiladi.

O'qituvchining tushuntirishi va amaliy tahlili orqali kuzatgan namunalari boshqa shu tipdagi til hodisasining tahliliga tatbiq etadi. Loyahasini yaratishda eslaydi, xotirasida qayta tiklaydi. Masalan, ko'makchilar, ularning grammatik ma'nolari haqidagi nazariy bilimlar bilan tanishgan o'quvchi gaplar tahlilida shu ma'lumotlarni xotirlab, boshqa ko'makchilarning ma'nosini aniqlaydi.

Yoki o'qituvchi matn tarkibidan leksik va grammatik sinonimlarni topib izohlab beradi, guruhlash topshirig'ida o'quvchilar shu namunani xotirada olib qoladi, keyingi gaplar tahliliga tatbiq etadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, shaxsga yo'naltirilgan metodlar bo'lajak o'qituvchini ta'lim jarayonini muvaffaqiyatli tashkil etishga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2022 – 2026 - йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сон Фармони. – Т., 2022.

2. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ona tili fanini o'qitishni rivojlantirish konsepsiyasi. – Т., 2020. 11-b.

3. Pedagogik ensiklopediya. –Т.: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. 199-b.

Feruza SHARIPOVA,

Toshkent pediatriya tibbiyot instituti dotsenti, p.f.n

E-mail: sharipova.feruza19@gmail.com

ToshPTI dotsenti, s.f.n., D.D.Buranova taqrizi asosida

HOW DO READING COMPREHENSION AFFECT ON LEARNING OF ENGLISH LANGUAGE FOR SPECIFIC PURPOSES

Annotation: this study investigates the impact of reading skills through the study of academic scientific literature for future physicians in English classes in medical high school. The study focused on the development of reading skills in scientific literature through medical texts from journal articles and reviews. The materials were articles and reviews from the top world-famous medical journals for 2024 according to research.com such as The Lancet, Nature Medicine, BMJ, etc. The aim was to increase both amateur and professional interest in learning English as an academic language, to enrich vocabulary about medical terminology and to streamline the reading process with audio support. The results suggest that the effect of developing reading skills through the study of scientific literature is an excellent way to raise the low level of reading comprehension of professional material among future medical students.

Key words: *English for special purposes, medical Literature, reading skills.*

Аннотация: в этом исследовании изучается влияние навыков чтения посредством изучения академической научной литературы для будущих врачей на занятиях английского языка в медвузе. Исследование было сфокусировано на развитии навыков чтения научной литературы с помощью медицинских текстов из статей и обзоров журналов. Материалы составили статьи и обзоры из топа всемирно известных медицинских журналов за 2024 г. согласно сайту research.com таких как The Lancet, Nature Medicine, BMJ и т.д. Целью было повысить как любительский, так и профессиональный интерес к изучению английского языка в качестве академического, обогатить словарный запас о медицинской терминологии и упорядочить процесс чтения с помощью звукового сопровождения. Результаты свидетельствуют о том, что эффект развития навыков чтения на примере изучения научной литературы является отличным способом поднять низкий уровень понимания прочитанного профессионального материала среди будущих медиков.

Ключевые слова: *английский для специальных целей, медицинская литература, навыки чтения.*

Annotatsiya: ushbu tadqiqotda tibbiyot oliy o'quv yurtida ingliz tili darslarida bo'lajak shifokorlar uchun akademik ilmiy adabiyotlarni o'rganish orqali o'qish ko'nikmalarining ta'siri o'rganiladi. Tadqiqot maqolalar va jurnallar sharhlaridan olingan tibbiy matnlar yordamida ilmiy adabiyotlarni o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. "The Lancet", "Nature Medicine", "BMJ" kabi jahon miqyosidagi taniqli tibbiyot jurnallaridan research.com veb-saytlarga ko'ra, 2024-yil uchun maqolalar va sharhlar tayyorlandi. Maqsad ingliz tilini akademik til sifatida o'rganishga havaskorlik va professional qiziqishni oshirish, tibbiy terminologiya bo'yicha lug'at zaxirasini boyitish va ovoqli qo'shiq yordamida o'qish jarayonini tartibdan solishdan iborat edi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ilmiy adabiyotlarni o'rganish misolida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishning samarasi bo'lajak shifokorlar o'rtasida o'qilgan professional materiallarni tushunishning past darajasini oshirishning ajoyib usuli hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *maxsus maqsadlar uchun ingliz tili, tibbiy adabiyotlar, o'qish ko'nikmalari*

INTRODUCTION

The reading competency has been recognized as the most common learning strategy in learning English language for specific purposes. Reading competency development studies have maintained a strong interest in investigating the effectiveness of learning ESP, as well as various interventions that affect on motivation and learning performance.

Moreover, the rapid development in technology has given rise to interest in exploring the extent to which academic literature reading skills influences learning outcomes for ESP students. Additionally, a recent study has begun to investigate ESP students' preferences and habits concerning media, specifically comparing academic with scientific research materials for their future profession.

The study of English language in medical high schools is defined as basic platform for future physicians which take place after of regular school hours, focus on academic study features, e.g., writing and reading skills development, and are provided with following learning competencies. The future physicians receive medical education in order to review medical cases, do medical procedures or prepare to work in the polyclinics or hospitals. The study in the medical institute take place in form of group tutoring, in small groups or large classes and even online. The term of three years to get a proficiency in English language as professional one for physicians is not a phenomenon among low-achieving students. High-achieving students also seek academic education of English language for enrichment in order to maintain or even further enhance their good academic performance.

In recent years, there has been increasing interest in the effects of reading competency in ESP empirical research. Several studies have compared several types of reading with a control group that showed a high rate in motivation among learners. Other studies have compared different forms of reading strategies. A recent study conducted by 10. Austin, J. L., Lee, M. investigated ESP vocabulary learning gains through the act of reading in a classroom setting, in which students freely read while listening accompanied texts by a teacher. The study highlighted the positive impact of writing unfamiliar words and provided evidence that reading skills development may play a role in ESP vocabulary learning. However, the findings also revealed that ESP learners tend to read relatively few unknown words, which leads to a small number of words learned. The possible reasons might include the difficulty that learners have in recognizing unfamiliar words during the spoken input and even when the words are recognized, the challenge of spelling them correctly.

ESP lessons in medical high schools in Uzbekistan are either arranged through group training or lessons in small groups of 15-10 students and term depend on direction of education (since one till three years). The most of the medical students of the first year are low-mo-

tivating students, who want receive medical training without studying of ESP and don't want to improve their academic performance. This leads to the question whether English lessons in medical education is an effective measure to improve learning competency such as reading comprehension.

The present study aimed to examine the extent to which ESP learners' use of different forms of reading strategies (i.e., guided reading, self-reading) during the studying of an academic medical literature increases the chances that unknown target words are understood and learned. Development of reading skills while reading special texts is a very common learning strategy for both ESP learners. Surprisingly, there are no studies that have examined the extent to which reading skills development through reading academic texts contributes to ESP vocabulary learning. A secondary aim of this study was to investigate variables (prior vocabulary knowledge, scrolling comprehension, frequency of occurrence of target words in academic and scientific materials, word length, recognizing of target words and including target words in following activities of learning) that may affect vocabulary learning. This may help to clarify how ESP vocabulary learning is affected by reading of academic texts.

METHODS AND MATERIAL

There are several reasons to investigate the effects of reading competency on motivation of ESP learners. Unlike learners of English language in lingual high schools, who are likely to acquire vocabulary incidentally through daily classes for a long-term period, ESP learners typically have limited language exposure, with the classroom often being only once for a week. This constraint directs our focus to understanding how reading skills, a common ESP learning strategy, affects vocabulary learning in ESP classroom contexts. Second, this research may shed light on whether there is value in developing learners' reading skill to promote vocabulary learning. Third, reading is a skill that is useful not only for vocabulary acquisition but also for other ESP language learning targets.

The aim of this study is to compare gains in cognitive dimension of reading comprehension between two groups of Pediatrics and Fundamental medicine faculty students based on ability to read English medical texts. The test enables us to measure precisely the kind of higher-order reading skills, which are supposed to be better developed by our researchers. We use data from a longitudinal study that included an assessment of Pediatrics and Fundamental medicine faculty students alongside other components on the same representative sample of three group of students (total number is 45) in 1th course.

This article used data from the department of Foreign Languages in Tashkent Pediatric Medical Institute (TashP-MI). The study follows a sample of Fundamental medicine faculties students who participated in the research with their lower secondary level of English language. This sample was assigned a special texts and achievement

tests in reading comprehension, reading medical texts. In Pediatrics I faculty, the same group of students was tested on reading comprehension without pre-teaching of reading skills on medical lexis.

We use medical articles from famous journals for 2024 according to research.com such as The Lancet, Nature Medicine, BMJ, etc. to emphasize the importance of selection process of medical study literature in medical high school intake. We further expand the methodology of studies of reading comprehension by proposing a method to read with accompanied audio in which we take advantage of the fact that the same students responded to the same set of items of the reading comprehension in all groups of the course of Pediatrics and Fundamental medicine faculties. Detailed investigation of reading skills required by these items may enrich the more general level of analysis of total scores and subscores by a fine-grained comparison of factors responsible for differential competence gains.

For this study, we used data from 100 students who completed tests of reading comprehension, both in Pediatrics I and Fundamental medicine faculties with and without a specific course on preparation. This includes medical texts with a special focus on foreign language medical education, anatomy or pathology. We further included some articles who had medical data: body systems (7.4%), diseases of human body (6.0%), medical drugs (2.1%), experimental abstracts (2.0%), medical cases (2.0%).

RESULTS

The purpose of the single-case design study was to evaluate the effects of the developing reading comprehension among future physicians, with or without pace and rhythm of reading medical texts and academic articles, on use of medical vocabulary during English reading class time supported practice for by first year students of Fundamental Medicine faculty in the Tashkent Pediatric Medical Institute. Using an online calculator, data from each participant and each phase of intervention were entered. When an increasing baseline trend was present, a correction was applied to the calculation. Mean effect sizes and confidence intervals for each group and condition are provided in Table 1. High variability in baseline was observed for all participants. However, many participants had a high degree of overlap between baseline and intervention.

Table 1. Effect sizes for the single-case design study

Outcomes	Pediatric faculty	Fundamental medicine faculty	With our approach
Medical texts about anatomy	75%	35%	79%
Academic medical articles	55%	27%	59%

Note: % is a percentage of efficiency on number of participants

FIGURE 1 Test information functions at a given ability level θ of six equivalent test forms.

DISCUSSION

The assessment of reading comprehension in reading medical scientific literature with medical lexical items were combined into test forms (reading tests) that are equivalent in difficulty and length. As a first test specification, maximization of the test information function for a medium ability level was entered as the objective function. To minimize the administration time of each test form, a test length of 15 to 20 items was specified as constraint object. Further, constraint specifications were set to guarantee no overlapping items between participant's outcomes; that themes' specificity was distributed across multiple test forms. A mixed-integer programming-application was used to find an optimal solution for the given combination of constraints and the objective. Table 1 shows the remaining 79% and 59% of test scores between students and their frequency according to the form of texts distributed across experiment. Each of these test scores consists of 17 to 18 frequency between Pediatrics and Fundamental medicine faculty students, showing improvement of last ones. Further, the diagram (fig.1) shows items of each faculty test scores covered more or less evenly the reading comprehension levels. The diagram presents an overview of the both faculties scores. Compared to the medical students (Pediatrics Faculty) who constituted the control group of our study, the low-interest (Fundamental Medicine faculty students) under the study conditions showed significant improvements in standardized measures of self-reading, direct word recognition and text-based reading comprehension after a semester-long experiment. Fundamental Medicine faculty students also showed improvements in word recognition development and increased interest in learning medical literature during the experiment compared to Pediatrics faculty students given the effectiveness of clinical vocabulary recognition

CONCLUSION

The development of reading competency in scientific medical articles in ESP students appears to be challenging for many medical students. Simultaneously, the start of study English in high school in transition from secondary education, where often we notice no study English appears however a critical period in the development of this skill. Monitoring students' reading comprehension in order to make effective and tailored instructional decisions is therefore required. However, appropriate reading comprehension in ESP monitoring for future physicians are lacking. The present study therefore responds to the call for theoretical and empirical substantiated comprehension monitoring instruments such medical academic articles for increasing motivation among future physicians. The undertaken developed process and final results of our research entails various strengths which can be related to the Standards for Education in the Republic of Uzbekistan.

The findings highlight the potential benefits of read-

ing of academic literature for vocabulary learning at the meaning recall level and the added value of guided note-taking for learning at the form recall level. The study also revealed that reading of unknown words in academic articles was the strongest predictor of learning, suggesting that a useful avenue for increasing vocabulary

learning may be instruction on reading strategies with an emphasis on unfamiliar words in scientific texts. Future research should consider providing more time for review and reinforcement of the recorded information, potentially enhancing the benefits of reading comprehension for ESP students.

REFERENCES

1. Buranova D.D. "To teach or not to teach English for medical students" *Psychology and education*(2021) 58(3), p.907
2. Dunkel, P. (1988). The content of L1 and L2 students' lecture notes and its relation to test performance. *TESOL Quarterly*, 22, 259–281. <https://doi.org/10.2307/3586936>
3. Dang, T. N. Y., Lu, C., & Webb, S. (2022b). Incidental learning of single words and collocations through viewing an academic lecture. *Studies in Second Language Acquisition*, 44(3), 708–736. <https://doi.org/10.1017/S0272263121000474>
4. Golinkoff, R. M., De Villiers, J. G., Hirsh-Pasek, K., Iglesias, A., Wilson, M. S., Morini, G., & Brezack, N. (2017). User's manual for the Quick Interactive Language Screener (QUILS): A measure of vocabulary, syntax, and language acquisition skills in young children. Brookes.
5. Gordon, K. R. (2020). The advantages of retrieval-based and spaced practice: Implications for word learning in clinical and educational contexts. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 51(4), 1–11. https://doi.org/10.1044/2020_LSHSS-19i-00001
6. Durbahn, M., Rodgers, M., & Peters, E. (2020). The relationship between vocabulary and viewing comprehension. *System*, 88, 102166. <https://doi.org/10.1016/j.system.2019.102166>
7. Johnson, G., Gersten, R., & Carnine, D. (1987). Effects of instructional design variables on vocabulary acquisition of LD students: A study of computer-assisted instruction. *Journal of Learning Disabilities*, 20(4), 206–213.
8. Feng, Y., & Webb, S. (2020). Learning vocabulary through reading, listening, and viewing: Which mode of input is most effective? *Studies in Second Language Acquisition*, 42, 499–523. <https://doi.org/10.1017/S0272263119000494>
9. Maynard, K. L., Pullen, P. C., & Coyne, M. D. (2010). Teaching vocabulary to first-grade students through repeated shared storybook reading: A comparison of rich and basic instruction to incidental exposure. *Literacy Research and Instruction*, 49(3), 209–242. <https://doi.org/10.1080/19388070902943245>
10. Austin, J. L., Lee, M., & Carr, J. P. (2004). The effects of guided notes on undergraduate students' recording of lecture content. *Journal of Instructional Psychology*, 31(4), 314–320.
11. Sharipova F.I. , Buranova D.D. The Impact of Digital Library Services on Motivating English Teachers to Medical Academic Research Vol.44 No. 3, Jul-Dec 2024: P. 18320-18326
12. Davletyarova N.I (2022) Difficulties in teaching English spelling Using innovative technologies in improving the efficiency of education: problems and solution (online) <https://doi.org/10.5281/zenodo.7375780>
13. Young, B. J., & Lee, S. K. (2005). The effects of a kit-based science curriculum and intensive science professional development on elementary student science achievement. *Journal of Science Education and Technology*, 14(5–6), 471–481. <https://doi.org/10.1007/s10956-005-0222-2>
14. Nowicki, B. L., Sullivan-Watts, B., Shim, M. K., Young, B., & Pockalny, R. (2013). Factors influencing science content accuracy in elementary inquiry science lessons. *Research in Science Education*, 43(3), 1135–1154. <https://doi.org/10.1007/s11165-012-9303-4>
15. Steele, S. C. (2020). Vocabulary intervention: A national survey of school-based speech language pathologists. *Communication Disorders Quarterly*, 41(3), 151–161. <https://doi.org/10.1177/1525740119827008> (//Словарное вмешательство// Lug'atga aralashuv)

Nargis INAGAMOVA,
Senior teacher

University of World Economy and Diplomacy English Language department

FORMATION OF LEXICAL COMPETENCIES AT THE B2 LEVEL OF ECONOMICS STUDENTS BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES

Annotation: the article explores the importance of digital technologies in developing lexical competencies for economics students at the B2 proficiency level. By examining the integration of digital tools and resources in language learning, the article highlights their impact on vocabulary acquisition, fluency and understanding of specialized terminology in the field of economics. The article discusses various strategies, including interactive platforms, vocabulary-building apps and online resources, which enhance students' lexical knowledge. Examples of practical applications of digital tools in language learning, along with scholarly opinions, provide a comprehensive understanding of the topic.

Key words: lexical competencies, B2 level, economics students, digital technologies, vocabulary acquisition, language learning, interactive platforms, online resources.

Аннотация: статья исследует важность цифровых технологий в развитии лексических компетенций студентов-экономистов уровня B2. Рассматривая интеграцию цифровых инструментов и ресурсов в обучение языкам, статья подчеркивает их влияние на усвоение словарного запаса, беглость речи и понимание специализированной терминологии в области экономики. В статье обсуждаются различные стратегии, включая интерактивные платформы, приложения для расширения словарного запаса и онлайн-ресурсы, которые способствуют улучшению лексических знаний студентов. Примеры практического применения цифровых инструментов в обучении языкам, а также мнения ученых, предоставляют всестороннее понимание данной темы.

Ключевые слова: лексические компетенции, уровень B2, студенты-экономисты, цифровые технологии, усвоение словарного запаса, обучение языкам, интерактивные платформы, онлайн-ресурсы.

Annotatsiya: ushbu maqola iqtisodiyot talabalarining B2 darajadagi leksik kompetensiyalarini raqamli texnologiyalar asosida shakllantirishning ahamiyatini o'rganadi. Til o'rganishda raqamli vositalar va resurslarni integratsiyasining iqtisodiy soha terminologiyasini va lug'atni egallashdagi ta'siri ko'rsatiladi. Maqolada interaktiv platformalar, lug'atni rivojlantirishga yordam beradigan dasturlar va onlayn resurslar kabi turli strategiyalar muhokama qilinadi. Til o'rganishda raqamli vositalarning amaliy qo'llanilishi va ilmiy fikrlar bu mavzuni yanada kengroq tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: leksik kompetensiyalar, B2 daraja, iqtisodiyot talabalari, raqamli texnologiyalar, lug'atni egallash, til o'rganish, interaktiv platformalar, onlayn resurslar.

The integration of digital technologies into language education has revolutionized the way students acquire new vocabulary and develop lexical competencies. For economics students at the B2 proficiency level, the formation of specialized lexical knowledge in their academic and professional fields is crucial. The advent of digital tools offers numerous opportunities to enhance this learning process, making it more interactive, efficient and accessible. This article explores the role of digital technologies in the development of lexical competencies for economics students at the B2 level, with a particular focus on vocabulary acquisition and understanding economic terminology.

Lexical competence refers to the ability to understand and use a wide range of vocabulary accurately and appropriately in different contexts. For economics students, developing strong lexical competencies is essential, as they need to comprehend and use a specialized lexicon related to economics. As noted by Nation, vocabulary acquisition is a key element of language proficiency, and for learners in the field of economics, mastering the specific terminology of their discipline is indispensable. This proficiency

enables students to read academic texts, communicate effectively in professional settings and understand complex economic concepts.

At the B2 level, students are expected to have a solid command of general vocabulary and begin mastering the specialized language used in their field of study. This includes terms related to macroeconomics, microeconomics, finance, international trade and other subfields. Digital technologies can significantly accelerate this process by providing students with tools that allow them to practice and reinforce their vocabulary in dynamic and engaging ways.

According to Oxford, digital tools offer diverse opportunities for enhancing vocabulary acquisition. These tools range from vocabulary-building apps and interactive platforms to online dictionaries and language learning websites. The use of such tools provides students with the ability to learn and reinforce vocabulary at their own pace, creating an environment conducive to independent learning.

Platforms like Duolingo, Memrise and Babbel offer interactive courses tailored to specific learning goals. These platforms use gamified approaches to language learning,

allowing students to practice vocabulary in a contextualized environment. For economics students, specialized courses in business and economics vocabulary can help them familiarize themselves with terms such as “inflation” “GDP” “monetary policy” and others. These platforms can adapt to students’ proficiency levels, providing personalized learning experiences.

Digital dictionaries, such as Cambridge Dictionary and Merriam-Webster, offer definitions, examples and pronunciation guides for terms commonly used in economics. By integrating these resources into their learning routines, students can quickly look up unfamiliar terms and gain a deeper understanding of their meanings. Thesauruses and translation tools also support students in finding synonyms and alternative expressions, expanding their lexical range.

Vocabulary-building apps like Anki and Quizlet allow students to create custom flashcards with economic terms. These apps use spaced repetition algorithms to help students review words at optimal intervals, enhancing long-term retention. The ability to create personalized sets of flashcards based on course materials or lectures makes it easier for students to focus on relevant terminology and reinforce their learning over time.

To illustrate the practical application of digital technologies in language learning, consider the example of an economics student using Quizlet to study economic terms. The student creates a set of flashcards that includes terms such as “capitalism” “market equilibrium” and “fiscal policy”. As they review the cards, the app provides immediate feedback, reinforcing correct answers and helping to identify areas for improvement. The spaced repetition algorithm ensures that the student revisits terms at strategically timed intervals, improving retention and recall.

Another example is the use of Duolingo for business English. Although Duolingo is typically known for general language learning, its business-focused courses offer students opportunities to practice economic vocabulary in a practical, real-world context. Students can engage in conversations about supply and demand, financial markets and other relevant topics, making the learning process both enjoyable and applicable to their future careers.

Researchers have widely acknowledged the value of digital technologies in enhancing language learning. According to Dörnyei, digital tools can increase learner motivation by offering interactive and personalized learning

experiences. This is particularly important for economics students, who may struggle with the complex terminology of their field. By using digital platforms, students can engage with the material in a more active and personalized way, boosting motivation and language acquisition.

Furthermore, studies by Godwin-Jones have shown that mobile learning applications can foster vocabulary acquisition and retention by providing students with opportunities to learn in short, manageable sessions. This microlearning approach aligns well with the cognitive processes involved in vocabulary acquisition, allowing economics students to acquire specialized terms more effectively.

The integration of digital technologies in language education has transformed the way students acquire and retain specialized vocabulary, particularly for fields like economics. For B2-level economics students, mastering the terminology of their discipline is essential for understanding complex concepts and engaging in professional discourse. Digital tools, including vocabulary-building apps, interactive platforms and online dictionaries, play a vital role in this process. These resources provide a personalized, engaging and efficient approach to learning, enabling students to reinforce their understanding at their own pace. Tools like Quizlet and Duolingo allow students to practice economic terms in context, while spaced repetition algorithms improve long-term retention. Moreover, mobile learning apps foster vocabulary acquisition through short, manageable sessions, enhancing the learning experience. By embracing digital technologies, economics students can significantly accelerate their lexical development, making it more accessible and enjoyable. As such, these tools are crucial in shaping effective language learning strategies for specialized fields and their role will only grow in the future.

In conclusion, digital technologies have become an invaluable resource for enhancing the lexical competencies of economics students at the B2 level. By incorporating interactive platforms, vocabulary apps and online dictionaries into their study routines, students can significantly improve their knowledge of economic terminology. These tools not only accelerate vocabulary acquisition but also offer a personalized and engaging learning experience. As the digital landscape continues to evolve, it is essential for both educators and students to embrace these technologies to improve language learning outcomes in specialized fields like economics.

References

1. Dörnyei, Z. (2009). *The Psychology of Second Language Acquisition*. Oxford University Press, 22-24
2. Godwin-Jones, R. (2017). *Mobile-Assisted Language Learning: The State of the Art. Language Learning & Technology*, 21(2), 1-17.
3. Nation, P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press, 36-44
4. Oxford, R. (2011). *Teaching and Researching Language Learning Strategies*. Pearson Education, 88-98

Zarniso AKTAMOVA,

Senior-teacher,

Uzbek-Finnish Pedagogical Institute, Department of Foreign Languages

aktamovazarniso@gmail.com

IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON PEDAGOGICAL PRINCIPLES AND METHODOLOGIES

Annotation: the impact of digital technologies on education and how they relate to pedagogical principles are highlighted in this article. Digital tools improve teaching efficacy by enhancing the educational process's flexibility and interactivity. Additionally examined are the benefits and drawbacks of combining traditional and digital methods.

Key words: *innovation, pedagogy, digital technology, interactive learning, and educational approaches.*

Аннотация: в данной статье освещено влияние цифровых технологий на образование и то, как они соотносятся с педагогическими принципами. Цифровые инструменты повышают эффективность обучения за счет повышения гибкости и интерактивности образовательного процесса. Дополнительно рассматриваются преимущества и недостатки сочетания традиционных и цифровых методов.

Ключевые слова: *инновации, педагогика, цифровые технологии, интерактивное обучение, образовательные подходы.*

Annotatsiya: raqamli texnologiyalarning ta'limga ta'siri va ularning pedagogik tamoyillar bilan bog'liqligi ushbu maqolada yoritilgan. Raqamli vositalar ta'lim jarayonining moslashuvchanligi va interaktivligini oshirish orqali o'qitish samaradorligini oshiradi. Bundan tashqari, an'anaviy va raqamli usullarni birlashtirishning afzalliklari va kamchiliklari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *innovatsiyalar, pedagogika, raqamli texnologiya, interaktiv ta'lim va ta'lim yondashuvlari.*

INTRODUCTION

Digital technologies are becoming more and more integrated into the current educational process. Digital tools, when used in conjunction with traditional pedagogical concepts, enable the improvement of educational quality and the customization of student learning to meet their unique and interactive needs.

These days, artificial intelligence-based educational programs, internet platforms and virtual labs are opening up new possibilities for instructional approaches.

Therefore, one of the key scientific and practical concerns is the integration of

digital technology with educational techniques. In addition to altering how

students learn, the impact of digital technologies on the educational process for-

ces teachers to modify their pedagogical strategies in response to new demands. For instance, gamification components, interactive lessons and personalized learning modules are crucial for raising student interest, enhancing mastery and fostering their capacity for independent study. Additionally, the potential for individualized education is increased by the integration of digital platforms and artificial intelligence into the educational process. Digital technologies, for instance, allow for the provision of suitable learning materials while also taking into consideration the individual learning needs and speed of each student. When compared to the old educational system, this improves efficiency and makes it possible to better organize the learning process. But

the advent of digital technologies also brings with it some issues. The efficacy of digital education may be impacted, for instance, by problems with academic integrity, teacher digital competency, access to technology resources and insufficient technical infrastructure. For the successful integration of digital technology into the educational process, specific techniques must be developed. The effects of digital technology on education are examined in this article, along with its benefits, modifications to teaching methods and potential drawbacks. Furthermore, suggestions for successful integration are made and potential development paths are examined.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

John Dewey (1916) promoted the idea that the learning process should be structured according to action and experience and stressed the value of interactive education. With the aid of modern tools, his vision is being developed today to promote students' autonomous and active engagement.

In his theory of multimedia education, Richard E. Mayer (2009) examined the effects of audio and visual components on the learning process. According to his research, students' comprehension and retention are enhanced when text, visuals and audio resources are combined using digital technologies.

According to the social learning theory, Lev Vygotsky (1978) highlighted the importance of social communication and cooperation in students' learning. This idea forms the foundation of contemporary online learning environments, which promote information sharing and student collaboration.

In their 2011 study, Anderson and Dron examined how digital technologies affect pedagogical concepts and showed how they facilitate interactivity, flexibility and individualized learning. The study found that virtual environments and online learning platforms have the potential to improve the effectiveness and innovation of the educational process. The findings of these research demonstrate that digital technologies are a valuable instrument for increasing educational effectiveness and that their integration with conventional pedagogical concepts yields the best outcomes.

Metodology

The study employed questionnaires, experimental research, literature analysis and statistical analysis techniques to evaluate how digital technologies affect educational concepts and practices. Scientific sources on contemporary digital educational technology as well as the pedagogical theories of scientists like Dewey (1916), Vygotsky (1978) and Mayer (2009) were examined. One hundred students were split up into two groups for the experimental study; the first group was instructed using Google Classroom and Moodle, while the second group was instructed the old-fashioned approach. Students' motivation, involvement and degree of knowledge gain were assessed using the survey. Additionally, the views of ten educators regarding digital technology were examined through interviews.

The statistical analysis's findings indicate that pupils who get instruction using digital tools have learning rates that are 18% higher and exhibit greater engagement and interactivity during independent study. This demonstrated how, when applied in line with pedagogical principles, digital technologies improve educational efficacy.

RESULTS AND DISCUSSION

The study's findings demonstrated that students who received their education through digital means were able to acquire knowledge at a pace that was 18% greater than that of students who received their education in a more conventional manner. The experimental group's students were very active in finishing homework and reading on their own. It was discovered that as their level of interaction rose, so did their comprehension and retention of the course information. The survey's findings indicate that students who were taught using digital tools placed a strong emphasis on the value of

interactive and visual resources. According to teacher interviews, digital tools make teaching more engaging and make subject explanations easier. At the same time, some students complained that the learning process was being disrupted by an overwhelming amount of technology.

Discussion

The results obtained indicate that digital technologies are a significant factor in improving the efficacy of education. They aid in the process by which students comprehend and retain information. Specifically, interactive classes, multimedia materials and personalized learning materials work well to boost students' motivation and excitement for self-directed learning. On the other hand, improper technology use can be overpowering or distracting. As a result, using technology in line with pedagogical principles is crucial. According to the study's findings, the best teaching strategy combines traditional teaching techniques with digital tools. The learning process can be more creative and successful when digital resources are used strategically and moderately.

CONCLUSION

In brief, The study's findings demonstrated the critical significance that digital technologies play in the efficient operation of the educational process. They improve engagement, foster autonomous learning and raise students' degree of knowledge acquisition. According to the experimental analysis, students who were taught using digital technology outperformed those who were taught using traditional methods. Technology aids in making educational materials more comprehensible and engaging, according to the survey and interview data. In line with pedagogical principles, the significance of integrating technology into the educational process was also established. Technology overload or misuse can distract or demotivate students. Therefore, it turned out to be the most effective strategy to combine digital technologies with traditional educational methods. In general, digital technologies enable the introduction of innovative approaches in the educational process and as a result of their proper application, the educational process can be more effective, interactive and flexible. This greatly contributes to the development of the modern education system.

References:

1. Anderson, T., & Dron, J. (2011). Three generations of distance education pedagogy. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 12(3), 80-97.
2. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. New York: Macmillan.
3. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia Learning* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.

Dilafroz KURBANOVA,
UzSWLU, teacher
Tashkent, Uzbekistan
Email: nazifa26@gmail.com

DEVELOPING LEXICAL COMPETENCE OF ADULT LEARNERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES

Annotation: this article investigates effective digital tools and strategies for teaching English and techniques and approaches to language teaching that can help enhance adult learners' skills and knowledge of language and lexical competence. The author discusses methodological instructions on how to use digital technologies for developing the lexical competence of adult learners and highlights the results and conclusion of the research.

Keywords: digital technologies, adult learners, lexical competence, lexical unit, lexical system, learning process, competence approach.

Аннотация: в этой статье рассматриваются эффективные цифровые технологии и стратегии для обучения английскому языку, методы и подходы к преподаванию языка, которые могут помочь улучшить навыки и знания языка и лексическую компетенцию учащихся в старших классах. В ней освещаются теоретические основы развития лексической компетенции с помощью цифровых технологий. Автор обсуждает методические указания по использованию цифровых технологий для развития лексической компетенции учащихся в старших классах и освещает результаты и выводы исследования.

Ключевые слова: цифровые технологии, взрослые учащиеся, лексическая компетенция, лексическая единица, лексическая система, процесс обучения.

Annotatsiya: mazkur maqolada raqamli texnologiyalar orqali ingliz tilini o'qitishda katta yoshdagi tilni o'rganuvchilarning leksik kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga bag'ishlangan. Muallif maqolada talabalarning lingvistik kompetensiyasini oshirish uchun yangi yondashuvlar va lug'atni o'rgatish strategiyalari haqida fikr yuritgan. Bundan tashqari, katta yoshdagi tilni o'rganuvchilarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar va amaliy masalalari dars rejasi asosida ko'rsatilgan va ushbu reja asosida o'tkazilgan dars natijalari va muhokamasi keltirilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, katta yoshdagi o'quvchilar, leksik kompetensiya, leksik birlik, leksik tizim, o'quv jarayoni, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, retseptiv va ishlab chiqarish ko'nikmalari.

INTRODUCTION

At present, the goal of foreign language teaching should be understood as the formation of a student's personality that is able and willing to participate in communication (indirect and direct) on an intercultural level. About the competence approach, it is necessary to clarify such concepts as many native and foreign scientists researched the lexical role in developing competence.

Smolina classified the following stages of formation of the foreign language lexical competence: 1) the stage of an acquaintance of students with new lexical units (formation of knowledge about the lexical system of the language, rules of its use, semantization of lexical units, demonstration of peculiarities of their use); 2) the stage of automation of actions with new lexical units (formation of skills), which takes place at the level of a) word form,

free word combination, phrase/sentence, b) paraphrase (of dialogical or monological unity) and microtext. The researcher sees the formation of a receptive lexical skill in the following sequence: familiarization with a lexical unit (presentation and semanticization) in the process of reading based on a graphic image of the word; establishment of the vocabulary form of the word; its correlation with the vocabulary meaning.

METHODOLOGY

Let us take a close look at methodical instructions on how to use ICT for developing lexical competence for adult learners with Level B2, Lesson plan
Lesson structure: Skills-based approach/ Reading
Level: Upper-intermediate
Duration: 80 minutes
Topic: Little dog

Time	Stage name	Procedure	Stage aim	Interaction mode
10 min	Pre	T asks students to visit the Kahoot. it and write the following game pin 6378658 . The game checks the students' language capacity regarding the animal world. After the game, the T praises the winners and asks learners which animals make the best pets. T tells the class that they are going to read the text « Little Dog ». T writes the title and essential vocabulary on the whiteboard: <i>big responsibility, adopted a puppy, take care of an animal</i> . Then, the teacher asks to predict the story's content from the title and vocabulary. Students are asked to write their predictions in the public chat. The teacher reads out their predictions aloud.	1. to activate learner's current knowledge 2. pre-teach key vocabulary, build interest in the text.	T-Ss Ss-T
40 min	While	T sets up four groups, and the text is also divided into four parts, and one part is given to each group. Next, T asks students to read, discuss and make notes on each part of the text. Once the students have finished reading the given part of the text, T asks students to establish a new group with one representative of each group. Then students share information with the new group members, and every student should again discuss each section of the reading part. Finally, each team should prepare questions about the text. The winner will become the team who asks and answers questions without mistakes. Then, T monitors students T listens to students and guides them with solutions.	1. to practice gist reading 2. to practice intensive reading	T-Ss Ss-T Ss-Ss
25 min	Post	T asks students to discuss the advantages and disadvantages of keeping pets at home. Then, T asks students to discuss in groups of 3-4 students. T monitors the group's work to check the task performance. After that, T highlights a good example of language used and some mistakes.	-to practice speaking/ reinforcing ideas from the text; -to reinforce learnt vocabulary	Ss-Ss T-Ss
5 min	Closure	T asks students to write letters to friends where they need to describe their favourite pet. Encourage the students to use the newly learned vocabulary and phrases in the given text in class (assign extra points for each of the new words used or a lump-sum extra point).	-to practice descriptive writing	Ss

THE RESULTS AND DISCUSSION

It can be concluded that learning through digital technologies has significantly increased most adult students' receptive and productive skills. This may imply that the Kahoot game as a teaching tool was good for helping students to enlarge their vocabulary capacity. One is that they contain visual elements. That might be the main factor to helps students increase listening and reading abilities. It means students perceived information via both their eyes and ears, this helped them gain most of the presented information, not only verbal but also non-verbal features. With the visual elements, they could quickly and easily understand what the information was. The content through the game is authentic material, real-life language and also provides some enjoyable listening. These advantages may be supported by the potential use of games and gained listening abilities.

CONCLUSION

Having analyzed the ways of teaching reading

through using e-tools and authentic materials the following conclusion has been drawn: the provided lesson plan constitutes the key method, known as the "Skills-based method and involves effective reading techniques. Lesson components have been opened and developed with the help of a jigsaw reading activity. The lesson includes all stages of reading development: warm-up activity through the game Kahoot to activate learners' current knowledge and pre-teach key vocabulary, build interest in the text engage the learners in lessons.

This lesson plan aims to take learners' needs into account and guide the students to learn how
to get learners to collaborate in group work
to practice how to share different aspects of knowledge to create a whole product
to practice intensive reading
to practice gist reading
to practice speaking/reinforcing ideas from the text;
to reinforce learnt vocabulary.

References

1. Daniels, J.S., "Foreword" in Information and Communication Technology in Education, A Curriculum for Schools and Programme for Teacher Development. Paris, UNESCO.
2. Solomko, S.K. Computer exercises for formation and perfection of the German-speaking recipe lexical competence of the future lawyers in the process of independent work [Text] / S.K. Solomko // Foreign languages: Scientific and methodical journal. - 2013. - № 2. - C.

Шоира ХОШИМОВА,
преподаватель Ферганского государственного университета

НОВЫЕ МЕДИА И ЛИТЕРАТУРА

Аннотация: статья исследует влияние новых медиа на современную литературу, анализируя трансформацию жанров, форматов и авторства в цифровую эпоху. Рассматриваются гипертекстовые романы, литературные подкасты, микролитература в соцсетях и коллективные платформы вроде Wattpad. Особое внимание уделяется противоречиям: демократизация доступа vs. коммерциализация, интерактивность vs. утрата глубины, глобализация vs. цифровое неравенство.

Ключевые слова: цифровая литература, гипертекст, литературные подкасты, социальные сети, микролитература, авторство, цифровое неравенство.

Annotatsiya: maqola zamonaviy adabiyotga yangi media ta'sirini tadqiq qiladi, raqamli davrda janrlar, formatlar va mualliflikning o'zgarishini tahlil qiladi. Gipertekstli romanlar, adabiy podkastlar, ijtimoiy tarmoqlardagi mikro-adabiyot va Wattpad kabi kollektiv platformalar ko'rib chiqiladi. Demokratizatsiya va kommersializatsiya, interaktivlik va chuqurlikning yo'qolishi, globalizatsiya va raqamli tengsizlik kabi ziddiyatlarga alohida e'tibor beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli adabiyot, gipertekst, adabiy podkastlar, ijtimoiy tarmoqlar, mikro-adabiyot, mualliflik, raqamli tengsizlik.

Annotation: the article examines the impact of new media on contemporary literature, analyzing transformations in genres, formats, and authorship in the digital age. It explores hypertext novels, literary podcasts, social media micro-literature, and collaborative platforms like Wattpad. Special attention is paid to contradictions: democratization vs. commercialization, interactivity vs. loss of depth, globalization vs. digital inequality.

Key words: digital literature, hypertext, literary podcasts, social media, micro-literature, authorship, digital divide.

Цифровая революция кардинально изменила ландшафт современной литературы, превратив её из статичного текста в динамичное взаимодействие автора, читателя и алгоритма. Если в конце XX века гипертексты вроде проекта «После дня Апокалипсиса» Майкла Джойса бросили вызов линейной структуре романа, то сегодня литературные подкасты, социальные сети и платформы вроде Wattpad формируют новые практики чтения и творчества. Это не только расширяет аудиторию литературы, но и ставит вопросы о судьбе авторства, глубине интерпретации и сохранении культурной памяти.

Актуальность исследования связана с необходимостью понять, как медиа-трансформации влияют на статус литературы в обществе. Например, по данным Edison Research (2023), 41% молодых людей в США знакомятся с классикой через аудиоформаты, а не через книги [1]. Одновременно растёт популярность микролитературы: на платформе Twitter хэштег #poetry собрал более 10 млн публикаций, демонстрируя востребованность «быстрого» текста [2]. Однако эти процессы сопровождаются критикой: философ Борис Гройс отмечает, что «цифровая среда размывает границы между искусством и коммуникацией, превращая текст в товар» [3].

Цифровые технологии переродили литературу, превратив её в интерактивный процесс. Одним из первых шагов этой трансформации стало появление гипертекстов, которые ещё в 1980-х годах бросили вызов линейности традиционного нарратива.

Термин «гипертекст» введен Тедом Нельсоном в 1960-х годах для описания системы взаимосвязанных

текстовых блоков [4]. Однако практическое воплощение идея получила в 1980-х с развитием компьютерных технологий. Примером раннего гипертекстового романа стал проект «После дня Апокалипсиса» (1987) Майкла Джойса, где читатель мог выбирать пути через 950 фрагментов текста, создавая уникальный нарратив. Джойс подчёркивал, что гипертекст разрушает авторитарность традиционного романа, предлагая читателю стать соавтором [5].

Современные платформы, такие как Twine (создана Крисом Климасом в 2009), позволяют даже непрофессионалам конструировать гипертекстовые истории. Например, роман «Arcadia» Иниши Маккензи (2020) использует гиперссылки для погружения в виртуальную реальность. Исследователь Джесси Болтер отмечает, что такие проекты стирают границу между литературой и видеоиграми, превращая чтение в «активное действие» [6].

Критики, такие как Роберт Коулз, указывают на риск фрагментации смысла: нелинейность может превратить текст в хаотичный набор сцен. Например, в проекте «Потерянное прибежище» (2015) пользователи часто терялись в ветвях сюжета, что авторы сочли «ценной метафорой современности», но 40% аудитории отказались от прочтения [7].

Если гипертексты переосмыслили визуальную и структурную составляющую литературы, то аудиоформаты, такие как подкасты, вернули ей устную и эмоциональную глубину. Эта эволюция от текста к звуку отражает стремление цифровой эпохи сделать литературу более доступной и вовлекающей.

Литературные подкасты переживают бум, становясь

«аудиобиблиотеками» для цифровой эпохи. Например, «The New Yorker Fiction Podcast», запущенный в 2005 году, собрал более 50 млн загрузок, а его формат (писатели читают и обсуждают рассказы) стал образцом для подражания [8]. В России проекты вроде «Чтиво» (обсуждение современной прозы) и «Полутона» (поэзия) набирают десятки тысяч слушателей ежемесячно, что подтверждает данные Яндекс.Дзена (2023) [9]. По оценкам Edison Research, 32% пользователей подкастов в Европе выбирают литературные шоу, что связывают с удобством потребления контента «на ходу» [10].

Подкасты привлекают аудиторию 18–35 лет, которая реже читает бумажные книги. Исследование Pew Research Center (2023) показало, что 45% слушателей литературных подкастов начинают покупать книги авторов, о которых узнали из эфира. В Великобритании проект #BBCReaders увеличил продажи классики на 17% после серии выпусков о Джейн Остин. Однако критики, такие как Джонатан Франзен, опасаются, что аудиоформат упрощает восприятие сложных текстов, превращая чтение в «фоновый процесс» [11].

Параллельно с ростом аудиоконтента социальные сети создали новую нишу для литературы – микротексты. Твиттер-поэзия и инстапоэты не только адаптировали поэзию к экранам смартфонов, но и переопределили, что считается «литературным» в эпоху клипового мышления.

Соцсети стали площадкой для возрождения поэзии через формат микротекстов. Исследование Университета Кембриджа (2022) показывает, что 67% молодых людей впервые знакомятся с поэзией через соцсети, но лишь 23% переходят к чтению бумажных сборников [12].

Соцсети стирают границу между автором и читателем. Проект «Роман за 60 дней» (2021), организованный российским издательством «Популярная литература», собрал 5 тыс. участников, которые совместно написали роман через Telegram-чат [13]. Однако такие эксперименты сталкиваются с хаотичностью сюжетов и в результате большая половина краудсорсинговых книг остаются незавершенными.

Социальные сети и платформы коллективного творчества не только изменили формы литературы, но и

стерли границы между автором и читателем. Этот сдвиг от индивидуального авторства к коллаборациям приводит нас к вопросу: как новые медиа трансформируют саму суть творчества?

Цифровые платформы стирают границу между автором и аудиторией. Читатели имеют возможность комментировать главы в режиме реального времени, влияя на развитие сюжета. Краудфандинговые платформы вроде Kickstarter позволяют читателям финансировать проекты, становясь соавторами. Соцсети порождают феномены анонимного авторства. Роман В. Набокова «Лолита» неожиданно стал вирусным в «TikTok» в 2021 году благодаря обсуждению в теге #LolitaChallenge, где пользователи переписывали сюжет с современными трендами, часто скрывая свои реальные имена [14].

Однако демократизация литературы через новые медиа сопровождается парадоксами. Свобода творчества и доступность контента сталкиваются с такими проблемами, как коммерциализация, цифровое неравенство и кризис глубины. Эти вызовы требуют отдельного анализа.

Подводя итоги, нельзя игнорировать двойственность влияния новых медиа на литературу. С одной стороны, они расширяют ее возможности, с другой – ставят под угрозу ее культурную миссию. Как эти противоречия повлияют на будущее литературы?

Ключевой вызов для современной литературы – баланс между инновациями и сохранением глубины. Как показал анализ, краткие форматы и алгоритмические рекомендации повышают вовлеченность, но рискуют превратить чтение в поверхностное потребление контента. В то же время проекты вроде литературных подкастов или краудсорсинговых романов демонстрируют, что цифровая среда способна возрождать интерес к классике и создавать новые жанры.

Перспективы развития включают интеграцию виртуальной реальности (VR-романы), блокчейн для защиты авторских прав и ИИ-ассистентов в творчестве. Однако, как справедливо замечает медиа-теоретик Лев Манович, «технологии лишь инструменты, а будущее литературы зависит от нашей способности задавать им смысл» [15].

Использованная литература:

1. Edison Research. The Podcast Consumer 2023. URL: <https://www.edisonresearch.com>
2. Twitter Analytics. Internal data, 2024.
3. Гройс Б. Вкус слов: Опыт философии литературы. Ад Маргинем, 2021.
4. Nelson T.H. Literary Machines. Mindful Press, 1981.
5. Landow G.P. Hypertext 3.0: Critical Theory and New Media in an Era of Globalization. Johns Hopkins Univ. Press, 2006.
6. Bolter J.D. Writing Space: Computers, Hypertext, and the Remediation of Print. Routledge, 2001.
7. Lost Shelter Project Analytics. Digital Humanities Quarterly, 2016.
8. The New Yorker Fiction Podcast. Official statistics, 2023. URL: <https://www.newyorker.com>
9. Яндекс.Дзен. Отчет о медиапотреблении, 2023.
10. Edison Research. The Infinite Dial 2023. URL: <https://www.edisonresearch.com>
11. Франзен Д. «Почему аудиокниги – не чтение». The Guardian, 2021.
12. Cambridge University. Social Media and Poetry Revival, 2022.
13. «Роман за 60 дней». Отчет издательства, 2021.
14. TikTok. #LolitaChallenge analytics, 2021.
15. Manovich L. The Language of New Media. MIT Press, 2001.

Gulasal LATIPOVA,
Renessans Ta'lim Universiteti
Filologiya kafedrasida katta o'qituvchisi,

Jo'shqin TURSUNOV,
Renessans Ta'lim Universiteti
Filologiya kafedrasida katta o'qituvchisi

ADABIYOT VA SAN'AT AHLI – TURKISTON SHA'NI VA SHARAFI HIMOYACHISI

Annotatsiya: ushbu maqolada Turkistonning chor Rossiyasi tomonidan zabt etilishi bilan bog'liq qatag'on bo'roni o'sha davr ijodkorlarini befarq qoldirmagani hamda ijod namunalari keltirilgan ba'zi voqealar bayonining tavsifi izohlangan.

Kalit so'zlar: chor Rossiya, ziyoli, taraqqiyot, qavmdosh, she'r, milodiy.

Аннотация: в статье рассказывается о том, как буря репрессий, связанная с завоеванием Туркестана царской Россией, не оставила равнодушными художников того времени, а также дается описание некоторых событий, представленных в произведениях.

Ключевые слова: царская Россия, интеллигенция, развитие, соотечественники, поэзия, н.э.

Annotation: this article explains how the storm of repression associated with the conquest of Turkestan by Tsarist Russia did not leave the artists of that time indifferent, and describes the description of some of the events presented in the works.

Key words: tsarist Russia, intelligentsia, development, compatriot, poetry, ad.

Turkistonning chor Rossiyasi tomonidan zabt etilishi bilan bog'liq mash'um qatag'onlar o'z davri ziyolilari, ijod ahlini zinhor befarq qoldirmadi. Darhaqiqat, mustamlakachilikning ilk boshlanish davri, ya'ni 1868-yildayoq adabiyot va san'at ahli badiiy so'z vositasida Turkistonning sha'ni va sharafiga himoya qilib chiqdi. Masalan, Qarshilik shoir Xayoliy Abdumalik to'raning Vatan va Millatga muhabbatini olqishlab: "Xudoyo, kofir elni poymoli To'rajon qilgil", - deb yozdi:

Kelibdur ahli kofir so'yi islom qasdi qatl aylab,
Umid shuddur, alar birlan ajoyib korzorim bor.

Yuqoridagi satrlarning yuzaga kelishi bejiz emasdi. Tarixiy davr voqeligini kuzatarkanmiz, Buxoro amiri Amir Muzaffar Kaufmannning og'ir shartlariga ko'nib, sulh tuzganida, xalq o'z amiri taslimchilik siyosatidan qattiq norozi bo'ladigina emas, hatto uning qarshida hokimlik qilib turgan o'g'li Abdumalik to'ra (1848-1909) ham bu sulhga qarshi isyon ko'taradi. Amir Muzaffar esa o'z qavmdoshlari bilan murosa yo'lini tutmay, general Kaufmanga murojaat qiladi. Boshqaroq aytganda, Rusiya qo'shini yordamida mustaqillik uchun kurashga chiqqan o'z xalqining vatanparvar farzandlarini yo'q qilishga kirishadi. Shuning uchun ijodkor xalqimiz bu yigitlar jasorati haqida she'rlar, dostonlar to'qigan. Demak, shoir Xayoliyning yuqorida keltirilgan bitigi ana shunday hayotiy asoslariga ega. Anglashiladiki, shoir qalbining tebranishi va bu asarning yuzaga kelishiga sabab bo'lgan bu isyon aslida, e'tiqod himoyasi, dinu diyonat toptalishiga qarshi qo'zg'algan xalqning harakati, millatimiz jasoratli yigitlarining or va nomus uchun mardona kurashgani haqida bitilgan edi.

Davr ijtimoiy-siyosiy she'riyatini kuzatar ekanmiz, chor Rossiyasining mustabid siyosati Turkiston xalqlari hayotining barcha – siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy jabhalarini birday qamrab olgan guvohi bo'lamiz. E'tiborli jihati shundaki, millatparvar ziyolilar bunday zulmga zinhor befarq bo'lishmagan. Ular o'z badiiy asarlarida adolatsizlik va istibdodga badiiy-estetik munosabat bildirishgan. Jumladan, Zokirjon Furqat o'zining "munojoti musaddas" nomli asarida bu holni "Kuffor bandi ichra sonsiz tugunda qolduk" deya og'ir iztirob bilan ta'riflaydi. Shoirning mazkur asaridagi quyidagi misralar istibdod iskanjasida qolgan yurt taqdiriga kuyinish hissi bilan yo'g'rilgani bilan e'tiborlidir:

Rahm aylagil, Xudoyo, bechora, xastalarga,
Ranjuru zoru mahzun ko'ngli shikastalarga.

Yuqoridagi misralarda mustamlaka siyosatining haqsizlik va zulmga asoslangani ochiq-oydin tasvirlangan. Shoir musaddasning boshqa bir bandida istibdod iskanjasida yurt iqtisodiyoti inqirozga yuz tutgani, ahli bozor kasodga uchrab, hunarmandlar ishi qadrsizlangani, ko'ngli shikasta elning Allohdan o'zga g'amgusori yo'qligi chuqur dard bilan ifoda etiladi:

Yo'qdur o'zungdin o'zga bir mehribonu g'amxor,
Rahm aylagil, Xudoyo, bechora, xastalarga,
Ranjuru zoru mahzun, ko'ngli shikastalarga.

Ko'rinadiki, bu asar Qo'qon xonligi rus qo'shinlari tomonidan bosib olinganiga uch yil bo'lgan tarixiy pallada haqiqiy ahvoldan dili shikasta shoir ko'ngida kechgan iztirobli tuyg'ular izhoridir. Furqatning "begim" radifli she'rida ham shunga monand fikrlar ifodalangan:

Shu'bada izhor etib nogoh charxi hiylasoz,

Boshladi afsun ila makru dag'osidin, begim .

Tahlilga tortilgan satrlarda yurtning taraqqiyot quyoshi so'nib, tanazzul shomi boshlangani so'ngsiz hasrat bilan ifoda etilgan. Yuqorida keltirilgan parchaning ilk misrasidagi "charxi hiylasoz" ning qilmishi ikkinchi satrda "afsun ila makru dag'o"si tarzida izohlanadiki, bu hol o'sha paytda mamlakatda kechgan fitna-fasodlar, inqiroz jarayonlarini ko'z oldimizga keltiradi. Zotan shoir: "...g'unchai davlat gul yanglig' parishon" bo'lgan. Ya'ni mamlakat mahalliy hukumati gulshani xazonga aylangan, zog'lar kelishi bilan bulbullar navosi tingani, ya'ni tarixiy vaziyatning real manzarasi tasvirlanadi. Ta'kidlash joizki, mustamlaka Turkistonining ayanchli ahvolini Furqatgacha hech bir o'zbek shoiri bunchalik ta'sirli ifodalama-gandi. Binobarin, o'sha tarixiy vaziyat, ijtimoiy muhitda bu so'zlarni bitish chinakam jasorat edi.

Furqatning istibdodga, jabru zulmga, adolatsizlikka bo'lgan nafrati uning "bo'ldi" radifli muxammasida ham aks etgan:

Bahor ayyomi o'tti, na gulu sarvu suman qoldi,
Ki bulbul birla qumri o'rniga zog'u zag'an qoldi,

Mumtoz she'riyat an'anasiga ko'ra bahor tug'ilish, yangilanish va ijtimoiy mazmunda olib qaralsa, taraqqiyot ramzi. Shoir ko'nglining iztiroblari bayonidan oydinlashadiki, bahor allaqachon o'tib bo'lgan. Demak, ko'klam darakchilari bo'lmish bulbul bilan qumri o'rnini zog'u zag'an egallashi, aslida milliy davlatchilik o'rnini Rusiya mustamlakasi zabt etganiga ramziy ishoradir. Masalaga shu taxlit qaralsa, ajal zimistoni ham istibdod timsoli ekani oydinlashadi. Chunki u azaliy turmush tarzini xazonga aylantirgan. Ya'ni, istibdod tufayli milliy an'analar toptalib, mahalliy xalq boshiga qora kunlar solingan. Millatning huquq va erki poymol etilgan:

Ko'zni, qadamni mardlar sori adam qo'ydi,
Vafosiz dahr alarni jonig'a toki alam qo'ydi,

Muxammasning dastlabki uch misrasida mustamlakachilik kayfiyati aslida istibdodning ilk kunlaridanoq boshlangani, ommaviy qatag'on avj olganiga ishora qilinmoqda. Darhaqiqat, chor hukumati Turkistonda o'z hokimiyatini mustahkamlash, istibdod siyosati davomiyligini ta'minlash maqsadida xalqni iloji boricha jaholatda asrash, millatning ongli, ma'rifatli qatlamini ayovsiz qatag'on girdobiga tashlash siyosatini olib borgan edi. "Yumub ko'zni, qadamni mardlar sori adam qo'ydi", degan satrga e'tibor berilsa, adam – yo'qlik, degan ma'noni anglatadi. Demak, shoir qatag'on mashinasi mardlarni, ya'ni millat ziyolilarini shafqatsiz ravishda o'z komiga tortganiga ishora qilmoqda. Natija shunday bo'ladiki, "Ajal farzandi odamni jahon mulkida kam qo'ydi". Ya'ni, bu hol ommaviy tus olgan. Keyingi misrada shoir bu fojialar ro'y bergan sanani ham ochiq yozadi: "Mingu uch yuz birinchig'a sana tokim qadam qo'ydi". Hijriy 1301 yil milodiy hisobda 1883-1884 yillarga to'g'ri keladi. Demak, rus bosqinining ayni avjiga mingan davri haqida gap ketyapti. Beshinchi misrada yanada ahamiyatli fikr ifoda etilgan: "Hamani emdi ko'z tutgoni

bir sohibqiron bo'ldi". Darhaqiqat, millat bu paytda Amir Temurday ulug' yo'lboshchi – Sohibqironga muhtoj edi. Binobarin, yurti mo'g'ullar zulmidan ozod qilgan Sohibqiron – milliy ozodlik kurashchisi timsoli. Shuning uchun ham shoir millatga uningdek bir rahnamoni orzu qiladi.

Ko'rinib turibdiki, Furqat she'riyatida ozodlikka, milliy istiqlolga intilish tuyg'usi chuqur dard bilan, betakror badiiy shaklda ifodalangan. Bu tuyg'u ba'zan ochiqcha, ayrim hollarda esa, misralar tagmatnida aks etganligi kuzatiladi. Shoir asarlaridagi bunday qarashlar Turkistondagi millatparvar kuchlar, xususan, jadidlar harakatida uzviy davom etganligini kuzatish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, Furqat va mustamlaka ma'murlari o'rtasidagi munosabatning zimdan yomonlashuviga, alaloqibat, shoirning go'yoki "o'z ixtiyori bilan, sayohat orzusida" xorijga ketishiga, amalda esa surgun qilinishiga sabab bo'lgan edi.

Anglashiladiki, Zokirjon Furqat lirikasida inson erki mavzuyi va g'urbat ohanglari yuzaga kelishining chuqur ijtimoiy asoslari mavjud ekan. Shoir chet ellarda kezar ekan, bir lahza ham Vatanidan ko'ngil uza olmaydi. Yurtidan ayri tushganini dildilidan sezib turadi, iztirob chekadi. Uning xorijda yozgan "adashganman" radifli g'azali va muxammasi buning yorqin dalilidir. She'rga "adashganman" so'zining radif qilinib tanlanishi va shu so'zga urg'u berilishining o'zida katta ma'no mujassam. Qayerga bormasin, shoir o'zini g'arib, oshiyonidan ayrilgan qush, bo'stonidan adashgan bulbul singari his qiladi:

G'aribi bu viloyat – xonumonidin adashganman,
Basoni murg'i vahshiy – oshiyonidin adashganman.

Shoir ta'kidlaganidek, shunchaki Vatanidan emas, balki tandagi jonidan ayrilgan. Falak bir aylandi-yu, millat shoiri o'z boshidagi soyabonidan ayrildi. Boshiga g'urbat oftobi tushdi. Zotan bu olamga nur, hayot berguvchi odatdagi oftob emas, aksincha, hayotni so'ndiruvchi, borliqni yo'q etuvchi "olamtob" (olamni kuydiruvchi) quyosh edi. Ko'rinadiki, shoir oftobga butunlay yangi ma'no beradi, g'urbat mazmunini anglashga xizmat ettiradi.

Furqatning "ko'rdim" radifli g'azalida dunyo kezgan shoirning falsafiy o'ylari berilgan. U dunyo odamlari ("ahli jahon")da vafodan asar ko'rmaydi. O'z holidan birovga shikoyat qilishga hojat sezmaydi, chunki ularning ahvoli bunikidan "battar". Lirik qahramon fikricha, umuman, birov bilan gaplashishning imkoni yo'q. Shuning uchun Furqat: "Hammani ko'zini ko'ru qulog'i kar ko'rdum", - deb yozadi. U Vatanga qayta olmasligini yurakdan sezadi. Shoirning "Murod naxlini topdimu besamar ko'rdim" (Murod daraxtini topdimu mevasiz ko'rdum), "Firog' kechasini oh, besahar ko'rdum" deyishidan shu ma'no anglashilib turadi. Shoir Vatanidan kelgan har bir xat-xabarni ko'ziga to'tiyo qiladi. Jumladan, Zavqiyning 1898-yili yozgan satrlaridagi ehtirosli sog'inchdan hayajonga tushadi:

Jonimga tob soldi so'zi firoq, Furqat,
Kelkim, xarob qildi bu ishtiyoq, Furqat!
Shoir Furqat:
Kездим jahonni qolmay, Shomu Iroq,
Zavqiy! Bir topmadim seningdek ahli vifoq,
Zavqiy! Shavqi visoling ila hargiz qaror yo'qtur!
Jonimni yoqti hajru ko'nglum – firoq, Zavqiy! – (84)
degan satrlar bilan boshlanuvchi she'riy javob bitib
yuboradi. "Iqbol noraso"ligidan, "ma'yus tole'i"dan
qadrdoniga shikoyat qiladi. Sharq-u G'arb madaniyati
qorishiq bo'lgan muazzam Bombay ko'chalarini
kezar ekan, musofirligi har daqiqada esiga tushadi.
Toshkentdagi do'stlari bilan bo'lib turgan dushanba kun

suhbatlarini, 'g'ijjagu setorlar"ni, qadrdoni – san'atkor
Farzinxonni yodga oladi.

Shoirning Kashmirdagi go'zal bilan uchrashuvi va u
bilan bo'lgan suhbat: "Bir qamar siymoni ko'rдум baldai
Kashmirda" g'azali ham beixtiyor Vatan mavzusiga kelib
tutashadi. "Qamar siymo" shoirdan "Tarki Vatan" sababini
so'raydi. Shoir taqdirga yo'yadi.

Furqat marg'ilonlik shoir va olim, donishmand
qadrdoni Umidiy-Havoiy (1835–1905)ga yo'llangan
she'riy maktubida o'z "Qori aka"sidan mo'tabar kitoblarga
qarab, taqdirini ko'rib, yurtiga qaytish-qaytmasligini bilib
berishni iltijo qiladi. Demak, qismat shoirni itoatga majbur
etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov B., Yusupov Sh., Dolimov U., Rizayev Sh., Ahmedov S. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.7-8-b.
2. Karimov G'. O'zbek adabiyoti tarixi. – T.: O'qituvchi, 1987. 293-b.
3. Adabiy turlar va janrlar (Tarixi va nazariyasiga doir): 3 tomlik. – T.: Fan, 1991.
4. Abdulhakim M. Tanlangan asarlar. Ikki jildlik. 2- jild.161 – 200-b..
5. Baqoyev M., Fayzulla Xo'jayev. – T.: Jurnalist va publitsist,1992.

Xusnora SAYDULLAYEVA,

Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti dotsenti
kh.saydullaeva@mail.ru

BO'LAJAK MUHANDISLARNING INGLIZ TILIDA KASBIY LEKSIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH UCHUN MASHQLAR TIZIMINI YARATISH

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lajak muhandislarning ingliz tilida kasbiy leksik kompetensiyasini rivojlantirish uchun samarali mashqlar tizimi yaratish masalasi ko'rib chiqiladi. Muhandislik sohasida ingliz tilini bilish xalqaro miqyosda faoliyat yuritish, texnik hujjatlarni tushunish va professional muloqotda ishtirok etish uchun muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot doirasida kasbiy leksikani shakllantirish va mustahkamlashga qaratilgan mashq turlari tahlil qilinadi hamda samarali o'qitish strategiyalari taklif etiladi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarning o'quv jarayoniga ta'siri, lingvistik yondashuvlar va innovatsion metodlarning samaradorligi tahlil qilinadi.

Muhandislik sohasidagi talabalarning kasbiy leksik kompetensiyasini oshirishga qaratilgan mashqlar tizimi ingliz tilidagi ilmiy va texnik matnlarni o'qish, tushunish, tarjima qilish va ulardan foydalangan holda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu tizim kasbiy yozishmalarni yuritish, loyihalarni ingliz tilida taqdim etish va texnik muloqotda qatnashish imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Interaktiv metodlar, CLIL va ESP yondashuvlarining qo'llanilishi muhandislik ta'limida til va kasbiy bilimlarning uyg'un rivojlanishini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: kasbiy leksik kompetensiya, muhandislik, ingliz tili, o'qitish metodikasi, mashqlar tizimi, texnik tarjima, CLIL, ESP, lingvodidaktika, interfaol o'qitish.

Аннотация: в данной статье рассматривается вопрос создания эффективной системы упражнений для развития профессиональной лексической компетенции будущих инженеров на английском языке. Знание английского языка в инженерной сфере имеет важное значение для работы на международном уровне, понимания технической документации и участия в профессиональном общении. В рамках исследования анализируются виды упражнений, направленных на формирование и закрепление профессиональной лексики, а также предлагаются эффективные стратегии обучения. Кроме того, анализируется влияние современных технологий на учебный процесс, эффективность лингвистических подходов и инновационных методов.

Система упражнений, направленных на повышение профессиональной лексической компетенции студентов инженерных специальностей, включает в себя развитие навыков чтения, понимания, перевода

научных и технических текстов на английском языке и самостоятельного мышления с их использованием. Эта система также способствует расширению возможностей ведения профессиональной переписки, представления проектов на английском языке и участия в техническом общении. Применение интерактивных методов, подходов CLIL и ESP обеспечивает гармоничное развитие языковых и профессиональных знаний в инженерном образовании.

Ключевые слова: профессиональная лексическая компетенция, инженерия, английский язык, методика обучения, система упражнений, технический перевод, CLIL, ESP, лингводидактика, интерактивное обучение.

Annotation: this article considers the issue of creating an effective system of exercises for developing the professional lexical competence of future engineers in English. Knowledge of English in engineering is essential for working internationally, understanding technical documentation, and participating in professional communication. The study analyzes the exercises to form and consolidate professional vocabulary and proposes effective teaching strategies. In addition, the influence of modern technologies on the educational process and the effectiveness of linguistic approaches and innovative methods are analyzed.

The system of exercises aimed at improving the professional lexical competence of students of engineering specialties includes the development of skills in reading, understanding, translating scientific and technical texts in English, and independent thinking using them. This system also helps to expand the possibilities of professional correspondence, presenting projects in English, and participating in technical communication. Interactive methods, such as CLIL and ESP, ensure the harmonious development of linguistic and professional knowledge in engineering education.

Key words: professional lexical competence, engineering, English language, teaching methods, exercise system, technical translation, CLIL, ESP, linguodidactics, interactive learning.

Kirish. Zamonaviy muhandislik ta'limida ingliz tilida kasbiy leksik kompetensiyani rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bugungi globalashuv sharoitida muhandislik fanlari bo'yicha yangi texnologiyalar va ilmiy yutuqlar asosan ingliz tilida taqdim etilmoqda. Xalqaro ilmiy konferensiyalar, ilmiy maqolalar, patentlar va texnik hujjatlar muhandislar uchun zarur bo'lgan kasbiy bilimlarni shakllantirishda muhim manba hisoblanadi. Shu sababli, muhandislik mutaxassislari xalqaro texnik hujjatlar, ilmiy maqolalar va dasturiy vositalar bilan ishlash jarayonida ingliz tilini bilishga ehtiyoj sezadilar.

Muhandislik kasbiy terminologiyasini samarali o'rganish, unga doir bilim va ko'nikmalarni shakllantirish uchun maxsus leksikani o'z ichiga olgan mashqlar tizimini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bunday tizim talabalarga nafaqat yangi atamalarini o'zlashtirish, balki ularni to'g'ri qo'llash va texnik kontekstda ishlatish ko'nikmasini ham beradi. Shu jihatdan, lingvodidaktik tadqiqotlar asosida ishlab chiqilgan samarali mashqlar tizimi orqali talabalarining kasbiy ingliz tilida so'zlashish, yozish, o'qish va eshitish qobiliyatlari yanada rivojlanadi.

Asosiy qism. Muhandislik sohasida ingliz tilini o'rganishning eng samarali usullaridan biri CLIL (Content and Language Integrated Learning) va ESP (English for Specific Purposes) metodlaridan foydalanishdir. Ushbu metodlar orqali talabalar o'z mutaxassisliklari bo'yicha texnik matnlarni o'qib, tushunib va tahlil qilib, kasbiy muloqot olib borish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan tashqari, interaktiv texnologiyalar va gamifikatsiya elementlari yordamida o'qitish jarayoni yanada samarali va qiziqarli bo'lishi mumkin.

Shuningdek, respublikamizdagi nofilologik oliy o'quv

yurtlarida xorijiy tillarni o'qitishdan asosiy maqsad chet tillarni ilmiy maqsadlarda va ishlab chiqarishda qo'llay oladigan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Bunda talabaning bo'lajak mutaxassisligiga yo'naltirilgan xorijiy tilni, aniq fan va texnika tilining terminlari, leksik, grammatik xususiyatlari o'rgatilib, kelajakda ilmiy-texnik adabiyotlar, matnlar bilan ishlash, ularni nutqda qo'llash malakalarini hosil qilish nazarda tutiladi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Xorijiy tillarni o'rgatish bo'yicha kelajak uchun mustahkam poydevor bo'ladigan yangi tizimni yo'lga qo'yish vaqti-soati keldi"[1].

Oliy ta'lim - bu yosh avlodni kelajakda ma'lum bir faoliyat sohasidagi kasbiy vazifalarni hal qilishga tayyorlash funksiyasini bajaradigan va turli xil ko'nikma va malakalarning yuqori darajadagi shakllanishini, shuningdek ularni doimiy ravishda takomillashtirish qobiliyatini o'z ichiga olgan eng muhim ijtimoiy-davlat instituti bo'lib, bunda talabalar ijtimoiy munosabatga kirishish va jamiyatda o'z mavqeyiga ega bo'lishida muhim maskan hisoblanadi[2].

Talabalarining chet tilidagi kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish uchun ixtisoslashgan mashqlarning asosiy ahamiyatini hisobga olgan holda, kelajakdagi mutaxassislarning kasbiy vakolatlarini shakllantirish uchun chet tilidagi leksik kompetensiyani rivojlantirishni yanada takomillashtirish zarur.

Kasbiy leksikani o'zlashtirishga yo'naltirilgan mashqlar tizimi quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga olishi lozim:

Terminologik mashqlar – muhandislik atamalarini o'rganish va ularni kontekstda qo'llashga yo'naltirilgan mashqlar.

Masalan: talabalarga "hydraulic system" (gidravlik

tizim), “torque” (burama kuch) kabi terminlarni o’rgatish va ularni jumalalarda qo’llash topshirig’i beriladi.

Matn asosida ishlash mashqlari – texnik matnlarni tahlil qilish, asosiy tushunchalarni ajratish va ularni qisqacha bayon qilish[3].

Masalan: Talabalar “Renewable Energy Sources” mavzusidagi ilmiy maqolani o’qib, asosiy terminlarni ajratib, qisqacha bayon qilishadi.

Ijtimoiy va kasbiy muloqot mashqlari – professional yozishmalar, elektron pochta xabarlar va hisobotlar tuzish: talabalar muayyan muhandislik loyihasi bo’yicha ingliz tilida biznes xat yozadilar.

Texnik tarjima mashqlari – muhandislik bilan bog’liq matnlarni tarjima qilish orqali terminologiya va kontekstni chuqurroq o’rganish: “User Manual for CNC Machines” (CNC dastgohlari uchun foydalanuvchi qo’llanmasi) tarjima qildirish.

Multimedia va interaktiv texnologiyalarga asoslangan mashqlar – audio va video materiallar orqali texnik leksikani o’zlashtirish: talabalar “How an Internal Combustion Engine Works” nomli videoni ko’rib, undagi asosiy atamalarni yozib oladilar va taqdimot tayyorlaydilar[4].

Loyihaviy mashqlar – talabalar mustaqil yoki guruh bo’lib muayyan muhandislik muammolarini ingliz tilida muhokama qiladilar: “Smart City Infrastructure” mavzusida loyiha yaratish va ingliz tilida taqdimot qilish.

Gamifikatsiya elementlari bilan mashqlar – o’quv jarayonini qiziqarli qilish uchun muhandislik sohasiga oid viktorinalar va simulyatsiyalardan foydalanish: “Technical Terminology Quiz” orqali talabalarning terminologik bilimlarini tekshirish.

Samarali o’qitish strategiyalari Kasbiy leksikani o’zlashtirishda quyidagi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi:

CLIL (Content and Language Integrated Learning) – texnik fanlarni ingliz tilida o’qitish orqali tabiiy til muhitini yaratish.

ESP (English for Specific Purposes) – muhandislik sohasiga mo’ljallangan ingliz tili darsliklari va mashqlar

to’plamidan foydalanish.

Loyihaviy yondashuv – talabalar mustaqil ravishda muhandislik sohasidagi muammolarni ingliz tilida muhokama qilib, yechim topishlari kerak bo’lgan loyihalar ustida ishlash.

Texnik adabiyotlar bilan ishlash – ilmiy maqolalar, patent hujjatlari va ishlab chiqarish jarayonlariga oid materiallarni o’rganish[5].

Lingvodidaktik innovatsiyalar – sun’iy intellekt va virtual o’qitish vositalaridan foydalanish, texnik ingliz tilini o’rganish uchun maxsus platformalar yaratish.

Differensial yondashuv – talabalar bilim darajasiga qarab individual va guruhli mashqlarni tanlash.

Shunday qilib, kompetensiyaga asoslangan yondashuv oliy ta’lim talabalarini o’qitish jarayoni talabalarga nafaqat ma’lum bilimlarni o’zlashtirishga va ko’nikmalar to’plamini o’zlashtirishga, balki ularning bilim qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi, bu esa amaliy bilimlarni shakllantirish, ulardan foydalanish qobiliyatiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Xulosa. Muhandislik mutaxassislarining ingliz tilida kasbiy leksik kompetensiyasini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar tizimini yaratish muhim ahamiyatga ega. Bunday tizim muhandislik ta’limida kasbiy leksikani samarali o’zlashtirish, amaliy bilimlarni mustahkamlash va xalqaro maydonda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkonini beradi. CLIL va ESP kabi zamonaviy yondashuvlar, interfaol o’qitish texnologiyalari va terminologik mashqlar orqali talabalarning texnik matnlarni o’qish, tushunish, tarjima qilish va kasbiy muloqotda qatnashish qobiliyatlari oshiriladi[6].

Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, samarali mashqlar tizimi orqali talabalar nafaqat texnik ingliz tilini o’rganadilar, balki mustaqil ravishda texnik muammolarni hal qilish, ilmiy izlanish olib borish va xalqaro hamkorlikda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo’ladilar. Kelgusida bu yo’nalishda lingvodidaktik innovatsiyalarni yanada keng joriy etish, sun’iy intellekt va raqamli o’qitish vositalaridan foydalanish bo’yicha ilmiy izlanishlar davom ettirilishi rejalashtirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. <https://president.uz/oz/lists/view/4327>
2. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes. Cambridge University Press.
3. Basturkmen, H. (2010). Developing Courses in English for Specific Purposes. Palgrave Macmillan.
4. Xasanov U. Muhandislik sohalarida xorijiy tillarni o’qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2018.
5. Yo’ldoshev A. Texnik fanlarda ingliz tilini o’qitishning zamonaviy yondashuvlari. – Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2020.
6. Сайдуллаева, Х. Методы развития лексической компетенции в обучении студентов факультета горной металлургии английскому языку. Иностранная филология: язык, литература, образование, (3 (80), 105–108. 2021.
7. Utkirovna, Saydullayeva Xusnora. “Konchilik yo’nalishi talabalarida ingliz tilini o’qitishda kasbiy leksik kompetensiyasini axborot texnologiyalari yordamida rivojlantirish komponentlarining tavsifi”. Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali 2, no. 7 (August 3, 2022): 213–217. Accessed March 3, 2025.

Nilufar TURDIYEVA,
 Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
 katta o'qituvchisi

MURAKKAB SINTAKTIK PARADIGMA

Annotatsiya: mazkur maqola sintaktik paradigmatica hodisasining shakllanishi haqida bo'lib, unda qo'shma gap transformatsiyasini sintaktik paradigma tarzida o'rganish, albatta, keyingi yillarda o'z maqomiga ega bo'lganligi xususida ayrim mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: *sintaktik paradigmatica, qo'shma gap, murakkab sintaktik qurilmalar, transformatsiya, aplikativ model, transformo.*

Аннотация: данная статья посвящена формированию феномена синтаксической парадигматики, в которой даются некоторые соображения относительно того, как изучение конъюнктивного преобразования предложения в стиле синтаксической парадигмы, безусловно, приобрело свой статус в более поздние годы.

Ключевые слова: *синтаксическая парадигматика, составное предложение, сложные синтаксические устройства, трансформация, аппликативная модель, трансформы.*

Annotation: this article is devoted to the formation of the phenomenon of syntactic paradigmatics, which provides some considerations on how the study of conjunctive sentence transformation in the style of the syntactic paradigm, of course, acquired its status in later years.

Key words: *syntactic paradigmatics, compound sentence, complex syntactic devices, transformation, applicative model, transformations.*

Kirish. Ishimizning oldingi paragraflarida sintaktik paradigmatica hodisasining shakllanishi transformatsiya, shuningdek, morfologik vositalar bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rib o'tdik. Mazkur paradigmalarda esa murakkab xarakterli sintaktik paradigma, boshqacha aytganda, qo'shma gap modellari asosida shakllanuvchi sintaktik paradigmalar haqida mulohaza yuritamiz. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, *sintaktik* paradigmatica hodisasini qo'shma gap materialida o'rganish bobida bajarilgan maxsus tadqiqot ishlari hali uncha ko'p emas.

Adabiyotlar talqini va metodologiya. Qo'shma gap transformatsiyasini sintaktik paradigma tarzida o'rganish, albatta, keyingi yillarda o'z maqomiga ega bo'ldi. Bunday ishlar jahon tilshunosligida ham, shu jumladan, rus va o'zbek tilshunosliklarida ham, asosan, D.Uortning sintaktik paradigmatica nazariyasi e'lon qilingandan keyin yuzaga kela boshladi. O'zbek tilshunosligida sintaktik paradigmatica, shu jumladan, uning qo'shma gap materialiga asoslanuvchi murakkab ko'rinishi haqida A.Berdialiyevning tadqiqot ishlarida ilmiy asosli ma'lumot berilganini ko'ramiz. Uning sintaktik paradigmatica va umuman, paradigmatica hodisasi talqiniga bag'ishlangan «O'zbek tili sintaktik paradigmaticasi asoslari», «O'zbek tilining paradigmatic sintaksisi», «Ergash gapli qo'shma gap konstruksiyalarida semantik-signifikativ paradigmatica» mavzularidagi monografiya, maxsus kurs matni hamda metodik tavsiyalari [1,2,3.] o'zbek tilshunosligida til birliklarining paradigmatic va sintagmatic munosabatlari masalasining talqini bobida muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida biz olimning, asosan, sintaktik paradigmatica muammosi talqiniga bag'ishlangan ba'zi mulohazalariga to'xtalamiz.

Muhokama. Bu o'rinda shuni aytish joizki, qo'shma gapning transformatsiyasi natijasida vujudga keluvchi

transformalar paradigmasini o'rganish masalasi tadqiqot ishlarimizda ancha muqaddam boshlangan edi. Masalan:

Zumradni butun shaharga dong'i ketgan zavodchi boy so'ratayapti.

(Oybek. "Ulug' yo'l")

a) Qaysi zavodchi boyni butun shaharga dong'i ketgan bo'lsa, o'sha zavodchi boy Zumradni so'ratayapti.

b) Zumradni shunday zavodchi boy so'ratayaptiki, uning dong'i butun shaharga ketgan» [4].

A.Berdialiyev o'zining sintaktik paradigmatica hodisasi talqiniga bag'ishlangan ixtisos kursida dastlab umuman paradigmatic munosabat tavsifi uchun zarur bo'lgan pozitsiya, invariant kabi tushunchalar izohini beradi: «... paradigmatic munosabatlar til birliklarining ma'lum bir pozitsiyada o'zaro o'rin almasha oladigan munosabatidir.

Masalan, uy-bino, yo'l-ko'cha, ish-yumush, bolaga-o'quvchiga-ishchiga, quldor- puldor-chorvador, mehnatkash-mehnatchi juftliklarida bu xususiyatni ko'rish mumkin. Uy-bino, yo'l-ko'cha, ish-yumush juftliklarida uning birliklari ma'nodoshlik xususiyatiga ko'ra umumiy pozitsiyaga ega bo'lsa, bolaga-o'quvchiga- ishchiga juftligida ularning har biri bir sintaktik pozitsiyada tutasha oladi. ... paradigmatic munosabatlar tilning qaysi sathi hodisalarida bo'lmasin, ikki yoki undan ortiq birliklar aro vujudga keladi. Ana shu birliklar har xil variantlar sifatida paradigmanning a'zolari vazifasini bajaradi. Variant a'zolar paradigmanning invariant birligiga bo'ysunadi, masalan, kitob - kitobning - kitobda - kitobga - kitobdan so'zlari kitob so'zining kelishik paradigmasini hosil qilgan. ... Mazkur paradigma qamrovida bir so'z ham invariant a'zo, ham variant a'zodir»[3].

Keltirilgan misollarning har ikkalasida ham sintaktik paradigmalar hosil bo'lmoqda. A.Berdialiyevning

paradigma azolarining oppozitsiyasi haqida aytilgan quyidagi mulohazalari ham ibratlidir: «Bir paradigma qamrovida uning a'zolari ham o'xshash, ham farqli belgilarga ega bo'ladi. Ana shu xususiyat paradigmaning mavjudligini belgilaydi. Paradigma a'zolarining farqli belgilari paradigmaning oppozitsiya asosini tashkil qiladi. Oppozitivlik til elementlarining yashash usulidir[3].

A.Berdialiyev sintaktik paradigmatika hodisasining voqelanishi tamoyillari haqida so'z yuritganida quyidagilarni alohida ta'kidlaydi: «Sintaktik paradigma hosil bo'lishida ikki yoki undan ortiq birliklarning bir qamrovga kirishi tushuniladi. Unda:

- a) ular orasida oppozitsiya munosabati bo'lishi;
- b) biri boshqasining hosilasi bo'la olishi;
- d) invariant va variant a'zolar xarakterini kasb etishi kabilar paradigma hosil qiluvchi asosiy faktorlar sanaladi.

Shunday ekan, ikki sostavli va bir sostavli, to'liq va to'liqsiz, uyushmagan va uyushgan bo'lakli gap va hokazolar taqozosidagi paradigmalarda paradigma hosil bo'lishining yuqoridagi barcha imkoniyatlari mavjud» [3].

Lekin A.Berdialiyevning bu sohadagi xizmati qo'shma gaplar paradigmaları komponentlari o'rtasidagi oppozitsion holatni hamda mazkur paradigmalar asoslanuvchi invariant gaplarni mohirona izohlay olganida ko'rinadi:

Havo sovudi va yerlar muzladi – Havo sovugach, yerlar muzladi.

Har kim halol ishlasa, e'tiborli bo'ladi – Kimda-kim halol ishlar ekan, o'sha e'tiborli bo'ladi [3].

Yuqoridagilardan tashqari, yana shu narsa diqqatga sazovorki, qo'shma gaplar har doim sodda gaplarning formal paradigmaları shakllanishi uchun obyekt hisoblanadi. Boshqacha aytganda, sodda gaplar paradigmasi qo'shma gap shakllanishiga olib keladi. Olim ergash gapli qo'shma gaplar paradigmasi xususida mulohaza yuritadi va hodisa mohiyatini bosh va ergash gaplar fe'l kesimlarining zamon formalari munosabatida izohlaydi [5].

Ergash gapli qo'shma gaplar sintaktik paradigmasini N.N.Matveyeva ingliz tili materialida o'rganadi va zamon, modallik, tasdiq-inkor kabi kategoriyalarni paradigma

hosil qiluvchi vositalar sifatida ko'rsatadi [6]. A.Berdialiyev esa ergash gapli qo'shma gaplar sintaktik paradigmasini ikki turga ajratadi:

1. Til ifoda planiga xos formal-struktur paradigma.
2. Til mazmun planiga xos semantik-signifikativ paradigma.

Ergash gapli qo'shma gaplarning tilning ifoda planiga xos formal-struktur paradigmasi gapda kuzatiladigan maqsad, tasdiq-inkor, modallik, zamon va shaxs-son shakllariga ko'ra hosil bo'luvchi ko'rinishlarini o'z ichiga olishini, tilning mazmun planiga xos semantik-signifikativ paradigmatisi o'zaro bir xil yoki o'xshash sintaktik qurilmalarning ikki yoki undan ortiq signifikativ planlarga ega bo'lishi bilan xarakterlanishini ta'kidlaydi [1].

A.Berdialiyev sintaktik paradigmaning asosiy obyekti gap ekanligini, uning sintaktik paradigmaning yetakchi birligi sifatida tan olinganini alohida ta'kidlaydi. Shu bois o'quvchi o'qidi(gap) – o'quvchining o'qishi(so'z birikmasi); Hamma Ra'noning a'lo o'qishini biladi (sodda gap) – Hamma biladiki, Ra'no a'lo o'qiydi(qo'shma gap) tipidagi derivativ bog'lanishlar gap paradigmasi sifatida talqin etilishi noo'rin, degan xulosaga keladi [2].

Natija. Bizningcha, A.Berdialiyevning gap sintaktik paradigmatisi hodisasining yetakchi birligi ekanligi haqidagi fikriga to'liq qo'shilish mumkin. Biroq sintaktik paradigmatisi hodisasini yaxlit sistema tarzida talqin etar ekanmiz, bu o'rinda paradigma a'zolarining tasnif etilishiga zarurat tug'ilmaydi. Chunki aniq belgilangan holda so'z birikmalari paradigmasi, sodda gap paradigmasi, qo'shma gap paradigmasi haqida so'z yuritish lozim bo'lganda, ularni qorishtirib yuborib bo'lmaydi.

Xulosa. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, sintaktik paradigmatisi hodisasi transformatsiya bilan uzviy bog'liq ekanligini ham rad etib bo'lmaydi. Sintaktik paradigma sistemasi shakllanishining asosiy mexanizmi transformatsiyadir. Transformatsiya, shuningdek, sintaktik derivatsiya hodisasining ham asosiy ish mexanizmlaridan biridir. Boshqacha aytganda sintaktik derivatsiya hodisasining ro'y berishi applikativ metoddan tashqari transformatsion metod bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdialiyev A. Ergash gapli qo'shma gap konstruktsiyalarida semantik signifikativ paradigmatisi. – Toshkent, 1989.
2. Berdialiyev A. O'zbek tilining paradigmatisi sintaksisi (metodik tavsiya). – Leninobod, 1990.
3. Berdialiyev A. O'zbek tili sintaktik paradigmatisi asoslari. – Toshkent, 1991.
4. Турниязов Н.К. Определительные придаточные предложения в узбекском и французском языках// Автореф. канд. дис. – Ташкент, 1971. – С. 9-10 б.
5. Максимов Л.Ю. О парадигматике сложно подчинённого предложения //Русский язык в школе, 1968, № 1.
6. Матвеева Н.Н. Проблема парадигматики сложноподчинённого предложения (на матер. совр. англ. яз). – Л., 1984. – С. 136.72
7. Turniyozov N., Xayrullayev X. Struktur tahlil metodlari va transformatsiya nazariyasi haqida. // Xorijiy filologiya, 2007, № 1, 45-bet.

Dilafruz OTAMURODOVA,
O'zDJTU Roman-german filologiyasi fakulteti
fransuz tili amaliy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: otamurodovadilafruz@gmail.com

FRANSUZ BADIY ASARLARIDA DIALOG TASVIRINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada fransuz badiiy asarlarida dialog tavsifining o'ziga xos xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot fransuz adabiyotining turli davrlariga oid asarlar misolida olib borilgan bo'lib, dialoglarning badiiy matnlardagi o'rni, vazifalari va ifodalanish usullari tahlil qilinadi. Maqolada fransuz yozuvchilarining dialog yaratish texnikasi, personajlar nutqini individuallashtirish usullari, dialog orqali xarakterlar ochib berish va syujet rivojlantirishning o'ziga xos jihatlari yoritiladi. Shuningdek, fransuz badiiy asarlarida dialoglarning lingvistik va uslubiy xususiyatlari, ularning milliy-madaniy o'ziga xosligi hamda tarjimada aks ettirilishi masalalari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari fransuz adabiyotida dialog tavsifining evolyutsiyasi va zamonaviy tendensiyalarini aniqlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: *fransuz adabiyoti, badiiy dialog, personaj nutqi, dialog tavsifi, uslubiy vositalar, xarakter yaratish, syujet rivojlanishi, lingvistik xususiyatlar, milliy-madaniy o'ziga xoslik, badiiy tarjima.*

Аннотация: в статье исследуются особенности описания диалога во французских художественных произведениях. Исследование проводилось на примере произведений разных периодов французской литературы, анализировались роль, функции и способы выражения диалогов в художественных текстах. В статье рассматриваются приемы создания диалога французскими писателями, способы индивидуализации речи персонажей, а также особенности раскрытия характеров и развития сюжета через диалог. Рассматриваются также лингвистические и стилистические особенности диалогов во французских литературных произведениях, их национально-культурная самобытность и их отражение в переводе. Результаты исследования помогают выявить эволюцию и современные тенденции описания диалога во французской литературе.

Ключевые слова: *французская литература, литературный диалог, речь персонажей, описание диалога, стилистические приемы, создание персонажей, развитие сюжета, языковые особенности, национально-культурная идентичность, художественный перевод.*

Annotation: this article studies the specific features of dialogue description in French literary works. The study is conducted on the example of works from different periods of French literature, analyzing the role, functions and methods of expression of dialogues in literary texts. The article highlights the techniques of French writers in creating dialogues, methods of individualizing the speech of characters, revealing characters through dialogue and developing the plot. It also examines the linguistic and stylistic features of dialogues in French literary works, their national and cultural identity, and their reflection in translation. The results of the study help to determine the evolution and modern trends of dialogue description in French literature.

Key words: *french literature, literary dialogue, character speech, dialogue description, stylistic means, character creation, plot development, linguistic features, national and cultural identity, literary translation.*

Fransuz adabiyoti o'zining boy tarixi va murakkab strukturalari bilan ajralib turadi. Dialog badiiy asarlar ichida nafaqat personajlar o'rtasidagi muloqotni ifodalash, balki ularning ichki dunyosini, xarakterlarini va o'zaro munosabatlarini ochib berish uchun muhim vosita hisoblanadi. Badiiy asarlarda dialog muhim o'rin tutadi va u yozuvchining mahoratini namoyon etuvchi vositalardan biri hisoblanadi.

Fransuz adabiyotida dialog tavsifi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, u asrlar davomida rivojlanib, takomillashib kelgan. Dialog badiiy asarda nafaqat syujetni rivojlantirish, balki personajlarning xarakterini ochish va o'quvchini voqealar rivojiga jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Fransuz adabiyotida dialoglar ko'pincha dramatik vaziyatlarni yaratish, konfliktlarni kuchaytirish va o'quvchining qiziqishini saqlab qolish uchun ishlatiladi. Masalan, Moliere asarlarida dialoglar

orqali xarakterlarning ijtimoiy pozitsiyalari va shaxsiy xususiyatlari aniq ko'rsatiladi (Moliere J.B.P., 1664).

Fransuz adabiyotshunosi Genette (1980) ta'kidlaganidek, "dialog badiiy asarning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u voqealar rivojini, personajlar o'rtasidagi munosabatlarni va ularning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qiladi" (p. 164). Bu fikrni rus olimi Baxtin (1975) ham qo'llab-quvvatlaydi va "dialog orqali muallif o'z qahramonlarining ovozi jonlantiradi, ularning har biriga o'ziga xos nutq uslubini beradi" deb ta'kidlaydi (s. 87).

O'zbek adabiyotshunosi Qur'onov (2018) esa "fransuz romanlarida dialog nafaqat voqealar rivojini ta'minlaydi, balki personajlarning ruhiy holatini, ularning ijtimoiy mavqeyini va madaniy xususiyatlarini ham aks ettiradi", degan fikrni ilgari suradi. (156-b)

Fransuz yozuvchisi Flaubert o'zining "Madam Bovari"

romanida dialoglardan personajlarning ichki dunyosini ochib berish uchun mohirona foydalangan. Masalan, Emmaning turmush o'rtog'i bilan suhbatlari orqali uning hayotdan qoniqmaslik hissi, romantik orzulari va ichki ziddiyatlari aks ettirilgan (Flaubert, 1857).

Zamonaviy fransuz adabiyotshunosi Maingueneau (2010) ta'kidlaganidek, *"fransuz romanlarida dialog ko'pincha personajlarning ijtimoiy mavqeini, madaniy kelib chiqishini va ta'lim darajasini aks ettiruvchi til vositalari orqali ifodalanadi"* (s. 78). Bu fikrni qo'llab-quvvatlab, o'zbek olimi Karimov (2019) *"fransuz yozuvchilari dialoglarni yaratishda personajlarning leksik boyligiga, grammatik tuzilmalariga va talaffuz xususiyatlariga alohida e'tibor qaratishadi"* deb ta'kidlaydi (b. 112).

Rus adabiyotshunosi Vinogradov (1980) esa *"fransuz adabiyotida dialog tavsifi ko'pincha personajlarning imo-ishoralari, mimikasi va harakatlari bilan uyg'unlikda beriladi, bu esa dialogning ta'sirchanligini oshiradi"*, degan fikrni ilgari suradi (s. 245).

Fransuz adabiyotida dialog tavsifining yana bir muhim jihati - bu uning milliy-madaniy xususiyatlarni aks ettirishidir. Masalan, Albert Camus ning **"Begona"** asarida dialoglar orqali fransuz jamiyatining o'sha davrdagi qadriyatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlari aks ettirilgan (Camus, 1942).

Fransuz yozuvchilari dialog yaratishda turli uslublardan foydalanadilar.

1. Individual nutq. Har bir personajning nutqi ularning shaxsiyati va ijtimoiy mavqeyiga mos ravishda shakllanadi. Misol uchun, "Zola" asarlarida qahramonlarning nutqi ularning ijtimoiy qatlamiga qarab farq qiladi (Zola, É. 1885).

2. Uslubiy vositalar. Dialoglarda ishlatiladigan uslubiy vositalar, masalan, metaforalar, qiyoslar va ironiya, xarakterlarni yanada chuqurroq ochib berishga

yordam beradi. Bu esa o'quvchiga personajlarning ichki dunyosini yaxshiroq tushunishga imkon beradi.

Fransuz badiiy asarlarida dialoglarning lingvistik xususiyatlari ularning tuzilishi, leksikasi va grammatikasi bilan bog'liq. Dialoglar ko'pincha oddiy, lekin ifodali til bilan yoziladi, bu esa o'quvchining diqqatini jalb qiladi. Shuningdek, milliy-madaniy o'ziga xosliklar ham dialoglarda aks etadi, bu esa fransuz madaniyatining o'ziga xosligini ko'rsatadi. Tarjima jarayonida esa dialoglarning o'ziga xos xususiyatlarini saqlab qolish muhim ahamiyatga ega. Tarjimonlar dialoglarni o'z madaniyatlaridagi kontekstga mos ravishda tarjima qilishlari kerak. Bu esa dialoglarning ma'nosini, hissiyotini va ifodalanish usullarini saqlab qolishga yordam beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, fransuz badiiy asarlarida dialog tavsifi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, u asarning g'oyaviy-badiiy qimmatini oshirishga, personajlarning ichki dunyosini ochib berishga va milliy-madaniy o'ziga xoslikni aks ettirishga xizmat qiladi. Dialog tavsifining lingvistik va uslubiy jihatlari, uning evolyutsiyasi va zamonaviy tendensiyalari fransuz adabiyotining o'ziga xos jihatlarni tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Fransuz badiiy asarlarida dialog tavsifi nafaqat xarakterlarni ochish, balki syujet rivojlanishida ham muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqolada dialoglarning badiiy matndagi o'rni, yaratilish texnikasi, lingvistik va uslubiy xususiyatlari, shuningdek, tarjimada aks ettirilishi masalalari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari fransuz adabiyotida dialog tavsifining evolyutsiyasi va zamonaviy tendensiyalarini aniqlashga yordam beradi. Dialoglar fransuz adabiyotining ajralmas qismi bo'lib, ular orqali o'quvchilar nafaqat voqealar rivojini, balki personajlarning ichki dunyosini ham chuqurroq tushunish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Camus, A. (1942). L'Étranger. Paris: Gallimard.
2. Flaubert, G. (1857). Madame Bovary. Paris: Michel Lévy Frères.
3. Genette, G. (1980). Narrative Discourse: An Essay in Method. Ithaca: Cornell University Press.
4. Karimov A. Fransuz adabiyotida dialog tavsifining lingvistik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2019.
5. Maingueneau, D. (2010). Manuel de linguistique pour les textes littéraires. Paris: Armand Colin.
6. Quronov, D. (2018). Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Akademnashr.
7. Бахтин, М. М. (1975). Вопросы литературы и эстетики. М.: Художественная литература.
8. Виноградов, В. В. (1980). О языке божественной прозы. М.: Наука.
9. Zola, É. (1885). Germinal. Paris: Éditions de la Nouvelle Revue.
10. Molière, J. B. P. (1664). Tartuffe. Paris: A. P. de L'Imprimerie.

Gulrukh ELMURADOVA,
O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti,
Ingliz tilini o'qitish metodikasi va ta'lim
texnologiyalari kafedrasida katta o'qituvchisi,
E-mail: egulruh@yahoo.com

INGLIZ TILI TURIZM MATNLARIDAGI SAYOHAT DISKURSINING TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada turizm va tilshunoslik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Turizm sohasida ishlatiladigan til, uning lingvistik xususiyatlari va multimodal kommunikatsiya vositalari o'rganiladi. Ayniqsa, ingliz tilining xalqaro turizmga tutgan o'rni va uning muloqot jarayonlariga ta'siri muhokama qilinadi. Shuningdek, turizm reklama materiallari va sayohat veb-saytlarining multimodal tahlili amalga oshiriladi.

Kalit so'zlar: *turizm, tilshunoslik, multimodal kommunikatsiya, sayohat reklamalari, madaniyatlararo muloqot, globalizatsiya, reklama strategiyalari.*

Annotation: this article analyzes the relationship between tourism and linguistics. The language used in the tourism sector, its linguistic features and multimodal communication tools are studied. In particular, the role of English in international tourism and its impact on communication processes are discussed. Also, a multimodal analysis of tourism advertising materials and travel websites is carried out.

Key words: *tourism, linguistics, multimodal communication, travel advertising, intercultural communication, globalization, advertising strategies.*

Аннотация: в статье анализируется взаимосвязь туризма и лингвистики. Изучается язык, используемый в сфере туризма, его лингвистические особенности, а также средства мультимодальной коммуникации. В частности, будет обсуждаться роль английского языка в международном туризме и его влияние на процессы коммуникации. Также проводится мультимодальный анализ туристических рекламных материалов и туристических сайтов.

Ключевые слова: *туризм, лингвистика, мультимодальная коммуникация, туристическая реклама, межкультурная коммуникация, глобализация, рекламные стратегии.*

Kirish. Turizm bugungi kunda dunyo iqtisodiyotining eng katta sohalaridan biriga aylangan. Turizm sanoati nafaqat iqtisodiyotni rivojlantirishga, balki jamiyatlar o'rtasidagi madaniy va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga ham katta ta'sir ko'rsatmoqda. Har yili millionlab odamlar sayohat qiladi va bu nafaqat odamlarning shaxsiy tajribasini boyitadi, balki turizm orqali xalqlar o'rtasidagi o'zaro muloqot va bir-birini anglash kompetensiyasini ham oshiradi. Biroq, bu soha hali ham ko'plab tadqiqotchilar va jamoatchilik tomonidan faqat "dam olish" yoki "qayta kashf etish" sifatida qaraladi. Turlov va Javorski [6, 286] ta'kidlashicha, "turizm sohasidagi tadqiqotlarni amalga oshirgan tilshunoslar va olimlar ko'pincha o'z ilmiy ishlarida turizmni faqat shaxsiy tajriba sifatida baholaydilar". Bu fikr, turizmning ilmiy tadqiqotlar va akademik sohada o'rganilishi zarurligini yana bir bor isbotlaydi.

Eduard Bruner [2, 10] tomonidan ta'kidlanganidek, *turizm* "aholining ko'chishi (etnografik nuqtayi nazardan)" hisoblanadi. Bu, sayohat va migratsiyaning o'zaro bog'lanishini va globalizatsiya jarayonidagi muhim o'rin tutganligini ko'rsatadi. 1970-yillardan boshlab, turizm sohasidagi ilmiy tadqiqotlar ko'plab fanlararo tahlil markaziga aylangan, bu o'z navbatida turizmning o'ziga xos nutqini, kommunikatsiyasini va madaniyatni o'rganish

imkonini yaratdi [5, 26]. Turizm sohasining tilshunoslik tadqiqotlari nafaqat turizmning o'ziga xos tilini, balki xalqaro va madaniyatlararo aloqalarni o'rganishda ham zarurdir.

Asosiy qism. Turizm tili – bu o'ziga xos til bo'lib, u o'zining maxsus lug'ati, terminologiyasi, iboralari va kommunikativ vositalariga ega. Birinchi navbatda, turizmga doir tilni tushunish va o'rganish, uni turizmning ijtimoiy va madaniy matnlarida to'g'ri qo'llashni o'rganishga yordam beradi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jahon Turizm Tashkiloti tomonidan taqdim etilgan ta'rifga ko'ra, turizm – bu "o'zining odatdagi muhitidan tashqarida, bir yil davomida emas, balki qisqa muddat davomida, dam olish, ish yoki boshqa maqsadlar bilan amalga oshiriladigan sayohat faoliyatidir" [7]. Ushbu ta'rif sayohatning iqtisodiy va madaniy o'rnini to'g'ri tasvirlaydi.

Shunday qilib, turizm sohasining nutqi o'ziga xos tarzda madaniyatni, mahalliy an'analarni va globalizmni aks ettiradi. Turizm sohasida ishlatiladigan til ko'pincha faqat iqtisodiy manfaatlar bilan cheklanmaydi, balki turizmning ijtimoiy va madaniy tomonlarini ham aks ettiradi. Bu nutq nafaqat ma'lumotni taqdim etish uchun, balki sayohatchilarning kognitiv va hissiy tajribalarini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Ingliz tili global kommunikatsiya tili sifatida, turizm

va mehmonxona xizmatlarida keng foydalaniladi. Ingliz tili nafaqat sayohat qilishni osonlashtiradi, balki turizm sohasida faoliyat yuritayotgan professional xodimlar o'rtasida samarali aloqalar o'rnatish uchun zarur vositadir. Ingliz tilida turizmni o'rganish, talabalar va mutaxassislar uchun real hayotdagi vaziyatlarni tushunish va muloqot qilishda yordam beradi.

Turizm tilini o'rganish, o'quvchilarga ijtimoiy va madaniy aloqalar o'rtasida to'g'ri muloqot qilish imkoniyatini yaratadi. Bunga qo'shimcha ravishda, sayohat sohasida ingliz tilini o'rganish, xalqaro miqyosda turizmning tilshunoslik xususiyatlarini tushunish va turli madaniyatlar bilan aloqalarni yaxshilash uchun zarur bo'ladi. Aslida, turizm nutqi o'zining lingvistik xususiyatlariga ko'ra, bir necha turli xil kommunikativ strategiyalarni talab qiladi. Bu, masalan, ko'p tilli va ko'p madaniyatli muhitda samarali muloqot qilishni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda turizm va sayohat sanoati multimodal kommunikatsiyaga tayanadi, bu esa o'z navbatida matn, rasm, video va boshqa vositalarni birlashtiradi. Sayohat veb-saytlarining tahlili multimodal yondashuvni qo'llashda muhim ahamiyatga ega, chunki bu saytlar nafaqat matnli materiallar, balki vizual va audiovizual elementlarni ham o'z ichiga oladi. Bu multimodal yondashuv sayohat sohasidagi kommunikativ maqsadlarni samarali tarzda amalga oshirish imkonini beradi. Misol uchun, sayohat veb-saytlarida reklama shiorlari, vizual materiallar va videolar orqali sayohatning o'ziga xos xususiyatlari aks ettiriladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Braun va Yule [1, 76] fikricha, til va kommunikatsiya ikki o'lchovli bo'lib, har biri tranzaksion va interaksion jihatlariga ega. Kuller [3, 41] ta'kidlaganidek, haqiqiylik har doim sayohat sohasida kuchli targ'ibot vositasi bo'lib kelgan. Targ'ibot materiallarida sayohat manzillarining kuchli tasvirlari tez-tez quyidagi sifatlarda ta'riflanadi: asl, haqiqiy, to'g'ri yoki haqiqat. Ushbu tamoyilni milliy sayohat tashkilotlarining reklama shiorlarida topish mumkin, masalan: "Malaysiya

Truly Asia", "100% Pure New Zealand" yoki "Jamaica: Once you Go – You Know!" Sayohat tilida yana bir ajralib turadigan xususiyat bu yangilik tushunchasidir, bu esa sayohat harakatining asosiy omillaridan biri sifatida tanilgan [4, 23]. Targ'ibot bukletlari yoki multimedia manzara ta'riflari sayohatchilarga noyob, g'ayrioddiy biror narsani tasvirlashga intiladi. Bunday xususiyatlarni targ'ib qiluvchi tashkilot shiorlariga quyidagilar kiradi: "California Find yourself here!", "There's nothing like Australia!", "Incredible India", yoki "A Touch of Exotic – Dumfries and Galloway, Scotland". Shuningdek, sayohatda o'yin, sarguzasht va to'liq dam olishning ahamiyati katta. Ushbu o'lchov odatda turli xil animatsiyalar va faoliyatlar orqali taqdim etiladi, bu sayohatchilarga tadbirlarda yoki ko'ngilochar mashg'ulotlarda faol ishtirok etish imkoniyatini beradi. Sayohat tiliga xos bo'lgan yana bir guruh muhim belgilarga sehr, afsona, sir yoki fantastika elementlari kiradi. Ba'zi sayohat diqqatga sazovor joylarining orqasida turgan qiziqarli va g'ayrioddiy hikoyalar sirli bir soya yaratadi va qolganini sayohatchilarning tasavvuriga qoldiradi. Misol uchun, quyidagi shiorlar sayohatchilarni noma'lum narsani kashf qilishga undaydi: "Magical Kenya", "Zimbabwe – A World of Wonders".

Sayohat nutqiga xos bo'lgan vaqt tushunchasi ko'pincha hozirgi zamonni chetlab o'tadi, bu esa haqiqatni ramziylashtirib, kundalik hayotdan uzib qo'yadi [4, 50]. Agar u o'tishga murojaat qilsa, bu an'anaviy qadriyatlarni ulug'lash maqsadida bo'ladi, kelajak esa sayohatchilarni o'zlarining orzu qilingan ta'til manzaralarini tasavvur qilishga undaydi.

Xulosa. Umuman olganda, turizm nutqini va ingliz tilini o'rganish, turizm sohasidagi tilshunoslik tadqiqotlari va metodologiyalarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Multimodal yondashuv, turizm sohasidagi til va kommunikatsiya vositalarining samarali qo'llanilishi uchun zarurdir. Ingliz tili, sayohatni osonlashtirish va xalqaro aloqalarni rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown, G., & Yule, G. (1983). Discourse Analysis. Cambridge University Press.
2. Bruner, E. M. (2005). Culture on Tour. Ethnographies of Travel. University of Chicago Press.
3. Culler, J. (1990). Framing the Sign: Criticism and Its Institutions. University of Oklahoma Press.
4. Dann, G. M. S. (1996). The Language of Tourism: A Sociolinguistic Perspective. CAB International.
5. Jaworski, A., & Pritchard, A. (2005). Discourse, Communication and Tourism. Channel View Publications.
6. Thurlow, C., & Jaworski, A. (2011). Tourism Discourse: Language and Global Mobility. Palgrave Macmillan.
7. UNWTO. (2020). Tourism Definitions. World Tourism Organization.

Umidjon ABDULLAYEV,
NavDU tayanch doktoranti
"Boshlang'ich ta'lim" kafedrası o'qituvchisi
abdullayevu179@gmail.com

HALIMA AHMEDOVA SHE'RIYATINING LESIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: takrorga stilistik vosita sifatida qaralib, og'zaki va yozma nutqning tashkil etuvchilari bo'lgan til birliklariga emotsional bo'yoq va she'riy ohang berish vazifasini bajarishi ta'kidlangan. Bu fikrlar shoira Halima Ahmedovaning she'rlarida qo'llangan takrorning anafora va epifora turlari misolida dalillangan.

Kalit so'zlar: *anafora, epifora, tahlil, lingvistik tahlil, ekspressivlik, stilistik vosita, uslub, individuallik, tautologiya, uslubi bo'yoqdorlik.*

Annotation: repetition is considered as a stylistic means, and it is emphasized that it performs the function of giving emotional coloring and poetic tone to language units that are the organizers of oral and written speech. These ideas are substantiated by the example of the anaphora and epiphora types of repetition used in the poems of the poet Halima Ahmedova.

Key words: *anaphora, epiphora, analysis, linguistic analysis, expressiveness, stylistic means, style, individuality, tautology, stylistic coloring.*

Аннотация: подчеркивается, что повтор рассматривается как стилистический прием и служит для придания эмоциональной окраски и поэтического тона языковым единицам, являющимся компонентами устной и письменной речи. Эти идеи подтверждаются на примере анафорического и эпифорического типов повтора, используемых в стихотворениях поэтессы Халимы Ахмедовой.

Ключевые слова: *анафора, эпифора, анализ, лингвистический анализ, выразительность, стилистический прием, стиль, индивидуальность, тавтология, стилистическая красочность.*

Kirish(Introduction). Atoqli shoira Halima Ahmedova inson ruhiyatida ro'y beruvchi jarayonlarga mos tabiat hodisalarini topa biladi, hamda ikki jarayonni uyg'un holatda o'z she'rlarida qo'llaydi. Bunday ifodalashning yutug'i shundaki, biz qalblarda jo'sh urayotgan tuyg'ular isyonini bilmasligimiz, og'rig'ini tatimagani, azobida yashamagan bo'lishimiz mumkin. Ammo tevarak-atrofdan sodir bo'layotgan tabiat hodisalarini ko'rganimiz, ozmi-ko'pmi xabardormiz. Buni qalbdan his qilgan iste'dodli shoira inson ruhiyatini bevosita tabiat bilan bog'lab, qalb kechinmalarini mohirona ifoda etadi.

Asosiy qism(The main part). Tilimizda mavjud har bir uslubda qo'llanayotgan so'z anglatgan ma'noni tinglovchi yoxud o'quvchi ko'z o'ngida yanada ravshanlashtirish asosiy o'rin tutadi. Bunda anglashilayotgan ma'noni ta'kidlab, alohida ajratib, zarur o'rinlarda qayta qo'llab bu natijaga erishish mumkin. Ana shu jihatga ko'ra takror badiiy uslubda eng faol qo'llaniladigan stilistik usullardan biridir. "Badiiy uslubda takrorning vazifasi faqatgina ma'lum narsa-hodisani yoki holatni ajratib, ta'kidlab ko'rsatish bilangina chegaralanmaydi. Badiiy asarda barcha uslubi vositalarda bo'lgani kabi, takrorning zimmasiga ham til birliklariga emotsional bo'yoq, alohida ohang, joziba berish vazifasi yuklanadi. Agar imkoniyat bo'lsa, shu vazifalarni amalga oshirish bilan bir qatorda muallifning yoki asar qahramonining voqelikka subyektiv munosabatini ham bera olishi kerak."¹ Til birliklarining,

xususan so'z, ba'zan so'z birikmasining qaysi o'rinda takrorlanib kelishiga ko'ra takrorning bir qancha turlari mavjud bo'lib, umumiy holda ular o'ttizga yaqinni tashkil qiladi. Ilmiy adabiyotlarda takrorning alliteratsiya, anafora, epifora, rifma (qofiya), assonans, konsonans, tautologiya kabi turli xil ko'rinishlari farqlanadi. Shunga ko'ra, she'r yoki bandning boshida kelgan so'z, so'z birikmasi yoki gap har bir misra yoki band boshida takrorlanib kelishi anaforani tashkil qiladi. O'rinli takrorlari, beqiyos jozibador ohangli misralari bilan adabiyot olamida alohida o'rin tutgan shoira Halima Ahmedova she'rlarida ham takrorning ushbu turi – anaforadan ko'p bor foydalangan. Shubhasiz, bu orqali she'r jozibador ohang va bo'yoq bilan ta'minlangan. Shoira qo'llagan anaforalar soddaligi bilan she'rxonning ko'z o'ngida jonlanayotgan manzarani yanada ravshan va aniq ko'rinishda namoyon etadi:

Bunda o'zin yoqqan qirq olti bahor

Bu esa yodgordir qaysi g'animdan

Ko'zimga tik qarab o'sayotgan xor

Bunda sukunat bor...

Bunda bor umid.

Hali jon berolmay qiyalayotgan

Bunda bor kuzakdan ortgan maysalar

Nenidir aytolmay qiyalayotgan.

Bunda nur va zulmat bahsi qizigan

Kun bermay yashaydi hech bir-biriga...²

Shoiraning ushbu misralaridagi bunda so'zining

1 Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand, 1994. 56-57-bet

2 Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand, 1994. 102-bet.

takrorlanishi uslubiy jihatdan anaforani tashkil etgan, badiiy jihatdan esa she'rdagi fikrning ifodasini ta'kidlab ko'rsatish bilan bir qatorda ohangdorlikni ham ta'minlagan.

Poklaning...

Bolalikning shaffof qalbida qolgan
Nafis kapalakning qanoti bilan
Tog'lar sog'inchini bo'zlab yig'lagan
Qafasdagi kaklik bayoti bilan.

Poklaning –

Haqorat zanjirin uzolgan so'zning
G'ururday otashin haroratida
Ochlikni yupatgan gado ko'zida
Porlab turgan nurning saodatida

Poklaning –

Poklanish mumkin bemalol
Soyga o'ynab tushgan oyning aksidan...
Harir pardasini shamol o'ynagan
Qaro tunnning yorug' derazasidan
Poklaning...³

Yuqoridagi misollardan ko'rinadiki, anafora nafaqat fikr ta'kidini kuchaytiruvchi stilistik vosita, balki she'rning kompozitsion asosini belgilovchi omil sifatida ham qo'llaniladi. Masalan, shoironing "Poklaning" nomli mazkur she'rida ifodalanmoqchi bo'lgan fikr, muallifning xitobi har bir band birinchi misrasida takrorlangan poklaning so'zida aks etadi, va birgina shu so'zning o'zi orqali muallif nima demoqchiligi oydinlashadi. Navbatdagi satrlar esa bevosita birinchi misrani to'ldirib, izohlab boradi. Va shubhasiz so'z takrori jarayonida o'ziga xos ohang, ritm hosil bo'ladi. Badiiy uslubga xos takrorlarning yana bir turi epifora bo'lib, epifora so'zlar oxirida unli yoki undosh tovushlarning, misralar, gaplar oxirida esa ma'lum bir so'z, so'z birikmasi yoxud jumlaning takrorlanib kelishi orqali yuzaga keladi. Tom ma'noda oladigam bo'lsak, epifora anaforaga teskari takror hodisasidir. "Anafora og'zaki va yozma nutqda, epifora esa asosan, yozma nutqda qo'llaniladi."⁴ Shu jihatga ko'ra, epifora she'riyatda ko'p murojaat qilinadigan takror hisoblanadi. Metafora obrazli tafakkur natijasi bo'lib yaraladi, va garchi, umuman, til hodisasi bo'lsa ham, bu xususiyatni tilning estetik vazifasini bajaruvchi poetik nutqdagina to'la namoyon bo'ladi. Zero, mertafora narsa va hodisani shunchaki atab qo'ymaydi, balki uni boshqa narsa-hodisaga qiyosan tavsiflaydi, ongimizda atalayotgan narsa haqidagi jonli tasavvur – obraz hosil qiladi. Bu obraz poetik nutqdagi aslicha, ya'ni obraz sifatida qabul qilinadi⁵.

Metaforaning quyidagi turlari mavjud:

1. Nominativ metafora – bu hali o'z nomiga ega bo'lmagan obyektlarning nomlarini shakllantirish uchun mo'ljallangan yangi atamalar yaratish vositasi. Masalan, yomg'ir barabanlari, barglar shivirladi.

3 Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand, 1994. 98-bet

4 Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. – T.: Yurist-media markazi nashriyoti, 2009.

5 (Nuriddinova H. Metafora va uning badiiy matnda ifodalanishi).

9 Arutyunova N.D Til funksiyalari // Rus tili Entsiklopediyasi. – M., 1997.

2. Kognitiv metafora – indikativ (predikativ) so'zlarning ma'nosini metaforalash kognitiv ahamiyatga ega bo'lgan ushbu turdagi metaforalarni keltirib chiqaradi. Mavhum tushuncha o'ziga xoslikka asoslanadi. Masalan, devor bo'lib turmoq, zerikarli og'riq, o'tkir aql, tikanli javob va b.q.

N.D. Arutyunova konsepsiyasiga ko'ra, kognitiv metafora obraz yaratish vositasidan tilda yetishmayot an ma'nolarni shakllantirish usuliga aylanadi.

3. Obrazli metafora – metaforizatsiya sintaktik siljish bilan birga bo'lishi mumkin: ot nominal pozitsiyadan predikat pozitsiyasiga o'tadi. Masalan: Sobakevich haqiqiy ayiq edi; u shunday quyon, u hamma narsadan qo'rqadi. Prof. N. Mahmudov metaforalarni ikki turga ajratadi: lisoniy metaforalar va kognitiv metaforalar". Kognitiv tilshunoslikda lisoniy metaforalarni kognitiv metaforalardan farqlash urfga kirgan, bu urfga ko'ra, lisoniy metafora o'xshashlik asosidagi nomlashni qayd etadi. Kognitiv metafora esa lisoniy metafora yuzaga kelishining asosini tashkil etadi, ya'ni muayyan mazmun sohasi haqida shaxsga avvaldan bo'lgan boshqa tushunchalari vositasida o'ylash mexanizmi – kognitiv metaforadir. Boshqacha qilib aytganda, "noma'lum bir tushunchaning mohiyatini shu tushunchaning biror bir jihatdan o'xshash va tajribada mavjud bo'lgan boshqa tushunchaga qiyosan idrok qilish usuli kognitiv metaforadir" deya ta'kidlaydi. Kognitiv metafora tashqi olamni idrok etish, bu jarayonda ongda shakllangan yangi tushunchani kategoriyalashtirish, konseptuallashtirish uni baholashning samarali usulidir, D.Xudoyberganova "Kognitiv metafora – shaxs kognitiv faoliyatiga xos hodisa bo'lib, bir tushuncha yoki bilim haqida strukturalari asosida ikkinchi tushuncha yoki hukmni kategoriyalashtirishdir" deb ta'riflaydi. Demak, kognitiv metafora olamni va undagi jarayonlarni yahlit holda ko'chma ma'noda anglashga yordam beradi. Metafora har qanday uslubda uchraydi. Ayniqsa, she'riy matndgi o'ni beqiyos. Xususan, shoira Halima Ahmedova lirikasini kuzatar ekanmiz, muallifning so'z qo'llash mahorati, ya'ni so'z va birikmalarni metaforik qo'llash orqali tilning estetik vazifalarining nihoyatda keng, rang-barang va xilma xil evrilishlarda ifodalaganligini ko'ramiz. Inson – juda murakkab mavjudot. Uning ruhiyatida, his-tuyg'ularida bo'layotgan o'zgarishlar bevosita nutqida ham aks etadi. Ruhshunoslikda inson emotsiyasi affekt (juda kuchli, lekin qisqa muddatli emotsional reaksiyalar) hissiyot (uzoq va turg'un munosabat) kayfiyat va stress (kuchli ruhiy zarba) kabi turlarga bo'linadi. Bu holatlar badiiy matnlarda tilning turli sath birliklari vositasida aks etadi.

Badiiy matnda leksik vositalarning uslubiy jihatlari bo'yicha kuzatishlar olib borgan A.Hasanov o'zbek tilshunosligida badiiy matnlarni o'rganish bo'yicha olib borgan izlanishlarida shunday xulosaga keladi: "Ayniqsa, M.Yo'ldoshev tomonidan badiiy matn lingvopoetik

xususiyatlarining o'zbek tilshunosligida birinchi marta dissertatsion planda tadqiq etilishi bu boradagi ishlarni yana bir pog'ona yuqoriga ko'tardi. Olim badiiy matnni lingvopoetik tahlil etishning yetti tamoyilini: shakl va mazmun birligi, makon va zamon birligi, matn tilining umumxalq tili va adabiy tilga munosabatini aniqlash, badiiy matnga badiiy-estetik butunlik sifatida yondashish va asar konseptini aniqlash, badiiy matnda poetik aktuallashgan til vositalarini aniqlash, badiiy matndagi eksplisitlik va implisitlik nisbatini aniqlash, badiiy matndagi intertekstuallik mexanizmlarining lisoniy va semantik xususiyatlarini aniqlash tamoyillarini ishlab chiqdi".⁶ Darhaqiqat, har bir ijodkorning til birliklarini tanlashdagi o'ziga xosligi u tomonidan yaratilgan badiiy matnda namoyon bo'ladi. Badiiy matnni lingvopoetik tahlil qilish orqali shoir yoki yozuvchining o'ziga xos uslubiy mahorati haqida aniq tasavvurga ega bo'lish mumkin. Badiiy matnning asosiy quroli so'z hisoblanadi. A. Nurmonov va Sh. Iskandrovalar tomonidan "tilshunoslik fani badiiy adabiyot bilan uzviy aloqadadir. Chunki til aloqa vositasi sifatida muayyan axborot tashuvchi oddiy belgilar sistemasigina bo'lib qolmay, balki tinglovchiga ta'sir qiluvchi qudratli vosita hamdir.

Yolg'izlik har bir inson uchun oson kechmaydigan holat. Ayniqsa, ayol beva, yolg'iz qolsa bu nihoyatda og'ir holatdir. O'zbek she'riyatida ham bu mavzuda bitilgan she'rlar uchraydi. Masalan, A. Oripov (Yigitlar maktubini bitganda qondan, Kelinlar firoqdan chekkanda yohu, Uning ham panohi qaytmadi jangdan...) M. Yusuf (Bu dunyoda bir qiz bor, yostig'ining yarmi bo'sh...) va boshqa shoirlar asarlarida kuzatish mumkin. Lekin H. Ahmedova ijodining o'ziga xos ranginligi borki, boshqa ijodkorlar bilan solishtirib bo'lmaydi. Buni yuqoridagi misralarda tanlangan so'zlar ham ko'rsatib turibdi.

Jonimga alanga yugurdi nogoh,
 Sharobdan simirib yedim bir qultum.
 Men sening qoningni ichdim, Bilmayman,
 Sen kimning qonini ichganding, uzum? ("Sharob" she'ridan)

Berilgan misolda ritorik undov qo'llangan bo'lib, shoir uzumga yuzlanish bilan birgalikda qadimgi afsonani eslatib o'tmoqda. Ya'ni qadimda qonxo'r podshohlar gunoh qilgan insonlarni o'ldirib tok tagiga ko'mganligi va shu orqali tokdagi uzumlar serhosil bo'lganligiga ishora.

6 Doniyorov X., Yo'ldoshev B. Adabiy tanqid va badiiy stil. – Toshkent: Fan, 1998.

Bu holatda "sen kimning qonini ichganding, uzum?" misrasi birikmali murakkab ko'chimni hosil qilgan.

Mangu begonaman, undan ham battar,
 Ayрилиq, kel, endi ichaylik sharob.
 Ruhimda bir eshik taqillay boshlar,
 O, yana keldingmi, muqaddas azob!
 Seni... ("Seni unutamani")

Keltirilgan misralarda ham onam sochidan kafan qiling, qushlar tojidan qon olib yuvish, sarvigul bargiga ko'mish kabi inson ruhiy holatini aks ettiruvchi betakror metaforik ko'chimlar ifodalangan. Bu kunlar o'taro, bu kunlar o'tar, Ortimizdan kulib dunyo kuladi. Talpinchoq yuragim talpinma buncha, Bizlar o'tkinchimiz dunyo qoladi. Boshqa dunyo yo'qdir ismingdan o'zga, Baxtlarni g'amlarga qildim badarg'a. Yorib shamollarning ko'kraklarini, Xorlar chechak bo'ldi men qilgan zorga. Bir tun men sharpaga aylanib besas, Oyning qobog'iga umrim berkitdim, Kel, dedi otashdan tortilgan quchoq, Erkning ertagiga aylanib ketdim. Yuqorida keltirilgan misralarda ham inson ruhiy kechinmalarini aks ettirishda muallif juda go'zal va original badiiy ifoda, ya'ni jonlantirish usulida so'zlarni ko'chma ma'noda qo'llash orqali insonning ichki dunyosi, unda jo'sh urayotgan tug'yonlar, his-tuyg'ularni go'zal misralarg marjondek terib qo'ygan.

Xususan, dunyo (kulmoq), yurak (talpinmoq), sharpaga (aylanmoq), ko'krakni yormoq (shamolning), chechak (xorlar), qabog' (oy), umrni berkitmoq, erkning ertagi kabi so'z va birikmalar ko'chma ma'noda qo'llanib, ruhiy holat ma'nosini obrazli tarzda o'quvchiga yetkazishda muhim tasvir vositasi vazifasini o'tagan. Inson qalbining tub-tubidagi istaklarini oson tushinish va idrok etishni ta'minlashga xizmat qilganligini ko'rish mumkin.

Xulosa (Conclusion). Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, inson mayllari, ruhiy kechinmalari shunday bir ummonki, g'avvos ummondan dur terib olgani kabi ijodkor ham bu ummonni qay darajada o'quvchiga ochiqlashi uning mahoratiga bog'liq. Zero, inson ruhiy olami bitmas-tuganmas xazinadir. Shuning uchun inson ruhiy holati aks etmagan birorta ham badiiy ijod mahsulini topish mushkuldir. Takrorlar badiiy asarda qo'llanilganda muayyan obraz hosil qilmasa-da, ularning yaratilishiga, ifodaning go'zallashishiga, fikrning jarangdor va ta'sirchan bayon etilishiga xizmat qiladigan vositalardir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arutyunova N.D Til funksiyalari // Rus tili Entsiklopediyasi. – M., 1997.
2. Алпонова Ш. Ўзбек тилида рухий ҳолатнинг акс этиши. – Т.: "Академнашр", 2019.109-б.
3. Ahmedova H. Erk darichasi – Т.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1996.
4. Ahmedova H. Umid soyasi – Т.: Nihol, 2008.
5. Doniyorov X., Yo'ldoshev B. Adabiy tanqid va badiiy stil. – Toshkent: Fan, 1998.
6. Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand, 1994.98-bet.
7. Sultonsaidova S., Sharipova O'. O'zbek tili stilistikasi. – Т.: Yurist-media markazi nashriyoti, 2009. (Nuriddinova H. Metafora va uning badiiy matnda ifodalanishi).

Moxinur SAYLIYEVA,
Buxoro davlat univesiteti
Xorijiy tillar fakulteti,
Ingliz adabiyotshunosligi va tarjimashunoslik
kafedrası o'qıtuvchısı

“KONNOTATSIYA VA PRAGMATIKA: SO‘Z MA‘NOSINING PRAGMATIK KONTEKSTDAGI O‘ZGARISHLARI”

Annotatsiya: ushbu maqolada konnotatsiya atamasi va uning lingvistik tahlili muhokama qilinadi. Konnotatsiya – bu so‘zning ma‘nosiga qo‘shimcha ravishda yuzaga keladigan semantik qatlamlar, ularning stilistik, hissiy, va baholovchi komponentlari matnning ma‘nosini boyitadi. Maqolada konnotatsiyaning tilshunoslikdagi o‘rni, uning so‘zning asosiy ma‘nosi bilan qanday o‘zaro bog‘lanishi va kontekstga asoslangan yangi ma‘no qatlamlarini yaratishi tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, konnotatsiyaning til tizimidagi dinamikasini va uning madaniyatshunoslik, pragmatika va kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan qanday shakllanayotganini ham tadqiq etadi. Konnotatsiyaning adabiyotdagi misollar yordamida tahlil qilinishi so‘zlarning ijtimoiy va psixologik kontekstlarda qanday rivojlanishini va ma‘nolarining qanday o‘zgarishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: konnotatsiya, semantika, lingvistik tahlil denotatsiya, stilistik komponentlar, hissiy komponentlar, baholovchi komponentlar, matn va nutq, pragmatika.

Annotation: this article discusses the term **connotation** and its linguistic analysis. Connotation refers to the semantic layers that arise in addition to the core meaning of a word, enriching the overall meaning with its stylistic, emotional, and evaluative components. The article analyzes the role of connotation in linguistics, its relationship with the primary meaning of a word, and how new layers of meaning are created based on context. The dynamic nature of connotation in the linguistic system, as well as its formation from the perspectives of cultural studies, pragmatics, and cognitive linguistics, is also investigated. Through literary examples, the article demonstrates how connotation evolves in different social and psychological contexts, and how meanings shift accordingly.

Key words: connotation, semantics, linguistic analysis, denotation, stylistic components, emotional components, evaluative components, text and discourse, pragmatics.

Аннотация: в данной статье рассматривается термин «коннотация» и его лингвистический анализ. Коннотация – это семантические слои, которые возникают в дополнение к основному значению слова, обогащая общее значение стилистическими, эмоциональными и оценочными компонентами. В статье анализируется роль коннотации в лингвистике, её связь с основным значением слова и то, как новые слои значений создаются на основе контекста. Рассматриваются динамика коннотации в языковой системе, а также её формирование с позиций культурологии, прагматики и когнитивной лингвистики. Через литературные примеры статья показывает, как коннотация развивается в различных социальных и психологических контекстах и как значения изменяются в зависимости от этого.

Ключевые слова: коннотация, семантика, лингвистический анализ, денотация, стилистические компоненты, эмоциональные компоненты, оценочные компоненты, текст и речь, прагматика.

“Konnotatsiya” atamasi tadqiqotlarda aniq emas tarzda talqin qilinadi. Ba’zi olimlar konnotatsiyani so‘zning ma‘nosini to‘ldiruvchi ranglar yoki semantik ohanglar sifatida talqin qilishadi, (Aznaurova, 1974), boshqalar esa so‘zning mazmunini konnotatsiya bilan aralashtirmaslik kerak deb hisoblashadi (Galperin, 1982). Akademik V.V. Vinogradov konnotatsiyani so‘zning potensial assotsiativ energiyasi sifatida ko‘radi. [Vinogradov, 1941].

Bundan tashqari, matnning konnotativ tomonlari, ya’ni stilistik (ekspressiv, hissiy, tasviriy) ohanglari, matnning ma‘nosiga qo‘shimcha ma‘no qo‘shadi. Bu ohanglar matnning affektiv komponentini yaratadi. Konnotatsiyaning asosiy qismlari – emotsional,

ekspressiv, baholovchi va stilistik – til tizimidagi aksariyat so‘zlarning semantik tarkibida mavjud. Ushbu komponentlar so‘zni “ijobiy” yoki “salbiy” tarzda aks ettirishga imkon beradi, natijada so‘zning ma‘nosi neytral bo‘lishi mumkin, lekin uning tarkibida shu yoki boshqa komponentlar mavjud. A.B.Filippov konnotatsiyani faqat “emotsional-stilistik semantik mazmun” sifatida belgilaydi, uning fikriga ko‘ra, baholash so‘zning to‘liq denotativ elementi bo‘lib, uni ma‘nosi bilan ajratib bo‘lmaydi, ekspressivlik esa faqat nutqda yuzaga keladi. [Филиппов 1978, 57].

Ekspressivlik esa nafaqat nutq jarayonida, balki til tizimining o‘zida ham mavjuddir. Arnoldning fikriga ko‘ra, emotsional tarkib so‘zning mantiqiy va

obyektiv ma'nosidan kelib chiqadi, lekin u bir marta shakllanganidan so'ng, bu ma'no uchun yangi, o'zgacha emotsional rang berishi yoki asl mazmunni o'zgartirishi mumkin. [Арнольд 1973: 106].

Bu fikrni misollar orqali ko'rib chiqamiz: Masalan: ***The cold wind made me shiver. (Sovuq shamol meni titratdi.) His cold attitude made everyone uncomfortable. (Uning sovuq munosabati hammani noqulay ahvolga soldi.) She gave me a cold stare. (U menga sovuq qaradi.) "Cold"*** so'zining obyektiv ma'nosi – sovuq yoki past haroratni bildiradi.

Birinchi gapda oddiy tabiat hodisasi bilan bog'liq holatni ifodalaydi. Emotsional tarkib so'zning mantiqiy va obyektiv ma'nosidan kelib chiqadi, lekin u bir marta shakllanganidan so'ng, bu ma'no yangi emotsional ranglar bilan boyib, asl ma'noni o'zgartirishi yoki yangi, salbiy yoki ijobiy tus olishiga olib kelishi mumkin. Ikkinchi gapda "cold" so'zi insonning psixologik, noxush ruhiy holatini ifodalaydi.

Quyidagi ikkinchi misolga e'tiborimizni qaratamiz:

"Gatsby believed in the green light, the orgastic future that year by year recedes before us." It eluded us then, but that's no matter – tomorrow we will run faster, stretch out our arms farther... And one fine morning— So we beat on, boats against the current, borne back ceaselessly into the past". ("Gatsby yashil chiroqqa ishongan edi, bu esa har yili bizdan uzoqlashayotgan, go'yo bizni kutib turgan kelajak edi. U chiroqni tomosha qilishni davom ettirar, lekin har safar unga qaraganida, u shunchalik yaqin, shunchalik nisbatan erishilishi mumkin bo'lib ko'rinardiki, shunda bir vaqtning o'zida uning ortida qanchalik uzoqlashib borayotganligini sezardi. Yashil chiroq boshqa hech narsa emas, balki o'tmishdagi orzu, barcha xatoliklar va kamchiliklarga, butun o'zgarish va tafovutlarga bo'lgan taassurot edi.")

Bu jumlada yashil chiroqning konnotatsiyasi juda kuchli, ramziy ma'noni ifodalaydi. Yashil chiroq Gatsby uchun nafaqat Daisy bilan birga bo'lish orzusi, balki umidlar, hayotdagi erishilishi kerak bo'lgan maqsadlar va bir vaqtning o'zida buning barchasining umidsizligi, o'tmishda qolgan narsalar va abadiy orzu sifatida ifodalangan. Yashil chiroq orzu umid bilan birgalikda, lekin uni erishib bo'lmaydigan narsalar sifatida ko'rsatadi.

O.N. Seliverstova so'zning ma'nosini tushunishda faqat uning aniq, lug'aviy ma'nosiga emas, balki qo'shimcha, his-tuyg'ularni yoki baholarni bildiruvchi qismlariga ham e'tibor qaratadi. Bu qo'shimcha ma'nolarni konnotatsiya deb atashadi. Demak, har bir so'zning o'zining asosiy, aniq ma'nosi bo'lishi bilan birga, uning atrofida joylashgan, har xil holatlarga qarab turli ma'nolar ham paydo bo'ladi. Margaret Mitchellning "Gone with the Wind" asaridan olingan parchani tahlilga tortamiz:

"As God is my witness, I'll never be hungry again. No, nor any of my people. If I have to lie, steal, cheat or kill – as God is my witness, I'll never be hungry again."

Ushbu parcha Scarlett O'hara tomonidan aytilgan

bo'lib quyidagi ma'nolarni anglashimiz mumkin. Fuqarolik urushi davom etib turgan bir paytda Scarlett endi hech qachon och qolmayman deb o'z-o'ziga so'z beradi. Scarlettning bu gapda bildirgan qarori va qat'iyatligi uning kuchli iroda va hayotda o'zining joyini topishga bo'lgan ishonchini aks ettiradi.

Bu ibora ko'plab konnotatsiyalarni o'z ichiga oladi, chunki "hungry" nafaqat jismoniy ochlikni, balki ruhiy va emotsional ochlikni, ya'ni sevgisiz, himoyasiz qolish yoki o'zining orzulari va istaklarini yo'qotishi ma'nosini ham anglatadi. Scarlettning bu va'dasi uning kelajakda har qanday qiyinchiliklarni yengish uchun barcha kuchlarini safarbar qilishga tayyor ekanligini ko'rsatadi. Bu gapda "ochlik" so'zi faqat jismoniy ehtiyojlarni emas, balki o'zining ichki qarorlarini, o'ziga bo'lgan ishonchini va erishishga harakat qilayotgan maqsadlarini ham ifodalaydi.

G.V.Kolshanskiy esa konnotatsiyani so'z birliklarining yangi mazmuniy komponentlari deb tushungan, bu komponentlar esa asl ma'nolarga qo'shilib, kontekstda o'zini ko'rsatadi. [Колшанский, 1975: 50-52]. Misol: "kiyim" so'zi turli kontekstlarda turlicha konnotatsiyaga ega bo'lishi mumkin. Masalan, "qulay kiyim" jumlasida konnotatsiya qulaylikni, "eskirgan kiyim" esa eski va yaroqsiz holatni anglatadi. Shu tariqa, konnotatsiya – bu so'zning asosiy ma'nosiga qo'shimcha ravishda, uning atrof-muhit, muloqot ishtirokchilari va ularning munosabatlariga asoslangan qo'shimcha ma'lumotlar yig'indisidir. Konnotatsiya, shuningdek, so'zning tizimdagi umumiy ma'nosining bir qismini tashkil etadi va har bir so'z kontekstga qarab yangi, ko'proq mazmuniy qatlamlarni ochib beradi.

"The house was a prison for Mariam, but it was the only place she had ever known. It was where she had spent the majority of her life, in a silent, oppressive stillness, trapped by walls that seemed to close in on her with each passing year. The house, with its dark corners and cold rooms, was not a home but a place of confinement. Yet, it was all she had. Despite the neglect and abuse, it was the only place that had ever been hers, and in its emptiness, she had learned to survive."

Bu parcha Mariamning uyga nisbatan his-tuyg'ularini yanada aniqroq ko'rsatadi. "House" so'zi faqatgina yashash joyi sifatida emas, balki Mariamning butun hayotini, erkinlikdan mahrum bo'lishini, ruhiy toliqqanligini va qattiq qo'llanilgan majburiyatlarini aks ettiradi. Bu yerda "house" so'zi konnotativ jihatdan nafaqat yomon muhitni, balki Mariamning umidsizlik va kuchsizligini tasvirlaydi. Mariamning uyga nisbatan his-tuyg'ulari ko'rsatilganda, u "qamoqxona"ga o'xshash tarzda tasvirlanadi. "House" so'zi konnotativ tarzda shaxsiy erkinlikdan mahrum bo'lish, jismoniy va hissiy qamoqlanishni anglatadi. Biroq, Mariam uchun bu uy bir vaqtning o'zida eng yaqin joy, chunki u faqat shu joyda yashagan va shu yerda umid, kurash va tiriklikni anglagan.

Bu misolda, Kolshanskiyning konnotatsiya haqidagi nazariyasi to'liq namoyon bo'ladi, chunki **"house"** so'zi uning an'anaviy ma'nosidan tashqariga chiqib, yangi, murakkab psixologik va ijtimoiy qatlamlarni anglatadi.

Bu yerda so'z, Mariamning psixologik holatini, uning erkinlikka bo'lgan ehtiyojini va o'z hayoti bilan bog'liq tushunmovchiliklarni aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aznaurova T. (1974). *Semantika i konnotatsiya*. – Moskva: Nauka.
2. Galperin I. R. (1982). *Semantika i stilistika*. – Moskva: Vyshaya shkola.
3. Vinogradov, V. V. (1941). *O nekotorykh osobennostyakh semantiki konnotatsii*. – Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
4. Arnold I. V. (1973). *Prakticheskiy kurs angliyskogo yazyka*. – Moskva: Vyshaya shkola.
5. Filippov A. B. (1978). *Teoriya semantiki*. – Moskva: Nauka.
6. Kolshanskiy G. V. (1975). *Lingvistika i semantika: Teoriya i praktika*. – Moskva: Yazyki russkoy kul'tury.
7. Seliverstova O. N. (1978). *O semantike i pragmatike slova*. – Moskva: Vyshaya shkola.
8. Fitzgerald F. S. (1925). *The Great Gatsby*. New York: Charles Scribner's Sons.
9. Mitchell M. (1936). *Gone with the Wind*. New York: Macmillan.

Shaxlo SALIYEVA,
Muqimiy nomidagi Qo'qon Davlat
Pedagogika instituti, Xorijiy tillar metodikasi kafedrasida o'qituvchisi

TURLI TIZIMLI TILLARDA OKKAZIONALIZMNING FUNKSIONAL VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: okkazionalizm – bu yangi ma'nolarni yoki ma'nolarning soylarini yetkazish uchun ma'lum bir kontekstda yaratilgan vaqtinchalik til birliklari. Ushbu birliklar tizimlararo tillarda ayniqsa qiziq, chunki ularning tuzilishi va faoliyati ma'lum bir tilning grammatik va semantik xususiyatlariga qarab sezilarli darajada farq qilishi mumkin. Ushbu maqola turli xil tizimli xususiyatlarga ega bo'lgan tillarda, shu jumladan fleksion, agglutinativ va izolyatsion tillarda okkazionalizmning funksional-semantik xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: okkazionalizmlar, turli xil tizimli tillar, funksional xususiyatlar, semantik xususiyatlar, fleksion tillar, agglutinativ tillar, izolyatsiya qiluvchi tillar.

Annotation: occasionalism is a temporary linguistic unit created in a specific context to convey new meanings or shades of meaning. These units are particularly interesting in intersystem languages because their structure and functioning can vary significantly depending on the grammatical and semantic characteristics of a particular language. This article is devoted to the analysis of the functional and semantic features of occasionalism in languages with various systemic features, including inflectional, agglutinative and isolating languages.

Key words: occasionalisms, various system languages, functional features, semantic features, inflectional languages, agglutinative languages, isolating languages.

Аннотация: окказионализм – это временные языковые единицы, созданные в определенном контексте для передачи новых значений или оттенков значений. Эти единицы особенно интересны в межсистемных языках, поскольку их структура и функционирование могут значительно различаться в зависимости от грамматических и семантических характеристик конкретного языка. Данная статья посвящена анализу функционально-семантических особенностей окказионализма в языках с различными системными признаками, включая флективные, агглютинативные и изолирующие языки.

Ключевые слова: окказионализмы, разно системные языки, функциональные особенности, семантические особенности, флективные языки, агглютинативные языки, изолирующие языки.

Kirish. Okkazionalizmlar yoki mualliflik neologizmlari – bu ona tilida so'zlashuvchi tomonidan noyob tushunchalar yoki hissiy ekspressiv soylarni ifodalash uchun yaratilgan so'zlar. Ular til tizimidagi muhim hodisa bo'lib, tilning moslashuvchanligi va ijodkorligini

namoyish etadi. Ingliz va o'zbek kabi tizimlararo tillarda okkazionalizm badiiy adabiyotda, ommaviy axborot vositalarida va kundalik nutqda muhim rol o'ynaydi, tilni yangi semantik va funksional imkoniyatlar bilan boyitadi. Okkazionalizm quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Nominatsiya funksiyasi. Mavjud belgiga ega bo'lmagan obyektlar, hodisalar yoki tushunchalar uchun yangi so'zlarni yaratish.

2. Hissiy ekspressiv funksiya. Ma'ruzachining hissiy holatini ta'kidlash.

3. Kognitiv funksiya. Muallifning dunyoqarashi va uning voqelikni individual idrok etishining aksi.

4. Stilistik funksiya. Matnga o'ziga xoslik va ifoda berish. Masalan, ingliz tilida "unputdownable" so'zi (keyinga qoldirib bo'lmaydi) shu qadar jozibali kitobni tasvirlash uchun ishlatiladiki, uni o'qishni to'xtatib bo'lmaydi. Bu so'z stilistik va hissiy ekspressiv funktsiyalarni namoyish etadi.

Semantik jihatdan, okkazonalizmlar mumkin:

mavjud morfemalarni yangi kombinatsiyalarda birlashtirish;

Okkazonalizm til ijodkorligi va ma'ruzachilarning tayyor so'zlar mavjud bo'lmagan yangi tushunchalarni ifoda etish istagi natijasida yuzaga keladi. Ular mavjud so'zlarni morfologik o'zgartirish, boshqa tillardan qarz olish yoki mavjud morfemalarni birlashtirish orqali yaratilishi mumkin. Tilning tizimli mansubligiga qarab, okkazonalizmni yaratish jarayoni va ularning til tuzilishiga qo'shilishi sezilarli darajada farq qilishi mumkin.

Tilni boyitish: vaqti-vaqti bilan til lug'atini boyitishga hissa qo'shadi, vaqt o'tishi bilan adabiy tilning bir qismiga aylanishi mumkin bo'lgan yangi atamalarini kiritadi. Yangi tushunchalarni yetkazish: tez texnologik va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida okkazonalizm yangi hodisalar va tushunchalarni belgilashda muhim vazifani bajaradi. Madaniy identifikatsiya: ba'zi hollarda, okkazonalizm madaniy merosni saqlash va uzatishga hissa qo'shadigan noyob madaniy va milliy xususiyatlarni aks ettiradi.

Ekspressivlik: ushbu til birliklari ko'pincha hissiy yoki stilistik soylarni qo'shib, nutqning ekspressivligini oshirish uchun ishlatiladi.

Natijalar. Okkazonalizmning semantik tuzilishi an'anaviy so'zlarga qaraganda murakkabroq bo'lishi mumkin, chunki ular ko'pincha yaratuvchining subyektiv idrokini aks ettiradi va polisemantik yoki metaforik xarakterga ega bo'lishi mumkin. Turli xil tizim tillarida okkazonalizmning semantik xususiyatlari sezilarli darajada farq qilishi mumkin: fleksion tillarda (masalan, rus, nemis) okkazonalizmlar ko'plab grammatik shakllarga ega bo'lishi mumkin, bu esa ularni turli sintaktik kontekstlarga osongina integratsiya qilish imkonini beradi. Agglyutinativ tillarda (masalan, turk, fin) okkazonalizmlarni yaratish ko'pincha yangi ma'nolarni aniq yetkazish imkonini beradigan qo'shimchalarni qo'shish orqali sodir bo'ladi. Izolyatsiya qiluvchi tillarda (masalan, Xitoy, Vetnam), okkazonalizmlar odatda alohida morfemalardan iborat bo'lib, ularning har biri ma'lum bir ma'noga ega bo'lib, ularni talqin qilishda ko'proq kontekstli yondashuvni talab qiladi.

Yangi ma'nolarni yaratish uchun metafora,

metonimiya va tashbehlardan foydalaning. Masalan: o'zbek tilida "qo'vonarlikahvir" (quvonchli yomg'ir) okkazonalizmi yomg'ir quvonchi bilan bog'liq bo'lgan odamning o'ziga xos hissiy holatini ifodalashi mumkin. Ingliz va o'zbek tillaridagi misollar: "haqiqat" bu amerikalik komediya Stiven Kolber tomonidan kiritilgan atama. "Ishonchlilik" degan ma'noni anglatadi, hech qanday dalil bo'lmasa ham, biror narsa haqiqat ekanligini his qilish. Xususiyatlari: kognitiv, hissiy ekspressiv. O'zbek tilida "Sezimdorliq xotira" so'zma so'z sezgir xotira" dir. Adabiyotda xotiralarga chuqur hissiy munosabatni tasvirlash uchun ishlatilishi mumkin.

Ingliz va o'zbek tillarida okkazonalizmdan foydalanishdagi farq grammatik va leksik tizimlarning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq. Ingliz tilida prefiks va sufikslarni qo'shish orqali yaratilgan murakkab so'zlar ustunlik qiladi ("misunderestimate"), o'zbek tilida esa okkazonalizmlar ko'pincha metaforizatsiya va hissiy ranglar qo'shilishi tufayli yuzaga keladi ("yurak bog'lar" yurakni bo'g'ib qo'yadigan).

Muhokama. Okkazonalizm nafaqat mualliflarning ijodkorligini, balki jamiyatning madaniy xususiyatlarini ham aks ettiruvchi til dinamikasining ajralmas qismidir. Ularning funksional semantik tahlili ingliz va o'zbek kabi turli tizimli tillarning o'ziga xos xususiyatlarini chuqurroq tushunishga va ularning rivojlanishining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga imkon beradi. Okkazonalizmlar ularni talqin qilish uchun maxsus kontekstli muhitni talab qiladi. Ularning ma'nosi ko'pincha faqat ma'lum bir matn yoki nutq doirasida aniq bo'ladi. Kontekst leksik muhitni, madaniy voqelikni, ma'ruzachi yoki muallif haqidagi bilimlarni va hatto intonatsion xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Masalan, ingliz tilida "adorkable" so'zi ("adorable" — yoqimli va "dork" — zerikarli so'z birikmasi) noqulay va maftunkor odamni anglatadi. Uning talqini faqat zamonaviy ommabop madaniyatni hisobga olgan holda mumkin. O'zbek tilida "shirin so'z" (so'zma-so'z "shirin so'z") so'zi suhbatda yoqimli suhbatdoshni tasvirlash uchun ishlatilishi mumkin, ammo uning semantikasi ohang va vaziyatga bog'liq.

Turli xil tizim tillarida, masalan, ingliz tilida okkazonalizmning shakllanishi, analitik tuzilishi tufayli so'zlar va morfemalarning moslashuvchan kombinatsiyasi tufayli okkazonalizmni yaratishga imkon beradi. Misollar: staycationsayohat o'rniga uyda dam olishni tavsiflovchi "qolish" (qolish) va "dam" olish" (ta'til) so'zlarining kombinatsiyasi. Snowpocalypse "Snow" (qor) va "apocalypse" (apokalipsis) kombinatsiyasi bo'lib, kuchli qor yog'ishini tasvirlash uchun ishlatiladi.

Agglyutinatsiya bilan tavsiflangan o'zbek tilida okkazonalizmlar ko'pincha qo'shimchalarni qo'shish yoki yangi ma'noni ifodalash uchun so'zlarning ildizlarini o'zgartirish orqali shakllanadi. Misollar: quvonchli qo'shiq (quvonchli qo'shiq) — kuchli ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadigan qo'shiqni tasvirlash uchun yaratilgan

kombinatsiya. G'am quvnoq (qayg'uli quvnoq) — kayfiyatning ikkilikligini yetkazadigan okkazonalizm.

Xulosa. Madaniyat okkazonalizmni shakllantirish va idrok etishda muhim rol o'ynaydi. Til ijodkorligi ko'pincha jamiyatning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Masalan, ingliz tilida okkazonalizm ko'pincha texnologik, siyosiy yoki ko'ngilochar sohalarida yaratiladi, chunki bu sohalar faol rivojlanmoqda. O'zbek tilida okkazonalizmlar ko'pincha she'riy va kundalik nutqda paydo bo'ladi, bu boy og'zaki madaniyat an'analari bilan bog'liq. Ingliz tili: selfie — bu dunyoga mashhur bo'lgan va raqamli davrni tavsiflovchi so'z. O'zbek: selfi hushlik mahalliy

hissiy baholovchi rangga ega bo'lgan so'zning o'zbek tiliga moslashuvi.

Okkazonalizmlar nafaqat so'z boyligini boyitibgina qolmay, balki ona tilida so'zlashuvchilarning dunyoqarashini ifoda eta oladigan til ijodining noyob vositasidir. Ularning ingliz va o'zbek kabi turli tizimli tillardagi tahlili strukturaviy va madaniy xususiyatlar yangi so'zlarni yaratish jarayoniga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. Okkazonalizmni o'rganish tilshunoslik uchun juda muhimdir, chunki u til ijodining universal va o'ziga xos mexanizmlarini tushunishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Grishcheva E.S. Elokutiv maydon nazariyasi doirasida leksik okkazonalizmning tarkibiy-semantik va funksional tavsifi (filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi). 2017.
2. Kovalenko, K. V.A. I. Soljenitsin proza lug'atining okkazonalizmi. Rossiya davlat pedagogika universitetining gazetasi A. I. Gertsen (38). 2019. 166172.
3. Rudinskas, A. G. Okkazonalizmlar va ularni yaratish usullari. Belarus davlat universiteti gazetasi. 4-seriya. (1)2020. 45-52.
4. Bektesheva A. V., & Bortnikov V. I. (2019). Velimir Xlebnikovning "kulgi bilan sehrlash" she'ridagi turli til darajasidagi okkazonalizmlar. The Til. Madaniyat. Matn: ilmiy ishlar to'plami (15-25 betlar).

Husniddin TOJIYEV,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

TALABALARNI TA'LIM JARAYONIDA VARIATIV YONDASHUVGA O'RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya: dunyoda fan-texnika, texnologiyalarning shiddatli rivoji bilan oliy ta'lim jarayonida o'zgaruvchan ta'lim muhitiga moslashtirilgan, yangi va zamonaviy variativ ta'lim shakllarini yaratish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Jumladan, talabalarni pedagogik faoliyatga texnologik, metodik, amaliy tayyorlashda ta'limning turli-tuman shakllaridan foydalanish tizimini takomillashtirish, didaktik jarayonda integrativ, differensial, virtual ta'lim shakllarining ustuvorligini ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: ta'lim, variativlik, variativ asosida yondashuv, metodologiya, ta'lim samaradorligi, o'quv jarayoni, innovatsion usullar, pedagogik qarashlar.

Annotation: with the rapid development of science and technology, scientific research is being conducted in the higher education process to create new and modern forms of education adapted to the changing educational environment. In particular, improving the system of using various forms of education in the technological, methodical, and practical training of students for pedagogical activities, ensuring the priority of integrative, differential, and virtual forms of education in the didactic process is of urgent importance.

Key words: education, variation, approach based on variation, methodology, educational efficiency, educational process, innovative methods, pedagogical views.

Аннотация: в условиях быстрого развития науки и техники в процессе высшего образования проводятся научные исследования с целью создания новых и современных форм образования, адаптированных к изменяющейся образовательной среде. В частности, актуальное значение имеет совершенствование системы использования различных форм обучения в технологической, методической и практической подготовке студентов к педагогической деятельности, обеспечение приоритета интегративной, дифференциальной и виртуальной форм обучения в дидактическом процессе.

Ключевые слова: образование, разнообразие, подход, основанный на разнообразии, методология, эффективность образования, образовательный процесс, инновационные методы, педагогические взгляды.

Kirish. Jahonda globallashtirish jarayonlarining intensivlashuvi shaxsda pedagogik qarashlarning barqarorligini ta'minlashga bo'lgan e'tiborni yanada

kuchaytirib, ta'lim tizimida variativ modellashtirishga bo'lgan ehtiyojning ortib borishiga sabab bo'lmoqda. Xususan, pedagogik ta'lim jarayonining variativ

modellarini ishlab chiqish va pedagogik jarayonda amaliy foydalanish natijalari bo'yicha AQSh, Yaponiya, Angliya, Germaniya, Finlyandiya, Janubiy Koreya kabi mamlakatlar yetakchilik qilmoqda. Bu kabi rivojlangan davlatlardagi xorijiy tajribalar bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik ko'nikmalarini shakllantirishda variativ modellashirishdan foydalanish jarayonini takomillashtirish hamda pedagogik qadriyatlar asosida rivojlantirish muhim.

Talabalarni ta'lim jarayonida variativ asosida yondashuvga o'rgatish metodikasining dolzarbligi, zamonaviy ta'lim tizimlarining rivojlanishi va global ijtimoiy o'zgarishlar sharoitida yanada oshadi. Bugungi kunda talabalar, nafaqat bilim olish, balki mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini egallashlari zarur. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim jarayonida innovatsion va variativ asosida yondashuvlarni joriy etishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili. Bilamizki, kishilik jamiyati taraqqiyotining turli davrlarida ustoz va murabbiylar oldiga qo'yiladigan talablar, ularning mahorati, e'tiqodini shakllantirish muammosining turli yo'nalishlari, xususiyatlari yuzasidan ilmiy asoslangan g'oyalar, fikrlar, qarash va yondashuvlar bayon etilgan. Jumladan, zamonaviy pedagogika fanining ibtidosi bo'lgan xalq pedagogikasi va eng qadimgi milliy-ma'naviy qadriyatlar – "Avesto", O'rxun-Yenisey yodgorliklari, Qur'oni karim va Hadisi sharifda, Markaziy Osiyo allomalari – Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Nasriddin Tusiy, Kaykovus, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur hamda jadid ma'rifatparvarlari – Abdulla Avloniy, Maxmudxo'ja Behbudiy, Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov kabilarning yozgan darsliklari, risolalari, ilmiy maqolalarida yosh avlod tarbiyasi va pedagogik kasbining jamiyat taraqqiyotidagi o'rniga alohida e'tibor qaratilgan.

Xorijlik olimlardan Kvintilian, Y.A.Komenskiy, Djon Lokk, I.G.Pestalossi, A.Disterverg va so'nggi yillarda Aleks Mur, A.M.Malkoln, D.Dikson, J.Gaillardlar pedagogik faoliyatni tashkil etishning ilmiy va amaliy jihatlarini yuzasidan tadqiqotlar olib borgan.

Tahlil va natija. Talabalarni ta'lim jarayonida variativ asosida yondashuvga o'rgatish metodikasini takomillashtirish, ta'lim sohasida o'zgaruvchan ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik muhitga moslashish zaruratidan kelib chiqadi. O'tgan asrning oxiridan boshlab, ta'lim sohasida innovatsion yondashuvlar va metodologiyalar kengayib bormoqda. Masalan, Vygotskiy va Piaget kabi psixologlar, ta'lim jarayonida talabalar o'rtasidagi ijtimoiy o'zaro ta'sirning ahamiyatini ta'kidlaganlar. Ularning ishlariga ko'ra, ta'lim jarayoni faqat bilim berishdan iborat emas, balki talabalar o'rtasidagi fikr almashish va hamkorlik orqali amalga oshirilishi lozim.

Shu bilan birga, 21-asr ta'limida "oqilona o'rganish" (smart learning) va "ta'lim 0" kabi yangi yondashuvlar paydo bo'ldi. Bu yondashuvlar, talabalarni mustaqil

fikrlashga, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. O'z navbatida, bunday metodlar, ta'lim jarayonida variativ asosida yondashuvni tatbiq etishga imkon beradi.

Yangi yondashuvlarni taqdim etish jarayonida, talabalar uchun shaxsiylashtirilgan o'qitish muhim ahamiyatga ega. O'z-o'zini boshqarish va o'z maqsadlariga erishish uchun talabalarni rag'batlantiruvchi metodlar, masalan, gamifikatsiya, loyiha asosida o'qitish va interaktiv o'qitish usullari, o'zaro ta'sirni oshirishga yordam beradi. Bunday yondashuvlar, talabalar o'rtasida raqobatni kuchaytiradi va o'zaro yordamni rag'batlantiradi.

Mamlakatimizda ta'lim sohasi oldiga qo'yilayotgan davlat va ishlab chiqarish talablari uni tez sur'atlarda o'zgartirish, ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga katta e'tibor qaratildi. Xususan, oliy ma'lumotli pedagog kadrlarni tayyorlash, ularning uzluksiz malakasini oshirish hamda ta'lim tizimida variativlik, integrativlik, differensiallik tamoyillarining ustuvorligini qaror toptirish, ta'lim sohasida faoliyat olib borayotgan pedagogik kadrlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash kabi ishlar tizimli va izchil amalga oshirilib kelinmoqda. "Bugun har bir o'qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta'lim, ilm-fan sohasidagi eng so'nggi ijobiy yangiliklarni o'quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so'z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimiz eng ilg'or vakillari bo'lishlari kerak". Ushbu vazifalarni amalga oshirishda talabalar pedagogik e'tiqodini shakllantirish muammosining nazariyasini tizimlashtirish, pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuvlarning ta'lim sifatini oshirish va talabalarni kelajakda muvaffaqiyatli ijtimoiy faoliyatga tayyorlashdagi ro'lida namoyon bo'ladi. Variativ asosida yondashuvni ta'lim jarayoniga kiritish, nafaqat talabalar bilimini, balki ularning ijodiy va analitik fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishiga, kelajak avlodni zamonaviy ijtimoiy talabalar bilan moslashtirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, talabalarga variativ asosida yondashuvni o'rgatish, nafaqat o'zlarini anglashlariga yordam beradi, balki ularning ijtimoiy va professional muvaffaqiyatlarini ta'minlaydi. Bu, ta'lim jarayonining yangiligi va ahamiyatini yanada oshiradi.

Tadqiqot natijalari, zamonaviy ta'lim metodlarini qo'llashning ahamiyatini ko'rsatadi. Talabalarni ta'lim jarayonida variativ asosida yondashuvga o'rgatish, nafaqat ularning o'z bilimlarini oshirishga, balki ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shuningdek, bu jarayon, talabalarni zamonaviy ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga tayyorlaydi.

Ijodiy fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishi, variativ asosida yondashuvni qo'llagan talabalar o'rtasida

aniq ko'rinadi. Ular real hayotiy muammolarni hal qilish jarayonida ijodiy yondashuvlarni qo'llashga muvaffaq bo'lishdi. Bu natijalar, ta'lim jarayonida o'zaro ta'sir va hamkorlik muhimligini ko'rsatadi, chunki talabalar birgalikda ishlash orqali yangi g'oyalar va yechimlarni topishga qodir bo'ladilar.

Ta'lim samaradorligining ortishi, olingan natijalar orqali aniq ko'rsatildi. Talabalar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini qo'lga kiritdilar va bu ularning bilim darajasini oshirishda katta rol o'ynadi. Ta'lim jarayonida variativ asosida yondashuvni tatbiq etish, talabalarni zamonaviy ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarga moslashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari, o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi. Innovatsion metodlarni qo'llash, o'zaro ta'sirni rag'batlantirish va individual yondashuvni ta'minlash orqali ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish mumkin. O'qituvchilar, o'z pedagogik yondashuvlarini takomillashtirish va o'quv jarayonini yanada marhamatli qilish uchun o'z tajribalaridan foydalanishlari lozim.

Ushbu tadqiqotning ilmiy ahamiyati ham alohida e'tiborga molikdir. Olingan natijalar, variativ asosida yondashuv va ta'lim jarayonidagi innovatsion metodlar

bo'yicha nazariy asoslarni takomillashtirishga xizmat qiladi. Bu, ilmiy tadqiqotlar va pedagogik tajribalar uchun yangi yo'nalishlar ochadi. Kelajak avlodlar uchun ilmiy poydevor yaratish, zamonaviy ta'lim metodlarini tatbiq etish orqali ta'lim tizimini innovatsion rivojlantirishga yordam beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari, talabalarni ta'lim jarayonida variativ asosida yondashuvga o'rgatish metodikasining samaradorligini va uning ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan ahamiyatini ko'rsatadi. Olingan natijalar, talabalarining motivatsiyasini oshirish, ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish, o'zaro ta'sir va hamkorlikni kengaytirish, hamda ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy yondashuvlarning muhimligini ta'kidlaydi.

Talabalar motivatsiyasining oshishi, ta'lim jarayonida innovatsion metodlarni qo'llash orqali erishilgan natija bo'lib, bu jarayonda o'zaro hamkorlik va fikr almashishning ahamiyati alohida ta'kidlangan. O'quv jarayonida talabalar o'rtasida o'zaro ta'sirni oshirish, ularning jamoaviy ruhini rivojlantirishga yordam beradi. Bu esa, talabalarining o'z-o'zini anglashlari va o'z qobiliyatlarini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: "Ўзбекистон", 2021. 229-б.
2. Очилов М. Муаллим - қалб меъмори. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001. 432-б.,
3. Джураев Р.Х. Таълимда интерфаол технологиялар. – Тошкент, ЎзПФТИ. 2010. 133- б.
4. Қаҳҳоров С.Қ., Жўраев Ҳ.О. Медиатаълимнинг ривожланиш босқичлари // Педагогик маҳорат. – Бухоро, 2017. 1-сон. 36–39-б.
5. Фафорова Т. Бошланғич таълим самардорлигига эришишнинг педагогик шарт-шароитлари. – Тошкент, 2016. 128-б.
6. Шодиев Р.Д. Дидактические основы реализации проблемы понимания в учебно-познавательной деятельности. 13.00.01. -Теория и история педагогики. Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Ташкент, 2004. –284 с.
7. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари. Пед. фанл. докт. дисс. ... – Тошкент, 2003. 276- б.
8. Piaget, J. (1970). The science of education and the psychology of the child. Viking Press.

Umida USMONOVA,
Renessans ta'lim universiteti
Filologiya fakulteti o'qituvchisi

O'ZBEK TILINING IZOHLI LUG'ATIDA ESKIRGAN OT SO'ZLARINING BERILISHI

Annotatsiya: ushbu maqola o'zbek tilining izohli lug'atida eskirgan ot so'zlarning berilishiga bag'ishlangan. Eskirgan ot so'zlar xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi muhim qatlam hisoblanadi. Maqolada bunday so'zlarning izohli lug'atlardagi taqdimoti, ma'no izohlari, kelib chiqishi va qo'llanilish kontekstlari tahlil qilingan. Shuningdek, eskirgan ot so'zlarning tasnifi va ularning zamonaviy til rivojlanishidagi ahamiyati ochib berilgan. Mazkur tahlil orqali lug'atlar til tarixini saqlash va boyitishda naqadar muhim rol o'ynashi namoyon etilgan.

Kalit so'zlar: *eskirgan so'zlar, ot so'zlar, izohli lug'at, o'zbek tili, arxaizmlar, tarixiy so'zlar, til boyligi.*

Аннотация: данная статья посвящена представлению устаревших существительных в толковом словаре узбекского языка. Устаревшие существительные представляют собой важный пласт, отражающий историческую, культурную и общественную жизнь народа. В статье анализируется представление таких слов в толковых словарях, их значения, происхождение и контексты употребления. Также раскрыта классификация устаревших слов и их значение в развитии современного языка. Этот анализ показывает, насколько важную роль словари играют в сохранении и обогащении истории языка.

Ключевые слова: *устаревшие слова, существительные, толковый словарь, узбекский язык, архаизмы, исторические слова, языковое богатство.*

Annotation: this article is devoted to the presentation of obsolete nouns in the explanatory dictionary of the Uzbek language. Obsolete nouns are an important layer reflecting the historical, cultural and social life of the people. The article analyzes the presentation of such words in explanatory dictionaries, their meaning explanations, origin and context of use. It also reveals the classification of obsolete words and their importance in the development of the modern language. This analysis shows how important a role dictionaries play in preserving and enriching the history of the language.

Key words: *obsolete words, nouns, explanatory dictionary, Uzbek language, archaisms, historical words, linguistic richness.*

O'zbek tili boy va rang-barang lug'at tarkibiga ega bo'lib, uning muhim qatlamlaridan biri eskirgan so'zlardir. Bu so'zlar asosan o'tgan davrda faol qo'llanilib, bugungi kundagi nutqda kamdan-kam uchraydi. Ular xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy merosini aks ettiradi. Ayniqsa, eskirgan ot so'zlar ma'lum bir tarixiy davrning madaniyatini, turmush tarzini va dunyoqarashini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Ularning O'zbek tilining izohli lug'atlarida berilishi esa bu so'zlarni nafaqat saqlab qolish, balki o'rganish va kelajak avlodlarga yetkazishning samarali usuli hisoblanadi. Izohli lug'atlar tilning nafaqat amaliy, balki tarixiy jihatlarini ham aks ettiradi. Eskirgan ot so'zlarni lug'atga kiritish jarayonida ularning ma'nosi, kelib chiqishi va qo'llanilish konteksti batafsil bayon etiladi. Masalan, "sipoh" so'zi lug'atda "askar", "jangchi" ma'nosida keltiriladi va uning asosan o'rta asrlarda ishlatilgani qayd etiladi. Shu bilan birga, lug'at bunday so'zlarning zamonaviy ekvivalentlarini ko'rsatib o'tadi, bu esa foydalanuvchilarga tarixiy va zamonaviy nutq o'rtaqidagi bog'liqlikni anglashga yordam beradi.

Eskirgan ot so'zlarni izohli lug'atga kiritish jarayonida

ular qo'llanilgan davrning o'ziga xos ijtimoiy va madaniy xususiyatlari ham inobatga olinadi. Masalan, "sarbador" so'zi "mustaqillik uchun kurashgan shaxs" sifatida izohlanadi va bu so'z o'z davrida ijtimoiy-siyosiy harakatni anglatgani ko'rsatiladi. Bu kabi izohlar so'zning tarixiy ahamiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Izohli lug'atlarda eskirgan ot so'zlar asosan ikki guruhga ajratiladi: arxaizmlar va tarixiy so'zlar. Arxaizmlar zamonaviy nutqda ekvivalentiga ega bo'lgan, biroq kam ishlatiladigan so'zlardir. Masalan, "musofir" (sayohatchi) yoki "zamona" (davr). Tarixiy so'zlar esa o'z davrining ijtimoiy tuzilmasiga xos bo'lib, bugungi kunda foydalanilmaydi. Masalan, "begi" (qabila boshlig'i) yoki "shahanshoh" (podshohlarning podshohi). Bunday tasnif so'zlarni izohlashda ularning semantik va funksional xususiyatlarini to'liq yoritish imkonini beradi. Bundan tashqari, lug'atlarda bunday so'zlarning qo'llanilish namunalari keltirish ham muhimdir. Masalan, Alisher Navoiy yoki Boburning asarlaridan misollar keltirish orqali eskirgan ot so'zlarning o'sha davrdagi ahamiyati ochib beriladi.

Eskirgan ot so'zlar izohli lug'atlar orqali tilning

boyligini namoyish etadi. Ularning izohlanishi tilshunoslik, tarix va madaniyat sohalarida ilmiy izlanishlar olib borishda qo'llaniladi. Bundan tashqari, bu so'zlar adabiy va badiiy nutqni boyitish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Masalan, adabiy asarlarda eskirgan so'zlardan foydalanish matnga tarixiy muhitni singdirishga yordam beradi. Shuningdek, eskirgan so'zlarning lug'atlardagi izohi yangi avlod uchun tarixiy xotira vazifasini bajaradi. Bu so'zlar milliy o'zlikni anglash va tilning tarixiy ildizlarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. O'zbek tilining izohli lug'atida eskirgan ot so'zlarning berilishi tilni boyitish va uning tarixiy qatlamlarini saqlash uchun katta ahamiyatga ega. Lug'atlar bunday so'zlarning nafaqat ma'nosini, balki ularning kelib chiqishi va qo'llanilish xususiyatlarini ham yoritadi. Bu esa milliy til va madaniyatni rivojlantirish, tarixiy merosni saqlash va avlodlarga yetkazishning muhim vositasidir. Eskirgan so'zlarni o'rganish va lug'atlarga kiritish jarayonini davom ettirish o'zbek tilining mavqeyini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Eskirgan ot so'zlarning izohli lug'atlardagi o'rganilishi tilning rivojlanish dinamikasini yoritishda katta ahamiyatga ega. Bu so'zlar til tarixini o'rganish jarayonida muhim ilmiy manba sifatida xizmat qiladi. Tilshunoslikda eskirgan so'zlar til rivojlanishining alohida bosqichlarini belgilovchi marker sifatida qaraladi. Masalan, "sahhof" (kitob tiklovchi) yoki "zargar" (oltin va qimmatbaho buyumlar ustasi) kabi so'zlar o'sha davr kasb-kor tarmoqlarining xilma-xilligini aks ettiradi. Bu so'zlarning bugungi kunda ishlatilish darajasi pasaygan bo'lsa-da, ular tarixiy tahlil orqali zamonaviy til va madaniyatni boyitishda davom etmoqda. Lug'atlardagi izohlar eskirgan so'zlarning kelib chiqishi, qachon va qanday ma'noda ishlatilgani haqida muhim ma'lumotlarni beradi. Shuningdek, bunday so'zlarning eski va yangi ma'nolarini taqqoslash orqali tilning semantik o'zgarishlarini chuqurroq tahlil qilish imkoniyati yaratiladi.

O'zbek tilining izohli lug'atlari faqatgina so'zlarning ma'nosini yoritib bermaydi, balki ular orqali xalqning tarixiy va madaniy hayoti aks ettiriladi. Lug'atlar bu so'zlarning saqlanishida asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Masalan, "xazinabon" (xazina boshqaruvchisi) kabi so'zlarning izohlari ularning tarixiy ijtimoiy funksiyalari haqida tasavvur beradi. Bundan tashqari, izohli lug'atlar o'quvchilarga eskirgan

so'zlarning yangi nutqiy muhitda qayta tiklanish imkoniyatlarini taqdim etadi. Lug'atlarda keltirilgan misollarning badiiy yoki tarixiy matnlardan olinishi bu so'zlarning o'z davridagi ahamiyatini yanada yaqqolroq ko'rsatadi. Masalan, Alisher Navoiy yoki Zahiriddin Muhammad Bobur kabi adiblarning asarlaridan misollar berilishi bu so'zlarni tarixiy kontekstda yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Eskirgan ot so'zlarning izohli lug'atlardagi roli ta'lim va madaniyat sohalarida ham muhimdir. O'quv dasturlarida bunday so'zlarni o'rganish o'quvchilarga tilning tarixiy qatlamlarini anglashga, boy madaniy merosni o'zlashtirishga yordam beradi. Misol uchun, tarix darslarida "sharbatdor" (saroy xizmatkori) yoki "yovmut" (bosqinchilar) kabi so'zlarni o'rganish o'sha davr madaniyati va ijtimoiy hayotini tushunishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Madaniy tadbirlarda eskirgan so'zlardan foydalanish esa xalqning tarixiy xotirasini uyg'otish va milliy g'ururni oshirishda xizmat qiladi. Jumladan, teatr sahnalari yoki tarixiy filmlarda eskirgan so'zlarni qo'llash o'sha davr muhitini jonlantirishga imkon beradi. Yuqoridagilardan kelib chiqib, aytish mumkinki, eskirgan atamalarni o'rganish va ularning leksikografik talqinini yaratish o'zbek tilining madaniy va ilmiy qirralarini ochib beruvchi muhim ilmiy-ijodiy yo'nalishdir. Bu nafaqat milliy tilni saqlashga, balki uni xalqaro maydonga olib chiqishga ham xizmat qiladi. Eskirgan atamalarning mazmuni va ularning zamonaviy tilda qo'llanilishi bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar til boyligini kengaytirib, kelgusi avlodlar uchun qimmatli manba bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, bu boradagi izlanishlarni davom ettirish va ularni yanada kengaytirish o'zbek tilshunosligining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Eskirgan ot so'zlarning izohli lug'atlardagi berilishi o'zbek tilining boyligini saqlab qolish va avlodlarga yetkazishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bunday so'zlarni chuqurroq o'rganish va ularga oid ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish tilning rivojlanish dinamikasini yaxshiroq tushunish uchun xizmat qiladi. Bundan tashqari, lug'atlarning zamonaviy versiyalarini yaratishda eskirgan so'zlarning qo'llanilish sohasini kengaytirish va ularni yangi nutqiy vaziyatlarga moslashtirish dolzarb masalalardan biridir. Shu sababli, eskirgan ot so'zlarni izohli lug'atlarda yanada batafsil va mazmunli ko'rsatish o'zbek tilshunosligining muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamajonov N. T. Eskirgan atamalarni leksikografik tahlil qilish usullari. Til va adabiyot ilmiy jurnali, 34(3). 2020.45 – 57.
2. Mukarramov O.K. Leksikografiyada eskirgan atamalarning qayta tiklanishi. O'zbekiston tilshunoslik jurnali. 12(1). 2022.23–35.
3. Yuldasheva S. Z. O'zbek tili lug'atlarida tarixiy qatlamlarni o'rganish muammolari. Filologiya masalalari bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami, 8(4). 2018.67–78.
4. Zohidov, A. R. O'zbek tili va uning rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: Fan, 2005.

Adham MUSURMONQULOV,
Termiz davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi
adhammusurmonqulov76@gmail.com

UYADOSHLIKKA YONDOSH BO'LGAN LEKSIK-SEMANTIK MUNOSABAT TURLARINING TASNIFI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tilshunosligi doirasidagi so'zlararo ma'noviy munosabatlar haqida, jumladan, uyadoshlikka alohida to'xtalib, atroflicha fikr-mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, uyadoshlikning boshqa leksik-semantik turlari bilan o'xshash hamda farqli jihatlari haqida ilmiy-nazariy qarashlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: uyadoshlik, leksik-semantik munosabat, paradigma, sinonimik (ma'nodoshlik), giper-giponimik (jism-tur), xolo-meronimik (butun-bo'lak), graduonimik (leksik darajalanish), funksionimik (vazifadoshlik) munosabatlar.

Аннотация: в данной статье приводятся подробные мнения о семантических отношениях между словами в рамках узбекского языкознания, в том числе особое внимание уделяется вложенности. Также изложены научно-теоретические взгляды на схожие и различные аспекты вложенности с другими лексико-семантическими типами.

Ключевые слова: вложенность, лексико-семантическая связь, парадигма, синонимические (семантические отношения), гипергипонимические (телосложение), голомеронимические (целые), градуонимические (лексическое ранжирование), фунонимические (функциональные) отношения.

Annotation: this article provides detailed opinions on the semantic relationships between words within the framework of Uzbek linguistics, including special attention to nesting. Scientific and theoretical views on similar and different aspects of nesting with other lexical-semantic types are also presented.

Key words: nesting, lexical-semantic connection, paradigm, synonymous (semantic relations), hyperhyponymic (physique), holomeronymic (integers), graduonymic (lexical ranking), funonymic (functional) relations.

Insoniyat borliqdagi barcha narsa va hodisalarni o'zining sezgi a'zolari yordamida his qilishi hamda butun tushunchalarni ong orqali idrok qila olishi, ularni guruhlab, mavzuviy to'dalarga jamlagan holda tafakkur qilish imkoniyatiga egadir. Aqliy salohiyati mavjud bo'lganligi bilan olamdagi boshqa jonzotlardan ustun turadi va ularni o'z izmiga bo'ysundira olish imkoniyatiga egadir.

"Inson va olam" makromaydonini quyidagi to'rtta qismga ajratib yuborish mumkin:

I. "Insonning shaxsi (tashqi jihati) bilan bog'liq semantik maydon.

II. Insonning ruhiy olami (ichki jihati)ni ifodalovchi leksemalarning semantik maydoni.

III. Insonning insonlarga bo'lgan munosabati (ijtimoiy aloqalari)ni ifodalovchi leksemalarning semantik maydoni.

IV. Ijtimoiy tuzilmalar (munosabatlar) yig'indisini ifodalovchi leksemalarning semantik maydoni.¹ Bu tasniflarning barchasida inson markaziy o'rinni egallashi ko'zda tutilgan. Til sohibi bo'lgan lisoniy shaxs tafakkurida olam va u bilan bog'liq hodisalar hamisha yonma-yon bo'lib kelgan hamda insonlararo muloqot asosida qaror topgan.

Munosabatlar deyilganda bir butunlikning tarkibiy qismlari oralig'idagi o'zaro aloqadorlik hamda bog'lanishlar tushuniladi. Bunday aloqalar turli-tuman

bo'lishi mumkin. "Til birliklarining shakli, ma'nosi yoki bajarayotgan vazifasiga qarab turib ular o'rtasidagi munosabatlar va aloqalarning bir nechta turini ko'rsatib o'tsa bo'ladi. O'zaro o'xshashlik va farqlilik bunday munosabatlarning asosiy ko'rinishlaridir."² Masalan, hayvon turlaridan bo'ri va qo'y leksemalarini bir yerga jamlovchi semalar mavjud. Bular: hayvon, tuyoqli ekanligi, ot turkumiga mansubligi, turdosh, aniq ot kabi belgilanadi. Umumiy hayvon semantik ma'nosida birlashishi bilan birga bu hayvonlarni inson bilan munosabatiga ko'ra ajratamiz, ya'ni yovvoyi va xonaki hayvonlarga ajraladi. Bo'ri leksemasi ov, ovchi, o'rmon, izg'imoq, ulimoq, qonxo'r kabi so'zlar bilan, qo'y leksemasi esa maramoq, cho'pon, qo'ra, qo'zichoq, qo'zilamoq, poda, o'tloq kabi leksik birliklar bilan asosan sintagmatik aloqaga kirishadi. Leksemalarning bog'lanish tizimi ularning o'ziga bog'liq emas, balki boshqa til birliklari bilan amalga oshadigan aloqa va munosabatiga qarab belgilanadi. Bu ikki leksik birlikda ma'no jihatidan qarama-qarshi ziddiyat qaror topishini ko'rsatadi. Mazmuniy uyadagi ziddiyat so'zlarning ma'noviy munosabatlari doirasidagi darajalanuvchi birliklarga bu jihati bilan o'xshashdir. Masalan, yosh, o'smir, yigit, o'rta yosh, keksa darajalanuvchi birliklarida yosh va keksa o'zaro zid keladi. Ya'ni darajalanish nuqtasining boshi va oxiri bir-biriga zid kelishi ba'zi holatlarda kuzatiladi.

Ne'matov H. va Rasulov R. kabi olimlarning e'tirof

1 Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. – Тошкент: Маънавият, 2004.102-б.

2 Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.13- б.

etishicha, til birliklari o'rtasidagi munosabatlarning uch turi mavjud:

1. O'xshashlik (paradigmatik) munosabatlar.
2. Pog'onali (iyerarxik) munosabatlar.
3. Qo'shnichilik (sintagmatik) munosabatlar.³

Semantik uyani hosil qilishda, asosan, paradigmatic hamda sintagmatik aloqalar muhim o'rin tutadi.

Paradigma so'zi grekcha namuna, o'rnak so'zlaridan olingan bo'lib, til sistemasi elementlarining yig'indisi ma'nosida ishlatiladi.⁴ Yoki tildagi o'xshashlik qatorlariga paradigma deyiladi.⁵ Paradigma termini tilda sistema bilan yonma-yon uchraydi, bog'liq holda qo'llaniladi. O'xshashlik asosidagi munosabatlarga nisbatan ham ishlatiladi.

"Prof. Nurmonov A. Leksik birliklar o'rtasidagi munosabatlarni a) bir sathga mansub bo'lgan birliklar munosabati; b) turli sathga mansub bo'lgan birliklar munosabati tarzida ikkiga ajratar ekan, paradigmatic munosabatlarni birinchi turga kiritadi va uni ikkinchi nom bilan uyadoshlik munosabati deb ham ataydi."⁶ Bu o'rinda professor Nurmonov A. paradigmatic munosabatlarni uyadoshlik munosabatlari sifatida o'rinli keltirganligini ta'kidlash zarur.

"Bir sathga mansub bo'lgan, qiymat jihatidan bir xil til birliklarining ma'lum umumiy belgi asosida bir guruh (uya)ga birlashuviga uyadoshlik munosabati deyiladi."⁷ Uyadoshlik munosabati leksik sathlarda keng tarqalgan munosabatdir. Ayniqsa, leksemalarning ma'nosi, ba'zan shakli ham bir uyaga birlashtirish uchun muhim belgi hisoblanadi. Leksemalarni bitta uya doirasida birlashtirishga xizmat qiladigan umumiy ma'no shu uyaga tegishli bo'layotgan birliklarning barchasi uchun tegishli bo'lishi lozim. Masalan, ot, qo'y, sigir, echki, it, mushuk leksemalarida hayvon umumiy semasi takrorlansa, chumchuq, bedana, kabutar, qarg'a, mayna, sa'va leksemalari uchun qush umumiy sema bo'lib xizmat qiladi. Har bitta uya sistema hisoblanadi. Umumiy ma'no asosida uyadoshlik qatori kichik uya (paradigmalar) ga ajralishi ham mumkin. Masalan, talaba, o'quvchi, o'qituvchi, professor, tadqiqotchi, kitob, ruchka, daftar, o'chirg'ich, parta, ma'ruza, kitob, qalam, mashg'ulot, doska, bo'r, xona kabi birliklar o'qish uyasi asosida bir umumiy semaga jamlanadi. Keltirilgan misollardan kitob leksemasini tahlilga olsak, yana ichki doirada tasnif etib, badiiy kitob, ilmiy darslik, monografiya, maqolalar to'plami, mundarija, bo'lim, bob, varaq, so'zboshi, muallif kabilarni *kitob* umumiy semasi ostida jamlash orqali

sistema ichida kichik sistema sifatida yuzaga keltirish mumkin.

Semantik maydondagi paradigma a'zolari o'rtasida keng tarqalgan munosabat turlarini quyidagilarga bo'lib yuborish mumkin.

1. Sinonimik (ma'nodoshlik) munosabati.
2. Giper-giponimik (jism-tur) munosabati.
3. Xolo-meronimik (butun-bo'lak) munosabati.
4. graduonimik (leksik darajalanish) munosabati.
5. Funksionimik (vazifadoshlik) munosabati.

6. Zidlik munosabati.⁸ Yuqorida keltirilgan so'zlararo ma'noviy munosabat turlarining har biri o'z doirasida mazmuniy uyalarni tashkil etadi. Tilshunoslikda ilmiy tasnif qilish ularni bir-biriga bo'lgan munosabatlarini ham o'rganishni talab etadi. Bu munosabat turlari leksikologiyaning o'rganilishi, mukammal tasnif qilinishi zarur bo'lgan qismidir. "Shaklan har xil, mazmunan bir xil so'zlar qatorining muayyan o'xshashlik asosida o'zaro bog'lanishi, bu birliklar orasidagi farqlar, ularning tabiati va yuzaga chiqish sabablari maxsus ilmiy ishlarda, o'nlab qo'llanma va darsliklarda o'z yechimini topgan."⁹ So'zlararo ma'noviy munosabat turlari ichida sinonimik qator boshqa turlarga nisbatan judayam keng o'rganilganligi fanda ilmiy isbotiga egadir. Sinonimik qatordagi birliklar ko'proq darajalanuvchi (graduonimik) birliklarga yaqinroq turadi. Sababi shuki, bu qatordagi birliklarda ijobiy yoki salbiy bo'yoq jihatidan ma'no o'sib borishi kuzatiladi. Masalan, toza – ozoda – pok leksemalari sinonimik qatorida darajalanish ham mavjud.

O'zida keng qamrovli paradigmalarni jamlaydigan munosabat turlaridan biri giper-giponimlardir. 1968-yili ingliz tilshunosi Layonz tomonidan giponimiya, giperonim, giponim so'zlari jins-tur munosabatini ifodalovchi atamalar sifatida tilshunoslikka olib kiritildi. Layonz 1977-yili Londonda bosilib chiqqan "Semantika" nomli kitobida giponimiya haqida mufassal ma'lumot bergan.¹⁰ O'zbek tilshunosligida ham bu hodisa bo'yicha olimlar Safarova R. tomonidan salmoqli ishlar qilingan. Uyadoshlikka aloqadorlik jihati giponimiyaning tashkil etuvchi uzvlari uyalarga, uyalarni to'dalarga, to'dalarni katta guruhlariga, semantik maydonlarga jamlash asosida jins-tur munosabati qaror topadi. Giponimiya va uyadoshlik hodisalari umumiylik-xususiylik jihatdan bir-biriga uzviy bog'liqdir. Masalan, qatra, felyeton, ocherk, novella, qissa, povest, roman giponimlari nasr giperonimiga uyadoshlik munosabati singari jamlanadi. Bu jihatdan ikki munosabat turi judayam bir-biriga yaqin. Yuqoridagi giponimik munosabatdagi birliklarda

3 Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.14-15-б.

4 Фомина М. И. Лексика современного русского языка. – М.: Высшая школа. 1973. – С. 31.

5 Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.15-б.

6 Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. – Тошкент: Маънавият, 2004.129- б.

7 Нурмонов А., Шаҳобиддинова Ш., Искандарова Ш., Набиева Д. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2001.9- б.

8 Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. – Тошкент: Маънавият, 2004.130- б.

9 Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.105- б.

10 Бу ҳақда қаранг: Новиков Л. А. Семантика русского языка. – М.: Высшая школа. 1982. – С. 241-242.

o'zaro miqdor, hajm jihatdan darajalanish kuzatiladi. Shu nuqtayi nazardan gipo-giperonimik munosabat uyadoshlikdan farqlanadi. Aslida darajalanish so'zlararo ma'noviy munosabatlarning barcha turida ba'zi o'rinlarida kuzatiladi. Biz bu qonuniyatni inkor etolmaymiz. Giper-giponimik munosabat semantik uyani hosil qilishda muhim vazifa bajaradi va yanada keng qamrovli tadqiq etilishni talab qiladi.

Yana bir yondosh hodisalardan biri partonimiya yoki xolo-meronimik munosabatdir. Xususan, rus olimi M. V. Nikitin "butun" tushunchasini xolonim (grek. holos – butun so'zidan) "qism"ni meronim (grek – ter qism

so'zidan) yoki partonim (grek. partos-bo'lak, qism so'zlaridan) deb atashni taklif qiladi.¹¹ Borliqdagi barcha predmet, vositalar butunliklardan tashkil topgandir. Bu butun-bo'laklik munosabati, albatta, leksikamizda aks etadi va tadqiq etilishi lozimdir. Partonimik munosabat ham yuqoridagi giponimik munosabatga o'xshashdir. Giperonim tarkibidagi giponimlar bir-biriga zid qo'yilsa, partonimik qism tarkibidagi uzvlar umumlashgan holda butunlikning yig'indisini tashkil qiladi. Masalan, palto so'zini butunlik deb qarasak, uning qismlari bo'lgan yoqa, yeng, cho'ntak, tugma, mo'yna kabi birliklar butunlikni tashkil etuvchi qismlardir.

11 Никитин Н. В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа. 1988. – С. 88.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Фомина М. И. Лексика современного русского языка. – М.: Высшая школа. 1973.
2. Собиров А. Ўзбек тилининг лексик сатҳини системалар системаси тамойили асосида тадқиқ этиш. – Тошкент: Маънавият, 2004.
3. Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.
4. Никитин Н. В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа. 1988
5. Новиков Л. А. Семантика русского языка. – М.: Высшая школа. 1982
6. Нурмонов А., Шаҳобиддинова Ш., Искандарова Ш., Набиева Д. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2001.

Maftuna SHOMURODOVA,
O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi,
O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti mustaqil tadqiqotchisi

O'ZBEK MUMTOZ ADABIYOTSHUNOSLIGIDA SADRIDDIN AYNIYNING O'RNI

Annotatsiya: o'zbek mumtoz adabiyotshunosligi o'zining paydo bo'lish tarixi va takomiliga ega. Bunda ko'plab zahmatkash olimlarning hissasi bor. Mana shunday adabiyotshunoslardan biri o'zbek va tojik tillaridagi ilmiy, badiiy, tarixiy va diniy merosining salmog'i va nufuzi jihatdan o'z davridagi boshqa ijodkorlardan ajralib turuvchi Ustad Sadriddin Aynidir. Maqolada Ayniyning o'zbek mumtoz adabiyotshunosligiga doir tadqiqotlari, qo'shgan hissasi tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Ayniy, klassik adabiyot, adabiy muhit, ijod, zullisonayn, shoir, tazkira, an'ana, uslub.

Аннотация: узбекское классическое литературоведение имеет свою историю возникновения и развития. В это внесли свой вклад многие трудолюбивые ученые. Одним из таких литературоведов является Устад Садриддин Айни, который выделяется среди других творцов своего времени значимостью и влиянием своего научного, художественного, исторического и религиозного наследия на узбекском и таджикском языках. В статье анализируется научное творчество Айни и ее вклад в узбекскую классическую литературу.

Ключевые слова: Айний, классическая литература, литературная среда, творчество, Зуллисонай, поэт, комментарий, традиция, стиль.

Annotation: uzbek classical literary criticism has its own history of emergence and development. Many hardworking scholars have contributed to this. One of such literary critics is Ustad Sadriddin Ayniy, who stands out from other creators of his time in terms of the weight and influence of his scientific, artistic, historical and religious heritage in the Uzbek and Tajik languages. The article analyzes Ayniy's research and contribution to Uzbek classical literary criticism.

Key words: Ayniy, classical literature, literary environment, creativity, zullisonayn, poet, tazkira, tradition, style.

Kirish. Adabiyot tarixida shunday siymalar borki, ular bamisoli mustahkam, muhtasham bir ko'priklardir. Ular salafilar an'alarining munosib davomchisi bo'ladilar, xalafilar uchun esa ma'naviy bir yorqin yo'l ochadilar. Adabiyotdagi shunday mas'uliyatli vazifani o'z yelkasida ko'targan zabardast ijodkorlardan biri shubhasiz, "Ayn", "Azg'ich", "Bir kechalik", "Futurist", "Bir musofir", "Buxorodan bir kishi", "Yolg'on ro'zador", "Yolg'onchi", "Zimg'oyib", "Idora", "Sifli", "Muhtoj", "Jununiy", shuningdek, "Buzina", "S.A." "S.M.", "Sarson", "Tolesiz", "Furtakigo'y", "Ro'zador", "Tayoq", "Battol" singari taxalluslar bilan ijod qilgan, O'zbekiston Fanlar Akademiyasi faxriy a'zosi (1943), filologiya fanlari doktori (1948), professor (1950), Tojikiston Fanlar Akademiyasi akademigi va birinchi Prezidenti (1951 – 1954), Tojikistonda xizmat ko'rsatgan fan arbobi (1940), Tojikiston Qahramoni unvoni (1998), O'zbekiston Respublikasining "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni (2001) sohibi, vatandoshimiz – USTOD Sadriddin Saidmurodzoda Ayniydir (1878-1954). Ayniy azaldan qondosh, jondosh bo'lgan o'zbek va tojik xalqlari hayotini yaqqalam qilib birlashtirdi, asarlarini shu ikki tilda yozib, zamonasida zullisonayn ijodkorlarning peshqadamiga aylandi. "Ayniy yaratgan ilmiy tadqiqotlarning hajmiga teng asarlar yozish, ehtimolki, ikki-uch zahmatkash olimning qo'lidano kelar" [2:279].

Asosiy qism. Savodxon, she'riyatga oshufta ota tarbiyasi; yoshlikdan xalq og'zaki ijodi namunalari bilan hamnafaslik; o'zining "Maktabi ko'hna" asarida tasvirlangan qishloq masjididagi maktabda, keyin qishloq imomi xotiniga tegishli qizlar maktabidagi tahsil; Buxorodagi Mir Arab, Olimjon, Badalbek, Xoji Zohid, Ko'kaldosh madrasalarida o'qish; qolaversa, Sadri Ziyodek zamonasining ilm peshqadamiga tegishli qo'lyozmalari to'plamidan iborat boy kutubxonadan foydalanish kabi ma'naviy va tarixiy sharoitlar Ayniydek mumtoz adabiyot bilimdonini shakllantirgan. Ayniyda o'zbek mumtoz adabiyotining tadqiqotchisi bo'lish uchun talab qilinadigan ko'pgina sifatlar mavjud edi. Jumladan olimning aqida ilmlari o'z aksini topgan "Tartil-ul Qur'on", "Tahsib us-sibyon", "Zaruriyyoti diniyya" nomli darsliklari muallifning nechog'li Qur'oni karim, hadisi sharif va shariat ilmlarining bilimdoni ekanligini dalillaydi. Ayniyning matnshunoslik borasidagi mahorati deyarli har bir ilmiy asarida o'z aksini topgan. Zotan, Ahmad Donishning "Navodir ul-vaqoe"sining asliyatini nusxalashda ishtirok etgan. Qolaversa, aksariyat qismini zullisonayn ijodkorlar tashkil etgan "Namunai adabiyoti tojik" nomli antologiyasini tuzishda 80 ga yaqin qo'lyozma, tazkiralalar va asarlardan foydalangan. Ayniy mumtoz adabiyotshunoslikning she'r va shoirlik haqidagi talab va me'zonlarini ham mukammal tarzda o'rgangan va o'zi ham bu borada barakali ijod qilgan. G'azal 152 ta, qit'a 25 ta, ruboiy 48 ta, muvashshah 5 ga yaqin, qasida 10 ta, masnaviy 12 ta, fard 20 ta, muxammas o'ndan ziyod, musaddas-tarkibban 3 ta,

musaddas-marsiya, tarje'band, muammo, chiston, tuyuq, adabiyoti parokanda, surud va badeha, kabi tur va janrlarda ijod. Sadriddin Ayniy asarlarida mumtoz adabiy atamalarga bergan izohlari bu sohaning mutaxassisligi darajasini yanada yuqorilatadi. Jumladan, Ayniy tomonidan tayyorlangan "Xamsa"ning ommabop qisqartma nashri izohlarida sahli munta'ne, kitobat, to'la o'xshatma, muammo kabi san'atlar qo'llangan misralar ta'rifida, monografik tadqiqotlarida bergan *tajohili orifona, ig'roq, tag'azzul, mulamma, tarje'band, sahli mumtane, vuqu'go'y, saj, yaxsh, fehrast* kabi san'atlar va atamalarga berilgan tavsiflar ham fikrimizni quvvatlaydi.

Ayniy yaratgan "Namunai adabiyoti tojik" antologiyasida tanlagan namunalari, tilga olingan ijodkorlarning shaxsiyati, ijodiga bergan baholari ham tuzuvchining bu borada uquvlligini dalillagan.

Ayniyda o'zbek mumtoz adabiyotining tadqiqotchisi bo'lish uchun talab qilinadigan ko'pgina sifatlar mavjud edi. Jumladan, Sharq mumtoz adabiyotining bosh manbai – din ekanligini hisobga olsak, olimning aqida ilmlari o'z aksini topgan "Tartil-ul Qur'on", "Tahsib us-sibyon", "Zaruriyyoti diniyya" nomli darsliklari muallifning nechog'li Qur'oni karim, hadisi sharif va shariat ilmlarining bilimdoni ekanligini dalillaydi. Qadimgi turkiy, arabiy, forsiy tillardagi asarlarni asliyatida o'qish yetuk adabiyotshunos bo'lishning shartlaridan sanaladi. Ayniyning ushbu tillar bilimdoni ekanligi Alisher Navoiy "Xamsa"sining qisqartma tabdilini shakllantirishida unga tuzgan 1500 ga yaqin so'zlar lug'ati va 443 o'rindagi izohlari, shuningdek, 15000 so'zdan iborat "Lug'ati nimtafsili tojikiy baroi zaboni adabii tojik" nomli lug'ati, Navoiy asarlariga tuzilgan lug'at uchun ham o'z maslahatlarini ayamaganligi kabi dalillar bilan isbotlandi. Uning zamon voqealari aks etgan ba'zi asarlari mumtoz ohanglarda yaratildi. Birgina Mahmudxo'ja Behbudiyning vafoti bilan yozilgan marsiyalar orasida Ayniy nazmi mumtoz ruhning ufurib turishi bilan boshqalaridan ajralib turadi. "*Behbudiy afandini esga tushirib, qatl va qatlgohiga xitoban*" she'rida foydalanilgan *madfun, maqtuli ahror, vahshoniyat, mahmani ashro, siyonat, fojira, mamkini ashrof, nakbat* kabi mumtoz adabiyotimizda qo'llanilgan birikma hamda so'zlarning osonlik bilan marjon singari terilgani shoirning qalami bu borada ancha charxlanganidan dalolat. Unda takrir, tanosib, istiora kabi san'atlar ham qo'llanilgan.

Ey madfuni insoniyat, ey maqtuli ahror!

Ey markazi vahshoniyat, ey mahmani ashro! –

Mazmuni: (Qatlgohga xitoban:) Ey insoniyatni dafn etuvchi, ey ozodlarni qatl qiluvchi, ey vahshiyliklar o'chog'i!

Ey devi jaholat uyi, ey qon-la to'lan g'or!

Shod o'l bu kun! Ammo bu kunning ertasi ham bor!

Shoir xitoblari davomida qatlgohni xalq dostonlarida, jumladan, Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida ham uchratish mumkin bo'lgan, fitnalari bilan Farhodni mahv etgan makkora ayol sifatida jonlantiradi:

*Ey qotila, ey fojira, ey fitnai Turon!
Turon eli fitnang ila bo'lsunmi parishon?!
...Qur'onni, shariatni ayog'ostida bosting,
Behbudiy kabi dohiyi Turonni-da osting!*

Ham irodasi, ham iymoni mustahkam Ayniy dard-u g'ami xalq, vatan, millat hasratiga tutashgan buyuk shaxsiyat edi. Uning qatlgoh manzarasida Turonning, shariati islomning taqdirini ko'rishi va ularning yuraklarga yetib boruvchi bir uslubda ifoda etilishi fikrlarimizni to'la quvvatlaydi. Aruzning hazaji musammani solim vaznida yozilgan yana bir marsiyasi *"Behbudiy ruhiga ithof (Shabi hijron havosig'a)"* deb nomlanadi. Unda:

*Saning tarixi davroning, saning osor-u urfoning,
Saning noming, saning shoning jahon qoldiqcha qolmasmu?*

*...Boshingni kesduran qotil, u badtiynat, u sangin dil,
Xudodan gar esa g'ofil, xaloyiqdan uyolmasmu?*
[3:256]–

kabi mumtoz ifodaga yo'g'rilgan, Ayniyning o'z ta'biri bilan aytganda, "jonso'z" misralar bor.

Ayniyning mumtoz adabiyot xususidagi fikrlariga maqola va monografiyalari tarkibida turli o'rinlarda duch kelamiz, Chunonchi, *"Tag'azzul – odatda qasidaning bosh qismida, asl maqsadga ko'chishdan oldin "tashbib" (shoir fikrini yoshartirish) deb ataladigan bir parcha keltiriladi. Agar tashbibda may, mahbub, ishq va yoshlik haqida gapirilsa, unga "tag'azzul" deyiladi*

Tilshunos Sobirjon Ibrohimovning xotirlashicha: "Navoiy lug'atining I tomi (70 bosma varaq hajmida) qo'lyozmasi tuziladi. Uni Ayniyning ko'ruvidan o'tkazish lozim bo'ldi ...qo'lyozmaning bir nusxasini men Samarqandga oborib domlaga topshirib keldim. U qo'lyozmani ko'rib, bir qancha qimmatli mulohazalari bilan bizga qaytardi", – deydi. Ish jarayonida ba'zi noaniq, bahsli masalalar chiqqanda Ayniy imkon topgan vaqtida borib, tegishli maslahatlar bergan. M.Hasanovning 1963-yil 8-mayda akademik shoir G'afur G'ulom bilan bo'lgan suhbatlarida ham shu mavzuda so'z boradi. G'.G'ulom: "Ayniy domla *iz'on, g'ulf, g'urfa, g'usl, hajjom, hayjo, hayza* kabi ko'plab so'zlarning ma'nolarini yozib yuborganlari hali esimda. Ayniyning arab, fors va turkiy tillarning ajoyib bilimdoni, mashhur sharqshunos va adabiyotshunos olim ekanligiga yana bir marta qoyil qolgan edik", deydi. Sadriddin Ayniyning Hamid Olimjonga yo'llagan bir maktubini yozishiga Abdurahmon Sa'diyning Alisher Navoiy haqidagi maqolasi sabab bo'ladi. Yoki Olim Sharafiddinovning 1939-yilda chop etilgan "Alisher Navoiy" monografiyasi nashridan so'ng Ayniyning qutlov maktubi bilan birga alohida olti varaqli taqriz maktubini ham olganligi navoiyshunoslik taraqqiyotida katta ahamiyatga molik. Ayniyning olim va adib shaxsiyati, murabbiy va jamoatchilik faoliyati bir-birini to'ldirgan va har sohada muvaffaqiyatni ta'minlagan. Davrining ma'rifatparvarlari Sadri Ziyo, Behbudiy, Abdulvohid Munzim, Abduqodir Shakuriy, Vadud Mahmud, Siddiqiy-Ajziy, Fitrat, Abdulla Qodiriylar bilan suhbatdoshligi va

darddoshligi uning ilmiy va badiiy asarlariga mavzu hamda g'oya tanlashida ta'sirini o'tkazgan.

Adabiyotshunos Abduqodir Hayitmetov "O'tgan asrning yigirmanchi yillarida o'zbek adabiyotshunoslari orasida: "Navoiy biz uchun kerakmi yoki kerak emasmi?" – degan masala yuzasidan bahs borar ekan, Sadriddin Ayniy 1926-yili tuzgan "Namunai adabiyoti tojik" tazkirasiga Navoiyning "Tuhfat ul-afkor" qasidasini ham kiritib, uning faqat o'zbek adabiyotining emas, balki fors-tojik adabiyotining ham buyuk namoyandasi ekanini ko'rsatgan va yuqoridagi mantiqsiz zararli bahsga amaliy javob bergan edi", – deya Ayniyning navoiyshunoslikdagi ulkan xizmatini xolis va to'g'ri baholagan. "Alisher Navoiy va tojik adabiyoti" maqolasi o'zbek tilida yozilgan bo'lib, sakkiz tomlik asarlarining sakkizinchi tomidan va "Ulug' o'zbek shoiri" (Maqolalar to'plami (Oybek tahriri ostida. – Toshkent, 1948.) nomli to'plamdan o'rin olgan. Olim Navoiyning fors-tojik adabiyoti ravnaqi yo'lidagi xizmatlarini e'tirof etadi. Ayniy maqolada quyidagi "Alisher Navoiyning tojikcha taxallusi", "Navoiyning fors-tojikcha devoni", "Mufradot" asari", "Navoiyning fors-tojik tilida yozdirgan asarlari", "O'sha zamondagi forsiy ijodkor yoshlarining o'sishiga Alisherning yordami", "Navoiyning fors-tojik adabiy merosi" kabi muhim 6 jihatga e'tiborini qaratib, har bir masalani o'ziga xos uslubda ochib berganligi misollar asosida ochib berildi. Ayniyning 1948-yilda chop etilgan "Alisher Navoiy" monografiyasi muallifga katta shuhrat keltiradi, shu yili himoyasiz filologiya fanlari doktori ilmiy darajasi hamda professor ilmiy unvoni bilan munosib ravishda taqdirlanadi. Bir necha o'rinlarda Navoiyning oqilona tadbiri tufayli Husayn Boyqaroning o'z hukumatini mustahkamlagani, kezi kelganda, jar yoqasidan saqlab qolgani dalillanadi. Monografiyada o'sha davrdagi boshqa tadqiqotlarda uchramaydigan "Alisherning kirim-chiqimi" "Navoiy zamonida hajv-satira va yumor" kabi masalalarga ham e'tibor qaratiladi.

Navoiy "Xamsa"si ilk bor, bir butun holda Sadriddin Ayniy tomonidan 1939-yilda nashrga tayyorlanishi va 1940-yilda lotinlashtirilgan o'zbek alifbosida hamda 1947-yilda qayta kirill alifbosida chop etilgan nusxalarining o'ziga xosliklari ochib berilgan. Dostonlardan aynan iqtiboslar asl matnning to'rtidan birini, ya'ni: 25502 baytdan – 5875 bayti yoki 23% olingan. Unda tarixiy shaxs, joy va hokazolar to'g'risidagi 443 o'rinda keltirilgan havolalar, dostonning nasriy hamda nazmiy o'rinlarini ba'zan asliyatga mos, ba'zan qisqartirishlar yoki batafsil sharhlar bilan berilishi, doston ichida keltirilgan hikoyatlarni aksariyat sodda tilda nasriy bayon qilinishi kabi tamoyillardan foydalangan. "Xamsa"si yakunida keltirilgan 1940-yil nashridagi 1572 ta, 1947-yildagi nashrda 1495 ta so'zdan iborat lug'at P.Shamsiyev, S.Ibrohimovlar tomonidan 1972-yilda "Navoiy asarlari lug'ati" chop etilguniga qadar iste'moldagi asosiy lug'at hisoblangan. Ushbu manba Navoiy asarlari lug'atini yaratishda poydevor bo'lgan,

ammo qiyosiy o'rganishdan ma'lum bo'ldiki, ba'zi so'zlar hatto keyingi lug'atda uchramaydi. Shuningdek, ayrim so'zlarning izohida Ayniyga xos aniqlik, soddalik hamda atroflicha yondashuv seziladi.

Ayniy turkiy, o'zbek va forsiy tillarda ijod qilgan zullisonayn shoirlar e'tirofiga diqqat qaratilgan "Tojik adabiyoti namunalari" antologiyasini yaratadi. Unga obyektiv sabablar va geografik chegaralar tufayli Movarounnahr va Turkistonda yashagan va bu joylar bilan aloqador bo'lgan 220 atrofidagi shoir, yozuvchi, tazkiranavis, ijodkor olimlar kiritilgan. Ayniy "Kulliyot"ining 16-jildi sifatida 2010-yili qayta chop etilgan "Namunalar" o'zbek tili, tarixi, mumtoz adabiyoti mag'zida vujudga keltirilgan, unda tilga olingan shoirlar yurtimiz sarhadlariga

mansub, vujudga kelganiga bir asr vaqt bo'lgan bo'lsa-da, ushbu qimmatli manba adabiyotshunosligimizda deyarli tadqiq etilmagan. Zullisonaynlik sharq mumtoz adabiyotining xos xususiyatlaridan biridir. Zero, "Tojik adabiyoti namunalari"da keltirilgan aksariyat shoirlar ikki tilda ijod qilgan. "Namunalar" vositasida Buxoro, Samarqand, Qo'qon va Xiva adabiy muhitiga mansub ijod namunalarining bir qismini yaxlit holda ko'rish imkoniyati yaratilgan. Navoiy, Amiriy, Nodira, Mashrab, Gulxaniy, Kasrat, Fazliy Namangoni, Rindiy, Zokirxo'ja, Fitrat, Siddiqiy-Ajziy kabilar hayotiga oid ma'lumotlar, ijodidan berilgan namunalar bugungi o'zbek adabiyotshunosligi uchun ham tazkiraning muhim manba ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sadriddin Ayniy. Namunai adabiyoti to'chik. – D.: Adib, 2010.
2. Ibrohim Haqqul. Taqdir va tafakkur. – Toshkent: Sharq, 2007.
3. Mahmudxo'ja Behbudiy. Tanlangan asarlar / To'plovchi, so'zboshi va izohlar muallifi Qosimov B. – Toshkent: Ma'naviyat, 2006.
4. Haqqulov I. Ayniy abadiyati // O'zbek tili va adabiyoti. 2003-yil. №5
5. Sadriddin Ayniy. Asarlar. Sakkiz tomlik, sakkizinchi tom. – T.: Badiiy adabiyot nashriyoti, 1967.
6. Valixo'jayev B. Ustod Ayniy merosi // O'zbek tili va adabiyoti. 2003-yil. №5
7. Hasanov M. Ayniy chamani. – T.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1981.

Guzal MARDIYEVA,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti
assistenti, SamDU tadqiqotchisi

URUSHDAN KEYINGI QAYTA TIKLANISH YILLARIDA ADABIYOT VA SAN'AT, HAMDA IJTIMOY TIKLANISH OMILLARI

Annotatsiya: ishchilar urushdan keyingi qayta qurish davrida ko'plab ijtimoiy va iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelishdi, masalan, past ish haqi, past turmush sharoiti va ishchi kuchi tanqisligi, adabiyotdagi o'zgarishlar va izchil xalq iqtilosiga ta'siri xususidagi fikrlar bayon etilgan. Ushbu maqolada mehnat harakati va iqtisodiy siyosat shu vaqt ichida ishchilar farovonligiga qanday ta'sir qilgani ko'rib chiqiladi va urushdan keyingi qayta qurishning uzoq muddatli oqibatlari va ishchilarning chidamliligiga, adabiy ta'limiga urg'u beriladi.

Kalit so'zlar: *adabiyot va san'at, iqtisodiy siyosat, ijtimoiy ta'minot, ish haqi islohotlari, ishchilar harakati, bandlik, sanoatni tiklash.*

Аннотация: работники столкнулись со многими социальными и экономическими проблемами в течение периода после войны, таких как низкая заработная плата и экономическая политика, изменения в рабочей силе и последовательные общественные термины и послевоенная реконструкция, долговечность и работники и работники подчеркиваются литературной подготовкой.

Ключевые слова: *литература и искусство, экономическая политика, социальное обеспечение, реформа заработной платы, работники, занятость, восстановление промышленности.*

Annotation: workers have faced many social and economic challenges during the post war period, such as low wages and economic policies, changes in labor and consistent public terms and post-war reconstruction and workers' durability and workers are emphasized on literary training.

Key words: *literature and art, economic policy, social security, salary reform, workers, employment, industrial recovery.*

Kirish. Ikkinchi jahon urushidan keyin urushdan keyingi qayta qurish bosqichi ijtimoiy va iqtisodiy islohotlar uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega edi. Ko'pgina mamlakatlar sanoat, infratuzilma va inson resurslarining vayron bo'lishi natijasida mehnatga layoqatli aholi uchun barqarorlikni saqlab, o'z iqtisodiyotini qayta qurish uchun kurash olib bordi. Kam ish haqi, past turmush sharoiti, oziq-ovqat tanqisligi va soliqqa tortiladigan ish sharoitlari ishchilar duch kelgan qiyinchiliklardan faqat bir nechtasi edi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun hukumatlar va xalqaro tashkilotlar bir qator siyosatlarini, jumladan, ijtimoiy ta'minot tashabbuslari, to'lovlarni o'zgartirish va mehnat islohotlarini amalga oshirdilar. Ushbu sa'y-harakatlarga qaramay, bandlik istiqbollari va mehnat sharoitlaridagi tafovut saqlanib qoldi, ayniqsa turli sohalaridagi ishchilar, shahar va qishloq joylari o'rtasida. Mehnat huquqlarining uzoq muddatli evolyutsiyasi ishchilar harakati tomonidan sezilarli darajada shakllantirildi, ular yuqori ish haqi va mehnat sharoitlarini yaxshilashda muhim rol o'ynadi. Dasturlarning samaradorligini va ishchi kuchining yangi iqtisodiy voqelikka moslashish qobiliyatini baholash uchun ushbu tadqiqot urushdan keyingi qayta qurish yillarida ishchilarning ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarini ko'rib chiqadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. “Abdulla Qodiriy (1894–1938) Tarixiy romanlari bilan tanilgan Abdulla Qodiriy o'zbek yozuvchiligidan kashshoflaridan biri hisoblanadi. Uning feodal jamiyatlardagi ijtimoiy qiyinchiliklar, muhabbat va mustaqillik uchun kurashni aks ettiruvchi “O'tkan kunlar” kitobi ilk o'zbek romani sifatida baholanadi”[1]. “Uning boshqa kitobi “Mehrobdan chayon”da esa zamonaviy o'zgarishlar va an'anaviy urf-odatlar o'rtasidagi ziddiyat hamda ma'naviy dilemma ko'rib chiqiladi”[2].

“Cho'lpon, 1897-1938 Milliy uyg'onish va o'zbek modernizmi Cho'lpon ijodi bilan mustahkam bog'langan. U o'zining “Kecha va kunduz” asarida mustamlakachi hokimiyat sinovlari, xalqning o'zligini saqlab qolish uchun kurashini tasvirlaydi. Uning she'rlarida muhabbat, ozodlik, milliy ong kabi mavzular ham bor”[3].

“Oybek (1905–1968) Oybek ham zamonaviy, ham tarixiy mavzularga ixtisoslashgan yozuvchi. Buyuk shoir va davlat arbobi Alisher Navoiy haqida uning eng mashhur kitobi “Navoiy”da hikoya qilinadi”[5]. “Yana bir mashhur asar “Qutlug' qon”da o'zbek xalqining urf-odatlarini, ijtimoiy o'zgarishlari batafsil bayon etilgan”[6].

“G'ulom G'afur (1903–1966) O'zbek adabiyotida G'afur G'ulom she'riyatga ham, nasrga ham muhim hissa qo'shgan. Ayyor va o'ynoqi bola nigohi bilan uning “Shum bola” romanida bolalik xotiralari, o'zbekcha tafakkur tasviri aks ettirilgan. Uning kostik va vatanparvarlik lirikasi bir xil darajada mashhur”[4].

“Said Ahmad (1920–2007) Said Ahmad o'zining

realistik va hajviy asarlari bilan mashhur. 20-asrning ikkinchi yarmida o'zbek jamiyatida yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy siljishlar uning “Ufq” trilogiyasida o'z aksini topgan. Uning asarlarida insoniy aloqalar, ijtimoiy qiyinchiliklar, o'zbek xalqining ma'naviy olami mohirona tasvirlangan”[9].

“O'tkir Hoshimov (1941–2013). O'tkir Hoshimov yozgan mavzular milliy an'analar, axloqiy tamoyillar, inson taqdiri. U “Dunyoning ishlari” romanida oddiy odamlar hayoti, oilaviy munosabatlar, muhabbat va mehr-oqibat mavzularini tasvirlaydi”[8]. “Ikki eshik orasi” asarida adolat va inson qadr-qimmati tushunchalarini tadqiq qiladi. Bu mualliflar ijtimoiy siljishlar, ijodiy an'analar, milliy ong aks ettirgan asarlari bilan o'zbek adabiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatdilar”[7].

Metodologiya. Urushdan keyingi qayta qurish yillari davomida ishchilarning ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlari ushbu tadqiqotda sifatli tarixiy yondashuvdan foydalangan holda ko'rib chiqiladi. Tarixiy tadqiqotlar, iqtisodiy baholar va akademik nashrlar kabi ikkilamchi materiallardan tashqari, tadqiqot hukumat ma'lumotlari, kasaba uyushmalari hujjatlari, ish haqi statistikasi va mehnat daftarlari kabi birlamchi manbalarga asoslanadi. Kapitalizm va sotsialistik iqtisodlar o'rtasidagi farqlarni baholashda ish haqi, ish xavfsizligi va ijtimoiy ta'minot dasturlari taqqoslashning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

Mavzuni tahlil qilish shuningdek, ishchilar to'qnashuvlari, iqtisodiy tiklanish tashabbuslari va mehnat qoidalari, masalan, ish haqi islohotlari va kasaba uyushmalari faoliyati kabi muhim tendensiyalarni topadi. Tarixiy statistik ma'lumotlardan foydalangan holda, miqdoriy ma'lumotlar tahlili davlat xarajatlari, ish haqi darajasi va bandlik tendensiyalarini baholash uchun ham qo'llaniladi. Tadqiqot ishchilarning tajribalarini va urushdan keyingi iqtisodiy siyosatning uzoq muddatli ta'sirini ushbu metodologiyalarni birlashtirish orqali chuqur o'rganishni taklif qiladi.

Natijalar va muhokama. Hukumatlar sanoatni qayta tiklashga e'tibor qaratganligi sababli, urushdan keyingi qayta qurish ish bilan ta'minlash uchun ko'proq imkoniyatlar yaratdi. Biroq, inflyatsiya va yashash xarajatlarining o'sishi ko'plab ishchilarni moliyaviy qiyinchiliklarga duchor qildi va ish haqining o'sishi sust edi. Marshall rejasi kabi yordam dasturlari kiritilganidan keyin ham ishchilar kam ish haqi, uzoq ish soatlari va yetarli mehnat huquqlariga duch kelishda davom etishdi, masalan, kapitalistik iqtisodlarda iqtisodiyotni barqarorlashtirish va ish bilan ta'minlash. Kasaba uyushmalari ijtimoiy ta'minot va ish haqini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega edi.

Muhokama. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, urushdan keyingi iqtisodiy tiklanish natijasida ishchilar ham afzalliklarni, ham kamchiliklarni boshdan kechirishgan.

Ish o'rinlarining rivojlanishi ijtimoiy barqarorlikka hissa qo'shgan bo'lsa-da, ish haqining o'sishi va bandlik sifati muhim muammolar bo'lib qolmoqda. Bozorga asoslangan siyosat va iqtisodiyotni liberallashtirish istagi dastlab xodimlardan ko'ra biznes egalarini afzal ko'rganligi sababli kapitalistik hukumatlarda muhim mehnat islohotlari kechiktirildi. Vaqt o'tishi bilan ishchilarning ish tashlashlari va ijtimoiy faollik natijasida mehnat qonunlari va ijtimoiy ta'minot tizimlari yaxshilandi.

Hukumat nazorati orqali sotsialistik iqtisodlar, aksincha, mehnat huquqlarini cheklab qo'ygan, shu bilan birga ish xavfsizligini birinchi o'ringa qo'ygan. Ishchilarga ish va xizmatlardan foydalanish kafolatlangan bo'lsa ham, uzoq muddatli norozilik ish haqidagi tafovutlar va shaxsiy erkinliklarning cheklanishi tufayli yuzaga keldi. Tadqiqot shuni ta'kidlaydiki, ishchilar vakilligi va hukumat aralashuvi o'rtasidagi muvozanatni saqlash urushdan keyingi mehnat siyosatining muvaffaqiyati uchun muhim ahamiyatga ega edi. Oxir-oqibat, iqtisodiyotning tiklanishidan sanoatlar foyda ko'rgan bo'lsa-da, ishchilar

keyingi o'n yilliklarda mehnat qonunlarini shakllantirgan yaxshi ish haqi va ish sharoitlari uchun kurashishga majbur bo'ldilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, urushdan keyingi qayta qurish davrida ishchilarning ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlari jiddiy o'zgarishlarga duch keldi. Sanoatni tiklash bo'yicha sa'y-harakatlar tufayli bandlik ko'rsatkichlari oshdi, ammo ish haqi o'sishi sekinlashdi va ko'plab ishchilar moliyaviy qiyinchiliklarga duch keldi. Marshall rejasi kabi tashabbuslar kapitalistik iqtisodlarda sanoatni barqarorlashtirishga yordam bergan bo'lsa-da, kasaba uyushmalari hali ham ish haqi va ish sharoitlarini yaxshilash uchun kurashishlari kerak edi.

Hamma narsani hisobga olsak, urushdan keyingi davr ishchilarning turmush darajasini oshirish nafaqat iqtisodiy tiklanishni talab qilishini ko'rsatdi. Mehnat sharoitlarini uzoq muddatli yaxshilash uchun iqtisodiy siyosat, mehnat huquqlarini himoya qilish kompaniyasi va davlat chora-tadbirlari aralashmasi kerak edi. Ushbu o'tmishdagi voqealar hali ham zamonaviy iqtisodiy va mehnat siyosatiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar [Bygone Days]. – Tashkent: Uzbekistan Publishing House, 1926.
2. Abdulla Qodiriy. Mehrobdan chayon [Scorpion from the Altar]. – Tashkent: Uzbekistan Publishing House, 1929.
3. Cho'lpon. Kecha va kunduz [Night and Day]. – Tashkent: Uzbekistan Publishing House, 1936.
4. G'afur G'ulom. Shum bola [The Mischievous Boy]. – Tashkent: Uzbekistan Publishing House, 1939.
5. Oybek. Navoi. – Tashkent: Uzbekistan Publishing House, 1944.
6. Oybek. Qutlug' qon [Blessed Blood]. – Tashkent: Uzbekistan Publishing House, 1958.
7. O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi [Between Two Doors]. – Tashkent: Sharq Publishing, 1986.
8. O'tkir Hoshimov. Dunyoning ishlari [The Affairs of the World]. – Tashkent: Sharq Publishing, 1996.
9. Said Ahmad. Ufq [Horizon]. – Tashkent: G'afur G'ulom Publishing House, 1976.

Dilfuza ANISBEKOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
mustaqil tadqiqotchisi

O'ZBEK XALQ DOSTONLARINI O'QITISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Annotatsiya: ushbu maqolada bugungi kunda o'zbek xalq dostonlariga munosabat va uning o'qitilish holati, o'zbek xalq dostonlarini o'qitish pedagogik jihatdan o'rganilishi nazariy metodologik asoslari yoritilgandir. O'zbek xalq dostonlarini o'qitishning tarixiy bosqichlari uning ahamiyati ta'lim muassasalarida xalq dostonlarini o'qitishga bo'lgan munosabat, respublikamizda xalq dostonlarini o'qitish borasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar borasida bahs yuritilgan.

Kalit so'zlar: *xalq dostonlari, folklor, adabiyot, ta'lim, tarbiya, muassasa, innovatsiya, texnologiya, pedagogik muammo.*

Annotation: this article covers the theoretical methodological foundations of the attitude to the Uzbek sagi saga today and the state of its teaching, the pedagogical study of the teaching of Uzbek folk epics. The historical stages of the training of Uzbek folk epics its significance was discussed in relation to the attitude to the teaching of folk epics in educational institutions, the large-scale reforms carried out in our republic on the training of folk epics.

Key words: *folk epics, folklore, literature, education, upbringing, institution, innovation, technology, pedagogical problem.*

Аннотация: в данной статье освещается отношение к узбекскому народному эпосу и состояние его преподавания на сегодняшний день, теоретико-методологические основы педагогического изучения узбекских народных эпосов. Исторические этапы преподавания узбекских народных эпосов его значение обсуждалось в связи с подходом к преподаванию народных эпосов в образовательных учреждениях, широкомасштабными реформами, проводимыми в нашей республике в области преподавания народных эпосов.

Ключевые слова: *народные былины, фольклор, литература, образование, воспитание, институт, инновация, технология, педагогическая проблема.*

Kirish. So'nggi yillarni mamlakatimizda tub o'zgarishlar va keng islohotlar davri deyishimiz asoslidir. 2022-yilda qabul qilingan 2022-2026 yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi" mamlakatimizni tubdan rivojlantirish, jamiyat tarqiyotini ta'minlashning ustuvor jihatlarini belgilab bergan dastur bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu islohotlarning amalga oshirilishi yurtimiz tarixida jadal rivojlanish va ma'naviy taraqqiy etish, "Yangi O'zbekiston" jamiyatini barpo etish, "uchinchi rennessans" poydevorini qo'yishdek ulug' maqsadlar sari qadam tashlagani bilan qoladi. Amalga oshirilayotgan islohotlar aniqligi va strategik ahamiyati dunyo hamjamiyati tomonidan yuksak darajada e'tirof etilmoqda.

Islohotlar konteksida fan, ta'lim va tarbiya sohasiga qaratilayotgan e'tibor alohida tahsinga loyiqdir. Keyingi besh yillikda ta'lim bosqichlarini tubdan takomillashtirish bo'yicha prezident farmon va qarorlari qabul qilindi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlarning amaliy jihatdan hayotga yaqinligi bilan ajralib turadi. Amalga oshirilayotgan islohotlar ta'lim sohasini yangi bosqichga olib chiqish va Uchinchi Renessansni barpo etishda innovatsion texnologiyalar va interaktiv metodlar orqali ta'lim tizimini yangi bosqichga olib chiqish asosiy masaladir.

Albatta yangi fikr, g'oya va tashabbuslarni amalga oshirishda siyosiy, iqtisodiy islohotlar bilan bir qatorda yoshlarga xalqaro andozalarga mos ta'lim tarbiya berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti

"Biz o'z oldimizga O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma'rifat va innovatsiya orqali erisha olamiz. Buning uchun, avvalo, islohotlarning amaliy natijadorligi oshirish, joylarda yangi tashabbuslarni ilgari surishda aholimizning yanada faol bo'lishiga erishmog'imiz lozim. Ayni paytda islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, uzoq o'ylab fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Shu boisdan ham bog'chadan boshlab oliy o'quv yurtigacha – ta'limning barcha bo'g'inlarini izchil isloh qilmoqdamiz. Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilim saviyasini oshirish uchun, avvalo, ilm-ma'rifat yuksak madaniyat kerak. Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi. Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik bu bilimsizlikdir"¹ – deya ta'kidlagan.

Ta'lim muassasalari, xususan, umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'zbek xalq dostonlarini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, zamonaviy ta'lim metodlaridan samarali foydalanish shaxsga yo'naltirilgan ta'lim muhim masalalardan hisoblanadi. O'zbek xalq dostonlarini innovatsion texnologiyalar asosida o'qitish, o'quv fanini puxta o'zlashtirish, ijodiy va kreativ fikrlash qobiliyatiga erishish ta'lim oldidagi muhim vazifalardan hisoblanadi. O'zbek xalq dostonlarini o'qitish nafaqat ta'limiy jarayonning bir qismi, balki milliy madaniyatni saqlash va avlodlarga yetkazishning

¹ Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. –T.: O'zbekiston, 2023. 22-bet.

asosiy yo'nalishlaridan biridir. Bugungi globallashuv davrida milliy o'zlikni anglash, ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilish va yosh avlodni tarbiyalashda xalq dostonlarini o'qitish alohida dolzarblilik kasb etadi.

O'zbek xalq dostonlari xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va boy janrlaridan biri bo'lib, ular uzoq tarixiy davr mobaynida shakllangan va rivojlanib kelgan. Dostonlarni o'rganish jarayoni XIX asr oxirlaridan boshlangan bo'lsa-da, ayniqsa, XX asrda va hozirgi davrda ushbu sohada ilmiy-tadqiqot ishlari faol amalga oshirilmoqda. O'zbek xalq dostonlari xalqimizning madaniy, tarixiy va ma'naviy merosini aks ettiruvchi boy manbalardan biridir. Ularni o'rganish va o'qitish yosh avlodni milliy qadriyatlar, vatanga sadoqat, ma'naviy barkamollik ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muhokamalar va natija. Folklor atamasini 1846-yilda ingliz olimi Uilyam Tomos fanga kiritgan bo'lib, ushbu tushuncha "xalq donoligi" degan ma'noni ifodalaydi. Folklor xalq tomonidan yaratilgan, hamma san'at namunalarini tushuniladi. Har bir san'at sohasida ish olib borayotgan mutaxassis o'zi tanlagan turni folklor deb ataydi. Folklorshunos olim xalq dostonlari, ertaklarni folklor asarlari deb hisoblaydi².

O'zbek xalq dostonlarini ta'lim jarayonida o'qitish muammosi ko'p qirrali va dolzarb pedagogik masalalardan biridir. Ushbu muammoni o'rganish ta'lim tizimida milliy qadriyatlarni shakllantirish, yosh avlodning ma'naviy rivojlanishini ta'minlash va xalq ijodi asosida tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishda katta ahamiyatga ega.

O'zbek xalq dostonlari – xalqimizning boy og'zaki ijod mahsuli bo'lib, ular asrlar davomida ajdodlar hayoti, urf-odatlar, tarixiy voqealar, qahramonliklar va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassam etib kelgan. Ushbu dostonlarning ta'lim tizimidagi o'rganilishi va o'qitilishi ham uzoq tarixiy ildizlarga ega. O'zbek xalq dostonlari o'zining ildizlari bilan uzoq o'tmishga, xalq og'zaki ijodi an'analari bilan borib taqaladi. Ular o'z davrida yozma adabiyotdan oldingi madaniyatning asosiy shakli sifatida shakllangan va rivojlangan. Ushbu dostonlar xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy hayotining ajralmas qismi sifatida e'tirof etiladi. Og'zaki ijod jarayonida dostonlar nafaqat badiiy asar sifatida, balki tarbiya, ma'rifat va axloqiy qadriyatlarni yetkazuvchi muhim vosita sifatida ham xizmat qilgan.

O'rta asrlargacha bo'lgan davrlarda xalq og'zaki ijodi sifatida o'rganilgan baxshilarning faoliyatida xalq og'zaki

ijodi rivojlangan. Baxshilar xalq orasida dostonlarni kuylab tarqatgan ijodkorlar, shoirlar va san'atkorlar edi. Ular maxsus musiqiy cholg'ular (doira, dutor yoki qobuz) yordamida dostonlarni marosimlarda, xalq yig'inlarida va bayramlarda ijro etganlar. Baxshilar dostonlarni faqat yoddan aytib beribgina qolmay, balki ularni o'z davrining voqealari bilan boyitgan. Masalan, qadimiy dostonlar qahramonlariga zamonaviy qahramonlik fazilatlarini qo'shilgan. Baxshilar dostonlar orqali xalqning tarbiyaviy va axloqiy qadriyatlarini yosh avlodga singdirgan. Masalan, "Alpomish" dostonida qahramonlik, fidoyilik va oilaga sadoqat qadriyatlari tarannum etilgan bo'lsa, "Tohir va Zuhra" sevgi va sadoqat timsoli sifatida namoyon bo'lgan. Baxshilar dostonlarni ko'pincha jamoaviy yig'inlarda, marosimlarda yoki bazmlarda aytgan. Bu yig'inlar ma'naviy-ma'rifiy maqsadga xizmat qilgan. Yoshlar bunday yig'inlarda dostonlarni tinglash orqali o'z xalqining tarixiy yodgorliklari, qahramonlari va urf-odatlar haqida bilim olgan. Baxshilar tomonidan dostonlarning bolalar va yoshlarga o'rgatilishi, asosan, norasmiy ta'lim shaklida amalga oshirilgan. Baxshi shogirdlari dostonlarni yod olish va kuylashni o'rgangan. Ushbu jarayon davomida yoshlar nafaqat dostonlarni eslab qolgan, balki ularning badiiy va axloqiy mazmunini ham anglab yetganlar. Baxshilik an'anasi bir necha avlod davomida davom etib kelgan bo'lib, har bir shogird ustozidan dostonlarning so'zlash uslubi, ifoda san'ati va musiqiy cholg'ular bilan birga ijro etish uslubini o'rgangan. Ushbu uzluksiz ta'lim orqali dostonlarning mohiyati va mazmuni buzilmasdan kelajak avlodga yetkazilgan.

Xulosa. Dostonlar xalqni madaniy va ma'naviy jihatdan birlashtiruvchi kuch bo'lgan. Har bir xalq yig'inida baxshi ijrosi orqali o'quvchilar o'z madaniyatlarini his qilgan va unda o'zligini ko'rgan. O'rta asrlarda yozuv texnikasi rivojlanib, xalq dostonlarining ayrim qismlari yozib olinishi boshlangani ma'lum. Biroq bu jarayon keng ko'lamda amalga oshmagan. Dostonlar ko'proq og'zaki an'ana orqali yashab kelgan va yozma shakli faqat keyingi asrlarda amalga oshirilgan. O'zbek xalq dostonlari og'zaki ijod shaklida yuzlab yillar davomida yashagan va bu jarayon baxshilik an'analari orqali davom etib kelgan. Ushbu dostonlar faqat badiiy asar bo'lib qolmasdan, xalq tarbiyasi va ma'rifati vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Baxshilik san'ati orqali dostonlar yoshlarga milliy o'zlik, axloqiy qadriyatlar va ma'naviy ozuqa yetkazgan. Shu sababli, o'zbek xalq dostonlari milliy madaniyatning bebaho boyligi hisoblanadi.

2 Introduction to Folklore. London, 2008. – P.7.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023. 22-bet.
2. Introduction to Folklore. London, 2008. – P.7.
3. Madayev O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. O'quv qo'llanma. – T.: Mumtoz so'z, 2010. 7-bet.
4. Tilegenov A. Xalq dostonlari vositasida o'smirlarni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash. (Alpomish dostoni misolida) ped. fan. nomz. Olish uchun yozilgan diss. – T.: 1998. – B.19.
5. Mirzayev S. XX asr O'zbek adabiyoti. – T.: Yangi asr avlodi 2005. – B.270.
6. Абдурауф Фитрат. Танланган асарлари 4-жилд: Дарслик ва ўқув қўлланмалари, илмий мақолалари ва тадқиқотлар – Т.: "Маънавият", 2006. – Б.88.
7. Mirzayev S. XX asr o'zbek adabiyoti. –T.: Yangi asr avlodi 2005. – B. 216.

Nargiza KAXOROVA,

Buxoro davlat universiteti Xorijiy tillar fakulteti
Ingliz adabiyotshunosligi va tarjimashunoslik kafedrası o'qituvchisi

BADIIY JANRLAR TASNIFIDA KORPUS LINGVISTIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya: umumiy tilshunoslikda “janr” atamasi yozma, og‘zaki yoki boshqa shakllarda ifodalangan muloqot turlarini belgilash uchun ishlatiladi. “Janr” atamasi alohida muloqot turlarini emas, balki ularning umumiy xususiyatlarini tavsiflash uchun qo‘llaniladi. Janrlar odatda podkastlar, qo‘llanma kabi turli xildagi muloqot turlariga tegishli bo‘lishi mumkin, lekin ular asosan tasviriy san‘at, ijro san‘ati, musiqa va adabiyot kabi san‘at shakllarini ifodalaydi. Janr, aslida, aniqlash qiyin bo‘lgan tushuncha bo‘lib, u adabiy tanqid, sotsiologiya va boshqa sohalarda turli maqsadlarda o‘rganilgan. Northrop Frye kabi tanqidchilar uchun janr – bu “taqdimotning radikali” bilan bog‘liq bo‘lgan rasmiy kategoriya bo‘lib, unda syujet darajasidagi voqealar tasvirlanadi; Gerard Genette uchun esa, bu asosan shaklan aniqlangan uslublar ichidagi mazmuniy farqlarni o‘z ichiga oladi; Raymond Williams uchun janr – bu madaniy vaziyatni tashkil etuvchi ijtimoiy va moddiy jarayonlarning turli jihatlarini birlashtiruvchi “ijtimoiy til” ning bir qismi sanaladi.

Kalit so‘zlar: *janr, korpus tushunchasi, metodologiya, qiyosiy tahlillar, tarix, korpora.*

Annotation: in general linguistics, the term “genre” is used to designate types of communication expressed in written, spoken, or other forms. The term “genre” is used to describe common characteristics of communication, not specific types of communication. Genres can usually refer to different types of communication, such as podcasts, tutorials, but they mainly refer to art forms such as visual arts, performing arts, music, and literature. Genre is, in fact, a difficult concept to define, and it has been studied for various purposes in literary criticism, sociology, and other fields. For critics such as Northrop Frye, genre is a formal category related to the “radical of presentation” in which events at the plot level are described; for Gerard Genette, it includes substantive differences within styles that are primarily defined in form; for Raymond Williams, genre is part of a “social language” that unites different aspects of the social and material processes that constitute a cultural situation.

Key words: *genre, corpus concept, methodology, comparative analysis, history, corpora.*

Аннотация: в общей лингвистике термин «жанр» используется для обозначения типов коммуникации, выраженных в письменной, устной или иных формах. Термин «жанр» используется для описания общих характеристик коммуникации, а не конкретных типов коммуникации. Жанры обычно могут относиться к различным типам коммуникации, таким как подкасты, обучающие программы, но в основном они относятся к формам искусства, таким как изобразительное искусство, исполнительское искусство, музыка и литература. Жанр, по сути, является сложным для определения понятием, и он изучался для различных целей в литературной критике, социологии и других областях. Для таких критиков, как Нортроп Фрай, жанр является формальной категорией, связанной с «радикалом представления», в котором описываются события на уровне сюжета; для Жерара Жене́тта он включает существенные различия внутри стилей, которые в первую очередь определяются по форме; для Рэймонда Уильямса жанр является частью «социального языка», который объединяет различные аспекты социальных и материальных процессов, составляющих культурную ситуацию.

Ключевые слова: *жанр, корпусная концепция, методология, сравнительный анализ, история, корпусы.*

Kirish. Ingliz olimi Frow janr tushunchasi faqat adabiyot bilan cheklanmaydi, balki gumanitar fanlarning boshqa sohalari, masalan, tilshunoslik, tarix, madaniyatshunoslik, media tadqiqotlari, musiqashunoslik va san‘at tarixi uchun ham dolzarbligini o‘z asarida ifodalagan.¹ Ushbu tadqiqot markazi adabiy janrlarga qaratilgan bo‘lib, lison va badiiy janrlar tahlilini korpus metodologik usullar yordamida amalga oshiradi. Umumiy ma’noda adabiy janrlarni adabiy matnlar guruhları sifatida tushunish mumkin, chunki ular umumiy xususiyatlarga ega yoki umumiy nom bilan atalishi mumkin. Adabiy janrlarni tadqiq qilish nazariy yoki tarixiy darajada bo‘lishidan qat’i nazar, adabiyotshunoslikning qadimiy,

ammo hanuzgacha markaziy masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Janrlar haqidagi munozaralar kamida qadimgi davrlarga borib taqaladi, va ko‘pincha miloddan avvalgi taxminan 335-yilda yozilgan Aristotelning “Poetika” asari janr nazariyasiga bag‘ishlangan dastlabki matnlardan biri sifatida tilga olinadi.² Bugungi kunda ham janrlarni aniqlash bo‘yicha muzokaralar davom etmoqda. Adabiy janrlar nafaqat adabiyotshunoslikning o‘zida, balki umumiy matn janrlari va matn turlari kontekstida, masalan, tilshunoslik, kompyuter lingvistikasi va axborot fanlarida ham o‘rganilgan. Kompyuter fanlarida turli matnlarni avtomatik ravishda guruhlash vazifasi “matn tasnifi” yoki “matn kategoriyasi” kabi atamalar bilan

1 Frow. For a general introduction to the notion of genre in literary and cultural studies- Routledge.2015.- 8 p.

2 David Duff. Modern Genre theory – Longman.2000. – 287 b.

ifodalanadi. Efsthios Stamatatos, Nikos Fakotakis va George Kokkinakis kabi olimlar esa matn janrini aniqlashda Wall Street Journal korpusining bir qismidan va Britaniya Milliy korpusining eng ko'p uchraydigan so'zlaridan foydalangan holda bir qancha tadqiqotlar olib borishgan.³ Olimlar tadqiqot davomida matnda eng ko'p ishlatiladigan tinish belgilari chastotasi matnni aniqlashda muhim rol o'ynashini aniqlashgan.

Ingliz olimi Sean Murphy 1560-1640 yillarni qamrab olgan Early English Books Online Text Creation Partnership (EEBO-TCP) ning bir bo'lagi uchun janr tasniflash sxemasini yaratish borasida tadqiqotlar olib borgan.⁴ Ushbu janrlar tasnifiga oid tadqiqotlar Shekspirning tilini zamondoshlari tiliga nisbatan taqqoslash imkonini berib, Lancaster universitetida ishlab chiqilayotgan Shekspir tilining ensiklopediyasi loyihasiga muhim hissa qo'shadi.

Matthew Wilkens 1880-1990-yillar orasida nashr etilgan amerikalik mualliflarning eng ko'p uchraydigan fantastik janrdagi romanlarga oid matnlar ro'yxatidan olinib, WorldCat tomonidan kataloglangan, 8,580 jildidan iborat jami 1 milliard so'zni o'z ichiga olgan korpusni tahlil qilgan. Ushbu korpus Amerika adabiyotidagi 9000 ta romanni o'z ichiga oladi.⁵ Romanlarning mavzu va mazmunini belgilashda Dirichlet modelidan foydalanib, korpusning 200 mavzuli modelini MALLEET yordamida yaratgan. Modelda ishlatilgan janrlarning 69 foizi shakl, geografiya yoki bibliografik ma'lumotlar bilan emas, aksincha mazmun bilan bog'liq. Shuningdek, 1945-yilda keying Amerika adabiyotidagi fantastik janriga oid

romanlar matnini tahlil qilishda DBSCAN klasterlash usulidan foydalangan.

O'zbek olimlaridan Lobar Mardonova va Nargiza Jo'rayeva o'zbek tarixiy romanlari va jahon tarixiy romanchiligi borasida tadqiqot olib borishgan.⁶ Anvar Eshnazarov esa janr badiiy tadriji va o'zbek qissachiligi an'analari haqida tadqiqot olib borgan.⁷ Gulnoza Shamsiddinova esa Ingliz va o'zbek badiiy adabiyotida detektiv janr tavsifi bo'yicha tahlillar olib borgan.⁸ Abdullayeva Lola nemis adiblari ijodida adabiy ertak janrining badiiy takomili bo'yicha turli tahlillar olib borgan.⁹ Shuningdek, ertak janrining dastlabki shakllari va rivojlanish jarayoni, xalq og'zaki adabiyotidan adabiy shaklga aylanishi, nemis adiblari tomonidan bu janrning badiiy talqini va takomillashuvini muhokama qiladi. Majidova Muhayyo esa adabiyotshunoslikda janr tushunchasi va kichik nasriy janrlar talqini borasida tahlillar o'tkazgan.¹⁰ Qahhor Yo'ldiyev esa lirik janr haqida ba'zi mulohazalar yuritgan.¹¹ Dilfuza Zaynutdinova fantastika janri tushunchasining ta'rifi va ushbu janrning ingliz va o'zbek yozuvchilari Gerbert Vells hamda Hojiakbar Shayxovning asarlarida ifodalanishi borasida tadqiqotlar o'tkazgan.¹² Gulnoza Jalilova esa hikoya janri insonga ma'naviy ozuqa beruvchi ijod mahsuli ekanligi, jahon va o'zbek bolalar adabiyoti nasrida hikoya janri badiiy saviyasi, mazmuni ixcham, real voqelik yoritilgan asar hisoblanishi borasida ilmiy-nazariy fikr va mulohazalar yuritgan.¹³ O'zbek olimlaridan Xalliyeva G. adabiy tur va janrlar, badiiy asar tahlili va kompozitsiyasi haqida tadqiqotlar olib borgan.¹⁴

3 Efsthios Stamatatos, Nikos Fakotakis, George Kokkinakis. Text genre detection using common word frequencies – The 18th International Conference on Computational Linguistics, 2000. – 29 b.

4 Sean Murphy. Shakespeare and his contemporaries: Designing a genre classification scheme for Early English books Online 1560-1640 – ICAME Journal, 2019. – 59 b.

5 Matthew Wilkens. Genre, Computation, and the Varieties of Twentieth-century U.S. Fiction – Journal of Cultural Analytics, 2016.5-b.

6 Mardonova L, Jo'rayeva N. O'zbek tarixiy romanlari va jahon tarixiy romanchiligining badiiy sintezi sifatida. Tadqiqotlar. 2024.65-b.

7 Eshnazarov A. Janr badiiy tadriji va o'zbek qissachiligi an'analari – International conferences, 2022.70-b.

8 Shamsiddinova G. Ingliz va O'zbek badiiy adabiyotida detektiv janr tavsifi – News of UzMU journal, 2024 – 215 b.

9 Abdullayeva L. Nemis adiblari ijodida adabiy ertak janrining badiiy takomili – Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari, 2024.71-b.

10 Majidova M. Adabiyotshunoslikda janr tushunchasi va kichik nasriy janrlar talqini – Golden Brain, 2024. 43-b.

11 Yo'ldiyev Q. Lirik janr haqida ba'zi mulohazalar – Farg'ona davlat universiteti, 2022 – 27 b.

12 Zaynutdinova D. Ingliz va O'zbek fantastikasining badiiy talqini (Shayxov va Vells asarlari asosida) – Golden Brain, 2023 – 66 b.

13 Jalilova G. O'zbek bolalar nasrida hikoya janrining adabiy tahlil asosida o'rgatilishi – International conference on modern development of pedagogy and linguistics, 2024 – 7 b.

14 Xalliyeva G. Adabiyotshunoslik – Toshkent, 2017 – 60 b.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Matthew Wilkens. Genre Computation, and the Varieties of Twentieth-century U.S. Fiction – Journal of Cultural Analytics, 2016.5-p.

2. Mardonova L, Jo'rayeva N. O'zbek tarixiy romanlari va jahon tarixiy romanchiligining badiiy sintezi sifatida – Tadqiqotlar, 2024.65-b.

3. Es Matthew Wilkens. Genre Computation, and the Varieties of Twentieth-century U.S. Fiction – Journal of Cultural Analytics, 2016.5-p.

4. Eshnazarov A. Janr badiiy tadriji va o'zbek qissachiligi an'analari – International conferences, 2022.70-b.

5. Shamsiddinova G. Ingliz va O'zbek badiiy adabiyotida detektiv janr tavsifi – News of UzMU journal, 2024.215-b.

6. Abdullayeva L. Nemis adiblari ijodida adabiy ertak janrining badiiy takomili – Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari, 2024.371-b.

Zarnigor ELIBOYEVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti
eliboyevazarin@gmail.com

ERTAK JANRINING XX ASRDAGI TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya: mazkur maqolada folklor va yozma adabiyotda ertak janri va uning o'ziga xosligi haqida ma'lumot berilgan. Ertak janrining Hamid Olimjon ijodida voqelanishi shoir ertak dostoni tahlili bilan ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: folklor, ertak janri, ommaviylik, milliy ruh, mubolag'ali tasvir, mentalitet, maishiy hayot.

Аннотация: в данной статье представлены сведения о жанре сказки и его своеобразии в фольклоре и письменной литературе. Реализация сказочного жанра в творчестве Хаида Олимджона показана на анализе сказочного эпоса поэта.

Ключевые слова: фольклор, сказочный жанр, масса, национальный дух, гипертрофированный образ, менталитет, бытовой быт.

Annotation: this article provides information about the fairy tale genre and its uniqueness in folklore and written literature. The existence of the fairy tale genre in the work of Hamid Olimjon is shown by analyzing the poet's fairy tale epic.

Key words: folklore, fairy tale genre, popular culture, national spirit, exaggerated image, mentality, everyday life.

Ertaklar xalqning ijodkor vakillari tomonidan hayotiy, maishiy, sarguzasht ba'zan ijtimoiy voqealarni to'qib qiziqarli tarzda bayon etilishi natijasida vujudga kelgan. Ularda xalqning tarixi, dunyoqarashi, intilishi, ozodlik uchun kurashi, falsafasi aks etadi. Qadimgi zamonlardan og'izdan-og'izga o'tib kelayotgan ertaklar zamonning o'zgarishi natijasida ro'y bergan yangiliklarni ham o'ziga singdirib boradi. Xalq og'zaki ijodini o'rganuvchi olimlarning ta'kidlashlaricha, dunyodagi hamma xalqlar og'zaki ijodida bir-biriga yaqin turgan janr ertakdir.

Sehri ertaklarning yaratilish asoslarida o'xshashlik yana ham kuchliroq seziladi. "Ertaklarning bu xususiyati ham ularning juda qadimdan yaratilganidan, turli xalqlar maishiy hayotida o'xshashliklarning ko'pligidan darak beradi. Ammo bu degan so'z ertaklarda milliylik aks etmaydi, degan xulosaga olib kelmaydi. Chunki ertaklar matnidagi qahramonlar ismlarida, muammolarida, maishiy masalalarning ifodasida, tabiat tasvirida, voqealar bayonida, hunarlarda milliy til, milliy ruh alohida aks etadi. Xalq ertaklarining ommaviyligi va yashovchanligini ham ularning shu xususiyatlari bilan izohlash mumkin [5,83].

Har bir davr o'ziga xos ertaklarni yaratdi. Inson munosabatlarining barcha xilma-xilligi ularda muhrlangan. Aynan xalq rivoyatlarida kulgu va ko'z yoshlar, quvonch va azob-uqubatlar, sevgi va g'azab, haqiqat va yolg'on, imon va iymonsizlik, mehnatsevarlik va dangasalik, halollik va yolg'on bizgacha yetib kelgan. Mashhur rus shoirlari va yozuvchilari xalq ertaklaridan ilhom olishgan. A.S. Pushkin, ularning har biri haqiqiy she'r ekanligini aytadi, V.G. Belinskiy esa "ularni qimmatbaho tarixiy hujjatlar deb atash orqali ularning ijtimoiy ahamiyatini ta'kidlagan. A.M. Gorkiy rus ertagining "oldinga qarash" qobiliyati kabi

muhim xususiyati haqida yozgan" [1,447].

Rus xalq ertaklarining ilk tadqiqotchisi I.A.Xudiyakov hisoblanadi, u barcha ertaklarni xalqning o'z og'zidan bevosita eshitib, yozib olgan va "Buyuk rus ertaklari" to'plamida jamlagan" [8,413].

Rus tarixchisi, adabiyotshunosi va folklorshunosi A.N. Afanasev o'zi to'plagan rus xalq ertaklarini nashr ettirish bilangina chegaralanib qolmasdan, balki "Slavyanlarning tabiatga she'riy qarashlari" nomli fundamental asarini ham yaratdi" [2,127].

Yozma manbalarining guvohlik berishicha, "ertak" so'zining paydo bo'lishi XVII asrga tegishli, rus tilidagi "skazka" so'zi "kazat" fe'lidan olingan va ro'yxat, aniq tavsif, ta'rif kabi ma'nolarni anglatgan. Bunga misol tariqasida o'sha paytga tegishli bo'lgan "Revizskaya skazka", ya'ni ro'yxatga olish hujjatini keltirish mumkin. Faqat XVII-XIX asrlarga kelib bu so'z o'zining zamonaviy, "ertak" ma'nosida ishlatila boshlangan" [4,103].

Ertak atamasi M.Qoshg'ariyning "Devoni lug'atit turk" asarida "etuk" tarzida qo'llanilgan" [7,98].

Aynan yosh avlodning dunyoqarashini shakllanishida ertak janrining o'rni va ahamiyati kattadir. Ertaklar xalq og'zaki ijodida keng tarqalgan janrlardan biri bo'lib, to'qima voqealarni tasvirlaydi va ba'zan fantastik xarakterga ega bo'ladi. Ertak barcha xalqlar og'zaki ijodida eng qadimgi va eng keng tarqalgan bir janr bo'lib, u xalq hayoti, urf-odati, intilishi, kurashini, orzu-armonlarini aks ettiradi [11,256].

Darhaqiqat, XX asrning boshlarida o'zbek folklorshunosligida ertak janri va uning o'ziga xosligi, shuning bilan birga xalq qo'shiqlari va dostonlari qatorida ertaklarni yozib olish va nashr etishda samarali natijalarga erishila boshlandi. Bu ishda Elbek, G'ulom,

Zafariy va Shukur Sa'dulla singari bolalar adiblari ancha faollik ko'rsatdilar. Ular yaratgan ertaklarining ba'zilar xalq ertaklarini qayta ishlash natijasida yuzaga kelgan bo'lsa, ba'zilar xalq ertaklari ta'sirida yaratilgan bo'lib, adabiy va xalq ertaklari bir-birini to'ldirib borganini ko'ramiz. Xususan, Hamid Olimjon ijodida bu jarayon yaqqol ko'zga tashlanadi.

Bolalik kunlarimda,
Uyqusiz tunlarimda.
Ko'p ertak eshitardim
Aytib berardi buvim.
Esimda o'sha damlar
O'zi uchar gilamlar...[10,40]

"Oygul bilan Baxtiyor" ertak dostonidan olingan ushbu boshlanmada ijodkor to'g'ridan to'g'ri xalq ertaklari haqida, buvisi tunlari unga so'zlab berganlarini yozmoqdaki, ertak ichida ertak eslatilganini ko'ramiz. Ushbu ertak-dostonida ham xuddi xalq ertaklari kabi yovuzlik va yaxshilik o'rtasidagi tortishuv aks etadi. Oddiy xalq ulug'lanadi. Qahramonlar esa xalq ichidan chiqadi. Xuddi xalq ertaklari kabi g'ayritabiiy aqlga sig'mas hodisalar ertakni yanada hayratlanarli qiladi

Xalq og'zaki ijodi Hamid Olimjonni shoir sifatida shakllantirgan bosh omil desak xato qilmagan bo'lamiz. Shoirning bolalik chog'laridanoq folklorga alohida mehr qo'yishga, xalq shoirlari bilan ko'p yillar davomida hamnafas, hamdard va ijodiy aloqada bo'lishga bobosi Mulla Azim sababchi bo'lgan. Chunki, u Fozil Yo'ldosh o'g'li bilan shaxsan tanish, hayotda qarddon va do'st bo'lgan. Xalq shoirining aytishicha, vaqti-vaqti bilan Jizzaxga borib, do'stining ya'ni Azim boboning uyida, bir hafta, ikki hafta turib, qarddonlariga qo'shiq aytib qaytgan. Ana shunday o'zaro hayotiy do'stlik, ijodiy hamkorlik, qizg'in suhbatlardagi doston va qo'shiqlarning ijro etilishi shu mo'tabar xonadonning kichik a'zosi yosh Hamid Olimjonning murg'ak qalbida chuqur iz qoldiradi; o'z davrining dongdor kuychisi Fozil shoir bilan yoshlikdan shaxsan tanishadi. Bo'lajak shoir qalbida she'riyatga, folklorga bo'lgan havas g'unchalari yanada oshadi. Keyinchalik shu sohaning jonkuyari va tadqiqotchilaridan biriga aylanishiga sabab bo'ladi.

Shoir ijodini nurlantirib, hatto jonlantirib turgan bu hayotbaxsh manba uning qoniga ajdodlaridan o'tgan. "Oygul bilan Baxtiyor" ertak-dostonida adabiyotni tilidan to obrazlarigacha, syujetidan to g'oyaviy mazmunigacha – hammasini chuqur xalqchil qilish uchun kurashdi va bunga erishdi. Dostonida Oygulning umumlashma obrazida o'zbek ayollarining xalq baxt – saodati yo'lida ko'rsatgan mardligi, qahramonligi gavdalantirilgan.

Oygul turishi bilan
Saroy charaqlab ketdi,
Hamma yoq bo'lib ravshan,
Uylar yaraqlab ketdi.
Oy deganda yuzi bor,
Kun deganda ko'zi bor,
Bir go'zal qiz qarshida,
Bebaho edi juda.
Qaldirg'och qoshlaridan,
To'nib qarashlaridan
Hayot sochilar edi,
Gullar ochilar edi [10,44].

Oygul xarakterida zamonamizga hamohang bo'lgan shu xususiyatlarni ko'rsatishga alohida ahamiyat berildi. Oygul xarakterining butun go'zalligida qahramonlik, adolat va haqiqatning yengishiga ishonch tuyg'usi ifodalangan.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, ertak janri xalq og'zaki ijodining eng qiziqarli, shuning bilan birga tarbiyaviy ahamiyatni o'zida mujassamlashtirgan janrlaridan biridir. Bu janr xalq og'zaki ijodiyotidan bugungi kunga qadar rivojlanib, takomillashib bormoqda. Yozma adabiyotda ertak janrining transformatsiyasi jahon va o'zbek ijodkorlari asarlarida takomiliga erishdi. Jumladan, Xans Kristian Andersin, aka-uka Grimm, Mark Tven, Antuan de Sent-Ekzyuperi, Daniel Defo, Hamid Olimjon, Quddus Muhammadiy, Shukur Sa'dulla, Anvar Obidjon asarlarini bolalari ham kattalar ham sevib o'qiydilar. Aynan yosh avlod dunyoqarashining shakllanishida ertak janrining o'zni va ahamiyati kattadir. Jahon bolalar adiblarining ijod namunalari o'zbek xalqi ma'naviy merosining bir bo'lagiga aylanib ulgurganki, ularning har bir obrazi, har bir tasviri bolalar tarbiyasida alohida ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аникин. В. П. Русское устное народное творчество. – М., 2001. – С. 447.
2. Афанасьев А. Н. Народные русские сказки в трех томах. – М., 1957. – С. 127.
3. Веселовский А. Н. Три главы из исторической поэтики // Историческая поэтика. – Ленинград, 1940. – С. 317.
4. Кравцов Н.И., Лазутин С. Г. Русское устное народное творчество. – Москва, 1977. – С. 103.
5. Мирзаева С. Ўзбек реалистик адабиётида фольклор аънаналари. – Тошкент: "Истиклол", 2005. – Б. 83.
6. Қаюмов О. Чет эл адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б. 57.
7. Қошғарий Маҳмуд. Девону луготит турк, биринчи том. – Тошкент: ЎзФА нашриёти, 1960. – С. 98.
8. Худяков. И.А. Великорусские сказки. Великорусские загадки Текст. – СПб: Тропа Троянова, 2001. – С. 413.
9. ЎТИЛ. 5 Жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси ДИН, 2006. – Б. 51.
10. Hamid Olimjon. Oygul bilan Baxtiyor. Dostonlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1999. – B.40.
11. Ҳ.Ҳомидий, Ш.Абдуллаева, С.Иброҳимова. Адабиётшунослик терминлари луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1970. – Б. 256.

Shodiya A'ZAMOVA,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU
tayanch doktoranti
shodiyazamova@gmail.com

NODIR “HAFT GULSHAN” DOSTONINING O'RGANILISHI

Annotatsiya: Nodir XVIII asr oxiri – XIX asr o'rtalarida Qo'qon xonligi hududida yashab ijod etgan, ziyoli qatlamning olim, shoir, xattot vakillaridandir. Bugungacha uning hayot yo'li va ijodi qator adabiyotshunos olimlarimiz tomonidan ilmiy o'rganilgan. Ushbu maqolada Nodirning “Haft gulshan” dostoni kimlar tomonidan, qanday jabhalarda o'rganilgani birma-bir tahlil qilinadi, asar qo'lyozmasidan asosli va e'tirozli misollar keltiriladi, shaxsiy fikr hamda xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: *matn, manba, doston, hikoyat, noma, gulshan, bayt, nashr, taxallus, vazn.*

Аннотация: Надир – учёный, поэт и каллиграф, живший и творивший на территории Кокандского ханства в конце XVIII – середине XIX веков. До сегодняшнего дня его жизненный путь и творчество научно изучены рядом ученых-литературоведов. В данной статье по порядку анализируется эпос Надира «Хафт гульшан», кем и в каких аспектах, приводятся действительные и неуместные примеры из рукописи произведения, дается личное мнение и выводы.

Ключевые слова: *текст, источник, эпос, рассказ, письмо, гульшан, стих, издание, псевдоним, вес.*

Annotation: Nadir is a scholar, poet, and calligrapher who lived and worked in the Kokand Khanate in the late 18th and mid-19th centuries. To this day, his life and work have been scientifically studied by a number of our literary scholars. This article analyzes in detail who has studied Nadir's epic poem “Haft gulshan” and in what aspects, gives reasonable and objectionable examples from the manuscript of the work, and gives personal opinions and conclusions.

Key words: *text, source, epic, story, letter, gulshan, couplet, publication, pseudonym, weight.*

Yozma yodgorliklar insoniyat yashash-turmushi, ehtiyojlari va muammolari, muallif shaxsiyati, mamlakat madaniyati, savdo udumlari, hokimiyat boshqaruvi o'ziga xosliklari, til imkoniyatlari, maorif ahvoli, ta'lim sifati, davr ruhi kabi muhim omillar haqida o'zi ifodalayotgan matn bilan birgalikda ma'lumot bera oladi.

O'tmishdan to bugunga qadar boshqa o'lkalar singari Turonzaminda ham ming-minglab katta-yu kichik asarlar dunyo yuzini ko'rdi. Kechaning buyuk daholari, ilm-u fazl egalari yaratgan durdona asarlarni o'rganish, manbalarning matn tarixini tiklash, ularni matniy tadqiq qilish, qo'lyozma va nashr nusxalarini o'zaro qiyoslash, umuman, so'z gavharlaridan tuzilgan shunday qadim obidalarni imkon qadar muallifning dastxat nusxasi shakliga yaqin holda bugungi o'quvchiga yetkazish matnshunosning asosiy vazifalaridandir. Bu talab davlatimiz siyosatida ham ustuvor ahamiyat kasb etadi. [PQ-2995-sonli qaror, 2017 -yil 25-may] Zero, qadimiy yozma yodgorliklarni o'rganish millat madaniyati, tili va tarixini o'rganish demakdir.

Shunday qalam sohiblaridan biri Nodirdir. Nodir mumtoz adabiyot an'analarga ergashgan, asarlarida yengil va tushunish mushkul bo'lmagan ifodalar qurib, xalq og'zaki ijodi mavzularini nazmga yaqinlashtirgan, XVIII asr o'rtalari – XIX asr boshlarida Qo'qon xonligida yashab, ijod etgan xattot shoirlar sirasiga kiradi.

XVIII asr oxiri XIX asr birinchi yarmida bir tomoni Nizomiy, Dehlaviy, Jomiy, Navoiylar yaratgan an'analardavomi sifatida xalq yozma adabiyotiga, bir tomoni

insonparvarlik, adolat, xalqlar do'stligi, qahramonlik, oliyanoblik kabi insoniy fazilatlar ulug'lanadigan xalq og'zaki ijodiga tutashadigan badiiy asarlar ko'plab yaratila boshlandi. Nodirning “Haft gulshan” dostoni ham ana shunday asarlar jumlasidandir.

Nodir haqida ma'lumot berilgan dastlabki manba bu Abdulkarim Fazliy Namangoniyning Amir Umarxon buyrug'iga binoan milodiy 1821-yilda yaratilgan “Majmuai shoiron” nomli tazkirasidir. “Majmuai shoiron”da XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida Qo'qon adabiy muhitida yashagan ijodkorlar haqida ma'lumot beriladi. Unda Nodirning muallif bilan zamondosh ekani, ayni paytda 70 yoshga yetgani, olim, xattot, shoir va Qo'qon yaxshilaridan biri ekani aytilgan. [Namangoni, O'zFa ShI, № 7510 inv. raqam: 5]

1945-yilda Nodir yaratgan “Haft gulshan”ning ikki hikoyasi “O'zbek adabiyoti tarixi” xrestomatiyasida nashr etilgan. Bunda ikkinchi hikoya to'liq aks ettirilmagan holda berilgan. [Ўзбек адабиёти тарихи хрестоматияси, 1945: 253-268]. 1959-yilda nashr etilgan “O'zbek adabiyoti” xrestomatiyasiga ham asarning “Birinchi gulshan” qismi kiritilgan. [Ўзбек адабиёти хрестоматияси, 1959: 579-588]

1961-yilda adabiyotshunos Aziz Qayumov “Qo'qon adabiy muhiti” nomli kitobida Fazliy Namangoniyning o'z tazkirasida Nodir haqida keltirgan forsiy ma'lumotlariga asoslanib, ijodkorning yoshi haqida quyidagicha xulosalar beradi: “Bu asar tuzilgan paytda Nodir 70 yoshda bo'lgan. Ma'lumki, “Majmuai shoiron” 1236

(1821)-yili tuzilgan edi. Agar 1236 dan 70 ni olib tashlansa, Nodirning tug'ilgan yili 1156 (1743-1744)-yil kelib chiqadi. Nodir o'z davrining fozillaridan hisoblangan va xattotlik hunariga ham ega bo'lgan" [Қаюмов, 1961: 250] Olim Nodirning Umarxon saroyida hech qanday mavqega ega bo'lmaganini aytadi. Bizningcha, bu Nodirning Uzlal taxallusidagi ijodkor bilan bir kishi ekani tasdiqlanmagan paytdagi xulosalar bo'lgani uchun ham uning Nodira va farzandlari yuritgan saroy "ahli fazoil"idan ekani haqidagi ma'lumotlar bilan davom ettirilgan. Chunonchi, dostonida saroy shu qadar ta'riflangan-ki, u muhitning ichida bo'lmagan odam obod mamlakat va ma'rifattalab insonlar borasida bunday jonli tasavvur bera olmasa kerak:

"Surubon kelturub ahli fazoil,
Yig'ildi dargohig'a har qaboil.

Borisi she'r ichra erdi mohir,
G'azal aytmoqqa barcha erdi shoir.

Bori jur'at bila qo'ydi qadamni,
Ochay deb she'rdin bog'i eramni.

Alarning zumrasida emdi man ham,
Bir ishni ko'ngluma ettim musammam".

[Ғафуржонова, 1982: 19]

Aziz Qayumov ushbu asarni matnshunoslik jihatidan ham mufassal o'rgangan. Undagi hikoyatlar haqida bayon qilar ekan, 1910-yilda Toshkentda nashr etilgan "Haft gulshan"ning bir baytini asar qo'lyozma nusxasidagi bayt bilan to'g'irlaydi:

"Bu yanglig' ey Namangan mulkig'a shoh,
Mani holimdin andak bo'lg'il ogoh".

(Toshkent nusxasi)

"Bu yanglig' fahm-u donish ichra ey shoh,
Meni holimdin andak bo'lg'il ogoh".

(№1801 inv. r. qo'lyozma 10-a sahifa)

Mazkur davrda Namangan shahri Qo'qon xonligiga qarashli bo'lib, parchaning rasman "Namangan shohi" ga deb atalishi olimda shubha uyg'otadi. U zakovat ko'magi bilan, Nodirning o'zidan, ya'ni asar qo'lyozmasidan bu ikkilanishlarga arziqli javob oladi-ki, buni yuqorida keltirdik. Biz shu yerda ushbu baytning mazmuniga jiddiy putur yetkazmagan bir kamchilikni qayd etib ketmoqchimiz. Ya'ni, e'tirof etilgan qo'lyozmaning ayni sahifasidan ikkinchi misra boshidagi "meni" so'zi "منينك" (maning, mening) tarzida joy olgan.

Toshkent litografik nusxasida yana ko'plab qisqartirishlar ham ko'zga ko'ringani aytilgani holda, uning titul varag'ida kelgan dostonning fors tilidan tarjima ekani borasidagi fikrlarni ham chuqurroq tekshirib ko'rish talabi mavjudligi ta'kidlangan. So'ng dostonning qo'lyozmalari va toshbosma nusxasi ayrim jihatlariga ko'ra muqoyasa qilinadi hamda manbalar tavsifi amalga

oshiriladi.

Ba'zan matnshunoslikda, garchi olimlar tomonidan (yuqorida ko'rganimiz kabi) ulardagi ba'zi fikrlar shubha ostiga olingan bo'lsa-da, asosiy va mukammal deya e'tirof etilgan nusxa qolib, yordamchi hamda tayanch nusxalar daliliga tayaniladi. Nodir yaratgan "Haft gulshan" dostonining yozilish sanasi asarning Toshkent litografik nusxasi oxirida keltirilgan tarix bilan quyidagicha topiladi:

"Xirad istadi tarixini Ravshan,

Topibdur yetti gulshan uzra gulshan.

كلشن يتي ifodasining son ma'nosi 820 bo'lib, unga كلشن 420 qo'shilsa, asarning yozilgan yili hijriy 1240-yil kelib chiqadi. Demak, bu kitob milodiy 1824-1825-yilda yozilgan". [Қаюмов, 1961: 255]

Mazkur qo'lyozmaning nisbatan mukammal nusxasi (№ 1801 inv. r.) karta ma'lumotlarida uning yozilish sanasi keltirilmagan edi. Fondga saqlanuvchi yana bir qo'lyozmada esa (№ 10114-II inv. r.) asar nomi va sanasi ifodalangani holda, muallifi aytilmagan. Unga ko'ra, asar hijriy 1334-yilda, milodiy 1915-yilda yozilgan. Ushbu qo'lyozma matni oldingisi bilan deyarli farq qilmaydi, ammo unda dostonning 7-gulshani, asar so'ngidagi hikoyatlar va tana a'zolari haqidagi kichik-kichik bo'limlar yozilmay qolgan.

Tavsiflardan so'ng dostonidagi Nodira obraziga ta'rif berilib, navbati bilan gulshanlar tarkibidagi hikoyatlar bayon etiladi hamda tahlil qilib chiqiladi. Olim "Haft gulshan" tarkibiga kiritilgan dostonlarni: "o'zining tuzilishi, syujet xarakteri bilan, ko'proq she'r yo'li bilan yozilgan hikoyatlar yoki ertaklarga o'xshab ketadi", - deydi. [Қаюмов, 1961: 259] Bu ishni mutaxassis olim tomonidan olib borilgan chuqur tadqiqotlar samarasi sifatida e'tirof etishimiz mumkin.

1961-yilda Tamara G'afurjonova tayyorlagan "Haft gulshan" dostonining kirill alifbosidagi O'zbekiston SSR FA nashriyoti tomonidan amalga oshirilgan nashri e'lon qilinadi. U an'anaviy hamd, na't, chahoryor ta'rifi qismlari, Kalomullohning ta'rifi bayoni, umuman, diniy jabhalar qisqartirilishi bilan chop etiladi. Nashrga asos qilib olingan qo'lyozmada 7 mustaqil hikoyat hamda yettinchi gulshan bitgandan so'ng inson tana qismlari va insoniy fazilatlariga bag'ishlangan bo'limlar ham joy olgan. Ushbu 7 hikoyatdan 5 tasi ham nisbatan kichik ko'lamli bo'lib, tana a'zolari hamda fazilatlar qismi singari nashrga kiritilmagan. [Нодир, 1961: 212]

Olima 1982-yilda "Nodir va uning "Haft gulshan" dostoni" nomli monografiya e'lon qiladi. Unda shoir va uning ijodi yuzasidan shu paytgacha o'rganilgan manbalar tahlil qilingan, ilmiy asoslangan yangiliklar sanab o'tilgan. "Haft gulshan" dostonining yaratilish tarixi borasida qimmatli fikrlar berilgan: "Nodirning "Haft Gulshan" asari Xusrav Dehlaviyning "Hasht bihisht", Nizomiyning "Haft paykar", Jomiyning "Haft avrang", Navoiyning "Sabba'i sayyor" dostonlariga taqlidan nomlangan bo'lsa-da, original asardir." [Ғафуржо-

нова, 1982: 12] Haqiqatdan ham, “Sharq adabiyoti va folklorida yetti raqami tez-tez qo‘llaniladigan uch, to‘qqiz, qirq singari ramziy raqamlardan biridir. Tilimizda forscha sonlar, raqamlar bilan bog‘liq doimiy qo‘llanishda bo‘lgan so‘z va jumlar anchagina”. [Rahmonova, 2023: 149]

Tamara G‘afurjonova dostonni sharhlar ekan, Nodirning Nodira obrazini uning atrofidagi ayollar fazilatlarini bayon qilish bilan ta‘riflaganini aytadi va buni Navoiydan ilhomlanish deya, Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonidagi Shirin obrazining saroydagi ayollar ta‘rifi bilan ochilishiga qiyoslaydi:

“Yig‘ibon har tarafdin necha xotun,
Borisi fazl-u donnish ichra otun...

Bari Zebunnisodek erdi shoir,
Bari Maryam kabi zuhd ichra mohir.
(Nodir “Haft gulshan”)

Bu majlis ichra hozir o‘n dilorom,
Bari ham sarvqomat, ham gulandom.

Bo‘lub Shirin bisotining nadimi,
Alardin xush Mehinbonu xarimi.
(Navoiy “Farhod va Shirin”)
[Faфуржонова, 1982: 14]

Tamara G‘afurjonova doston borasida ilmiy qarashlarini bayon qilib, tegishli dalillar bilan xulosalar keltirarkan, asarda gulshanlar ichida kelgan hikoyatlarning vazifasi, ulardan ko‘zlangan maqsadni ham ochiqlaydi.

So‘ngra bevosita dostonga o‘tib, lirik asarni gulshanma -gulshan hikoyatlar va voqealar yuzasidan nasriy sharhini berib, teng tarzda asarning ushbu parchasi haqidagi fikrlarini ilmiy asoslab boradi. Bunda olimaning har bir gulshanni g‘oyasiga mos tarzda sarlavhalab bergani ham tahsinga sazovordir. Monografiyada gulshanlar quyidagicha nomlangan:

Muhabbat va adolat madhi (“Birinci gulshan”).
Sadoqat va adl birligining kuchi (“Ikkinchi gulshan”).
Mangu barhayot sevgi qissasi (“Uchinchi gulshan”).
Afsonaviy haqiqat (“To‘rtinchi gulshan”).

Sevgi, vafo va qahramonlik javohiroti (“Beshinchi gulshan”).

G‘aroyib sarguzashtlar (“Oltinchi gulshan”).
Pandlar va amallar (“Yettinchi gulshan”).

Voqealar gulshanlarning har birida har xil bo‘lib, yer yuzining turli yerlarida (Rum, Farangiston, Chin, Bangola, Lohur, Bag‘dod, Sarondib, Oromobod) voqelanadi. Tabiiyki, har qismda turli qahramonlarni (qiz-yigit, ota-o‘g‘il, dehqon-sulton, shoh Muboriz, ahli donish Sa‘diy, lo‘lilar, Javhar, Zangi, Sham’un, Saodat, usta va oilasi) uchratamiz.

Sirasini aytganda, ushbu monografiya Nodir va uning “Haft gulshan” asari haqida salmoqli ma‘lumot bera oladigan, o‘rganuvchilari uchun ilmiy jihatdan ancha

qiymatli va ahamiyatli bir ishdir.

Ammo muallif Tamara G‘afurjonovaning ushbu izlanishlarida ham dostonning kirill alifbosiga qilingan nashrida bo‘lgani kabi asarning hamd, na‘t, chahoryor ta‘rifi haqidagi qismi, Kalomullohning ta‘rifi bayoni, kitob so‘ngidagi qolgan besh hikoyat hamda tana a‘zolariga bag‘ishlangan bo‘limchalarga to‘xtalib o‘tilmagan. Chunki, mavjud tuzumning ba‘zi taqiqlari inobatga olingan. Ayon-ki, bu o‘rganilmagan jihatlar ham keyingi tadqiqotlarimizga mavzu bo‘la oladi.

Nodir o‘sha davr ijodkorlari singari bir necha taxallusda qalam tebratgan va Uzlat, Sharif(iy), Nodir, Mahjuriy shular jumlasidandir. Uzlatning Nodir ekaniga dalillar Qo‘qon adabiyot muzeyining ilmiy xodimi, filologiya fanlari kandidati A. Madaminov tomonidan fanga taqdim qilingan. “1962-yilda Uzlatning tug‘ilib, o‘sgan yurti Kosondan (hozirgi Namangan viloyati, Kosonsoy tumani) shoirning dastxat devoni topildi. ... u shoir asarlari ustida olib borilgan tadqiqot va kuzatuvlari natijasida Nodir va Uzlat bir shaxs degan xulosaga keldi.” [Faфуржонова, 1982: 6-7]

Unga ko‘ra shoir lirikasi, asosan, Uzlat taxallusida yaratilgan va 13 ming misradan ortiq o‘zbekcha hamda tojikcha she‘rlardan iborat. “Haft gulshan” dostoni esa dostonda ehtirom bilan tilga olingan hazrat Oyimga – Nodiraga bag‘ishlangani uchun ham Nodir taxallusida yozilgan. Shoirning o‘zi bu haqida shunday deydi: “Bul vofirul ixlos qullari, kasirul e‘tiqod, val ixtisos bandalari hazrat Oyimning ko‘ngillari ko‘zgusi g‘uborini ko‘tarmoqqa yetti gulshan bino qilibdurkim, fusul arba’a anda musoviydur”. [Nodir, inv. № 1801: 8-b]

“Topay deb ko‘ngli ichra shodlig‘ni,
Buzulg‘on jismida obodlig‘ni.

Yasodim oni uchun yetti gulshan,
Ko‘rub topsun aning to ko‘ngli ravshan”. [Нодир, 1961: 20]

Bu davrda Nodira ilm-fan rahnamosi, shoir, adolatli shoh va suyukli umr yo‘ldosh bo‘lgan Amir Umarxon vafotidan chuqur g‘amga tushgan edi. Shoir Nodiraga yuksak ehtiromi yuzasidan taqdim etayotgani – bu yetti gulshanni asar ichida “noma” deb ham talqin qilgan:

“Umid aylab karamdin xoma yo‘ndum,
Yozib bu nomani ilkinga sundum. ...

Ilohi ayla bu nomamni maqbul,
Mabodo bo‘lmag‘ay mardudu mag‘zul”. [Нодир, 1961: 23]

“Haft gulshan” dostonining joriy yozuvga qilingan dastlabki nashri tayyorlovchisi Tamara G‘afurjonovaning aytishicha, “Fazliy tazkirasida Nodir, Uzlat, Sharifiylar haqida alohida-alohida ma‘lumot beriladi. Ularning bir shaxs ekanligi aytilmaydi”.

Dostonning vazni masalasi esa 2023-yilda filologiya fanlari doktori Shahnoza Rahmonova tomonidan “Haft paykar” yo‘nalishidagi dostonlar qatorida ko‘rib chiqildi:

“Hama boshdin/ ayog’i er/di idrok,
V --- / V --- / V ~
Jahon ichra/ aningdek kel/magay pok.
V --- / V --- / V ~
Agar har ish/ni ul etsa/ iroda,
V --- / V --- / V ---
Karam bobi/da yuz erdi/ ziyoda
V --- / V --- / V ---”. [Rahmonova, 2023: 169-170]

Tahlil natijalariga ko’ra, yuqorida keltirilgan baytlar hazaji musaddasi maqsur va hazaji musaddasi mahzuf o’lchovlarida bitilgan. Ya’ni ijodkor “ikkinchi gulshanda qahramonlik, to’rtinchi va oltinchi gulshanlarda sarguzasht, yettinchi gulshanda esa pandnoma mavzusida yozilgan hikoyalarni hazaji musaddasi mahzuf, hazaji musammani maqsur vazni ohangida sinab ko’radi”. [Rahmonova, 2023: 170] Olima gulshanlarni “hikoyatlar” deb ataydi va deyarli barchasidan misollar keltiradi, vazn o’lchovlarini belgilaydi. Asar boshida Umarxon ta’rifi qismida 35 baytdan iborat 6 bandli tarji’band kelgan. Yolg’iz shu she’r doston vaznida emas, hazaji musaddasi axrabi maqbuzi mahzuf vaznida yaratilgani aytiladi, ammo vazn tahlili keltirilmaydi.

Har band so’ngida keluvchi
هجر اوتیغه کویدی خسته جانیم “*Hajr o’tig’a kuydi hasta jonim*,

رحم ایت منکا یار مهربانیم” *Rahm et manga yor mehrbonim*” singari qaytariq baytlar “vosila bayt” deb tanishtiriladi. [Rahmonova, 2023: 174]

Shu o’rinda yana bir ma’lumot, asarning № 1801 inventar raqamli qo’lyozma nusxasi, aynan shu tarji’band joy olgan 6-a hamda 6-b betlari chegaralari 1961-yildagi kirill alifbosiga asoslanib qilingan nashrda xato ko’rsatilgan. 6-a ning besh bayti keyingi 6-b sahifaga qo’shib yuborilgan.

Tilshunoslikda matn talabida fikr tugalligi asosiy masala bo’lsa, adabiyotshunoslikda matnning g’oyaviy yaxlitligi tushunchalari birlamchidir. Ammo matnshunoslikda har qanday yozuv matn sanaladi. Soha mutaxassislari har bir matn ustida uning kichik detalini ham ko’zdan qochirmagan holda, sinchkovlik bilan ishlaydilar.

Nodirning adabiy muhitga kirib kelishi, uning “Haft gulshan” dostoni, asarning yozilish sabablari hamda sanasi, dostonning bevosita g’oyaviy tahlili kabi masalalar shu kungacha atroficha o’rganildi. Matni esa yuqorida sanaganimiz – ba’zi kamchiliklarini inobatga olmasak – joriy alifboga ham o’girildi.

Asarning to’liq nashrini amalga oshirish, fanga ma’lum bo’lmagan qo’lyozmalarini qidirib topish, qiyosiy tahlil tajribasini davom ettirgan holda, dostonning ilmiy-tanqidiy matnini tuzish matnshunoslik oldida turgan keyingi masalalardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-2995-sonli qarori. “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ’ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”/ Xalq so’zi. – 2017, 25-may.
2. Fazliy Namangoniy. Majmuai shoiron. O’zFA ShI, № 7510 inv. raqam.
3. Ўзбек адабиёти тарихи хрестоматияси. II том. Тузувчи: Олим Шарафутдинов. – Тошкент, 1945 йил. 253-268-бетлар.
4. Ўзбек адабиёти хрестоматияси. III том. – Тошкент, 1959 йил. – 579-588- б.
5. Қажумов А. Қўқон адабий муҳити. – Тошкент, 1961 йил. – 250-301- бетлар.
6. Ғафуржонова Т. Нодир ва унинг “Ҳафт гулшан” дostonи. – Тошкент: Фан, 1982 йил. – 95 - б.
7. Нодир. Ҳафт гулшан. Нашрга тайёрловчи: Ғафуржонова Т. – Тошкент: Ўзбекистон ССР ФА нашриёти, 1961 йил. – 212- б.
8. Nodir. Kitobi Haft gulshan. O’zFA ShI Qo’lyozmalar fondi, inv. № 1801, – 114 s.
9. Rahmonova Sh. O’zbek epik poeziyasida aruz tizimining o’rni. Filologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. 2023-yil. – 266- bet.

Qahramon RO'ZIYEV,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
tayanch doktoranti
roziyevqahramon585@gmail.com

O'ZBEK TILINING ETIMOLOGIK LUG'ATIDA IZOHLANGAN TAOM NOMLARI TAHLILI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek tilshunos olimi Shavkat Rahmatullayevning "O'zbek tilining etimologik lug'ati"da izohi keltirilgan taom nomlari tahlil qilingan. Taom nomlarining hozirgi kunda ishlatilish holati haqida ma'lumotlar keltirilgan. Lug'atda izohlangan taom nomlarining xalqimiz hayotidagi tutgan o'rnini haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: *etimologik lug'at, taom nomlari, turkiy taom nomlari, arabiy taom nomlari, forsiy taom nomlari.*

Аннотация: в статье анализируются названия блюд, изложенные в «Этимологическом словаре узбекского языка» узбекского лингвиста Шавката Рахматуллаева. Предоставляется информация о текущем использовании названий продуктов питания. В словаре высказываются мысли о роли названий блюд в жизни нашего народа.

Ключевые слова: *этимологический словарь, названия продуктов питания, турецкие названия продуктов питания, арабские названия продуктов питания, персидские названия продуктов питания.*

Annotation: this article analyzes the names of dishes explained in the "Etymological Dictionary of the Uzbek Language" by Uzbek linguist Shavkat Rahmatullayev. Information is provided on the current state of use of dish names. Opinions are expressed about the role of dish names explained in the dictionary in the life of our people.

Key words: *etymological dictionary, food names, Turkish food names, Arabic food names, Persian food names.*

Shavkat Rahmatullayev O'zbek tilshunosligida etimologik lug'at yaratish va takomillashtirish an'anasini rivojlantirgan olimlardan biridir. Olimning "O'zbek tilining etimologik lug'ati" 2000-yilda (III tomlik. Toshkent, Universitet. 2000) o'zbek tilshunosligida dastlabki tajriba sifatida yaratildi. Ushbu lug'at turkiy, arabiy va forsiy tillar bo'yicha mavjud izlanishlarga tayanib tuzilgan va etimologik talqinlar ommabop yo'sinda berilgan.

Etimologiya — tilshunoslik fanining muhim va murakkab sohasi. Etimologiya so'zi asli yunoncha yetmon - haqiqat, haqiqiy ma'no + logos - fan, ta'limot ma'nosini anglatib, tilshunoslikning so'zlarning kelib chiqishini va manbayini o'rganadigan bo'limi. Shunga ko'ra, etimologiya sohasida so'zlarning asl shakli va ma'nosini aniqlash bo'yicha izlanishlar olib boriladi. O'zbek tilshunosligida etimologiya alohida soha sifatida shakllanmagan. Etimologik talqin har qanday tilda barcha so'zlarga emas, balki so'z boyligining ma'lum bir qismigagina beriladi [1,8-b]. "O'zbek tilining etimologik lug'atida" turli sohaga oid so'zlar etimologiyasi tadqiq etilgan. Biz ham tadqiqotimiz davomida "O'zbek tilining etimologik lug'atida" keltirilgan taom nomlarining hozirgi holati haqidagi tahliliy fikrlarimizni bayon qilmoqchimiz. Shavkat Rahmatullayev "O'zbek tilining etimologik lug'ati" (III tomlik. Toshkent, Universitet. 2000) da jami 22 ta turkcha (*atala, beshbarmoq, bulamiq, bo'tqa, do'lma, jizza, yalama, yavg'on, yupqa, ko'mach, sumalak, talqon, ugra, umoch, chalpak, shilpildoq, et, qazi, qatirma, qatlama, qovurdoq, qo'g'irmoch*), 6 ta arabcha (*varaqi, kabob, kovatok, patir, holvaytar, halim*) va 24 ta fors-tojikcha (*varaqi, gazak, go'shtkuydi,*

yaxna, kalla-pocha, kovatok, mastava, moshkichiri, moshova, moshugra, moshxo'rda, non, obi-yovg'on, osh, palov, piyova, piyozdog', po'stdumba, somsa, shirguruch, shirqovoq, sho'rva, qurtova, holvaytar) taom nomlari etimologiyasi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu nomlardan 30 dan ortig'i hozirgi kunda ham xalqimiz tomonidan tayyorlanib, sevib iste'mol qilinib kelinmoqda. Bular: *atala, beshbarmoq, do'lma, jizza, yalama, sumalak, umoch, chalpak, shilpildoq, et, qazi, qatlama, qovurdoq, qo'g'irmoch, varaqi, kabob, patir, halim, gazak, yaxna, mastava, moshkichiri, moshxo'rda, non, osh, palov, somsa, shirguruch, shirqovoq, sho'rva, holvaytar*. Ba'zilarining izohini keltiramiz.

Atala — unni yog'da qovurib, keyin suv bilan qaynatib tayyorlanadigan yengil hazm suyuq ovqat [2,90-b]. Bu leksema ma'no taraqqiyoti natijasida "suyuq narsani cho'mich bilan to'lg'amoq" ma'nosini anglatuvchi atala — fe'lidan o'sib chiqqan [1,34-b]. Ushbu leksema orqali tilimizda bir necha iboralar qo'llaniladi. Atala maxsum — bo'shashgan, lallaygan, lanj odam haqida yoki hadeb yiqilaveradigan yoki bo'shashgan odamga hazil tariqasida aytiladigan ibora. Atalaga bismillo — juda oson, yengil bitadigan ish haqida gapirilganda ushbu ibora qo'llaniladi.

Shuningdek, lug'atdan o'rin olgan shirinlik nomi bo'lgan holva leksemasi ham tilimizda faol ishlatiladi. Ya'ni **Holva** — bu arabcha leksema bo'lib, halvai shakliga ega [3,193-b]. O'zbek tiliga ikki shaklda qabul qilingan: holva, halvo. Ushbu leksema "shirin, yoqimli bo'ldi" ma'nosini anglatuvchi halva fe'lidan [3,192-b] hosil qilingan bo'lib, o'zbek tilida "un, shakar, yog'dan, ba'zan

kunjut, mag'iz qo'shib tayyorlanadigan shirinlik" ma'nosini anglatadi. Xalq og'zaki ijodi sanalmish maqollarda ham quyidagacha ishlatiladi: "Sabr qilsang, g'o'radan halvo bitar", "Holva degan og'iz chuchimas". "Suvdan holva yasamoq" iborasi esa bo'lmaydigan ishga urinmoq ma'nosida qo'llaniladi. Yuqoridagi leksemani Alisher Navoiy asarlarida halvo, halova shakllarida ham uchratishimiz mumkin:

Xom ko'ngulkim dudog'ingni tilab afg'on qilar,
Bordurur ul tifdekkim yig'lag'ay halvo uchun.
("Xazoyin ul maoniy")[4,340-b]

Halovani ta'rif etay rang-rang,
Pishurmakka shakkar ezib tang-tang.
("Saddi Iskandariy")[4,278-b].

Shu nom bilan bo'liq bo'lgan Holvaytar. Bu ot asli "shirinlik" ma'nosini anglatadigan arabcha *holva* otining tojikcha *holva* shaklini -i izofasi orqali "*suyuq*" ma'nosini anglatadigan tojikcha tar sifatiga birlashtirib tuzilgan *holva tar* birikmasiga teng bo'lib, "dog' qilingan yog'ga un solib biroq qizarguncha qovurib, ustiga shakar eritilgan suvni quyib qaynatib tayyorlanadigan shirin taom" ma'nosini anglatadi [1,279-b]. Ushbu taom mavsumiy taomlar ro'yxatiga kiradi. Asosan, bahorda "Navro'z" bayrami arafasida tayyorlanadi.

Yupqa "xamirni yupqa yoyib, qizdirilgan qozonda har ikki tomonini ag'darib pishirib, so'ng ichiga go'shtli piyozdog' solib, to'rtburchak shaklida taxlab tayyorlanadigan ovqat". O'qishda toliqib qolmasin deb doim somsami, uch-to'rtta yupqami pishirib qo'yaman (Oydin). Bu ot ma'no taraqqiyoti natijasida yupqa sifatidan o'sib chiqqan "belgi" – "shu belgiga ega narsa" [1,178-b].

Qatlama "yupqa yoyilgan xamirni yog'da pishirib tayyorlangan yemish". Patnislarda ... kulcha, qovirma chuchvara, varaqi, qatlama va boshqa har nav meva-chevalar (Oybek). Bu ot eski o'zbek tilida "qavat" "taxlam" ma'nosini anglatuvchi **qat-** so'zidan **-la** qo'shimchasi bilan yasalgan **qatla-** fe'lga **-ma** qo'shimchasini qo'shib yasalgan. Keyinchalik a unlisi ä unlisiga almashgan: (qat+la=qatla-)+ma= qatlama> qätlämä [1,532-b].

Shirqavoq bu ot "sut" ma'nosini anglatadigan tojikcha shir oti bilan o'zbekcha qavoq otidan tuzilgan bo'lib, sut va oshqavoqdan tayyorlanadigan taom ma'nosini anglatadi [1,265-b].

Varaqi, kovatak va holvaytar so'zlari 2-tom arabcha so'zlar etimologiyasida ham 3-tom fors-tojikcha so'zlar etimologiyasida ham keltirilgan.

Lug'atda izohlangan *sumalak, qo'g'irmoch, holvaytar, halim, yaxna* kabi taom nomlari mavsumiy yoki xalqimizning qaysidir urf-odatlar bilan bog'liq ravishda tayyorlanadigan taomlar sirasiga kiradi.

Lug'atda keltirilgan 20 ga yaqin taom nomi esa hozirgi kunda xalqimiz tomonidan kam yoki umuman tayyorlanmay qolgan taom nomlari hisoblanadi.

Jumladan, *bulamiq, bo'tqa, yavg'on, yupqa, ko'mach, talqon, ugra, qatirma, qo'g'irmoch, kovatok, go'shtkuydi, kalla-pocha, moshova, moshugra, obi-yovg'on, piyova, piyozdog', po'stdumba, qurtova*.

Yovg'on-- "go'sht-yog'siz tayyorlangan ovqat" **.Minnatli palovdan minnatsiz yovg'on yaxshi (maqol)**. Bu so'z qadimgi turkiy tilda ko'p ma'noli **yav-(yab-)** fe'lining "sifati past bo'l"- ma'nosidan **-g'an** qo'shimchasi bilan yasalgan. O'zbek tilida a unililariä unililariga almashgan: yav +g'an= yavg'an >yävg'än [1,161-b]. Ushbu taom hozirda xalqimiz tomonidan tayyorlanmaydi. Urush davrlaridagi xalqimiz ocharchilik kunlari, og'ir hayotini ko'rsatishda badiiy adabiyotda tasviriy vosita sifatida keng ishlatilgan. Oyim o'choq boshiga borib, olov yoqadi, ozgina piyozdog' qilib, yovg'on moshxo'rdasiga urina boshlaydi. Oybek, Bolalik

Ko'moch "cho'g'ning issiq kuliga ko'mib pishirilgan non". Bu ot qadimgi turkiy tilda "chuqurga joylab, ustini tuproq bilan berkit" ma'nosini anglatuvchi köm – fe'lidan -ä(ch) qo'shimchasi bilan yasalgan. O'zbek tilida ö unlisining yumshoqlik belgisi yo'qolgan: köm + ä(ch) = kömäch> komäch [1,227-b]. Ushbu nom eskirgan so'zlar qatorida bo'lib, hozirda ushbu nom bilan bog'liq birikmalar ham tilimizda ishlatilmaydi. Masalan, **Har kim kulni o'z ko'mochiga tortadi (maqol)**.

Ugra I yupqa yoyilib, uzun va mayda qilib kesilgan xamir. Ugra kesmoq. II "yupqa yoyilgan xamirni 3-4 sm uzunlikda juda ensiz kesib tayyorlangan suyuq ovqat". Ziyodaxon shitob bilan ugra kesar ekan, unga [Sidiqjonga] bir qarab qo'ydi. A. Qahhor, Qo'shchinor chiroqlari. Bu ot qadimgi turkiy tilda "mayda" ma'nosini anglatgan o'g'o'k sifatidan -(o')r qo'shimchasi bilan yasalgan fe'lga -ä qo'shimchasi qo'shib yasalgan. O'zbek tilida bu ot **uvra** shaklida ham ishlatiladi. Bunda g undoshi v undoshiga almashadi. ugrä > uvrä [1,380-b].

Qotirma "oshirilmagan xamirdan qozonda yog'siz pishiriladigan yupqa yemish". Otasiga deb xurmachaga solingan oshning ustiga bitta qatirman yopib, ro'molchaga tugdi-da, chiqib ketdi (Oydin). Bu ot "qattiq holatga kel-" ma'nosini anglatuvchi **qat-** fe'lining **-(i)r** orttirma qo'shimchasi bilan hosil qilingan shaklidan **-ma** qo'shimchasi bilan eski o'zbek tilida yasalgan. Qadimgi turkiy tilda shunday ma'no qatma so'zi bilan anglatilgan. Bu so'z bevosita qat- fe'lidan -ma qo'shimchasi bilan yasalgan [1,531-b].

Umoch "xamirni uvalab solib pishiriladigan suyuq ovqat". Onam tushlikka umoch qilib qo'ygan ekan. Bu ot qadimgi turkiy tildagi "maydala" ma'nosini anglatgan uv- fe'lidan -mach qo'shimchasi bilan yasalgan. Keyinchalik v undoshi talaffuz qilinmay qo'ygan, o'zbek tilida a unlisiä unlisiga almashgan. Uv+mach=umach> umach>umächa [1,389-b].

Bulamiq "sut bilan undan tayyorlanadigan atalasimon ovqat". Bir-ikki kun sutli ovqatlar, bulamiq yeb tursinlar (Mirmuhsin). Bu ot qadimgi turkiy tildagi "qorishtir-"

ma'nosini anglatuvchi bula- fe'ldan myq qo'shimchasi bilan yasalgan keyinchalik a unlisi -ä unlisiga almashgan, ы unlisining qattqlik belgisi yo'qolgan: bula+ myq= bulamyq> bulämiq[1,67-b].

Talqon "qovirilgan donni tuyib tayyorlanadigan yemish", "tuyilgan narsa". *Ertalab Tozagul mehmon opani... o'g'irdan issiqqina chiqqan oqishoq talqon bilan siyladi (Hamid G'ulom)*. Qadimgi turkiy tilda shunday ma'noni anglatgan bu ot **tal-** fe'lining yanch ma'nosidan takror ma'nosini ifodalovchi **-qa** qo'shimchasi bilan yasalgan. O'zbek tilida **a** unilari ä unililariga almashgan: (tal+qa=talqa)+n=talqan> talqän[346-b].

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Shavkat Rahmatullayev "O'zbek tilining etimologik lug'atida" hamma sohalar qatori oshpazlik leksikasi ham faol izohlangan. *Varaqi, kovatok va holvaytar* so'zlari 2-tom arabcha so'zlar etimologiyasida ham 3-tom fors-tojikcha so'zlar etimologiyasida ham keltirilgan. Lug'atda izohlangan 30 dan ortig'i hozirgi kunda ham xalqimiz tomonidan tayyorlanib, sevib iste'mol qilinib kelinmoqda. Lug'atda keltirilgan 20 ga yaqin taom nomi esa hozirgi kunda xalqimiz tomonidan kam yoki umuman tayyorlanmay qolgan taom nomlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rahmatullayev Sh., O'zbek tilining etimologik lug'ati. I,II,III tomlar. – T.: Universitet, 2000.
2. O'zbek tilining izohli lug'ati. I – IV tomlar. – M., 2006-2008.
3. Baranov X.K. arabsko-ruskiy slovar. – M., 1976.
4. Alisher Navoiyning mukammal asarlar to'plami. 16-jild. – T., 2007.
6. Shamsiyev P., Ibrohimov S. Navoiy asarlari lug'ati. – T., 1972.

Dilnoza FARXODOVA,

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti

TARJIMON TALABALARINING KASBIY KOMPETENSIYASINI O'RGANISH VA TAJRIBANI UMUMLASHTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqola tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalarini o'rganish va ularning tajribasini umumlashtirishga bag'ishlangan. Maqolada tarjimonlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, tarjimon talabalariga qo'yiladigan talablar, ularning kasbiy mahoratini rivojlantirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, tarjimon talabalarining amaliy tajribasini umumlashtirish va tahlil qilish metodlari muhokama etiladi. Maqola tarjimonlik sohasida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar, talabalar va mutaxassislar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: *tarjimon, talaba, kasbiy kompetensiya, tajriba, umumlashtirish, tahlil, tarjimonlik faoliyati, tarjimonlik mahorati, tarjimonlik talablari.*

Annotation: this article is devoted to the study of professional competencies of translation students and the generalization of their experience. The article discusses the features of translation activities, the requirements for translation students, and ways to develop their professional skills. Methods for summarizing and analyzing the practical experience of translation students are also discussed. The article may be useful for teachers, students and professionals working in the field of translation.

Key words: *translator, student, professional competence, experience, generalization, analysis, translation activity, translation skills, translation requirements.*

Аннотация: данная статья посвящена изучению профессиональных компетенций студентов-переводчиков и обобщению их опыта. В статье рассматриваются особенности переводческой деятельности, требования, предъявляемые к студентам-переводчикам, пути развития их профессионального мастерства. Также обсуждаются методы обобщения и анализа практического опыта студентов-переводчиков. Статья может быть полезна для преподавателей, студентов и специалистов, работающих в сфере перевода.

Ключевые слова: *переводчик, студент, профессиональная компетенция, опыт, обобщение, анализ, переводческая деятельность, переводческое мастерство, переводческие требования.*

Kirish. Tarjimonlik kasbi zamonaviy dunyoda tobora muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Globalizatsiya sharoitida turli tillarda so'zlashuvchi odamlar o'rtasida muloqot qilish, axborot almashish va madaniy aloqalarni rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Ushbu vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish uchun esa yuqori malakali tarjimonlarga bo'lgan ehtiyoj kun sayin oshib bormoqda.

Tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va ularning tajribasini umumlashtirish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Tarjimonlik faoliyati murakkab va ko'p qirrali bo'lib, tarjimonlardan nafaqat tilni mukammal bilish, balki madaniyatlararo muloqot ko'nikmalariga, axborotni qayta ishlash va yetkazish mahoratiga, shuningdek, kasbiy

etikaga ega bo'lishni talab etadi.

Ushbu maqolada biz tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalarini o'rganish va ularning tajribasini umumlashtirishga bag'ishlangan tadqiqot natijalarini ko'rib chiqamiz. Maqsadimiz tarjimonlik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini, tarjimon talabalariga qo'yiladigan talablarni, ularning kasbiy mahoratini rivojlantirish yo'llarini aniqlashdan iborat. Shuningdek, tarjimon talabalarining amaliy tajribasini umumlashtirish va tahlil qilish metodlarini muhokama qilamiz. Ushbu tadqiqot natijalari tarjimonlik sohasida faoliyat yuritayotgan o'qituvchilar, talabalar va mutaxassislar uchun foydali bo'lishi mumkin. Maqolada keltirilgan ma'lumotlar tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga, ularning amaliy tajribasini oshirishga va tarjimonlik faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqot kompleks yondashuvga asoslanadi va u nazariy tahlil, empirik metodlar va ma'lumotlarni qayta ishlash metodlarini o'z ichiga oladi.

1. Nazariy tahlil: ushbu bosqichda tarjimonlarning kasbiy kompetensiyasi muammolari bo'yicha ilmiy adabiyotlar o'rganiladi, kompetensiyalarni aniqlash va tasniflashga yondashuvlar tahlil qilinadi, shuningdek, turli ta'lim muassasalarida tarjimonlarni tayyorlash tajribasi o'rganiladi.

2. Empirik metodlar: tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiya darajasini, tarjimonlik faoliyatining turli jihatlariga munosabatini, shuningdek, muayyan ko'nikmalarni rivojlantirishga bo'lgan ehtiyojlarini aniqlash maqsadida so'rov o'tkaziladi. Turli mavzu va murakkablikdagi matnlarni tarjima qilish, imitatsion konferensiyalarda va real tarjimonlik faoliyatini modellashtiruvchi boshqa tadbirlarda ishtirok etish kabi amaliy topshiriqlarni bajarish jarayonida tarjimon talabalarining bajarilgan ishlari kuzatiladi. Tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradigan har-xil o'qitish metodlari va o'quv jarayonini tashkil etish shakllarining samaradorligini o'rganishga qaratilgan bir qancha tajribalar o'tkaziladi. Talabalar tomonidan bajarilgan yozma va og'zaki tarjimalar ularning lingvistik, kommunikativ, axborot va boshqa kompetensiyalarining shakllanganlik darajasini aniqlash maqsadida tahlil qilinadi.

3. Ma'lumotlarni qayta ishlash metodlari: olingan empirik ma'lumotlar matematik statistika metodlari, masalan, tasviriy statistika, korrelyatsion tahlil, faktorli tahlil va boshqalar yordamida qayta ishlanadi. Bu tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalarining shakllanishidagi qonuniyatlar va tendensiyalarni aniqlashga, shuningdek, ularni rivojlantirishning eng tabiiy va samarali metodlarini aniqlashga imkon beradi.

4. Tadqiqot bosqichlari: tadqiqotning maqsadi va vazifalarini aniqlash, gipotezalarni shakllantirish, tadqiqot dasturini ishlab chiqish, metodik vositalarni tanlash va moslashtirish, tanlangan metodlar yordamida empirik

ma'lumotlar to'plash, matematik statistika metodlari yordamida olingan ma'lumotlarni qayta ishlash va tahlil qilish, olingan natijalarni talqin qilish va xulosalar hamda tavsiyalarni shakllantirish, tadqiqot natijalarini hisobot, maqola yoki dissertatsiya shaklida rasmiylashtirish.

5. Kutilayotgan natijalar: ushbu tadqiqot natijasida quyidagi natijalarni olish ko'zda tutilgan: tarjimon talabalarida kasbiy kompetensiyalarning shakllanganlik darajasini aniqlash, tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradigan eng samarali metodlar va o'quv jarayonini tashkil etish shakllarini aniqlash, ta'lim muassasalarida tarjimonlar tayyorlash dasturini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

O'tkazilgan tadqiqot tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalari bo'yicha bir qator muhim natijalarni aniqlashga imkon berdi. Talabalarning aksariyati tarjimonlik faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan til kompetensiyalariga yetarlicha yuqori darajada egalik qilishlarini ko'rsatdilar. Biroq, ko'plab talabalarda boshqa madaniyatlar vakillari bilan aloqa o'rnatish, nutqini auditoriya xususiyatlariga moslashtirish va madaniyatlararo muloqot jarayonida yuzaga keladigan konfliktli vaziyatlarni samarali hal qilish kabi kommunikativ kompetensiyalarning rivojlanishida muammolar kuzatildi. Shuningdek, tarjimonlik vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni topish, tahlil qilish va tuzish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan axborot kompetensiyalarining rivojlanishida kamchiliklar aniqlandi. Ba'zi talabalar o'zlari o'rganayotgan tillar mamlakatlarining madaniy xususiyatlari haqida bilimga ega bo'lish va ushbu xususiyatlarni tarjima jarayonida hisobga olish kabi sotsiokultural kompetensiyalarning rivojlanishida qiyinchiliklarga duch kelishmoqda.

Tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradigan eng samarali o'qitish metodlari quyidagilardir:

Imitatsion konferensiyalarda ishtirok etish, filmlarni va boshqa audiovizual materiallarni tarjima qilish, turli mavzu va murakkablikdagi matnlar bilan ishlash kabi real tarjimonlik faoliyati vaziyatlarini modellashtiruvchi amaliy mashg'ulotlar;

Diskussiyalar, rolli o'yinlar, keys-stadi, guruhlarda ishlash kabi interaktiv o'qitish metodlaridan foydalanish;

Talabalar tajribali tarjimonlar rahbarligida ishlashlari uchun tarjimonlik kompaniyalarida va boshqa tashkilotlarda stajirovka tashkil etish;

Ixtisoslashtirilgan tarjimonlik dasturlari, onlayn lug'atlar va boshqa resurslar kabi zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish;

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot asosida quyidagi xulosani chiqarish mumkin: tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish o'quv jarayonini tashkil etishga kompleks yondashuvni talab qiladigan murakkab va ko'p qismli jarayondir. Real tarjimonlik faoliyati vaziyatlarini modellashtiruvchi amaliy mashg'ulotlar

kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tarjimon talabalarining kommunikativ, axborot va sotsiokultural kompetensiyalarini rivojlantirishga ko'proq e'tibor berish kerak. Interaktiv metodlar,

stajirovkalar tashkil etish va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish samarali o'qitish metodlari hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komissarov V. N. (2002). Теория перевода (лингвистические аспекты). – Москва: Высшая школа. 128-с.
2. Бархударов Л. С. (2008). Язык и перевод. – Москва: ЛКИ. – 95 -с.
3. Миньяр-Белоручев Р. К. (1996). Теория и методы синхронного перевода. – Москва: Военное издательство 156-с.
4. Алимов В. В. (2004). Теория перевода. – Москва: КомКнига. – 210-с.
5. Саломов Ф. Таржима назарияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990. 78- б.
6. Мусаев Қ. Таржима назарияси. – Тошкент, 2003. 112- б.

Beknozaxon BEKTEMIROVA,
Farg'ona universiteti tayanch doktoranti
beknozabektemirova@gmail.com

DISKURS VA UNING TIPOLOGIYASI

Annotatsiya: ushbu maqola diskurs va uning tipologiyasi haqida tadqiqotlarni tahlil qilishga bag'ishlangan. Mualliflar V.Karasik, A.Kibrik, N.Hohlova va A.Karamova tomonidan taklif etilgan yondashuvlar, jumladan, sotsiolingvistik, pragmalingvistik va mavzuviy yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Diskursni tahlil qilishda asosiy usullar sifatida funksional, modusga asoslangan va janr tahlillari qo'llanilgan. Maqolada diskursning shaxsiy va institutsional turlari, pragmalingvistik ko'rinishlari, shuningdek, muloqot usuli va modusi bo'yicha turlariga e'tibor qaratilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, diskurs tipologiyasi murakkab bo'lib, yana tadqiqotlar olib borish lozimligiga zamin yaratadi.

Kalit so'zlar: *diskurs, diskurs tipologiyasi, shaxsga yo'naltirilgan diskurs, institutsional diskurs, og'zaki diskurs, yozma diskurs.*

Annotation: this article analyzes studies on discourse and its typology. The approaches proposed by V.Karasik, A.Kibrik, N.Hohlova, and A.Karamova are reviewed, including sociolinguistic, pragmalinguistic, and thematic perspectives. Functional, modus-based, and genre approaches were employed to analyze discourse. Special attention is paid to the types of discourse: personal and institutional, pragmalinguistic classifications, as well as forms of discourse based on the mode and method of communication. The findings highlight the complexity and multifaceted nature of discourse typology, providing a foundation for further research.

Key words: *discourse, discourse typology, person-oriented discourse, institutional discourse, spoken discourse, written discourse.*

Аннотация: данная статья посвящена анализу исследований, связанных с дискурсом и его типологией. Рассмотрены подходы, предложенные В.Карасиком, А.Кибриком, Н.Хохловой и А.Карамовой, включая социолингвистический, прагмалингвистический и тематический подходы. Для анализа дискурса использовались такие методы, как функциональный анализ, подходы на основе модуса и жанра. Особое внимание уделено типам дискурса: персональному и институциональному, прагмалингвистическим категориям, а также видам дискурса в зависимости от способа и модуса общения. Результаты подчёркивают сложность и многоаспектность проблемы типологии дискурса, создавая основу для дальнейших исследований.

Ключевые слова: *дискурс, типология дискурса, лично-ориентированный дискурс, институциональный дискурс, устный дискурс, письменный дискурс.*

Kirish. Diskurs atamasi yaqin yillar orasida gumanitar fanlar orasida ko'p uchraydigan atama sifatida tanildi va boshqa sohalarida ham faol qo'llaniladigan tushunchalar qatoridadir. Uning ma'nosi ham qaysi sohada qo'llanilishiga qarab har xil, aniq bir ta'rifga ega emas.

Ammo tilshunoslikda bir qator olimlar tadqiqotlaridan kelib chiqqan holda, ko'pchilik tomonidan maqbul topilgan ma'nolar qo'llaniladi. Ko'p holatlarda, "diskurs" "matn" tushunchasiga yaqin deb tushuniladi va hatto ba'zi manbalarda sinonim sifatida ishlatiladi. Lekin

“diskurs” nutqiy muloqot vaqtida sodir bo‘ladigan dinamik hodisa bo‘lganda, “matn” statik obyekt, til faoliyati natijasi hisoblanadi [4, b.10]. T. Skrebsova fikricha esa diskurs bu “matn plyus vaziyat”, matn esa “diskurs minus vaziyat”dir [6, b.12]. Ya’ni ushbu ikki tushunchalar bir-biriga uzviy bog‘liq bo‘lsada, ular ikki turli tushunchalardir. Yuqorida eslatib o‘tganimizdek, diskurs tushunchasi aniq bir ta’rifga ega emas, bu esa o‘z-o‘zidan diskurs tipologiyasiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatmasdan qolmaydi. Diskursni turlarga ajratishda, ayni bir parametr yoki jihatga asoslanib uning tipologiyasini tuzish ham munozaralarga sabab bo‘lib kelmoqda va hali-hanuz yechimini topgani yo‘q.

Tadqiqot usullari. Diskursni sinflarga ajratishda bir qator olimlar o‘z tadqiqotlarida turli xil variantlarni berib o‘tishgan. V.Karasik, A.Kibrik, N.Hohlova, A.Karamova kabi tadqiqotchilar diskurs tipologiyasida izlanishlar olib borishgan.

Ushbu maqolada ko‘zga ko‘ringan tadqiqotchilarning diskurs va uning sinflanishi tipologiyasi haqidagi ishlari tahlil qilingan. Ilmiy jurnal maqolalari, tezislari, dissertatsiya ishlari va kitoblar asosiy manba sifatida olingan. Diskursni turlarga bo‘lishda va bu borada uni tahlil qilishda sotsiologingvistik, pragmatologingvistik, funksional usullardan foydalanilgan. Shuningdek, modus va janr asosida ham diskurs tipologiyasini tahlil qilishda foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari. V.Karasik o‘zining “Til doirasi: shaxsiyat, tushunchalar, diskurs” asarida diskurs tipologiyasiga uch yondashuvni taklif qiladi. Bular sotsiologingvistik, pragmatologingvistik va tematik yondashuvlardir [2]. Sotsiologingvistik jihatdan V. Karasik diskursni kimga yo‘naltirilganiga qarab ikki turga, ya’ni shaxsiyatga yo‘naltirilgan (shaxsiy) va statusga yo‘naltirilgan (institutsonal) diskursga ajratadi [2, b.199]. Birinchi turda agar suhbatdosh bizga yaxshi tanish bo‘lsa, birorta ma’lumotni yetkazish yoki unga aniq bir ta’sir o‘tkazmoqchi hamda qalbimizni ochmoqchi bo‘lganimizda va adresatning ichki dunyosini tushunishga harakat qilganimizda shaxsiyatga yo‘naltirilgan muloqotni tushunamiz [2, b.202]. Shaxsiyatga yo‘naltirilgan diskursning ikki xil maishiy va borliqqa oid bo‘lgan muloqotlarda qo‘llaniladi. Borliqqa oid diskursni badiiy va falsafiy dialoglarda uchratish mumkin. Ikkinchi turda esa status roliga asoslangan muloqot tushuniladi. Bunda ijtimoiy institutlar va hayotdagi sohasidan kelib chiqib, siyosiy, ishga oid, ilmiy, pedagogik, tibbiy, harbiy, sportga oid, diniy, yuridik va bosh qaturlarga bo‘linadi. Institutsonal diskursning asosiy belgilariga ishtirokchilar, shart-sharoitlar, tashkilot, muloqot materiallari va usullari kiradi [2, b.300].

Diskurs tipologiyasida e’tiborga loyiq bo‘lgan yana bir yondashuv bu V.Karasik tomonidan kiritilgan pragmatologingvistik tahlildir. Bunda muloqot usuliga tayanib, u diskursni ma’lumot beruvchi va ta’sir etuvchi (факци-

нативный), mazmunli va fatik, jiddiy bo‘lmagan va jiddiy, marosimli va maishiy, qayd qilingan va qayd qilinmagan turlariga ajratadi. Aloqa kanali asosida esa og‘zaki va yozma, aloqaviy (контактный) va uzoq (дистантный), virtual hamda real turlariga ajratadi [2, b.295].

A.Karamova esa diskurs tipologiyasi asosida kommunikativ faoliyat sohasiga tayangan mavzu (mazmun) yotadi deya fikr yuritadi. Diskurs muloqot hodisasi degan fikrni ilgari surib, ikki mezon, ya’ni faoliyat sohasi bilan mavzu (mazmun) o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik bo‘yicha diskursni turlarga ajratadi va diniy, ekologik, publitsistik (media diskurs), ta’limiy-pedagogik, falsafiy, ilmiy, globallashtirgan, adabiy, siyosiy turlarini sanab o‘tadi [3, b.364].

A.Kibrik diskursni modus yoki ma’lumot yetkazish usuli bo‘yicha ikkiga: og‘zaki yoki yozma diskursga ajratadi. Og‘zaki diskursga ishtirokchilar o‘rtasidagi bevosita o‘zaro munosabat, spontantik, muloqotning noverbal vositalar kabilar xos bo‘lsa, yozma diskursga rejalashtirilganlik, tahrirlash, muallif va kitobxon orasida bevosita aloqaning yo‘qligi xosdir. Undan tashqari, A.Kibrik so‘zlovchi va adresat o‘rtasidagi vizual muloqotga tayangan imo-ishoraviy diskurs turini ham ajratadi. Bunda u nogiron odamlar (karlar) qo‘llaydigan imo-ishoraviy aloqa turini nazarda tutadi [5, b.5-6].

Shuningdek, modus bo‘yicha yana bir diskurs turi - xayoliy diskursni aytib o‘tadi. Ushbu diskurs faqat tilshunoslikda emas, balki psixologiya sohasida ham tadqiqot markazidir, hayoliy diskursda so‘zlovchi va tinglovchi bitta shaxsning o‘zi bo‘lgani sabab, na vizual, na tovushli muloqot belgilarini aniqlash mumkin, shu tufayli o‘rganilishi qiyin bo‘lgan diskurs turidir [5, b.5].

Diskursni funksional uslub jihatdan tahlil qilib, A.Kibrik an’anaviy holda beshta turlarga bo‘linishini ta’kidlaydi. Bularga maishiy, ilmiy, rasmiy, badiiy, publitsistik uslublarni keltiradi. Lekin bu turlarning o‘zi yetarli emasligini aytib, yana yuridik, siyosiy, tijoriy, jinoiy, diniy uslublarni qo‘shishni taklif qiladi [5, b.13].

N.Hohlova “muloqot maqsadi ostida birlashgan, fe’llarning aniq bir zamon shakllari ishlatilishi, qat’iy shaklda ma’lum bir so‘z turkumlari so‘zlaridan foydalanish ustunligi, o‘zining leksikasiga va tartibga soluvchi so‘zlariga egaligi kabi o‘ziga xos lingvistik xususiyatlarni namoyon qiluvchi matnli janrlar sinfi” deb diskurs turlari haqida fikr bildiradi [1, 37].

Tadqiqot muhokamasi. V.Karasik, A.Karamova, A.Kibrik va N.Hohlova tomonidan taklif qilingan diskurs tipologiyasiga oid yondashuvlar diskurs tadqiqotlarining ko‘p qirrali ekanligini namoyon etib, sotsiologingvistik, pragmatologingvistik, tematik va funksional nuqtayi nazarlarning ta’sirini ta’kidlaydi. Ushbu turli yondashuvlar tilshunoslik, psixologiya, madaniy va ijtimoiy omillarning diskursni shakllantiruvchi o‘zaro ta’sirini aks ettiradi.

V.Karasikning shaxsiyatga yo‘naltirilgan va statusga

yo'naltirilgan diskurslarga bo'linishi muloqotning sotsiolingvistik dinamikasini ko'rsatib beradi. Uning institutsional va shaxsiy diskurslarni o'z ichiga olgan tasnifi esa jamiyatdagi rollar va munosabatlarning muloqot shakli va mazmuniga ta'sirini tushunish uchun muhimdir. Shu bilan birga, pragmatolingvistik yondashuv muloqot usullarini ta'kidlab, informativ va ta'sirchan diskurslarni ajratish orqali xabarlarining maqsadga muvofiq ravishda shakllantirilishini o'rganish imkonini beradi.

A.Karamovanning tematik yondashuvi esa ekologik, diniy, media diskurs, pedagogik kabi sohalarga xos diskurslarni kiritib, diskursni soha va mavzu doirasida tahlil qilib, diskurs tipologiyasini kengaytiradi. U muloqot sohalari va mavzular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'kidlab, diskursni tahlil qilishda kontekst va mavzuning o'ziga xos ahamiyatini ko'rsatadi.

A.Kibrikning modus asosda tasnifi esa diskursni og'zaki, yozma va imo-ishoraviy shaklda tahlil qilib, uni yetkazib berish usuliga e'tibor qaratadi. Psixologiya sohasida ham muhim rol o'ynaydigan xayoliy diskurs turini ham ta'kidlab o'tadi. Uning funksional uslub turlarini kengaytirish taklifi esa zamonaviy yuridik, tijoriy kabi kommunikatsiya shakllarining xilma-xilligini hisobga oladi.

Hohlovanning ta'rifi esa fe'llarning zamon shakllari,

leksik imtiyozlar va tuzilishlari kabi lingvistik xususiyatlarni ta'kidlash orqali ushbu yondashuvlar haqida ma'lumotlarni boyitadi. Uning matn janrlariga oid nuqtayi nafari diskursni grammatika xususiyatlari va keng kommunikativ maqsadlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun asos yaratadi.

Ushbu tahlil shuni ko'rsatadiki, ushbu olimlarning tasniflari orasida o'xshashliklar mavjud bo'lsa-da, har bir yondashuv diskursning ko'p qirraliligini o'rganishda o'ziga xos bilimlarni taqdim etadi. Ushbu yondashuvlar shakl, funksiya va kontekstni o'z ichiga olgan diskursning yaxlit tushunilishini ta'minlaydi.

Xulosa. Diskurs tipologiyasi ko'p qirraligi va uni sinflarga ajratishning murakkab ekanligi bilan ko'p munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. Ushbu tadqiqot diskursni tahlil qilishda fanlararo yondashuvning zarurligini ko'rsatadi. Bu borada izlangan tadqiqotchilar fikriga tayangan holda diskurs tipologiyasiga ijtimoiy, lingvistik, pragmatik va kontekstual yondashish lozimligi maqsadga muvofiqdir. Sotsiolingvistik jihatdan tahlil qilinganda, diskurs adresati ahamiyatga molik ekanligini, pragmatolingvistik yondashuvda esa muloqot usuli va maqsadlari e'tibor markazida turadi. Shuningdek, tematik jihatdan esa diskurs qo'llanilish sohasi va tarkibiga diqqat qaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hohlova N. [Teaching first year students of linguistic university of written descriptive discourse (English)]: abstr. of thesis. of diss. ... PhD (pedagog): 13.00.02. Tambov, 2003 (in Russ.).
2. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
3. Карамова А.А. Типологический аспект дискурса // Культура и цивилизация. 2017. Том 7. № 1А. С. 361-370-б.
4. Кибрик А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: дисс. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Институт языкознания РАН. – Москва, 2003. – 90 с.
5. Кибрик А.А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / А.А. Кибрик // Вопросы языкознания. – 2009. – № 2. – 3–21 с.
6. Скребцова Т.Г. Лингвистика дискурса: структура, семантика, прагматика: Курс лекций – М.: Издательский Дом ЯСК, 2020. – 320 с. – (Studiaphilologica)

Nargiza SHIRINOVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universitetining tayanch-doktoranti
shirinovanargiza1605@gmail.com

XVI ASR ADABIY MUHITI VA MANBALARI

Annotatsiya: ushbu maqolada XVI asr adabiy muhiti, bu davrdagi o'zbek adabiyotining o'ziga xos ayrim xususiyatlari, ijodkorlari hayoti va ularning adabiy manbalari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *devon, qo'lyozma, tazkira, qasida, doston, manba, inventor raqam.*

Annotation: this article discusses the literary environment of the 16th century, some unique features of Uzbek literature of this period, the lives of its creators and their literary sources.

Key words: *divan, manuscript, tazkira, ode, epic, source, inventor number.*

Аннотация: в данной статье рассматривается литературная среда XVI века, некоторые уникальные особенности узбекской литературы этого периода, жизнь ее создателей и их литературные источники.

Ключевые слова: *диван, рукопись, тазkira, ода, эпос, источник, изобретательский номер.*

Kirish. Ma'lumki, biror davrdagi adabiy hayotni o'sha davrdagi tarixiy sharoit, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayot va madaniy muhitdan ajralgan holda tadqiq etish mumkin bo'lmaganidek, biror yozuvchining hayoti, adabiy ijodi, ilmiy faoliyatini ham yashab ijod etgan davrning tarixiy sharoitini, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayoti va madaniy, adabiy muhitidan ajralgan holda tahlil etish mumkin emas. Har bir davrda hokim sinf fikri hukmron fikrlar bo'lgani kabi, XVI asrda ham shohlar, shaxzodalar, xonlar, sultonlar, amir va beklar o'z saroylariga mashhur va talantli shoirlarni jalb etib, ulardan o'z fikri va maqsadlarini amalga oshirishda bir vosita sifatida foydalanganlar. Saroyga jalb etilgan, ammo moddiy va ma'naviy ishlab chiqarish vositalariga ega bo'lmagan yozuvchilar esa mazkur hukmdorga qaram bo'lib, ularning talabini bajarishlari shart bo'lgan. Bu davrda shuhratparast hukmron sinf namoyondalarining o'z saroylariga mashhur olim, shoir va san'atkorlarni jalb etishdan ko'zlagan maqsadlari ilm-fan, san'at va adabiyot taraqqiyoti uchun jon kuydirib g'amxo'rlik qilish emas, balki o'zlarining sinfiy manfaatlarini, siyosiy va g'oyaviy maqsadlarini amalga oshirish, mehnatkash ommaga o'tkazgan jabr-u zulmlarini niqoblash, o'zlarining johil va nodonliklarini yashirish, siyosiy raqiblaridan o'ch olish, harbiy yurishlari, bergan ziyofat, o'tkazgan bazm, to'y va boshqa tantanali marosimlarini ta'rif-tavsif ettirish, o'z shon-shuhratlarini namoyish qilish va shu yo'l bilan tarixda "ma'rifatparvar", "odil", "saxiy" va "oliyjanob podshoh" sifatida nom qoldirish uchungina foydalanganlar. Binobarin, biz ushbu maqolamizda XVI asr o'zbek adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari, bu davrda ijod qilgan ijodkorlar va ularning adabiy manbalari haqida qisqacha bo'lsa-da yoritishga harakat qilamiz.

Tadqiqot materiallari va metodologiyasi. Ma'lumki, bu davrda hukmdorlar shoirlardan o'z nomlarini abadiylashtirish uchun foydalanganlar. Buni Mutribiy "Tazkirat-ush-shuaro"sida keltirilgan quyidagi qit'asi

ham tasdiqlaydi. Uning mazmuni quyidagicha:

Aziz tutmoq kerak shoir elini,

Alar tufayli mangu qolur nom.

Ki salmon she'ridin hatto hozir ham,

Hayot, Sulton Uvays nomi bu ayyom.

So'zimiz XVI asr adabiyoti haqida ketganida shuni aytishimiz kerakki, bu davrda ham avvalgi adabiy traditsiyalar davom etishi bilan birga, uning o'ziga xos bo'lgan ba'zi bir tomonlari ham ko'zga tashlanib turadi. Bu xususiyat, ayniqsa, adabiy tur va adabiy janrlarda, yozuvchilarning adabiy uslubi va tasviriy vositalarida yaqqol namoyon bo'ladi. Agar XIV-XV asrlarda yashab ijod etgan turkigo'y shoirlar o'z ona tillari bilan bir qatorda, fors-tojik tilida ham ijod etgan bo'lsalar, XVI asrda yashab ijod etgan forsiyo'y shoirlar o'z ona tillari bilan bir qatorda, o'zbek tilida ham she'rlar yozadilarki, bu davr talabi bilan vujudga kelgan yangilik edi. Shuning bilan birga, bu davr adabiyotida, epik turning proza bilan yozilgan hikoya janri anchagina rivojlangani kabi, XV asr oxiri va XVI asrlardagi Movaraunnahr, Xuroson va Hindiston mamlakatlarining ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotiga doir juda ham qimmatli ma'lumotlar beradigan, ham o'zbek tilida, ham fors-tojik tilida proza bilan yozilgan memuar janrdagi realistik adabiy asarlar ham vujudga keldiki, bu XVI asr adabiyotidagi yangilik edi. XVI asr adabiyotining ba'zi bir yirik namoyondalari ijodida ijtimoiy-siyosiy va tarixiy voqea-hodisalarni (ba'zan voqea-hodisalarga bo'lgan subektiv va tendensioz munosabatlardan qat'i nazar) aks ettirishda realistik tasvir ustun turadiki, bunga Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma"si, Zayniddin Vosifiyning "Badoyi-al-vaqoyi"si, Muhammad Solihning "Shayboniynoma"si va boshqa shu kabi asarlar yorqin misol bo'la oladi.

Darhaqiqat, XVI asrning o'ziga xos va bundan oldingi davr adabiyotida uchramagan ba'zi bir yangi xususiyatlar ham mavjudki, u ham bo'lsa, bu davrda

yaratilgan epik asarlarda obyektiv tasvir va realistlik elementlarning kuchliligi hisoblanadi. To'g'ri, XVI asr adabiyoti eng ko'p qo'lga olingan, faqat rus sharqshunoslari va G'arbiy Yevropa orientalistlarigina emas, balki Hindiston, Eron, Afg'oniston va O'rta Osiyo tarixi bilan shug'ullanuvchi sharq olimlari diqqatini ham o'ziga jalb etgan yozuvchilar borki, u ham bo'lsa Zahiriddin Muhammad Bobur va uning "Boburnoma"sidir. Buni "Boburnomaning rus va ingliz tillariga ayrim parchalari tarjima qilinishigina emas, balki fors-tojik, ingliz, nemis, fransuz va boshqa tillarga to'liq tarjima qilinishi ham, uning o'zbekcha to'la teksti arab alifbosida 1857-yildayoq N.I.Ilinskiy tomonidan Qozonda va 1905-yili A.S.Beverixonim tomonidan Londonda nashr etilishi ham, G'arb va Sharq olimlarining Bobur va uning asarlariga bergan yuksak baholari ham, hatto G'arbiy yeropada Bobir hayoti va faoliyatiga oid badiiy asarlar yaratilib, bu asarlarning tarjimalari Turkiya¹ va Eron² matbuotlarida e'lon qilib borilishi ham isbot etadi.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Bu davrda asosiy ishi shoirlikdan iborat bo'lgan, ammo saroy ahliga mansub bo'lmagan yozuvchilarning ba'zilar xon va sultonlarning talabi bilan ularning zavqi va ahvoli ruhiyasiga mos keladigan asarlar yozishga majbur bo'lgan bo'lsalar, ularning ba'zi birlari xon, sulton, amir va vazirlardan "in'om", "ehson" olish yoki ular orasida o'zlariga "himoyachi" topib, oddiy odamlarga nisbatan "imtiyozga ega bo'lish umidida o'z asarlarini ularga bag'ishlashga majbur bo'lganlar. Chunki bu davrda yashab ijod etgan yozuvchilar moddiy jihatidan juda og'ir hayot kechirganlar. Hatto o'zining 60 yoshdan ortiqroq hayotida ikki tangaga ega bo'lmagan shoirlar ham bo'lgan. Bu haqida Mutribiy asarida quyidagicha yozadi: G'oyibiy Samarqandiy "Shoh Husayn Isqotiy (laqabi bilan) shuhrat qozongan edi, fazilatdan xoli emas edi, ajoyib muflis edi... Bir kun qasamyod qildiki; o'zimning ana shu umrim ichida ikkita xoniy tangaga ega bo'lmadim; tavakkal bilan umr o'tkazdim, ishim yaxshi bo'lmadi-yu, g'am ham yemadim."³

Bu davrda yashagan yana bir ijodkor Abdurahmon Mushfiqiy (1538-1587) ham og'ir hayot kechirganki, bu uning asarlarida ham ochiq aytilgan. Buni uning quyidagi hajviyasi mazmunidan ham bilishimiz mumkin:

Xo'ja bug'doy va'da qildi-yu (lekin, yarimta arpa ham bermadi,

Uning himmati past, va'dasidan tonib, va'daga vafo qilmadi.

U razillik qilgan bo'lsa, biz qanoat qilamiz,

1 Бобирхон, Буюк хикоя, моҳаррир: Флориана Стил, таржимон Ҳолида Адиб "تورک یوردی" VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII жилдлар, ۱۳۳۵ قدر مطبعه سی " استانبول"

2 Вильям Эркин, Бабр шоҳ (инглизчадан) Забихулло Мансурий таржимаси, Хонданиҳо (خواند نيهها) 58, 60, 61, 62, 63 ... сонлар, ۱۳۴۴

3 A.Ibrohimov XVI asr o'zbek adabiyotining asosiy xususiyatlari, Fan, 1976, 69 b

4 Kulliyoti Mushfiqiy 113-III 95a-bet

5 A.Ibrohimov XVI asr o'zbek adabiyotining asosiy xususiyatlari, Fan, 1976, 78-b

6 Xoja Hasan Nisoriy, Muzakkiri ahhob, O'zFASHI 1282 raqamli qo'lyozma

Qahatchilik yili o'tar-u uning yuzi qora bo'lgani qolar.⁴

XVI asrda feodal-saroy adabiyoti namoyondalari o'z asarlarida podshoh, xon, bek, amir va amaldorlar, ularning jahongirlik siyosatlarini, harbiy yurishlari, bu yurishlarda qozongan g'alabalari, saroylarda o'tkaziladigan bazm tantanalari, undagi aysh-ishrat, kayf-u safolarni ko'klarga ko'tarib, maqtashga alohida e'tibor berganlar. Feodal-saroy adabiyotida saroy shoirlarigina emas, shayboniylar davlatiga asos solgan Shayboniixonon tortib, Abdulmo'minga qadar bo'lgan shayboniylarning aksariyati bu adabiy hayotda bevosita ishtirok etganlar, binobarin, ularning ba'zi birlari bilan tanishib o'tamiz:

Bulardan birinchisi Muhammad Shayboniixon bo'lib, u o'zbek va fors-tojik tillarida ijod qilgan. Biroq uning devoni bor yoki yo'qligi aniq emas. O'zbekistondagi mavjud kutubxonalarda uning devoni uchramaydi.⁵ Keyingi ijodkor shayboniylar sulolasining eng so'nggi xoni Abdullaxondir. Mutribiy o'z asarida "... U hazratning ikki tilda: forsiy va turkiy tilda she'r aytish qobiliyati bor edi..." deya ta'riflaydi. Ammo devoni haqida fikrlar uchramaydi. Bu davrda yashagan Ubaydiyning 8931 inventar raqamli "Devoni Ubaydiy" nomli devoni bor. "Toshkent madhi" qasidasi muallifi Zayniddin Vosifiy ham XVI asr vakili bo'lib, ushbu qasidasida Toshkentning ajoyib, xushmanzara bog'lari, uning shifobaxsh suvlari, bog'lardagi rang-barang gullar, mevasiz dekorativ va xilma-xil mevali daraxtlar, shira-sharbatga to'lgan turli-tuman mevalar va ularning navlarini zo'r badiiy mahorat bilan tasvirlaydi.

XVI asrlarda yozilib, bizgacha yetib kelgan epik asarlardan biri Majlisiyning ishqiy-romantik dostoni "Qissayi Sayfulmalik"dir. Ushbu asar qo'lyozmasi asosiy fondida 4255 inventar raqam ostida saqlanadi. Majlisiy XV asr so'nggi choragi va XVI asr birinchi yarmida yashab ijod etgan talantli shoir bo'lib, u haqida ma'lumot beradigan birdan-bir manba xoja Hasan Nisoriyning "Muzakkiri ahhob" tazkirasidir. Ushbu asar XVI asrning madaniy va adabiy hayotiga doir qimmatli ma'lumot manbaidir. Nisoriy shoir haqida "So'z to'pini yetuklik chavqoni bilan elitar edi. Yaxshi she'rlari va yoqimli so'zlari ko'p. Qasidalar ajoyib va latifdir"⁶ deya ta'riflaydi.

XVI asr birinchi yarmida shoirlarning lirik she'rlardan iborat devonlari, kichik manzum asarlari qatori she'riy doston, axloqiy-estetik xarakterdagi pand-nasixat kitoblari va memuar hamda adabiyotshunoslikning ayrim masalalarini qamragan tazkira janridagi asarlar maydonga keldi. Muhammad Solihning

“Shayboniynoma”, Xojaning “Layli va Majnun”, “Maqsad ul-atvor” dostonlari va “Miftoh ul-adl”, “Gulzor” didaktik asarlari, Majlisiyning ham “Qissayi Sayfulmalik” dostoni, Shayboniynonning “Bahr ul-xudo” masnaviylari hamda Zayniddin Vosifiyning adabiy badiiy xususiyatga ega “Badoe ul-vaqoe”, Nisoriyning “Muzakkiri ahhob” asarlari ana shunday asarlar sirasiga kiradi.⁷ Shuningdek, yana manbalarda nomlari aytilgan, biroq asarlari bizgacha yetib kelmagan yoki qo'lyozma xazinalarimizda mavjud bo'laturib, hali jiddiy o'rganilmagan o'sha davr adabiyoti mahsuli sanalgan she'riy to'plam va boshqa janrdagi asarlar ham shular jumlasidandir. Yuqorida nomlari tilga olingan atoqli shoir va adiblar bilan birga O'rta Osiyo adabiy muhitida yana o'nlab katta-kichik ijodkorlar ham adabiyotning turli janrlarida qalam tebratib, o'zbek va tojik klassik adabiyoti xazinasini boyitishga ulush qo'sha olganlarki, ularning ismlari ham bizga tazkira, tarix kitoblaridan yaxshi ma'lum. Ulardan biri bu davrning talantli shoiri va ajoyib xattoti “Shayboniynoma” asarining muallifi Muhammad Solihdir. “Shayboniynoma” asarining qo'lyozmasiga yoki foto nusxasiga ega emasmiz. Qo'lyozmaning Vena nusxasi haqida Melioranskiy nashrida berilgan ma'lumotlardan foydalanamiz. Qo'lyozma xatti ta'liq bilan yozilgan bo'lib, 218 varaq, inv 8, har sahifada 11 yo'l, har yo'l 2 misradan tashkil topgan. Yozuv ochiq, chiroyli va yirik bo'lib, qog'ozi oqsariq, nim pushti sarlavhalari hal va moviy ranglar bilan oro berilgan. XVI asr ijodkorlaridan Muhammad Solih va Poshshaxo'jalarning hayoti va ijodi ozmi ko'pmi o'rganildi. Ular haqida bir qancha maqolalar yozildi, nomzodlik dissertatsiyalari yoqlandi⁸.

XVI asrda yozuvchi, shoirlar orasida til o'rganishga qiziqish ortdi. Buning natijasida o'zbek yozuvchilari ham o'z ona tillari bilan bir qatorda fors-tojik tilida, fors-tojik yozuvchilari esa, o'z ona tillari bilan bir qatorda o'zbek tilida ham ijod ettillarki, bu ularning bir-birlari tili va madaniyatlariga bo'lgan chuqur hurmat va cheksiz muhabbatlarining ramzi edi. Bu davrda yashagan Bobur, Solih, Majlisiy, Xoja Nisoriydek o'zbek yozuvchilari o'z ona tillari bilan bir qatorda fors-tojik tilida ijod etganlari kabi, Binoiy, Vosifiy singgari tojik shoirlari ham o'z ona tillari bilan bir qatorda, o'zbek tilida she'rlar yozib, “... ikki xalq adabiyoti, madaniyati xazinasini boyitishda ishtirok etganlar, ikki xalqqa xizmat qilganlar...”⁹ Xoja Hasan Nisoriy ham shu davrda yashagan bo'lib, faqat o'zbek tilida emas, fors-tojik tilida ham badiiy yuksak she'rlar yozgan ikki tilli shoirdir. Uning “Muzakkiri ahhob” asari fors tilida yozilgan bo'lsa-da, XVI asrning birinchi yarmi Movaraunnahr, Xuroson hamda Hindiston, Eron, Turkiya, Afg'oniston, Sharqiy Turkiston o'lkalarida yashab ijod qilgan shoirlar hayoti va adabiy faoliyati haqida

qiziqarli, boy faktik ma'lumotlar beradi. Hasanxo'ja Nisoriyning ushbu tazkisasi XVI asrda O'rta Osiyoda yaratilgan yagona tazkira asar bo'lib, u o'zbek adabiyoti rivojlanish tarixining ayrim qirralari, XVI asr birinchi yarmi O'rta Osiyo xalqlari adabiy hayoti va uning boshqa o'lkalar adabiy muhiti bilan aloqalar tarixi, o'zaro adabiy-ijodiy ta'sir masalalarini o'z ichiga oladi. Unda tazkira muallifiga zamondosh Bobur, Muhammad Solih, Xoja, Majlisiy, Vosifiy, Hiloliy, Shayboniynon, Ubaydiy, Baqoiy, Bayramxon, Xumoyun, Kamron kabi yirik so'z san'atkorlari bilan bir qatorda hali nomlari bizga uncha tanish bo'lmagan, biroq o'zbek va tojik adabiyoti rivojlanishiga ozmi-ko'pmi hissa qo'sha olgan jami 288 nafar adab ahli haqida ma'lumotlar beriladi. Tazkirada XVI asr birinchi yarmi O'rta Osiyo va Xuroson, Hindiston, Sharqiy Turkiston, Turkiya, Ozarbayjon xalqlari qizg'in adabiy hayotiy manzarasi yoritilishi bilan birga o'sha zamon shoirlarining she'riy ijodiyotidan original namunalar, o'nlab shoirlar biografiyasi, ijodiga oid ishonchli va boshqa asarlarda uchramaydigan noyob materiallar havola etiladi. Asarda mazkur davr adabiy jarayoniga oid va adabiyotning ayrim nazariy masalalari ham o'z in'ikosini topgan. Asar saj usulida yozilgan. O'zFASHI qo'lyozmalar fondida bu tazkiraning 5 ta nusxasi mavjud. Ulardan 4282 raqamlisi 996 hijriy (1588) yili Buxoroda ko'chirilgan. Shu fondagi 56, 7760, 1438 raqamli qo'lyozma nusxalari ham XVI asrda ko'chirilgan deb taxmin qilinadi. 4374 raqami ostidagi nusxa esa hijriy 1230-yil 7-rajab oyi (1830) da ko'chirilgan. Ushbu tazkirada 70 nafar turkiygo'y shoirlar haqida so'z yuritilsada, biroq, faqat ularning 34 nafari ijodidan namunalar beriladi. Nisoriyning o'rta osiyolik o'zbek shoirlari haqida bergan ma'lumotlari o'zbek adabiyoti rivojlanishi tarixida kattami-kichikmi o'rin egallagan, ammo, nomlari bizga noma'lum bo'lgan adab ahli hayoti va ijodi hamda asarlari bizgacha yetib kelgan, nomlari adabiyotshunoslikda qayd etilgan, biroq, hayot yo'li yoritilmagan ijodkorlar biografiyasini bilib olishda katta tarixiy-adabiy qiymatga ega. Zero, ana shunday shoirlar nomi, hayot yo'li haqidagi xabarlar faqat XVI asrning yagona tazkisasi bo'lmish “Muzakkiri ahhob” dagina uchraydi va ishonchli ma'lumot hisoblanadi. Shu paytgacha biografiyasiga doir faktlar aniq bo'lmay kelgan Xoja, shoirligi to'g'risida faqat “Muzakkiri ahhob” dagina xabar berilgan qator shayboniy sultonlari, Muhammad Solih ijtimoiy faoliyati, Majlisiy hayoti haqidagi nisbatan to'laonli ma'lumotlar ana shular jumlasidandir.

Xulosa. Yuqoridagilardan xulosa qilib, shuni aytish mumkinki, XVI asr adabiy muhitida ko'pgina shoirlarning moddiy ahvoli yaxshi bo'lmagan. Shu sababli ular hukmdorlar uchun ijod qilishgan. Yozgan asarlarini ham

7 I. Bekchanov, Hasanxo'ja Nisoriyning Muzakkiri ahhob tazkisasi va XVI asr o'zbek adabiyoti, 1993, 29-b

8 A.I.Ibrohimov, Muhammad Solih hayoti va adabiy faoliyati, AKD, 1950. M.Mirzaahmedova, Xoja hayoti va ijodi, AKD, 1966.

9 В.Зоҳидов, Ўзбек классик адабиётининг асосий масалалари, Ўзбек адабиёти тарихи, 1-том. – Тошкент. 1959. 8-бет.

hukmdorlarga bag'ishlaganlar. Va bu orqali o'zlariga "himoyachi", "homiy" izlaganlar. Bu davrdagi ijodkorlar haqida ma'lumot beruvchi asar Nisoriy tazkirasidir. U XVI asrdagi u yoki bu o'zbek shoirining goh biografiyasiga oydinlik kiritishda, goh ular ijodidagi mavzu, g'oyaviy-badiiy yo'nalish, shoirlar poetik mahorati, estetik didi,

ijtimoiy qarashlariga ozmi ko'pmi munosabat bildirishda o'ziga xos ahamiyat kasb etuvchi faktik ma'lumotlarga boy asardir. Nisbatan kam o'rganilgan XVI asr adabiyoti tarixini, adabiy muhitini o'rganishda bu tazkiraning alohida o'rni bor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Ibrohimov XVI asr o'zbek adabiyotining asosiy xususiyatlari, Fan: 1976, 208-bet
2. Бобирхон, Буюк хикоя, моҳаррир: Флориана Стил, таржимон Ҳолида Адиб "تورک یوردی" VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII жилдлар, "قدر مطبوعه سی" استانبول ۱۳۳۵
3. A.I.Ibrohimov, Muhammad Solih hayoti va adabiy faoliyati, AKD, 1950; M.Mirzaahmedova, Xoja hayoti va ijodi, AKD, 1966.
4. 29 I. Bekchanov, Hasanxo'ja Nisoriyning Muzakkiri ahhob tazkiri va XVI asr o'zbek adabiyoti, 1993, 167b
5. Qo'lyozma: Mushfiqiy, Kulliyoti Mushfiqiy, O'zFASHI inv: 113/III 95a-bet
6. Qo'lyozma: Xoja Hasan Nisoriy, Muzakkiri ahhob, O'zFASHI inv: 1282
7. Вильям Эрскин, Бабр шоҳ (инглизчадан) Забиҳулло Мансурий таржимаси, Хонданиҳо (خواند نیها) 58, 60, 61, 62, 63 ... сонлар, ۱۳۴۴
8. В.Зоҳидов, Ўзбек классик адабиётининг асосий масалалари, Ўзбек адабиёти тарихи, 1-том, – Тошкент, 1959, 8-бет.

Dilnoza BOYMAXMATOVA,
ToshDO'TAU, tayanch doktoranti

ONA TILI DARSLARIDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL METODLARNING QO'LLANILISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada "Muammoli vaziyat" usuli, "Nuqtayi nazaring bo'lsin" usuli, "To'xtamlar asosida o'qish" usuli, "Fikrlar hujumi" metodi haqida hamda ta'lim jarayonida bu kabi usul va metodlarning to'g'ri tanlanganligining ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: metod, usul, "Muammoli vaziyat" usuli, "Nuqtayi nazaring bo'lsin" usuli, "To'xtamlar asosida o'qish" usuli, "Fikrlar hujumi" metodi, maqsad, bosqichlar.

Аннотация: в данной статье рассматриваются метод "Проблемной ситуации", метод "Давайте рассмотрим вашу точку зрения", метод "Чтения с остановками" и метод "Мозгового штурма", а также важность правильного выбора этих методов и техник в образовательном процессе.

Ключевые слова: метод, методика, проблемная ситуация, метод "Давайте рассмотрим вашу точку зрения", "Чтение Метод "На основе остановок", метод "мозгового штурма", Цель, этапы

Annotation: this article discusses the "Problem Situation" method, the "Let's Consider Your Point of View" method, the "Reading Based on Stops" method, and the "Brainstorming" method, as well as the importance of choosing these methods and techniques correctly in the educational process.

Key words: method, technique, problem situation method, "Let's Consider Your Point of View" method, "Reading Based on Stops" method, "Brainstorming" method, Goal, Stages.

Kirish. Pedagog tomonidan dars jarayonida o'tilayotgan mavzu haqida dastlabki ma'lumotlarni berish hamda mavzuni o'zlashtirilganligini tekshirish maqsadida ta'limning zamonaviy metod va usullaridan foydalangan holda mashg'ulotlar olib borilganda ko'zlangan maqsadga erishiladi. Bu esa dars jarayonida o'quvchilar faolligini oshirishga va ularning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini yuqori bo'lishiga xizmat qiladi.

Bunda quyidagi usullar va metodlardan foydalanish yordam beradi. **"Muammoli vaziyat" usuli.**

Qo'llanilishi: o'quvchilarda muammoli vaziyatlarning sabab va oqibatlarini tahlil qilish hamda ularning yechimini topish bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan

usuldir. "Muammoli vaziyat" usuli uchun tanlangan muammoning murakkabligi o'quvchilarning bilim darajalariga mos kelishi zarur. Ular qo'yilgan muammoning yechimini topishga qodir bo'lishlari kerak, aks holda yechimni topa olmaslik, o'quvchilarning qiziqishlari so'nishiga, o'zlariga bo'lgan ishonchlarining yo'qolishiga olib keladi. "Muammoli vaziyat" usuli qo'llanilganda o'quvchilar mustaqil fikr yuritishni, muammoning sabab va oqibatlarini tahlil qilishni, uning yechimini topishni o'rganadilar.

"Muammoli vaziyat" usulining bosqichlari: 1. O'qituvchi mavzu bo'yicha muammoli vaziyatni tanlaydi, maqsad va vazifalarini aniqlaydi. 2. Topshiriqning maqsad, vazifalari

va shartlari bilan tanishtiradi. 3. Kichik guruhlar ajratiladi. 4. Kichik guruhlar berilgan muammoli vaziyatni o'rganadilar. Muammoning kelib chiqish sabablarini aniqlaydilar va har bir guruh taqdimot qiladi. Barcha taqdimotdan so'ng bir xil fikrlar jamlanadi. 5. Bu bosqichda muammoning oqibatlarini to'g'risidagi fikr-mulohazalarni taqdimot qiladilar. Taqdimotdan so'ng bir xil fikrlar jamlanadi. 6. Muammoni yechishning turli imkoniyatlarini muhokama va tahlil qiladilar. Muammoli vaziyatni yechish yo'llarini ishlab chiqadilar. 7. Kichik guruhlar muammoli vaziyatning yechimi bo'yicha taqdimot qiladilar va o'z variantlarini taklif etadilar. 8. Taqdimotdan so'ng bir xil yechimlar jamlanadi. Birgalikda muammoli vaziyatni yechish yo'llarining eng maqbul varianti tanlab oladi [1].

Afzalliklari: bu usul yordamida o'quvchilar biror muammoli vaziyat yuzasidan shaxsiy fikriga tayangan holda xulosa berish va jamoa oldida mustaqil fikr bildira olish ko'nikmasiga ega bo'ladi. Bu usul yordamida sinfdagi barcha o'quvchilar faolligini ta'minlash mumkin.

Kamchiliklari: vaqtning inobatga olish muhim hisoblanadi. Bu usul vaqt jihatidan biroz cho'zilishi mumkin. Shuning uchun reglamentga e'tibor berish muhimdir.

"Nuqtayi nazaring bo'lsin" usuli.

Maqsadi: o'quvchilar muayyan muammoga o'z nuqtayi nazarini asosli dalillab, himoya qilishga o'rganadilar, o'quvchiga muammo muhokamasi jarayonida o'z fikrini o'zgartirish imkonini berish, o'qituvchi barcha o'quvchilarni munozaraga jalb etish va sinfdagi hamma o'quvchilar o'rtasida munozara jonlanishini yuzaga keltirishi mumkin. "Nuqtayi nazaring bo'lsin" usuli o'quvchilar o'rtasida munozara yuzaga kelishi va ular munozara jarayonida o'z fikrlarini o'z sinfdoshlaridan ularning nuqtayi nazarini o'zgartirishga ishtirok etadigan g'oyalarni eshitib o'zgartirish yoki avvalgisini mustahkamlash imkonini berish maqsadida qo'llanadi. O'quvchilar shuningdek, maktab, mintaq, respublika va jumla insoniyat uchun xarakterli bo'lgan eng dolzarb muammolar o'z nuqtayi nazarlarini asosli dalillash va himoya qilishga o'rganadilar. O'quvchi ochiqdan-ochiq savollar usuli bilan odatda dars jarayonida faol bo'lmagan o'quvchilarni munozarada ishtirok etishga majbur qiladi.

Qo'llanilishi: 1. Tayyorgarlik: o'qituvchi sinfning to'rt burchagiga yoki sinfning ma'lum ochiq makoniga to'rtta tablichka osib qo'yadi. 2. Sinf o'lcham yoki o'quvchilar soniga bog'liq holda olti yoki sakkiz ko'ngillini chaqiradi. Bordi-yu, o'yinda sinf o'quvchilarning bir qismi ishtirok etsa, unda qolganlari o'z joylarida o'tiraveradilar. 3. O'yin paytida band bo'lishi uchun ishtirok etmayotgan o'quvchilarga ham topshiriq berish zarur [2].

Afzalliklari: bu usul yordamida o'quvchilarning og'zaki ko'nikmalari rivojlanadi. O'z fikrini biladira olish, erkin muloqotga kirishish, sinfdagi do'stona muhit yaratish uchun ham bu kabi usullardan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Kamchiliklari: vaqtga e'tibor berilmaganda uzoq muddat davom etishi mumkin. Sinfdagi barcha o'quvchilarning ishtiroki ta'minlanmasligi mumkin.

"To'xtamlar asosida o'qish" usuli. Qo'llanilishi: bu

usulda biror hikoya boshlab beriladi va qolgani o'quvchilardan so'raladi. O'quvchilarning fikri aynan hikoyaga to'g'ri kelmasa ham mazmuniga yaqini tanlanadi. Hikoyadan 3-4 gap o'qib beriladi. Shu yerda to'xtam qilinadi. Muallif shu yerda nima demoqchi ekanligi o'quvchilardan so'raladi? Hikoyani davom ettiring? kabi savollar beriladi. Ushbu hikoya 2-3 to'xtamda o'qiladi. **Afzalliklari:** bu usul o'quvchilarning ijodkorligini va og'zaki nutqini rivojlantirishga qaratilgan.

Kamchiliklari: o'qituvchi oldindan puxta tayyorgarlik ko'rishi va savollar tuzishi maqsadga muvofiqdir.

"Fikrlar hujumi" metodi - biror muammo bo'yicha ta'lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to'plab, ular orqali ma'lum bir yechimga kelinadigan metoddir. "Fikrlar hujumi" metodining yozma va og'zaki shakllari mavjud. Og'zaki shaklida ta'lim beruvchi tomonidan berilgan savolga ta'lim oluvchilarning har biri o'z fikrini og'zaki bildiradi.

Qo'llanilishi: ta'lim oluvchilar o'z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma shaklida esa berilgan savolga ta'lim oluvchilar o'z javoblarini qog'oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko'rinarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga (magnitlar yordamida) yoki "pinbord" doskasiga (ignalar yordamida) mahkamlanadi.

Afzalliklari: "Fikrlar hujumi" metodining yozma shaklida javoblarni ma'lum belgilar bo'yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjuddir. Ushbu metod to'g'ri va ijobiy qo'llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o'rgatadi. "Fikrlar hujumi" metodidan foydalanilganda ta'lim oluvchilarning barchasini jalb etish imkoniyati bo'ladi, shu jumladan ta'lim oluvchilarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. Ta'lim oluvchilar o'z fikrini faqat og'zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko'nikmasi rivojlanadi. Bildirilgan fikrlar baholanmasligi ta'lim oluvchilarda turli g'oyalar shakllanishiga olib keladi. Bu metod ta'lim oluvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. "Fikrlar hujumi" metodi ta'lim beruvchi tomonidan qo'yilgan maqsadga qarab amalga oshiriladi: 1. Ta'lim oluvchilarning boshlang'ich bilimlarini aniqlash maqsad qilib qo'yilganda, bu metod darsning mavzuga kirish qismida amalga oshiriladi. 2. Mavzuni takrorlash yoki bir mavzuni keyingi mavzu bilan bog'lash maqsad qilib qo'yilganda - yangi mavzuga o'tish qismida amalga oshiriladi. **"Fikrlar hujumi" metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:** 1. Ta'lim oluvchilarga savol tashlanadi va ularga shu savol bo'yicha o'z javoblarini (fikr, g'oya va mulohaza) bildirishlari so'raladi; 2. Ta'lim oluvchilar savol bo'yicha o'z fikr-mulohazalarini bildirishadi; 3. Ta'lim oluvchilarning fikr-g'oyalari (magnitafonga, videotasmaga, rangli qog'ozlarga yoki doskaga) to'planadi; 4. Yuqorida qo'yilgan savolga aniq va to'g'ri javob tanlab olinadi [3].

Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarning muloqotga bo'lgan ehtiyojlarini to'g'ri yo'lga qo'yish ularning diskursiv yondashuv asosida og'zaki va yozma nutq ko'nikmalarini rivojlantirish judayam katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, bu nutqiy ko'nikmalarni yoshlikdan rivojlantirib borish maqsadga muvofiqdir. Ko'plab insonlar og'zaki nutqda faol muloqotga

kirisha olsalar ham, ammo yozma nutqqa kelganda ancha oqsab qoladilar. Ba'zi insonlar esa, aksincha, yaxshi yozadi, lekin og'zaki nutqi yaxshi rivojlanmagan bo'ladi. O'quvchilarda og'zaki va yozma nutqni birdaniga o'stirish juda ham mushkul. Buning uchun o'qituvchi va o'quvchidan juda katta mehnat hamda mas'uliyat talab qilinadi. O'quvchilarning nutqiy ko'nikmalarini o'stirish uchun o'qituvchi o'z ustida ishlab ko'plab metodlarni o'rganishi hamda o'rgangan

metodlarini amalda qo'llashi lozim. Hamma o'quvchilarning ham nutqi yaxshi rivojlanmagan bo'lishi mumkin, shundan kelib chiqqan holda o'qituvchi barcha o'quvchilar bilan ishlashi lozim. Shundagina o'quvchida o'sish paydo bo'ladi. Yuqorida aytib o'tilganidek, o'quvchilarning nutqini o'stirish uchun dars jarayonida mavzuga mos metod va usullarning to'g'ri tanlanganligi alohida o'rin egallaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fazilova N., Jubangaliyeva F. "Ta'limda o'quvchi shaxsini fikrlashga qaratilgan usullar // "Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар: Даврий анжуманлар:" мавзусидаги республика 47-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 декабрь 2022 йил. – Тошкент: "Tadqiqot", 2022. – 205 б.
2. Eskabulova G., Kostanbayeva M. "Boshlang'ich sinf darslarida kompetensiyaviy yondashuv usullari" // "Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар: Даврий анжуманлар:" мавзусидаги республика 47-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 31 декабрь 2022 йил. – Тошкент: "Tadqiqot", 2022. – 205 б.
3. "O'qituvchi nimalarni bilishi kerak?". O'quv-metodik qo'llanma. – Toshkent, 2022.

Dilnoza XAMROYEVA,

Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti
d.j.xamroyeva@buxdu.uz

ABDULLA SHER SHE'RLARIDA KOMPOZITSIYA MASALASI

Annotatsiya: Abdulla Sher serqirra ijodkordir. U o'zbek adabiyotida shoir, olim, publitsist, tarjimon sifatida tanildi. Uning asarlaridagi kompozitsiya, uning qismlari haqida ushbu maqolada so'z boradi. Turli misollar orqali kompozitsion vositalar ochib beriladi. Kompozitsion vositalarning go'zal ko'rinishlari lirik asarlar misolida ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: kompozitsiya, epigraf, detal, lirik chekinish, portret, peyzaj, badiiy qoliplash, kiritma voqea.

Аннотация: Абдулла Шер многочисленная художница - многоязычный художник. Он известен в Узбекской литературной поэте, ученых, публицисте, переводчике. Композиция в его работах говорит о своих частях в этой статье. Различные примеры выявлены для составных средств. Красивые появления композитных инструментов отображаются в примере лирических работ.

Ключевые слова: композиция, эпиграф, детали, лирическое отступление, портрет, художественная плесень, входное событие.

Annotation: Abdulla Sher multiple artist is a multilingual artist. He is known in Uzbek literature poet, scientist, publicist, an interpreter. The composition in his works speaks of its parts in this article. Various examples are revealed to composite means. The beautiful appearances of composite tools are displayed in the example of lyrical works.

Key words: composition, epigraph, details, lyrical retreat, portrait, artistic mold, input event.

Kirish. Asarning qiymatli bo'lishi uning turli qismlari orasidagi o'zaro mutanosiblikka ham bog'liq. Badiiy asarda shakl va mazmun tushunchalari qanchalik muhim sanalsa, ular orasidagi bog'lanish ham shunchalik ahamiyatlidir. Asar qismlari o'rtasidagi bunday mutanosiblik kompozitsiya hisoblanadi. Ma'lumki, asar kompozitsiyasini yuzaga keltiruvchi qismlar komponent hisoblanadi. Masalan, obraz va syujet badiiy asarning eng muhim komponentlaridir. Agar biz badiiy asarni bir butun tirik organizm holida oladigan bo'lsak, kompozitsiyani shu organizmni bog'lab turuvchi mushaklar holida tasavvur qilishimiz mumkin. Badiiy asarni bir butun qilib tasvirlash, xarakterlarni yanada oydinlashtirish, asosiysi, badiiy g'oyani batafsilroq yetkazish uchun yozuvchi kompozitsion vositalarga murojaat qiladi. Biz bunday vositalarga lirik chekinish, kiritma voqea, badiiy qoliplash, detal, epigraf, portret, peyzaj kabilarni kiritamiz.

Asosiy qism. Ijodkorning badiiy his-tuyg'ularini yorqinroq

ifodalash uchun lirik chekinish yordamga keladi. Ba'zi adabiyotshunoslar lirik chekinishni, asosan, epik asarlarda uchrashini ta'kidlashadi. "Lirik chekinishlar, asosan, epik asarlarda bo'ladi, chunki dramada umuman muallif nutqi bo'lmaydi, lirika esa butunicha shoir kechinmalarining mujassamidir"[5.91]. Masalan, Abdulla Sherning "Mardikor" she'rida oilasini boqish uchun mardikorlikka chiqqan ota tasviri bor. Quyosh botgunga qadar biror ish qidirib topolmagan erkakning iztiroblari aks etar ekan, uchinchi bandda shoir quyidagi lirik chekinishni keltiradi:

Ekranda-chi, xalq yashar yayrab,
Hamma baxtli, har yon mayarg'a.

Va nutq irod qiladi, sayrab,

Qanoti yo'q donishmand qarg'a[1.356]

Lirik chekinish g'azaldagi begona bayt tushunchasiga ham o'xshab ketadi. Ya'ni har ikkalasida ham shoir o'zi aytayotgan mavzudan biroz chetga chiqishga muyassar bo'ladi. Shu

jiyat orqali ikki tushunchani bir-biriga o'xshatish mumkin.

Kompozitsion vositalardan yana biri epigrafdir. Abdulla Sher she'rlarini kuzatganda shoir epigraflardan ko'p o'rinlarda foydalanganiga guvoh bo'lamiz. Efigrafning maqsadi xuddi sarlavha kabi asar mazmuniga ishora qilishdan iborat. "Epigraf asar g'oyasini, unda tasvirlangan voqealarni kitobxon aniqroq va to'liqroq tushunishiga olib keladi"[5.98]. Mumtoz she'riyatimizda asarlarga epigraf qo'llash kuzatilmaydi. Bu hodisa ko'proq zamonaviy she'riyat bilan bog'liq tushuncha. Epigraflari she'rlarni jadid adabiyoti vakillari ijodida kuzatamiz. Masalan, Cho'lonning "Yong'in" she'riga "Talanmagan, yiqilmagan yer yo'q. Go'daklar nayza boshida..." gazeta xabari epigraf qilingan. Tanlangan har qanday epigraf sarlavha singari asar mazmuniga ishora qilib turadi. Masalan, Abdulla Sherning "Shoirilar yig'isi" she'riga Bulat Okujavaning "Shoirilar yig'lasa – millat tirikdir" satrlari epigraf sifatida keltiriladi:

Shoirilar yig'lasa, demang: "Bas qil! Kul!"

Ulardan qiyiqir qilmangiz talab [1.381].

Kitobxon dastlab sarlavhani o'qiydi. "Shoirilar yig'isi" nega aynan sarlavha bunday tanlangan degan savol uyg'onadi. Keyin esa epigraf bilan yuzlashadi. Demak, shoirilar yig'isi ijobiy holat ekan degan qisqa xulosaga keladi. Va nihoyat, she'rni o'qishga kirishadi. Epigraf qilib hikmatli so'zlar, xalq og'zaki ijodi namunalari keltirilishi mumkin. Shu bilan bir qatorda yuqorida ko'rsatganimiz kabi biror ijodkorning asaridan qisqa namunalar ham beriladi. Abdulla Sher ijodida aksar hollarda boshqa ijodkorlar satrlarini epigraf qilib keltirish hodisasi uchraydi. Ijodkor ba'zi o'rinlarda xalq qo'shiqlaridan ham epigraf keltiradi.

Portret va peyzaj kompozitsion vositalarning ajralmas qismidir. Abdulla Sher ijodi bilan yaqindan tanishar ekanmiz, shoir nafaqat serqirra ijodkor, balki badiiy tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalana oladigan adabiyot kishisi ekanligiga guvoh bo'ldik. Abdulla Sher badiiy so'z vositasida portret yaratgan ekan, insonlarning tashqi qiyofasi orqali ichki olamini ko'rsatishga harakat qiladi. Abdulla Sher she'rlarida aksar hollarda dinamik portretlar uchraydi. Dinamik portretlar deganda asar qahramonlarining ko'rinishlari asar voqealari bilan birgalikda berib boriladi. Statik portretlarda esa asar voqealari bir muddat to'xtatilib, qahramon portreti batafsil yoritiladi. She'rda ko'zlangan ma'no va maqsad ayrim hollarda portret vositasida yuzaga chiqadi. Personajlarning ichki va tashqi holatlarini ko'rsatish she'rning mazmunli va g'oyani yaxshiroq ochishga xizmat qiladi. "Portret (fr. Portraire – tasvirlamoq) – 1) personajning so'z vositasida tasvirlangan tashqi ko'rinishi (qiyofasi, jussasi, kiyimi, yuz – ko'z ifodalari, tana holati va harakatlari, qiliqlari), o'quvchi tasavvurida jonlanadigan to'laqonli inson obrazini yaratish va uning xarakterini ochish vositalaridan biri. Portret epik asarning kompozitsion unsuri bo'lmish tavsifning bir ko'rinishidir"[4.226].

Lirik asarda ham portretning go'zal namunalari yaratilgan. Faqatgina she'riyatda nasrga nisbatan batafsil portret yaratish imkoni biroz cheklangan. Ammo Abdulla Sher asarlarida portretning betakror namunalarini uchratamiz:

Ko'chadan o'tadi **uchib bir ayol**

Bu sovuq olamdan tortinmay **ho'ngrab**.

Yoshgina, bir adl, bir nozik nihol

Va lekin o'zini ololmas o'nglab.

...Telpak eplolmagan **bir yelka sochning**

Ana shu dodini faqat men sezdim...[1.381]

Ushbu parchadagi ko'chadan yugurib yig'lab borayotgan yoshgina ayolning portreti chiziladi. Keyingi bandda "So'ppaygan simyog'och, qiyshaygan fonus, yalang'och dov-daraxt, taraqlagan yo'l" misralari esa peyzaj bo'lib, lirik qahramonning holatini kengroq ochib berish imkonini yaratgan.

Badiiy asarda tabiat manzarasi tasvirini keltirish ijodkor mahoratining bir namoyishidir. Chunki u orqali ijodkor tasvirlayotgan joy haqidagi fikri, o'sha joyga berayotgan bahosi va qahramonlar yashayotgan muhit haqidagi qarashlari aks etadi. "Tabiat tasviri ijodkor badiiy mahoratini namoyon etuvchi muhim omillardan sanaladi. Chunki manzaralar tasvirida ijodkorning so'z qo'llash mahorati, qalamga olingan makonga munosabati yuzaga chiqadi"[3.86]. Peyzaj – badiiy so'z vositasida tabiat tasvirini chizishdir. Peyzaj o'z o'rnida tasviriy va psixologik kabi ikki turga bo'linadi. Uning tasviriy turi orqali asardagi voqealar qayerda bo'layotgani va personajlarning xarakterlari ko'rsatib berilsa, psixologik turida ruhiy holatlar aks ettiriladi. "Yozuvchi o'z g'oyaviy niyatini faqat qahramonlarning xatti -harakatlari orqali emas, balki ularni o'rab turgan tabiat manzaralarini tasvirlash orqali amalga oshiradi"[2.9]. Quyida Abdulla Sherning Xurshid Davronning "Bahordan bir kun oldin" misrasini epigraf qilingan "Cho'g'dek, kulrang havoda qizara boshlar shaftolining badani" deb boshlanuvchi she'rini tahlilga tortamiz:

Cho'g'dek, kulrang havoda qizara boshlar

Shaftolining badani;

Ohista shivirlaydi hattoki toshlar

Yomg'irni tanib[1.249];

Xulosa. Shoirning ushbu she'rini o'qish orqali kishi bahorni sog'inib ketadi. Shaftoli tanasining qizarib kurtak ochish jarayoni va bahor yomg'irining hidi dimoqqa urilgandek bo'ladi. Badiiy asarlarda keltirilgan peyzaj kitobxonga qahramonlar xarakterini tashqi olam manzaralari orqali ko'rsatib berishga xizmat qiladi. Chunki atrof-muhit orqali asar qahramonining yashash sharoiti va muhiti haqida ma'lum xulosalar chiqarish mumkin. Shundan tashqari peyzaj orqali ijodkor ham shu makonga o'zining ijobiy yoki salbiy munosabatini keltirib o'tadi. Peyzaj yaratish san'ati ham o'z ijodkoridan katta mahoratni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдулла Шер. Танланган асарлар. – Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2021. – Б. 679.
2. Sultonova M. Peyzaj san'ati. – Т.: Fan, 1983. – Б. 89.
3. Xamidova X. O'zbek qissa va romanlari turk tilida. – Т.: EFFEKT-D, 2022. – Б. 86.
4. Қурунов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010. – Б. 226.
5. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2008. – Б. 232.

Nurjahon RAHMONBERDIYEVA,
Alisher Navoiy nomidagi o'zbek tili
va adabiyoti universiteti doktoranti
 @rahmonberdiyevanurjahon@gmail.com

HUMOYUN AKBARNING “ANAXITA” ROMANIDAGI OBRAZLAR TAHLILI

Annotatsiya: maqolada Humoyun Akbarning “Anaxita” romani g'oyasi, obrazlar tizimi, zardushtiylik e'tiqodining o'ziga xos an'alarining romanda aks etishi, mustabid tuzumning san'atga ta'siri haqida so'z yuritilgan. Obrazlar alohida syujet tizimi orqali guruhlashtirilib tahlilga tortilgan. Romandagi do'stlik, muhabbat, halollik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat, oila singari tuyg'ularning aks etilganligiga urg'u berilgan.

Kalit so'zlar: roman, qahramon, hikoya, zardushtiylik, haykaltarosh, syujet, san'at, mustabid tuzum.

Annotation: the article discusses the idea of Humayun Akbar's novel “Anakhita”, the system of images, the reflection of the unique traditions of the Zoroastrian faith in the novel, the influence of the autocratic regime on art. Images were grouped and analyzed using a separate plot system. Emphasis is placed on the reflection of feelings such as friendship, love, honesty, hard work, kindness, and family in the novel.

Key words: novel, hero, story, Zoroastrianism, Sculptor, plot, art, authoritarian regime.

Tarixsiz kelajak yo'q. Insoniyat paydo bo'lganidan beri buguniga sababchi bo'lgan o'tmishini o'rganib, unga qiziqib yashaydi. Tarixda ne-ne podshohlar, ne-ne sarkardalar izsiz yo'q bo'lib ketdi-yu, yana necha-necha ulug' zotlar o'z nomini tarix zarvaraqlariga muhrlab bugunga qadar hurmat bilan eslanadi. Mamlakatlarning taraqqiy topishi yoki tanazzulga yuz tutishi o'sha xalqning o'ziga bog'liq. Xalqning birlashishi, adolatli sarbonga ergashishi ertangi kunning yorug' bo'lishida asosiy omildir. Tarixsiz adabiyot ham mavjud bo'la olmaydi. Ijod ham, ijodkor ham o'tmish bilan tirikdir. Bugungi romanchilikning shakllanishi uchun uzoq afsona-yu asotirlardan tortib yaqin tarixga aylangan SSSR davrida yaratilgan asarlarning ta'siri bor.

Humoyun Akbarning “Anaxita” romanida yurtimizning uzoq o'tmishi, zardushtiylik diniga topingan ajdodlarning hayot tarzi, o'y-xayollari, orzu-umidlari, tuyg'ulari bilan birga yaqin tariximizdagi mustamlakachilar tomonidan o'qimishlilar qatlamining ezilishi hamda tirishqoq yoshlarning oyog'iga bolta urilishi kabi voqealar o'z aksini topgan. Iste'dodli talabaning SSSR tarixi darsidagi ma'ruzada ustozga bergan haqli savoli uning o'z tarixidan xabardorligini oshkor etibgina qolmay, uning bunga o'tli qiziqishi borligini ham namoyon etadi. Natijada, ushbu holat uning yashirin siyosat orqali o'qishdan o'z uyiga majburiy ketishi bilan barham topadi. Roman kompozitsiyasi o'ziga xos tuzilgan bo'lib, hikoyalardan tashkil topgan. Birinchi hikoyadanoq roman tugundan boshlanganini ko'rishimiz mumkin. Bu asar qahramonining ichki dunyosi yorqinroq namoyon bo'lishiga xizmat qiladi.

Asardagi personajlarni tahlilga tortishdan avval ularning romanda qay darajada o'rni borligiga qarab bosh, ikkinchi darajali va epizodik qahramonlarga bo'lib olish maqsadga muvofiq:

1. Bosh qahramonlar: Haykaltarosh va Baqbergan.
2. Ikkinchi darajali qahramonlar: Isidor, Burslan dainpati, posbon Darig'mon, Ratava kulol, Naima, shoir Oltinbek, Vadim Serafimovich.

3. Epizodik qahramonlar: Baqbergan va Ratavanning onalari, Ashshadoza, kulollar Dashtayani va Pitaona, To'rabek, Isatoy, Jiyanboy, O'roz, Zubov, Sasha aka, Salim, Ilhom parisi, Bodruh kofillasolor, Kengesboy yashulli, Gyuzel Dulskeya, Rafael, Nabi usta, Egamnazar bovo, qabila hokimlari, mayor.

Syujet markazida turib, mustaqil xarakter tashuvchi, o'z tuyg'ulari, kechinmalarini o'quvchiga to'g'ridan to'g'ri yuqtiruvchi, barcha voqea va hodisalarning boshida turuvchi obrazlar Haykaltarosh va Baqbergan. Ular roman g'oyasini aks ettiradilar. Odatda bosh qahramon obraz va xarakter darajasiga ko'tarilishi uchun ikkilamchi obrazlar pillapoya vazifasini bajaradi. Ikkinchi darajali obrazlar ijobiy yoki salbiy ekanligidan qat'iy nazar tipiklashtirilgan, xarakter darajasiga o'sib chiqqan bosh qahramonning voqelikka bo'lgan munosabatini oydinlashtiradi, uning ichki olamiga xos xususiyatlarni yuzaga chiqaradi.

Romanning bosh qahramoni Haykaltarosh. Halkaltarosh bilan birga uning uzoq o'tmishdagi hamkasbi Baqbergan ham romanning asosiy qahramonlaridan biri. Romanda bosh qahramonlar ustoz obrazidan madad olib rivojlanadi. Unga ishonadi. Ikki yoshning rivojlanish bosqichlarida ularning yo'l ko'rsatuvchi ustozlari muhim ahamiyat kasb etadi. Baqberganning ustozlari Burslan dainpati xalq ishonchini qozongan, aqlli, qo'li gul hunarmand, qabila hokimiga ham so'zi o'tadigan inson. Haykaltaroshning ustozlari esa mamlakat poytaxtida tahsil olgan, ota-bobolari tuzum tomonidan qamoqqa olinib otib yuborilgan ilmiy aslzodalardan biri Isidor. Uni odamlar Amudaryo qirg'oqlaridan, Qoraqalpog'ning qadim qal'alaridan tilla qidirayapti, deb o'ylaydilar. Xalq orasida “Xazina izlovchi” laqabini olgan. Biroq, u xazinani insonlarning oddiy turish-turmushidan, hayot tarzidan, kundalik ehtiyojlari uchun ishlatadigan egar-jabdug'-u idish-tovoqlari orasidan topgan. U insonlarning o'zidan iste'dod qidiradi, qo'llaydi. Yosh Haykaltaroshga ham qal'alardan topilgan qadim sopol tovoqqa ishlov bergandek ehtiyotkorlik bilan ishlov beradi, uni ilhomlantiradi. Suhbatlari bilan tarixga qiziqishini qo'llab-

quvvatlaydi, yo'l ko'rsatadi, ishonch beradi, ortidan tog'dek suyab turadi. Buni Haykaltaroshning o'zi tomonidan hikoya qilingan maxfiy xizmat tomonidan tekshiruv bahonasida qamoqqa olingan paytlaridagi "Isidor bo'lsa edi, bizni olib chiqib ketardi", degan ishonchidan payqash qiyin emas. Ustoz obrazida goh yashirin, goh oshkora madad bilan har ikki qahramonning, Baqbergan va Haykaltaroshning, o'z san'atiga, o'z mehnatiga ishonchi ortishini ko'rish mumkin. Ustoz Isidor obrazi orqali Haykaltarosh badiiy didi rivojlanadi, tarixiy bilimlari kengayadi. Natijada san'at va tarix haqiqatini birlashtirgan Anaxita – go'zal va rost san'at asari dunyo yuzini ko'radi. Ustoz obraziga nafaqat yosh, iste'dodli va kurashuvchan shogirdlarni, balki qabilani, xalqni insoniylik, rostgo'ylik, mehnatkashligini himoya qilish vazifasi yuklatilgan. Anaxita romanida muhabbat munosabatlari alohida tasvirlanadi. Bunda Baqbergan ko'ngil bergan Ashshadozaning nasassaga turmushga chiqishi tasvirida ayriliq motivini uchratamiz. Lekin romanning syujet tizimida ilk uchrashuv motivi tushib qoladi. Chunki ikki yosh bir-biri bilan qo'shni bo'lib bir-birini yaxshi tanigan. Oshiq o'z orzu - umidlarini amalga oshirish uchun qiz haykalini yasaydi. Ushbu jarayonda visol motiviga tayaniladi. Lekin yana ayriliq yuz beradi. Ustoz haykalni sotib yuboradi. Bu bilan ramziy ma'noda visolni kelajakka, zamonlar osha yuz berishini ta'minlaydi. Boshqa bir syujet chizig'idagi Haykaltarosh esa ilk uchrashuv motivini boshqacha o'tkazadi. Ya'ni yoshlar kinoda bir-birlariga muhabbat ko'zlari bilan boqadilar. Keyinchalik ayriliq motivi orqali oshiq ranj-u alam chekib ma'shuqasini qidiradi. Qizning bir og'iz suhbat uchun oylab kinoga qatnaydi. Topmaydi. Biroq taqdir taqozosi bilan ular baribir topishadilar. Visol motivining oshiqning ma'shuqaga yetishishidan tashqari mazmuni ham bor. Bu kulolning ijod namunasidan, Anaxita ma'budasi haykalini yasaganidan, rohat ko'rmasligi uning kelajakdagi hamkasbining bundan obro' - e'tibor topishi bilan bog'liq masalalardir. Garchi Baqberganning qabiladan quvilishi uning rejalariga muvofiq bo'lsa-da, bu uning baxt-u saodatini belgilamaydi. Haykaltarosh esa roman so'nggida o'z muhabbatiga ham, o'z shon-shuhratiga ham erishadi. Biroq ko'nglida Ona Qut- Amudaryoning armoni mangu yashaydi.

Romanda ma'shuqa obrazi ramziy xarakterga ega. U ma'buda, ilhom parisi, farishta, ayol qiyofasida namoyon bo'ladi. Haykaltarosh bolaligidan u bilan birga bo'lgan, xayoliy suhbatdosh bilan suhbat natijasida o'z yo'lini, dunyoqarashini, istaklarini, o'z missiyasini aniqlaydi. Ilhom parisi esa goh oqqush, goh shamol, gohida teatr aktrisasi ko'rinishida unga turtki beradi. Ayol qiyofasida esa muhabbat, ma'buda qiyofasida esa e'tiqod, ishonch kabi tuyumlarni tuyadi.

"Anaxita" romanidagi do'stlar obrazi ijtimoiy - psixologik yo'nalishda ochib beriladi. Baqberganning roman boshidagi askar do'sti Darig'mon unda sayohatga chiqish istagini paydo qilish uchungina kiritilgandek taassurot qoldiradi. Onasini "Sukut qal'asi" dan qaytarib kelgan, butun qabilaga qarshi chiqqan do'stning Baqbergan obrazi oldidagi vazifasi nima edi? Unga yana bir onani ramziy ma'noda qutqarish vazifasi yuklatilgandi. Quvg'indi do'st Ratava kulol do'stining onasini o'g'lining muhabbatidan ayrilganidan azob chekishini

ko'rish azobidan qutqaradi. Voqealar ishonarli tarzda beriladi. Zardusht ta'limotiga ko'ra halol mehnat qilayotgan ikki kulolning gunohdan, tuhmatdan, yolg'ondan tap tortmaydigan, o'z sohasida rivojlanishdan ko'ra boshqalarga hasad qilishni ma'qul ko'radigan dushmanlari bor. Lekin asl dushman qabilaning boshida turgan hokimning o'zi. U ma'budalar uchun haykal qurishni, xalqdan yig'gan pulidan hayr-u ehson qilishni biladi-yu, lekin insof bilan soliq solishni, ortiqcha boylik yig'maslikni, xalqni qaqshatmaslikni xayoliga ham keltirmaydi. Qabila ahlining soliqlardan charchagan, tabiat sinovlaridan toliqqan ruhiyati uchun begunoh hunarmandlar qonini to'kishni ayni muddao deb biladi. U xalq boshida-yu, ammo xalqning boshi omon bo'lishini o'ylamaydi. Yonidagi aqlli insonlarning ko'rsatgan yo'lidan istasa yuradi, bo'lmasa yo'q. Bunday sharoitda omonlik uchun do'stlar tuhmatdan, kulfatdan qochib ketishga majburlar. Bu o'rinda romanda sahoyat motivini ko'rish mumkin. Sayohatda qahramonlar haqiqiy qahramon bo'lib yetishadilar, do'stlik sinovdan o'tadi. Romanda sayohat motiviga faqat ishora bor, ammo aks ettirilmagan. Do'stlarning biri haqiqat, biri muhabbatga ishora qiladi. Darig'mon dunyo kezman, dunyodagi ko'plab voqealardan xabardor. Jang-u jadallarda, o'lkalarda ko'p insonlar bilan muloqotda bo'lgan. Bilganlarining barini ham gapiravermaydi, ehtiyotkor. Ratava oilasiga, onasiga chin yurakdan mehribon inson, mehnatkash, halol kulol, sadoqatli do'st.

O'zbek adabiyotida ona obraziga murojaat etmagan yozuvchining o'zi yo'q. O'zbek onasi tiriklik ramzi. Zardushtiylik ta'limotiga ko'ra o'z onasini Sukut qal'asiga olib borgan o'g'ilning kechinmalari ta'sirli tasvirlangan. Qishloq tomonga talpingandek sochilib yotgan suyaklar tasviri inson tasavvurini dahshatga soladi. O'g'il onasini Sukut qal'asidan qaytarib olib ketishi barobarida o'z e'tiqodining unchalik ham bekam-u ko'st emasligini ich-ichidan his etadi, ammo tushuna olmaydi, tan ololmaydi. O'g'il onasini tashlab ketish uchun yuqorilagan vaqtda yirtqichlar ularga hujum qilishini ich-ichidan istaydi. Istaydi-yu, bolalari, oilasi ko'z oldiga keladi. Onani olib qaytish butun oilani saqlab qolish, butun kelajakni saqlab qolishdek buyuk vazifa ekanligini anglaymiz.

Romanda obraz xarakteridagi qal'ani ko'ramiz. Xodarkat qal'asi tomonidan hikoya qilinadigan voqealarga qal'aning bevosita munosabat bildirishini, xo'rsinishini, afsuslanishini, quvonishini ko'rish mumkin. Tarixiy yodgorlikning gullab-yashnagan davri haqidagi xotiralarini o'qir ekanmiz, insonning navqiron yoshligini shirin armon bilan eslashi xayolimizga keladi. Qal'a ramziy ma'noda tarix tili bilan gapiradi. Beixtiyor romanga tarixchi obrazini ham kiritish mumkin edi-ku, degan xayol keladi. Lekin tarixchining ham tarixga o'z qarashi bo'ladi. Qal'a esa barchasini ro'y-u rost hikoya qiladi. Uning hikoyasini tinglayotgan shabada esa ortga qaytmas shamolni – vaqtni ifodalaydi. Xodarkat qal'asining "Quvg'in" nomi ostida hikoya qilgan ta'sirli qissasining tahlilida professor Q. Yo'ldoshevning quyidagi fikrlari o'rinli ekanini yana bir bor anglaymiz. "Personaj ichki dunyosini uchinchi shaxs tomonidan ko'rsatish usuli ham o'z afzalliklariga ega. Ruhiy tasvirning bu shaklida muallif o'qirmanni hech qanday cheklashlarsiz qahramon ichki dunyosining barcha yashirin puchmoqlariga kiritib, uning

ichki olamini batafsil hamda chuqur ko'rsata oladi. Yozuvchi uchun qahramon ichki olamining sirli va noma'lum joyi yo'qligi sabab ichki ruhiy jarayonlarni eng mayda tafsilotlarigacha biladi va ularda sodir bo'layotgan katta-kichik o'zgarishlarni tasvirlab bera oladi. Bayonchi-yozuvchi qahramonning o'y-fikrlari, his-tuyg'ularini sharhlay oladi, uning ruhiyatida yuz bergan, ammo obrazning o'zi yo bilmagan yoxud u haqda so'zlashni istamagan nozik holatlar haqida ham hikoya qila biladi. Uchinchi shaxs tilidan olib borilgan bayon asarga ruhiy tasvirning ichki monolog, ochiq iqror, kundaliklardan parchalar, xatlar, tush ko'rishlar, xayolot singari son-sanoqsiz usullarini kiritish imkonini beradiki, bu hol tasvir jozibas va ta'sirchanligini oshiradi". (Yo'ldoshev Q., 135-bet, 2016) "Anaxita" romanida yozuvchi uchinchi shaxs nutqida muallifni emas, qal'ani ko'rishni ma'qul ko'radi. Bu orqali romanning tarixiylik jihatida yanada bo'rtib ko'rinadi.

Romandagi haykal kabi ramzlar chuqur xo'rsinishi bilan muhabbat, ayriliq, armon kabi tuyg'ularni ifoda etadi. San'atkorning iste'dodi, o'z ishiga mehr-muhabbati, sadoqati shunchalar kuchliki, u o'z tuyg'ulari bilan yog'ochni ham xo'rsinishga majbur qilishi mumkin. Bu o'rinda yozuvchi tomonidan chin muhabbat tosh yurakni ham o'rtab yubora oladi, degan mubolag'aga boriladi. Yana bir e'tiborli jihat ilhom parisining haykal xo'rsinishidan hayratda qichqirib yuboray deyishi. Ushbu holatda ham mubolag'a qilinadi. Mubolag'a qilish orqali yozuvchi muhabbatning, san'atning kuchini yanada bo'rttirib ko'rsatmoqchi bo'ladi.

Romanda Haykaltaroshning "Kelin" asari uchun yog'ochni "uchratib qolish" sahnasi bor. Bu yog'och o'tinlar orasida bo'lajak kelinning uyidan topiladi. Bu o'quvchiga tasodifdek tuyuladi. Ammo muallif buni ishonarli va mantiqli rejalashtirgan. Demak Anton Chexov aytganidek, "Hikoyaga taalluqli bo'lmagan hamma narsani shafqatsizlik bilan chizib tashlash lozim. Agar siz birinchi bobda devorda miltiq osilib turibdi desangiz, ikkinchi yoki uchinchi bobda o'sha miltig'ingiz, albatta, otishi kerak". Bu kompozitsiyaning bosh qonunidir, unga bo'ysungan yozuvchi o'z g'oyaviy-estetik niyatiga xizmat qilmaydigan bironta tasvirni, bironta tafsilotni, bironta detalni, bironta so'zni, hattoki, bironta tinish belgisini kiritmaydi.

Epizodik qahramonlarning asar mazmunini boyitishda, uni yanada qiziqarli qilishdagi o'rni beqiyos. Romanda zimmasiga salmoqli yuk yulatilgan epizodik obrazlar talaygina. "Asardagi personajlarning bosh, ikkinchi darajali yoki epizodik singari mavqelarini ikki o'lcham bilan aniqlash mumkin. Birinchi parametr – timsolning syujet rivojidagi ishtiroki darajasi, shundan kelib chiqqan holda, asar matnida shu personajga ajratilgan joy ko'lami. Ikkinchi o'lcham – ushbu obrazning

badiiy mazmun qirralarini ochishdagi muhimligi darajasi. Bu ikki o'lcham o'zaro mos kelganda, obrazlarni tekshirish oson kechadi. Ammo syujet nuqtai nazaridan ikkinchi darajali yoxud epizodik sanaladigan personajlar zimmasiga salmoqli mazmuniy yuk orilgan ko'pgina hollarda personajning shu ikki o'lchami bir-biriga unchalik mos kelmay qolishi yuz beradiki, bunda tahlilchidan o'ta sinchkovlik talab etiladi" (Yo'ldoshev Q., 150-bet, 2016.) Ulardan biri Isatoy. Isatoy qaroqchi Haykaltaroshning yoshlikdagi do'sti. Orol dengizining haqiqiy maftuni. Qahramonni dengiz o'rtasidagi sahrodan, botib qolgan kemadan voqif qilgan inson. Roman o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lgan asosiy g'oyani qahramonga u yetkazadi. Qahramon bu xabar ta'sirida "Anaxita" – Ona Qut – Amudaryo haykalini hech qanday oltin-u javohirlarsiz, bezaklarsiz yaratishiga turtki bo'ladi.

To'rabek Haykaltaroshning eng yaqin do'sti. U "o'qishdan haydalanish" haqidagi sirdan xabardor. U Toshkent zilzilasi, undan talofot ko'rgan shahar ruhi, xalqimizga qadrdon hashar, zilzila ostida uvol bo'lgan bog'-u rog'lar, qadim daraxtlar, ekinlar, insonlar mehnatkashligining, oqibatining timsoli.

O'roz – tarixchi. Uning ko'ngliga tarixdan, qal'alardan yaqini yo'q. Oilasidan yiroqda bo'lsa-da, qal'alar sirini ochmoq istaydi. Mustamlakachilar unday insonlardan hayiqadilar. O'roz kabilar tarixiy haqiqatni biladi. Haykaltarosh kabi yoshlarga to'g'ri yo'l ko'rsatib yuborishga ham qurbi, aql-u farosati yetadi.

Jiyanboy personaji yordamida bilimi haminqadar bo'lsa-da, yaxshilar davrasiga oshiqadigan, ko'ngli toza, mehnatkash xalq vakili tasvirlangan. Odamlar orasida hammaning ham aqliy iqtidori yuqori bo'lmasligi, ammo bunday insonlar o'z samimiyati, insonlarga yaxshilik tilovchi qalbi bilan yaxshilar oldidan ayrilmasligi kerakligi romanda o'z aksini topgan. Unga qarshi personaj qilib Zubov olingan. Zubov hamma san'at asarlaridan to'g'ri kelsa-kelmasa "antirealizm"ni qidiradi. San'atni tushunmasa ham, mustamlakachilar g'oyasini yoddan bilgani uchun "san'atshunos" lik qiladi. Gyuzel Dulskeya kabi o'ziga o'xshagan shogirdlar chiqaradi. Biroq asarda san'at asariga haqqoniy munosabat bildira oladigan, har narsani zamon g'oyasiga ziddlikda ayblayvermaydigan Rafael kabi jo'shqin qalb egalari, haqiqiy san'atshunoslar ham bor.

Asarda uncha ko'zga ko'rinmaydigan tuyuladigan, yo'l-yo'lakay "kelin" haykali uchun o'tinlar orasidan biri issiq ko'rinib, so'rab olib o'tib ketiladigan tuyulgan Egamnazar bovo Haykaltaroshning bo'lg'usi qaynotasi, "kelin"ning otasi bo'lib chiqadi. Romandagi har bir personajning, xoh u bosh, xoh ikkinchi darajali, xoh epizodik bo'lsin, o'z vazifasi bor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarov H. Anaxita. Sahnaf nashriyoti. 2024.
2. Boltaboev H. Nasr va uslub. Hozirgi o'zbek nasrida uslubiy izlanishlar. "Fan" nashriyoti. 1992.
3. Quronov D. Adabiyotshunoslik lug'ati. "Akademnashr". 2013.
4. Sirojiddinov Sh. O'zbek mumtoz adabiyotining falsafiy sarchashmalari. "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2011.
5. Hamidjon Homidiy. Daholar davrasi. "O'qituvchi" nashriyoti. 2011.
6. Jo'raqulov U. Nazariy poetika masalalari: Janr. Xronotop. "G'afur G'ulom" nashriyoti. 2015.
7. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. Elektron darslik.

Немат САБИРОВ,
старший преподаватель
Ферганского государственного
университета

ПУТЕШЕСТВИЕ КАК СПЕЦИФИЧЕСКАЯ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФОРМА РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация: в статье рассматриваются рассказы о путешествиях как маргинальное явление в творчестве писателей в литературном процессе и осмысление путешествия как специфической художественной формы русской литературы. Сегодня жанр травелога претерпевает ряд трансформаций, связанных с самим термином. Сложность состоит в том, что у этого жанра пока нет четких границ. К травелогам можно отнести и литературное путешествие и блог, в произведении может описываться и город с его многовековыми традициями, а может описываться жизнь людей, живущих в этом городе. Жанр травелога активно развивается в современной литературе и продолжает завоевывать популярность. Этот факт требует обоснования и анализа форм и типов травелога.

Ключевые слова: *травелог, путевые заметки, парадокс, классический, историко-литературный аспект, иллюстрации, литературное путешествие.*

Annotatsiya: maqolada sayohat haqidagi rus adabiyotining o'ziga xos badiiy shakli sifatida o'rganiladi. Bugungi kunda travelog janri atamaning o'zi bilan bog'liq bo'lgan bir qator o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Qiyinchilik shundaki, bu janr hali aniq chegaralarga ega emas. Travelogga adabiy sayohat va blogni ham kiritish mumkin, asarda shaharni ko'p asrlik an'analari bilan tasvirlash mumkin yoki bu shaharda yashovchi odamlarning hayoti tasvirlanishi mumkin. Travelog janri zamonaviy adabiyotda faol rivojlanmoqda va mashhurlikka erishishda davom etmoqda. Bu haqiqat travelogning shakllari va turlarini asoslash va tahlil qilishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: *travelog, sayohat yozuvlari, paradoks, klassik, tarixiy va adabiy jihat, rasmlar, adabiy sayohat.*

Annotation: the article examines travel stories as a marginal phenomenon in the creative work of writers in the literary process and the understanding of travel as a specific artistic form of Russian literature. Today, the travelogue genre is undergoing a number of transformations related to the term itself. The difficulty lies in the fact that this genre does not yet have clear boundaries. A travelogue can include a literary journey and a blog, a work can describe a city with its centuries-old traditions, or it can describe the lives of people living in this city. The travelogue genre is actively developing in modern literature and continues to gain popularity. This fact requires substantiation and analysis of the forms and types of travelogue.

Key words: *travelogue, travel notes, paradox, classical, historical and literary aspect, illustrations, literary journey.*

Введение

Изучение травелога / литературы – путешествий в науке последних десятилетий переживает подъем. Свидетельством этого являются многочисленные работы исследователей, появившиеся в последние 15–20 лет, международные и внутренние научные конференции, обобщающие тематические сборники научных трудов и монографии, диссертации. При этом большой интерес к травелогам проявляют не только филологи, но в равной мере историки, культурологи, этнографы, что говорит об общегуманитарной востребованности и актуальности исследования этого материала.

Долгое время путевые заметки, рассказы о путешествиях рассматривались как маргинальное

явление в творчестве писателей и в литературном процессе в целом, не привлекая внимания исследователей. Систематическое осмысление путешествия как специфической художественной формы русской литературы началось с 1970-х годов с появления обобщающих работ В. А. Михельсона «Путешествие в русской литературе», В. М. Гуминского «Проблема генезиса и развития жанра путешествий в русской литературе», Н. М. Масловой «Путевой очерк: проблемы жанра», Д. С. Лихачева, «Путешествия на Запад», Ю. М. Лотмана и Б. А. Успенского «Письма русского путешественника» Карамзина и их место в развитии русской культуры», С. Н. Травникова «Путевые записки петровского времени (проблема историзма)» и т. д.

В основном путешествие и его видовые формы исследовались в историко-литературном аспекте.

Основная часть

Жанр травелога довольно молодой жанр, как в мировой литературе, так и в литературе русской. В связи с этим научных работ, посвященных изучению этого жанра мало, но на травелог уже обращают внимание многие литературоведы и филологи. Как ни парадоксально, история жанра уходит далеко в античность. Сказать точно, когда появился данный жанр нельзя, однако многие современные ученые, такие как Ролан Ле Унен, указывают на то, что жанр травелога (в изначальном виде «путевые записки») начинает свою историю с путешествия Геродота (около 484 до н.э. – около 425 до н. э.). Геродотом были посещены Персия, Египет и Вавилон. Также появлению и развитию жанра способствовали и Крестовые походы, которые, как известно, дали толчок развитию торговли между Европой и Азией. Также известны труды Марко Поло, Фернана Магеллана, Антонио Франческо Пигафетта и священника Франсиско Лопес де Гомара.

В XV–XVI вв. путевые рассказы существуют только для передачи географических и этнографических реалий и только в конце первой половины XVII века становится самостоятельным жанром. Норманд Дуарон считает, что начиная с 1632 года термин «*récit de voyage*», то есть травелог, появился в литературе как настоящий жанр: «...время, когда травелог признают и современные читатели и путешественники четко установленным литературным жанром со своими собственным стилем, поэтикой и риторикой...».

Русским классическим травелогом можно назвать сочинения знаменитого путешественника и ученого Николая Николаевича Миклухо-Маклая (1846–1888), побывавшего в Новой Гвинее, Индонезии, Австралии, Океании, на Филиппинах. Вот типичная запись Маклая, позже вошедшая в «Путешествие в Западную Микронезию и Северную Меланезию в 1876 г.» в главу «Острова Адмиралтейства». *«Мая 15. Проштилиевас всю ночь, мы незначительно отделились от группы, но миль 5 или 6 расстояния от нее не помешали выехать пирога. Туземцы здесь очень падки на табак, так что небольшой кусок его предпочитают ножу. <...> При дальнейшем путешествии я не нашел туземцев, понимающих несколько английский язык, ни людей, могущих служить мне переводчиками, как на островов Вуап и Пелау. Я должен был поэтому довольствоваться единственно*

собственными наблюдениями. Чтобы составить себе понятие об общем типе, я старался видеть, как можно большее число индивидуумов разных возрастов и полов, а чтобы отчасти познакомиться с образом жизни туземцев, я оставался в их деревнях почти весь день».

Методы и анализ литературы

Помимо трудов Миклухо-Маклая, образцом жанра можно также считать «Хождение за три моря» Афанасия Никитина. Сочинение Никитина было первым русским художественным произведением, точно описывающим торговое и нерелигиозное путешествие. Автор посетил Кавказ, Персию, Индию и Крым. Однако большая часть записок была посвящена Индии: ее политической структуре, торговле, сельскому хозяйству, обычаям и традициям. Произведение полно лирическими отступлениями и автобиографическими эпизодами.

«Записал я здесь про свое грешное хождение за три моря: первое море – Дербентское, дарья Хвалисская, второе море – Индийское, дарья Гундустанская, третье море – Черное, дарья Стамбульская. Пошел я от Спаса святого златоверхого с его милостью, от государя своего великого князя Михаила Борисовича Тверского, от владыки Геннадия Тверского и от Бориса Захарьича. Поплыл я вниз Волгою. И пришел в монастырь калязинский к святой Троице живоначальной и святым мученикам Борису и Глебу. И у игумена Макария и святой братии получил благословение. Из Калягина плыл до Углича, и из Углича отпустили меня без препятствий. И, отплыв из Углича, приехал в Кострому и пришел к князю Александру с другой грамотой великого князя. И отпустил меня без препятствий. И в Плес приехал без препятствий. И приехал я в Нижний Новгород к Михаилу Киселеву, наместнику, и к пошленнику Ивану Сараеву, и отпустили они меня без препятствий. А Василий Папин, однако, город уже проехал, и я в Нижнем Новгороде две недели ждал Хасан-бека, посла ширваншаха татарского. А ехал он с кречетами от великого князя Ивана, и кречетов у него было девяносто».

Пожалуй, одним из самых ярких произведений в жанре путешествия (травелога) является «Путешествие из Петербурга в Москву» А. Радищева. Роман (сегодня как разновидность травелога) представляет собой собрание разрозненных фрагментов, связанных между собой названиями городов и деревень, мимо которых следует путешественник.

Автор рисует картины современной ему России, уделяя основное внимание положению крепостных крестьян, угнетаемых помещичьим классом. Параллельно с этим Радищев смело и резко осуждает самодержавие. Кроме того, Радищев включил в повесть свою оду «Вольность» и «Слово о Ломоносове». Кстати, форма путешествия помогла Радищеву избежать жесткой цензуры - цензор считал эту книгу путеводителем, т.к. главы назывались по городам. Да и задача у Радищева была другая (в этом и есть трансформация жанра травелога), он не стремился показать внешнюю атрибутику жизни, ему важна вся подноготная Российского государства, все его темные и страшные стороны. *«Лошади меня мчат; извозчик мой затянул песню, по обыкновению заунывную. Кто знает голоса русских народных песен, тот признается, что есть в них нечто, скорбь душевную означающее. Все почти голоса таковых песен суть тону мягкого. На сем музыкальном расположении народного уха умеи учреждать бразды правления. В них найдешь образование души нашего народа. Посмотри на русского человека; найдешь его задумчива. Если захочет разогнать скуку или, как то он сам называет, если захочет повеселиться, то идет в кабак. В веселии своем порывист, отважен, сварлив. Если что-либо случится не по нем, то скоро начинает спор или битву. Бурлак, идущий в кабак повесить голову и возвращающийся обагренный кровию от оплеух, многое может решить доселе гадательное в истории, российской. Извозчик мой поет. Третий был час пополудни. Как прежде колокольчик, так теперь его песня произвела опять во мне сон. О природа, объяв человека в пелены скорби при рождении его, влача его по строгим хребтам боязни, скуки и печали чрез весь его век, дала ты ему в отраду сон. Уснул, и все скончалось. Несносно пробуждение несчастному. О, сколь смерть для него приятна. А есть ли она конец скорби? – Отче всеблагий, неужели отворишь взоры свои от скончающегося бедственное житие свое мужественно? Тебе, источнику всех благ, приносится сия жертва. Ты един даешь крепость, когда естество трепещет, содрогается. Се глас отчий, взывающий к себе свое чадо. Ты жизнь мне дал, тебе ее и возвращаю; на земли она стала уже бесполезна».*

Начиная с А. Радищева, путевые заметки начинают вбирать в себя особенности художественного произведения, так постепенно им и становясь. В этот ряд можно отнести и «Письма русского пу-

тешественника» Н. М. Карамзина и «Письма из Франции» Д.И. Фонвизина.

Сегодня жанр травелога претерпевает ряд трансформаций, связанных и с самим термином. Сложность состоит в том, что у этого жанра пока нет четких границ. К травелогам можно отнести и литературное путешествие и блог, в произведении может описываться и город с его многовековыми традициями, а может описываться жизнь людей, живущих в этом городе. К травелогам также относят и научные географические статьи, и личные письма.

В современную русскую литературу травелог пришел видоизмененным, вобравшим в себя черты из многих схожих с ним жанров. Черты травелога мы можем наблюдать в произведениях Л. Улицкой и Д. Рубиной.

Обращение Л.Улицкой к жанровой модели травелога обуславливается попытками гармонизировать собственную погранично-«плюралистичную» идентичность, в силу скрытой в ней конфликтности, ведущей к распаду личности на «кучу осколков»: «Однажды обнаруживаешь, что тебя нет. Ты разбит на тысячу кусков, и у каждого куска свой глаз, нос, ухо. Зрение делается фасеточным – в каждом осколке своя картинка, – слух стереофоническим». Двойниками повествовательницы становятся франкоязычный араб-христианин («Мой любимый араб»), католический священник, склонный к православию («Путь осла»), голландский немец с северокавказским лицом по прозвищу Чечен, живущий в России («Общий вагон»).

Вселенная травелогов Л.Улицкой – это вселенная «цветущей сложности»: в этой вселенной нет национальных и расовых разграничений, в ней нет и намека на хоть какое-то разграничение. Так арабских мальчиков воспитывает немка, а «меса животных в честь дня Франциско Ассизского» объединяет и «собак всех возрастов и пород» и «всепородных кошек», и рыбок, и черепаху, слона, верблюда, и даже питона с кроликом внутри. Эта вселенная Л. Улицкой сумела объединить и людей, принадлежащих к разным конфессиям.

Жанр травелога активно развивается в современной литературе и продолжает завоевывать популярность. Этот факт требует обоснования и анализа форм и типов травелога. Огромна популярность книг о путешествиях, и в прошлом, и в наши дни, издаваемых в самых разных формах: путевых заметок, дорожного отчета о путешествиях, путеводителя и т.п.

Выводы и обсуждения

Таким образом путешествия всегда были и будут важнейшим желанием человека. Во все времена люди путешествовали с различными целями: из любопытства, с личными и политическими поручениями, дипломатическими миссиями, для паломничества и духовного развития, для бизнеса и торговли, а теперь – в рамках поликультурного просвещения и для поиска рабочих мест. Некоторые путешественники имели литературные навыки, позволяющие им записывать свои наблюдения и переживания, являя калейдоскопический взгляд на мир читателю в виде путевых заметок. Цель данного жанра – историческая фиксация обычаев, обрядов отдельных народов, описание мест и т.д. Травелог дает отчет о преобладающей социальной среде и глубоком понимании культуры и жизни народов.

В XXI веке литература о путешествиях стала жанром социальных сетей и функционирует в виде путевых блогов, в которых путешественники-блогеры используют такие площадки, как Facebook, Pinterest, Twitter и Instagram, чтобы передавать информацию о своих путешествиях и приключениях, а также предоставлять рекомендации для навигации по конкретным странам или для путешествий вообще.

Заключение

Систематическое изучение литературы о путешествиях появилось как область научных исследований в середине XX века. Травелог – это отчет о путешествии, в который включается как хронология поездки, так и рефлексия автора и его переживания увиденного. Травелог – сложный жанр, находящийся на перекрестке нескольких жанров литературы, характеризующийся также множественными интертекстуальными связями и частыми отступлениями. Основным содержанием травелога, формирующим его характерную особенность, является стремление к правдивому отражению другого мира или места через восприятие путешественника. Поэтому одной из важных особенностей травелога является сочетание различных жанров, с помощью которых становится возможным более полный набор впечатлений, получаемых читателем от книги. В травелоге автор (как и в случае травелогов князя И. М. Долгорукова) часто ведет монологи перед аудиторией, оживляя повествование с помощью иллюстраций, к примеру, авторских рисунков в «Путешествии в Персию» А. Д. Салтыкова.

Использованная литература:

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики. М.: Художественная литература, 1975
2. Бондарева А. Литература скитаний [Текст] / А. Бондарева // Октябрь. – 2012. – № 7
3. Внучкова Т. Н., Колупанова И. А. Коммуникативные технологии эффективных продаж в сервисе и туризме: учеб. пособие для студентов, магистрантов и слушателей курсов повышения квалификации по направлению «Туризм». Барнаул: Изд-во Алт ГТУ, 2014
4. Зиятдинова Д.Д. «Специфика функционирования жанровой модели травелога в современной литературе (Д. Рубина, Л. Улицкая)»/ Филология и культура. Philology and. 2014. №3

Нина РОГОЗИННИКОВА,
старший преподаватель
Национального университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, Ташкент

КОНЦЕПЦИЯ КУРСА «СТРАНОВЕДЕНИЕ» ДЛЯ ФИЛОЛОГОВ-РУСИСТОВ

Аннотация: статья посвящена описанию курса «Страноведение», который преподается филологам-русистам Национального университета Узбекистана в качестве дополнительной дисциплины, курса по выбору. Определены цель и задачи курса, представлены особенности тематики. Курс призван формировать профессиональную компетенцию будущих преподавателей русского языка и литературы, расширять их общекультурный и общепилологический кругозор.

Ключевые слова: *страноведение, культурология, русская культура, общественно-исторические реалии, русская литература.*

Annotation: the article is devoted to the description of the course "Country Studies", which is taught to philologists-Russianists of the National University of Uzbekistan as an additional discipline, an elective course. The purpose and objectives of the course are defined, and the features of the topic are presented. The course is designed to develop the professional competence of future teachers of Russian language and literature and expand their general cultural and general philological horizons.

Key words: *regional studies, cultural studies, Russian culture, socio-historical realities, Russian literature.*

Annotatsiya: maqola O'zbekiston Milliy universitetining filolog-rus olimlariga qo'shimcha fan, fakultativ kurs sifatida o'qitiladigan "Mamlakatshunoslik" kursining tavsifiga bag'ishlangan. Darsning maqsad va vazifalari belgilab berilgan, mavzuning xususiyatlari ko'rsatilgan. Kurs bo'lajak rus tili va adabiyoti o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish va ularning umumiy madaniy va umumiy filologik ufqlarini kengaytirish uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: *o'lkashunoslik, madaniyatshunoslik, rus madaniyati, ijtimoiy-tarixiy voqelik, rus adabiyoti.*

Курс «Страноведение» введен в учебные рабочие планы направления бакалавриата «Филология и обучение языкам (русский язык)» в качестве дополнительной дисциплины, курса по выбору. В связи с этим необходимо определить содержание данной дисциплины именно в русле подготовки филологов-русистов в филологических вузах республики, и в частности – в Национальном университете Узбекистана. Это необходимо сделать, т.к. традиционное понятие страноведения не ориентировано на филологическое образование.

«Страноведение – старейшая ветвь географии, возникшая ещё в античном мире и вызванная к жизни практическими потребностями людей в познании различных стран. В течение тысячелетий, начиная с Геродота и Страбона, оно носило универсальный характер, охватывая все стороны природы, истории, населения, экономики, культуры и политики» [1]. «Постепенно накапливались и систематизировались полезные сведения путешественников и купцов, посещавших далекие страны. Ареал таких путешествий увеличивался, и таким образом возрастал объем сведений об ойкумене – известной территории земного шара, населенной человеком. Соответственно возрастал объем географических и страноведческих знаний» [2]. Мореплаватели, путешественники, купцы собирали новые для своих стран сведения об окружающих территориях, о

населяющих их народах, о товарах, которые производятся или пользуются спросом в далеких краях. Примером такого подхода к страноведению в русской науке и культуре можно считать записки тверского купца Афанасия Никитина «Хождение за три моря». Сведения о странах и народах мира накапливались, и на определенном этапе они потребовали обобщений и систематизации. Возникло разделение знаний на направления и отдельные ветви: сведения о путях в другие страны, о природных условиях, о населении ближних и дальних стран, о языках и обычаях других народов, об особенностях их хозяйства.

Как видим, страноведение всегда считалось наукой и учебной дисциплиной, которая комплексно изучает страны и регионы мира, исследует, систематизирует и обобщает данные в первую очередь об их природе, населении, истории и культуре, хозяйственной и политической жизни.

На современном этапе страноведение сужает и конкретизирует сферу исследований преимущественно естественно-историческим и социально-экономическим направлениями. Превалирует подход, при котором на первый план выступает разносторонний анализ тех стран, с которыми данное государство имеет тесные связи, что обусловлено практической значимостью подобных знаний. В связи с этим в общем географическом страноведении выделяются различные отраслевые направления: политическое,

военное, экономическое, туристское и пр. Активизация изучения иностранных языков и переводческой деятельности породила лингвострановедение как часть филологического образования, приблизив тем самым географическую науку к сфере лингвистики. Поскольку лингвострановедение изучает отражение в языке феноменов, относящихся к истории и культуре носителей данного языка, оно сближается с культурологией. Воспитательное гуманистическое значение лингвострановедения заключается в том, что обучающийся, с одной стороны, знакомится с новой для него культурой (страны изучаемого языка), а с другой стороны, глубже познает многообразие и общность культурных кодов человечества. Прагматическая суть лингвострановедения состоит в том, что оно включает в себя обучение языку и одновременно дает определенные сведения о стране изучаемого языка, ее культуре.

Лингвострановедческий подход прочно укрепился в методике преподавания иностранных языков. Все существующие учебники и пособия по страноведению либо разработаны с позиций традиционного (географического) понимания данного термина, либо предназначены для изучающих язык определенной страны. Последний подход активно осуществляется при обучении русскому языку как иностранному (РКИ) [3].

Согласно Классификатору направлений бакалавриата и специальностей магистратуры Узбекистана, филологические вузы республики готовят филологов-русистов, преподавателей русского языка и литературы. Будущая профессиональная деятельность студентов, обучающихся по направлению «Филология и обучение языкам (русский язык)», связана с анализом произведений русской классической литературы, которые отражают русскую действительность, часто содержат факты исторических и социально-политических процессов российского общества различных периодов. Чтобы понимать эти произведения во всей их глубине и многогранности, необходимо знать русскую историю и культуру в большем объеме, чем это предусмотрено школьной программой. В связи с этим авторы курса «Страноведение» для филологов-русистов предлагают переосмыслить содержание данной дисциплины с учетом задач русистики.

Целью данного курса является ознакомить студентов с историей и культурой России – страны изучаемого языка – в связи с общим контекстом классической и современной русской литературы. Задачами предмета являются: расширение культурологического кругозора студентов; знакомство студентов с основными достижениями русской культуры, а также культурными связями России и Узбекистана; формирование интереса к предметам историко-лингвистического и литературоведческого

цикла, связанных с историей и современностью России. В результате усвоения предмета бакалавр должен иметь представление об основных периодах культурного и социально-экономического развития России; о связи языка и литературы с историей и культурой русского народа; об особенностях ментальности русского народа, проявляющихся в языке; о национальных традициях, закреплённых в лексическом и фразеологическом фондах языка, произведениях фольклора и русской классической литературы, произведениях живописи, музыки и кино; знать исторический фон русской классической литературы и художественной культуры; лингвострановедческую информацию, необходимую для понимания изучаемых произведений литературы и художественной культуры. Студенты вырабатывают навыки лингвокультурологического комментирования особенностей художественных произведений разных исторических периодов.

Тематика курса отражает данную направленность. Одной из первых студентам предлагается, например, тема «Восточные славяне в древности», при раскрытии которой используются тексты летописей, сохранившие факты древней истории славянских племен. Без этих фоновых знаний сложно понять некоторые художественные произведения, входящие в школьную программу. Например, «Песнь о вещем Олеге» А. С. Пушкина требует специального комментирования некоторых фактов истории и обычаев древних славянских племен, которые, естественно, не освещаются в школьном курсе истории. Студенты часто не знают, кто такие хазары («отмстить» которым «собирается вещий Олег»), что такое «тризна» и «ковши круговые» («Ковши круговые, запеняясь, шипят/ На тризне плачевной Олега»), что за «цареградская броня», в которую облачен Олег, и т.д. Весь сюжет построен на предсказании волхва о судьбе Олега, о его смерти. Но студенты могут только догадываться (исходя из текста), кто такие волхвы, если не воспользуются справочной литературой. Не зная об отшельническом и аскетическом образе жизни этих славянских языческих жрецов, нельзя до конца понять суть ответа волхва Олегу, предложившему коня в качестве награды за предсказание судьбы («Волхвы не боятся могучих владык, /А княжеский дар им не нужен»). В произведении встречается упоминание одного из славянских богов – Перуна. О славянском язычестве и иерархии божеств (которые упоминаются и в других произведениях школьной программы, например, в «Слове о полку Игореве», сказке А. Н. Островского «Снегурочка» и др.) студенты часто узнают только в курсе страноведения. Требуются знания и о некоторых древних славянских обычаях, чтобы понять, например, слова волхва, сказанные Олегу: «Твой щит на вратах Цареграда» (в знак победы полководец прибивал свой щит на

ворота побежденного города), или слова Олега над костями любимого коня: «Князь тихо на череп коня наступил/И молвил: «Спи, друг одинокий!/Твой ста-

турными произведениями. «Песнь о вещем Олеге» проиллюстрировал знаменитый русский художник XIX века В. Васнецов.

рый хозяин тебя пережил:/На тризне, уже недалекой,/Не ты под секирой ковыль обгадишь/И жаркою кровью мой прах напоишь!» (в случае смерти князя убивали и его любимого коня и хоронили их вместе).

Требуют лингвистического комментирования некоторые устаревшие слова: обрек (глагол прош. вр.), заветы, жребий, чело, воитель, отрада, праш, бранное поле, сеча, отроки-друзи, курган, внемлет, ретивый, презреть, тризна, секира. Т.е. осуществляется связь и с историей русского языка.

Важной составляющей предлагаемой нами концепции курса страноведения является демонстрация студентам неразрывной связи русской литературы не только с историей русского народа, но и с его искусством. Поддерживая идею литературоцентричности русского искусства, мы считаем необходимым знакомить студентов и с выдающимися произведениями живописи, связанными с литера-

По его иллюстрациям студенты могут составить представление, например, об особенностях одежды не только княжеской, парадной, но и простых дружинников; о воинском снаряжении; об обычае насыпать курганы над княжескими могилами; о поминальной тризне и многом другом. В. Васнецов издал свои иллюстрации в виде отдельной книги с полным текстом произведения А.С. Пушкина, написанным одним из типов древнерусского письма – уставом. Подписи к иллюстрациям сделаны другим почерком – скорописью. А на обложке можно видеть вязь. Таким образом, студенты знакомятся и с особенностями древнерусского письма.

Подобный принцип подачи материала выдержан во всех темах курса, тесно связанных с литературой, языком, историей и искусством русского народа. Считаем, что такая концепция курса «Страноведение» способствует более глубокому пониманию студентами произведений русской классической литературы, готовит филологов-руссистов к их будущей профессиональной деятельности.

Использованная литература:

1. Гохман В. М. (электронный ресурс) – URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/106/637.htm>.
2. История страноведения как географической науки (электронный ресурс) – URL: <https://studfile.net/preview/8950534/page:3/>
3. Потапурченко З.Н. Музеи Москвы: Комплексное учебное пособие для изучающих русский язык как иностранный. – М.: Русский язык. Курсы, 2012. 63 с.; Архипова А.А. Мы живем в России. – Тамбов: Издательство ТГТУ, 2007. 88 с.; Жеребцова Ж.И., Холодкова М.В., Толмачева О.В. О России по-русски: учебное пособие для иностранных студентов. М.: Русский язык. Курсы, 2020. 248 с.; Перевозникова А.К. Россия: страна и люди. М.: Русский язык. Курсы, 2010. 184 с.; Чудинов А.П., Грибан О.Н., Цыганкова А.В. Страноведение России: материалы для создания и продвижения онлайн-игр в сети интернет // Педагогическое образование в России. 2021. № 6 (53) и др.

Сайёра ОРИНБАЕВА,
 старший преподаватель кафедры «Филология»
 Образовательного университета Ренессанс.

ТИПЫ И МЕХАНИЗМЫ ЛЕКСИЧЕСКОГО ОБОГАЩЕНИЯ

Аннотация: в статье рассматриваются основные типы и механизмы лексического обогащения в языке; описываются основные способы, с помощью которых происходит пополнение лексики. Кроме того, анализируются механизмы, которые обеспечивают устойчивость и распространение новых лексических единиц в языке. Работа акцентирует внимание на важности лексического обогащения для развития языка и его способности адекватно отражать изменения в обществе и науке.

Ключевые слова: лексическое обогащение, типы и механизмы лексического обогащения, заимствования, словообразование, неологизмы, калькирование, метафоризация.

Annotatsiya: maqolada tilda leksik boyitishning asosiy turlari va mexanizmlari, so'z boyligini to'ldirishning asosiy usullarini tavsiflaydi. Bundan tashqari, tilda yangi leksik birliklarning barqarorligi va taqsimlanishini ta'minlaydigan mexanizmlar tahlil qilinadi. Maqolada tilni rivojlantirishda leksik boyitishning ahamiyati, uning jamiyat va fandagi o'zgarishlarni munosib aks ettirish qobiliyatiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: leksik boyitish, leksik boyitish turlari va mexanizmlari, o'zlashtirish, so'z yasalishi, neologizmlar, metaforalash.

Annotation: the article examines the main types and mechanisms of lexical enrichment in language; describes the main methods by which vocabulary is replenished. In addition, the mechanisms that ensure the stability and spread of new lexical units in language are analyzed. The work emphasizes the importance of lexical enrichment for the development of language and its ability to adequately reflect changes in society and science

Key words: lexical enrichment, types and mechanisms of lexical enrichment, borrowings, word formation, neologisms, calques, metaphorization.

Лексическое обогащение – это процесс расширения и углубления лексического состава языка за счет введения новых слов, а также за счет изменения значения уже существующих слов. Вопрос лексического обогащения и его роли в языке активно обсуждается различными лингвистами, как в контексте теории, так и на практике.

Виктор Виноградов (1906–1969) – один из ведущих русских лексикологов подчеркивал, что лексическое обогащение происходит благодаря постоянному взаимодействию языка с социальной и культурной действительностью. Лексика, по его мнению, всегда является открытой системой, что позволяет языку адаптироваться к изменениям в обществе.

Рассмотрим основные типы и механизмы лексического обогащения в языке.

Семантическое обогащение языка. Семантическое обогащение языка происходит путем изменения значений уже существующих слов. Это может включать в себя как расширение значений (полисемия), так и сужение их (специализация). В случае полисемии одно и то же слово может приобретать несколько значений в зависимости от контекста, в котором оно используется. Примером может служить слово «ключ», которое может означать как предмет для открывания замков, так и источник воды.

Лексическое заимствование. Заимствования в языке является важнейшим источником лексического обогащения. Лексическое заимствование происходит, когда заимствованные слова из других

языков включаются в состав языка. Заимствования могут быть полными (когда слово полностью перенесено в язык) или частичными (когда переносится только часть слова, например, слово «компьютер», заимствованное из английского «computer»). Также заимствования происходят не только через прямое копирование, но и через адаптацию, что позволяет слову или выражению становиться частью нового языкового контекста.

Словообразование. Это процесс создания новых слов на основе уже существующих. В языке могут появляться новые формы слов с помощью различных аффиксов (приставок, суффиксов), что позволяет расширить лексический запас без заимствований. Например, суффикс «-ик» в русском языке образует новые существительные от глаголов: «работать» – «работник».

С 2010-х годов в русском языке наблюдается новая волна феминитивов-неологизмов. Образование феминитивов изучает словообразование, употребление – гендерная лингвистика. Современное образование неологизмов-феминитивов и ввод их в речевой обиход происходит из-за увеличения числа доступных возможностей у женщин после начала их эмансипации в XX веке и связано с требованиями большей «видимости» женщин, выдвигаемыми феминистскими движениями.

Неологизмы. Юрий Доменко – русский лексикограф, один из авторов теории о «лексическом поле». Он полагал, что лексическое обогащение важно для

поддержания «энергии языка». Он утверждал, что обогащение лексики всегда связано с развитием новых понятий, причем важную роль в этом процессе играют заимствования и создание неологизмов. Появление новых технологий приводит к возникновению таких слов, как «гаджет», «искусственный интеллект», «виртуальная реальность». Неологизмы часто становятся значимыми маркерами времени, отражая актуальные тенденции.

Контекстуальное обогащение. Контекстуальное обогащение происходит тогда, когда слово, обладая уже конкретным значением, начинает приобретать дополнительные оттенки значений в зависимости от контекста. Это явление часто наблюдается в художественной и публицистической речи, где одно слово может быть использовано в разных контекстах с разными значениями.

Конверсии (смена части речи). Конверсия представляет собой процесс, при котором слово меняет свою часть речи без изменения формы. Например, слово «летать» может стать существительным «летание», а слово «бегать» – существительным «бег». Это один из самых активных механизмов лексического обогащения в русском языке.

Калькирование. Калькирование – это способ заимствования, при котором элементы иностранного языка воспроизводятся в целом или в виде аналогов в родном языке. Примером калькирования может служить выражение «телевизионный экран», заимствованное из английского языка.

Метафоризация. Это явление, при котором уже существующие слова начинают употребляться в новых значениях, основываясь на метафорическом восприятии. Например, слова «сердце» или «дерево» могут в разных контекстах приобретать

символическое или переносное значение.

Омонимия и полисемия. Омонимия и полисемия – два механизма, которые тесно связаны с обогащением лексического состава языка. Омонимия предполагает наличие слов, которые звучат одинаково, но имеют различные значения (например, слово «замок»), а полисемия – это наличие нескольких значений у одного слова в зависимости от контекста.

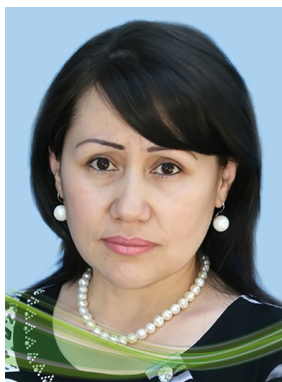
Контаминация – это процесс, при котором два слова или выражения соединяются в одно, часто из-за ошибочного восприятия их взаимосвязи. Это явление также способствует лексическому обогащению, так как появляются новые слова, которые могут быть интерпретированы в разных контекстах.

Синонимия и антонимия. Синонимия и антонимия способствуют углублению значений слов и расширению лексической палитры. Процесс появления синонимов, то есть слов с близким или идентичным значением, позволяет обогатить речь и сделать её более выразительной. Антонимия же (слова с противоположным значением) также может вести к новым языковым формам.

Таким образом, лексическое обогащение является важным и непрерывным процессом, который помогает языку развиваться и адаптироваться к меняющимся условиям. Этот процесс включает в себя различные механизмы, такие как заимствования, словообразование, конверсии и многие другие, которые способствуют расширению лексического состава языка и углублению смысловых оттенков существующих слов. Лексическое обогащение не только помогает адаптировать язык к современным условиям, но и обогащает его выразительные средства, что особенно важно для сохранения живости и богатства языка.

Использованная литература:

1. Виноградов В. В. (1973). *Словообразование в русском языке*. М: Наука.
2. Гак В. Г. (1986). *Лексикология русского языка*. Москва: Высшая школа.
3. Шмелев И. М. (1996). *Лексическое заимствование и языковая культура*. Санкт-Петербург: Русский язык.
4. Арнольд И. В. (1986). *Лексикология современного английского языка*. Москва: Высшая школа.
5. Кобрин О. В. (2005). *Лексическое обогащение языка: Проблемы и тенденции*. Москва: РГГУ.
6. Начало формы
7. Конец формы

Гулчехра МУСАДЖАНОВА,
 старший преподаватель кафедры западных языков
 филологического факультета
 Ориентального университета

ДРУЖБА КАК ОСНОВА ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ: НАСЛЕДИЕ АБДУРРАХМАНА ДЖАМИ И АЛИШЕРА НАВОИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: настоящее исследование, посвящено анализу наследия Джамии и Навои с акцентом на их трактовку дружбы как важного социального и духовного феномена. Особое внимание уделено тому, как данное наследие может быть интегрировано в программы воспитания студентов для развития таких качеств, как толерантность, коллективизм и взаимопомощь. Выявлены ключевые принципы, позволяющие использовать творчество этих мыслителей для формирования гармоничной личности в условиях современных вызовов. Проанализированы художественные и философские произведения поэтов с акцентом на их влияние на формирование духовных идеалов и личностного роста у студентов. Рассмотрены способы интеграции этих идей в учебный процесс для достижения более глубокого понимания студентами моральных и этических норм. Особое внимание уделяется влиянию дружбы как социальной категории на духовное развитие индивида и коллективного сознания.

Ключевые слова: нравственные ценности, восточная философия, социальная гармония, личностное развитие, культурное наследие, этическое сознание, взаимопонимание студентов.

Annotation: this study is dedicated to analyzing the legacy of Jami and Navoi, with a focus on their interpretation of friendship as an important social and spiritual phenomenon. Particular attention is given to how this legacy can be integrated into student education programs to develop qualities such as tolerance, collectivism, and mutual assistance. Key principles have been identified that enable the use of these thinkers' works in shaping a harmonious personality in the face of modern challenges. The artistic and philosophical works of these poets are analyzed with an emphasis on their influence on the formation of spiritual ideals and personal growth among students. The study explores ways to integrate these ideas into the educational process to achieve a deeper understanding of moral and ethical norms among students. Special attention is paid to the impact of friendship as a social category on the spiritual development of individuals and collective consciousness.

Key words: moral values, Eastern philosophy, social harmony, personal development, cultural heritage, ethical consciousness, student mutual understanding.

Annotatsiya: mazkur tadqiqot Jomiy va Navoiy merosini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, unda do'stlikning muhim ijtimoiy va ma'naviy hodisa sifatida talqin qilinishiga alohida e'tibor qaratilgan. Ayniqsa, ushbu merosni talabalar tarbiyasi dasturlariga integratsiya qilish orqali bag'rikenglik, jamoaviylik va o'zaro yordam kabi fazilatlarni rivojlantirish masalasiga urg'u berilgan. Mufakkirlar ijodidan foydalanish imkonini beruvchi asosiy tamoyillar aniqlangan. Shoirarning badiiy va falsafiy asarlari tahlil qililib, ularning talabalar ma'naviy ideallarini shakllantirish va shaxsiy o'sishga ta'siri o'rganilgan. Ushbu g'oyalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish yo'llari ko'rib chiqilib, talabalar tomonidan axloqiy va etik me'yorlarni chuqurroq anglashga erishish masalasi yoritilgan. Do'stlikni ijtimoiy shaxs ma'naviy rivojiga va jamoaviy ong shakllanishiga ta'siriga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: axloqiy qadriyatlar, sharq falsafasi, ijtimoiy uyg'unlik, shaxsiy rivojlanish, madaniy meros, axloqiy ong, talabalar o'zaro tushunishi.

Введение

В странах Ближнего и Среднего Востока, в том числе в Средней Азии и Хорасане издревле большое внимание уделяли этическим вопросам, нравственному воспитанию людей. Прогрессивные этические идеи содержались в устном народном творчестве среднеазиатских народов, передовых культурных, нравственных традициях и воззрениях мыслителей. В истории Средней Азии трудно найти естествоиспытателя, философа, художника,

поэта и литературоведа, который не затрагивал бы в своих трактатах проблемы нравственности. В XIV–XV вв. среди ученых и мыслителей Средней Азии усиливается обращение к светским наукам, стремление к изучению тайн природы, характерными становятся возвышение человеческого разума и его способностей, высоких нравственных качеств человека, проповедь гуманистических идей и общечеловеческих ценностей [1].

Нуриддин Абдуррахман Джамии (1414–1492)

родился в Хорасане и получил образование в медресе Герата и Самарканда. Он обладал обширными знаниями в различных областях, включая арабский язык, математику, логику, астрономию, космографию и право, и был искусным знатоком искусства. Джами оставил богатое наследие в науке и литературе. Его произведение «Бахари-стан» («Весенний сад»), написанное по примеру «Гулистан» Саади, стало одним из значительных педагогических памятников таджикской культуры XV века. Состоит оно из восьми глав, каждая из которых называется «равза» (сад), и включает притчи, рассказы и наставления мудрецов о жизни и нравственных принципах. Джами считал, что истинное достоинство человека определяется не его должностью, а честным и усердным трудом. Он также подчеркивал важность образования для молодого поколения.

Алишер Навои (1441–1501), родившийся в Герате, прославился как поэт уже в 15 лет. Он является основателем узбекской литературы и известен как выдающийся мыслитель, ученый, художник, музыкант и государственный деятель. Его стихи были написаны на тюркском и персидском языках. Педагогические идеи Навои отличались гуманизмом: он считал человека самым благородным существом, а детей – светом, приносящим в дом радость и счастье. Навои полагал, что любовь должна распространяться не только на собственных детей, но и на всех детей, как будущее поколения. По его мнению, воспитание должно готовить молодежь к тому, чтобы они были образованными, обладающими лучшими человеческими качествами и стремящимися к благополучию народа. Он высоко ценил науку и человеческий разум, утверждая: «Знания и мудрость – это украшение человека».

Литературные, духовные и культурные связи между узбекским и таджикским народами сыграли яркую роль в укреплении дружбы и отношений между Абдуррахманом Джами и Алишером Навои, а также их взаимных ученичества и наставничества [2].

История дружбы и взаимного уважения: Джами и Навои в литературном диалоге Востока

Персидско-таджикский мыслитель и поэт Абдуррахман Джами в 1491 году по предложению Алишера Навои собрал три своих дивана в один том и написал к ним предисловие. В частности, касыда Алишера Навои на персидском языке «Тухфатул афгор» была посвящена Джами. Это глубоко тронуло Джами, и он создал касыду в жанре «муаммо» (загадка) от начала до конца:

«Джоҳ дори джоҳилосо дар сар, эй комил мудом,

Джаҳолат хонам, на комил, чун туро джоҳ аст ком.»

Из этих стихов можно извлечь следующие смыслы: «О человек, считающий себя совершенным, у тебя в голове забота о должности, как у невежд. Я не назову тебя совершенным, ведь твоя цель – власть.» Это показывает, что Джами знал тюркский язык так же хорошо, как и родной язык, читал с удовольствием произведения на этом языке и получал от них наслаждение. Более того, газель Джами, написанная в жанре «татаббу» (подражание), обрела большую популярность среди народа. Примечательно, что Навои не указал свой литературный псевдоним, когда написал мусаддас (поэму из шести строк) к газели Джами, что противоречило поэтической традиции того времени [3]. Обычно, создавая «мухаммас» или «мусаддас» к чужой газели, автор должен был указывать свой псевдоним. Это событие отражает, с одной стороны, неограниченную творческую мощь Навои и величие его произведений, а с другой – глубочайшее уважение, любовь и духовную близость между двумя великими писателями, а также их стремление приумножить плоды своего таланта.

Следует отметить, что самой популярной темой восточной поэзии была трагическая любовь Лейли и Маджнуна. Поэма Навои была написана в то же время, что и поэма его учителя Джами «Лейли и Маджнун» в 1484 году. Несмотря на одинаковую тему, обе поэмы обладают существенными различиями, прежде всего, в структуре произведений. Джами написал 3860 байтов (двустихий), в то время как у Навои их 3622. Известно, что традиция создания «тазкир» (биографических сборников) имеет тысячелетнюю историю. Первые тазкиры были написаны на арабском языке, затем появились на персидско-таджикском, но в XV веке Навои вывел тазкиру на новый уровень, создав в своем произведении «Маджолис ун-нафоис» биографии своих современников, доказав тем самым актуальность такого подхода. Джами же в 1487 году ответил на моральные произведения Саади Ширази «Бустан» и «Гулистан», создав свою книгу «Бахористон», седьмую главу которой можно считать настоящей тазкирой. Уважение и преданность Джами и Навои друг к другу, их общие взгляды на социально-политические, литературно-философские и эстетические вопросы, а также их полное выполнение наставнического и ученического долга стали ярким примером их духовной связи [4,5].

Следует отметить, что основными темами творчества обоих поэтов были народность, гуманизм, восхваление человечности, осуждение зла и невежества, прославление добра и справедливости,

воспевание человеческой любви и выражение человеческих чувств. Именно поэтому, когда Навои обращался к Джами по вопросам творчества и социально-политическим проблемам, Джами в свою очередь передавал свои произведения Навои для ознакомления.

Творческое взаимодействие и духовные устремления: Джами и Навои в восточной литературе.

Навои внимательно следил за трудами своего учителя, и с радостью принимал его советы, также как и Джами был доволен предложениями и пожеланиями Навои. Можно сказать, что приведенные аргументы характеризуют способность Джами вдохновлять своими убеждениями, концепцией совершенного человека и управления государством, а также передавать свою духовную и просветительскую силу. Известный узбекский поэт Гафур Гулом на международной конференции в Афганистане в 1964 году назвал Джами «великим мыслителем Востока». Он отметил: «Могущество творческого наследия Джами, его утонченные грани, величие, философские и человеческие качества, разнообразие и глубокий смысл томов его произведений, способных утомить караваны», – и учился у него поэтическому мастерству. Гафур Гулом также указывает, что близкие отношения между Навои и Джами начались в 1469 году и укрепились в 1478 году. Для Навои Абдуррахман Джами был символом идеала и совершенства [6,7]. Возможно, поэтому Навои иногда кажется мастером гиперболы, но на самом деле это не так. В глазах Навои Джами, безо всяких преувеличений, действительно заслуживал таких оценок:

«Ни в каком совершенстве нет предела для него, И ни в какой степени нет границ его славе.»

Совершенство – это украшение человека. Но достичь его трудно, и этот процесс продолжается всю жизнь. Например, в поэме «Фархад и Ширин» Навои восхваляет Джами, выражая надежду на помощь своего наставника на этом пути:

• «Просвети его сердце тем жемчугом, И сделай его сладким тем сахаром.»

• «Налей, виночерпий, тот благородный кубок, Чтобы ринды держали в руках кубок Джами.»

• «Когда старец укажет на вино, Я выпью его, даже если это будет чаша небес.»
Подобные желания Навои выражает почти в каждой своей поэме. Низами и Дехлави также обращались за помощью к Джами в своих произведениях:

• «Если тот двоих не отвергнет тайно,
А этот один окажет помощь явно.»

«Попутчик, на этом пути – Низами мой проводник, Если я останусь рабом, то вместе с Хосровом и Джами.»

Важно отметить, что, воспевая Джами, Навои был уверен в своей способности написать «Хамсу». Возможно, именно доверие Джами к поэту было основной причиной этого. Однако Навои чувствовал себя скромным перед ним:

• «Но пред ним я полон смирения и просьб, И предпочтен среди всех народов.»

Поэт, считавший Джами одним из людей высшего духовного постижения («айн аль-якин»), не оставляет без внимания и значение слова «айн» как источника (родника), указывая на неиссякаемость источника, которым он наслаждается. Это дает ему возможность связать Джами с божественным знанием [8]. Даже внешний облик, образ жизни и слова Джами соответствуют его высокому духовному статусу:

• «Одеяние его — гордость, шире мира,
Нить его одежды — из материи мира.»

Высоко оценивая произведения Джами, Навои в другом месте, размышляя о своих целях и стремлениях к созданию «Хамсы», сказал:

• «Ни нащупал я пути в глубины,
Ни бросил я канат к вершинам.»

Навои, рассуждая о поэтах в своем произведении «Махбуб ул-кулуб», писал:

«В истине и вымысле совершенен, и в науке обоих силен и всеобъемлющ. В кругу поэтов и как имам — досточтимый шейх ислама, господин света и религии Мавлоно Нур ул-Миллат ва Дин Абдуррахман ал-Джами, коим радуются ценители изысканных стихов и находят умиротворение в его поучениях.»

Связывая совершенство Джами с его знанием, он пишет:

• «Если назвать его знание морем,

То сказать, что оно возрастает без меры, — как назвать мираж морем.»

Известно, что Навои, говоря о таких произведениях Джами, как «Сухбат ул-аброр», «Силсила аз-захаб», «Юсуф и Зулейха», уделял особое внимание его мастерству как в поэзии, так и в прозе:

• «И поэзия, словно проза, прекрасна,
И проза, словно поэзия, сердцу мила.»

• «Но маснави — это другой мир,
Который властвует над вдохновением.»

Таким образом, эти произведения можно сравнивать как единые, гармоничные. В «Хамсе» Алишера Навои прославление Абдуррахмана Джами также

обладает уникальными особенностями. Изучение этих аспектов позволило глубже понять образ Джами и еще лучше постичь творческий мир Навои.

Результаты

Для закрепления проведенных информационных, можно провести разные игры для коммуникации среди студентов и развития креативного мышления.

1. Игра «Создай стихотворение»

Учитель начинает с короткого обсуждения темы урока – дружбы и наставничества в творчестве Абдуррахмана Джами и Алишера Навои, а также рассказывая о значимости их отношений и как дружба и ученичество отразились в их поэтическом наследии. Затем класс делится на подгруппы по 3–4 человека. Каждая группа должна работать как команда, обсуждать идеи и вместе придумывать стихотворение. Учитель раздает каждому участнику задания с ключевыми словами или фразами, которые группы должны использовать при создании стихотворения. Примеры слов могут включать: «учитель», «дружба», «поэзия», «мудрость», «совет», «ученичество», «вдохновение», «наставничество», «духовность». Группы начинают обсуждать свои идеи и приступают к созданию стихотворения. Участники могут работать вместе, предлагать строки, рифмы и обсуждать, как лучше передать тему дружбы и наставничества в стихотворной форме. Учитель при необходимости помогает направить процесс, если у кого-то возникают трудности. После завершения работы каждая группа читает вслух свое стихотворение. После того как все группы представят свои стихи, учитель и ученики обсуждают каждое стихотворение, оценивая его креативность, оригинальность рифм и насколько оно отражает темы дружбы и наставничества.

2. Игра «Поймай слово»

Учитель объясняет правила игры: каждая группа получает слово, связанное с Джами и Навои, и должна объяснить его значение другим группам, не называя само слово и не используя однокоренные слова. Примеры слов могут включать: «гуманизм», «суфизм», «дружба», «ученичество», «комильный человек», «духовное наставничество», «культурное наследие». Каждая группа по очереди получает слово, которое они должны объяснить. Участники группы обсуждают между собой, как наиболее эффективно описать термин, избегая использования однокоренных слов или явных указаний на слово. После обсуждения группа объясняет слово другим командам.

Пример объяснения:

Слово: «гуманизм».

Группа может объяснить его так: «Это фило-

софская концепция, которая подчеркивает ценность каждого человека, его право на уважение и развитие. В основе этого подхода – вера в добро и достоинство людей».

Другая группа пытается угадать: «Это гуманизм?».

Другая группа должна угадать слово, основываясь на объяснении. Если они отгадывают правильно, то зарабатывают очко. Если группа не может угадать, шанс дается другой команде. Если никто не отгадывает, группа, объяснявшая слово, зарабатывает очко.

3. Игра «Словесная дуэль»

Учитель выбирает по одной ключевой теме, например: «Наставничество в жизни Навои» или «Роль дружбы в творчестве Джами и Навои». Класс делится на две команды. Каждая команда должна подготовить и защитить свою точку зрения по заданной теме. Команды по очереди представляют свои аргументы, подтверждая их цитатами из произведений или фактами о жизни Джами и Навои. Учитель и другие учащиеся могут задавать вопросы, чтобы команды углубили свои аргументы. В конце урока учитель оценивает аргументацию обеих команд и выбирает победителя.

Пример темы: «Почему наставничество было важным в жизни Навои?»

Игры на уроках, посвященные теме дружбы и духовного наставничества между Абдуррахманом Джами и Алишером Навои, способствуют не только развитию языковых навыков, но и формированию у студентов важных компетенций.

Во-первых, они помогают лучше усваивать сложный литературный и философский материал через интерактивные методы. В игровой форме студенты глубже погружаются в тексты, учатся анализировать и структурировать информацию, развивая аналитическое мышление.

Во-вторых, такие игры способствуют развитию навыков командной работы. Работая в группах, студенты учатся взаимодействовать, делиться идеями и совместно искать решения, что укрепляет их коммуникативные навыки. Также обсуждение в группах помогает обмениваться мнениями и лучше усваивать материал.

Третье важное преимущество – развитие креативности и критического мышления. В играх, где нужно составить стихотворение или аргументировать свою позицию, студенты развивают творческие способности, формулируют мысли и учатся эффективно их излагать. Это помогает не только лучше понять творческое наследие Джами и Навои, но и глубже осмыслить культурные и этические темы.

Заключение

Наследие Абдуррахмана Джами и Алишера Навои является мощным культурно-духовным ресурсом, который играет важную роль в формировании нравственного воспитания в образовательном процессе. Их глубокая дружба и наставнические отношения способствовали не только созданию выдающихся литературных произведений, но и передаче фундаментальных ценностей, которые остаются актуальными для современных поколений. Джами и Навои, разделяя общие философские взгляды и гуманистические идеалы, развивали идеи взаимного уважения, толерантности и братства. Эти принципы, отраженные в их творчестве, могут быть успешно интегрированы в программы духовного воспитания студентов. Идеалы дружбы, братства и справедливости, воспеваемые в произведениях Джами и Навои, представляют собой неотъемлемую часть их поэтического наследия. Они подчеркивают важность взаимопомощи и уважения в развитии гармоничного общества. Навои, восхищаясь своим учителем Джами, подчеркивал его влияние на собственное творчество и духовное становление.

Их взаимоотношения служат примером идеальной духовной связи, которая может служить моделью для современных образовательных систем, направленных на воспитание высоких моральных качеств у студентов.

Особое внимание в их творчестве уделяется теме духовного совершенствования личности. Джами, будучи символом идеала для Навои, вдохновлял его на создание шедевров, таких как «Хамса». Навои, в свою очередь, использовал учения Джами для передачи важных уроков гуманизма и этики своим современникам. Эти ценности, заложенные в их произведениях, являются важным элементом для воспитания будущих поколений. Следовательно, наследие Абдуррахмана Джами и Алишера Навои может и должно занимать центральное место в образовательных программах, направленных на духовно-нравственное развитие студентов. В условиях глобализации и культурного многообразия их произведения могут стать основой для формирования толерантности, взаимопонимания и уважения к культурным и этическим нормам других народов.

Использованная литература:

1. Алишер Навои. Отличная коллекция работ. Том 11. Хамса. Сэди Александрия. Т.: «Вентилятор», 2002
2. Бадриев Ф., Худойбердиев А. О эпосе Алишера Навои «Фархад и Ширин» // Языковое и литературное образование. 2011, № 8.
3. Каюмов А. Алишер Навои (жизнь известных фигур). –Т.: Радуга, 1991. 6. Мир творчества Навои. Т., 2001.
4. Ш. Хаитов. Воспитание души в интерпретации кайковуса и Алишера Навои. Языковое и литературное образование. 2005 № 2, стр. 84
5. Навои, Алишер. Хамса: Хайтарул-Аброр, Фархад и Ширин, Лайли и Меджнун, Сабай странник, Сэди Александрия. –Т.: G'.Издательство литературы и искусства Гулама, 1986.– 423 С.
6. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования. – М., 2000.– 141 с.
7. Ибрагимов Х.И., Абдуллаева Ш.А. История педагогики и образования. Учебник для магистрантов. – Т.: Fan va texnologiya, 2008.– 240 с.
8. Муминова, Д.А. Воспитание учащихся на основе нравственных взглядов Алишера Навои / Д.А. Муминова. – Текст: электронный // NovalInfo, 2017. – № 58– С. 346–349– URL: <https://novainfo.ru/article/10831>

Жавохирбек ЙУЛДОШХОНОВ,
стажер-учитель кафедры теории перевода английского языка
Узбекского государственного университета мировых языков

МИКРОТОПОНИМЫ КАК КОМПОНЕНТ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

Аннотация: статья посвящена исследованию микротопонимов как важного компонента языковой картины мира. В работе рассматриваются функции микротопонимов, их роль в формировании локальной идентичности и отражении этнокультурных особенностей. Особое внимание уделяется когнитивному и лингвокультурному аспектам микротопонимов, которые выступают не только ориентирами на местности, но и своеобразными «хранилищами» исторической и культурной памяти народа. Анализируется взаимодействие микротопонимов с общекультурными и региональными традициями, а также их влияние на восприятие и осмысление окружающего пространства. Делается вывод о необходимости дальнейшего изучения микротопонимики для глубокого понимания языковой картины мира и культурного наследия различных народов.

Ключевые слова: микротопонимы, языковая картина мира, этнокультура, лингвокультурология, когнитивные модели.

Annotation: the article is devoted to the study of microtoponyms as an important component of the linguistic world picture. The paper examines the functions of microtoponyms, their role in shaping local identity, and their reflection of ethnocultural characteristics. Special attention is given to the cognitive and linguocultural aspects of microtoponyms, which not only serve as geographic markers but also function as “repositories” of a people’s historical and cultural memory. The interaction of microtoponyms with general cultural and regional traditions is analyzed, as well as their influence on the perception and interpretation of the surrounding space. The conclusion emphasizes the necessity of further research into microtoponymy for a deeper understanding of the linguistic worldview and the cultural heritage of various peoples.

Key words: microtoponyms, linguistic worldview, ethnoculture, linguoculturology, cognitive models.

Annotatsiya: maqola mikrotoponimlarning til manzarasining muhim qismi sifatida tadqiq etilishiga bag'ishlangan. Ushbu ishda mikrotoponimlarning vazifalari, ularning mahalliy o'ziga xoslik shakllantirishdagi va etnomadaniy xususiyatlarni aks ettirishdagi o'zni ko'rib chiqiladi. Maxsus e'tibor mikrotoponimlarning kognitiv va lingvokulturologik jihatlariga qaratiladi, ular nafaqat hududiy yo'naltirgich sifatida, balki xalqning tarixiy va madaniy xotirasining “saqlovchi vosita” sifatida xizmat qiladi. Mikrotoponimlarning umumiy madaniy va mintaqaviy an'analar bilan o'zaro ta'siri, shuningdek, ularning atrof-muhitni qabul qilish va tushunishga ta'siri tahlil qilinadi. Mikrotoponimikani yanada chuqurroq o'rganish zarurligi haqida xulosa chiqariladi, bu turli xalqlarning til manzarasini va madaniy merosini tushunish uchun muhimdir.

Kalit so'zlar: mikrotoponimlar, til manzarasi, etnomadaniyat, tilmadaniyatshunoslik, kognitiv modellar.

Актуальность:

Микротопонимы и топонимы являются неотъемлемой частью нашего языка, и рассматриваются лингвистами не только как названия обозначающие географические или геологические признаки, но и как часть языковой картины мира, или как лингвокультуремой.

Существуют различные толкования термина картина мира согласно Серебрянникова, изучая вопрос об отражении картины мира в языке, ученые основываются на следующем триединстве: окружающая действительность, отражение этой действительности в сознании человека и выражение результатов этого отражения в языке. При этом считается, что человек правильно отражает эту действительность и так же правильно эта дей-

ствительность выражается в языке¹.

Языковая картина мира – это экспликация концептуальной картины языка средствами языка, которая означает передача информации о мире, о людях и об отношениях².

Языковая картина мира – является совокупностью значений и представлений об окружающем мире, которая хранится в памяти человека. Согласно определению Е.С. Кубряковой, картина мира – это «сумма значений и представлений о мире, упорядоченная в голове человека по самым разным основаниям и объединенная в известную интегральную систему, – а это и можно считать моделью мира, или картиной мира, – организуется, прежде всего, в некую концептуальную систему. Субстрат такой системы – концепты, образы, пред-

1 Серебрянников Б.А. Как происходит отражение картины мира в языке? / Б.А. Серебрянников // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М., 1988. – С. 87–107.

2 Ashurova D. U., Galiyeva M. R. Cultural linguistics – Toshkent: VneshInvestProm, 2019. – 208 b.

ставления, известные схемы действия и поведения и т.п., некие идеальные сущности, не всегда связанные напрямую с вербальным кодом»³.

По мнению некоторых исследователей микро-топонимы и топонимы, и имена являются ономастическими единицами, которые отличаются от лексики языка так как они имеют тесную связь с географией, историей, и антропологией. Как отмечает А.С. Щербак «имена собственные составляют ономастическую картину мира. Имена собственные несут информацию о формировании, освоении, закреплении и отражении в культурной памяти отдельного человека или коллектива значений определенных лексем и их особого статуса как онимов. Речь идет о выделении самых специфичных и самых универсальных фрагментов бытия, получивших отражение в ономастической лексике»⁴.

Но стоит отметить, что топонимы и микро-топонимы имеют отличительные черты от ономастических единиц поэтому возникла необходимость в более точном определении, как топонимическая картина мира – которая является неотъемлемой частью части языковой картины мира. Топонимическая картина мира – это топонимическая система в ее ментальном бытии⁵. Топонимы являются составной частью ономастики и выступают как имена-знаки в языке. Благодаря своей устойчивости, географические названия приобретают способность сохранять и передавать лингвокультурную информацию.⁶

Микро-топонимы и топонимы способны отражать не только историю, культуру, этническую принадлежность, но и языковую картину мира исходя из концептуализации действительности народы дают определенные название объектам, которые в свою очередь отражают языковую картину мира, например: в Ташкенте есть река Анхор, что переводится с узбекского как «белый канал». В Лондоне река Темза получила свое название от кельтского слова, означающего «темная река».

Микро-топонимы можно рассматривать как компоненты языка, отражающие языковую картину мира, через восприятие реальности носителем языка. Роль микро-топонимов в языковой картине мира можно рассмотреть через призму нескольких аспектов: культурно-исторический аспект, оценочные категории, природно-географический аспект, лексико-семантическое наследие, символические

и мифологические элементы.

Культурно-исторический аспект отражается в культурных особенностях, традициях, занятиях людей и исторических событиях, происходивших на данной территории. Например, названия, связанные с религией (мечеть Минор, мечеть Гузал, мечеть Дорул Ислон, мечеть Ислон Нури, мечеть Исламабад, мечеть Камолон, ансамбль Хазрати Имам/ Westminster Abbey, St. Paul's Cathedral, St. John's Wood, Holborn, Islington, Southwark), фольклором (Алпамыш, Айбарчин, Бойчибор, Tyburn, The Seven Noses of Soho, Elephant and Castle, Knights Bridge) или какими-то значимыми для общины событиями (Мустакиллик майдони, Шахидлар майдони, Pudding Lane, Waterloo Bridge), которые сохраняются в памяти через поколения.

Топонимы и микро-топонимы отражают как люди структурируют свою окружающую среду и как эти представления отражаются в языке. Концептуализация топонимов и микро-топонимов является процессом осмысления и классификации имён собственных географических объектов в рамках языковой картины мира. Топонимы, будучи частью лексики, отражают мировосприятие, культурные ценности, исторические реалии и общественные стереотипы. Они выполняют не только номинативную функцию (обозначают объекты), но и концептуальную, участвуя в формировании коллективного и индивидуального сознания.

Также микро-топонимы представляют собой структуру знаний, которые формируют и передают важные для определённой общности людей, связанные с локальной культурой, историей и особенностями повседневной жизни.

Методы и степень изученности

При изучении материала по микро-топонимике и сопоставлении названий в Ташкенте с названиями в Лондоне стоит использовать метод этимологического анализа так как, данный метод помогает понять, как исторические, социальные и культурные события отразились в названии мест. В процессе изучения микро-топонимов Лондона в качестве примера можно взять названий улиц, связанных с известными личностями, событиями или старинными профессиями (Russel Square, Cavendish Square, Queen Victoria Street, Bread Street, Baker Street, Fleet Street, Threadneedle Street, Ironmonger Lane)

3 Кубрякова Е.С. Когнитивные аспекты в исследовании семантики слова // Семантика языковых единиц: Докл. VI междунар. конф. М., 1998. Т. 1. с.48

4 А.С. Щербак Когнитивные основы региональной ономастики изд. ТГУ Тамбов 2012 с.68

5 Н. Д. Голев, Л. М. Дмитриева Единство Онтологического и Ментального Бытия Топонимической Системы (к проблематике когнитивной топонимики) Вопросы ономастики 2008 №5 с.7

6 Л.Н. Давлеткулова Топонимы в лингвокультурологическом аспекте (на примере географических названий графства Оксфордшир и Челябинской области) дисс. к.ф.н. с.10

также в Ташкенте немало названий, связанных с профессиями (Навоий шоҳ кўчаси, Амир Темур Хиёбони, Ғафур Ғулом метро бекати, Тақачи, Заргарлик, Дергез, Гулбозор).

Когнитивный метод анализа при изучении микро-топонимов как компоненты, отражающие языковую и топонимическую картину мира, дает возможность рассмотреть как культура двух народов концептуализируют окружающую среду. На примере ориентацией в пространстве как: Сарбаланд, Чукурсой, Чукуркўприк, Ўртамасжид, Highgate, Middle Lane.

Семантический анализ, помогает при изучении значения микро-топонимов и их символического значения в рамках культурного и лингвистического контекста. При семантическом анализе микро-топонимы представлены в виде концептов выражающие смысл закреплённых в названиях мест, и как они соотносятся с культурными традициями, мифологией или религией. Например: Чинобод, Чопсу, Қўйлик, Навруз, Сайлгоҳ, Trafalgar Square, Waterloo, Westminster Abbey.

Интерес к изучению лингвокультурологического аспекта языкознания зародился в 90-х годах прошлого столетия, а необходимость изучения лингвокультурологического аспекта топонимики и ее связь с когнитивной лингвистикой возникла относительно недавно, поэтому в исследованиях XXI века русских и зарубежных лингвистов термины как когнитивная топонимика⁷, топонимическая картина мира⁸, встречаются всё чаще.

Топонимы выступают не только как имена собственные физических и географических объектов, но как средство хранящее в себе культурную и историческую информации об объекте или местности. В начале XX века топонимы рассматривались как название и рассматривалась с точки зрения географии, но постепенно вошли в лингвистику, и семантика, этимология, структура стали интересовать языковедов, а в настоящее время топонимы выступают как лингвокультуремы, языковые единицы.

Попыток к изучению топонимики Ташкента можно немного найти со второй половины прошлого столетия, лишь несколько научных исследований посвящены данной теме. Значительный вклад был внесен в 1970 году Ш. Кадыровой, 1991 году С. Каравым, 2010 году Ш. Буриевой. Каждое исследование было посвящено разным аспектам топонимики Ташкента, первая научная работа раскрывает лексические и семантические аспекты микро-топонимов,

второй труд посвящен этимологическому анализу топонимика, а в третьей изучался исторический аспект названий.

Результаты исследования

Микро-топонимы являются результатом когнитивного процесса общества, микро-топонимы выступают как языковые единицы, отражающие языковую эволюцию так как они часто могут содержать архаичные слова, которые не привычны для современного языка, также данные названия показывают культурно-историческую связь народа с соседними странами и регионами, взаимодействие человека с природой, социальные организации, религиозные верования.

Анализ микро-топонимов позволяет составить более полную и детальную топонимическую картину мира. Это особенно важно для изучения микро-топонимики Ташкента и Лондона для проведения типологического анализа внутригородских названий обеих столиц. При сопоставительном лингвокультурологическом анализе названий мы столкнулись с проблемой сбора микро-топонимов, так как существующие источники представляют устаревшую информацию. По этой причине было собрано более трех тысяч названий и отсортированы в хронологическом порядке.

Выводы по исследованию

Микро-топонимы и топонимы являются неотъемлемой частью языка, представляющие собой культуру, религию, традиции, достояние народа. Названия объектов отражают когнитивную деятельность народа исходя из места предназначения и по рельефу: Мол-бозор, Баланд масжид, Эски Жува, Хадра, Cannon Street, Blackfriars Street, Chislehurst, через восприятие мира, Боғишамол, Сариққўл, Сассиқ ховуз, Soho, Tower Hill, Fleet Street.

Таким образом, микро-топонимы играют значимую роль в языковой картине мира. Микро-топонимы являются неотъемлемой частью культурного наследия и играют важную роль в отражении языковой картины мира, в восприятии и осмыслении окружающего пространства различными сообществами. Они помогают формировать локальную идентичность и сохранять историческую память. Кроме того, микро-топонимика тесно связана с традициями, историей и культурой народа. Анализ микро-топонимов дает возможность выявить уникальные черты культурных и исторических событий,

7 И. А. Мартыненко О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ВВЕДЕНИЯ ТЕРМИНА «КОГНИТИВНАЯ ТОПОНИМИКА» Томский журнал ЛИНГ и АНТР. Tomsk Journal LING & ANTHRO. 2020. 3 (29) с.142-150

8 Давлеткулова Л.Н. ТОПОНИМЫ В ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ (на примере географических названий графства Оксфордшир и Челябинской области) Челябинск 2014 с. 21

свойственные той или иной местности.

Роль микротопонимов не ограничивается только выполнением функции ориентира на местности, но и отражает ментальные и когнитивные модели восприятия мира, характерные для определенной языковой общности. Они часто включают в себя информацию о природных, хозяйственных и социальных особенностях региона.

Стоит отметить, что исследование микротопонимов является важной задачей современных

лингвистов. В заключение необходимо упомянуть важность дальнейшего изучения микротопонимов для более глубокого понимания культурного наследия, особенностей формирования географических названий и их роли в передаче этнокультурной информации.

Таким образом, микротопонимы – это не только языковые единицы, но и важные компоненты, через которые проявляется связь человека с его местностью, культурой и историей.

Использованная литература:

1. Серебренников Б.А., Как происходит отражение картины мира в языке? / Б.А. Серебренников // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М., 1988. – С. 87–107.
2. Ashurova D. U., Galiyeva M. R., Cultural linguistics – Toshkent: VneshInvestProm, 2019. – 208 b.
3. Кубрякова Е.С., Когнитивные аспекты в исследовании семантики слова // Семантика языковых единиц: Докл. VI междунар. конф. М., 1998. Т. 1. с.48
4. Щербак А.С., Когнитивные основы региональной ономастики изд. ТГУ Тамбов 2012 с.68
6. Голев Н. Д., Дмитриева Л. М., Единство Онтологического и Ментального Бытия Топонимической Системы (к проблематике когнитивной топонимики) Вопросы ономастики 2008 №5 с.7
7. Л.Н. Давлеткулова Топонимы в лингвокультурологическом аспекте (на примере географических названий графства Оксфордшир и Челябинской области) дисс. к.ф.н. с.10
8. И. А. Мартыненко О ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТИ ВВЕДЕНИЯ ТЕРМИНА «КОГНИТИВНАЯ ТОПОНИМИКА» Томский журнал ЛИНГ и АНТР. Tomsk Journal LING & ANTHRO. 2020. 3 (29) с.142–150.

Елена ШЕВЧЕНКО,

преподаватель Ферганского государственного университета

АВТОРСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОБРАЗА ЕКАТЕРИНЫ ВТОРОЙ В РОМАНЕ В. ПИКУЛЯ «ФАВОРИТ»

Аннотация: статья посвящена анализу авторской интерпретации образа Екатерины II в романе В.С. Пикуля «Фаворит». Исследование рассматривает, как писатель сочетает историческую достоверность с художественным вымыслом, раскрывая противоречивую личность императрицы через призму её взаимоотношений с фаворитами, символических метафор и психологических контрастов.

Ключевые слова: В.С. Пикун, Екатерина II, исторический роман, художественный вымысел, символизм, фавориты, психологизм.

Annotation: the article analyzes the authorial interpretation of Catherine II's image in V.S. Pikul's novel The Favorite. The study explores how the writer blends historical accuracy with artistic fiction, revealing the contradictory personality of the empress through her relationships with favorites, symbolic metaphors, and psychological contrasts.

Key words: V.S. Pikul, Catherine II, historical novel, artistic fiction, symbolism, favorites, psychological depth.

Annotatsiya: maqola V.S. Pikulning "Maqbul" romanida Yekaterina II suratining muallifcha talqini tahlil qiladi. Tadqiqotda yozuvchi tarixiy haqiqat va san'atij ijodiylikni qanday birlashtirish, imperatorning qarama-qarshi tabiati uning maqbullar bilan munosabatlari, ramziy metaforalar va psixologik kontrastlar orqali ochilishiga e'tibor berilgan.

Kalit so'zlar: V.S. Pikul, Yekaterina II, tarixiy roman, san'atij ijodiylik, ramzlar, ma'qbul, psixologik chuqurlik.

Роман Владимира Пикуля «Фаворит» занимает особое место в русской исторической прозе, предлагая читателю не только реконструкцию эпохи, но и глубокий психологический портрет одной из самых противоречивых фигур российской истории – Екатерины II. Пикун, известный мастер документально-художественного синтеза, не только воссоздает атмосферу XVIII века, но и переосмысливает мифы

о «северной Семирамиде», балансируя между фактами и авторской интерпретацией.

Роман «Фаворит», будучи массовым культурным феноменом, формирует у современного читателя представление о прошлом, часто конкурируя с академическими трудами. Погружение в «пикулевскую» интерпретацию позволяет увидеть двойственную натуру императрицы: просвещенного реформато-

ра и расчетливого политика, страстной женщины и беспощадного монарха.

Екатерина II до сих пор остается фигурой, вызывающей полярные оценки. Современники восхищались ее умом, образованностью и дипломатическим талантом, но критиковали за лицемерие и рациональный расчет. Мемуары ее окружения (например, барона О. И. Димсдаля, графа С. Р. Воронцова) рисуют образ женщины, искусно манипулирующей фаворитами и придворными интригами. Официальная историография XIX века канонизировала ее как «Великую», тогда как революционные идеологи обвиняли в укреплении самодержавия. Эта двойственность создает плодотворную почву для художественной интерпретации, где Пикуль пытается соединить документальные факты с психологическим анализом.

В. Пикуль тщательно изучал архивные материалы, включая переписку Екатерины II, ее «Записки о Российской истории», а также воспоминания современников. Особое внимание он уделял малоизвестным эпизодам, раскрывающим личную жизнь императрицы: ее отношения с Г. Потемкиным, Г. Орловым, А. Мамоновым. В романе использованы труды историков XIX–XX вв., например, работы Н. И. Павленко и В. А. Дмитриева, анализирующие механизмы власти и роль личности в истории. Однако Пикуль не ограничивается академическими источниками – он обращается к фольклору, легендам, слухам, превращая их в элементы сюжета. Это позволяет ему создать образ, где историческая достоверность переплетается с художественным вымыслом.

Автор избегает однозначной оценки личности императрицы, предпочитая показать ее многогранность. С одной стороны, он подчеркивает ее интеллект, харизму и государственный подход: в сценах переговоров с Фридрихом II Пруссим или в эпизодах переписки с Вольтером Екатерина предстает как просвещенный монарх, мечтающий о славе России. С другой – автор не скрывает ее цинизма: расправа над Иваном Антоновичем, манипуляции с фаворитами, равнодушие к судьбе крестьян. Пикуль не идеализирует героиню, но и не обвиняет, предлагая читателю самому судить о ее поступках.

Пикуль смешивает факты с вымыслом так ловко, что читатель забывает: перед ним не документальная хроника, а художественный текст. Возьмем хотя бы сцену, где Екатерина после бани выходит к солдатам без платка: «Я императрица, а не баба!» [4, с. 12]. Здесь есть всё – и гордость монарха, и упрямство простой женщины. Но историки возмущаются: «Пикуль создаёт пародию на эпоху через бытовые мелочи», – пишет Е. Анисимов [2].

Роман опирается на документальные события: переворот 1762 г., реформы, взаимоотношения с Потемкиным. Однако Пикуль драматизирует неко-

торые эпизоды. Например, в романе конфликт с Пугачевым показан как личная трагедия Екатерины, тогда как в реальности она воспринимала восстание как угрозу государству. Также автор усиливает роль фаворитов в принятии решений (например, влияние Мамонова на внешнюю политику), что исторически не подтверждается. Такие вольности служат раскрытию характера императрицы – ее эмоциональной уязвимости за маской всесильной правительницы.

Особую роль в раскрытии характера императрицы играют ее фавориты. Фавориты в романе – не просто любовники, а инструменты психологического портрета Екатерины: Г. Потемкин, А. Мамонов и др. Через эти отношения Пикуль демонстрирует, как личная жизнь императрицы становится частью политики, а ее чувства – инструментом управления.

В. Пикуль использует диалоги для демонстрации остроты ума и способности Екатерины управлять собеседниками. Например, в споре с Потёмкиным о судьбе Крыма она парирует его аргументы репликой: «Ты хочешь правды? Правда – моя корона, а не твоя» (глава 12). Такие диалоги, построенные на афористичности и скрытых угрозах, подчёркивают её власть над фаворитами. Монологи, например, ее размышления о старости перед зеркалом (глава 24), раскрывают внутренние противоречия. Как отмечает литературовед Е.А. Тамарченко, Пикуль мастерски передает «риторику власти», где каждая фраза Екатерины – инструмент политической игры [5, с. 142].

Автор противопоставляет образ Екатерины-женщины и Екатерины-императрицы. В сценах уединения с Мамоновым она предстает ранимой и страстной, но стоит ей выйти к придворным – маска холодного расчета вновь на месте (глава 30). Контраст усиливается через детали: например, ее любовь к садоводству (личное увлечение) и жесткость в вопросах управления крестьянами (государственная политика). Историк Н.И. Павленко отмечает, что подобные противоречия отражают реальную сложность ее натуры [3, с. 210].

Образ Екатерины II у Пикуля резко контрастирует с ее изображением в романе Алексея Толстого «Екатерина Великая» (1925), где императрица предстает почти мифологизированной героиней, воплощающей мощь России. Толстой акцентирует ее государственный гений, избегая личных драм, тогда как Пикуль, напротив, делает ставку на психологизм: его Екатерина – «живой человек» с страхами и слабостями.

Сравнивая с романом Дмитрия Мережковского «Царствующий зверь» (1895), где Екатерина показана через призму мистицизма и «греховной» связи с Потемкиным, Пикуль более прагматичен. Он отказывается от морализаторства Мережковского, фокусируясь на политических стратегиях. Как отмечает критик Л. А. Анинская, «Пикуль лишает образ императрицы метафизической тяжести, возвращая

его в плоскость земных страстей» [4, с. 78].

Авторский метод близок к новаторству Ю. М. Лотмана, который в работе «Топология Петербурга» анализировал, как личность монарха становится «текстом эпохи» [6, с. 112]. Однако Пикуль идёт дальше, соединяя культурологический анализ с динамичным сюжетом, что делает роман доступным широкой аудитории.

Роман В. С. Пикуля «Фаворит» предлагает переосмысление образа Екатерины II, сочетающее документальную основу с глубоким психологизмом. Автор не стремится ни к апологетике, ни к разоблачению, а создает портрет сложной личности, где политический расчет соседствует с человеческими слабостями. Анализ художественных средств – от

символических метафор до контрастных сюжетных линий – показывает, как Пикуль превращает исторические события в драму власти и одиночества.

Сравнение с интерпретациями других писателей (Толстой, Мережковский) подчеркивает новаторство Пикуля: его Екатерина – не мифологизированный символ, а живой человек, чьи поступки мотивированы личными амбициями и эпохальными вызовами. Роман становится мостом между академической историей и массовой культурой, предлагая читателю критически оценить границы художественного вымысла. Для современного читателя это не только урок истории, но и напоминание о том, что за маской величия всегда скрывается человеческая природа со всеми ее противоречиями.

Использованной литература:

1. Пикуль В. Фаворит. М.: Эксмо, 2008.
2. Анисимов Е. В. Историк и романист // Звезда –1987 –№5 –С 220–223
3. Павленко Н.И. *Екатерина Великая*. М.: Молодая гвардия, 2012.
4. Аниинская Л.А. *Исторический роман: от мифа к документу*. М.: Прогресс, 1989.
5. Тмарченко Е.А. *Исторический роман В.С. Пикуля: между документом и мифом*. М.: Наука, 2005.
6. Воронцов С.Р. *Записки*. СПб.: Дмитрий Буланин, 1993.
6. Лотман Ю.М. *Петербургский текст русской литературы*. СПб.: Искусство-СПБ, 2001.

Элина АБДУЛЛАЕВА,

преподаватель Ферганского государственного университета

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НАЦИОНАЛЬНЫХ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕНТРОВ

Аннотация: в статье рассматриваются особенности межкультурной коммуникации в контексте деятельности национальных культурных центров. Анализируются основные направления работы культурных центров как медиаторов межкультурного диалога, их роль в сохранении и популяризации национальных культур. Особое внимание уделяется современным формам культурного взаимодействия и их влиянию на развитие межнационального диалога в условиях глобализации.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, национальные культурные центры, культурная идентичность, межнациональное взаимодействие, поликультурное общество, цифровизация культуры.

Annotatsiya: maqolada milliy-madaniy markazlar faoliyati kontekstida xalqaro kommunikatsiyaning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Madaniy markazlarning xalqaro dialog vositachisi sifatida ish yo'nalishlari, milliy madaniyatni saqlash va targ'ib qilishdagi rolilari tahlil qilingan. Globalizatsiya sharoitida zamonaviy madaniy o'zaro ta'sir shakllari va ularning xalqaro munosabatlarni rivojlantirishga ta'siri alohida e'tiborga olingan.

Kalit so'zlar: ilmiy va texnik terminologiya, atamalar tasnifi, qurilish terminologiyasi, tizimli yondashuv, funksional tasniflash, kontekstual tasniflash.

Annotation: the article examines the features of intercultural communication in the context of the activities of national cultural centers. The main areas of work of cultural centers as mediators of intercultural dialogue are analyzed, along with their role in preserving and promoting national cultures. Particular attention is paid to modern forms of cultural interaction and their impact on the development of interethnic dialogue in the context of globalization.

Key words: scientific and technical terminology, classification of terms, construction terminology, system approach, functional classification, contextual classification.

В современном мире вопросы межкультурной коммуникации приобретают особую актуальность в контексте глобализационных процессов и одно-

временного стремления народов к сохранению своей культурной идентичности. Как отмечает С. Г. Тер-Минасова, «межкультурная коммуникация в

современном обществе представляет собой сложный многоуровневый процесс взаимодействия представителей различных лингвокультурных сообществ» [3, 28]. В условиях многонациональной России этот процесс приобретает особое значение, поскольку успешность межкультурного диалога напрямую влияет на стабильность общества и его способность к дальнейшему развитию.

Теоретическое осмысление проблем межкультурной коммуникации в российском научном дискурсе опирается на фундаментальные работы отечественных исследователей. Т. Г. Грушевицкая подчеркивает, что «межкультурная коммуникация представляет собой особую форму коммуникации двух или более представителей различных культур, в ходе которой происходит обмен информацией и культурными ценностями взаимодействующих культур» [1, 45]. При этом особую роль в данном процессе играют институциональные формы организации межкультурного диалога, среди которых национальные культурные центры занимают одно из ведущих мест.

Национальные культурные центры в современной России выполняют множество важных функций. Согласно исследованиям Н. М. Боголюбовой, они выступают не только как хранители культурного наследия, но и как активные участники процесса формирования новых форм межкультурного взаимодействия [4, 156]. В их деятельности можно выделить несколько ключевых направлений: сохранение и популяризация национальной культуры, организация образовательных программ, развитие межкультурного диалога, поддержка национальных языков и традиций.

Особую значимость приобретает образовательная функция культурных центров. А. П. Садохин отмечает, что «именно через образовательные программы происходит формирование межкультурной компетентности, необходимой для успешного взаимодействия в поликультурном обществе» [2, 89]. Культурные центры организуют языковые курсы, творческие мастерские, лекции по истории и культуре, что способствует не только сохранению национальной идентичности, но и развитию межкультурного диалога.

В процессе своей деятельности национальные культурные центры сталкиваются с рядом проблем, требующих системного решения. Т. Н. Персикова выделяет следующие основные вызовы: необходимость адаптации традиционных форм культурной работы к современным условиям, поиск эффективных механизмов привлечения молодежи, обеспечение финансовой устойчивости, развитие партнерских отношений с другими организациями [5, 178].

Важным аспектом деятельности культурных центров является их роль в формировании позитивного межнационального взаимодействия. По мнению Ю. В. Таратухиной, «культурные центры выступают своеобразными медиаторами между различными

этническими группами, способствуя преодолению культурных барьеров и стереотипов» [6, 134]. Это особенно важно в контексте профилактики межнациональных конфликтов и формирования толерантного отношения к представителям различных культур.

Значимым аспектом деятельности национальных культурных центров является их участие в сохранении и развитии традиционных ремесел и декоративно-прикладного искусства. Е. Н. Белая отмечает, что «именно через практическое освоение традиционных ремесел происходит наиболее глубокое погружение в культуру народа» [7, 156]. Культурные центры организуют мастер-классы по традиционным ремеслам, выставки изделий народных мастеров, конкурсы профессионального мастерства.

Особого внимания заслуживает роль национальных культурных центров в развитии гастрономической культуры. В. И. Марков подчеркивает, что «национальная кухня является одним из наиболее доступных и эффективных способов знакомства с другой культурой» [8, 89]. Многие культурные центры организуют кулинарные мастер-классы, фестивали национальной кухни, что способствует не только сохранению кулинарных традиций, но и развитию межкультурного диалога на бытовом уровне.

В современных условиях особую актуальность приобретает цифровизация деятельности национальных культурных центров. Как отмечает Ю. В. Таратухина, «использование цифровых технологий позволяет существенно расширить аудиторию и формы культурного взаимодействия» [6, 198]. Культурные центры активно развивают онлайн-форматы работы, создают виртуальные музеи и выставки, проводят онлайн-трансляции культурных мероприятий, что делает их деятельность более доступной для широкой аудитории.

Значимым аспектом работы культурных центров является организация исследовательской деятельности в области межкультурной коммуникации. Т. Г. Грушевицкая отмечает, что «научно-исследовательская работа позволяет не только фиксировать культурные феномены, но и выявлять тенденции развития межкультурного взаимодействия» [1, 267]. Многие центры проводят научные конференции, семинары, круглые столы, издают сборники научных трудов, что способствует теоретическому осмыслению процессов межкультурной коммуникации и выработке эффективных стратегий культурного взаимодействия.

Особого внимания заслуживает работа культурных центров в области психологической адаптации мигрантов. А. П. Садохин подчеркивает, что «успешная адаптация в новой культурной среде требует не только языковой подготовки, но и психологической поддержки» [2, 178]. Культурные центры организуют психологические консультации, тренинги меж-

культурной коммуникации, групповые занятия по преодолению культурного шока, что существенно облегчает процесс адаптации мигрантов в новой культурной среде.

Важным направлением деятельности культурных центров является работа с детьми и подростками из смешанных семей. Как отмечает Е.Н. Белая, «формирование позитивной культурной идентичности у детей из смешанных семей требует особого педагогического подхода и создания поддерживающей культурной среды» [7, 145]. Культурные центры разрабатывают специальные программы для таких детей, включающие элементы игровой терапии, арт-терапии, групповых занятий, что помогает им гармонично интегрировать различные культурные традиции в своей жизни.

Отдельного внимания заслуживает опыт международного сотрудничества национальных культурных центров. Н. М. Боголюбова и Ю. В. Николаева подчеркивают важность «развития международных связей как фактора обогащения культурного опыта и расширения возможностей межкультурного диалога» [4, 315]. Многие культурные центры активно участвуют в международных проектах, организуют обмены творческими коллективами, проводят совместные культурные мероприятия с зарубежными партнерами.

Современные культурные центры все чаще обращаются к инновационным формам работы с аудиторией. Как отмечает Т. Н. Персикова, «использование

иммерсивных технологий и элементов геймификации позволяет создавать уникальные культурные пространства, где традиционные формы искусства обретают новое звучание» [5, 192]. Многие центры внедряют технологии виртуальной и дополненной реальности для создания интерактивных выставок, виртуальных экскурсий и образовательных программ.

Особую роль в деятельности культурных центров играет развитие волонтерского движения. По мнению В. И. Маркова, «привлечение волонтеров не только решает организационные задачи, но и создает уникальную среду межкультурного общения, где молодые люди могут получить непосредственный опыт взаимодействия с представителями различных культур» [8, 156]. Волонтеры участвуют в организации мероприятий, помогают в работе с посетителями, создают собственные культурные проекты.

В заключение следует отметить, что деятельность национальных культурных центров в современной России играет важную роль в развитии межкультурной коммуникации и формировании единого культурного пространства. Их работа способствует сохранению культурного многообразия и развитию межнационального диалога. Перспективы развития связаны с внедрением новых форм культурного взаимодействия, расширением международного сотрудничества и совершенствованием методов работы с различными целевыми аудиториями.

Использованная литература:

1. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2023. 352 с.
2. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация в современном мире. М.: ИНФРА-М, 2022. 288 с.
3. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: МГУ, 2021. 352 с.
4. Боголюбова Н. М., Николаева Ю. В. Межкультурная коммуникация и международный культурный обмен. СПб.: СПбКО, 2022. 416 с.
5. Персикова Т. Н. Межкультурная коммуникация и корпоративная культура. М.: Логос, 2023. 224 с.
6. Таратухина Ю. В. Межкультурная коммуникация в информационном обществе. М.: Юрайт, 2022. 273 с.
7. Белая Е. Н. Теория и практика межкультурной коммуникации. М.: ФОРУМ, 2023. 208 с.
8. Марков В. И., Ртищева О. В. Межкультурная коммуникация: проблемы и перспективы. Кемерово: КемГИК, 2021. 196 с.

Нафиса НЕМАТЖОНОВА,
преподаватель ФерГУ

СВОЕОБРАЗИЕ РАССКАЗОВ ФАЗИЛЯ ИСКАНДЕРА

Аннотация: в данной статье рассматривается своеобразие творчества Фазиля Искандера. Творчество писателя также привлекло внимание литературоведов. Его работы изучались с разных точек зрения и продолжают изучаться сегодня.

Ключевые слова: литература, тематика, идейность, мастерство писателя, художественный мир писателя.

Annotatsiya: ushbu maqolada Fozil Iskandar ijodining o'ziga xosligi ko'rib chiqiladi. Adib ijodi adabiyotshunos olimlarning ham e'tiborini tortdi. Uning asarlari turli nuqtayi nazardan o'rganilgan va bugungi kunda ham o'rganilmoqda.

Kalit so'zlar: adabiyot, mavzu, mafkura, yozuvchi mahorati, yozuvchining badiiy dunyosi.

Annotation: this article examines the uniqueness of Fazil Iskander's work. The writer's work has also attracted the attention of literary scholars. His works have been studied from different points of view and continue to be studied today.

Key words: literature, subject matter, ideology, writer's skill, writer's artistic world.

Фазиль Искандер имеет абхазское происхождение. Однако писал он в основном на русском языке. Всемирно известный писатель, один из самых известных писателей на русском языке, родился в 1929 году в городе Сухуми, Абхазия. С юных лет он интересовался литературой, поэтому поступил в Литературный институт имени Горького и окончил его в 1954 году. Писатель начал свою карьеру как журналист. С 1956 года до начала 1990-х годов он работал заведующим кафедрой. Писатель в старости живет в Москве.

Почти все писатели приходят в литературу с поэтическими наклонностями. Позднее они продолжили свое творчество в прозе. Так начался путь Фазиля Искандера в литературе. Первый рассказ писателя «Слава двойного козла» принес ему большой успех. Произведения и прекрасные рассказы писателя, такие как «Школьный вальс, или Сила чести», «Предназначение человека», «Поэт», «Сандро из Чегема», переведены на многие другие языки.

Творчество писателя также привлекло внимание литературоведов. Его работы изучались с разных точек зрения и продолжают изучаться сегодня. В том числе П. Вайль, А. Генис, М. Липовецкий, А.В. Лачинов, Е.А. Ермолин, Г. Померанц, М.А. Каневская, О.С. Козел, С. Кувалдин, К.Р. Цколия, Е.В. Сумарокова, Е.А. Шевель, И.М. Сугян, Е. Щеглова, Б. Сарнов, С.И. Измайлова, С.Б. Рассадина, А.К. Такие исследователи, как Жолковский, Е.М. Мелетинский, Н.С. Выгон, С. Якоби, М.О. Чудакова, Н.Б. Иванова, О. Кузьмина, Ж. Нива, Е. Барабаш, А. Яхонтов, анализировали творчество Ф. Искандера с разных сторон. Большая часть исследований примечательна тем, что направлена на раскрытие художественного мира писателя. В частности, в статье П. Вайля и А. Гениса «Сталин на Чегемском карнавале» принята попытка раскрыть художественный мир писателя на основе его литературных произведений.

В данной статье авторы обращают внимание на совершенство и естественность художественного мира писателя: «Если вы внимательно вникнете в художественный мир Ф. Искандера, то станете его пленником. Потому что его главная характеристика – естественность. Изображение людей и природы со всеми их красотами и недостатками является доминирующим в творчестве Ф. Искандера. По этой причине мировоззрение читателя не отчуждается, а, напротив, испытывает чувство подлинной близости. Эта особенность привлекла внимание исследователей и послужила материалом для анализа. Не остались без внимания и вопросы научного изучения ситуаций, связанных с политическими процессами и взглядами в творчестве писателя.

В статье М. Липовецкого «Знаменитый чегемский трюк: странная идея Ф. Искандера» [1.457–477] рассматриваются противоречия во взаимоотношениях государства и народа. Ученый Ф. Искандер различает в своих произведениях истинные и ложные идеи, насаждаемые государством как символ естественности и абсурда, как жизненный оптимизм: «Но гротеск раскрывается в этих произведениях. Проникновение ложных идей в сознание «естественного» героя, различие «жизненных ценностей, не имеющих исторической основы» и вымыслов, созданных эпохой, парадоксальные защитные механизмы против «глупого хаоса» и абсурда, вырабатываемые интуитивно... М. Липовецкий уделяет особое внимание изучению ссылок на ошибочную политику государства в изображении общественно-политической жизни в период бывшего советского режима. Этот тип исследований сам по себе приведет к прогрессу в выявлении общественных проблем, если люди будут цениться в мире как свободные существа. Исследование О. Лачинова примечательно тем, что оно посвящено именно этой проблеме.

В диссертации на тему «Образ человека и мира

в творчестве Фазиля Искандера» [2.45–47] О. Лачинов исследует диалектику человека и мира, общее и особенное в творчестве Фазиля Искандера. Исследователь также уделяет внимание проблеме противоречий в творчестве писателя. О. Лачинов исследует проблему противоречия патриархата и цивилизации: «...замена «горных законов» на «законы долины» приводит к изменению сознания и образа жизни героев произведений Ф. Искандера». Изучение творчества данного писателя с точки зрения социального пространства, социальной среды и общественного сознания дало новые знания. Это также создало возможность выразить уникальные взгляды на писательское мастерство. Подобные анализы открывают путь к определению взглядов писателя на понимание людей и мира. Исследователь Е. Ермолин развивает идею писателя о том, что разум является главным фактором познания мира.

Сьюзен Джейкоби выражает свои мысли о сатире Ф. Искандера в статье «Марк Твен Абхазии». Как следует из названия статьи, автор сравнивает стиль Ф. Искандера со стилем Марка Твена: анали-

зирует общие черты сатиры в «Сандро Чегеме» и «Приключениях Гекльберри Финна»: «Сатира г-на Искандера, как и у Марка Твена, проникает в самое сердце». В этой статье Сьюзен Джейкоби высоко оценивает работу Ф. Искандера и подкрепляет свои идеи примерами. Он подчеркивает, что Ф. Искандер по тематике, идеям и композиции не уступает Марку Твену. Еще одним сходством в творчестве этих писателей является ведущая роль, которую играет художественная интерпретация идеи свободы. Эти аспекты творчества Ф. Искандера также подверглись научному анализу. В частности, швейцарский исследователь Й. Нива обращает внимание на важность категории свободы в творчестве Ф. Искандера: «Великий русский писатель, абхазец Искандер, был скорее поборником свободы, чем империи» [3.57]. Вопрос о свободе воли человека – одна из древнейших проблем литературы. Эту идею продвигали многие творческие люди. В более широком смысле понятие свободы занимает ведущее место в единстве человеческого мира и концепции мира. А. Кузьмина высказывает свои соображения о средствах, обеспечивающих целостность этого мира.

Использованной литература:

1. Глазкова М. М. Многоаспектность исследования творчества Фазиля Искандера в мировом литературоведении. Филология: научные исследования. 2019. № 4.
2. Шевель Е. А. Философская сказка Ф. Искандера «Кролики и удавы»: феноменология жанра: автореф. дис. канд. филол. наук. Махачкала, 2012.
3. Барабаш Е. Пирь Искандера [Электронный режим] / Е. Барабаш. – Режим доступа: <http://ru.rfi.fr/rossiya/20160803-piry-iskandera>

Камила СУЛЕЙМАНОВА,
преподаватель русского языка школы № 14
Ташкентского района Ташкентской области

ТЕОРИЯ НЕЗНАМЕНАТЕЛЬНЫХ ЧАСТЕЙ РЕЧИ В РУССКИХ ГРАММАТИКАХ XVI–XVIII ВЕКОВ

Аннотация: в статье рассматривается развитие представлений о незнаменательных (служебных) частях речи в русской грамматической традиции XVI–XVIII веков. Анализируются труды Лаврентия Зизания, Мелетия Смотрицкого и Михаила Ломоносова, заложивших основы классификации предлогов, союзов и междометий. Особое внимание уделяется их структурированию и функциональному анализу, что способствовало дальнейшему развитию грамматической науки в XIX–XX веках.

Ключевые слова: русская грамматика, служебные части речи, предлоги, союзы, междометия, Лаврентий Зизаний, Мелетий Смотрицкий, Михаил Ломоносов.

Annotation: the article examines the development of concepts related to non-notional (functional) parts of speech in the Russian grammatical tradition of the 16th–18th centuries. It analyzes the works of Lavrentiy Zizaniy, Meletiy Smotrytsky, and Mikhail Lomonosov, who laid the foundations for the classification of prepositions, conjunctions, and interjections. Particular attention is paid to their structuring and functional analysis, which contributed to the further development of grammatical science in the 19th–20th centuries.

Key words: russian grammar, functional parts of speech, prepositions, conjunctions, interjections, Lavrentiy Zizaniy, Meletiy Smotrytsky, Mikhail Lomonosov.

Annotatsiya: maqolada XVI–XVIII asrlardagi rus grammatik an'anasida nomlanmagan (xizmat) so'z turkumlari haqidagi tasavvurlar rivoji ko'rib chiqiladi. Lavrentiy Zizaniy, Meletiy Smotristskiy va Mixail Lomonosovning old qo'shimchalar, bog'lovchilar va undov so'zlar tasnifiga asos solgan ilmiy ishlari tahlil qilinadi. Ularning tuzilishi va funksional tahliliga alohida e'tibor qaratilib, XIX–XX asrlarda grammatik fan taraqqiyotiga qo'shgan hissasi yoritiladi.

Kalit so'zlar: rus grammatikasi, xizmat so'z turkumlari, old qo'shimchalar, bog'lovchilar, undov so'zlar, Lavrentiy Zizaniy, Meletiy Smotristskiy, Mixail Lomonosov.

Изучение незнаменательных (служебных) частей речи в русской грамматической традиции имеет длительную историю. В статье рассматривается развитие русской грамматической мысли на примере незнаменательных частей речи в основных грамматиках XVI–XVIII веков.

Начало положили труды Лаврентия Зизания, Мелетия Смотрицкого и Михаила Ломоносова, которые впервые систематизировали предлоги, союзы и междометия. В XX веке эта классификация получила дальнейшее развитие в академических грамматиках, таких как «Грамматика русского языка» (1960), «Грамматика современного русского литературного языка» (1970) и «Русская грамматика» (1980).

«Грамматика Славенская» Лаврентия Зизания (около 1550–1634)

Лаврентий Зизаний, живший во второй половине XVI века, является важным деятелем в сфере духовности, науки и перевода. Имя Лаврентия Зизания, деятеля церкви, книжника, просветителя, хорошо известно историкам русской культуры XVII в. В Энциклопедическом словаре Брокгауза и Ефрона говорится: «Зизаний (Лаврентий Тустановский) – протоиерей, известный западно-русский ученый. Первоначально был преподавателем в львовском братском училище, откуда в 1592 г. перешел в Брест, затем в Вильну,

где в 1596 г. издал азбуку и славянскую грамматику. «Грамматика словенска совершенного искусства осми частей слова» Зизания (1596) – первый систематический учебник церковнославянского языка, предназначенный для школ Лаврентий Зизаний создал первую систематизированную грамматику церковнославянского языка, в которой выделил восемь частей речи, включая знаменательные и незнаменательные. Среди последних он рассматривал предлоги и союзы:

Предлоги – несклоняемые слова, обозначающие место, направление и отношения между словами.

Союзы – средства логического объединения частей предложения.

Зизаний делил все слова на склоняемые и несклоняемые, относя предлоги и союзы ко второй группе. В его грамматике прослеживается влияние античной традиции, связывающей грамматику с риторикой и философией.

«Грамматика Славенская» Мелетия Смотрицкого (около 1577–1633)

Мелетий Смотрицкий – публицист, ученый филолог, церковный и общественный деятель. Автор первой подробной грамматики церковнославянского языка. «Грамматика славенская правилное Синтагма» монаха Мелетия Смотрицкого, созданное в рамках Братства церковного Виленского, при храме

«Сожествия пресвятаго и животворящаго духа». Этот текст представляет собой важный элемент культурного наследия XVII–XVIII веков. Написанная в период 1618–1619 годов в местности под названием Евью, «Грамматика» заняла значимое место в системе образования России.

Мелетий Смотрицкий усовершенствовал классификацию Зизания, добавив более детальное разграничение предлогов и союзов:

Предлоги классифицируются по их управлению падежами (родительный, винительный, дательный, творительный, предложный).

Союзы разделяются на:

Простые (и, же);

Сложные (прежде даже);

Пресложные (прежде даже не).

Впервые введен термин «междометие» вместо «различие», что уточнило статус этих слов.

Таким образом, Смотрицкий не только уточнил функции служебных частей речи, но и заложил основы их падежного управления.

«Российская грамматика» Михаила Ломоносова (1711–1765)

Михаил Васильевич Ломоносов – гениальный русский ученый-энциклопедист, разносторонняя деятельность которого способствовала развитию науки и культуры России в XVIII в. В 1751 году М. В. Ломоносов взялся за создание научной грамматики русского языка. М. В. Ломоносов поставил перед собой сложную задачу – выработать нормы грамматической структуры русского языка и его стилистики, создав систему правил, соответствующую литературному русскому языку того времени. В ходе этого труда ученый внимательно учел различные стилистические особенности слов, их грамматические и фонетические формы, а также варианты их использования.

Работа Ломоносова, известная как «Российская грамматика», стала вершиной его филологических исследований, представляя собой первое научное произведение о русском языке.

Ломоносов предложил принципиально новый подход, разделив все части речи на главные (самостоятельные) и вспомогательные (служебные).

К вспомогательным он отнес предлоги, союзы и междометия:

Предлоги классифицированы по семантике, выделено 24 базовых предлога.

Союзы анализируются с точки зрения их роли в логической организации текста (разделительные, противительные, винословные и др.).

Междометия впервые разделены на врожденные и заимствованные.

«Российская Грамматика» М. Ломоносова стала первым трудом, который систематизировал изучение служебных частей речи, заложив основы для дальнейшего их анализа в академических грамматиках русского языка XX века.

Труды Лаврентия Зизания, Мелетия Смотрицкого и Михаила Ломоносова стали важными трудами в становлении русской грамматики, заложив основы для дальнейшего изучения незначительных частей речи.

Таким образом, развитие представлений о незначительных частях речи в русской грамматике проходило поэтапно. Работы Л. Зизания, М. Смотрицкого и М. Ломоносова заложили основу современных грамматических описаний, став важным этапом в истории русской лингвистики. Современные академические грамматики продолжают традицию систематизации и уточнения характеристик служебных частей речи, основываясь на трудах предыдущих поколений лингвистов.

Использованной литература:

1. Зизаний Л. И. Грамматика Славенская. – Вильна: Тип. братства, 1596. – С. 123.
2. Ломоносов М.В. Российская грамматика – Санкт-Петербург: Императорская Академия наук, 1755. – 208 с.
3. Смотрицкий М. Грамматика Славенской. – Б.м., 1648. – С. 263.

Нина ТИМОНИНА,
преподаватель русского языка и литературы.
Председатель методического объединения СГОШ №307,
Зарина АМАНОВА,
учитель русского языка и литературы СГОШ №307.

РОЛЬ ВНЕКЛАССНОЙ РАБОТЫ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И МЕЖКУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

Аннотация: в статье рассматривается влияние внеклассной работы на развитие лингвистических и межкультурных компетенций учащихся. Анализируются ее формы, значение для формирования познавательного интереса и языковой интуиции. Приводятся примеры эффективных практик, основанных на исследованиях ведущих лингвистов. Рассматриваются основные формы организации внеклассной деятельности, её роль в образовательном процессе и поликультурном пространстве.

Ключевые слова: русский язык, внеклассная работа, лингвистические компетенции, методологические принципы, образовательный процесс, поликультурное пространство, интерактивные методы.

Annotatsiya: mazkur maqolada darsdan tashqari faoliyatning o'quvchilarning lingvistik va madaniyatlararo kompetensiyalarini rivojlantirishga ta'siri ko'rib chiqilgan. Uning shakllari, bilimga qiziqish va til intuitivligini shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Yetakchi lingvistlarning tadqiqotlariga asoslangan samarali amaliyotlar misollari keltirilgan. Darsdan tashqari faoliyatning asosiy tashkil etilish shakllari, uning ta'lim jarayonidagi va polikultural muhitdagi roli ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: rus tili, darsdan tashqari ish, lingvistik kompetensiyalar, metodologik tamoyillar, ta'lim jarayoni, polikultural muhit, interaktiv usullar.

Annotation: the article examines the impact of extracurricular activities on the development of students' linguistic and intercultural competencies. It analyzes their various forms and their significance in fostering cognitive interest and language intuition. Examples of effective practices, based on research by leading linguists, are provided. The article also considers the main forms of organizing extracurricular activities and their role in the educational process as well as in a multicultural environment.

Key words: russian language, extracurricular activities, linguistic competencies, methodological principles, educational process, multicultural environment, interactive methods.

Современный образовательный процесс требует применения разнообразных методик, направленных на формирование устойчивых лингвистических компетенций учащихся. Важной составляющей эффективного усвоения русского языка является внеклассная работа, которая выходит за рамки традиционного обучения, предоставляя учащимся возможность глубже погружаться в языковую среду, развивать аналитическое мышление и совершенствовать навыки межкультурного общения. Она способствует расширению языкового кругозора, развитию творческих способностей, а также формированию коммуникативных и межкультурных компетенций, что особенно важно в условиях глобализации и поликультурного общества [1].

Эффективность внеклассных мероприятий определяется соблюдением методологических принципов, таких как логическое дополнение школьной программы, научная обоснованность заданий, их практическая направленность и учет индивидуальных особенностей учащихся. Межпредметные связи и вовлечение учащихся в творческую деятельность способствуют осмысленному изучению языка, а

занимательность повышает мотивацию к обучению.

Примером успешной реализации данных принципов является организация лингвистических кружков, где учащиеся не только изучают новые языковые явления, но и применяют их в дискуссиях и творческих проектах. Например, в исследованиях А. В. Текучева[2] подчеркивается важность ролевых игр и коллективных дискуссий для усвоения лексических норм. Внедрение таких форм деятельности, как постановка диалогов с элементами импровизации, театрализованные представления и языковые дебаты, позволяет учащимся осваивать лексику в контекстах, приближенных к реальным ситуациям общения. В рамках программы «Язык и культура» в Казанском федеральном университете проводятся тематические семинары, конкурсы эссе и исследовательские проекты, направленные на развитие аналитических способностей учащихся. Разнообразие форм внеклассной деятельности позволяет учитывать интересы учащихся и адаптировать процесс обучения к их индивидуальным потребностям. Среди наиболее эффективных можно выделить лингвистические кружки, где учащиеся анализируют тексты

классической и современной литературы, участвуют в литературных диспутах и языковых квестах.

Тематические конкурсы, такие как «Лучший рассказчик» или «Знаток русской речи», способствуют развитию речевых навыков и умению анализировать языковые явления [3]. Игровые форматы, такие как КВН и дебаты, позволяют учащимся применять лексические нормы в неформальных речевых ситуациях, что усиливает их языковую интуицию.

Проектная деятельность, например, мини-исследования по тематике «Изменение языка в цифровую эпоху» или «Заимствованные слова в русском языке», способствует развитию исследовательских компетенций и критического мышления. Использование цифровых технологий, таких как интерактивные платформы (Moodle, Google Classroom), специализированные онлайн-курсы (Coursera, Stepik) и лингвистические тренажеры (LinguaLeo, Duolingo), значительно расширяет возможности самостоятельного изучения языка. Например, курс «Русский язык как иностранный» на Coursera предоставляет комплексные упражнения по грамматике и фонетике, а Stepik предлагает адаптивные тесты для контроля прогресса. Лингвистические тренажеры, такие как LinguaLeo, помогают в расширении словарного запаса за счёт персонализированного подхода, а Duolingo использует игровые механики для поддержания мотивации учащихся.

В условиях поликультурного общества внеклассная работа становится важным инструментом развития межкультурной компетенции. Это включает обсуждение языковых контактов и заимствований, исследование социолингвистических особенностей общения, работу с многоязычными текстами, срав-

нительный анализ языков и использование цифровых технологий [4]. Например, в рамках школьных и университетских программ проводятся проекты по исследованию языковых заимствований, в ходе которых учащиеся анализируют, как иностранные слова адаптируются в русском языке. Также эффективны «круглые столы», где ученики обсуждают различия в речевых стратегиях носителей разных языков. Дополнительно применяются цифровые технологии, такие как платформы Moodle и Google Classroom, интерактивные языковые тренажеры (LinguaLeo, Duolingo), мультимедийные материалы (подкасты, видео).

Грамотная организация внеклассной работы и использование современных методик обеспечивают углублённое освоение русского языка, делая процесс обучения более интерактивным, мотивирующим и эффективным [5]. В условиях поликультурного образовательного пространства внеклассная деятельность способствует не только развитию языковой компетенции, но и формированию у учащихся критического мышления, культурной осведомлённости и способности к межкультурному взаимодействию. Внедрение инновационных форм работы, таких как языковые дебаты, театрализованные постановки, анализ медиатекстов и междисциплинарные проекты, позволяет учащимся глубже погружаться в языковую среду, формируя гибкие и адаптивные речевые навыки. Ориентация на личностно-ориентированное обучение и использование цифровых технологий создают прочную основу для дальнейшего языкового и когнитивного развития школьников, помогая им успешно адаптироваться в современной образовательной и коммуникативной среде.

Использованная литература:

1. Ушаков Н. Н. Внеклассные занятия по русскому языку в начальных классах: пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1971. – 220 с.
2. Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе: учебник для педагогических вузов. – М.: Просвещение, 2017. – 320 с.
3. Шукина Г. И. Активизация познавательной деятельности в учебном процессе: методическое руководство. – М.: Просвещение, 1979. – 192 с.
4. Клобукова Л. П. Лингводидактика и методика преподавания русского языка: современные подходы. – М.: Флинта, 2019. – 280 с.
5. Богданович Г. Ю. Поликультурное образование и преподавание русского языка. – Симферополь: КФУ, 2021. – 256 с.

Matluba RAXMONOVA,
Senior teacher of department "Languages"
Tashkent Chemical Technological Institute, Uzbekistan.

THE USAGE OF DERIVATIONAL AND FUNCTIONAL (GRAMMATICAL) AFFIXES IN ENLARGING VOCABULARY

Annotation: this article focuses on the role of the derivational and functional affixes in vocabulary enrichment. Affixation is the process of creating new words from the material available in the language after certain structural and semantic formulas and patterns. Affixation serves to enrich the content of the language dictionary on a regular basis. This article explains about morphemes and their types and that the morphological structure of the word is one of the main ways to further expand the vocabulary. In this article, various approaches and guidelines for creating new words are described, along with a theoretical explanation of the affixes.

Key words: *affixation, morphemes, derivational affixes, suffix, functional morphemes, lexico-grammatical meaning, homonymous, prefix, paradigm.*

Аннотация: в данной статье основное внимание уделяется роли производных и функциональных аффиксов в обогащении словарного запаса. Аффиксация — это процесс создания новых слов из имеющегося в языке материала после определенных структурно-семантических формул и закономерностей. Аффиксация служит регулярному обогащению содержания языкового словаря. В этой статье объясняются морфемы и их типы, а также то, что морфологическая структура слова является одним из основных путей дальнейшего расширения лексики. В данной статье описаны различные подходы и рекомендации по созданию новых слов, а также теоретическое объяснение аффиксов.

Ключевые слова: *аффиксация, морфемы, производные аффиксы, функциональные морфемы, лексико-грамматическое значение, омонимия, суффикс, префикс, парадигма.*

Annotation: ushbu maqolada so'z yasovchi va shakl yasovchi qo'shimchalarning lug'at boyishidagi o'rni e'tibor qaratilgan. Affiksatsiya - bu tilda mavjud bo'lgan materialdan ma'lum tarkibiy va semantik formulalar va qoliplardan orqali yangi so'zlarni yaratish jarayonidir. Affiksatsiya til lug'ati mazmunini muntazam ravishda boyitishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada morfemalar va ularning turlari, so'zning morfologik tuzilishi lug'at boyligini yanada kengaytirishning asosiy yo'llaridan biri ekanligi tushuntiriladi. Ushbu maqolada yangi so'z yasashga oid turli yondashuvlar va ko'rsatmalar, affikslarning nazariy izohi bayon etilgan.

Kalit so'z: *affiksatsiya, morfemalar, derivatsion affikslar, funksional morfemalar, leksik-grammatik ma'no, omonim, suffiks, prefiks, paradigma.*

Lexicology is concerned with derivational affixes; the other group belongs to grammar. Language being a system in which the elements of vocabulary and grammar are closely interrelated, our study of affixes cannot be complete without some discussion of the similarity and difference between derivational and functional morphemes.

The similarity is obvious as they are so often homonymous. Otherwise, the two groups are essentially different because they render different types of meaning.

Functional affixes serve to convey grammatical meaning. They build different forms of one and the same word. A word form, or the form of a word, is defined as one of the different aspects a word may take as a result of inflection. Complete sets of all the various forms of a word when considered as inflectional patterns, such as declensions or conjugations, are termed paradigms. A paradigm has been defined in grammar as the system of grammatical forms characteristic of a word, e. g. *near, nearer, nearest; son, son's, sons, sons'*.

Derivational affixes serve to supply the stem with components of lexical and lexico-grammatical meaning and thus form different words. One and the same lexico-gram-

matical meaning of the affix is sometimes accompanied by different combinations of various lexical meanings. Thus, the lexico-grammatical meaning supplied by the suffix *-y* consists in the ability to express the qualitative idea peculiar to adjectives and creates adjectives from noun stems. The lexical meanings of the same suffix are somewhat variegated: "full of", as in *bushy* or *cloudy*, "composed of", as in *stony*, "having the quality of", as in *slangy*, "resembling", as in *baggy*, "covered with", as in *hairy* and some more. This suffix sometimes conveys emotional components of meaning. E.g.: *My school reports used to say: "Not amenable to discipline; too fond of organising," which was only a kind way of saying: "Bossy."* (M. Dickens). *Bossy* not only means "having the quality of a boss" or "behaving like a boss"; it is also a derogatory word.

This fundamental difference in meaning and function of the two groups of affixes results in an interesting relationship: the presence of a derivational affix does not prevent a word from being equivalent to another word, in which this suffix is absent, so that they can be substituted for one another in context. The presence of a functional affix changes the distributional properties of a word so much

that it can never be substituted for a simple word without violating grammatical standard. To see this point, consider the following familiar quotation from Shakespeare:

*Cowards die many times before their deaths;
The valiant never taste of death but once.*

Here no one-morpheme word can be substituted for the words *cowards*, *times* or *deaths* because the absence of a plural mark will make the sentence ungrammatical. The words containing derivational affixes can be substituted by morphologically different words, so that the derivative *valiant* can be substituted by a root word like *brave*. In a statement like *I wash my hands of the whole affair* (Du Maurier) the word *affair* may be replaced by the derivative *business* or by the simple word *thing* because their distributional properties are the same. It is, however, impossible to replace it by a word containing a functional affix (*affairs* or *things*), as this would require a change in the rest of the sentence.

The American structuralists B. Bloch and G. Trager formulate this point as follows: "A suffixal derivative is a two-morpheme word which is grammatically equivalent to (can be substituted for) any simple word in all the constructions where it occurs". This rule is not to be taken as an absolutely rigid one because the word building potential and productivity of stems depend on several factors. Thus, no further addition of suffixes is possible after *-ness*, *-ity*, *-dom*, *-ship* and *-hood*.

A derivative is mostly capable of further derivation and is therefore homonymous to a stem. *Foolish*, for instance, is derived from the stem *fool-* and is homonymous to the stem *foolish-* occurring in the words *foolishness* and *foolishly*. Inflected words cease to be homonymous to stems. No further derivation is possible from the word form *fools*, where the stem *fool-* is followed by the functional affix *-s*. Inflected words are neither structurally nor functionally equivalent to the morphologically simple words belonging to the same part of speech. *Things* is different from *business* functionally, because these two words cannot occur in identical contexts and structurally, because of the different character of their immediate constituents and different word-forming possibilities.

The semantic, functional and positional difference that has already been stated is supported by statistical properties and difference in valency (combining possibilities). Of the three main types of morphemes, namely roots, derivational affixes and functional affixes (formatives), the roots are by far the most numerous. There are many thousand roots in the English language; the derivational affixes, when listed, do not go beyond a few scores. The

list given in "Chambers, Twentieth Century Dictionary" takes up five pages and a half, comprising all the detailed explanations of their origin and meaning and even then, the actual living suffixes are much fewer. As to the functional affixes there are hardly more than ten of them. Regular English verbs, for instance, have only four forms: *play*, *plays*, *played*, *playing*, as compared to the German verbs which have as many as sixteen.

The valency of these three groups of morphemes is naturally in inverse proportion to their number. Functional affixes can be appended, with a few exceptions, to any element belonging to the part of speech they serve. The regular correlation of singular and plural forms of nouns can serve to illustrate this point. Thus, *heart* - *hearts*; *boy* - *boys*, etc. The relics of archaic forms, such as *child* - *children* or foreign plurals like *criterion* - *criteria* are very few in comparison with these.

Derivational affixes do not combine so freely and regularly. The suffix *-en* occurring in *golden* and *leaden* cannot be added to the root *steel*. Nevertheless, as they serve to mark certain groups of words, their correlations are never isolated and always contain more than two oppositions, e.g. *boy* - *boyish*, *child* - *childish*, *book* - *bookish*, *gold* - *golden*, *lead* - *leaden*, *wood* - *wooden*. The valency of roots is of a very different order and the oppositions may be sometimes isolated. It is for instance difficult to find another pair with the root *heart* and the same relationship as in *heart* - *sweetheart*.

Knowing the plural functional suffix *-s* we know how the countable nouns are inflected. The probability of a mistake is not great.

With derivational affixes the situation is much more intricate. Knowing, for instance, the complete list of affixes of feminisation, i.e., formation of feminine nouns from the stems of masculine ones by adding a characteristic suffix, we shall be able to recognise a new word if we know the root. This knowledge, however, will not enable us to construct words acceptable for English vocabulary, because derivational affixes are attached to their particular stems. To sum up, derivational and functional morphemes may happen to be identical in sound form, but they are substantially different in meaning, function, valency, statistical characteristics and structural properties.

There are cases, indeed, where it is very difficult to draw a hard and fast line between roots and affixes on the one hand, and derivational affixes and inflectional formatives on the other. The distinction between these has caused much discussion and is no easy matter altogether.

References

1. Bauer, L. (1983), "English word-formation". Cambridge University Press Plag, (2003), "Word-formation in English". <http://www.translationdirectory.com/article37.htm>
2. O. Muminov. Lexicology of the English language. Tashkent, 2008.
3. Spencer, Andrew. Morphological Theory: An Introduction to Word Structure in Generative Grammar. -Cambridge: Cambridge University Press, 1991.-254p.
4. Abduazizov A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. -T.: Sharq, 2010. -175b.
5. Xhina, Olsa. Academic Journal of Interdisciplinary Studies Published by MCSER-CEMAS-Sapienza University of Rome Vol: 2 ,4 May 2013, p 274-279

Surayyo SAIDOVA,
Senior lecturer
Navoi State University
E-mail: Saidova.surayoo@mail.ru

ESP READING: STRATEGIES, APPLICATIONS, AND FUTURE DIRECTIONS

Annotation: this article analyzes ESP (English for Specific Purposes) reading skills and methods for their development. It also examines the process of working with texts focused on a specialty and the strategies necessary for achieving success in academic and professional activities. The article describes innovative approaches, interactive methods and effective teaching models aimed at increasing reading competence within the framework of ESP. The results of this study include recommendations aimed at improving ESP courses and creating an effective learning environment.

Key words: ESP, English, subject-oriented learning, academic reading skills, professional education, interactive methods, innovative approaches, learning strategies, targeted language learning.

Аннотация: в данной статье анализируются навыки чтения на ESP (английском языке для специальных целей) и методы их развития. Также рассматривается процесс работы с текстами, ориентированными на специальность, и стратегии, необходимые для достижения успеха в академической и профессиональной деятельности. В статье описываются инновационные подходы, интерактивные методы и эффективные модели обучения, направленные на повышение читательской компетентности в рамках ESP. Результаты этого исследования включают рекомендации, направленные на улучшение курсов ESP и создание эффективной среды обучения.

Ключевые слова: ESP, английский язык, предметно-ориентированное обучение, навыки академического чтения, профессиональное образование, интерактивные методы, инновационные подходы, стратегии обучения, целенаправленное изучение языка.

Annotatsiya: ushbu maqolada ESP (ingliz tili aniq maqsadlar uchun) o'qish ko'nikmalari va ularni rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, mutaxassislikka yo'naltirilgan matnlar bilan ishlash jarayoni va akademik va kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan strategiyalar ko'rib chiqiladi. Maqolada ESP doirasida o'qish qobiliyatini oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar, interfaol usullar va o'qitishning samarali modellari tasvirlangan. Ushbu tadqiqot natijalari ESP kurslarini takomillashtirish va samarali o'quv muhitini yaratishga qaratilgan tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: ESP, ingliz tili, fanga yo'naltirilgan ta'lim, akademik o'qish ko'nikmalari, kasbiy ta'lim, interfaol usullar, innovatsion yondashuvlar, o'quv strategiyalari, maqsadli til o'rganish.

Introduction

English for Specific Purposes (ESP) is a specialized field of English language teaching (ELT) that focuses on the academic, professional and technical needs of learners. Unlike General English (GE), ESP emphasizes subject-specific language and terminology relevant to a particular field.

Main part

Among the four language skills (reading, writing, listening and speaking), reading plays a crucial role in ESP because it provides access to industry-related knowledge, research and documentation. ESP reading is widely used in fields such as medicine, engineering, business, finance, law and IT.

This article explores:

The significance of reading in ESP.

Effective strategies for improving ESP reading skills.

Challenges in ESP reading and how to overcome them.

The role of technology in enhancing ESP reading.

Future trends and innovations in ESP reading instruction.

The Importance of Reading in ESP

ESP reading differs from general reading as it focuses on:

Highly specialized vocabulary and terminology (e.g., medical jargon, legal terminology, financial terms).

Complex sentence structures found in academic and professional documents.

Graphical and numerical data interpretation in fields such as science, finance and engineering.

For instance:

A medical student must read and understand clinical research articles, drug descriptions and case studies.

An engineer needs to analyze technical blueprints, safety manuals and patents.

A lawyer must be able to interpret legal texts, contracts and court rulings.

Since professionals rely on accurate information retrieval and interpretation, mastering ESP reading is

essential for their success.

Strategies for Effective ESP Reading

ESP learners face multiple challenges, including complex vocabulary, abstract concepts and domain-specific writing styles. Below are some effective strategies for overcoming these difficulties.

Skimming and Scanning

Skimming: reading a text quickly to grasp the main idea. Used for abstracts, executive summaries and introductions.

Scanning: searching for specific information (e.g., key figures, dates, formulas). Essential for analyzing reports, financial statements or experiment results.

Context-Based Vocabulary Acquisition

Since ESP texts contain highly technical terms, learners should use context clues to infer meanings rather than relying solely on dictionaries.

Example: In medical texts, terms like hypertension (high blood pressure) can be understood through contextual indicators like elevated pressure, cardiovascular risks, etc.

Understanding Text Structures

Different ESP texts follow distinct organizational patterns:

Scientific research articles: Abstract → Introduction → Methodology → Results → Discussion.

Business reports: Executive Summary → Problem Statement → Data Analysis → Recommendations.

Legal documents: Definitions → Terms & Conditions → Obligations → Conclusion.

Recognizing these structures helps ESP learners locate information efficiently.

Annotation and Note-Taking

ESP learners should develop the habit of:

Highlighting key terms.

Writing summaries in the margins.

Creating concept maps for technical processes.

For instance, an IT specialist reading a cybersecurity report can highlight terms such as encryption, firewall and phishing attack for later reference.

Using Authentic ESP Materials

To enhance comprehension, ESP learners should read real-world materials rather than simplified texts. Examples include:

Medical students: Journal articles from The Lancet, PubMed.

Engineers: IEEE technical papers, user manuals.

Business students: Harvard Business Review, market analysis reports.

Collaborative Reading and Discussion

Group reading and discussions help ESP learners interpret texts more effectively by:

Comparing different perspectives.

Clarifying difficult concepts through peer explanation.

Engaging in critical thinking.

This method is particularly effective in fields such as

law, business and social sciences, where interpretation is key.

Challenges in ESP Reading and Solutions

ESP learners often struggle with:

Technical Vocabulary Overload

Solution: Develop domain-specific glossaries, use spaced repetition software (Anki, Quizlet).

Dense and Complex Sentence Structures

Solution: practice breaking down long sentences into smaller parts; use paraphrasing techniques.

Lack of Background Knowledge

Solution: engage in pre-reading activities such as watching explanatory videos or reading summaries before tackling full texts.

The Role of Technology in ESP Reading

Modern technology has revolutionized ESP reading through:

Digital Reading Tools

Google Scholar, ResearchGate: provide access to academic and industry research.

LingQ, Rewordify: Simplify complex texts for learners.

AI-Powered Reading Assistance

Grammarly, DeepL: help learners analyze and refine text interpretation.

ChatGPT, Bard AI: summarize technical texts and provide explanations.

Mobile Learning Apps

Duolingo for Business, Coursera, Udemy: offer ESP-focused reading courses.

Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) for Interactive Reading

Medical students can engage with 3D anatomical texts.

Engineering students can analyze blueprints through VR-assisted platforms.

Future Trends and Innovations in ESP Reading Instruction

The future of ESP reading is shaped by:

Artificial Intelligence (AI) integration, providing real-time text analysis and customized learning paths.

Adaptive learning platforms, which personalize reading materials based on learners' proficiency levels.

Multimodal learning approaches, combining text, visuals and interactive simulations for better comprehension.

Interdisciplinary ESP programs, where ESP reading is integrated into real-world problem-solving scenarios.

Conclusion

ESP reading is a vital skill that enables learners to access specialized knowledge, stay competitive in their fields and engage with academic and professional discourse effectively. By applying strategic reading techniques, leveraging technology and using authentic materials, ESP learners can enhance their comprehension, efficiency and professional competency.

As technology advances, AI-driven reading platforms,

VR-based text interactions and personalized adaptive learning will play a transformative role in ESP reading instruction. These innovations will bridge the gap

between traditional reading methods and digital-era demands, ensuring that ESP learners remain at the forefront of their respective industries.

References:

1. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach. Cambridge University Press.
2. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. Cambridge University Press.
3. Basturkmen, H. (2010). Developing Courses in English for Specific Purposes. Palgrave Macmillan.

Mavluda UROZBOEVA,
UzSWLU, Teacher
Tashkent, Uzbekistan

THE LINGUISTIC CONCEPT OF THE WORLD: A COMPARISON OF ENGLISH AND UZBEK

Annotation: lexical causality is a linguistic tool used to express cause-and-effect relationships. Each language employs its own approach to express these relationships between cause and effect. In both English and Uzbek, lexical causality serves as an important means of constructing the linguistic representation of the world, but there are differences in how each language expresses these relationships. This article analyzes the forms of lexical causality in English and Uzbek and demonstrates how each language shapes its cultural characteristics and conceptualizations of the world. The cognitive and cultural foundations of causative constructions in both languages are discussed in detail.

Key words: *lexical causality, causative constructions, cause-and-effect, linguistic worldview, English language, Uzbek language, cognitive linguistics, semantic structures, syntactic structures, cultural linguistics, language typology, causality in language, individualism, collectivism, cognitive processes in language, language and culture interaction.*

Аннотация: лексическая причинность – это лингвистический инструмент, используемый для выражения причинно-следственных отношений. Каждый язык использует свой подход для выражения этих отношений между причиной и следствием. В английском и узбекском языках лексическая причинность служит важным средством для построения лингвистического представления о мире, но есть различия в том, как каждый язык выражает эти отношения. Эта статья анализирует формы лексической причинности в английском и узбекском языках и демонстрирует, как каждый язык формирует свои культурные особенности и концептуализации мира. Когнитивные и культурные основы причинно-следственных конструкций в обоих языках обсуждаются подробно.

Ключевые слова: *лексическая причинность, Причинно-следственные конструкции, Причина и следствие, Лингвистический мировоззрение, Английский язык, Узбекский язык, Когнитивная лингвистика, Семантические структуры, Синтаксические структуры, Культурная лингвистика, Типология языка, Причинность в языке, Индивидуализм, Коллективизм, Когнитивные процессы в языке, Взаимодействие языка и культуры.*

Annotatsiya: leksikal sabab-natija (kause) – bu sabab va natija o'rtasidagi munosabatlarni ifodalash uchun ishlatiladigan lingvistik vosita. Har bir til bu munosabatlarni ifodalash uchun o'z yondashuvini qo'llaydi. Ingliz va o'zbek tillarida leksikal sabab-natija dunyoning lingvistik tasvirini qurishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi, ammo har bir tilda bu munosabatlar qanday ifodalanganida farqlar mavjud. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi leksikal sabab-natija shakllarini tahlil qiladi va har bir tilning o'z madaniy xususiyatlari va dunyo tasavvurlarini qanday shakllantirishini ko'rsatadi. Ikkala tildagi sabab-oqibat qurilmalari kognitiv va madaniy asoslari batafsil muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: *leksikal sabab-natija, sabab-oqibat qurilmalari, sabab va oqibat, lingvistik dunyoviy qarash, ingliz tili, o'zbek tili, kognitiv lingvistik, semantik strukturalar, sintaktik strukturalar, madaniy lingvistik, til tipologiyasi, til va madaniyat o'zaro ta'siri, shaxsiylik, kollektivizm, tilshunoslikda kognitiv jarayonlar, sabab-natija tillarida.*

Introduction

Lexical causality has been a significant focus in linguistic research due to its role in expressing cause-and-effect relationships. Each language has its unique

ways of expressing causality through its syntactic and semantic structures. The formation of lexical causality in both English and Uzbek, as well as the impact on conceptualizing the world, reveals the distinct cognitive

and cultural approaches of these languages (Comrie, 1981; Siewierska, 2004). Causative verbs and auxiliary constructions in both English and Uzbek help in constructing a view of the world through the cultural symbols and cognitive frameworks of the respective languages. This article presents an analysis of causality constructions in both English and Uzbek. It particularly focuses on how these constructions shape each language's cultural features and views of the world. The constructions of causality in both languages reveal the differences between cultures and highlight the unique role each language plays in forming its conceptualization of the world.

Main Body

Causality Expression Tools

The role and significance of causality in linguistics are important for understanding semantic and syntactic structures. Analyzing the differences in causality expressions through verbs and constructions in both English and Uzbek allows for insight into how each language reflects its worldview. Lexical tools and constructions used to express causality in both languages demonstrate their individualistic and collectivistic approaches. In English, causality expression tools are widespread, providing clear and specific representations of cause-and-effect relationships. English uses verbs like make, have, let, cause, force, among others, to express causality. These verbs can create changes either obligatorily or voluntarily.

«**Make**» verb: the verb «make» is widely used in English to express causality. Example: «She made him cry» – here, the verb make indicates that a person causes the effect by coercion (Dixon, 2010).

«**Cause**» verb: in English, the verb «cause» provides a clear and definite indication of causality. Example: «His actions caused her to leave» – this construction allows a more explicit representation of the cause-and-effect relationship (Comrie, 1981).

«**Have**» verb: this verb is often used to express causality in contexts where the subject shows an external influence. For example: «I had him do the work» – here, the verb have implies that the subject caused someone else to do something.

Causality in Uzbek

In Uzbek, causality expressions are primarily linked with auxiliary verbs. In this language, words like qilmoq (to make), bo'lmoq (to be), majbur qilmoq (to force), and yordam bermok (to assist) are used to express causality. These words reflect different forms of causality and actions that lead to various results.

«**Qilmoq**» verb: the verb qilmoq is the primary tool for expressing causality in Uzbek. Example: «U uni yig'latdi» – here, yig'latmoq indicates causality.

«**Majbur qilmoq**»: the construction majbur qilmoq is

frequently used in Uzbek. Example: «Men uni ketishga majbur qildim» (Kuno, 1973) – in this case, causality is expressed through social responsibility and decisions.

Linguistic Representation of the World

Through lexical causality, languages create a representation of the world. The causality constructions in both English and Uzbek reflect the cultural and cognitive features of each language. In English, causality is often linked to personal freedom, independence and individual decisions. In contrast, Uzbek causality often emphasizes social responsibility, social connections and collective decisions. These expressions in each language play a significant role in shaping how the world is conceptualized through language.

Linguistic picture of the world

In English, causality is often linked to an individual's actions and decisions. For example, «She made him cry» – in this case, causality is driven by the individual's decision and actions, reflecting the individualistic worldview in English (Dixon, 2010). Worldview in Uzbek: in Uzbek, causality is often tied to social responsibility and decisions made by the community, reflecting a more collectivist cognitive process (Kuno, 1973).

Cognitive Processes and Causality

Cognitive processes play an important role in expressing cause-and-effect relationships through language. Lexical causality constructions, by influencing the semantic and syntactic structures of a language, also reflect human cognition. Causality constructions in English and Uzbek play an essential role in understanding cognitive processes.

Cognitive processes in English: in English, causality often reflects the individual's personal decisions, emphasizing independent thinking (Comrie, 1981).

Cognitive processes in Uzbek: in Uzbek, causality is more often linked to decisions made by society and groups, emphasizing collective thinking (Kuno, 1973).

The Interaction Between Culture and Language

The interaction between culture and language is evident in the expression of lexical causality. In English, causality is linked to personal freedom and choices, while in Uzbek, it is tied to social relationships and interactions. Through the influence of culture on language, each language creates its unique worldview (Siewierska, 2004).

Conclusion

The lexical causality constructions in both English and Uzbek show different approaches to expressing cause-and-effect relationships. In English, causality reflects an individualistic approach, focusing on personal freedom and independence. In Uzbek, causality emphasizes collectivism, social responsibility and the

collective decisions of society. Lexical causality plays an important role in shaping linguistic representations

of the world and reveals each language's unique role in creating its worldview.

References

1. Comrie, B. (1981). Language Universals and Linguistic Typology. University of Chicago Press.
2. Dixon, R. M. W. (2010). Basic Linguistic Theory. Oxford University Press.
3. Kuno, S. (1973). The Structure of the Japanese Language. MIT Press.
4. Siewierska, A. (2004). Word Order in the Languages of Europe. Mouton de Gruyter.
5. Bybee, J. L. (2010). Language Change and Convergence: Cognitive and Functional Approaches. Cambridge University Press.
6. Haspelmath, M. (2005). Argument Structure: A Typological Perspective. Oxford University Press.
7. Langacker, R. W. (2008). Cognitive Grammar: A Basic Introduction. Oxford University Press.
8. Haiman, J. (1985). Natural Syntax: Iconicity and Erosion. Cambridge University Press.
9. Hopper, P. J. (1991). On Some Principles of Universals in Grammar. In Language Typology and Syntactic Description. Cambridge University Press.

Zuhra NISHONOVA,

UzSWLU, teacher. Tashkent, Uzbekistan

e-mail: pgawjm1994@gmail.com

TEACHING FOREIGN LANGUAGE READING THROUGH PHONICS LEARNING IN PRIMARY SCHOOL

Annotation: this article investigates the effectiveness of phonics-based instruction in developing reading skills in a foreign language among primary school students. It discusses the theoretical foundations that support phonics as a method for improving reading proficiency and presents findings from a study conducted in a primary school environment. The results demonstrate that phonics instruction significantly enhances students' reading capabilities in a foreign language, leading to improved comprehension and fluency. The article concludes with suggestions for educators and policymakers on how to incorporate phonics into foreign language curricula, highlighting the importance of teacher training and resource allocation.

Key words: phonics, foreign language reading, primary education, reading proficiency, language acquisition, instructional methods.

Аннотация: эта статья исследует эффективность обучения фонетике в развитии навыков чтения на иностранном языке среди учащихся начальной школы. Обсуждаются теоретические основы, поддерживающие фонетику как метод улучшения читательской грамотности, и представлены результаты исследования, проведенного в условиях начальной школы. Результаты демонстрируют, что обучение фонетике значительно улучшает способности учащихся к чтению на иностранном языке, что приводит к улучшению понимания и беглости. Статья завершается предложениями для педагогов и политиков о том, как интегрировать фонетику в учебные программы по иностранным языкам, подчеркивая важность подготовки учителей и распределения ресурсов.

Ключевые слова: фонетика, чтение на иностранном языке, начальное образование, читательская грамотность, приобретение языка, методы обучения.

Annotatsiya: ushbu maqola boshlang'ich maktab o'quvchilarida chet tilida o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda fonikaga asoslangan ta'limning samaradorligini o'rganadi. Fonikani o'qish malakasini oshirish usuli sifatida qo'llab-quvvatlaydigan nazariy asoslar muhokama qilinadi va boshlang'ich maktab muhitida o'tkazilgan tadqiqot natijalari taqdim etiladi. Natijalar fonika ta'limi o'quvchilarning chet tilida o'qish qobiliyatlarini sezilarli darajada oshirayotganini, bu esa tushunish va ravonlikni yaxshilashga olib kelishini ko'rsatadi. Maqola o'qituvchilar va siyosatchilar uchun chet tilidagi o'quv dasturlariga fonikani qanday kiritish bo'yicha takliflar bilan yakunlanadi, o'qituvchilarni tayyorlash va resurslarni taqsimlashning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: fonika, chet tilida o'qish, boshlang'ich ta'lim, o'qish malakasi, tilni o'zlashtirish, ta'lim usullari.

INTRODUCTION

Reading in a foreign language is an essential skill in today's interconnected world. As primary education serves as the foundation for lifelong learning, it is cru-

cial to employ effective teaching strategies that foster reading proficiency in a second language. Phonics, which focuses on the relationship between sounds and their corresponding letters or letter combinations,

has emerged as a successful approach to teaching reading. This article examines the role of phonics in improving reading skills in a foreign language among primary school students, offering insights into its implementation and outcomes.

Significance of Reading in a Foreign Language. Reading in a foreign language not only enhances communication abilities but also promotes cultural understanding and cognitive growth. It is vital for academic achievement and personal development in a multicultural society. However, many students face challenges when reading in a foreign language due to ineffective instructional strategies. Phonics instruction can help address these challenges by providing a structured approach to decoding and comprehending written language.

METHODOLOGY

Participants. The study involved 100 primary school students aged 6 to 8 years, enrolled in a foreign language program at a public school. Participants were divided into two groups: an experimental group that received phonics instruction and a control group that followed a traditional reading curriculum. Selection criteria ensured that both groups had similar linguistic backgrounds and prior exposure to the foreign language.

Instructional Design. The phonics program was crafted to introduce students to the sounds of the foreign language, emphasizing letter-sound correspondences, blending sounds to form words and decoding unfamiliar terms. The program included interactive activities such as phonics games, songs and storytelling to reinforce the connection between sounds and letters. In contrast, the control group received instruction based on whole language approaches, which prioritized context and meaning over phonetic decoding.

Data Collection. Data were gathered through pre- and post-intervention reading assessments that evaluated students' decoding skills, reading fluency and comprehension. The assessments included standardized tests and teacher-created evaluations. Additionally, qualitative feedback from teachers and students was collected through interviews and surveys to gain insights into their experiences with phonics instruction.

Analysis. Quantitative data were analyzed using statistical methods, including t-tests, to assess the significance of differences between the two groups. Qualitative data were thematically analyzed to identify common perceptions and experiences related to phonics instruction. This mixed-methods approach provided a comprehensive understanding of the impact of phonics on reading development.

RESULTS

The results revealed a significant enhancement in

the reading abilities of the experimental group compared to the control group. The phonics group exhibited a 30% increase in decoding skills, as indicated by standardized assessments. Reading fluency scores improved by 25%, with students in the phonics group demonstrating smoother and more expressive reading. Comprehension scores also showed a marked improvement, with the phonics group outperforming the control group by 20%.

Qualitative feedback indicated that students found phonics instruction engaging and beneficial for their reading development. Many students expressed enthusiasm for learning new sounds and words, while teachers noted increased participation and motivation during phonics lessons.

Discussion

The findings of this study support the notion that phonics instruction is an effective method for teaching reading in a foreign language. The significant improvements in decoding, fluency and comprehension underscore the importance of phonics as a foundational skill in language acquisition.

Theoretical Implications. The results align with the Simple View of Reading, which posits that reading comprehension is the product of decoding and linguistic comprehension (Gough & Tunmer, 1986). Phonics instruction enhances decoding skills, allowing students to focus on understanding the meaning of texts. This dual focus is crucial for developing proficient reading abilities. This article has examined the effectiveness of games and activities in enhancing reading comprehension, particularly in the context of foreign language learning for primary school learners. Integrating games into reading instruction offers engaging and interactive opportunities for students to practice and reinforce their language skills. Supported by cognitive theories and research evidence, game-based learning fosters social interaction, active engagement and intrinsic motivation, ultimately leading to improved reading comprehension outcomes. The findings highlight the importance of incorporating games into language classrooms, creating dynamic, learner-centered environments that promote collaboration and deeper learning. Future research and practice should continue to explore practical applications of these insights to further enhance reading comprehension and language acquisition in educational settings.

CONCLUSION

The findings of this study highlight the effectiveness of phonics instruction as a significant method for teaching reading skills in a foreign language to primary school students. The results emphasize the importance of incorporating phonics into foreign language curricula to improve reading proficiency. By systematically teaching the connections between sounds and letters, phonics provides students with crucial decoding skills

that enhance their reading fluency and comprehension.

The enthusiastic responses from both students and teachers suggest that phonics instruction not only boosts reading capabilities but also creates a more engaging and motivating learning atmosphere. As educators and policymakers seek to enhance foreign language education, it is vital to prioritize phonics training and allocate appropriate resources.

Future research should examine the long-term

effects of phonics on reading development and its relevance across different languages and cultural settings. Additionally, investigations could focus on the effectiveness of various phonics programs and their adaptability to diverse student groups. By continuously refining and implementing phonics-based instruction, we can better equip primary school students for success in reading and language learning in an increasingly interconnected global landscape.

References

1. Baker, L., & Brown, A. L. (2013). Interactive reading strategies: A case study of middle school students learning Spanish. *Journal of Language Teaching and Research*, 4(2), 345-356.
2. Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Prentice Hall.
3. Cameron, L. (2001). *Teaching Languages to Young Learners*. Cambridge University Press.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Plenum.
5. Eccles, J. S. (2004). Schools, academic motivation, and stage-environment fit. In D. J. H. H. (Ed.), *Developmental Psychology: An Advanced Textbook* (pp. 125-153). Psychology Press.
6. Fountas, I. C., & Pinnell, G. S. (2001). *Guided Reading: Good First Teaching for All Children*. Heinemann.
7. Gee, J. P. (2003). *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. Computers in Human Behavior, 19(1), 1-10.
8. Grabe, W., & Stoller, F. L. (2002). *Teaching and Researching Reading*. Pearson Education.
9. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books.
10. Aebbersold, J. A., & Field, M. L. (1997). *From Reader to Reading Teacher: Issues and Strategies for Second Language Classrooms*. Cambridge University Press.
11. Anderson, N. J. (2005). *ESL Strategies for K-12 Teachers*. Pearson Education.

Umida TOHIROVA,
Bukhara State University, teacher

THE SYMBOLISM AND PHILOSOPHICAL DEPTH OF “THE LANGUAGE OF THE BIRDS” BY ALISHER NAVOI

Annotation: Alisher Navoi's *Lison ut-Tayr* (The Language of the Birds) is a profound literary work that weaves together themes of Sufism, mysticism and the journey of the soul towards spiritual enlightenment. Drawing inspiration from Persian Sufi traditions, particularly the famous *Mantiq al-Tayr* by Attar of Nishapur, Navoi reinterprets the bird allegory within a Central Asian context. This paper explores the symbolism of birds, the spiritual path they represent and how Navoi uses his dual mastery of both Turkic and Persian to convey a message of divine knowledge and inner transformation. This research explores the central themes, literary techniques and spiritual implications of *Lison ut-Tayr*, with an emphasis on its Sufi underpinnings. By analyzing the characters, structure and symbolic language, we will delve into the profound layers of meaning in Navoi's work.

Key words: *symbolism, imagery, personification, masnavi, self-purification, spiritual struggle, divine love.*

Аннотация: «Лисон ут-Тайр» («Язык птиц») Алишера Навои – глубокое литературное произведение, в котором переплетаются темы суфизма, мистики и пути души к духовному просветлению. Черпая вдохновение из персидских суфийских традиций, в частности из знаменитого «Мантик ат-Тайр» Аттара из Нишапура, Навои по-новому интерпретирует аллгорию птиц в контексте Центральной Азии. В этой статье исследуется символизм птиц, духовный путь, который они представляют, и то, как Навои использует свое двойное владение тюркским и персидским языками, чтобы передать послание божественного знания и внутренней трансформации. В этом исследовании исследуются центральные темы, литературные приемы и духовные последствия «Лисон ут-Тайр» с упором на ее суфийскую основу. Анализируя персонажей, структуру и символический язык, мы углубимся в глубокие смысловые слои творчества Навои.

Ключевые слова: *символика, образность, олицетворение, маснави, самоочищение, духовная борьба, божественная любовь.*

Annotatsiya: Alisher Navoiyning “*Lison ut-tayr*” (“*Qushlar tili*”) asari soʻfiylik, tasavvuf va qalbning maʼnaviy maʼrifat sari sayohati mavzularini oʻzida jamlagan chuqur mazmunli adabiy asardir. Navoiy fors soʻfiylik anʼanalari-dan, xususan, nishopurlik Attorning mashhur “*Mantiq at-tayr*” asaridan ilhom olib, Markaziy Osiyo kontekstida qush allegoriyasini qayta talqin qiladi. Ushbu maqola qushlarning ramziy maʼnosi, ular ifodalagan ruhiy yoʻl va Navoiy ilohiy bilim va botiniy oʻzgarishlar xabarini etkazish uchun turkiy va fors tillarini ikki tomonlama egallashidan qanday foydalanishini oʻrganadi. Bu tadqiqot *Lison ut-Tayr*ning markaziy mavzulari, adabiy uslublari va ruhiy taʼsirlarini oʻrganadi va uning soʻfiylik asoslariga urgʻu beradi. Qahramonlar, tuzilish, ramziy tilni tahlil qilib, Navoiy ijodidagi teran maʼno qatlamlariga kirib boramiz.

Kalit soʻzlar: *timsol, tasvir, shaxslashtirish, masnaviy, oʻzlikni poklash, maʼnaviy kurash, ilohiy ishq.*

Lison ut-Tayr (The Language of the Birds) is one of the most significant works of Alisher Navoi, a prominent 15th-century poet, philosopher and mystic from Central Asia. Navoi is considered the greatest poet of the Chagatai language, was deeply influenced by Sufi thought and sought to convey spiritual truths through his poetry. In *Lison ut-Tayr*, Navoi uses the allegory of birds embarking on a journey to find the divine Simurgh, a mythical bird representing the ultimate truth. This work is not just a poetic masterpiece, but also a rich spiritual allegory that blends mystical philosophy, literary beauty and profound human insights.

Alisher Navoi (1441-1501) was a prolific poet and statesman, was born during the Timurid Empire in the region that now encompasses Uzbekistan and parts of Central Asia. Although Navoi wrote in the Chagatai language (a Turkic language with Persian influences), his literary output was in the same vein as the classical Persian poets, such as Hafiz, Saadi and Rumi. His

works bridge the Persian literary tradition with Central Asian thought, creating a unique cultural synthesis.

The Sufi mystical tradition, which dominated much of the intellectual landscape during Navoi's time, profoundly influenced his writing. Sufism, with its emphasis on spiritual purity, love and the quest for union with the Divine, forms the backbone of *Lison ut-Tayr*. In Sufism, the search for divine truth and enlightenment is often depicted as a journey of the soul, which is reflected in the allegorical narrative of the birds seeking the Simurgh.

Lison ut-Tayr is written in masnavi form, a Persian verse style consisting of rhyming couplets. This poetic form allows for a fluid and narrative-driven structure, ideal for the allegorical and didactic nature of the work. The narrative follows the journey of a group of birds who set out to find the Simurgh, the mythical Persian bird believed to embody divine truth and wisdom. The birds, representing various human characteristics, must confront their inner flaws and desires before they can

reach the Simurgh.

Alisher Navoi's use of symbolism is central to the text. The birds symbolize different human virtues and vices, each representing specific traits that either hinder or facilitate the quest for spiritual enlightenment. The Simurgh, for example, represents the Divine and the birds' struggle to reach it mirrors the Sufi notion of the soul's struggle to purify itself and achieve union with God.

Additionally, Navoi employs metaphor, imagery and personification to deepen the narrative's spiritual meanings. The journey itself is a metaphor for the Sufi path, often referred to as the "wayfarer's journey", where each step represents a stage in the soul's development.

At its core, *Lison ut-Tayr* is about the quest for spiritual enlightenment and union with the Divine. The Simurgh, representing God or ultimate truth, is the object of the birds' journey. Their pilgrimage is symbolic of the Sufi path to attain fana (the annihilation of the ego) and baqa (spiritual continuation in the Divine). The birds' journey reflects the human soul's attempt to transcend the physical world and attain a higher, divine state.

Each bird in the narrative must confront its own limitations—be they egoism, doubt or attachment to material things—in order to progress toward the Simurgh. This journey reflects the Sufi principle that one must purify oneself from worldly attachments and selfish desires in order to reach true spiritual wisdom.

One of the central themes of *Lison ut-Tayr* is the necessity of self-purification. The birds must shed their individual desires and egos before they can reach the Simurgh. This mirrors the Sufi notion that the soul must purify itself to achieve union with the Divine. Navoi uses various birds to symbolize human traits, such as vanity, pride, greed and wisdom. These birds must overcome their flaws in order to continue on their journey.

For instance, the peacock, which represents vanity and pride, must learn to let go of its self-centeredness to progress. Similarly, the nightingale, which symbolizes passionate love for the divine, must learn to focus its love on the higher truth rather than earthly distractions. The birds' internal battles with their vices represent the spiritual struggle every individual faces on their path to enlightenment.

Another key theme in *Lison ut-Tayr* is the idea of unity. The birds' ultimate realization is that they are all the Simurgh—when they transcend their individual egos, they realize they are part of a greater whole. This concept of unity is central to Sufi philosophy, which teaches that the Divine is not separate from the self but is inherent within it. The path to enlightenment involves recognizing this unity and shedding the illusion of separateness.

Divine love also plays a pivotal role in the birds' journey. The nightingale's passionate love for the rose symbolizes the Sufi concept of love for the Divine. The birds' quest for the Simurgh is driven by this profound

love, which reflects the Sufi belief that love for God is the ultimate force that propels the soul toward spiritual fulfillment.

Alisher Navoi presents himself as a spiritual guide through the figure of the poet. The poet, in Sufi tradition, is seen as someone capable of expressing the ineffable truths of the divine and guiding others along the spiritual path. Through *Lison ut-Tayr*, Navoi uses his poetic mastery to lead readers toward a deeper understanding of spiritual truth. His role as a poet is not just to entertain, but to guide his audience toward spiritual awakening.

"*Lison ut-Tayr*" is heavily influenced by Sufi philosophy, particularly the writings of Rumi and F. Attar of Nishapur, whose works also focus on the quest for divine truth. The allegorical structure of Navoi's work is reminiscent of F. Attar's *Mantiq al-Tayr* (The Conference of the Birds), another mystical text that uses a bird journey to explore spiritual themes. However, Navoi's unique contribution lies in his synthesis of Persian, Turkic and Central Asian cultural traditions.

In Sufism, the journey of the soul is seen as an ascent from the material world to spiritual enlightenment. This is reflected in the structure of *Lison ut-Tayr*, where the birds ascend to a higher state of consciousness, culminating in their union with the Simurgh. The Sufi path is often described as a difficult and transformative journey and Navoi's work beautifully encapsulates this concept.

The Quest for the Simurgh – Spiritual Enlightenment: at the core of *Lison ut-Tayr* is the quest of the birds to meet the Simurgh, a mythical, benevolent bird that symbolizes the divine or the ultimate truth. The birds' journey is a metaphor for the human soul's search for enlightenment, truth and spiritual union with God. The Simurgh in Sufi thought is often associated with a transcendent reality and the birds' struggle to reach it parallels the difficulties of attaining self-realization and divine knowledge. The narrative begins with a gathering of birds, each representing a different human trait or quality. The birds must overcome their doubts, egos and material attachments in order to reach the Simurgh, mirroring the stages of the Sufi path toward enlightenment.

Conclusion

Lison ut-Tayr by Alisher Navoi is more than just a literary masterpiece—it is a profound spiritual allegory that explores the soul's journey toward divine enlightenment. Through the allegory of the birds' quest for the Simurgh, Navoi delves into themes of self-purification, the transcendence of individual ego, the pursuit of divine love and the ultimate realization of unity with the Divine. The work reflects the deep influence of Sufi mysticism, providing a rich tapestry of philosophical, spiritual and literary insights.

As both a poet and a spiritual guide, Navoi's Lison ut-Tayr remains a cornerstone of Central Asian literature and continues to resonate with readers today. Its message of spiritual transcendence, love and unity

speaks to the universal human quest for meaning and enlightenment. In its exploration of the human soul's longing for the Divine, Lison ut-Tayr offers timeless wisdom that transcends cultural and temporal boundaries.

References:

1. Akramovna, Tohirova Umida. "ALISHER NAVOIYNING "LISON UT-TAYR" ASARI MAZMUNI." SO'NGI ILMIY TADQIQOTLAR NAZARIYASI 6.12 (2023): 246-252.
2. Akramovna, Tohirova Umida. "TRANSLATION EQUIVALENCE: THE KEY TO ACCURATE CROSS-CULTURAL COMMUNICATION." Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research 11.12 (2024): 172-175.
3. Akramovna, Tohirova Umida. "TRANSLATION EQUIVALENCE: THE KEY TO ACCURATE CROSS-CULTURAL COMMUNICATION." Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research 11.12 (2024): 172-175.
4. Akramovna, T. U. "The benefits of content-based learning in teaching English as a second language." Ta'lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi 11.1 (2023): 141-145.
5. Navoi, A. (1981). Lison ut-Tayr. Translated by R. G. Khusainov.
6. Schimmel, A. (1975). Mystical Dimensions of Islam. University of North Carolina Press.
7. Keshavarz, M. (2006). Alisher Nava'i: The Art of Poetry. Harvard University Press.
8. Jamil, Muhammad D. The Language of the Birds: A Critical Study of Alisher Navoi's Lison ut-Tayr. XYZ Press, 2018.
9. Nizam, H. J. M. Alisher Navoi: A Study of His Life and Works. ABC Publishers, 1995.
10. Karami, Kamran M. Alisher Navoi's Lison ut-Tayr: A Persian Vision of Sufism. University of Tehran Press, 2003.
11. Rajabov, A. M. "The Symbolism of the Birds in Lison ut-Tayr." Journal of Persian Literary Studies, vol. 42, no. 3, 2010, pp. 113-130.
12. Aydin, Z. A. Navoi and His Lison ut-Tayr: A Cultural and Literary Impact. Eurasian Academy Press, 2012

Bakhodir FAYZIYEV,
a teacher of Bukhara state university,
English literary studies and translation department
b.b.fayziyev@buxdu.uz

NAVIGATING CULTURAL AND LINGUISTIC CHALLENGES IN HARRY POTTER'S UZBEK AND RUSSIAN VERSIONS

Annotation: the introduction of the translation of literature presents a myriad of challenges, especially when it implies texts rich in culture and linguistically as J.K. The Harry Potter series of Rowling. This work body is marked by its intricate fabric of British cultural references, idiomatic expressions and names of characters that resonate deeply within the context of English. Translators who face the task of converting this series into Uzbek and Russian find a variety of obstacles derived from fundamental differences in the cultural context, social norms and linguistic structures. These challenges require a sensitive commitment to the material, since translators should not only transmit the meanings of the surface of the text, but also to capture the subtleties linked to the identity and cultural expression (Uktamovich and Jalilovna, 2022).

Key words: translation, cultural adaptation, linguistic, idiomatic, phonetic adaptation, Harry Potter.

Аннотация: перевод серии Гарри Поттер Дж. К. Роулинг на узбекский и русский языки представляет собой культурные и лингвистические трудности. Этот текст богат британскими культурными отсылками, идиоматическими выражениями и именами персонажей, которые могут не иметь прямых аналогов в целевых языках. Переводчики должны не только передать буквальный смысл текста, но и сохранить его культурные нюансы. Например, имя «Альбус» в узбекском языке может не нести той же семантической нагрузки, что в английском, поэтому переводчики могут адаптировать его с учетом местных культурных реалий. В русском переводе сохраняется фонетическая идентичность, но при этом может теряться скрытый смысл оригинала.

Ключевые слова: перевод, культурная адаптация, лингвистическая, идиоматическая, фонетическая адаптация, Гарри Поттер.

Annotatsiya: J.K. Rowlingning Garri Potter seriyasini o'zbek va rus tillariga tarjima qilish madaniy va lingvistik qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Ushbu asar Britaniya madaniyatiga oid ko'plab kontekstual ma'lumotlarni, iboralarni va o'ziga xos nomlarni o'z ichiga oladi. Tarjimonlar ushbu o'ziga xos jihatlarni nafaqat to'g'ri tarjima qilishlari, balki ularning madaniy nozik jihatlarni ham saqlab qolishlari lozim. Masalan, o'zbek tilida "Albus" nomining semantik mazmuni ingliz tilidagidek kuchli bo'lmasligi mumkin, shuning uchun tarjimonlar uni mahalliy madaniyatga mos tarzda moslashtirishlari kerak. Rus tarjimasida esa ko'proq fonetik moslashuv qo'llanilgan bo'lib, lekin bu ham o'zining ma'lum darajadagi yo'qotishlariga olib kelishi mumkin.

Kalit so'zlar: *tarjima, madaniy moslashuv, lingvistik, idiomatik, fonetik moslashuv, Garri Potter.*

When examining the issues that prevail throughout the Harry Potter series, it is clear that many are rooted in Western cultural paradigms, such as the importance of friendship, the conflict between good and evil, and the importance of personal choice. These issues, although universal in some aspects, may have variable connotations within the Uzbek and Russian cultural landscapes. For example, the concepts of loyalty and courage can resonate differently in a post soviet context, where collectivism narratives often prevail over those of individualism (Kamoljonovich, 2022). Therefore, effective translation requires that the translator not only interpret the textual meaning, but also adapt issues to align with familiar sociocultural narratives for readers in these target languages.

The names of the characters even more illustrate the complexities of the translation, since they are often loaded with cultural meaning and importance. Names such as Harry or Hermione have phonetic and cultural implications that may not find direct equivalents in Uzbek or Russian. The decision to keep the original names or create localized versions can greatly influence how readers perceive the characters. In the case of Russian translation, for example, the name Hermione was transliterated to гермиона (Germiona), maintaining its phonetic qualities while allowing an easier integration into the Russian linguistic system (Smirnova, 2021). On the contrary, certain names may require an adaptation process that considers culturally specific connotations, which can remodel the expectations and interpretations of the readers of the characters.

The idiomatic expressions have another layer of complexity in translation. The Harry Potter series is rich in colloquial language and idioms that capture nuances of the British vernacular, which may not effectively translate into Uzbeks or Russians. For example, the term Muggle, which refers to a non-magical person, encapsulates a specific cultural context that lacks a direct equivalent in any of the target languages. The Russian translation opts for *mar* (MAGL), a phonetic adaptation that retains the essence of the original term while becoming digestible within the Russian linguistic frames. However, this adaptation can sometimes sacrifice deeper meanings that are linked to the sociocultural fabric of the original text (Gorban, 2023).

When analyzing how these issues, names of characters and idiomatic expressions navigate in the translations of Harry Potter to Uzbek and Russian, the study aims to highlight the intricate interaction between language, culture and literature. Each language not only serves as a means for

communication, but is also imbued with cultural references and historical contexts that resonate with their speakers, which further underlines the need for reflective and sensitive translation strategies. As such, the translation process becomes not simply a linguistic effort but also an exercise in cultural negotiation, which requires an understanding of cultures of origin and objective to close the gaps in linguistic and conceptual understanding. One of the main challenges in translation is the adaptation of the names of the characters, which often bring significant meaning and context in the culture of the source. The names in literature are infused with connotations that may reflect character features, cultural signifiers or historical allusions that may not have direct equivalent in the target language. In the case of J.K. Rowling's Harry Potter series, the names of the characters like Albus Dumbledore are not simple identifiers but encapsulating wider themes and concepts of integral to understanding the narrative. The name Albus, derived from the Latin word for white, implies purity, wisdom and lighting. The surname Dumbledore, which is an archaic English term for a bumblebee, carefully suggests an affinity for music and nature, as well as an extravagant impression of the character (Marciniak, 2018).

On the contrary, Dumbledore's Russian translation offers another perspective in localization strategies. The popular approach tends to tilt towards the maintenance of the phonetic integrity of the original while putting it with cultural meaning. In Russian, Albus Dumbledore is translated as Дамбльдор (Albus Dumbledor). The phonetic adaptation maintains the extravagant essence intact; However, dense connotations within the English names are predisposed to cultural reuse. In Russia, wisdom is often symbolized by more traditional archetypes and the translator choices could reflect broader Russian literary themes that give priority to gravitas. These adaptations raise questions about the implications that these choices have on the perceptions of the characters of the readers, potentially influencing their journey from the English text to the Russian interpretation.

In addition, the names of the characters in the Harry Potter series are often loaded with thematic references, supported by a rich tapestry of idiomatic expressions and historical allusions. For example, the character of Severus Snape alludes to serious, suggesting his hard behavior and his complicated personality. In translating Severus into the equivalent of the Uzbek, the subtleties incorporated into the English root can be lost unless the cultural meaning of gravity is well understood and invoked through members

family members to Uzbek readers. This challenge emphasizes that delicate balances of balance must maintain; They must preserve the expected characterization of the author, also ensuring that translations resonate with local customs and linguistic nuances.

In the end, the effort to translate the names of the characters into Harry Potter in Uzbek and Russo exemplifies the intricate dance of linguistic and cultural representation. Each adaptation reflects the local sensitivity, social norms and the cultural tradition that in the end model the affinity of the readers towards these characters and how they are perceived in the context of their respective literatures. The ability to navigate these challenges in a skilled way is crucial in creating a translation that makes much more than transmitting words; It must encapsulate the essence of the characters and their thematic meaning, thus facilitating the connection of a readers to the material of origin text. The cultural and linguistic challenges inherent in the translation of the Harry Potter series in Uzbek and Russian are amplified when we consider the broader themes of friendship, bravery and conflict between good and evil. These universal themes, although omnipresent in their meaning, are articulated through distinct cultural lenses which influence the choices of the translator. In Uzbeks and Russian contexts, translators must sail in the delicate balance between fidelity to J.K. The original Rowling text and the need for a cultural resonance in their respective literary landscapes.

In the case of Uzbek, the notion of friendship is both socio-cultural and linguistic. The Uzbek language emphasizes the concepts of camaraderie and kinship, often using specific terms and idiomatic expressions which reflect the community values inherent in central Asian societies. For example, the terms associated with friendship, such as Do'stlik (friendship)

can give an idea of the close relationships present in the story, but may require a contextual adjustment to fully capture the shades of the company presented in the original text. Translators can choose not only to preserve the concept of friendship as described in source material, but also to enrich it with local cultural references which underline its importance in the Uzbek society, thus improving its relate-channel and its impact on the target public (Aliboyeva, 2022).

Translators are also faced with the additional complexity of the integration of unique idioms into the two cultures. The Harry Potter series is dotted with idioms and playful language reflecting its British origins. For example, expressions like under time, which transmits a feeling of being bad, would require special attention in both languages. In Uzbek, direct translation could miss the idiomatic connotation, thus requiring a local equivalent which transmits a similar feeling. In Russian, while idioms can have direct counterparts, the challenge is to guarantee that the emotional weight and the humor of the original phrasing remain intact.

Above all, while translators engage in the complex task of transforming Harry Potter, they inadvertently promote a broader cultural dialogue on the values, morality and nature of good and evil. Each linguistic adaptation does not only speak to the experience of an audience, but also questions and enriches lexical innovations within Uzbek and Russian. By incorporating the language and culturally relevant expressions, the translators improve accessibility and the reliability of the story, finally creating a unique fusion of the original Rowling themes and the rich cultural heritage of target languages. This dynamic interaction between the source and target languages not only includes a translation of the text but also an exchange of cultural values, illuminating the complexities of intercultural adaptation in the literature.

References:

1. Kamoljnovich, S. J. (2022). JK Roulingning Fantastik asarlaridagi antroponimlarning lingvo-perspektiv muammolari. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(1), 334-343.
2. Ulfatovna, A. R. (2021). Stylistic peculiarities of expressing inner emotions of personages in Uzbek and English novels. Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal, 09-19.
3. Abduramanova, D. V. (2024). DYNAMICS AND INFLUENCE OF FICTIONAL LITERARY WORLDS ON THE DEVELOPMENT OF LEXICAL INNOVATIONS. Academic research in educational sciences, 5(CSPU Conference 1), 254-260.
4. Haber, E. (2017). Oz Behind the Iron Curtain: Aleksandr Volkov and His Magic Land Series. Univ. Press of Mississippi.
5. Matkomilovich, M. M. (2025). READING BETWEEN THE LINES: USING LITERATURE TO BOOST ENGLISH LITERACY. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(7), 160-167.
6. ALIBOYEVA, N. A. Q. (2022). Approaches to the analysis of literary text translation in modern translation studies. THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука, 7, 140-144.
7. Uktamovich, R. A., & Jalilovna, J. L. (2022). THE DEPICTION OF THE TEENAGERS SOCIAL LIFE IN "HARRY POTTER". INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 8.036, 11(04), 108-114.
8. Shokirovna, J. S. (2021). Translating words from one language to another language with equivalents. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(8), 106-110.
9. Fayziev, B. B. (2022). FEATURES OF THE TRANSLATION OF CHILDREN'S FANTASY. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(5), 318-324. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/1820>
10. Fayziyev, B. (2022). ИГРА СЛОВ В ДЕТСКОЙ ФАНТАЗИИ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.Uz), 18(18). извлечено от http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/7405

Mehriniso KHUSENOVA,
a teacher of Bukhara state university,
English literary studies and translation department

LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF UZBEK ASTRONOMICAL TERMINOLOGY

Annotation: this paper explores the lexico-semantic features of astronomical terminology in the Uzbek language, focusing on the specific characteristics that ensure precision and clarity in scientific communication. Key features such as monosemy, specificity, denotativity, precision, metaphorical use and the relationship between form and meaning are discussed. Through the analysis of astronomical terms, the paper demonstrates how terms can evolve from concrete to symbolic meanings, contributing to the development of both scientific and everyday language. The conclusion highlights the role of astronomical terminology in shaping language and supporting the clear communication of complex concepts.

Key words: *astronomical terminology, lexico-semantic features, monosemy, polysemy, metaphorical shifts, specificity, Uzbek language, scientific communication, precision, denotativity.*

Аннотация: данная статья исследует лексико-семантические особенности астрономической терминологии в узбекском языке, с акцентом на специфические характеристики, обеспечивающие точность и ясность научной коммуникации. Обсуждаются ключевые особенности, такие как моносемия, спецификация, денотативность, точность, метафорическое использование и связь между формой и значением. Через анализ астрономических терминов статья показывает, как термины могут эволюционировать от конкретных значений к символическим, способствуя развитию как научного, так и повседневного языка. В заключении подчеркивается роль астрономической терминологии в формировании языка и поддержке четкой коммуникации сложных концепций.

Ключевые слова: *астрономическая терминология, лексико-семантические особенности, моносемия, полисемия, метафорические сдвиги, спецификация, узбекский язык, научная коммуникация, точность, денотативность.*

Annotatsiya: ushbu maqola o'zbek tilidagi astronomik terminologiyaning leksiko-semantik xususiyatlarini o'rganadi, ilmiy muloqotda aniqlik va ravshanlikni ta'minlaydigan xususiyatlarga diqqat qaratadi. Bunday asosiy xususiyatlar orasida monosemiya, maxsuslik, denotativlik, aniqlik, metaforik foydalanish va shakl hamda ma'no o'rtasidagi aloqalar muhokama qilinadi. Astronomik atamalarni tahlil qilish orqali maqola atamalar qanday qilib aniq ma'nolardan simvolik ma'nolarga o'tishini, bu jarayon ilmiy va kundalik tilning rivojlanishiga qanday hissa qo'shishini ko'rsatadi. Xulosa qismida astronomik terminologiyaning tilni shakllantirishdagi va murakkab tushunchalarni aniq ifodalashdagi roli ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *astronomik terminologiya, leksiko-semantik xususiyatlar, monosemiya, polisemiyalar, metaforik o'zgarishlar, ilmiy muloqot, denotativlik.*

In the field of terminology, including astronomical terms, lexico-semantic features play a significant role as they help in defining the precise meanings of terms and understanding their unique characteristics. Based on the definitions and classifications of terms, the primary lexico-semantic features of terms include:

1. Monosemy (Uniqueness of meaning);
2. Specificity (Specialization);
3. Denotativity (Signification);
4. Precision of characteristics;
5. Metaphoricity;
6. The relationship between the form and meaning of terms.

Understanding the lexico-semantic features of astronomical terms ensures clarity, comprehensibility and effectiveness in communication. Additionally, these features provide insight into the development of astronomical terminology and the formation of new

concepts. Below, we will explain each lexico-semantic feature in more detail, supporting our arguments with examples.

Monosemy (Uniqueness of Meaning) in Astronomical Terms

Astronomical terms generally have a clear and singular meaning. Polysemy can lead to ambiguity and confusion, so for astronomical concepts, a single, well-defined meaning is usually adopted. However, in certain cases, a term may start with a specific meaning and later expand to encompass multiple meanings. In such cases, the primary scientific meaning gives rise to additional interpretations. As mentioned earlier, terms in all fields, particularly in Uzbek, usually express a single meaning. Indeed, a term is a linguistic unit that expresses a specialized, concise concept. However, during our research, we observed instances where terms developed

multiple meanings, resulting in polysemy. Below, we will examine some examples. For instance, the word “Oy” (Moon) can be analyzed to reveal multiple related meanings. According to the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language, the following meanings of “Oy” are provided:

1. The moon, a celestial body that reflects light from the Sun and is Earth’s natural satellite. A 14-day period of the moon’s cycle. Full moon. The moon rises. The moon sets. Lunar spots. The moon’s orbit around Earth.

2. A unit of time, representing one twelfth of the astronomical year, corresponding to the period it takes for the Moon to complete one orbit around the Sun, generally 28, 29, 30, or 31 days.

3. A crescent or circular ornament.

4. A diminutive or affectionate suffix used in names, particularly for women, implying respect or endearment.

From the Explanatory Dictionary, we observe that the word “Oy” carries multiple meanings, and the first two are directly related to astronomy. These meanings reflect the moon as Earth’s natural satellite (meaning 1) and the lunar cycle (meaning 2). These two meanings are clearly connected: the second meaning is an extension of the first, describing the Moon’s complete revolution around the Earth. Additionally, the word “Oy” also carries metaphorical and extended meanings, such as “a crescent-shaped ornament” or a diminutive suffix in women’s names (e.g., Oyposhsha, Oyqiz). Here, the use of the word “Oy” shifts from a literal astronomical object to a symbolic or affectionate term. This demonstrates how meanings can evolve from concrete to abstract or metaphorical, a characteristic of polysemy.

Another example of polysemy can be seen with the word “Yer” (Earth). The Explanatory Dictionary of the Uzbek Language defines “Yer” as:

1. The third planet from the Sun, Earth’s sphere.

2. The solid landmass of the Earth, in contrast to its water-covered surface.

These meanings are relevant in astronomy. In these contexts, “Yer” refers to our planet in both a physical and astronomical sense.

Metaphoricity in Astronomical Terms

Metaphors are a key feature of astronomical terminology. For example, the word “Osmon” (Sky) in the Explanatory Dictionary has several meanings, including:

1. The blue expanse above the Earth, or the heavens.

2. The region surrounding Earth that contains astronomical objects.

In addition to these core astronomical meanings, the term “Osmon” has expanded into various figurative or symbolic meanings in the language. In this way, metaphorical shifts in meaning occur, where the core meaning (relating to the physical sky or celestial space) is applied to other, often non-astronomical contexts.

Conclusion

In conclusion, the study of lexico-semantic features of Uzbek astronomical terms reveals their crucial role in maintaining clarity and precision in scientific communication. Most astronomical terms in the Uzbek language exhibit monosemy, ensuring a single, clear meaning to avoid ambiguity. However, the occurrence of polysemy and metaphorical shifts in some terms illustrates the dynamic nature of language and its capacity to adapt to both scientific and everyday contexts. These terms serve as specialized linguistic tools that help to articulate complex astronomical phenomena while contributing to the evolution of language. The overall structure of astronomical terminology in Uzbek reflects the need for precision and clarity, reinforcing the effectiveness of communication within the scientific community and beyond.

References:

1. Xodjayeva D.I Lexicographic codification of terms connected with nouns in explanatory dictionaries. Международный академический вестник//Научный журнал № 1(33)2019. – 82-84 б.
2. Xodjaeva D. I. On Translation of Terms //” ONLINE-CONFERENCES” PLATFORM. – 2021. – С. 151-153.
3. Feruza K. A BRIEF OVERVIEW OF PRAGMATICS: LANGUAGE IN CONTEXT //American Journal of Philological Sciences. – 2024. – T. 4. – №. 03. – С. 24-31.
4. Nazarova, Gulbaahor. “LEXICAL TRANSFORMATIONS, THEIR TYPES AND ROLE IN THE PROCESS OF TRANSLATION.” ЦЕНТР НАУЧНЫХПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz) 47.47 (2024).
5. Khusenova, M. U., & Khusenova, M. U. (2021, march). Lexicographic analysis of orthographic terms. In E-Conference Globe (pp. 113-117).
6. Xusenova, M. (2023). Termin lisoniy tadqiqotlar obyekti sifatida. Current approaches and new research in modern sciences, 2(10), 97-102.(American Journal of Education and Evaluation Studies) American Journal of Education and Evaluation Studies 143
7. Khusenova, M. (2020, December). Actual problems of terminological lexicography. In Конференции.
8. Uktamovna, Khusenova Mehriniso. “THE IMPORTANCE OF DICTIONARIES AND ITS TYPES.” Academy 1 (64) (2021): 61-63.
9. Uktamovna, Khusenova Mehriniso. “UZBEK TERMINOLOGY.” Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521) 2.5 (2024): 493-496.
10. Uktamovna, K. M. (2022). Grammatical Category of Tense and its Types in the Uzbek Language. International journal of inclusive and sustainable education, 1(4), 165-169A. gital economy and its benefits. TRANS Asian

Alijon KHUSHVAKTOV,

Assistant of the Finnish Pedagogical Institute of Uzbekistan
Samarkand city Spitamenshokh street 166
(xushvaqtovalijon@gmail.com)

Nigina SOBIROVA,

Tashkent University of Applied Sciences,
Gavhar Str. 1, Tashkent 100149, Uzbekistan
Senior teacher of "Foreign languages 1" department
niginasobirova2024@gmail.com

Dilbegim UMARKHANOVA,

Tashkent University of Applied Sciences
Gavhar Str.1, Tashkent 100149
Faculty of "Pedagogy"
student of group BT23-03

COGNITIVE-STYLISTIC ANALYSIS OF APPOSITIVE CONSTRUCTIONS (DETACHMENT) IN LITERARY TEXTS

Annotation: this article discusses the study of detachment devices in the literary texts, their application in practice and typological characteristics. The detachment device phenomenon is studied in the stylistic section of linguistics and is a small syntactic language unit. In Uzbek literary works, detachment devices can be found in monological and dialogical speeches of the heroes of the work. Detachment devices are elements of a social phenomenon that are also used in human oral speech. The purpose of the article is to study the cognitive-stylistic analysis of appositive constructions (detachment) in literary texts. The article demonstrates the relevance of detachment devices as a linguistic phenomenon among a number of issues being studied in linguistics

Key words: *detachment device, analysis, cognitive, stylistic, linguistic phenomenon, expressiveness, literary text, stylistics.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы присоединении конструкция в художественных произведениях, их практического применения и типологической характеристики. Присоединении конструкция изучается в стилистическом разделе языкознания и представляет собой небольшую синтаксическую единицу языка. В узбекских художественных произведениях присоединении конструкция встречается в монологической и диалогической речи персонажей произведения. присоединении конструкция — элемент социального явления, который используется также в устной речи человека. Целью статьи является изучение анализа когнитив-стилистических аспектов данного языкового явления в художественных произведениях и их анализ на примерах. В статье показана актуальность присоединении конструкция как языкового явления среди ряда проблем, изучаемых в языкознании.

Ключевые слова: *присоединении конструкция, анализ, когнитив, стилистических признак, языковое явление, выразительность, художественное произведение, стилистика.*

Annotatsiya: ushbu maqolada badiiy mantlarda ilova qurilmalarning tahlili, ularning amaliyotga tatbiq etilishi hamda kognitiv-stilistik xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Ilova qurilma hodisasi tilshunoslikning stilistik bo'limida o'rganilib, kichik sintaktik til birligidir. O'zbek badiiy asarlarida ilova qurilmani asar qahramonlarining monologik hamda dialogik nutqlarida uchratish mumkin. Ilova qurilma inson og'zaki nutqida ham foydalanadigan ijtimoiy hodisaning elementlaridan. Ilova qurilma hodisasining kognitiv hamda stilistik jihatlari tipologiyasini o'rganish hamda misollar orqali ularni tahlil qilish maqolada maqsadi. Maqola tilshunoslikdagi qator o'rganilayotgan masalalar qatorida ilova qurilmaning lisoniy hodisa sifatida dolzarbligini namoyon qiladi.

Kalit so'zlar: *ilova qurilma, tahlil, kognitiv, stilistik xususiyat, lisoniy hodisa, ekspressivlik, badiiy asar, stilistika.*

Introduction

Education is very important system in every person's life and future. If a person wants to know something, he'll address to education. An educated person knows more than other. Nowadays the students of our country have adequate opportunities in their education. We know

well, the system of learning is not easy and there is no royal way to learning. That's why, humanity always try searching something. The role of foreign languages is also increasing today. Due to the knowledge of foreign languages one can read books, magazines in the original, communicate with tourists, translate some different

foreign articles. Furthermore, joint ventures which have recently appeared in our country need specialists with profound knowledge of foreign languages like English. It needs knowing foreign languages for everybody who wants to make a career for good specialist. Research, novelty and innovations should improve living, working conditions for people. The present-day English is the "world language". There are many reasons to study foreign languages. First of all it's an effective medium of international communication. Learning foreign languages opens up door of opportunities that didn't even continue some years ago. Knowing foreign languages can help us to find a job in such fields as science and technology, foreign trade and banking, international transportation communication, teaching librarian science and others. A more general aim is to make our intellectual and cultures, certainly speaking and writing in a foreign language is a difficult skill and it has to be learned. Everything depends on our own efforts.

Text can be used for both written and spoken language. It usually refers to a stretch, an extract or complete piece of writing or speech. Texts generally adhere to broad conventions and rules which determine the language and structure used in particular text types. Text is a much wider term. It can also be used to refer to language in action, such as legal text, which has characteristic patterns of language.

Main part

A literary text is a form of written material, such as a book or poem that has the purpose of telling a story or entertaining, as in a fictional work. Its primary function as a text is usually aesthetic and creative. The characteristics of a text which make clear what sort of text it is intended to be. Linguists have long used the word text very informally to denote any stretch of language they happened to be interested in. A literary text is a piece of written material, such as a book or poem that has the purpose of telling a story or entertaining, as in a fictional novel. Its primary function as a text is usually aesthetic, but it may also contain reports or formal letters. It can be formal and informal text which written form of speech. But every text doesn't mean a literary. Just only such text which is connected with literature. That's why we should know to analyze every text.

Cognitive linguistics is a new branch of linguistics and one of the most innovative and stimulating approaches to the study of language and thought that has emerged within the modern field of interdisciplinary study known as cognitive science. It was emerged in the 1970's as a reaction against the dominant generative paradigm. There is consequential peer discussion and debate within the field of linguistics regarding cognitive linguistics. Critics of cognitive linguistics have argued that most of the evidence from the cognitive view comes from the research in pragmatics and semantics on research into

metaphor and preposition choice. They suggest that cognitive linguists should provide cognitive re-analyses of topics in syntax and phonology that are understood in terms of autonomous knowledge.

Cognitive information consists of knowledge, convictions, opinions, views, positions. Contextual information presents speech acts, situations, communication. So, the character of information and its organization in the text play a significant role in text production and perception. There are several cognitive principles of distinguishing information in the text: the principles of iconicity, of distinguishing old and new information, relevance and foregrounding. The principle of iconicity requires some kind of conformity between the world perception and its language representation in the text. Iconicity and a cognitive principle require the description of events in the text in the same order as that in reality. It concerns not only chronological, but also spatial, causative, socially-conditioned regularities of the text elements reflecting the development of events in reality. Iconicity concerns the category of time in fiction. Time in the fiction can be real-unreal, realistic-fantastic, ordinary-mystic, dynamic static, simultaneous-successive, short-long, fast-slow, ancient-modern. We can analyze the "LIFE"

Life is the state that follows birth and precedes death; the state of being alive and living.

The analysis of dictionaries showed that the main meanings expressed by the concept are:

- the period during which one (a person, an animal, a plant, a star) is alive.
- the span of time during which an object is recognizable.
- (biology) a status given to any entity including animals, plants fungi, bacteria.
- (philosophy) The essence of the manifestation and the foundation of the being.
- (phenomenology) the subjective and inner manifestation of the individual.
- The world in general; existence
- The most worthwhile component or participant.
- A biography.
- Something which is inherently part of a person's existence, such as job, family, a loved one, etc.
- A life sentence; a term of imprisonment of a convict until his or her death.
- A worthwhile existence.
- (informal) social life.
- (video games) one of the player's chances to play, lost when a mistake is made
- It should be noted that additional conceptual features of the concept LIFE are expressed by a great number of synonyms and antonyms.

Synonyms:

Existence, experience, time.

Antonyms: death, coma, void.

Idioms: life and limb; A life of its own; Life of Riley

Life or death.

Word combination: life cycle; Life expectancy; Life insurance; Life sentence; Life style; Lifeblood and etc.

Cognitive linguistic means to the branch of linguistic that elucidates language in terms of the concepts, sometimes general, sometimes specific to a particular language, which underlie its forms. It is thus closely associated with semantics but is distinct from psycholinguistics, which draws upon empirical findings from cognitive psychology in order to explain the mental processes that underlie the achievement, storage, production and understanding of speaking and writing.

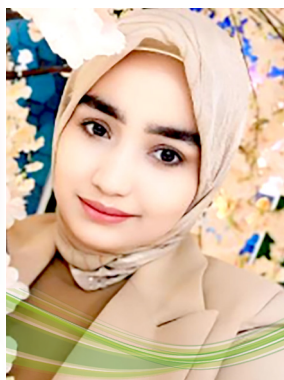
Conclusion

Cognitive stylistic analysis is a special significance for fiction since imagery and considered a property of a text type. Incorporating cognitive stylistic analysis in

the teaching of the text requires a lot of time and effort. Teachers must first understand and analyze the text, including how the language was used by the writer, in order to assist the students in pointing at the most important points of the text and asking appropriate questions that will lead to understanding. By using our linguistic knowledge and the schema we have of the world, we can make sense and give meaning to what we read. Our experiences and ideas of the world, together with the writer's linguistic creativity in choosing the right words and structures can literally bring us into different worlds. By using our linguistic knowledge and the schema we have of the world, we can make sense and give meaning to what we read. Our experiences and ideas of the world, together with the writer's linguistic creativity in choosing the right words and structures can literally bring us into different worlds.

References:

1. Ashurova D.U., Text linguistics. Tashkent – 2012pp.23,30,32,56,69,112,127
2. Galperin I. R. Stylistics. M.; "Higher school", 1977.
3. Сафаров Ш. С. Когнитив тилшунослик. – Самарқанд: 2006. – 92 б.
4. Нормуродова Н.З. Ташкент, монография 2012
5. Sobirova N.A. INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI ILOVA QURILMALAR // EJAR. 2024. №7S. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ingliz-va-o-zbek-tillaridagi-ilova-qurilmalar> (дата обращения: 12.02.2025)

Feruzaxon RAXIMOVA,
¹ PhD student., Renaissance
 University of Tashkent, Uzbekistan,
 rferuzaxon@webster.edu

COGNITIVE LINGUISTICS AND ITS ROLE IN LANGUAGE LEARNING

Annotation: cognitive linguistics focuses on the connection between language, cognition and human experience, and it offers a thorough framework for comprehending language learning. The importance of cognitive linguistics in second language acquisition specifically in sports education is examined in this essay. Through an analysis of mental schemas, conceptual metaphors and cognitive techniques, we investigate how cognitive methods enhance understanding and comfortable language learning. Based on the results, it appears that incorporating cognitive approaches into language instruction improves students' capacity to learn and use language structures.

Key words: *cognitive linguistics, language acquisition, conceptual metaphors, mental schemas, cognitive strategies.*

Аннотация: в области когнитивной лингвистики основное внимание уделяется связям между языком, мышлением и человеческим опытом. В этой статье рассматривается когнитивная лингвистика как компонент второго языкового образования, особенно в контексте спортивного образования. Мы исследуем, как когнитивные подходы помогают изучать язык и понимать его, изучая концептуальные метафоры, ментальные схемы и когнитивные стратегии. Исследование показало, что использование когнитивных методов в языковом образовании повышает способность учащихся понимать и использовать языковые структуры.

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, освоение языка, концептуальные метафоры, ментальные схемы, когнитивные стратегии.*

Annotatsiya: kognitiv lingvistika tilni o'zlashtirish jarayonini tushunishga har tomonlama javob beradi va til, fikrlash va inson tajribasi o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarga e'tibor beradi. Bu holatda kognitiv lingvistikaning roli va ikkinchi tilni o'rganish, ayniqsa sport ta'limida rivojlanadi. Men konseptual metaforalarni, aqliy sxemalarni va kognitiv strategiyalarni o'rganaman, qanday kognitiv yondashuvlar til o'rganishni qo'llab-quvvatlashi va tushunishni oshirishi mumkinligini o'rganaman. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, til o'rgatishda kognitiv usullarning integratsiyalashuvi o'quvchilarning til tuzilmalarini o'rganish va ulardan foydalanish qobiliyatini oshiradi.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, til o'zlashtirish, konseptual metaforalar, mental sxemalar, kognitiv strategiyalar.

Introduction

The broad field of cognitive linguistics places a strong emphasis on the mental processes that underlie linguistic proficiency. According to cognitive linguistics, language is influenced by observation, experience and conceptualization, in contrast to classic formalist viewpoints that view language as a collection of abstract rules (Ozotboyeva, 2023). This essay explores the application of cognitive linguistic concepts to language acquisition, emphasizing the consequences for athletes who must learn a second language in order to compete internationally.

Materials and Methods

Cognitive Methods for Learning a Second Language: by elucidating how learners create and process linguistic meaning, cognitive linguistics aids in second language acquisition (SLA). The importance of mental models in learning new languages is highlighted by two fundamental ideas in cognitive linguistics: conceptualization theory (Lakoff & Johnson, 1980) and picture schemas (Langacker, 1987).

Conceptual Metaphors in the Study of Language: metaphorical cognition serves as the foundation for many verbal formulations. Phrases like "building an argument" or "grasping a concept", for example, demonstrate how abstract concepts are comprehended through tangible experiences (Sayidirahimova, 2022). Sports professionals frequently employ metaphorical language (e.g., "hitting a wall" in endurance sports or "breaking the defense" in soccer), which makes cognitive metaphor analysis especially pertinent in specialized language training.

Visual Structures and Integrated Cognition: visual structures are recurrent cognitive processes that are based on how the body interacts with its surroundings. Research indicates that students recall grammar and vocabulary more effectively when language education is in line with embodied experiences. Physically carrying out an activity while learning the verb that goes with it, for instance, can improve understanding and memory (Baxriddinova, 2024).

Sports Education: Cognitive Methods for Language Acquisition Sports-related language instruction that incorporates cognitive linguistic concepts improves communication effectiveness and retention. Effective cognitive techniques include the following:

Learning in Multiple Modes Understanding is enhanced when visual, aural and tactile modalities are

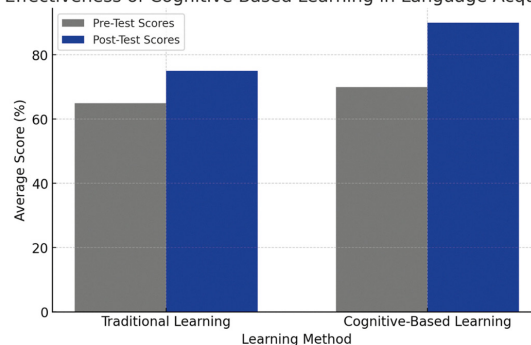
combined. One way to assist learners connect terminology to real-time activities is to view game video with live commentary (Hamdamova, 2023).

Model Activation: contextual learning helps retain information by activating past knowledge. **Cognitive Load Management:** language processing efficiency is increased by reducing cognitive overload by providing information in understandable pieces (Shayxislamov, 2022).

Narrative-Based Learning: by putting language structures in authentic communicative situations, storytelling and scenario-based activities aid in language learners' internalization (Abdullaeva, 2022).

Results

Effectiveness of Cognitive-Based Learning in Language Acquisition

This bar graph contrasts the efficiency of cognitive-based learning vs conventional learning in learning a new language. The results of the pre-test and post-test show how cognitive-based learning considerably raises student performance.

Case Study Analyses: Language Acquisition Through Cognitive Methods Empirical studies demonstrate the value of cognitive strategies in language learning. According to a study by Robinson (2019), athletes who used embodied learning strategies like mimicking athletic motions while learning associated terminology had higher retention rates than those who just relied on rote memory. Furthermore, research by Evans & Green (2006), which highlights the importance of contextually rich learning environments, supports the idea that students construct meaning via their own experiences.

Discussion

By focusing on meaning creation, cognitive metaphors

and embodied cognition, cognitive linguistics provides insightful information about language development. Cognitive linguistic techniques offer useful methods for enhancing application and retention in sports education, as students frequently need to learn specialist language. Future studies should examine how technology, including augmented and virtual reality applications, might improve cognitive-based language learning even further.

Conclusion

The importance of cognitive linguistics in second language acquisition especially in the setting of sports

education has been brought to light by this study. Language teachers may design more successful and interesting learning experiences for students using cognitive techniques like intellectual metaphors, embodiment of cognition and multimodal learning.

Learners' linguistic skills can be improved by incorporating cognitive linguistic concepts into educational settings, especially in fields like sports that call for specialized language usage. The results imply that better language learning results and more successful teaching strategies might result from a stronger comprehension of cognitive linguistics.

References

1. Abdullaeva, K. (2022). Anthropocentric Approach in the Development of Modern Cognitive Linguistics. p. 1-5.
2. Baxriddinova, D. (2024). Cognitive Linguistics and Stereotypes in It. p. 1-4.
3. Evans, V., & Green, M. (2006). Cognitive Linguistics: An Introduction. Edinburgh University Press.
4. Hamdamova, D. (2023). Study of Pragmatics and Cognition in Linguistics. p. 1-4.
5. Kabulova, Z. (2024). Cognitive Methodology in Individual Language Learning Development. p. 1-2.
6. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
7. Langacker, R. W. (1987). Foundations of Cognitive Grammar: Volume 1. Stanford University Press.
8. Ozotboyeva, M. (2023). Cognitive Linguistics: Understanding Language Through Cognition and Thought. p. 1-4.
9. Robinson, P. (2019). Embodied Learning in Second Language Acquisition. Cambridge University Press.
10. Sayidirahimova, N. (2022). The Problem of Notion and Concept in Cognitive Linguistics and Their Analysis Methods. p. 1-10.
11. Shayxislamov, N. (2022). Modern Trends in Linguistics and Their Interpretation in Uzbek LiAnguistics. p. 1-6.

Nargiza MAHMUDOVA,
Xorazm viloyati Pedagogik mahorat markazi,
Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrası,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA "TARBIYA" FANINI O'QITISHNING AHAMIYATI

Annotatsiya: ma'lumki, milliy urf-odatlar, davlat va tamaddunning tarixiy tajribasi, ajdodlar va buyuk millatparvarlar ijodi, milliy tarbiya g'oyasini qayta tiklash omillari, jumladan, go'zal xulq va odob tarbiyasi yangi davrning yosh avlodini ta'lim va tarbiyalashda ibratli rol o'ynaydi. Ayni shu jihatdan, maqolada "Tarbiya" tushunchasi, umumta'lim maktablarida "Tarbiya" fanini o'qitishning ahamiyati kabi masalalarga oid atroflicha fikr-mulohazalar berildi. "Tarbiya" fanini o'qitish vazifalari yoritildi.

Kalit so'zlar: tarbiya, milliy qadriyat, ajdodlar merosi, tarbiyaning vazifalari, konsepsiya, "Avesto", ma'naviy meros, jamiyat, tarbiya mexanizmlari, milliy g'oya, an'ana.

Аннотация: известно, что национальные традиции, исторический опыт государства и цивилизации, творчество предков и великих националистов, факторы возрождения идеи национального воспитания, в том числе воспитания хороших манер и этикета, играют образцовую роль в образовании и воспитании подрастающего поколения новой эпохи. В связи с этим в статье приводятся развернутые мнения по таким вопросам, как понятие "Образование" и важность преподавания предмета "Образование" в средних школах. Были выделены задачи преподавания предмета "Образование".

Ключевые слова: образование, национальные ценности, наследие предков, задачи образования, концепция, «Авеста», духовное наследие, общество, воспитательные механизмы, национальная идея, традиция.

Annotation: it is known that national traditions, historical experience of the state and civilization, the creativity of ancestors and great nationalists, factors of revival of the idea of national education, including the upbringing of good manners and etiquette, play an exemplary role in the education and upbringing of the younger generation of the new era. In this regard, the article provides detailed opinions on such issues as the concept of "Upbringing", the importance of teaching the subject "Upbringing" in comprehensive schools. The tasks of teaching the subject "Upbringing" were highlighted.

Key words: education, national values, ancestral heritage, tasks of education, concept, "Avesta", spiritual heritage, society, educational mechanisms, national idea, tradition.

Kirish. Tarbiya tushunchasining lug'aviy ma'nosi ilm o'rgatish, odob-axloq o'rgatish, jazo berish, ovqatlanirish, tarbiyalash kabi ma'nolarni o'z ichiga oladi. Tarbiya so'zi bugungi kunda qo'llanilayotgan va ko'proq axloqiy ma'noni anglatuvchi tuzilishdan tashqari o'zbek xalqi farzandlarini tarbiyalashda har qanday kognitiv rivojlanishni ifodalovchi tuzilishga ega. O'zbek xalqining ming yillik tajribaga asoslangan milliy o'zligi va ongini kelajak avlodlarga o'tkazish imkonini beruvchi an'anaviy ta'lim - tarbiya usullari mavjud. Oila ham, jamiyat ham tarbiya vazifasini birgalikda bajaradi. Milliy urf-odatlar, davlat va tamaddunning tarixiy tajribasi, ajdodlar va buyuk millatparvarlar ijodi, milliy tarbiya g'oyasini qayta tiklash omillari, jumladan, go'zal xulq va odob tarbiyasi yangi davrning yosh avlodini ta'lim va tarbiyalashda ibratli rol o'ynaydi. Axloqiy fazilatlar insonda nafaqat go'zallikni anglash, balki mehr-oqibat, rostgo'ylik, halollik, saxovatpeshalik va shunga o'xshash faollikni ham yaratadi. Milliy tarbiyaning boshqa barcha unsurlarida axloqiy-ma'naviy g'oyalar mavjud. Axloq-tarbiyaning boshqa qismlarini bir-biriga bog'lovchi va

fuqaro faoliyatining asosini tashkil etuvchi elementdir. Tarbiya – bu ijtimoiy, ishlab chiqarish va madaniy faoliyatga tayyorgarlik ko'rish uchun shaxsni ma'naviy va jismoniy shakllantirishga qaratilgan tizimli va maqsadli samarali jarayondir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tarbiya – shaxsda muayyan jismoniy, aqliy, ruhiy, axloqiy va ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik jarayondir. Insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlash yo'lida qo'llaniladigan chora - tadbirlar majmuasi tarbiyaviy jarayonni tashkil etadi. Tarbiya insonning yuksakligini ta'minlaydigan eng qadimiy va abadiy qadriyatdir. Tarbiya fanlar birliklarini izohlash, ularning pedagogik va psixologik talqini bo'yicha Rubenshteyn S.L. (Rubenshteyn S.L. Problemi obshey psixologii. – M.: Pedagogika, 1976.), metodik amaliyoti bo'yicha Leontev A.N. (4 Leontev A.N. Problemi razvitiya psixiki. – M.: Pedagogika, 1972.), ruhshunoslikdagi sezish, anglash kategoriyalari Ponomarev Ya.A. tadqiqotlarida atroflicha o'rganilgan. Shuningdek, maqolani yozish

davomida eksperiment, analiz, sintez kabi metodlardan foydalanildi.

Muhokama va natijalar. “Avesto”dan tortib ibn Sino, Beruniy, Forobiy, Jomiy, Navoiy, Koshifiy, Ulugʻbek, Ahmad Donish, Behbudiy, Ayniy, Fitrat va boshqa mutafakkirlarimizning asarlarini odob va axloq toʻplami deyish mumkin. Taʼkidlash joizki, ajdodlarimiz qadimdan yoshlarning taʼlim - tarbiyasiga alohida ahamiyat berishgan. Ilm oʻrganish, bilimlilik va odob ular uchun eng qimmatli insoniy fazilatlar hisoblangan.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan 2020-yilda oʻzbek “Pedagogika” fani negizida ilk marta “Tarbiya” yangi fani ishlab chiqilgan. Ayni shu jarayon boʻyicha Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 6-iyuldagi 422-sonli “Umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari toʻgʻrisida” gi qarori qabul qilindi. Ushbu qaror natijasi oʻlaroq, “Umumiy oʻrta taʼlim oʻquvchilari uchun “Tarbiya” fani konsepsiyasi” tasdiqlangan. Qolaversa, ushbu fan darsligi amaldagi “Odobnoma”, “Vatan tuygʻusi”, “Milliy istiqlol gʻoyasi va maʼnaviyat asoslari”, “Dunyo dinlari tarixi” fanlarini qoʻshish negizida shakllantirildi. “Tarbiya” fanining asoslarini quyidagilar tashkil etadi:

- a) taʼlim-tarbiyaga oid meʼyoriy hujjatlar;
- b) tarbiya asoslari va manbalari;
- c) tarbiya qonuniyatlari, metodlari va texnologiyalari;
- d) tarbiyaning amaliy masalalari.

Mazkur asoslar oʻquv fanining negizini tashkil qiladi. Shuningdek, qaror bilan 2021-2022-oʻquv yilidan boshlab “Tarbiya” fani boʻyicha pedagog kadrlar tayyorlash yoʻlga qoʻyildi. “Umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida oʻquvchilari uchun “Tarbiya” fani konsepsiyasi”ga koʻra, mazkur fanning umumiy asoslarini quyidagilar tashkil etadi: 1) huquqiy asoslar; 2) tashkiliy asoslar; 3) ilmiy-metodik asoslar. Bunda huquqiy asoslar taʼlim-tarbiyaga oid meʼyoriy-huquqiy hujjatlardan iborat, tashkiliy asoslar fanni umumtaʼlim maktablarida, jumladan, boshlangʻich taʼlimda talab darajasida oʻqitishni va ilmiy-metodik asoslar esa fanning metodologiyasini anglatadi. Qarorga koʻra, “Tarbiya” fanining asosiy tamoyillarini quyidagilar belgilaydi:

- milliy va umuminsoniy qadriyatlarining ustuvorligi,
- ongli vatanparvarlik ruhini rivojlantirish,
- tarbiya sohasiga doir siyosatni amalga oshirishda ishtirok etuvchi davlat organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va xususiy sektor faoliyatining muvofiqligi va mutanosibligi,
- fanga oid zamonaviy ilmiy tadqiqotlarga asoslanish,
- ochiqlik va shaffoflik,
- tarbiya sohasiga oid tashabbuslarni qoʻllab - quvvatlash va ragʻbatlantirish.

Konsepsiya yosh avlod tarbiyasidagi ishlarni yangi bosqichga olib chiqishga qaratilgan ustuvor vazifalar, asosiy maqsad va yoʻnalishlarni belgilab beradi. Shuningdek, Konsepsiyada belgilangan yoʻnalishlar

mamlakat yoshlarini maʼnan va jismonan barkamol qilib tarbiyalash, iqtidori va salohiyatini roʻyobga chiqarish, ularni davlat va jamiyatning rivojiga keng jalb etish, tashabbuslarini yetarli darajada qoʻllab-quvvatlash maqsadida huquqiy asoslar, iqtisodiy imkoniyatlar va tashkiliy mexanizmlarni yanada kengaytirishga xizmat qiladi. Tarbiya konsepsiyasi tarbiyaning asosiy tarkibiy qismlari: maqsadlar, mazmun, usullar, vositalar, shakllarning koʻp yoki kamroq ajralmas gʻoyasi deb ataladi. Jahon nazariyasi va amaliyotida gumanistik tarbiyaning qadimdan umumeʼtirof etilgan maqsadi har tomonlama va barkamol rivojlangan shaxs ideali boʻlib kelgan va shunday boʻlib qoladi. Bu maqsad ideal shaxsning statik tavsifini beradi. Uning dinamik xarakteristikasi oʻz-oʻzini rivojlantirish va oʻzini oʻzi anglash tushunchalari bilan bogʻliq. Shu sababli insonparvarlik tarbiyasi maqsadining oʻziga xos xususiyatlarini aniqlaydigan jarayonlar: shaxsning oʻzi va jamiyat bilan uygʻunlikda oʻzini oʻzi rivojlantirish va oʻzini oʻzi anglash uchun sharoit yaratish hisoblanadi.

Konsepsiyani ishlab chiqishda bitta muhim muammo asos qilib olinadi, masalan: shaxsning oʻzini oʻzi anglashi, madaniy jihatdan barkamol shaxsni shakllantirish yoki sogʻlom turmush tarzini shakllantirish. Muayyan muammoni nazariy tahlil qilish maqsadga erishish yoʻliga yoki yoʻllariga kirishga imkon beradi. Konsepsiyaning maʼnosi bu yoʻllarni belgilashdir. Odamlar oʻzlarining mavjudligini, ijtimoiy tajribasini tushunishga harakat qilishlari bilanoq, ular jamiyat uchun eng maqbul tarbiya modellarini izlay boshladilar. Shu bilan birga, tarbiyaning modellari yoki tushunchalari juda boshqacha, turlicha boʻlgan. Ularning bir-biridan farqi obyektiv omillar (ijtimoiy munosabatlar va davlat hokimiyati) va subyektiv omillar (pedagog - olimlarning shaxsiy qarashlari)ga bogʻliq edi.

Bu tarbiyaning mexanizmlari quyidagicha, umumiy oʻrta taʼlim maktabi oʻquvchilari:

- 1) ongida – insonparvarlik gʻoyasining ustuvor boʻlishi;
- 2) axloqida – ezgulik fazilatlarining tarkib topishi;
- 3) dunyoqarashida – bunyodkorlik gʻoyalarining shakllanishi.

Eʼtibor berilsa, milliy gʻoya asoslari umumiy oʻrta taʼlim maktablari oʻquvchilarining ongini, axloqini va dunyoqarashini toʻgʻri shakllantirishga asoslanadi. Shu sababli 7-11 yoshli shaxslarni milliy gʻoya asosida tarbiyalash oʻquv fanlari va ayniqsa, “Tarbiya” fanini oʻqitish jarayonida amalga oshiriladi. Mamlakatimizda ilk bor nashr etilgan umumiy oʻrta taʼlim maktab oʻquvchilari uchun moʻljallangan “Tarbiya” fani darsliklarida aynan milliy gʻoyaning asosiy tamoyillariga tayanilgan.

“Tarbiya” fani bolalar va yoshlarning guruh va jamoaviy hayotini, ular shaxsining maʼnaviy boyligi, ijtimoiy faolligi va masʼuliyat hissini shakllantirishning zaruriy sharti deb biladi. Bolalarga taʼlim amaliyoti va tarbiyaviy gʻamxoʻrlikning oliy maqsadi va maʼnosi dastur

faoliyati, turi va usuliga erishish emas, balki bola, o'smir, yigitning o'zi bo'lishi kerak. Ularning individualligini, xulq-atvorini, o'z fazilatlarini his qilishni yuksak ma'naviy ehtiyojlar uchun rivojlantirish kerak. Ta'lim, tarbiya va rivojlanish asosan, o'rganish jarayonida amalga oshiriladi, shuning uchun metodikaning obyekti fanni o'qitish jarayonidir, deb hisoblash mumkin. Shunday qilib, o'qitishning asosiy funksiyalari – ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalarini: tashkiliy, strukturaviy, psixologik, integratsiya-differensiatsiya, maslahat, nazorat-dagnostika, korreksion, refleksiv, fasilitatsion kabi funksiyalar bilan boyitish mumkin.

Xulosa. “Tarbiya” fani milliy an'analar, urf-odatlar, qadriyatlar, xalqning og'zaki ijodi, ma'naviy merosi asosida, yoshlarda ma'naviy-axloqiy, estetik, axloqiy-huquqiy bilim, ko'nikma, malakalarni tarkib toptirishni amalga oshirish manbaidir. Tarbiyaning umumiy vazifalari:

- jamiyat a'zolarining maqsadga yo'naltirilgan rivojlanishi hamda ularning qator ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoit yaratish; jamiyat rivoji uchun zarur

bo'lgan ijtimoiy madaniyatga mos yetarlicha hajmdagi “inson kapitali” ni tayyorlash;

- madaniyatlarni uzatib turish orqali ijtimoiy hayotning barqarorligini ta'minlash;

- ma'lum jins yoshi va ijtimoiy-kasbiy guruhlarining qiziqishlarini hisobga olgan holda ijtimoiy munosabatlar doirasida jamiyat a'zolarining harakatini tartibga solish. “Tarbiya” fanining mohiyatini “Tarbiya” fanining boshlang'ich (1– 4 sinflar), o'rta (5 – 9 sinflar) va yuqori (10 – 11 sinflar) o'quvchilarida Vatanga, o'zi tug'ilib o'sgan yurtga mehr-muhabbat va sadoqatni singdirish va yordam berishni anglash, o'z xulq - atvorini nazorat qilish, ijtimoiy-intellektual faoliyatni rivojlantirishiga ko'maklashuvchi fan bo'lishi lozimligini ilmiy dalillash. Tarbiya fanining o'quvchi yoshlarda tashabbuskorlik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik, bunyodkorlik fazilatlarini qaror toptiruvchi, ijtimoiy-siyosiy faolligini, huquqiy savodxonligini “Fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishni yo'lga qo'yuvchi, amaliy yordam beruvchi eng muhim manba ekanligini talaba-yoshlar ongi va shuuriga yetkazish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent. 2008.
2. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Pedagogik texnologiyalarga oid atamalarning izohli lug'ati. – T.: Fan va texnologiya, 2012.
3. Abduqodirov A.A., Pardayev A.X. Ta'lim jarayonini texnologiyalashtirish nazariyasi va metodologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2012.
4. Azizxodjayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: Moliya, 2003.
5. Azimova N.E. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchisini ma'naviy-axloqiy tarbiyalash texnologiyasi. Monografiya. – T., 2009.
6. M.To'xliyev, A.Tilavov. Tarbiya kitobi. “Yurist - media markazi”. 2017.
7. B.X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Darslik –T.: “Sano-standart” nashriyoti, 2017.
8. F.R.Madraximova. Mediasavodxonlikni rivojlantirish asoslari (monografiya). – T.: Ilm-ziyo zakovat, 2022.

Feruza VALIYEVA,

Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini
qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti
"Maktabgacha ta'lim menejmenti" kafedrasi mudiri,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING KPI ANIQLASH MEZONLARI: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIYOTDA QO'LLASH IMKONIYATLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada MTT tarbiyachilarning faoliyati samaradorligini baholash uchun zamonaviy KPI (Ijro ko'rsatkichlari indikatorlari) mezonlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida sifati va miqdoriy tahlil usullari uyg'unlashtirildi, jumladan, intervyular, savolnomalar va statistik ma'lumotlarning chuqur tahlili orqali tarbiyachilarning professional rivojlanishi, bolalarning rivojlanish ko'rsatkichlari va ota-onalar qoniqish darajasi o'rtasidagi bog'liqlik o'rganildi. Tadqiqot natijalari asosida KPI mezonlarini standartlashtirish, malaka oshirish kurslarini rivojlantirish, infratuzilmani yaxshilash va ota-onalar fikrini inobatga olish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, tarbiyachilar, KPI mezonlari, samaradorlik, bolalar rivojlanishi, ota-onalar qoniqishi, malaka oshirish, ta'lim infratuzilmasi.

Аннотация: в данной статье рассмотрены вопросы разработки и внедрения современных КПИ (Ключевых показателей эффективности) для отсечки деятельности воспитателей дошкольных образовательных учреждений. В рамках исследования использовались качественные и количественные методы анализа, включая интервью, анкетирование и глубокий анализ статистических данных. Изучены взаимосвязи между профессиональным развитием воспитателей, показателями развития детей и уровнем удовлетворенности родителей. На основе результатов исследования разработаны рекомендации по стандартизации КПИ, развитию программ повышения квалификации, улучшению инфраструктуры и учету мнения родителей.

Ключевые слова: дошкольное образование, воспитатели, КПИ, эффективность, развитие детей, удовлетворенность родителей, повышение квалификации, образовательная инфраструктура.

Annotation: this article addresses the development and implementation of modern KPI (Key Performance Indicators) for evaluating the effectiveness of preschool educators. The research combined qualitative and quantitative methods, including interviews, surveys, and in-depth statistical data analysis. The relationships between educators' professional development, children's development indicators, and parental satisfaction levels were explored. Based on the findings, recommendations were developed for standardizing KPIs, enhancing professional training programs, improving infrastructure, and integrating parental feedback into assessment processes.

Keywords: preschool education, educators, KPI, effectiveness, child development, parental satisfaction, professional training, educational infrastructure.

Ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyachilarning roli juda muhim bo'lib, ularning samaradorligi umumiy ta'lim tizimi sifati va bolalarning har tomonlama rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilarning ijro etuvchi vazifalarini sifatli amalga oshirishi nafaqat bolalarning bilim va malakasini shakllantirish, balki ularning emotsional-ruhiy holatini barqarorlashtirishda ham asosiy omil hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, ularning faoliyatini baholash va ushbu baholash jarayonini takomillashtirish zarurati yaqqol namoyon bo'ladi. Ijro ko'rsatkichlari indikatorlari (Key Performance Indicators, KPI) bu borada samarali mexanizm sifatida ko'rib chiqiladi. Ammo ko'p hollarda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilarning samaradorligini baholash mezonlari subyektiv yondashuvlarga asoslanadi. Bunda baholash jarayonidagi aniqlik va shaffoflik yetishmasligi sababli, tarbiyachilarning shaxsiy rivojlanishiga to'sqinlik

qilishi mumkin bo'lgan omillar yuzaga keladi. Bunday holatlarda zamonaviy KPI mezonlarini joriy etish nafaqat tarbiyachilarning ish sifatini oshirish, balki muassasada umumiy boshqaruv samaradorligini ta'minlashga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta'lim sohasida xalqaro va mahalliy tajribalarni o'rganish orqali KPI tizimining samarali qo'llanilishi uchun innovatsion yondashuvlarni joriy qilish imkoniyati mavjud.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari uchun mos keluvchi KPI mezonlari O'zbekistonning milliy ta'lim standartlari va xalqaro tajribalar asosida ishlab chiqilishi kerak. Jumladan, mahalliy tarbiyachilarning ko'pchiligida kuzatiladigan muammolarni hal qilish uchun qo'shimcha tavsiyalar tayyorlanishi lozim bo'ladi. Ushbu yondashuv orqali tarbiyachilarning samaradorligini baholash uchun mos keluvchi KPI mezonlari aniqlanib, ularning amaliyotdagi qo'llanishiga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tarbiyachilarning samaradorligini baholash uchun aniq va amaliy ko'rsatkichlar tavsiya etiladi. Ushbu ko'rsatkichlar bolalarning jismoniy, aqliy va ruhiy rivojlanishidan tortib, ota-onalarning qoniqish darajasigacha bo'lgan keng qamrovli yo'nalishlarni qamrab oladi. Kalit KPI mezonlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Bolalarning ta'lim natijalari: bolalarning kognitiv qobiliyatlari, ijtimoiy malakasi va emotsional rivojlanishi. Mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish darajasi.

Tarbiyachining ish samaradorligi: dars va o'yin jarayonlarining sifatli tashkil qilinishi. Pedagogik innovatsiyalarni qo'llash darajasi.

Ota-onalarning qoniqish darajasi: ota-onalarning tarbiyachilar faoliyati haqidagi fikrlari. Ota-onalar va tarbiyachilar o'rtasidagi muloqotning samaraliligi.

Tashkiliy va professional faoliyat: tarbiyachilarning malaka oshirish kurslarida ishtirok etish foizi. Bolalarga nisbatan yondashuv va tarbiyaning shaxsiylashtirilgan darajasi. Ushbu ko'rsatkichlar tarbiyachilarning joriy ish sifatini baholashda qo'llanishi mumkin bo'lib, bu O'zbekistondagi maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi umumiy boshqaruv va samaradorlikni oshirish uchun muhim o'rin tutadi. Pedagogik faoliyat samaradorligi tarbiyachilarning ta'lim jarayonini tashkil etishdagi innovatsion yondashuvlaridan kelib chiqib baholanadi.

Xususan, innovatsion ta'lim texnologiyalari va interfaol yondashuvlar bo'yicha maxsus kurslar tarbiyachilarning bilim va ko'nikmalarini kengaytirib, ta'lim jarayonining sifatini oshirishga yordam beradi. Bunday kurslarni tashkil qilishga e'tibor qaratilsa, tarbiyachilarning kasbiy darajasi yanada yuqori bo'ladi. Shart-sharoitlarni yaxshilash amaliyoti esa, resurslar bilan ta'minlanganlikning pedagogik samaradorlikka bo'lgan bevosita ta'sirini ko'rsatadi. Tahlillarga ko'ra, yuqori darajada resurslar bilan ta'minlangan muassasalarda tarbiyachilarning ish samaradorligi 20% ga yuqori bo'ladi. Bunda metodik materiallar, o'quv qurollari va texnologik resurslar kabi jihatlarning yetarli darajada ta'minlanishi bolalarning rivojlanishiga ko'maklashgan. Bu holat maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun byudjetni resurslar ta'minlanishiga yo'naltirishning dolzarbligini ko'rsatadi.

Ilmiy kuzatishlar O'zbekiston maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilarning samaradorligini baholash uchun maxsus KPI mezonlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish zarurligini ko'rsatdi. Kalit mezonlarning turkumlanishi va amaliyotdagi ta'siri samarali boshqaruv tizimini shakllantirishga yordam berishi mumkin. Natijalarni yanada kengroq tatbiq etish orqali ta'lim sifatini oshirish va bolalar rivojlanishini ta'minlash imkoni yaratiladi.

Tadqiqot doirasida xalqaro manbalar bilan qiyosiy tahlillar o'tkazildi. Masalan, Kanada va Finlyandiya

ta'lim tizimlarida KPI mezonlari asosan, bolalarning individual rivojlanishiga, ijtimoiy va kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Bunda pedagoglarning ish sifatini baholashda bolalarga shaxsiy yondashuv va innovatsion metodlarni qo'llash asosiy ko'rsatkichlar sifatida ko'rilgan.

O'zbekistonning KPI mezonlari mazkur davlatlar amaliyotiga o'xshash jihatlariga ega bo'lsa-da, ba'zi farqlar mavjud. Masalan:

O'xshashliklar: bolalarning rivojlanishi va ota-onalarning qoniqish darajasi deyarli barcha tizimlarda asosiy ko'rsatkichlardan biri sifatida qo'llaniladi. Shuningdek, tarbiyachilarning malaka oshirish jarayonlariga katta ahamiyat qaratiladi.

Farqlar: O'zbekistonda KPI mezonlarida bolalar rivojlanishini baholash bilan birga tarbiyachilarning tashkiliy faoliyatiga urg'u berilgan. Boshqa mamlakatlarda esa pedagoglar mustaqil ravishda innovatsion metodlar yaratishga jalb qilinadi va bu jarayon KPI tizimiga integratsiya qilinadi. Shuningdek, O'zbekistondagi ta'lim tizimida hali ham subyektiv baholash elementlari mavjudligi xalqaro standartlarga to'liq mos kelish yo'lidagi to'siqlardan biri hisoblanadi. Bunday holatlarni bartaraf etish uchun aniq va shaffof KPI mezonlarini joriy etish muhimdir.

Tarbiyachilarning samaradorligini baholash uchun ishlab chiqilgan ko'rsatkichlar to'plami tarbiyachilarning pedagogik faoliyati, bolalar rivojlanishi va ota-onalar qoniqishini qamrab olib, faoliyatni har tomonlama baholash imkonini berdi. Mezonlarning bunday turkumlanishi natijalarning shaffof va xolis bo'lishini ta'minlaydi, shu bilan birga, turli jihatlarining bir-biriga ta'sirini aniqlashga yordam beradi. Bu yondashuv, ayniqsa, tarbiyachilarning ish sifatini baholashda yuqori samaradorlikka ega. Tarbiyachilar faoliyatining samaradorligi resurslar va ish sharoitlari bilan chambarchas bog'liqligi ta'lim muassasalaridagi infratuzilmani yaxshilash zarurligini ko'rsatdi. Resurslar bilan yaxshi ta'minlangan muassasalarda ish samaradorligi sezilarli darajada yuqori ekanligi aniqlandi. Bu ta'lim jarayoni uchun zarur bo'lgan o'quv-metodik materiallar, texnologik qurilmalar va boshqa resurslar bilan doimiy ta'minlashning muhimligini asoslaydi. Infratuzilmani yaxshilash tarbiyachilarning kasbiy darajasini ko'tarish va bolalar uchun yanada samarali ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi. Ota-onalar bilan hamkorlik bolalarning ta'lim jarayoni va rivojlanishiga ijobiy ta'sir etuvchi muhim omil ekanligi aniqlandi. Ota-onalarning qoniqish darajasi yuqori bo'lgan muassasalarda bolalarning ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyati ham yuqori ekanligi qayd etildi. Bu tarbiyachilar va ota-onalar o'rtasida samarali aloqa o'rnatish, ota-onalarning fikrlarini KPI tizimiga integratsiya qilish va ularni ta'lim jarayoniga faol jalb etish zarurligini ko'rsatadi. Kasbiy rivojlanish tarbiyachilarning samaradorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri

sifatida aniqlandi.

Innovatsion pedagogik metodlar va zamonaviy texnologiyalar bo'yicha kurslarni amalga oshirish samarali yechim sifatida tavsiya qilinadi. Bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishi ham kognitiv rivojlanish bilan bir qatorda KPI tizimidagi asosiy yo'nalish sifatida e'tirof etildi. Bolalarning shaxsiy, ijtimoiy va emotsional rivojlanishini muntazam baholash tarbiya jarayonining yanada samarali tashkil etilishiga yordam beradi. Bu esa bolalarning barqaror va har tomonlama rivojlanishini ta'minlash uchun amaliy choralarni ishlab chiqishni talab qiladi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari tarbiyachilarning ish samaradorligini oshirish va bolalarning rivojlanishini rag'batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etish uchun aniq strategiyalarni belgilab berdi. Ushbu tavsiyalarni amaliyotga joriy qilish tizim samaradorligini yanada oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyachilarning faoliyatini baholash va uning samaradorligini oshirishda ilmiy asoslangan va tizimli yondashuv talab etiladi. Bu jarayonda ta'lim-tarbiya jarayonining barcha ishtirokchilarini qamrab oladigan xolis, shaffof va adolatli baholash mezonlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari tarbiyachilarning ish sifatini yanada yaxshilash uchun amaliyotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan qator yondashuvlarni taklif qiladi. Ushbu natijalar ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarurligini ko'rsatib, milliy ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan istiqbolli takliflarni shakllantirishga yordam beradi. KPI mezonlarining amaliyotdagi ahamiyati va ularni rivojlantirishga oid tavsiyalar:

KPI mezonlarini standartlashtirish: O'zbekistondagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yagona KPI standartlarini joriy etish. Bu mezonlar tarbiyachilarning faoliyatini baholashda shaffoflik va adolatli yondashuvni

ta'minlaydi. Xalqaro tajribani o'rganib, milliy sharoitlarga moslashtirilgan ko'rsatkichlarni yaratish muhim ahamiyatga ega.

Ta'lim muassasalarida shaffof baholash tizimini joriy etish: Tarbiyachilarning samaradorligini baholashda zamonaviy texnologiyalardan, jumladan, avtomatlashtirilgan baholash platformalaridan foydalanish tavsiya etiladi. Bu mezonlarning adolatli baholanishini ta'minlaydi.

Malaka oshirish dasturlarini rivojlantirish: tarbiyachilarning malaka oshirish jarayonlari uchun yangi o'quv dasturlarini ishlab chiqish zarur. Bunda innovatsion pedagogik metodlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratish lozim. Malaka oshirish kurslarini majburiy va davriy tartibda o'tkazish, ularning natijalarini KPI tizimiga integratsiya qilish tavsiya etiladi.

Ota-onalar fikrini tizimli ravishda inobatga olish: tarbiyachilar faoliyatini baholashda ota-onalarning qoniqish darajasini muntazam monitoring qilish uchun aniq mexanizmlar ishlab chiqish lozim. Bu ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish va bolalar rivojlanishini yaxshilashga xizmat qiladi.

Infratuzilmani yaxshilash: tarbiyachilarning ish samaradorligi ta'lim muassasalarining umumiy infratuzilmasiga bog'liq ekanligi sababli, ta'lim muassasalarini zamonaviy resurslar bilan ta'minlash, o'quv xonalarining texnik holatini yaxshilash va bolalar uchun qulay muhit yaratish muhimdir.

Tarbiyachilarning faoliyati samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan zamonaviy yondashuvlarni joriy etish zarurligini ko'rsatdi. KPI mezonlarining amaliyotdagi ahamiyati shundan iboratki, ular faqatgina tarbiyachilarning ish sifatini baholashda emas, balki ta'lim-tarbiya jarayonining umumiy samaradorligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu tadqiqot natijalari milliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. (2020). *Early Childhood Care and Education: The Foundation for Lifelong Learning*. – Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org>
2. World Bank. (2021). *Improving Early Childhood Education Systems: A Guide for Policymakers*. – Washington, DC: The World Bank Group. Retrieved from <https://www.worldbank.org>
3. UNICEF. (2019). *Every Child Learns: UNICEF Global Education Strategy 2019–2030*. – New York: UNICEF. Retrieved from <https://www.unicef.org>
4. NVivo Software. (2023). *NVivo 14 User Manual*. – Melbourne, Australia: QSR International. Retrieved from <https://www.qsrinternational.com>
5. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press. Retrieved summaries from <https://www.google.com/books>
6. Epstein, J. L. (2011). *School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools*. – New York: Routledge. Retrieved summaries from <https://www.routledge.com>

Gulrux ESHONKULOVA,
 UzSWLU, PhD.
 O'zbekiston, Toshkent.

INGLIZ TILI MAQOLLARINI INTERFAOL METODLAR YORDAMIDA O'QITISH

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tili maqollarini o'qitishda interfaol metodlarning samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqotda maqollarni o'rgatish jarayonida talabalarning faolligini oshirish va ularning tilni o'rganishga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish maqsadida turli innovatsion metodlar, masalan, guruh ishlari, rol o'ynash va onlayn resurslar kabi interfaol yondashuvlar qo'llanilgan. Tadqiqot natijalari, ushbu metodlarning o'quvchilarning leksik bilimlarini mustahkamlash va ingliz tilidagi maqollarni amaliy tarzda o'zlashtirishga qanday yordam berishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, maqollar, interfaol metodlar, innovatsion metodlar, til o'rganish, leksik birliklar, kreativ yondashuvlar

Аннотация: в данной статье анализируется эффективность использования интерактивных методов при обучении английским пословицам. В исследовании рассматриваются различные инновационные подходы, такие как групповая работа, ролевые игры и онлайн-ресурсы, которые помогают повысить активность студентов и стимулировать их интерес к изучению языка. Результаты исследования показывают, как эти методы способствуют укреплению лексических знаний студентов и практическому освоению английских пословиц.

Ключевые слова: английский язык, пословицы, интерактивные методы, инновационные подходы, изучение языка, лексические единицы, креативные подходы

Annotation: this article analyzes the effectiveness of interactive methods in teaching English proverbs. The study explores various innovative approaches, such as group work, role-playing, and online resources, that help increase student engagement and enhance their interest in language learning. The research results demonstrate how these methods contribute to strengthening students' lexical knowledge and their practical acquisition of English proverbs.

Key words: english language, proverbs, interactive methods, innovative approaches, language learning, lexical units, creative approaches

Kirish. Ingliz tilini o'qitish jarayoni har bir talaba uchun individual yondashuvni talab etadi. O'qituvchilar o'z darslarida turli metodlardan foydalanib, tilni o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qilishga harakat qiladilar. Shunday metodlardan biri – interfaol metodlardir. Interfaol metodlar o'qituvchilarga talabalarni faol ishtirokchiga aylantirishda yordam beradi, bu esa tilni o'rganish jarayonini yanada interaktiv va samarali qiladi. Ushbu metodlar talabalarni nafaqat so'zlashuvga, balki tinglash, o'qish va yozishga ham o'rgatadi, shuningdek, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ingliz tili o'rganish jarayonida maqollar nafaqat tilning lug'aviy, balki madaniy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Maqollarni o'rganish talabalar uchun ingliz tilini samarali o'rganishning bir usuli bo'lishi mumkin, chunki ular nafaqat tilni, balki turli madaniyatlarni, qadriyatlarini va dunyoqarashlarni ham anglashga yordam beradi. Shu bilan birga, maqollarni o'qitish jarayoni o'quvchilarning qiziqishini oshirish, ular bilan yanada samarali muloqot qilish va ularning tilni o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytirish uchun interfaol metodlarni qo'llash zarurati tug'iladi [5,8]. Ushbu maqolada ingliz tili maqollarini interfaol metodlar yordamida o'qitishning samaradorligi, metodlarning turlari va ulardan foydalanishning afzalliklari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz tili maqollarini o'qitish bilan bog'liq bir qancha tadqiqotlar mavjud. Masalan, Smith o'z

tadqiqotida maqollarni o'rgatish jarayonida talabalarning so'z boyligini oshirishda interfaol yondashuvlarning samaradorligini ta'kidlagan. Uning fikricha, interfaol metodlar talabalar uchun maqollarni o'rganish jarayonini yanada jonli va qiziqarli qiladi [1]. Shuningdek, Miller maqollarni o'rganishda onlayn o'quv resurslarini qo'llashning afzalliklarini ko'rsatgan. Onlayn platformalar talabalar uchun maqollarni turli kontekstlarda ko'rish va o'rganish imkoniyatini yaratadi, bu esa ularning so'zlarni eslab qolish va ulardan to'g'ri foydalanishlariga yordam beradi [2].

Maqollarni interfaol metodlar yordamida o'qitish bo'yicha bir qancha boshqa tadqiqotlar ham mavjud [7,10]. Roberts rol o'ynash va guruh ishlari metodlarini qo'llash orqali talabalarga ingliz tilidagi maqollarni o'rganishda katta yordam berishini ta'kidlagan. Bunday metodlar, uning fikriga ko'ra, talabalarga faol ishtirok etish va bir-biri bilan fikr almashish imkoniyatini beradi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot sifatida, ingliz tili maqollarini o'rgatishda interfaol metodlar qo'llanilishining samaradorligini aniqlash uchun eksperimental tadqiqot usuli tanlangan. Tadqiqotda ikki guruh talabalar ishtirok etgan: birinchi guruh an'anaviy metodlar yordamida, ikkinchi guruh esa interfaol metodlar yordamida maqollarni o'rganishgan. Har bir guruhda 20 nafar talaba ishtirok etdi. Tadqiqot davomida talabalar o'rtasida so'z

boyli va ingliz tilidagi maqollarni tushunish darajasi o'lgangan. Tadqiqotda interfaol metodlardan guruh ishlari, rol o'ynash va onlayn resurslar qo'llanildi. *Interfaol metodlarning turlari:* Tadqiqotda interfaol metodlarning turli shakllari (masalan, o'yinlar, rolli o'yinlar, guruh ishlari, brainstorming, online resurslardan foydalanish) o'rganiladi va ularning maqollarni o'rgatishda qanday qo'llanilishini ko'rsatish maqsad qilinadi.

Tadqiqotning o'tkazilish joyi va ishtirokchilari: Tadqiqotda o'quv yurtlarining ingliz tili o'qituvchilari va talabalaridan foydalaniladi. Tajriba guruhlarida interfaol metodlarni qo'llashdan avval va keyin olingan natijalar taqqoslanadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari, interfaol metodlar yordamida o'qitilgan talabalar maqollarni o'rganishda an'anaviy metodlarga qaraganda ancha yuqori natijalar ko'rsatganini ta'kidladi [4,9]. Guruh ishlari va rol o'ynash metodlari talabalarning fikr almashish va maqollarni turli kontekstlarda ishlatish ko'nikmalarini rivojlantirgan. Shuningdek, onlayn platformalar orqali talabalarga maqollarni ko'rish va o'rganish imkoniyati berilganligi, ularning maqollarni amaliy qo'llashda o'zlashtirish darajasini oshirdi. Bundan tashqari, talabalar interfaol metodlarni qo'llash orqali o'qishga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshirgan va o'quv jarayoniga faolroq jalb qilingan. Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalaniladi: *Nazariy tahlil:* Ingliz tili maqollarining o'rganilish jarayoni va interfaol metodlarning til o'rgatishda qo'llanilishi haqida mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish. Bu o'z navbatida, interfaol metodlarning ta'limdagi o'zni va maqollarni

o'rganishdagi o'ziga xosligini aniqlash imkonini beradi. *Empirik tahlil:* Ingliz tili o'qituvchilari va talabalar orasida so'rovnoma va intervyular o'tkazish orqali interfaol metodlarning amaliyotdagi samaradorligini o'rganish. Bu usul talabalarning o'qishdagi muvaffaqiyatini va interfaol metodlarning ular uchun qanchalik samarali ekanligini aniqlash imkonini beradi. *Ekspirimental usul:* Darslarda interfaol metodlarni qo'llash va talabalarning natijalarini solishtirish orqali metodlarning samaradorligini o'rganish. Bunda bir guruhda an'anaviy usul, boshqa guruhda esa interfaol metodlar qo'llanadi.

Xulosa. Ingliz tili maqollarini o'qitishda interfaol metodlar talabalar uchun nafaqat samarali, balki qiziqarli hamdir. Tadqiqot natijalari, interfaol yondashuvlarning talabalar orasida faollikni oshirish, tilni o'rganishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirish va leksik bilimlarni mustahkamlashda samarali ekanligini ko'rsatadi [6]. Shu bois o'qituvchilar uchun maqollarni o'rgatishda interfaol metodlardan keng foydalanish zarurdir, chunki bu metodlar talabalarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini yanada oshiradi va tilni samarali o'rganishga yordam beradi. Interfaol metodlar ingliz tilini o'qitishda samarali yondashuvni ta'minlaydi, chunki ular o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi va tilni o'rganishni qiziqarli qiladi. O'qituvchilar interfaol metodlarni o'quvchilarning o'zlashtirgan materialini hayotda qo'llashlariga yordam berish uchun ishlatadilar. Ushbu metodlarning muvaffaqiyatli qo'llanilishi o'quvchilarning til ko'nikmalarini tez va samarali rivojlantiradi. Interfaol metodlar til o'rganish jarayonini nafaqat samarali, balki yanada qiziqarli va motivatsiyalovchi qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith, J. (2017). *Interactive Methods in Language Learning: The Role of Proverbs in English Teaching*. – New York: Academic Press.
2. Miller, R. (2018). *Online Learning Platforms for Teaching Proverbs*. – London: Educational Publishing House.
3. Roberts, A. (2019). *Role-Playing and Group Work for Effective Learning*. – Cambridge: Cambridge University Press.
4. Brown, D. (2015). *Proverbs in Language Education*. – Oxford: Oxford University Press.
5. Johnson, P. (2020). *Digital Tools in Teaching Language: A Modern Approach*. – Berlin: Springer.
6. Carter, R. (2016). *Proverbs in English and Their Cultural Significance*. – London: Routledge.
7. Ellis, R. (2017). *Innovative Teaching Methods in Foreign Language Learning*. – New York: McGraw-Hill.
8. Jones, M. (2018). *Interactive Methods and Student Engagement*. – Oxford: Oxford University Press.
9. Kelly, T. (2021). *Proverbs and Idiomatic Expressions in Language Learning*. – Cambridge: Cambridge University Press.
10. White, L. (2019). *Creative Approaches in Teaching English Proverbs*. – London: Palgrave Macmillan.

Hilola MAJIDOVA,
TerDPI o'qituvchisi

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA BAHOLASH KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida baholash kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslari haqida batafsil keltirilgan.

Kalit so'zlar: *boshlang'ich sinf, baholash, kompetensiya, mexanizm, formativ.*

Аннотация: в статье подробно описаны научно-теоретические основы совершенствования педагогических механизмов формирования оценочных компетенций у будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: *начальный класс, оценивание, компетентность, механизм, формирующий.*

Annotation: this article provides a detailed description of the scientific and theoretical foundations for improving pedagogical mechanisms for developing assessment competencies in future primary school teachers.

Key words: *primary school, assessment, competency, mechanism, formative.*

Kirish. Ta'lim jarayonida baholash tizimi muhim pedagogik komponent hisoblanadi. Zamonaviy yondashuvlar bo'yicha baholash nafaqat natijalarni aniqlash, balki o'quvchilarning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash vositasi sifatida qaralmoqda. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida baholash kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishga oid ilmiy-adabiy manbalar tahlili ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar, ilg'or tajribalar va zamonaviy baholash metodologiyasini o'rganishga imkon beradi.

Usullar va adabiyotlar tahlili. Pedagogik baholashning mazmuni va funksiyalari bo'yicha klassik va zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, baholash jarayoni quyidagi asosiy yo'nalishlarga ega:

Natijalarni aniqlash – o'quvchilarning bilim darajasini baholash (Bloom, 1956).

O'quv jarayonini boshqarish – baholash o'quv dasturlarini takomillashtirishga xizmat qiladi (Shepard, 2000).

O'quvchini rag'batlantirish va yo'naltirish – formativ baholash o'quvchilarning rivojlanishiga ta'sir qiladi (Sadler, 1989).

Baholash kompetensiyalarining tarkibiy tuzilmasi turli tadqiqotchilar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Masalan, Stiggins (2002) ta'kidlashicha, baholash kompetensiyasi quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

Baholashning nazariy asoslarini tushunish.

Samarali baholash usullarini ishlab chiqish va qo'llash.

Baholash natijalarini tahlil qilish va ta'lim jarayoniga integratsiya qilish.

Shuningdek, pedagogik baholash tizimining rivojlanishi Vygotsky (1978) tomonidan ilgari surilgan "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi bilan bog'liq. Bu nazariya baholashning rivojlantiruvchi funksiyasini ta'kidlaydi va o'qituvchilarning formativ baholash metodlarini samarali qo'llashlari zarurligini ko'rsatadi.

Natijalar. Olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida baholash kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish quyidagi natijalarga olib kelishi mumkin:

O'quvchilarning ta'lim sifati oshadi

Takomillashtirilgan baholash jarayonlari natijasida:

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniq baholash imkoniyati ortadi.

O'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil baholash (self-assessment) va doimiy rivojlanish uchun maqsad qo'yish ko'nikmalariga ega bo'ladi.

Rag'batlantiruvchi va formativ baholash usullari qo'llangani sababli o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishi oshadi.

O'qitish jarayonining samaradorligi oshadi

O'qituvchilar baholash natijalariga tayanib, o'quv jarayonini optimallashtiradi.

Ta'limda individual yondashuv va differensial ta'lim usullaridan samarali foydalanish imkoni paydo bo'ladi.

O'quv dasturlarini yanada moslashuvchan shaklda olib borish va o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish imkoni paydo bo'ladi.

Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish yo'lga qo'yiladi

Elektron baholash tizimlari (onlayn testlar, elektron

jurnallar, diagnostik platformalar) orqali baholash jarayoni avtomatlashtiriladi.

O'qituvchilar sun'iy intellekt yordamida tahlil qilish va baholash ko'nikmalariga ega bo'ladi.

O'qituvchilar baholash natijalarini tezkor tahlil qilib, ta'lim sifatini oshirish bo'yicha qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'qituvchilarning refleksiv kompetensiyalari rivojlanadi

O'qituvchilar o'z baholash amaliyotini tahlil qilish, o'z faoliyatidagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish ko'nikmasiga ega bo'ladi.

O'z-o'zini baholash va kasbiy rivojlanish yo'l xaritasini ishlab chiqish imkoniyati ortadi.

Pedagogik innovatsiyalarni joriy etish uchun zamin yaratiladi

Kriterial baholash, portfolio baholash, refleksiv baholash kabi innovatsion metodlarning keng joriy etilishi ta'lim sifatini oshiradi.

O'qituvchilar baholash jarayonida ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

An'anaviy baholash yondashuvlaridan voz kechilib, rivojlantiruvchi va motivatsion baholash tizimlariga o'tish yuz beradi.

Tahlil va muhokama. Baholash kompetensiyasi – o'qituvchining o'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalarini aniq baholash, natijalarni tahlil qilish va o'quv jarayonini moslashtirish qobiliyatidir. U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Nazariy bilimlar – baholash tamoyillari, usullari va baholash mezonlari.

Amaliy ko'nikmalar – formativ va summativ baholash texnikalaridan foydalanish.

Refleksiv tahlil – baholash natijalarini o'rganish va o'qitish jarayonini takomillashtirish.

Raqamli baholash kompetensiyasi – onlayn testlar, elektron jurnallar va diagnostik baholash tizimlarini qo'llash.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining baholash kompetensiyalarini rivojlantirish uchun pedagogik

texnologiyalar va innovatsion baholash tizimlari muhim ahamiyatga ega.

Oliy ta'lim muassasalarida boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash dasturlarida baholash metodologiyasiga alohida e'tibor berilishi lozim. Ilmiy tadqiqotlar (Black & Wiliam, 1998; Shepard, 2000) shuni ko'rsatadiki, samarali baholash tizimi o'quvchilarning natijalarini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun quyidagi yo'nalishlar taklif etiladi:

Baholash metodologiyasi bo'yicha maxsus kurslar – nazariy va amaliy mashg'ulotlar orqali talabalarning baholash kompetensiyalarini oshirish.

Baholash vositalarini ishlab chiqish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar – test topshiriqlari, refleksiv baholash va diagnostik metodlarni ishlab chiqish.

Interfaol ta'lim texnologiyalaridan foydalanish – baholash jarayonini o'rgatishda muammoli ta'lim, loyiha usuli, reflektiv tahlil kabilarni qo'llash.

O'qituvchi tayyorlash tizimida baholash kompetensiyalarini rivojlantirishga yetarlicha e'tibor berilmasa, kelajakda boshlang'ich sinf o'qituvchilarining baholash metodlariga oid malakalari yetarli darajada shakllanmaydi. Ayniqsa, raqamli baholash texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha bilim va ko'nikmalar yetishmaydi.

Xulosa. Tahlil natijalariga asoslanib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. O'qituvchilarni tayyorlash dasturlariga baholash kompetensiyasi bo'yicha maxsus kurslarni kiritish.

2. Pedagogik amaliyot davomida o'qituvchilarni real baholash jarayonlariga jalb qilish.

3. Baholash kompetensiyasini rivojlantirish uchun innovatsion metodlar va raqamli texnologiyalarni keng qo'llash.

4. Refleksiv baholash madaniyatini shakllantirish va doimiy kasbiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash.

Takomillashtirilgan pedagogik mexanizmlar o'qituvchilarning baholash kompetensiyalarini oshirishga, natijada ta'lim sifatini yanada yuqori bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Inside the Black Box: Raising Standards through Classroom Assessment. Phi Delta Kappan, 80(2), 139-148.
2. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Longman.
3. Sadler, D. R. (1989). Formative Assessment and the Design of Instructional Systems. Instructional Science, 18(2), 119-144.
4. Shepard, L. A. (2000). The Role of Assessment in a Learning Culture. Educational Researcher, 29(7), 4-14.
5. Stiggins, R. J. (2002). Assessment Crisis: The Absence of Assessment for Learning. Phi Delta Kappan, 83(10), 758-765.
6. Shute, V. J. (2008). Focus on Formative Feedback. Review of Educational Research, 78(1), 153-189.
7. Barrett, H. C. (2007). Researching and Evaluating Digital Portfolios. Contemporary Issues in Technology and Teacher Education, 7(4), 313-327.
8. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.

Камола МИРФАЙЗИЕВА,
 Старший преподаватель кафедры «Узбекский язык
 и иностранные языки» Самаркандского филиала
 Ташкентского государственного экономического университета
 kamolamirfayziyeva@gmail.com

ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ПИСЬМУ В ГРУППАХ С УЗБЕКСКИМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация: в статье рассматриваются основные проблемы, возникающие при обучении русскому письму студентов, обучающихся в группах с узбекским языком обучения. Анализируются трудности, связанные с различиями в алфавитах, фонетико-графическими несоответствиями, грамматическими различиями и влиянием родного языка. Также рассматриваются методические подходы, направленные на преодоление этих проблем, и предлагаются эффективные способы обучения русскому письму.

Ключевые слова: письмо, орфография, пунктуация, узбекский язык, русский язык, контекст, символы, алфавит.

Annotation: the article discusses the main problems that arise when teaching Russian writing to students studying in groups with the Uzbek language of instruction. The difficulties associated with differences in alphabets, phonetic and graphical inconsistencies, grammatical differences and the influence of the native language are analyzed. Methodological approaches aimed at overcoming these problems are also considered, and effective ways of teaching Russian writing are proposed.

Key words: writing, spelling, punctuation, Uzbek language, Russian language, context, symbols, alphabet.

Annotatsiya: maqolada o'zbek tilida o'qitiladigan guruhlarda tahsil olayotgan talabalarga rus yozuvini o'qitishda yuzaga keladigan asosiy muammolar muhokama qilinadi. Alfavitlardagi farqlar, fonetik-grafik nomuvofiqliklar, grammatik farqlar va ona tilining ta'siri bilan bog'liq qiyinchiliklar tahlil qilinadi. Ushbu muammolarni bartaraf etishga qaratilgan uslubiy yondashuvlar ham ko'rib chiqiladi va rus yozuvini o'qitishning samarali usullari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: yozuv, imlo, tinish belgilari, o'zbek tili, rus tili, kontekst, belgilar, alifbo.

Письмо – это процесс фиксации мыслей, идей и информации с помощью письменных знаков, символов или алфавита. В более широком смысле, письмо включает в себя как саму систему письменности, так и навык владения письменной речью. Оно может быть средством общения, передачи знаний и самовыражения. В контексте обучения русскому языку письмо рассматривается как один из ключевых видов речевой деятельности, требующий овладения графикой, орфографией, пунктуацией и структурой текста. Обучение письму учащихся, особенно в группах с узбекским языком обучения, требует комплексного подхода, включающего методические, лингвистические и технологические аспекты. **Различия в алфавитах, фонетико-графические несоответствия, грамматические сложности, влияние родного языка – это основные проблемы обучения русскому письму. Итак, рассмотрим каждую из этих проблем.**

Различия в алфавитах. Узбекский язык использует латинскую графику, тогда как русский – кириллицу. Это приводит к проблемам с распознаванием и написанием русских букв, особенно тех, которых нет в узбекском алфавите (ё, ы, э, ю, я, щ, ц) и ученики часто путают написание латинских [u],[e] с русскими [y], [э]. Например:

[ы] → [и]: сын → син, бык → бик.

[щ] → [ш] или [ч]: чаща → чача, шука → шука.

[ц] → [с] или [ч]: птица → птиса, танец → танес.

[ё] → [о] или [йо]: ёлка → йолка, медведь → мидвидь.

Фонетико-графические несоответствия. В русском языке есть звуки, которые отсутствуют в узбекском,

например, [ы] и [щ], что затрудняет их правильное написание. Также возникают ошибки при передаче глухих и звонких согласных. Например: был → бил, щётка → шотк, сдал → здал, футбол → фудбол, конь → кон, мать → мат, день → ден, читал → читаль, писал → писалъ.

Узбекский язык не различает пары звонких и глухих согласных в конце слов, что приводит к ошибкам:

град → grat вместо грат, друг → druk вместо друк, снег → snek вместо снек.

Русский язык имеет развитую систему падежей, что вызывает затруднения у носителей узбекского, в котором падежная система гораздо проще. Ошибки проявляются в неправильном выборе окончаний существительных и согласовании слов в предложении. Например: В узбекском языке падежная система значительно проще, поэтому часто возникают ошибки в выборе окончаний:

Я иду в магазин → Я иду магазин.

Нет книги → Нет книга.

Дайте мне ручку → Дайте я ручка.

В узбекском языке отсутствует категория рода, что вызывает ошибки в согласовании:

Красивый девушка → красивая девушка.

Новый тетрадь → новая тетрадь.

В узбекском языке порядок слов фиксирован: подлежащее + дополнение + сказуемое, а в русском порядок более свободный.

Я книгу читаю → Я читаю книгу.

Мама суп варит → Мама варит суп.

В узбекском языке возвратные формы выражаются

иначе, что приводит пропуску -ся или его избыточному использованию:

Я одеваться → Я одеваюсь.

Интерференция узбекского языка приводит к появлению специфических ошибок, таких как пропуск предлогов, неправильное построение предложений и использование слов в несвойственных контекстах. В узбекском языке предлоги заменяются послелогами, что приводит к ошибкам в русском письме:

Иду парк → Иду в парк.

Жду тебя к часу → Жду тебя час.

Я пойду на город → Я поеду в город

Ошибка в употреблении притяжательных местоимений

Меня папа → Мой папа

Ты мама → Твоя мама

Я иду домой → Я иду на дом.

Мальчик разговаривает с мамой → Мальчик говорит мамой.

Основными этапами и методами эффективного обучения письму являются: **формирование графических навыков, развитие орфографических умений, освоение грамматических конструкций, работа с текстами, использование цифровых технологий, развитие связного письма.**

На начальном этапе важно научить студентов правильно писать буквы и слова:

Работа с прописями – обучение написанию букв и слов, особенно сложных для узбековязычащих студентов (ё, ы, э, ю, я, щ, ц).

Каллиграфические упражнения – практика плавного письма, работа над четкостью написания букв.

Игровые упражнения – использование заданий на распознавание букв и их соединение в слова.

Учащимся следует систематически изучать правила правописания и закреплять их в письменной практике.

Для развития навыков письменной речи необходимо работать с различными типами текстов:

Чтение и анализ текстов – пересказы, работа с ключевыми словами.

Письменные ответы на вопросы – тренировка логичного изложения мыслей.

Написание небольших сочинений и эссе – постепенное усложнение письменных заданий.

Современные инструменты помогают сделать обучение письму более эффективным:

Онлайн-платформы (Quizlet, LearningApps) – для

тренировки правописания и грамматики.

Мобильные приложения (Duolingo, LingQ) – интерактивные упражнения для запоминания слов.

Голосовые помощники и текстовые редакторы – автоматическая проверка орфографии и грамматики.

Чтобы учащиеся могли выражать свои мысли письменно, важно постепенно усложнять задания:

Письмо на заданную тему – сначала простые фразы, затем расширенные тексты.

Написание писем, заметок, сообщений – приближение к реальной коммуникации.

Проектные работы – создание коллективных текстов, эссе, презентаций.

Методические рекомендации по преодолению проблем

Формирование графических навыков

Использование прописи для обучения написанию русских букв.

Введение интерактивных упражнений, направленных на различение схожих букв.

Развитие орфографических умений

Регулярное выполнение диктантов с объяснением ошибок.

Использование мнемонических правил и карточек для запоминания сложных слов.

Грамматическая работа

Постепенное введение грамматических конструкций с опорой на визуальные схемы.

Сравнительный анализ узбекской и русской грамматик с примерами.

Работа с текстами

Чтение и анализ русских текстов с последующим написанием пересказов.

Постепенное введение творческих заданий (сочинений, эссе, писем).

В заключении хочу отметить, что обучение русскому письму в группах с узбекским языком обучения требует комплексного подхода, учитывающего лингвистические особенности родного языка учащихся. Эффективные методические приемы, направленные на устранение типичных ошибок, помогут студентам овладеть письменной речью на русском языке и повысить уровень грамотности. Дополнительно, активное использование цифровых технологий и интерактивных методов обучения может значительно облегчить процесс адаптации студентов к русскому письму и сделать его более увлекательным и доступным.

Использованная литература:

1. The Efficiency of Innovative Methods in Russian Language and Literature Classes, К.Ю.Мирфайзиева, М.Т.Османов, С.И.Гаффаров, JournalNX 6 (05), 281-284
2. English prepositions indicating place and direction.,..., М.Т. Османов, К.Ю.Мирфайзиева. Science and innovation 3 (4), 45-54
3. Эмоциональный фон в обучении русскому как иностранному
К Мирфайзиева, Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit, 823-826
4. Problems of teaching russian writing in groups with the uzbek language of instruction ,A Jasmina, KY Mirfaizieva The Journal of Economics, Finance and Innovation, 935-942

Nargiza MUHAMMEDOVA,
O'zJOKU Harbiy va sport jurnalistikasi
kafedrası o'qituvchisi

SPORT MUSOBAQALARINING SHAHARLAR INFRATUZILMASIGA TA'SIRI

Annotatsiya: yangi sport inshootlarini qurish, mavjudlarni qayta ta'mirlash – bu kabi sport tadbirlarini o'tkazishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Bularning hammasi musobaqani qabul qiluvchi mamlakat va shahar haqidagi ijobiy tasavvur va taassurotlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda aksariyat davlatlar va shaharlar yirik sport musobaqalarini o'z hududida qabul qilar ekan, kelgusida sayyohlar oqimini ko'paytirish hisobiga qilingan xarajatlarni qoplash va daromad olishni ham ko'zlaydi. So'nggi yillarda mamlakatimiz Osiyo, jahon darajasidagi nufuzli xalqaro musobaqalarni o'tkazish bo'yicha ham o'ziga xos tajriba to'plab bormoqda. Keyingi to'rt-besh yil ichida yurtimizda dzyudo, og'ir atletika, suv sporti turlari, futbol, qo'l jangi, sambo, kurash, tosh ko'tarish va pahlavonlar o'yinlari hamda boshqa sport turlari bo'yicha turli yosh toifalaridagi Osiyo va jahon chempionatlari, Gran-pri darajasidagi nufuzli xalqaro musobaqalar o'tkazildi va o'tkazib kelinmoqda.

Kalit so'zlar: sport, tajriba, shahar, infratuzilma, xarajat, foyda, rekonstruksiya, olimpiada.

Аннотация: строительство новых спортивных сооружений, реконструкция существующих - одно из главных условий проведения подобных спортивных мероприятий. Все это служит формированию позитивного восприятия и впечатлений о стране и городе, которые принимают соревнования. Сегодня, хотя большинство стран и городов принимают крупные спортивные соревнования на своей территории, это также направлено на покрытие понесенных расходов и получение дохода за счет увеличения потока туристов в будущем. В последние годы наша страна также набирается особого опыта в проведении престижных международных соревнований азиатского, мирового уровня. В течение следующих четырех-пяти лет были проведены и продолжают проводиться престижные международные соревнования на уровне дзюдо, тяжелой атлетики, водных видов спорта, футбола, рукопашного боя, самбо, борьбы, скалолазания, Пехлеванских игр и других видов спорта различных возрастных категорий, чемпионаты Азии и мира, Гран-при. проводится в нашей стране.

Ключевые слова: спорт, опыт, город, инфраструктура, затраты, прибыль, реконструкция, олимпиада.

Annotation: the young sports facilities of the Quraysh, which are undergoing renovation and major repairs, are the main conditions for the development of sports. At the same time, as in other countries of the world, including in the CIS countries, in other CIS countries, and in the CIS countries and in other CIS countries, as well as in other CIS countries and in other CIS countries and in other CIS countries and in other CIS countries and in other countries CIS and other CIS countries and other CIS countries and other CIS countries. Most state and city sports events are hosted on their territory, and tourists consider living expenses and incomes low. At the same time, as in other Asian countries, in a world where competitive advantage dominates people, it also has a special experience. Currently, he is the Grand Prix winner at the Asian and World Championships in judo, athletics, SUVs, football, Jangi, sambo, kurash, Tashtarishi and a wrestler.daughter-in-law.

Key words: sports, experience, city, infrastructure, cost, profit, reconstruction, Olympics.

Yozgi yoki qishki bo'lishidan qat'iy nazar, Olimpiya va Osiyo o'yinlari, jahon chempionatlari, talaba yoshlarning butunjahon universiada o'yinlari kabi nufuzli musobaqalarga mezbonlik qiladigan shaharlar zimmasiga zarur infratuzilmalarni yaratish borasida ham ma'lum bir mas'uliyat yuklanadi.¹

Yangi sport inshootlarini qurish, mavjudlarni qayta ta'mirlash – bu kabi sport tadbirlarini o'tkazishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, sayyohlik, transport, telekommunikatsiya sohalariga yirik investitsiyalarni yo'naltirish, mehmonxonalar qurish, atrof-muhitni yaxshilash kabilar ham nufuzli sport turnirlarini yuqori saviyada va muvaffaqiyat bilan o'tkazishda muhim rol o'ynaydi. Bularning hammasi

musobaqani qabul qiluvchi mamlakat va shahar haqidagi ijobiy tasavvur va taassurotlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda aksariyat davlatlar va shaharlar yirik sport musobaqalarini o'z hududida qabul qilar ekan, kelgusida sayyohlar oqimini ko'paytirish hisobiga qilingan xarajatlarni qoplash va daromad olishni ham ko'zlaydi. Shu sababli olimpiya shaharchalari, sport obyektlari umumiy ovqatlanish, transport, turli xizmatlar ko'rsatish tizimlari, ko'ngilochar maskanlar yaxshi rivojlangan, shu bilan birga tarixiy maskanlarni borib ko'rishga qulay joylardan qurilishiga e'tibor qaratiladi.

Quyidagi jadvalda 1988-yildan boshlab olimpiya o'yinlarini o'tkazish uchun mezbon davlat va shaharlar tomonidan qilingan xarajatlar ko'rsatilgan (xarajatlar

¹ Zimbalist Andrew. Circus Maximus: The Economic Gamble Behind Hosting the Olympics and the World Cup. Brookings Institution Press: 2015. Страница 697 Kindle-версии.

sport inshootlarini qurish va rekonstruksiya qilish, shahar va transport infratuzilmasini rivojlantirish kabilarni ham o'z ichiga olgan)²:

dollari miqdorida daromad ham keltiradi. Los-Anjeles shahrida infratuzilma yaxshi rivojlangani bois bu yo'nalish uchun qo'shimcha xarajatlar qilinmagani ham daromad

Yozgi olimpiadalar			Qishki olimpiadalar		
1988- yil	Seul	4 mlrd \$dan ortiq	2002 yil	Solt-Leyk-Siti	1,2 mlrd \$
1988-yil	Seul	4 mlrd \$dan ortiq	2002- yil	Solt-Leyk-Siti	1,2 mlrd \$
1992-yil	Barselona	7 mlrd \$	2006 -yil	Turin	2,7 mlrd yevro
1996-yil	Atlanta	1,7 mlrd \$	2010- yil	Vankuver	3,4 mlrd \$
2000 -yil	Sidney	3,8 mlrd \$	2014- yil	Sochi	50 mlrd \$ ga yaqin
2004 -yil	Afina	13 mlrd yevro	2018 -yil	Pchyonchxan	12,9 mlrd \$
2008 -yil	Pekin	20 mlrd \$			
2012 -yil	London	16,6 mlrd \$			
2016 -yil	Rio	11 mlrd \$			

Ayrim manbalarda 2008-yilgi Pekin olimpiadasiga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish bilan bog'liq xarajatlari 44 milliard AQSH dollari atrofida, deb ko'rsatiladi. Bunda ular olimpiya o'yinlari bahonasida shaharda qurilgan qo'shimcha metro liniyalari va bekatlari uchun xarajatlarni ham nazarda tutishadi.

2014-yil Rossiyaning Sochi shahri mezbonlik qilgan qishki olimpiya o'yinlarida xarajatlarning kattaligi esa bu yerda ilgari bu qadar yirik sport tadbirlarini o'tkazish uchun infratuzilma mavjud bo'lmagani bilan bog'liq. Deyarli barcha sport inshootlari, ularga olib boriladigan yo'llar, boshqa infratuzilmalar yangidan qurilgan.

"Tokio-2020" olimpiya o'yinlari tashkiliy qo'mitasi Bosh kotibi Tosiro Muto Xalqaro olimpiya qo'mitasi(XOQ)ning 2021-yil 20-iyulda bo'lib o'tgan 138-sessiyasida Yaponiya tomonining Tokio shahrida olimpiya o'yinlarini o'tkazish bilan bog'liq jami xarajatlari 15,4 milliard AQSH dollariga yetganini, COVID-19 pandemiyasi sababli xavfsizlik choralarini kuchaytirish uchun qo'shimcha ravishda 900 million AQSH dollari sarflanganini ma'lum qilgan.³

Sport iqtisodi yo'nalishida tadqiqotlar olib boradigan amerikalik mutaxassis Endryu Simbalist olimpiya o'yinlari va futbol bo'yicha jahon chempionatlarining mezbon davlat iqtisodiyotiga ta'sirini tahlil qilib, "aksariyat hollarda yakuniy natija – ijobiy samaraning yo'qligi" bilan izohlanishini qayd etadi. U o'zi tahlil qilib chiqqan 26 ta holatdan 16 tasida statistika jihatidan sezilarli ijobiy samara ko'zga tashlanmaganini, uchta holatda salbiy ta'sir kuzatilganini, yettita holatda esa ozroq ijobiy natija mavjudligini ta'kidlaydi.⁴

Shu o'rinda qayd etish kerakki, 1984-yil Amerika Qo'shma Shtatlarining Los-Anjeles shahrida bo'lib o'tgan XXIII yozgi olimpiya o'yinlari davlatning moliyaviy ishtirokisiz tashkil etilgan ilk olimpiada bo'lgan. Tashkilotchilar homiyar sonini qisqartirishadi, lekin bir qancha yirik transmilliy kompaniyalarni homiylikka jalb etishning uddasidan chiqishadi. Natijada mazkur olimpiya o'yinlari tashkilotchilarga 223 million AQSH

olinishida muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi.

1960-yildan boshlab qurilishi shart qilib qo'yilgan olimpiya shaharchalari ham kelgusida ulardan biror bir maqsadlarda foydalanish ehtimolini nazarda tutgan holda barpo etiladi. Masalan, 1968-yil Fransiyaning Grenobl shahrida X qishki olimpiya o'yinlari bo'lib o'tadi. Shaharning nufuzli qismida barpo etilgan olimpiya shaharchasidan to'rt yillikning nufuzli musobaqasi yakuniga yetganidan keyin talabalar yotoqxonasini, yosh ishchilar uchun yotoqxona tipidagi mehmonxonalar va turar-joy sifatida foydalaniladi.

Yoki Avstriyaning Insburk shahrini olaylik. Ushbu shahar 1964- va 1976-yillarda qishki olimpiya o'yinlariga mezbonlik qilgan. 1964-yil qurilgan olimpiya shaharchasi turar-joy fondiga o'tkazib yuborilgani bois 1976-yilda yangi olimpiya shaharchasi barpo etishga to'g'ri keladi.

Yoki 1960-yilgi qishki olimpiya o'yinlarini olaylik. U Amerika Qo'shma Shtatlarining Kaliforniya shtatidagi dengiz sathidan 1900 metr balandlikda joylashgan, aholisi bir necha ming kishidan oshmaydigan Skvo-Velli nomli tog' qishlog'ida bo'lib o'tadi. Aynan mana shu olimpiya o'yinlari sababli ushbu qishloqcha tez rivojlanib, nufuzli kurort hududiga aylanadi. Bugungi kunda 16,2 kvadrat kilometr maydonni egallagan kurort hududida 177 ta chang'i trassasi mavjud bo'lib, ularning 15 foizi oddiy, 35 foizi o'rtacha murakkablikdagi va 50 foizi murakkab trassalardir.⁵ Eng yirik trassaning uzunligi esa 5,1 kilometrni tashkil etadi. Dam oluvchilarni yuqoriga olib chiquvchi arqon yo'llari soni esa 30 ta. Har yili Skvo-Velliga nafaqat Amerika Qo'shma Shtatlari, balki dunyoning ko'plab mamlakatlaridan 600 ming nafarga yaqin chang'i sporti ishqibozlari dam olish uchun kelishadi.

1990-yillardan boshlab esa olimpiya o'yinlari o'tkazilishi munosabati bilan sport inshootlari va ularga qo'shimcha infratuzilma obyektlarini barpo etishda atrof-tabiiy muhit masalasi ham kun tartibiga qo'yila boshladi. Bu ayniqsa obyektlarning katta qismi tabiat

2 <http://olympic.uz>

3 wikipedia.org/wiki/Олимпийские_игры

4 Zimbalist Andrew. Circus Maximus: The Economic Gamble Behind Hosting the Olympics and the World Cup. Brookings Institution Press: 2015. Страница 701 Kindle-версии.

5 [wikipedia.org/wiki/Скво-Вэлли_\(горнолыжный_курорт\)](https://wikipedia.org/wiki/Скво-Вэлли_(горнолыжный_курорт))

bag'rida quriladigan qishki olimpiya o'yinlariga taalluqli edi.⁶ Ekologlar quriladigan obyektlar hududning tabiiy landshaftiga, yovvoyi hayvonlar yashaydigan hududlarga zarar yetkazmasligi, daraxtlar kesilmasligi kabi talablarni ilgari qo'ya boshladilar.

So'nggi yillarda mamlakatimiz Osiyo, jahon darajasidagi nufuzli xalqaro musobaqalarni o'tkazish bo'yicha ham o'ziga xos tajriba to'plab bormoqda. Keyingi to'rt-besh yil ichida yurtimizda dzyudo, og'ir atletika, suv sporti turlari, futbol, qo'l jangi, sambo, kurash, tosh ko'tarish va pahlavonlar o'yinlari hamda boshqa sport turlari bo'yicha turli yosh toifalaridagi Osiyo va jahon chempionatlari, Gran-pri darajasidagi nufuzli xalqaro musobaqalar o'tkazildi va o'tkazib kelinmoqda. Osiyo Olimpiya kengashining 2019-yil 28-sentyabrda Qatarning Doha shahrida bo'lib o'tgan 73-ljroqo'm yig'ilishida 2025-yilda yoshlar o'rtasidagi IV yozgi Osiyo o'yinlarini Toshkent shahrida o'tkazishga rozilik bildirish to'g'risida qaror qabul qilinganligi esa yurtimizga bildirilgan katta ishonch bo'ldi, deyishimiz mumkin.

Tabiiyki, 15 mingga yaqin, balki undan ham ko'proq sportchilar, murabbiylar, hakamlar, shifokorlar, boshqa sport mutaxassislari, jurnalistlar, nufuzli xalqaro sport tashkilotlari rahbarlari va vakillari tashrif buyuradigan bunday nufuzli sport anjumanini yuqori saviyada tashkil etish va o'tkazish uchun tegishli infra tuzilmani yaratish kerak bo'ladi. Shu maqsadda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "2025-yilda O'zbekistonda yoshlar o'rtasidagi IV yozgi Osiyo o'yinlarini o'tkazishga tayyorgarlik ko'rish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2020-yil 7-avgustdagi 468-son qarori qabul qilindi.⁷ Qarorga muvofiq, ilg'or davlatlar tajribasidan kelib chiqib, Osiyo

o'yinlarini yuqori saviyada tashkil etish va o'tkazish bilan bog'liq vazifalarni yagona organ orqali tizimli amalga oshirish maqsadida O'zbekiston Milliy olimpiya qo'mitasi huzurida yuridik maqomga ega bo'lgan "Toshkent — 2025" yozgi Osiyo o'yinlarini o'tkazish direksiyasi tashkil etildi. Direksiya zimmasiga, jumladan, infratuzilma bilan bog'liq quyidagi vazifalar ham yuklatilgan:⁸

Toshkent shahrida mavjud bo'lgan sport inshootlari, logistika, transport, mehmonxona infratuzilmalari quvvatlarini tahlil qilish va chet el tajribasini o'rgangan holda yirik Osiyo o'yinlarini o'tkazish uchun talab etiladigan tegishli qo'shimcha infratuzilmalar va obyektlar ro'yxatini shakllantirish, ularning qurilishi hajmlari va qiymatlarini aniqlash;

Osiyo o'yinlarini o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan barcha masalalarni muvofiqlashtirish va zarur hollarda Tashkiliy qo'mita va manfaatdor vazirlik va idoralarga takliflar kiritish;

Osiyo o'yinlarini o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan barcha sarf-xarajatlar ro'yxatini shakllantirish.

"Toshkent — 2025" yozgi Osiyo o'yinlarini yuqori saviyada o'tkazish maqsadida Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanida barcha sharoitlarga ega, xalqaro talablarga javob beradigan Olimpiya shaharchasi barpo etish uchun 160 gektar yer maydoni ajratildi va bugungi kunda bu yerda qurilish ishlari olib borilmoqda.

Tabiiyki, olimpiya shaharchasiga olib boradigan yo'llar ta'mirlanadi, transport qatnovi yo'lga qo'yiladi, shaharcha atrofi obodonlashtiriladi, xizmat ko'rsatish obyektlari ham barpo etiladi, bu yerda qo'shimcha ish o'rinlari yaratiladi hamda kelgusida u shahar infratuzilmasining ajralmas qismiga aylanib qolishi shubhasiz.

6 ПРОЦПОПТ №223 (2013) А. Никольский «Экономика олимпиад»

7 <https://lex.uz/docs/4938463>

8 <http://olympic.uz>

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zimbalist Andrew. Circus Maximus: The Economic Gamble Behind Hosting the Olympics and the World Cup. Brookings Institution Press: 2015. Страница 697 Kindle-версии.
2. wikipedia.org/wiki/Олимпийские_игры
3. [wikipedia.org/wiki/Скво-Вэллс_\(горнолыжный_курорт\)](https://wikipedia.org/wiki/Скво-Вэллс_(горнолыжный_курорт))
4. Safarov, A. I. (2020). Expression of the purpose of the authoritarian regime in military publications (on the example of military publications during the Soviet era in Uzbekistan). *Inostrannie yaziki v Uzbekistane*, (1), 156-171.
5. Safarov, A. I. (2020). Expression of the purpose of a stable regime in military publications.
6. Safarov, A. I. (2021). The role and Importance of military journalism in the media space. *Inostrannie yaziki v Uzbekistane*, (1), 161-179.
7. Safarov, A. I. Promotion of reading through a convergent article. infolib: information and library newsletter founders: Limited liability company with foreign capital participation « E-LINE PRESS», (4), 57-59.
8. <https://lex.uz/docs/4938463>
9. <http://minsport.uz/>
10. <http://olympic.uz>
11. ПРОЦПОПТ №223 (2013) А. Никольский «Экономика олимпиад»
12. <https://tass.ru/sport/11941043>

Boburjon XOLMAXMATOV,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Jismoniy madaniyat kafedrası o'qituvchisi
boburjonxolmaxmatov1995@gmail.com

FUTBOL MAKTABLARIDA SHUG'ULLANAYOTGAN 13-15 YOSHLI HIMOYACHILARNING UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIGI KO'RSATKICHLARI DINAMIKASI

Annotatsiya: himoyachi organizmining ishchanlik qobiliyati maksimal darajada bo'lishi yoki mushak faoliyatining har xil rejimini namoyon etgan vaqt davomida umumiy jismoniy sifatlarining mavjudligiga tobora ko'proq e'tibor qaratiladi. Shu bilan bir vaqtda, futbolchidan yana boshqa bir qator sifatlarni rivojlantirishga e'tibor qaratish talab etiladi.

Kalit so'zlar: futbol, sportchilar, chidamlilik, tezlik, chaqqonlik, o'quv-mashg'ulot mashqlari, umumiy va maxsus tayyorgarlik, ampula, funksional himoyachi.

Аннотация: все большее внимание уделяется наличию общих физических качеств организма защитника в тот период, когда он находится на максимальной работоспособности или проявляет различные виды мышечной активности. сосредоточен. При этом от игрока требуется уделять внимание развитию ряда других качеств.

Ключевые слова: футбол, вратари, выносливость, скорость, ловкость, тренировочные упражнения, общая и специальная подготовка, ампула, функциональный защитник.

Annotation: the maximum level of functional capacity of the defender or the presence of general physical qualities during the period of time when he demonstrates various modes of muscle activity is increasingly emphasized. At the same time, attention is required to develop a number of other qualities of the football player.

Keywords: football, athletes, endurance, speed, agility, training exercises, general and special training, am-poule, functional defender.

Buxoro viloyat sport maktablari himoyachilarining tajriba boshida umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasi quyidagi natijalarga teng (3.3-jadvalga qarang):

Buxoro viloyat sport maktablari 13-15 yoshli himoyachilarning tezlik sifati rivojlanish dinamikasini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan pedagogik testlash natijalari quyidagicha bo'ldi. Futbolchilarning 60 metr ga yugurish bo'yicha nazorat guruhi sinaluvchilari o'rtacha natijasi $9,54 \pm 1,97$ soniyani tashkil qildi, **tajriba guruhi** himoyachilarning 60 metr ga yugurish bo'yicha o'rtacha natijasi $9,98 \pm 1,95$ soniyani tashkil qildi, mazkur yoshdagi himoyachilarning tezlik sifati rivojlanishi qiyosiy solishtirilganda, ko'rsatkichlar orasidagi statistik farqlar

ishonchliligi ($p > 0,05$) ga teng ekanligi aniqlandi.

Buxoro viloyat sport maktablari 13-15 yoshli himoyachilarning chaqqonlik sifati rivojlanish dinamikasini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan pedagogik testlash natijalari quyidagicha bo'ldi. Himoyachilarning 4x10 m moki-simon yugurish bo'yicha nazorat guruhi sinaluvchilari o'rtacha natijasi $10,18 \pm 2,64$ soniyani tashkil qildi, **tajriba guruhi** himoyachilarning 4x10 m moki-simon yugurish bo'yicha o'rtacha natijasi $10,68 \pm 2,72$ soniyani tashkil qildi, mazkur yoshdagi himoyachilarning chaqqonlik sifati rivojlanishi qiyosiy solishtirilganda, ko'rsatkichlar orasidagi statistik farqlar ishonchliligi ($p > 0,05$) ga teng ekanligi aniqlandi.

3.3-jadval

Buxoro futbol maktabida shug'ullanayotgan 13-15 yoshli himoyachilarini tajriba boshi umumiy jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari dinamikasi

№	Ko'rsatkichlar	NG (n-24)	V%	TG (n-24)	V%	t	p
1.	60 m yugurish(s.)	$9,54 \pm 1,97$	20,6	$9,98 \pm 1,95$	19,5	1,07	$> 0,05$
2.	4x10 m moki-simon yugurish (s.)	$10,18 \pm 2,64$	25,9	$10,68 \pm 2,72$	25,4	1,06	$> 0,05$
3.	12 daqiqa yugurish (m.)	$2381,29 \pm 372,36$	15,6	$2373,21 \pm 387,15$	16,3	1,44	$> 0,05$
4.	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm.)	$164,31 \pm 29,15$	17,7	$162,27 \pm 32,28$	19,8	1,28	$> 0,05$
5.	To'ldirma to'pni (2 kg.) ikkala qo'lda bosh orqasidan oldinga otish (m.)	$8,37 \pm 2,03$	24,2	$7,95 \pm 2,16$	27,1	1,01	$> 0,05$

Izox: NG- nazorat guruhi, TG- tajriba guruhi, s-soniya, sm-santimetr, m-metr

Buxoro viloyat sport maktablari 13-15 yoshli himoyachilarning chidamlilik sifati rivojlanish dinamikasini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan pedagogik testlash natijalari quyidagicha bo'ldi. Himoyachilarning 12 daqiqa yugurish bo'yicha nazorat guruhi sinaluvchilari o'rtacha natijasi $2381,29 \pm 372,36$ metrni tashkil qildi, **tajriba guruhi** futbolchilarning 12 daqiqa yugurish bo'yicha o'rtacha natijasi $2373,21 \pm 387,15$ metrni tashkil qildi, mazkur yoshdagi himoyachilarning chidamlilik sifati, rivojlanishi qiyosiy solishtirilganda, ko'rsatkichlar orasidagi o'rtacha $t=1,44$ farq qildi.

Buxoro viloyat sport maktablari 13-15 yoshli himoyachilarning tezkor-kuch sifati rivojlanish dinamikasini aniqlash yuzasidan o'tkazilgan pedagogik testlash natijalari quyidagicha bo'ldi. Himoyachilarning turgan joydan uzunlikka sakrash bo'yicha nazorat guruhi sinaluvchilari o'rtacha natijasi $164,31 \pm 29,15$ santimetrni tashkil qildi, **tajriba guruhi** futbolchilarning turgan joydan uzunlikka sakrash bo'yicha o'rtacha natijasi $162,27 \pm 32,28$ santimetrni tashkil qildi, mazkur yoshdagi himoyachilarning tezkor-kuch sifati rivojlanishi qiyosiy solishtirilganda, ko'rsatkichlar orasidagi o'rtacha $t=1,28$ farqni ko'rsatdi.

Tadqiqotlarimizning mantiqiy davomi sifatida keyingi jarayon 13-15 yoshli himoyada o'ynovchi futbolchilar orasida davom ettirildi. Yo'nalish tezkorlik jismoniy sifatini aniqlashdan boshlandi. Mazkur yoshdagi himoyachilarning nazorat guruhlarida 60 m masofaga yugurish bo'yicha $9,49 \pm 1,92$ soniyani, tajriba guruhi ham aynan shu mashq turidan $9,94 \pm 1,90$ soniya natijani ko'rsatishdi

3.7-jadval

Qashqadaryo futbol maktabida shug'ullanayotgan 13-15 yoshli himoyachilarini tajriba boshi, umumiy jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari dinamikasi

№	Ko'rsatkichlar	NG (n-22)	V%	TG (n-22)	V%	t	p
1.	60 m yugurish, s	$9,49 \pm 1,92$	20,2	$9,94 \pm 1,90$	19,1	1,08	$>0,05$
2.	4x10 m mokisimon yugurish, s	$10,21 \pm 2,69$	26,3	$10,72 \pm 2,67$	24,9	1,03	$>0,05$
3.	12 daqiqa yugurish, m	$2368,80 \pm 493,41$	20,8	$2358,94 \pm 494,73$	20,9	1,47	$>0,05$
4.	Turgan joydan uzunlikka sakrash(sm)	$160,48 \pm 30,15$	18,7	$158,34 \pm 30,25$	19,1	1,29	$>0,05$
5.	To'ldirma to'pni (2 kg) ikkala qo'lda bosh orqasidan oldinga otish	$8,31 \pm 1,97$	23,7	$7,85 \pm 2,04$	25,9	1,08	$>0,05$

(3.1-jadval).

Viloyatning bu yosh toifasidagi himoyachi futbolchilari chaqqonlik sifatlarini tekshirish maqsadida yengil atletikaning 4x10 m mokisimon yugurish turini qabul qilishni ixtiyor etdik. Bunda ham nazorat guruhimiz $10,21 \pm 2,69$ soniyani, tajriba guruhi esa $10,72 \pm 2,67$ qayd etdi. Farqlar

orasidagi ishonchlilik $p>0,05$ ni ko'rsatdi.

Jismoniy tayyorgarligimizning navbatdagi bosqichi 13-15 yoshli himoyachilarning tashqi qarshiliklarga chidamlilik ko'rsatkichlarini aniqlashdan boshlandi. Bunda biz 12 daqiqa yugurish turini olishga qaror qildik. Nazorat guruhi $2368,80 \pm 493,41$ soniya qayd qilgan bo'lsa, tajriba guruhi sinaluvchilari esa $2358,94 \pm 494,73$ soniyaga topshirishga erishgan.

Tadqiqotlarimizni mazkur yosh himoyachi futbolchilarning chaqqonlik jismoniy sifatlarini aniqlashga qaratdik. Yengil atletika sport turining 4x10 m mokisimon yugurish mashqida nazorat guruhi sinaluvchilari o'rtacha $10,19 \pm 2,71$ soniyani ko'rsatishdi. Tajriba guruhimizdagi qatnashuvchilar esa $10,75 \pm 2,61$ soniya qayd etishdi. Chaqqonlik jismoniy sifat rivojlanishi qiyosiy solishtirilganda tadqiqot boshida har ikkisi $t=1,03$ ga tengligiga guvoh bo'ldik.

Sport maktabi o'spirin himoyachi futbolchilari chidamliligini aniqlashda ijodiy guruhimiz 12 daqiqali yugurishni ma'qul deb topdik. Testlashni tajriba guruhidagilardan boshlashga qaror qildik. Ular belgilangan vaqtda o'rtacha $2351,92 \pm 474,35$ m masofaga, nazorat guruhi sinaluvchilari esa o'rtacha $2361,19 \pm 476,15$ metr masofagacha yugurganliklari qayd etildi. Chidamlilik jismoniy sifat rivojlanishi qiyosiy solishtirilganda, ko'rsatkichlar orasidagi statistik farqlari ishonchliligi deyarli ikkala guruhda ham tajriba boshida $p>0,05$ ga teng ekanligi aniqlandi.

Himoyachi o'yinchilarning tezkor-kuch sifatini aniqlash borasida galdagi ishimiz turgan joydan uzunlikka sakrash

mashqi bo'ldi. Jarayonda nazorat guruhi sinaluvchilari $159,67 \pm 30,51$ metrga, testlash yakunida o'rtacha $170,05 \pm 26,47$ metr qayd etildi. Tajribadagi guruhimiz himoyachilari esa ushbu ko'rsatkichlarni $157,42 \pm 30,55$ metrgacha sakrashga erishdilar. Har ikki guruh a'zolarining egiluvchanlik jismoniy sifatleri rivojlanishi qiyosiy

solishtirilganda tadqiqot boshida $t=1,22$ gacha farqlanganiga ishonch hosil qildik.

Kuch jismoniy sifatlarini aniqlash borasidagi pedagogik testlash jarayonini 2 kgli to'ldirma to'pni ikkala qo'lda bosh orqasidan oldinga otish mashqi bilan qabul qilishni ixtiyor qildik. Harakatni tajribadagi guruh a'zolaridan boshladik. Himoyachilar to'pni $7,86 \pm 2,01$ metrga uloqtirishga kuch topa olishdi. Nazorat guruhidagi sinaluvchilari esa ushbu mashqni $8,39 \pm 1,95$ metrga uloqtirishga muvaffaq bo'lishdi. Tekshiruvdagi 36 nafar himoyachilarda kuch jismoniy sifati rivojlanishi qiyosiy solishtirilganda, ko'rsatkichlar orasidagi statistik farqlar ishonchligi tajriba boshida $p > 0,05$ ga teng ekanligi aniqlandi (3.11-jadvalga qarang).

Tadqiqotimiz guruhi e'tibor markazini 13-15 yoshli darvozabonlarga qaratdik. Ulardagi tezlik sifatini aniqlashni qisqa 60 m masofaga yugurish orqali aniqlashga urindik. Tadqiqotni nazorat guruhidan bosh-

ladik. Ushbu guruh sinaluvchilari $9,58 \pm 1,94$ soniyaga yugurgan bo'lsalar, tajriba guruhi a'zolari o'rtacha $10,19 \pm 1,95$ soniya qayd etishdi. Har ikki guruh a'zolarining tezlik jismoniy sifatlari rivojlanishi qiyosiy solishtirilganda tadqiqot boshida $t=1,03$ ga farqlanganiga ishonch hosil qildik (3.12-jadval).

Xulosalar: O'zbekistonda futbol sohasida, ayniqsa, yosh futbolchilarni organizmining faollik va ishchanlik qobiliyatlari yuqori potentsialda bo'lishi yoki mushak kuchi faoliyatining har xil rejimini namoyon etgan vaqt davomida maxsus chidamlilik sifatlarining mavjudligiga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Qolaversa, futbolchilardan sport faoliyati uchun muhim bo'lgan boshqa sifatlarni ham rivojlantirishga e'tibor qaratish talab etiladi. O'quv-mashg'ulotlarida mashq elementlarini tanlab olishda aynan mana shu himoyachilarning jismoniy sifatlarga (tezkor-kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik, egiluvchanlik) alohida e'tibor qaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmaxmatov Boburjon. "13-15 yoshli yosh futbolchilarning funksional tayyorgarligining yoshga bog'liq xususiyatlari." Miasto Przyszłości 50 (2024): 493-496-betlar.
2. Boburjon Xolmaxmatov, et al. "O'SMIR VA BOLALARDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH." Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi 18.5 (2024): 220-222-betlar.
3. Boburjon Xolmaxmatov va boshqalar. "YENGIL ATLETIKA TURLARI VA ULARNING QOIDALARI." Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi 18.6 (2024): 68-70-betlar.
4. Dilshod G'ayrat o'g'li Kenjayev. "Gymnastic Exercises for Physical Preparation in Production Facilities." International Journal on Orange Technologies 3.7: 54-56-betlar.
5. Boburjon Xolmaxmatov, et al. "MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI JISMONIY RIVOJLANISHI USTIDAN TIBBIY-PEDAGOGIK NAZORATNI OLIB BORISH." Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi 17.2 (2024): 16-20-betlar.
6. Boburjon, Xolmaxmatov va boshqalar. "YENGIL ATLETIKA TURLARI VA ULARNING QOIDALARI." Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi 18.6 (2024): 68-70-betlar.

Sa'diy G'iyasov,
BuxDPI o'qituvchisi

IVAN TURGENEV ASARLARIDA AYOL OBRAZINING ESTETIK IFODASI

Annotatsiya: ushbu maqolada Ivan Turgenev asarlarida ayol obrazining estetik ifodasi ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Turgenev, badiiy uslub, romantik xususiyat, tendensiya, ijtimoiy hayot, zamonaviy inson, rus realizmi, psixologiya, sirli ko'rinish, ishq-ehtiros, sir, talqin qilish, o'zgacha ifoda, usul va hokazo.*

Аннотация: в данной статье проведен научно-теоретический анализ эстетического выражения образа женщины в произведениях Ивана Тургенева.

Ключевые слова: *Тургенев, художественный стиль, романтические черты, тенденция, общественная жизнь, современный человек, русский реализм, психология, загадочный образ, любовь-страсть, тайна, интерпретация, особое выражение, метод и т. д.*

Annotation: this article presents a scientific and theoretical analysis of the aesthetic expression of the female image in the works of Ivan Turgenev.

Key words: *Turgenev, artistic style, romantic features, tendency, social life, modern person, Russian realism, psychology, mysterious appearance, love and passion, mystery, interpretation, unique expression, method, etc.*

Ijodkorlik nazariyasi realizm va romantizm o'rtasidagi o'zaro ta'sir muammosini, shu jumladan rus realizmidagi romantik tendensiyalarni hal qilishda katta rol o'ynadi. Turgenevning badiiy uslubining romantik xususiyatlari XX asr rus yozuvchilarining asarlarida estetik rol o'ynaydi, ular uslubiy jihatdan realist rassomlardir, lekin ularning uslubi kuchli romantik xususiyatlarga ega. XX asr rus adabiyotida Turgenev an'analari muammosi adabiyotshunos olimlarning e'tiborini tortdi.

Qahramonlar orasida I.S.Turgenevda ayol qahramonlar alohida o'rin tutadi. "Turgenev qizlari" tushunchasi yozuvchining nomi bilan bog'liq. Turgenev qahramonlari ideal insoniy fazilatlarini o'zida mujassam etgan. Turgenevning badiiy uslubining romantik xususiyatlari XX asr rus yozuvchilarining asarlarida estetik rol o'ynaydi. Turgenev zamonaviy ijtimoiy hayotga va zamonaviy insonga diqqat bilan qaragan, jamiyatdagi har bir o'zgarishlarni sinchkovlik bilan his qilgan holda, borliqning abadiy muammolariga bir xil darajada qiziqish ko'rsatdi va u qanday namoyon bo'lishidan qat'i nazar, go'zallikni birdek his qildi.

Turgenev qahramonlari go'zallik, ma'naviyat va axloqiy kamolotda alohida sezgirlik bilan ajralib turadi. Turgenevning ayol obrazlari haqiqiy va idealning birligi bilan ajralib turadi. Yozuvchining komil inson haqidagi g'oyasi ayol ruhi bilan bog'liq, uning fikricha, ayol ideal sevgiga qodir. Turgenev doimo insondagi ongsiz, tushunarsiz narsalar bilan qiziqqanligini va psixologiyani sirli ko'rinishlarini, jumladan, ishq-ehtiros sirini talqin qilishda o'zgacha ifoda usulidan foydalanadi.

A.I. Batyuto uchun Turgenevning usuli murakkab hodisa. Olim Turgenev usulini real deb hisoblaydi. Ammo Turgenev o'z tabiatiga ko'ra ham realist, ham romantik ekanligini ta'kidlab, u shunday yozadi: "Romantizm" Turgenevning romanidagi (uning aksariyat asarlarida) tasvirlangan hayotiy voqealarning yuqori ohangida namoyon bo'ladi: yozuvchining xohish-irodasi va uning ruhiy parvoz qilish qobiliyatida hayotning, tabiatning va insoniyat jamiyatining kundalik, oddiy, tabiiy oqimida "go'zallik" ni o'tkir ma'noda insonga xos bo'lgan "abadiy" tuyg'ularga urg'u berishda – sevgi, mehr-oqibat, adolat, idealga intilish muhim rol o'ynaydi. Agar shunday qilib aytish mumkin bo'lsa, bu realistlik romantizm va unda, albatta, oddiy klassik romantizmdan kam bo'lmagan chinakam she'riyat mavjud"¹.

A.E.Gruzinskiy shunday deb yozgan edi: "Turgenev har doim alohida lahzalarning qizg'in lirik tajribasiga va uning tugallangan shaklda kristallanishiga moyil edi. Shuning uchun uning asarlarida qadim zamonlardan beri ohang va mazmun jihatidan juda xilma-xil bo'lgan joylar mavjud bo'lib, ularning barchasi "Senilia" ga kiritilishi mumkin edi. Turgenevning ritmik tarzda tashkil etilgan nutqi lirik rangdagi manzaralar, personajlarning psixologik holati, plastik rasmlarni tasvirlashga murojaat qilganda, syujet yoki umuman hikoyaning rivojlanishidagi burilish nuqtalarini yakunlaganda nasrda she'rga aylanadi"².

Turgenevning "Tirik yodgorliklar" hikoyasi an'analari ayol qahramonlar tasviriga boyligi bilan ajralib turadi. Axloqiy intizom, samimiy saxiylik va odamlarga xizmat

1 Батыто А.И. Творчество И.С.Тургенева и критико-эстетическая мысль его времени. – Л.: Наука, 1990. – 297с.

2 Грузинский А.Е. И.С.Тургенев (Личность и творчество). 1818 - 1918. М.: Грань, 1918. – 239с.

qilishda baxt topish qobiliyati bilan tasvirlangan Fenuya obrazi ushbu asarda ayol timsolining cheksiz sabr namunasidir.

Turgenevning “Tirik yodgorliklar” hikoyasi ham hayotda, bu o’limda hech narsadan qo’rqmaydigan ayol obrazi tasviridan boshlanadi, birinchi navbatda xalq xarakterining mohiyatiga ko’ra o’xshash, lirik-romantik bo’yash, hikoya qilish prinsipi bilan ushbu asar ajralib turadi. “... Men go’zallik bilan bir lahzada qalbimni tortib ololmaydigan hissizlikni, o’sha sovuqlikni va yoqimli dahshatni his qildim oxirigacha istadim va nafas olishga jur’at etmadim”³. Turgenev romantizmdan “qarz olingan” lingvistik vositalardan foydalanadi, masalan: “zavqning shirin dahshati” - tasvir antonimiyaga qurilgan. Yoki yozuvchi hikoya qiluvchining holatini bildirish maqsadida ham mazmunan, ham sintaktik tarkibida sinonim bo’lgan konstruksiyalarni uch marta takrorlaydi: “Men... xiralikni

his qildim”; “Men qimirlamadim”, “Men ... nafas olishga jur’at etolmadim”. Ruhni zavqlanishning “kutilmagan hujumi” bilan egallagan go’zallik timsoli ham romantikdir. Turgenevning sevimli qahramonlari – romantiklar san’atga nozik sezgirligi bilan ajralib turadi. Turgenev qahramonining idealligi birinchi navbatda sevgida namoyon bo’ladi. “Turgenev asarlarida, - deb yozadi G.B.Kurlyandskaya, - sevgi eng xilma-xilligi bilan ajralib turardi va shuning uchun yozuvchining unga munosabati har xil ifodalarga boy”⁴.

Xulosa o’rnida ta’kidlash joizki, Turgenev asarlarida ayol va sevgi samimiy, chuqur shaxsiy, dunyoviy kelib chiqishini saqlab qolgan holda, bir qator asarlarda ijtimoiy ma’no kasb etadi. Turgenevni sevgi tasvirida birlashtirgan narsa uning ijtimoiy ahamiyati emas, balki uning abadiy, asl, axloqiy va falsafiy ma’nosidir.

3 Тургенев И.С. (1818-1883-1958). Статьи и материалы / Под ред. М.П.Алексеева. – Орёл: Кн. изд-во, 1960. – 614с.

4 Курляндская Г.Б. Эстетический мир И.С.Тургенева. – Орёл: ОГТПК, 1994. – 344с.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Батюто А.И. Творчество И.С.Тургенева и критико-эстетическая мысль его времени. – Л.: Наука, 1990. – 297с.
2. Грузинский А.Е. И.С.Тургенев (Личность и творчество). 1818 - 1918. – М.: Грань, 1918. – 239с.
3. Тургенев И.С. (1818-1883-1958). Статьи и материалы / Под ред. М.П.Алексеева. – Орёл: Кн. изд-во, 1960. – 614с.
4. Курляндская Г.Б. Эстетический мир И.С.Тургенева. – Орёл: ОГТПК, 1994. – 344с.

Parizoda AXRORXO’JAYEVA,

Farg’ona davlat universiteti

adabiyotshunoslik yo’nalishi 2-bosqich magistranti

CHO’LPONNING “ZAMONA XOTINI” DRAMASIDA AYOLLAR ERKI TASVIRI

Annotatsiya: “Zamona xotini” dramasi Cho’lponning qo’lyozmasi endigina topilgan, hali o’rganilmagan dramasi hisoblanadi. Maqolada dramadagi zamon ayollarining erksizligi, haqiqat uchun kurashi, ayol xarakterining qay darajada shakllantirilgani tadqiq etiladi. Shuningdek, ayollar obrazini yaratishda konfliktning o’rni haqida fikr yuritiladi. Cho’lpon ijodidagi takrorlar, ba’zi bir kamchiliklar, o’xshash va farqli jihatlar o’rganiladi.

Kalit so’zlar: qo’lyozma, konflikt, an’anaviylik, xarakter, fojea, obraz.

Annotation: the drama “Time’s Wife” is a drama of Cholpon whose manuscript has just been discovered and has not yet been studied. The article examines the freedom of modern women in the drama, the struggle for truth, and the extent to which the female character is formed. Also, the role of conflict in creating the image of women is considered. Repetitions, some shortcomings, similarities and differences in Cholpon’s work are studied.

Key words: manuscript, conflict, traditionalism, character, tragedy, image.

Аннотация: драма «Жена времени» – драма Чолпона, рукопись которого только что обнаружена и еще не изучена. В статье рассматривается свобода современной женщины в драматургии, борьба за правду, степень сформированности женского характера. Также рассматривается роль конфликта в создании образа женщины. Изучены повторы, некоторые недостатки, сходства и различия в творчестве Чолпона.

Ключевые слова: рукопись, конфликт, традиционализм, персонаж, трагедия, образ.

Jadid adabiyotining shakllanishida o’zining she’rlari, maqolalari, sa’y-harakatlari bilan munosib hissa qo’shgan Cho’lpon dramaturgiya sohasida ham barakali ijod qildi. Uning dramaturgiyadagi dastlabki

izlanishlari 1919-yilga to’g’ri keladi. U shu yilda o’zining “Temirchi”, “Gunoh”, “Cho’rining isyon” kabi kichik sahna asarlarini yozdi. 20-yillarning boshlarida esa, “Yorqinoy”, “Halil farang”, “O’ldiruvchi”, “Sevgi va

saltanat”, “Cho’pon sevgisi” pyesalari dunyoga keldi. Ammo bu asarlarning hammasi ham bizgacha yetib kelmagan. Cho’lpon faoliyati davomida sahna san’ati va dramaturgiya sirlarini, shuningdek, rus tilini yaxshi bilgani uchun 1924-yil Moskvada tashkil etilgan o’zbek drama studiyasiga adabiy emakdosh etib yuborildi. U rus tilini bilmaydigan vatandoshlariga moskvalik artist va rejissyorlarning ma’ruzalarini tarjima qilib berish bilan birga o’zi ham studiyachilar uchun sahna asarlari (“Yorqinoy”, “Yana uylanaman”, “Qorovul uyqusi” Lev Sverdin bilan hamkorlikda “Uzunquloq bobo” ni yozib, rus va yevropa dramaturglarining pyesalari (K.Gotssi “Malikayi Turandot”, Nikolay Gogol “Tergovchi”, Vladimir Bill Belotserkovskiyning “Labbay”, Molyer “Xasis”) ni tarjima qilib berdi.

Cho’lpon 1927-yilda Moskva va Boku drama studiyalari qatnashchilari bazasida O’zbek davlat namuna truppasi (1929-yildan O’zbek davlat teatri) tashkil etilgach, mazkur truppaning adabiy emakdoshi sifatida faoliyat olib bordi. Shu davrda uning kishilar va jamiyat hayotidagi nuqsonlarni hajv etuvchi “Mushtumzo’r”, “Hujum” (V. Yan bilan hamkorlikda, 1928-yil), “O’rtoq Qarshiboyev” (1929) kabi asarlari sahna yuzini ko’rdi. Shu bilan bir qatorda Cho’lpon teatr tarjimoni sifatida ham samarali ijod qildi. K.Goldonning “Ikki oyga bir qarol”, Lope de Veganing “Qo’zi buloq”, Uilliam Shekspirning “Hamlet”, F.Shillerning “Bosmachilar”, Bill Belotserovskiyning “Po’rtana”, S.Levitinining “Hukm”, A.Faykoning “Portfelli kishi”, V.Tretyakovning “Na’rangni tort, Xitoy!”, Vs.Ivanovning “14-69 raqamli poyezd” pyesalarini o’zbek tiliga tarjima qildi. O’zbek teatr ixlosmandlarini dunyo teatr sanati bilan tanishtirdi. Cho’lpon dramaturg va tarjimon sifatida professional o’zbek teatri vujudga kelishiga katta hissa qo’shdi.

Cho’lponning davr va ijtimoiy hayot aks etgan yana bir dramasi “Zamona xotini” dramasi. Ushbu drama Cho’lponning bugunga qadar qo’lyozmasi topilmagan nodir pyesalaridan biri edi. Qo’lyozma bugunga qadar Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi “O’zbekiston yozuvchilari va shoirlari arxivi fondi”da saqlangan bo’lib, Fitratga doir manbalar orasida bo’lgan, unvon varag’i yo’qolganligi uchun kimning qaysi asari ekanligi aniqlanmagan va hujjatga nom ham berilmagan. Matn bilan tanishish asnosida uning Cho’lpon qalamiga mansub “Zamona xotini” asari ekanligi aniqlandi.¹ Filologiya fanlari dotori Shahnozaxon Nazova yozgan so’zboshida pyesaning qachon, kim tomonidan asralgani, nashr varianti va qo’lyozma qiyosidagi bir xilliklar, tuzatishlar haqida so’z boradi.

Cho’lponning “Shunigina deyma...” nomli so’zboshisida aytishicha, drama 8-mart Xotin-qizlar kuni uchun ikki pardadan iborat, komediya janrida yozilgan. Mannon Uyg’ur tavsiyasi bo’yicha keyinchalik

komediya dan fojiaga aylantirilga va jami uch marta tahrirlangan. Drama 4 parda, 8 ko’rinish, 63 majlisdan iborat. Boshqa dramatik asarlardan farqli ravishda Cho’lpon har bir ko’rishiga sarlavha qo’yib, nom beradi, “Kurash va sevgi”, “Yana bir dushman ortdi”, “Oydin kechalarda”, “Yetilgan qizlar majlisi”, “Alamzadalar” shular jumlasidandir. Har bir qism va boblariga nom berishni biz avvalroq, Abdulla Qodiriyning “O’tkan kunlar” romanida uchratgan edik. Drama ko’rinishlariga nom berishni esa Cho’lpon ijodida ko’rishimiz mumkin.

“Zamona xotini” dramasi halollik, mehnat, inson sha’nini avaylash, yorug’ maqsadlar yo’lida sobitqadamlik kabi insoniy va azaliy qadriyatlar ustiga qurilgan. Shuningdek, bolasini bag’riga bosgancha, yangi ijtimoiy munosabatlar ichiga qisib-qimtib kirib borayotgan², oilada, jamiyatda o’z o’rnini topishga intilayotgan, o’z erki va orzulari uchun, sevgisi uchun, haqiqat uchun, xalq uchun kurashayotgan ayollar obrazi ayniqsa ahamiyatlidir. Tadqiqotimiz mavzusi ayollar obrazi ekan, albatta ushbu dramada ham ayollar masalasiga e’tibor berishimiz zarur. Ushbu dramadagi konfliktli o’rinlar ayollar xarakterini ochishda bizga katta yordam beradi.

Harakat bor joyda, tuyg’ular bor joyda, ikki jins vakili bor joyda shubhasiz **konflikt** bo’lishi turgan gap. Chunki drama asosi konfliktlarga quriladi. Bayonchilik boshqa nasriy asarlar, jumladan, hikoya, qissa, romanlarga xos uslub, konflikt esa dramaga xos uslub. Dramada qahramon ahvoli (yoshi, xakteri, kasbi, fe’l-atvori) asosan ishtirokchilar bilan tanishtiruv qismida, makon va zamon tasviri har parda va ko’rinish boshlanmasida, qahramonlarning kichik harakatlari esa remarkalarda yoritiladi.

“Zamona xotini” dramasi konfliktlarni quyidagicha aniqlab olishimiz mumkin: a) bir jins vakillari o’rtasidagi konflikt; b) ikki jins vakili o’rtasidagi konflikt. O’z navbatida har ikki turdagi konfliktlar ichki guruhlariga bo’linib ketadi. a.1- ayyollar bilan ayollar: Jahonbu va Rahima; Jahonbu va Sharofat.

a.2- erkaklar bilan erkaklar: Rustam va Abdilohadjon, Zokirjon va Abdilohadjon.

Cho’lpon. Zamona xotini. T: Ijod nashr, 2024. 20-bet B) Rahima va Rustam 1-er-xotin munosabatlaridagi konflikt 2- amaldor sifatidagi konflikt.

Dramada Rahima va Jahonbu o’rtasidagi konflikt kundoshlik konfliktidir. Jahonbu Rahimaning eri, jamoa ijroqum raisi Rustam akaning qaynonasi. Jahonbuning xarakterida hamma onalar qatori farzandiga yaxshilik qilish, qayg’ularini aritish harakati bor. Qizi uchun Rahima kundosh, kuyovini 1-xotinidan aynitish, sovitish uchun qasd qiladigan, irimlarga ishonadigan ayol. Rahima yo’qligida unga irim qilish bahona, uyidagi gap-so’zdan xabardor bo’lish, qizi ayollarda kamdan kam uchraydigan, go’zallikni tan oladigan ayol, “til-jag’li” ayol.

1 Cho’lpon. Zamona xotini. n – T: Ijod nashr, 2024

2 Cho’lpon. Zamona xotini. – T: Ijod nashr, 2024. 7-bet

Uning go'zallikni tan olishni xiyla qilib kelib, Jo'ra bilan suhbat chog'idagi nutqidan ham bilish mumkin.

"Jo'ra. Xudog'a shukur, mening xotinim yo'q.

Paranjili xotin. U-chi? Haligi juvon-chi? U... o'ynashingmi?

Jo'ra. Shunga yaqinlash... yo'q... lafzi halol: boshqa birovning o'ynashi...

Paranjili xotin. Yaxshi. Chiroqliq juvon ekan. Har kim olsa arziydi..."³ Jahonbu "har kim olsa arziydi" deb, birinchi o'rinda Sharofatning husniga havasi ketsa, ikkinchi o'rinda uning yorug' toleyi, ya'ni bu chiroy bilan yaxshi insonga tegishi, baxtli hayotidan umidlanadi. Ammo Sharofatning izini poylashdan ham toymaydi. "Onasini ko'rib qizini ol" deganlaridek, qizining harakatlaridan ayb topib, uni elga yoyib, qizining tarbiyasida onasini, ya'ni, Rahimani ayblash orqali kuyoviga yomon ko'rsatishni istaydi. Bu ham albatta **ayol xarakteriga** xos bo'lib, raqibini yengish, g'alaba qozonish uchun hech narsadan tap tortmasligiga asos bo'ladi. Drama ekspozitsiyasi Sharofat va Jo'raning suhbatidan boshlangan bo'lsa, Jahonbu bilan Sharofatning to'qnashuvi harakatning murakkablashuvidir. Biz yuqorida ko'rib o'tgan to'qnashuv va ziddiyatlar asarda unchalik ham ahamiyat kasb etmaydi. Dramadagi asosiy ziddiyatlar Rustam va Rahimani er-xotin munosabatlarida hamda boshqaruv tizimida namoyon bo'ladi. Rustam ijroqum raisi. Rahima "Qo'shchi" noibi. Rustam xotinining jamiyatga aralashuvini istamaydi. Modomiki xotini amal egasi bo'lar ekan undan o'zib ketishi, amal kursilariga yanada ko'tarilib ketishi, uning kirdikorlarini fosh etib qo'yishidan va eriga bo'ysunmay qolishi, o'z haqini tanib qolishi, mustaqil ish ko'rishidan qattiq cho'chidi. Rahimani amaldan bo'shatish uchun "Qo'shchi" raisi bilan til biriktiradi, qishloqdoshlarga uni yomon ko'rsatishdan, yuqori amaldorlarga fuqarolar tomonidan Rahimani yomonlab "yumaloq xat" yozishdan ham toymaydi.

*"boshini va bir qo'lini ro'mollar bilan bog'lag'on, ranggi o'chkan Rahima xola kirib keladi. Bog'lang'on ro'mollar qip-qizil qon bilan ho'llanmishdir"*⁴ bu o'rinda Rahimning uyishtirilgan holda kaltaklangani, "bu otang nimalarni qilayotibdir" (91-bet) gapi orqali bu ishlar aynan eri tomonidan qilinayotgani anglashiladi. Qizi Sharofat bilan ko'ngil qo'ygan Rahimani tarafdorlaridan biri muallim Abdilohad bilan suhbatda noibning holati, qishloq ahlining unga bo'layotgan munosabati yanada yaxshiroq aks etadi. "Darmonim tugab, yana og'riqlarim kuchayib qoldi. Undan keyin bitta bola yo'qlab-yo'qlab keltirib qo'ydi". Bundan ma'lum bo'ladiki, Rahimani o'zi yurishga-da holi yo'q. Bunga kim sabab. Rustam sabab. "Eslik-eslik badraqlardan bir ikkitasi menga g'alati-g'alati muomila qiladilar. Hayron bo'ldim". Bu esa, Rahimani tarafdorlarini Rustam o'z tomoniga

og'dirganidan dalolat. Rahimani Abdilohadga "Kaltakni bekorga yemagan bo'lsam-a?" deb so'rashida ham ikkilanish, ishonchsizlik, ham erining qo'li uzunligi, doktor yozib beradigan guvnomani-da o'z foydasiga o'zgartira olishi mumkinligini bilgani uchun ham ishning taqdiridan xavotirlanadi. 3-parda 1-ko'rinish 8-majlisda Rustamning Rahimaga munosabati yanada yaxshiroq nomoyon bo'ladi. "Rahima: ...O'lmadim, uning bu yog'i bo'ldim. Rustam: Shu yomon bo'ldi. O'lib keta qolsang – dunyo tinchir edi...". Anglashiladiki, Rustam uchun xotinining o'lik-tirigi bir, ahamiyatsiz. Balki, xotini o'lsa, dushmandan ham, kurashdan ham, mashmashalardan ham qutuladi. Rahimani "Men o'limdan qo'rqmayman. Bir marta o'lib bo'lg'on kishiman" deyishi, uning ko'ngil iztiroblari, kundoshlik jabri, sevilmaslik, mehrsizlik, hammad, hamsuhbatsizlik kabi kechmishlarga ishora qiladi. Erining muallim bilan bordi- keldi qilmaslik, qizini To'qtasinboyga berish, Zokirjondan uzr so'rash, "Qo'shchi"dan o'zi istefo yozib ketish, erim urdi deb hech qayerda, hech kimga aytmaslik kabi shartlariga "Gapiring!" deb takrorlashi dadilligini ko'rsatsa, "Yana bormi?" deyishi "navbat mengami?" deganiday bo'ladi. "Bo'ldingizmi?" degani esa, "endi men gapiraman" degan ma'noni bildiradi. Erining "men xo'p degan javobni eshitkali keldim" deganiga javoban "bo'lmasa, indamayman" deyishi o'z so'zidan qaytmasligi, bo'ysunmasligi uning o'z haqini tanib qolganligi, qanday vaziyatda qanday yechim qilish kerakligi, qaysi paytda kimga murojaat qilishni yaxshi bilishi nafaqat Rahima, balki o'zligini tanib borayotgan, maqsadlari sari intilayotgan, jamiyatga erlar bilan barobar hissa qo'shayotgan davr xotin-qizlarining aks-sadosi edi. Xotinini gap bilan yengolmagan Rustam pichoq bilan qo'rqitishi, eriga kuchi yetmay bo'g'ilganidan yoqalarini yirta boshlaydi ammo shunda ham bu shartlarga rozi bo'lmaydi. Saylov komissiyasi daragini eshitib kulishi, uning g'olibona yurishi edi. Rahimani saylovdagi nutqi orqali Cho'lpon zamona ayollari ham amaldor bo'layotgani, xotinlar ham odam qatori ko'rilyotgani, ularga ham navbat berilyotgani va eshitilyotgani davrning ayollarga bo'lgan munosabati o'zgarayotgani, gender tenglik masalasi endi-endi kurtak otayotganiga ishora qiladi. Ayollarni qimorbozlar, o'g'ri amaldorlar changalidan qutqarishga chorlashga da'vat etdi. Cho'lpon **Rahima obrazi orqali zamonaning ayollarga bo'lgan munosabatini** quyidagilarda namoyon etadi:

Rahima kabi ayollarning amaldor bo'la olishi;

Ayollarning ham fikri inobatga olinishi, eshitilishi;

Qizlar o'z tengiga, o'zlari ko'ngil qo'yib oila qurishi;

Nikoh guvohnomasi qizning ham roziligi bilan berilishi;

Cho'lpon **ayol qalbini** yaxshi his etadi. Bu jarayonda u har bir hisni, har bir kechinmani o'z rangida chizadi. Rahimani bir o'rinda eriga achinishi, kutilmaganda kirib kelgan eri qarshisida "voy, sho'rim!" deb o'rnidan

3 Cho'lpon. Zamona xotini. – T.: Ijod nashr, 2024. 24-bet

4 Cho'lpon. Zamona xotini. – T.: Ijod nashr, 2024.64-bet

turib ketishi, hajayonlanishi, taajjublanishi, biz oz bo'lsada ko'ngli yumshashi, kundoshining bolalarini qarovsiz qoldirmaslikni-da o'ylashi, kundoshlik oldida ona qalbining buyukligini tasvirlaydi.

Dramada yana bir e'tiborimizni tortgan jihat Cho'lpon asarlaridagi **qahramonlar ismining takrorlanishi**. "Zamona xotini" dramasida Sharofatxon bosh qahramonlardan biri. Rahimaning qizi, muallimning sevgilisi. Ushbu ism Cho'lponning "Qor qo'yida lola" hikoyasida ham bosh qahramon ismi hisoblanadi. Xo'sh, Cho'lpon bu ismlarni atay qo'llaganmi yoki tasodif?

Bu savol javobini aniqlashtirish uchun Sharofat ismining ma'nosini anglab olsak. Sharofat ismi sharaflı, oliyjanob, oliyhimmat shu bilan birga ko'ngli toza, qalbi pokiza degan ma'nolarni ham bildiradi. Balki Cho'lpon qahramonning xarakteridan kelib chiqib shu ismni tanlagandir, yana bilmadim.

Ikkinchi takroriy ism Qumri. Sharofatning dugonasi. "Qor qo'ynida lola" hikoyasida Sharofatning onasining ismi esa Qumribush. Bu o'rinda shunchaki tasodif bo'lgan bo'lishi mumkin.

Uchinchi takroriy ism Hadichaxon. Bu qahramon dramada Sharofatxonning yaqin dugonasi. Bu ism Cho'lponning "Seni ko'b ko'rmasun" hikoyasida bosh qahramonning ismi hamdir. Ismlar mayli, o'z yo'lga. Dramadagi Sharofatxon obraziga to'xtalsak.

Sharofatxon 18 yoshda bo'lib, otasi uni To'qtasinboyga berish umidida. Dramaning boshlanishida Sharofatning munglanib qo'shiq aytishi uning nimadandir noroziligi, ko'ngil hasratlaridan darak berganday. Cho'lpon xushovozlikni qizlarning xislati sifatida baholaydi. Yodingizda bo'lsa "Kecha va kunduz" romanidagi Zebining ham qo'ng'iroqday ovozi bor edi. Uning Akbarali mingboshiga yoqqan jihatlaridan biri ham aynan shu ovozi edi. Yozuvchi qanday asar yozmasin misralarda xalq og'zaki ijodi ufurib turadi. Qahramonlar kechinmalarini anglatishda va his ettirishda xalq qo'shiqlari, xalq kuylaridan o'rinli foydalanadi. Sharofatxonning Jo'ra bilan aytishuvi ham bunga yaqqol misoldir.

Cho'lpon ishtirokchilarni tanishtirar ekan, Jo'rani 50 yoshlarda deydi. Ammo Sharofat unga sen deb murojaat qiladi.

"Sharofat: ...Qani, aytginchi, otamning oldida nimaga xizmat qilib yurasan?

Jo'ra: Ha...barakalla! Munday deng!(*Sekin*) Men... otangizning oldida...sizni yaxshi ko'rganligimdan xizmat qilib yuraman...

Sharofat: (*Ermak bilan*) Meni yaxshi ko'rganligingdan?

Jo'ra: ha, sizni yaxshi ko'rganligimdan..."⁵ Sharofatning o'zidan o'ttiz yosh katta odamni "sen"lashi otasining amaldorligi, Jo'raning otasi Rustam qo'lida qorovul bo'lib ishlashi va yana yosh qizning tantiqligidandir. Rahima Jo'ra haqida o'ylar ekan, uni qirq

yosh deydi.⁶ Drama Cho'lpon yozgan qo'lyozma asosida nashr etilganligini e'tiborga olsak, Cho'lpon Jo'raning yoshini bir o'rinda 50, bir o'rinda qirq deydi va **xatolikka yo'l qo'yadi**. Bu esa yana bir o'ylantiradigan jihat. Yuqoridagi va yana bir necha o'rinlardagi dialoglarda Jo'raning Sharofatda ko'ngli borligi anglashiladi. Ammo drama so'nggida Rahima Jo'ra bilan turmush qurayotgani haqida aytadi. Bu ancha o'ylantiradigan mavzu. Sharofat ham bir o'rinda "Azimjon qimorbozning devnuxsa o'g'liga tekkuncha, senga teksam durust-da" (20-bet) deydi. Bu xazil o'rnida aytilgan gap. Jo'ra ham gap orasida "ixlos qilg'on odam yo qizini beradi...(sekin, xohlamasliq bilan) yo o'zi tegadi" deydi. (27-bet) Lekin, **qizida ko'ngli bor odamga ko'ngil qo'yish**, unga qiziqish har holda o'zbek ayollarining fe'lida yo'q.

Sharofat, uning sevgilisi Abdilohadjon Rahima taraf bo'lib, otasiga qarshi ish ko'radi. Tadbir qiladi. Bu jihat Cho'lponning "Yorqinoy" dramasiga o'xshab ketadi. Aynan bu dramada ham Yorqinoy sevgilisi Po'latjon taraf bo'lib, otasiga qarshi ish ko'radi.

Jo'raning "birov yubordi" deganidan "cho'chib tushish"i, "anglag'on, faqat bilmamishka solinib so'rash", jo'rttaga (kimligini bilib turib! P.A) o'zganing ismini aytishi, bilib bilmaslikka olishi, u haqida so'rashi, "o'sha-da, o'sha beparvo o'lgurni..." deb ham erkalash, ham uyalish, ham noz bilan "qizarib", "yuzini to'sib" Abdilohadjon haqida so'rashi yosh qizning xarakterini ochib bergan. O'quvchi ko'z oldida yaqqol gavdalantirib bera olgan. Sharofatning "Bizning ham peshonamizga birovning quruq muhabbatiyu boshqa birovning cho'rilig'i yozilg'ong'a o'xshaydi" deganda "bizning ham" orqali o'zining emas, Turkiston xotin-qizlari taqdiriga ishora qiladi. Ko'nglidagining qurbi, kuchi yetmagandan keyin, boshqa birovning xizmatini qilib yurganlariga ishora qiladi.

Sharofatning muallim bilan devor osha suhbatida ham oshiq ko'ngilning hayajonlari, qizlarga xos so'zamollik, quvlik nomoyon bo'ladi.

"Muallim: Siz devorning ketida tursangiz, qandoq gapira olaman? Hamma yoqqa eshittirib baqiraymi?

Sharofat: Yo'q, sekin gabira bering.

Muallim: Siz eshitmay qolasizmi deb qo'rqaman...

Sharofat: Yaxshi gab eshitila beradi.

Muallim: Eng yaxshi, shirin gablar quloqqa aytilguchi edi-ku."

Sharofatning "Yaxshi gab eshitila beradir" degan gapida ham kinoya ham yigitni aytmoqchi bo'lgan gapiga undash, gapni tezroq eshitish uchun shoshirish, ohangi seziladi. Birgina shu gap orqali qizning yigitga bo'lgan munosabati, kinoyasi, nozi, dadilligi, so'zamolligi, yigit oldida o'zini yo'qotmaslik kabi xakteri ochib beriladi.

Kuzatuvlarimdan shu narsa ma'lum bo'ldiki, Cho'lpon dramaturgiyasi, umuman olganda jadid adabiyoti nasriy va dramatik asarlarida xotin-qizlar asosan yigitlarga qaraganda dadil, jasoratli, yigitlarni harakatga, kurashga

5 Cho'lpon. Zamona xotini. – T.: Ijod nashr, 2024. 20-bet

6 Cho'lpon. Zamona xotini. – T.: Ijod nashr, 2024. 140-bet

undovchi obraz sifatida gavalantiriladi. Bu bir hisobdan **an'anaviylik** ham. "Alpomish" dostonida Alpomishni kurashga undagan ham Qaldirg'ochning birgina so'zi emasmi? "Mehrobdan chayon" dagi Ra'no, "Zaharli hayot yohud ishq qurbonlaridagi" Maryam, "Yorqinoy" dagi Yorqinoy va biz tahlil etayotgan "Zamona xotini" dramasidagi Shatofatxon obrazlari fikrimizning isbotidir. Sharofatxonning muallimga "Men siz bo'lsam, albatta qo'rqmas edim"(40-bet), "Siz yiqitib-yiqig'uncha men Azimjon qimorbozning taratiga suv quyaturg'on bo'lib qolaman"(44-bet) deyishi bir hisobdan muallimni kurashga undasa, bir hisobdan yigitlik, erkaklik, oshiqlik g'ururnii qo'zg'aydi. Qizning otasiga va uning tarafdorlari bo'lmish RAQIBi ga qarshi kurashga undaydi.

Yuqoridagi o'rinlarda ko'rib o'tganimizdek, Cho'lponning "Mazluma xotin" dramasida nafaqat ismlar, balki syujetlar takrori, obraz karakteri takrori ham uchraydi. Rustamning qizi Sharofatga "Azimjon akaning o'g'li To'qtasinni!-deysan! Eshitdingmi? Bo'lmasa, ko'zingning oldida onangni so'yib tashlayman! Undan keyin o'zingni To'qtasin boybachchag'a emas, Jo'ra bangiga beraman!..." ushbu jumlar Abdulla Badriyning "Juvonmarg" dramasini yodga soladi. Shuhrat Rizayev "Jadid dramasi" kitobida 1911-1916-yillarda yozilgan pyesalar qatorida "Juvonmarg" pyesasini ham sanab o'tadi. Bundan kelib chiqadiki, "Juvonmarg" dramasi ham shu vaqt oralig'ida yozilgan. "Zamona xotini" dramasi ham 1928-yil yozilgan deb olsak, (taxminan) Cho'lpon Abdulla Badriyning "Juvonmarg" dramasidan boxabar bo'lgan. Lekin, biz Cho'lponni aynan takrorlagan ham deya olmaymiz. Balki ota nutqida qizni qo'rqitish uchun po'pisa qilgandir xolos.

Yana bir o'rinda Sharofatxon muallimga "qochish rejasi" ni aytish uchun chora izlagan bir paytda Jo'raning "Bitta qalpoq, bir juft yaxshi etik, bir qator forma kiyim, bitta ko'zoynak, bir quti "papius" olib kelaman. Kiyimlarni kiyasiz, ko'zoynakni taqasiz, papiusni tutatasiz-da, xuftondan keyin ijroqum oldig'a chiqib tong otquncha muallim bilan gaplashasiz. Hech kim tanimaydi, hech kim bilmaydi..." degan maslahati, uning xuddi shunday kiyinib muallim bilan ko'rishishi Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romanidagi Ra'noning tunda Anvarning oldiga

borish syujetini eslatadi. Shu bilan birga Cho'lpon xotin-qizlarini bo'ysunuvchanlikka emas, orzusiga erishish, dadillikni ishga solishga undaydi.

Muallif Sharofat obrazini drama taqazosidan roman kabi bittalab chizmaydi, batafsil u haqida fikr yuritmaydi. Qahramon karakteri voqealar rivoji asnosida namoyon bo'ladi. Cho'lpon "Yetilgan qizlar majlisi" nomli ko'rinishda Sharofatning qizlarga qarata "O'zinglar bilib bir narsa aytaberlinglar", "boshqa durisrak narsa qurib ketganmidi? Qiz bechorag'a "yor-yor"dan, kelinchaglikdan boshqa narsa butmaganmi? Boshqa narsa aytinglar" deyishi, qizlarning Sharofatdan istagini so'rab qo'shiq aytishi qizlar orasida Sharofatning obro'si balandligi, otasining mansabdorligi, ehtimol shu vajdan Sharofatning qizlar oldida hukmronnamo so'zlashi, qizlarning uning mayliga ko'ra ish ko'rishiga sabab bo'ladi. Shu ko'rinishdagi boshqa dialoglarda Sharofatxonning muallimdan boshqa oshiqlari ham bisyorligi, Sharofat oshig'ining uylanayotgan qizning ismigacha bilishi sevmasa-da, yigitga befarq emasligidan dalolat.

Cho'lpon erk mavzusini faqatgina Rahima va Sharofatxon obrazlari emas, Sharofatning dugonalari, muallim nutqida ham "qistirib" o'tadi. Shuningdek, muallif drama davomida xalq qo'shiqlaridan unumli foydalangan.

Yuragim choydismidi?

Choyini solib qaynatdilar.

Avji uyquda edim,

G'amni solib uyg'otdilar.

Muallif har bir voqea, har bir nutq, har bir obraz atrofida ayollar erki haqida so'zlaydi, so'zlatadi. Nafaqat obrazlar taqdiri, balki, Turkistondagi xotin-qizlar erksizligi, tanlash, so'zlash, xohlash, o'zini namoyish etish kabi huquqlardan mosuvoligi, ularni eshitadigan quloq yo'qligi, bo'lsa-da qo'li kaltaligi haqida kuyunib so'zlaydi.

Aslida zamona xotini Rahimagina emas, Sharofat ham, Qumri ham zamona xotini. Chunki ular ham zamondan, zamon odamlaridan jabr ko'ryapti. Cho'lpon Rahima obrazi orqali ayollar ham siyosiy jarayonda ishtirok eta olishi mumkinligi, faqat bu yo'lda duch keladigan g'ovlarga taslim bo'lmaslikka, o'z maqsadida, o'z ahdida sobit turib o'zligini namoyon etishiga, tun ortida albatta yorug'ik borligiga ishora qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Куронов Д. Чўлпон насри поэтикаси. — Т.: "Шарқ" нашриёти. 2004
2. Ризаев Ш. Жадид драмаси. — Т.: «Шарқ» нашриёти. 1997
3. Шарафиддинов О. Чўлпонни англаш. — Т.: «Ёзувчи» нашриёти. 1994
4. Чўлпон. Замона хотини. — Т.: «ИЖОД МАШР». 2024

Zarnigor ABDUQODIROVA,
O'zbekiston Milliy universiteti magistranti
zarnigorabduqodirova@gmail.com

“MUIN UL-MURID” ASARINING TOPILISHI VA O'RGANILISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada XIV asrda Xorazm diyorida, Oltin O'rda adabiy muhitida yaratilgan “Mu'in ul-murid” asari va uning mazmun mundariyasi haqida so'z boradi. Shuningdek, maqolada asarning topilishi, saqlanishi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan. Asarning o'rganilishi masalasi va ushbu asar yuzasidan qilingan ishlar xususida batafsil ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: “Mu'in ul-murid”, Shayx Sharaf, Abulg'azi Baxodirxon, Ahmad Zaki Validiy, Fuad Ko'prulu, Ali Fahmi Karamanliog'li, Bursa kutubxonasi.

Аннотация: в данной статье рассматривается произведение «Муъин ул-мурид», созданное в литературной среде Золотой Орды в XIV веке на земле Хорезма. В статье также приводится информация об обнаружении и сохранении рукописи. Кроме того, подробно рассматриваются вопросы изучения этого произведения и проведенные исследования.

Ключевые слова: «Муъин ул-мурид», Шайх Шараф, Абулгази Бахадурхан, Ахмад Заки Валиди, Фуад Кёпрулю, Али Фахми Караманлыоглу, Бурса библиотека.

Annotation: this article discusses the work *Mu'in ul-murid*, which was created in the literary environment of the Golden Horde in the 14th century in the land of Khorezm. The article also provides information about the discovery and preservation of the manuscript. Additionally, it delves into the study of the work and the research conducted on it.

Key words: *Mu'in ul-murid*, Shaykh Sharaf, Abulgazi Bahadur Khan, Ahmad Zaki Validi, Fuad Köprülü, Ali Fahmi Karamanlioglu, Bursa Library.

“Mu'in ul-murid” XIV asrda Oltin O'rda adabiy muhitida yaratilgan diniy-tasavvufiy ruhdagi asardir. Ushbu asar Xorazmda, hukmdor Ersari Beyning topshirig'i bilan arab bo'lmagan musulmonlar, aniqrog'i turkmanlar uchun din arkonlari va fiqh masalalarini oson va tushunarli o'rganishlari uchun zaruriy qo'llanma o'laroq yaratilgan. “Mu'in ul-murid” asari XIV asrda Xorazmda yashagan shayx, adib va fiqhshunos olim Shayx Sharaf tomonidan yozilgan. Ushbu adib haqidagi ma'lumotlar bizgacha deyarli yetib kelmagan. “Mu'in ul-murid” islom fiqhshunosligiga bag'ishlangan asardir. Shuningdek, ushbu asardan tasavvufiy ruhdagi “Suhbat bo'limi” ham o'rin olgan. Umuman olganda bu asar boshidan oxirigacha islomga bag'ishlangan.

Bugungi kungacha ushbu asarning faqat bitta nusxasi yetib kelgan. Ma'lum bo'lgan yagona nusxa hozirda Bursa qo'lyozma va bosma eski asarlar kutubxonasida umumiy raqami 1605/18, tasnif raqami esa 297.3 bo'lib qayd etilgan “Mecmuatür r-Resail” nomli qo'lyozmaning 177a-202b sahifalari orasida joylashgan. Biroq Ahmad Zaki Validiydan boshlab hozirgacha bo'lgan manbalarda “Mu'in ul-murid”ning 186-211-sahifalar orasidan topilgani yozilgan. Bu ikkita alohida raqamlash natijasida paydo bo'lgan. “Mu'in ul-murid” asarining qo'lyozma nusxasi jami 26 sahifadan iborat. Ushbu asar avvalroq Haraççioğlu kutubxonasidan Orhan kutubxonasiga ko'chirilgan edi. Bu qo'lyozmaning fotosuratlari Ogoh Sirri Levend tomonidan Turk Tili Jamiyatiga sovg'a qilingan va Ali Ulvi Elöve tomonidan faksimel nusxasi

tayyorlanib, ushbu jamiyat tomonidan chop etilgan. Ammo Elöve va muassasa o'rtasidagi kelishmovchilik tufayli u kitob holiga keltirilmagan va tarqatilmagan.¹ “Mu'in ul-murid” qo'lyozmasida har bir sahifada odatda 16-17 satr bo'lsa-da, ba'zi o'rinlarda qatorlar soni 14-15 satrgacha ham kamayadi. 17.5 x 12.8 va 12.8 x 9.8 o'lchamlarida. Jami 407 to'rtlikdan iborat. Nastaliq xatida bitilgan bo'lib, asar hoshiyalarida turkiy to'rtliklar, baytlar va nasriy rivoyat mavjud. Eski o'zbek yozuvida yozilgan ushbu matn harakatlarsiz ifodalangan bo'lsa-da, o'quvchiga qulaylik yaratish maqsadida ba'zi o'rinlarda so'zlar harakatlar bilan ham yozilgan. Lekin bu borada barqarorlik haqida gapirish qiyin.

Ahmad Zaki Validiy To'g'on “Mu'in ul-murid” asari bo'yicha birinchilardan bo'lib keng qamrovli tadqiqot ishlari olib borgan. Bu ish mustaqillikning dastlabki yillarida Onado'li kutubxonalardagi qimmatli qo'lyozmalarni aniqlash uchun tayyorlangan loyihada “Nahj ul-farodis” asari bilan birgalikda Istanbul Universitetida amalga oshirildi. A. Zaki Validiy ushbu universitetda turk tarixi muallimi bo'lgan, qo'lyozma Validiyga o'sha paytdagi kutubxona mudiri Hasan Fahmi Bey tomonidan yuborilgan. A. Zaki Validiyning bayonotiga ko'ra qo'lyozma o'sha paytdagi ma'orif vazirligining Hars bo'limida saqlangan. “Mu'in ul-murid”ni o'z ichiga olgan jildga 18ta asar bor edi va ularning aksariyati hijriy 822-yilda vafot etgan Xoja Muhammad Porsoga tegishli bo'lgan. “Mu'in ul-murid”dan boshqa asarlar arabcha va forsha bo'lgan.

¹ Aysu Ata (2002), Harezm-Altın Ordu Türkçesi, İstanbul, 35

“Mu’in ul-murid” asarining nusxa ko‘chirilishi haqida turli bahsli fikrlar mavjud. A. Zaki Validiyning fikricha, bu asar nusxasining ko‘chirilish uslubi o‘zi joylashgan jilddagi ayrim risolalar ko‘chirilishi bilan bir xildir. Chunki, yozuvda hijriy 900-yillarda yozilgani qayd etilgan asarlar ham ayni shu xatda yozilgan, sahifa raqamlari alohida berilgan.² Jilddagi asarlar (“Kitob ul-arbain” bundan mustasno) Shayx Zaynal Havofi hayot bo‘lgan yillari (Hijriy 838/milodiy 1434-1435) va hijriy 890 (milodiy 1485) yillar oralig‘ida yozilgan.³ Xulosaga ko‘ra, bu yerda Ahmad Zaki Validiy asar 1430-1485-yillar oralig‘ida ko‘chirilgan deb hisoblaydi. J. Eckmann ushbu asarning XV asrning birinchi yarmida ko‘chirilgan deb taxmin qiladi.⁴

Shuni aytib o‘tishimiz kerakki, qo‘lyozmani tekshirish mobaynida ushbu asarni yozgan kotibning malakali emasligi ko‘zga tashlanadi. Kotib yozayotganda goh misralarni, goh baytlarni, hattoki to‘rtliklarni ham o‘tkazib yuborgan va o‘tkazib yuborilgan jumlar asar atrofiga yozib qo‘yilgan. Qolaversa, nusxa tuzatilib, chetiga turli xil variantlar yozilib, ayrim so‘zlar yoniga o‘tkazib yuborish belgilari qo‘yilib, to‘g‘irlangan o‘rinlarga “sahh” belgisi qo‘yilgan. Asardan ko‘rinadiki, bu tuzatishlar, asosan, to‘g‘ri bo‘lib, foydalanilgan so‘zlar to‘g‘ri tanlangan, asar vazniga muvofiq bo‘lgan. Faqatgina ba‘zi o‘rinlarda asar vaznini buzish holatlari ham kuzatiladi.

Bizning fikrimizcha, ushbu tuzatishlar matnning bir xilligi va quyida sanab o‘tilgan sabablarga ko‘ra kotib tomonidan kiritilgan.

Fuad Ko‘prulu “Mu’in ul-murid”ning ikki nusxasini qiyoslagan va tomonlarda farqlar belgilab qo‘yilganini ta’kidlaydi: “Nusxaning chetlaridagi ba‘zi yozuvlardan ma’lum bo‘lishicha, bu “Mu’in ul-murid” nusxasi boshqa nusxa bilan solishtirilgan va oradagi farqlar aniqlangan, bu juda hayratlanarli”.⁵ Bizning fikrimizcha asarga nusxa ko‘chiruvchi tomonidan emas, balki muallif tomonidan tuzatishlar kiritilgan. Chunki, tushirib qoldirilgan to‘rtliklar qo‘shilganligi sababli, to‘rtlikning goh tashlab qo‘yilgan ikki qatori (masalan, 180b, 184b), gohida bir qatori (masalan, 182a) keyinroq sezilib, kotib tomonidan yon tarafga qo‘shilgan. Masalan, 186a dagi yon tomondagi tuzatishlar muallif tomonidan qilinganligi yaqqol ko‘rinadi. Kotib sahifaning oxiriga yetganida o‘tkazib yuborganini tushanadi. 141, 142, 143, 144-to‘rtliklar sahifaning

to‘rt tarafga yozilgan. 144-to‘rtlikning oxirgi ikki qatori sahifaning pastki bo‘sh qismiga joylashtirilgan. Shriftning bir xil ekanligi fikrimizni mustahkamlaydi. Yana 188a dagi 176-sonli baytda ikkinchi qator o‘tkazib yuborilgani keyinroq ma’lum bo‘lganligi sababli, baytning oxirgi qatori birinchi ustunda tugaydi. 177-to‘rtlikning birinchi qatori ikkinchi qatorga qo‘yiladi.

Shayx Sharaf hayoti va ijodi bilan bog‘liq muammolarga bag‘ishlangan ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlari mavjud emas. O‘zbek adabiyotshunosligida Shayx Sharaf haqidagi ma’lumotlar ham juda oz. Adib va uning asari haqidagi dastlabki ma’lumot Abulg‘ozi Baxodirxonning bizga ma’lum “Shajarayi tarokima” asarida uchraydi. Ushbu asarda Abulg‘ozi Baxodirxon mualliflik masalasi va asar yozilishi uchun sabab bo‘lgan omillar haqida to‘xtalib o‘tgan va qisqacha ma’lumot berish bilan cheklangan. Olim Abdurauf Fitrat o‘zining “XVI asrdan so‘ngra o‘zbek adabiyotiga umumiy bir qarash”⁶ nomli maqolasida ushbu muammoga oid ba‘zi fikrlarini bayon etgan. Keyinchalik adabiyotshunos Olim Sharafiddinov bu mavzuga to‘xtalgan va uning qarashlari “Tanlangan asarlar”ida o‘z ifodasini topgan.

“Mu’in ul-murid” asari va uning muallifligi masalasi bo‘yicha turk adabiyotshunoslari tomonidan sezilarli darajada muvaffaqiyatli ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, dastlab atoqli adabiyotshunos olim Ahmad Zaki Validiy ushbu asarni topgan va u haqidagi dastlabki ishlarni amalga oshirgan. Ahmad Zaki Validiyning fikrlari “Xorazmda yozilgan eski turkcha asarlar”⁷ nomli risolasi o‘z ifodasini topgan. Keyingi ish Rajab Toparliga tegishli bo‘lib, aynan ushbu tadqiqot bizning magistrlik ishimiz uchun obyekt bo‘lib xizmat qildi.⁸ Keyingi yillarda turk adabiyotshunoslari hammuallifligida “Shayx Islom Sharaf Xoja Xorazmiy, Mu’inu-l-murid” nomli yana bir risola paydo bo‘ldi.⁹ Adabiyotshunos olim Aysu Ata esa Rajab Toparlining tadqiqotlari asosida ushbu asar bo‘yicha o‘z ilmiy ishini yaratdi.¹⁰ Tilshunos olim Obid Nazar esa ayni shu asar bo‘yicha tilshunoslikka oid risola yaratdi. Ushbu risola “Mu’inu-l-murid asari matnidagi turkcha, arabcha, forsch qaydlar haqida”¹¹ deb nomlanadi. Bu muammo haqida gap ketganda Ali Fahmi Karamanli o‘g‘lining mehnatlarini alohida ta’kidlash lozim. Bu olim “Mu’in ul-murid” asarining transkripsion variantini tayyorlagani bilan ham qadrlidir. Ali Fahmi

2 A. Zeki Velidi 1928: 317.

3 A. Zeki Velidi 1928: 317.

4 Janos Eckmann 1988: 176. Eckmannning jumlası Akalin tomonidan quyidagicha tarjima qilinadi: “XV asrning birinchi yarmidan keyin ko‘chirilgan bo‘lmasa kerak...”.

5 Köprülü 2003: 310.

6 Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. -Toshkent. Ma’naviyat, 2000, 55-60betlar

7 A. Zeki Velidi, “Harezmda Yozilmiş Eski Türkçe Eserler, Türkiyat Mecmuası, II, 1926, İstanbul, 1928, s.315-345.

8 Recep Toparlı, Mu’inü’l-Mürîd, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Nu: 15, Erzurum, 1988.

9 Şiir İslam Hoca Horezmi, Mu’inü’l-Mürîd, Çapa tayyarlayanlar: Tarih İlimleri Kandidatı Nazar Halimov, Filoloji İlimlerinin Kandideti Çebbarmemmet Göklenov, Filoloji İlimleri Doktoru Mıratgeldi Söyegov’un redaksiyası bilen, Aşgabat, 1995.

10 Aysu Ata, “ Recep Toparlı, Mu’inü’l-Mürîd, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları Nu:15, Erzurum 1988, LXXII+287 s.”, OTAM (=Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi) , S.10, Ankara, 1999, s. 389-406.

11 Abid Nazar Mahdum, “Mu’inü’l-Mürîd Yazmasının Metin Dışı Türkçe, Arapça, Farsça Kayıtları Üzerine” , İlmî Araştırmalar , Sayı:21, İstanbul, 2006, 153-165.

Karamanliog'li "Shayx Sharaf Xoja, Mu'inu-l-murid" nomli o'z tadqiqotini tayyorladi.¹² Biroq, 1973-yilda olim vafoti tufayli professorlik uchun tayyorlanayotgan bu ish o'z nihoyasiga yetmadi.

Yevropa olimlari ham o'z navbatida ushbu asarga qiziqish bildirishgan va ba'zi adabiyotshunoslar ushbu asar bo'yicha tadqiqot olib borgan, asar haqida shaxsiy munosabatlarini bildirgan. Jumladan, A.J.E.Bodrogligeti turk olimlaridan-da ilgariroq "Mu'in ul-murid" asari

bo'yicha o'zining ilmiy izlanishlarini amalga oshirgan.¹³

Xulosa qiladigan bo'lsak, ushbu asar nafaqat o'z davri uchun, balki bugungi kun uchun ham qimmatli manbadir. Bu kabi hali o'rganilmagan asarlarni o'rganish, tabdil hamda tadqiq qilish biz yosh adabiyotshunoslar uchun asosiy vazifalardan biridir. Ushbu asarni o'zbek kitobxonlariga tanitish galdagi muhim ishlardan biri bo'lishi lozim.

¹² Ali Fehmi Karamanliog'lu, Şeyh Şeref Hacı, Mu'inü'l-Mürîd (Transkripsiyonlu Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Beşir Kitabevi, İstanbul, 2006, XIV+134 s.,tıpkıbasım.

¹³ A.J.E.Bodrogligeti, "The Authorship and Sources of the Mu'inul-murid", Tractata Altaica, Wiesbaden, 1976, s. 87-105.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fuad Köprülü. Turk Edebiyatı Tarihi. – İstanbul, 1926, s. 347
2. Recep Toparlı, Mustafa Argunşah. Mü'inü'l-mürîd. İnceleme-Metin- Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım. ANQARA, 2008. – 322 c
3. A.Zeki Velidi, "Harezm'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler, Türkiye Mecmuası, II, 1926, İstanbul, 1928, s.315-345
4. Aysu Ata, "Recep Toparlı, Mu'inü'l-Mürîd, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yınları Nu:15, Erzurum 1988, LXXII+287 s.", OTAM (=Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi), S.10, Ankara, 1999, s. 389-406.
5. Abid Nazar Mahdum, "Mu'inü'l-Mürîd Yazmasının Metin Dışı Türkçe, Arapça, Farsça Kayıtları Üzerine", İlmî Araştırmalar, Sayı:21, İstanbul, 2006, 153-165.
6. Abulg'ozı Baxodirxon. Shajarayı tarokima. T., 1995-26-bet
7. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. – Toshkent.Ma'naviyat,2000, 55-60betlar
8. Aysu Ata (2002), Harezm-Altın Ordu Türkçesi, İstanbul, 35.

Xumorxon RO'ZIQULOVA,
ToshDO'TAU magistranti
xumoramroyeva228@gmail.com

O'ZBEK VA INGLIZ MAQOLLARI BADIYATI VA XALQONA USLUBI

Annotatsiya: bugungi kunda folklorshunoslik fani ham muhim ahamiyatga molik hamda ilmiy izlanishlarga sabab bo'layotgan fanlar qatoridan joy oldi. Butunjahon mamlakatlar va qadim xalqimizning og'zaki ijodni o'rganishga va qiyosiy tadqiqotlar olib borishiga keng yo'l ochildi. Bizning folklorizm yevropa mamlakatlari folklori bilan qiyoslaganda ancha farqni sezishimiz mumkin. Ushbu maqola orqali ingliz va o'zbek maqollarini poetik jihatdan tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar: o'zbek folklorshunosligi, ingliz folklorshunosligi, badiiyat, uslub pragmatizm, soddalik.

Annotation: today, the science of folklore studies has become one of the subjects that are of great importance and cause scientific research. A wide way has been opened for the study and comparative research of the oral creativity of the countries of the world and our ancient people. We can notice a significant difference when comparing our folklorism with the folklore of European countries. Through this article, we will analyze English and Uzbek proverbs poetically.

Key words: uzbek folklore, English folklore, art, style, pragmatism, simplicity.

Аннотация: сегодня наука фольклористика стала одной из тем, имеющих большое значение и вызывающих научные исследования. С помощью данной статьи мы проанализируем английские и узбекские пословицы поэтически.

Ключевые слова: узбекский фольклор, английский фольклор, искусство, стиль, прагматизм, простота.

Har bir xalqning ma'naviy merosi, donishmandligi va hayotiy tajribasi og'zaki xalq ijodi namunalarida,

xususan, maqollarda mujassam topadi. Maqollar xalq tafakkurining durdonasi bo'lib, ular xalqning asrlar

davomida to'plagan tajribasini umumlashtiradi va nasldan-naslga o'tadi.

O'zbek va ingliz maqollari ham mazmunan, ham shaklan o'ziga xos bo'lib, ularning badiiyati va xalqona uslubi turli jihatlar bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz maqollarining badiiy xususiyatlari, uslubiy o'ziga xosligi, umumiy va farqli tomonlari tahlil qilinadi.

1. Maqollarning badiiy xususiyatlari

Maqollar xalq og'zaki ijodining eng muhim janrlaridan biri bo'lib, ularning asosiy badiiy jihatlarini quyidagilardan iborat: Qisqa va lo'ndalik – Maqollar ko'pincha ixcham bo'lib, oz so'z bilan katta ma'no anglatadi. Maqollar turli tasniflar asosida o'rganiladi. Quyida xalq maqollarining turli mezonlarga ko'ra tasnifi keltirilgan.

Mazmuniga ko'ra tasnif. Maqollar mazmun jihatidan turli hayotiy holatlar, axloqiy qadriyatlar va insoniy tajribalar bilan bog'liq. Ular quyidagi asosiy guruhlariga bo'linadi:

Axloqiy-tarbiyaviy va kasb-hunarga oid maqollar. Bu turkum maqollar insonning odob-axloq normalari, yaxshi va yomon xatti-harakatlarni inson mehnati, hunarmandchilik, kasbga hurmat va dangasalikning zararini tavsiflaydi. Ular ko'pincha yoshlarni tarbiyalashda ishlatiladi. Misollar: "Yaxshilik qil, yomonlik o'zingdan o'tsin." "Hunarsiz odam – qanotsiz qush." Do'stlik va insonlararo munosabatlar haqidagi maqollar. Bu maqollar insonlar o'rtasidagi do'stlik, sadoqat, vafo, xiyonat kabi mavzularni qamrab oladi. Misollar: "Do'st do'stning ko'zgusi."

Maqollar tuzilish jihatidan ham bir necha guruhlariga ajratiladi: Sodda maqollar bitta gapdan iborat bo'lib, aniq ma'no ifodalaydi. Misollar: "Elga yaxshilik qil, yaxshilik top." "Ko'p bilan ko'rgan to'y." Murakkab maqollar esa ikki yoki undan ortiq qismdan iborat bo'lib, qarama-qarshi ma'nolar yoki taqqoslash asosida quriladi. Misollar: "Yaxshi otga bir qamchi, yomon otga ming qamchi." "O'qigan biladi, o'qimagan – so'raydi."

Mavzuga ko'ra tasniflash ham mumkin: tabiat va tabiat hodisalari haqida maqollar tabiat bilan bog'liq hayotiy kuzatishlar natijasida yuzaga kelgan. Misollar: "Yozda ekan – qishda yer." "Bulut qalin bo'lsa, yomg'ir yaqin bo'lar." Sog'liq va kasallik haqidagi maqollar inson salomatligi va sog'lom turmush tarzi haqida hikmatli fikrlarni o'z ichiga oladi. Misollar: "Sog'liq – boylik." "Kasallikni davodan oldin oldini ol." Oilaviy hayot va nikoh haqida maqollarga oila mustahkamligi, ota-ona va farzandlar, turmushning muhim jihatlarini haqidagi maqollar kiradi. Misollar:

"Ota-onang borida qadrini bil, yo'q bo'lsa, sabrini bil." "Yaxshi kelin – oila to'ridir."

O'zbek maqollarining badiiy xususiyatlari

O'zbek maqollarida xalqning hayot tarzi, urf-odatlarini va milliy qadriyatlari o'z ifodasini topadi. Badiiy tasvir

vositalariga murojaat qilinsa, quyidagi jihatlar e'tiborni tortadi: metafora va ramziy ma'no –, Yaxshi otga bir qamchi, yomon otga ming qamchi". Bu maqolda odamlarning turli xarakterlari tasvirlanib, yaxshi inson o'ziga ishora bilan ham to'g'ri yo'lga kirishi, yomon kishi esa ko'p tanbehga qaramasligi ifodalangan.

Parallellizm va ohangdorlik. "Elga qarab ish qil, erga qarab so'z ayt." Bu maqolda insonning ijtimoiy muhitga moslashishi va har bir vaziyatda o'rinli harakat qilish muhimligi ta'kidlangan.

O'zbek milliy an'analari va qadriyatlari. "Odob boylikdan qadri." O'zbek xalqining odob-axloqqa katta e'tibor berishi aks etgan.

Ingliz maqollarining badiiy xususiyatlari

Ingliz maqollarida esa hayotga amaliy yondashuv, shaxsiy muvaffaqiyat va tajriba ustuvor o'rin tutadi. Ularining badiiy xususiyatlari quyidagicha:

Metaforik ifodalar. "The grass is always greener on the other side." (Qo'shni tomondagi maysalar doim yashilroq ko'rinadi.) Bu maqolda inson tabiatidagi doimo boshqa joy yaxshiroq degan fikrga berilish tasvirlangan.

Ironiya va soddalik. "Too many cooks spoil the broth." (Juda ko'p oshpaz sho'rvani buzadi.) Bir ishga ko'p odam aralashsa, u natijali bo'lmazligi haqida ta'kidlangan.

Pragmatizm va hayotiy tajriba. "An apple a day keeps the doctor away." (Kuniga bitta olma yeb tursang, doktorga ehtiyoj bo'lmaydi.) Bu maqolda salomatlikning muhimligi oddiy va lo'nda tarzda ifodalangan.

Xalqona uslub va xalqning dunyoqarashi

Maqollar xalqning milliy mentalitetini, tafakkur tarzini aks ettiruvchi omildir. Har bir xalq maqollarida o'z turmush tarzi va urf-odatlarini ifodalagan.

O'zbek maqollarining xalqona uslubi. O'zbek maqollarida: dehqonchilik va chorvachilik aks etgan: "Ekin ekmagan ekin yemaydi." Bu maqolada mehnatsiz natijaga erishib bo'lmazligi ta'kidlangan.

Oilaviy qadriyatlar va ahillik. "Ota-ona roziligi – Xudoning roziligi." O'zbek oilalarida ota-onaning hurmat qilinishi muhimligi aks etgan.

Ingliz maqollarining xalqona uslubi

Ingliz maqollarida: **Ishbilarmonlik va shaxsiy muvaffaqiyat**

"Time is money." (Vaqt – bu pul.)

Vaqtning qadrlash va uni to'g'ri boshqarish muhimligi ta'kidlangan.

Amaliy hayotiy tajriba "Look before you leap." (Sakrashdan oldin qarab ol.) Harakat qilishdan oldin yaxshilab o'ylash lozimligi haqida maslahat berilgan.

O'zbek maqollari mavzu jihatidan jamiyat va an'analarga uyg'unlashsa, ingliz maqollari esa shaxsiy muvaffaqiyat va pragmatizmga asoslangan. Badiylikka nazar tashlaydigan bo'lsak, o'zbek xalq maqollarida obrazlilik va ta'sirchanlik kuchli, ingliz maqollarida esa

soddalik va lo'ndalik muhim ahamiyatga ega. Uslub eng muhim vositalardan biri bo'lib, ma'naviy va axloqiy yo'nalish bizning maqollarimizda yaqqol namoyon bo'ladi. Ishbilarmonlik va hayotiy tajribaga asoslanganlik qoidasi ingliz maqollarida yetakchi xususiyatga ega.

Xalq maqollarining o'rganilishi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilgan. Ular turli jihatlardan tahlil qilingan: lingvistik, semantik, folkloristik va madaniy nuqtayi nazardan. O'zbek maqollari ham boshqa xalqlarning maqollari singari boy ma'no-mazmunga ega. Ularning shakllanishi, rivojlanishi va qo'llanilishi uzoq tarixiy jarayon natijasidir. Maqollar ko'pincha an'anaviy dunyoqarash, qadriyatlar va axloqiy me'yorlarni targ'ib qiladi. Ular tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, yoshlarga saboq berish, tajriba ulashish va muayyan holatlarda to'g'ri yo'l ko'rsatish maqsadida ishlatiladi. Ularning qisqaligi, lo'ndaligi va obrazliligi odamlar ongida oson saqlanishini ta'minlaydi.

Maqollarni tasniflash ularni yanada chuqurroq o'rganishga yordam beradi. Tasniflash jarayonida ular turli mezonlar asosida guruhlanadi. Maqollarni tasniflash ilmiy yondashuv talab etadi. Ularni mavzusi, uslubi va qo'llanish maqsadiga ko'ra ajratish mumkin. Maqollarning asosiy turlari orasida axloqiy, ma'rifiy, ijtimoiy, tarixiy, mehnatga oid, oila va turmushga bog'liq maqollar alohida ajratib ko'rsatiladi. Masalan, axloqiy maqollar insoniy fazilatlarni targ'ib qiladi, mehnatga oid maqollar esa halol mehnatning ahamiyatini ko'rsatadi. Xalq maqollarining tahlili ularning shakliy va mazmuniy xususiyatlarini ochib berishga imkon beradi. Ular she'riy shaklda bo'lishi,

o'xshatish, mubolag'a, teskari ma'no kabi badiiy san'at vositalaridan foydalanishi mumkin. Bu esa ularning ta'sirchanligini oshiradi.

Maqollar xalq og'zaki ijodining boshqa janrlari bilan uzviy bog'liq. Ular ertaklar, dostonlar, latifalar bilan uyg'unlashib ketgan. Ko'plab maqollar tarixiy voqealar yoki mashhur shaxslar nomi bilan bog'liq holda shakllangan. Maqollarning tarjima masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ularning ma'nosi har bir til va madaniyatda turlicha aks etishi mumkin. Shuning uchun maqollar tarjima qilinganda nafaqat so'zma-so'z, balki ma'no jihatidan ham to'g'ri yetkazilishi lozim.

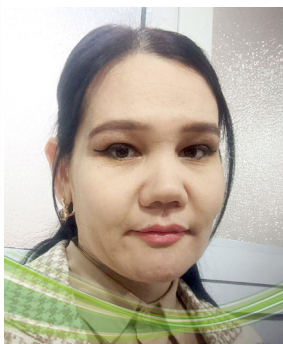
Xulosa qilib aytganda, xalq maqollari milliy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, ularni o'rganish va tasniflash ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ular insoniyat tajribasini avlodlarga yetkazishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli maqollarni chuqur o'rganish, ularning tasnifini aniq belgilash va targ'ib qilish dolzarb masalalardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz maqollari xalq donishmandligini aks ettiruvchi muhim manbalardan biridir. O'zbek maqollari milliy qadriyatlar, jamiyat va oilaviy birlikni aks ettirsa, ingliz maqollari pragmatizm va shaxsiy muvaffaqiyatga urg'u beradi. Ularning badiiy jihatlarini o'rganish har bir xalqning madaniy merosini tushunishga yordam beradi.

Maqollar avloddan-avlodga o'tib, o'z ahamiyatini yo'qotmaydi. Ularni chuqur o'rganish esa har qanday til va madaniyatni yanada yaxshiroq tushunishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A. (2008). O'zbek xalq maqollari va ularning semantik tahlili. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Yo'ldoshev M. (2015). O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent: Sharq nashriyoti.
3. Muminov S. (2012). Maqollarning badiiyati va xalqona uslubi. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi.
4. Oxford Dictionary of Proverbs (2010). Oxford University Press.

Diyora XAYITBOYEVA,
UrLU magistranti

G'OZI OLIM YUNUSOVNING O'ZBEK SHEVALARINING O'RGANILISHIGA QO'SHGAN HISSASI

Annotatsiya: yigirmanchi asr jadidlari – ma'rifatparvarlari qatorida o'zbek millatining yuksalishi, ilm-fandagi rivoji uchun harakat qilgan, oqibatda, qatag'on qilingan olimlardan biri G'ozim Olim Yunusovning o'zbek dialektologiyasi borasidagi tadqiqotlari yetarlicha o'rganilmagan. Ushbu maqolada olim tomonidan shevashunoslik borasida qilingan ishlar ko'lamiga baho berilgan va shu tarmoqdagi tadqiqoti o'rganilgan.

Kalit so'zlar: sheva, lahja, dialekt, folklorshunos, folklor, fonema, o'g'uz, singarmonizm, lingvistik qarash.

Annotation: Gozi Olim Yunusov is one of the scientists who has not been sufficiently studied. This article evaluates the amount of work done by the scientist in the field of linguistics and dialectology, and discusses his research in this area.

Key words: dialect, folklorist, learning, language areas, folklore, phoneme, Oguz, synharmonism, linguistic view.

Аннотация: Гози Олим Юнусов – один из недостаточно изученных ученых. В данной статье оценивается объем работ, проделанных ученым в области лингвистики, диалектологии, и рассматриваются его исследования в этой области.

Ключевые слова: диалект, фольклорист, учение, ареальная лингвистика, фольклор, фонема, огуз, сингармонизм, языковой взгляд.

XX asr boshlariga kelib o'zbek millati, uning hurriyati, taraqqiyoti, ilm-fanning rivoji uchun harakatlar yanada avj oldi. Jadidlar nafaqat xalqning savodli bo'lishiga, teatr, matbuotning rivojlanishiga, adabiyotning yangilanishiga, balki chin ma'nodagi ilm-fanning ravnaq topishiga ham o'z hissalarini qo'shishga harakat qildilar. Tabiiyki, bunga qarshi kuchlar tomonidan ham keskin choralar ko'rila boshlandi. 1938-yil 4-oktabr sanasi millat tarixida o'zining eng qora va eng qonli izini qoldirdi. Shu kuni "panturkist", "millatchi" ayblovlar bilan shafqatsizlarcha o'ldirilgan ma'rifatparvarlar– Abdurauf Fitrat, Ziyo Said, Abdulla Qodiriy, Otajon Hoshim, Abdulhamid Cho'lpon, Xudoybergan Devonovlar qatorida o'z nomi bilan olim– G'ozim Olim Yunusov ham bor edi. G'. O. Yunusovning o'zbek filologiyasiga qo'shgan hissasi nisbatan kam o'rganilganligi bilan ajralib turadi. Olimning ilmiy faoliyatiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning ikki xil yo'lda: o'zbek folklorshunosligi va o'zbek tilshunosligi bo'yicha tadqiqotlar olib borganligini ko'rishimiz mumkin. Xususan, olim "Alpomish" dostonining badiiy qiymatiga birinchilardan bo'lib yuksak baho bergan va uning 50 sahifasini baxshilar og'zidan yozib olgan. Bundan tashqari, ko'plab o'zbek xalq ertaklarining yozma tarzda saqlanib qolishiga ham sababchi bo'lgan. Tilshunos sifatidagi faoliyati nazarda tutilsa, uning Fitrat boshchiligidagi "Chig'atoy gurungi"dagi ishtiroki va turkiy til haqidagi fikrlaridan tortib, "O'zbek tili grammatikasi", "O'zbek urug'laridan qatag'onlar va ularning tili", "Yuridik terminlar lug'ati", "O'zbek lahjalarining tasnifida bir tajriba" kabi tadqiqotlarini misol tariqasida keltirishimiz mumkin. Biz ushbu maqolamizda G'ozim Olim Yunusovning o'zbek dialektologiyasi rivojida katta rol o'ynagan ilmiy ishlariga

"O'zbek lahjalarining tasnifida bir tajriba" tadqiqoti misolida baho berishni maqsad qildik.

Fitrat boshchiligidagi guruh millatni birlashtirish, til va adabiyotni yuksaltirish borasida islohotlar o'tkazishni reja qilar ekan, o'z oldiga o'sha davr uchun dolrazb masalardan biri bo'lgan – adabiy tilni yaratishni maqsad qilib qo'ydi. Ko'plab shevalardan, uch xil lahja tarmoqlaridan tashkil topgan, ruslashtirish natijasida sof tili o'zgargan, arab va fors-tojik tillarining ta'siri chuqur singan tilning vakillarini birlashtirishning eng qisqa yo'li – ular uchun umumiy bo'lgan adabiy tilni yaratishdan iborat edi. G'ozim Olim Yunusovning "O'zbek lahjalarining tasnifida bir tajriba" tadqiqoti ham ana shu maqsad yo'lida vujudga keldi. Olim o'z kitobining so'zboshisida ham tadqiqotining tub mag'zini aytib o'tadi: "Bu asarimizda o'zbek lahjalarining fonetik, morfologik va leksik xususiyatlari qisqacha ko'rsatilgan, biroq eng muhim, asosiy fonetik, tus morfologik va leksik farqlargina qayd etilgan" [3,5].

"O'zbek lahjalarining tasnifida bir tajriba" kitobi 1935-yilda Toshkentda nashr qilingan. Kitob qisqacha, boryo'g'i 70 bet atrofida bo'lsa-da, uning ilmiy ahamiyati juda katta. Bu borada Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asarini eslash o'rinli bo'ladi, deb hisoblaymiz. Chunki Navoiy asari ham muxtasar bo'lsa-da, muhimlik darajasi yuqori. G'ozim Olim Yunusovning yuqoridagi tadqiqoti so'zboshi va yana to'rtta bo'limdan iborat:

Misollar imlosi.

Tasnif asoslari.

Misollar.

Misollarda uchragan ba'zi so'zlar izohi.

So'zboshida kitobning yozilishiga bo'lgan talab va ehtiyoj atroflicha asoslangan. Lotin alifbosining 1930-1940-yillarda istifoda etilgan eski ko'rinishidan foydalanilganligi uni o'qishda ayrim muammolarni tug'dirsa-da, sheva ko'rinishlarining misollar yordamida aks etishiga, ayniqsa, qo'l kelgan. Olimning o'zi berilgan misollarni yozishda foydalangan transkripsiya belgilari haqida 1-bo'limda ma'lumot beradi: "Men bu materiallarni to'plaganda baynalmilal ilmiy fonetik alifbo(M.F.A) bilan yozganman; biroq O'zbekiston bosmaxonalarida ilmiy imloga tegishli harflar yo'qligi sababli bu asardagi misollarni o'zbek alifbosi bilan berishga majbur bo'ldim. Shuning uchun lahja va shevalarimizning ba'zi fonetik xususiyatlarini o'zbek alifbosi orqali ko'rsatib bo'lmadi. Biroq bu ko'rina olmagan fonetik xususiyatlarning ma'noga ta'siri jihatidan semantik rollari yo'qdir, ularning faqat talaffuz jihatidagina ahamiyati bo'loladi" [3, 5] Shundan so'ng olim har bitta tovushning turli shevalardagi talaffuzini turlicha belgilar yordamida ifodalaganini asoslab o'tadi, bu esa kitobni o'rganuvchilarga katta yordam beradi. Tadqiqotchi mavjud harflarga turli shakl va belgilarni (masalan, <, >, °, ʻ va boshqalar) qo'shish yordamida ifodalagan turli tovushlarini birma-bir ko'rsatib o'tish bilan birga aurim qisqa tovushlarni ifodalashning imkoni bo'lmagani bois tushirib qoldirganini ham qo'shib qo'yadi: "Texnik sabablar orqasida ko'rsatilmagan bu unsiz tovushlar shevalarimizning talaffuz xususiyatlarini ko'rsatmak uchun ahamiyatli bo'lsalarda, biroq ma'noga ta'siri yo'qdir, shuning uchun ularning ko'rsatilmasligi ko'p zarar berolmaydi. Bu asardagi ayrim misollarni o'qiganda, yuqorida aytilgan nuqtalarga diqqat va rioya qilib o'qishlari kutiladi." [3,9]

Kitob o'zbek lahjalarining tasnifiga bag'ishlanganini nazarda tutsak, uning ikkinchi bo'limi asosiy qismni tashkil qiladi. G'oz Olim Yunusovning o'zidan oldingi tadqiqotlardan boxabarligini, xususan, qator rus tilshunoslarining nazariy qarashlarini o'rganib, ular qatorida fikr bildira olganiga ayni shu bo'lim mobaynida guvoh bo'lamiz. Olim dastlab rus tilshunosi professor J. D. Polivanov tasnifini berib o'tadi: rus olimi o'zbek lahjalarini tasniflashda fors tilini asos qilib olib, uni ikkiga – eronlashgan va eronlashmaganga bo'lgan. Keyin esa professor Samoylovichning tasnifiga yuzlanadi: bu olim ham o'zbek lahjalarini ikkiga bo'lib tasniflagan, ularni ham o'zaro to'rt guruhga bo'lib chiqqan. Har bir tadqiqotchining tasnifini asoslar ekan, G'. Yunusov bu tasniflarga "to'g'ri emas" deya ko'plab o'rinlarda keskin qarshi chiqadi va o'z fikrlarini asoslash bilan birga yangi tasnifni ham o'rta tashlaydi va tasnif asoslari sifatida quyidagi fikrlarni bildiradi:

Tillar orasidagi yaqinlik u tilda so'zlashuvchilarning

qarindoshligi tufayli emas, ushbu xalqlarning ijtimoiy hayotida va shu hayotda ro'y bergan mafkuraviy qo'zg'alish natijasida paydo bo'ladi, ya'ni o'xshash ijtimoiy vaziyatda yashagan xalqlarning tillari ham o'xshash bo'ladi.

Bugungi o'zbek jonli shevalari aslida mustaqil tillar bo'lib, ular aslo bir tilning tarmoqlanib ketish hodisasi emas, aksincha, o'zaro begona tillarning birlashuvidir. Ayrim xalqlarning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va mafkuraviy hayoti yaqinlasha borgani sari tillarda ham o'xshash nuqtalar paydo bo'lib, bir nuqtada tutashib ketgan.

Tillarni tasnif qilganda ularning leksik tarkibiga ta'sir etmagan belgilarini emas, balki lahja va shevalar orasida bir-birini tushunishga mone'lik qilgan(savtiy, lug'aviy, morfologik va nahviy) belgilarni olmoq kerak.

Yuqoridagi fikrlarga ko'ra olim o'z tasnifi haqida shunday deydi: "Mana men yuqoridagi asoslarga suyanib bu kunda o'zini o'zbek deb atovchilarning jonli shevalarini uch asosiy bo'limga bo'laman:

O'zbek-qipchoq lahjasi.

Turk-barlos lahjasi.

Xiva-Urganch lahjasi." [3,17]

G'oz Olim Yunusov uch lahjani ajratib ko'rsatar ekan, ularning bo'linishidagi fonetik farqlarni misol qiladi. Har bir lahjaga mansub misollar bilan ularning o'xshash tomonlarini ko'rsatadi, ham farqlaydi. Asarda keltirilgan misollar Navoiydan, Rabg'uziydan, Yassaviydan, Abulg'oz Bahodirxon asarlaridan, shuningdek, "Muhabbatnoma" va "Mifto'ul-adl" asarlaridan olingan.

Kitobning uchinchi bo'limi uch tarkibiy qismga bo'linib, har bir qismda har bir lahjaga oid misollar alohida keltirilgan. Misollar nafaqat dialekt unsuri va tasnif asosi, balki folklor namunasi sifatida ham yuqori qiymatga ega.

To'rtinchi bo'lim lug'atdan tashkil topgan, unda misollarda qo'llanilgan ayrim tushunarsiz so'zlar alifbo tartibida berilib, izohlab o'tilgan.

Ushbu ilmiy tadqiqot G'oz Olim Yunusovning lingvistik faoliyatini ko'rsatib beruvchi vositagina bo'lib qolmasdan, o'zbek dialektologiyasini yangi bosqichda o'rganishning yuksak ko'rinishi hamdir. Asar o'zida lahjalarimizning go'zal namunalarini saqlashi bilan birga ularni bir-biridan farqlash borasidagi ishonchli qo'llanma sifatida ham ahamiyatlidir. Tadqiqot yuksak ilmiy salohiyat namunasi sifatida qo'pol kamchiliklardan xoli, muxtasar va tugal fikrlar bilan tushunarlik tamoyili asosida yozilgan. Har bir fikr munosib misollar bilan asoslangan va namunalar, xususan, lug'at ham ilova qilingan. G'.O.Yunusovning ushbu tadqiqoti o'zidan keyingi olimlar uchun ham namuna bo'lib, o'zbek tilshunosligining yuksak tadqiqotlari qatoridan o'rin olgan, deyishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi tarixi. –Toshkent: «O'zbekiston», 2002.
2. Reshetov V. Shoabdurahmonov Sh. O'zbek dialektologiyasi. –Toshkent: «O'qituvchi», 1976.
3. Yunusov G'. O'zbek lahjalarining tasnifida bir nazar. –Toshkent: O'zDavSSSR nashriyoti, 1935.
4. Ashurboyev S. O'zbek dialektologiyasi. Toshkent, 2002/ ma'ruza matni/

Dilbar AVLAYEVA,
O'zMU magistranti
avlayevadilbar@gmail.com

FUZULIY VA XON DEVONLARI TARKIBI VA OBRAZLAR

Annotatsiya: ushbu maqolada Fuzuliy va Xon devonlarining tarkibi va obrazlari tahlil qilinadi. Ularning mavzulari, badiiy uslubi hamda Sharq adabiyotidagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Fuzuliy devonidagi lirizm va falsafiy mazmun Xon devonidagi siyosiy va diniy motivlar bilan taqqoslanadi.

Kalit so'z: Fuzuliy devoni, Shayboniyxon devoni, sharq mumtoz adabiyoti, lirizm va falsafiy mushohadalar, siyosiy va diniy motivlar, ishq va hijron mavzusi, ramziy obrazlar, ijtimoiy adolat va hokimiyat mas'uliyati, tasviriy vositalar.

Аннотация: в данной статье анализируются состав и образы диванов Физули и Хана. Рассматриваются их темы, художественный стиль и значение в восточной литературе. Лиризм и философская глубина дивана Физули сопоставляются с политическими и религиозными мотивами дивана Хана.

Ключевые слова: Физули, Диван, Классическая литература, Лиризм, Философское размышление, Политические темы, Символический образ, Любовь, Социальная справедливость.

Annotation: this article analyzes the composition and imagery of Fuzuli's and Khan's diwans. It examines their themes, artistic styles, and significance in Eastern literature. The lyricism and philosophical depth of Fuzuli's diwan are compared to the political and religious motifs of Khan's diwan.

Key words: Fuzuli, Diwan, Classical literature, Lyricism, Philosophical reflection, Political themes, Symbolic imagery, Social justice.

Maqolada Fuzuliy va Muhammad Alixon devonlari o'z davrining mumtoz adabiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan, o'ziga xos badiiy va ma'naviy qiymatga ega asarlardir. Fuzuliy, o'zining she'riyatida ishq va hikmatni birlashtirib, qalb go'zalligini tasvirlasa, Muhammad Alixon ham o'z devonida siyosiy, diniy va ma'naviy mavzularni yoritgan. Ushbu maqolada Fuzuliy va Muhammad Alixon devonlarining tarkibi, mavzulari va obrazlari tahlil qilinadi.

Fuzuliy devoni tarkibi va obrazlari

Fuzuliy (1494–1556) – turk mumtoz adabiyotining eng yirik vakillaridan biri bo'lib, uning devonida asosan ishq, falsafiy mushohada, g'am va hijron kabi mavzular markaziy o'rin egallaydi. Fuzuliy o'z she'rlarida ilohiy ishqni ulug'lab, uning inson qalbiga qanday ta'sir qilishi haqida chuqur mushohadalar olib boradi.

1. Devon tarkibi:

Fuzuliy devoni o'zida ko'plab g'azallar, qasidalardan tashkil topgan bo'lib, har bir she'rining ma'nosi chuqur va falsafidir. Uning devonidagi mavzular bir necha asosiy yo'nalishlarga bo'linadi:

Ishq va hijron: Fuzuliy ishqni ilohiy jihatdan yoritgan. "Layli va Majnun" asari orqali ishqning eng yuqori, ilohiy ma'nosini ta'riflaydi.

Falsafiy mushohada: Fuzuliy she'riyatida insonning maqsadi, hayoti va o'limi haqida chuqur mushohadalar mavjud.

Rind va zohid obrazlari: She'rlarida "rind" (dunyoqarashdagi ochiq, erkin inson) va "zohid" (diniy

va dunyoviy hayotdan voz kechgan shaxs) obrazlari asosiy rol o'ynaydi.

2. Obrazlar: Fuzuliy devonida eng mashhur obrazlardan biri "Majnun" obrazidir. Majnun ishqni, azobni va sabrni ifodalaydi. Fuzuliy Majnunning o'sha dunyodagi g'amlarini ilohiy ishqqa qaratgan.

"Gul" va "Bulbul" (gulning husnini va bulbulning ishqini ta'riflash) kabi ramziy obrazlar ham Fuzuliy she'rlarida tez-tez uchraydi.

Muhammad Alixon devoni tarkibi va obrazlari

Muhammad Alixon (1799–1866) Qo'qon xoni sifatida nafaqat davlat arbobi, balki adabiyotning rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan shaxsdir. Uning devoni ham o'zining o'zgacha badiiy va ma'naviy tarkibi bilan ajralib turadi. Muhammad Alixonning asarlarida siyosiy, diniy va ijtimoiy mavzular ustun bo'lgan.

1. Devon tarkibi: Muhammad Alixon devonida asosan quyidagi mavzular ko'tariladi: Vatanparvarlik: Muhammad Alixonning she'rlari o'z xalqining baxti, farovonligi va mustaqilligi haqida bo'lgan g'am-tashvishlar bilan to'la. U vatanparvarlikni tarannum etib, xalqini yuksak axloq va qadriyatlar asosida yashashga da'vat qiladi.

Diniy mavzular: Muhammad Alixon o'z asarlarini diniy ma'naviyatni targ'ib qilish maqsadida yozgan. Uning she'rlarida Islom dinining ahamiyati va ma'naviy qadriyatlar yoritilgan.

Siyosiy mavzular: Alixonning devonida ko'plab siyosiy mavzular mavjud. Xususan, u o'z hokimiyatining

mas'uliyatini yuksak baholagan va davlat boshqaruvida adolatni ta'minlashga harakat qilgan.¹

2. Obrazlar: Muhammad Alixon devonida ko'plab siyosiy va diniy obrazlar mavjud. Uning asarlarida hokimiyat, adolat, vatan va diniy mas'uliyat kabi obrazlar ko'p uchraydi.

"Xon" obrazida Muhammad Alixon o'zini adolatli hukmdor sifatida tasvirlaydi. U o'z xalqini yaxshi boshqarishga, adolatli hukm chiqarishga intilgan.

Fuzuliy va Muhammad Alixon devonlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar.

O'xshashliklar:

Har ikkala devon ham o'z davrining ma'naviy, ijtimoiy va siyosiy muhitini tasvirlaydi. Fuzuliy va Muhammad Alixonning she'rlari ramziy obrazlar orqali chuqur ma'no anglatadi. Ikkala shoir ham ishq, ma'naviyat, axloq va adolatni o'z asarlarida markaziy o'rin tutgan.

Farqlar:

Fuzuliyning asarlarida ko'proq ishq va qalbning nozik hissiyotlari, falsafiy mushohadalar aks etgan bo'lsa, Muhammad Alixonning devoni siyosiy, diniy va ijtimoiy masalalarga ko'proq e'tibor qaratgan.

Fuzuliyning asarlarida ramziy obrazlar ko'proq sevgining nozik jihatlarini ifodalashga qaratilgan, Muhammad Alixonning she'rlarida esa vatan, hokimiyat va adolat masalalari alohida o'rin tutgan.²

Xulosa: Fuzuliy va Muhammad Alixon devonlari o'z davrlarining adabiy va ma'naviy merosining ajralmas qismidir. Fuzuliy o'z she'riyatida ishq va falsafani birlashtirib, qalb go'zalligini yuksak badiiylkda ifodalagan bo'lsa, Muhammad Alixon o'z devonida siyosiy, diniy va ijtimoiy mavzularni yoritib, xalqning baxti va farovonligi yo'lida adolatni targ'ib qilgan. Har ikkala shoirning ijodi Sharq mumtoz adabiyotining rivojlanishiga muhim hissa qo'shgan.

1 Fuzuliy M. "Devon." Toshkent: Fan nashriyoti, 1978. 122-b

2. Muhammad Alixon. "Qo'qon xoni Muhammad Alixon devoni." Qo'qon: Qo'qon Davlat Universiteti, 1995. 43-b

2 Karimov, A. "Sharq mumtoz adabiyoti va uning rivojlanishi." Toshkent: O'qituvchi, 2001. 19-b

Rasulov, N. "Fuzuliy she'riyati va uning badiiy xususiyatlari." Toshkent: Fan, 1985. 73-b.

Boymurodov, A. "Shayboniylar davri madaniyati va adabiyoti." Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.22-b

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Fuzuliy M. "Devon." Toshkent: Fan nashriyoti, 1978.
2. Muhammad Alixon. "Qo'qon xoni Muhammad Alixon devoni." Qo'qon: Qo'qon Davlat Universiteti, 1995.
3. Shayboniixon M. "Devon." Toshkent: Yozuvchi, 1991.
4. Aliev, A. "O'zbek mumtoz adabiyotining tarixi." Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2004.
5. Karimov, A. "Sharq mumtoz adabiyoti va uning rivojlanishi." Toshkent: O'qituvchi, 2001.
6. Rasulov, N. "Fuzuliy she'riyati va uning badiiy xususiyatlari." Toshkent: Fan, 1985.
7. Boymurodov, A. "Shayboniylar davri madaniyati va adabiyoti." Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
8. Zohidov, N. "Adabiyot nazariyasi asoslari." Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2010.
9. Ayni, S. "O'zbek va tojik mumtoz adabiyoti." Dushanbe: Donish, 1975.
10. Bertels, E. E. "Fuzuliy va uning devoni." Moskva: Nauka, 1965.

Xurshida NEMADILLAYEVA,
O'zbekiston Milliy universiteti
adabiyotshunoslik yo'nalishi 2-bosqich magistranti
xurshidanemadillayeveva571@gmail.com

CHO'L PON SHE'RIYATIDA – OZODLIK NIDOSI, XALQ DARDI, MILLIY UYG'ONISH RUHI

Annotatsiya: ushbu maqolada XX asr o'zbek adabiyotining yirik vakili Abdulhamid Cho'lponning she'riyati tahlil qilinadi. Shoirning ijodida milliy ozodlik, uyg'onish, muhabbat va xalq dardi kabi mavzular yetakchi o'rin tutgan. Shuningdek, Cho'lpon she'riyatining badiiy xususiyatlari, ramziy obrazlari, musiqiyligi shoir ijodining milliy adabiyotdagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'z: *Cho'lpon, milliy ruh, she'riyat, milliy uyg'onish, badiiy uslub, ramziy obrazlar.*

Annotation: this article analyzes the poetry of Abdulhamid Cho'lpon, a prominent representative of 20th-century Uzbek literature. It discusses how themes such as national freedom, awakening, love, and the people's pain take a leading place in the poet's work. Additionally, the article examines the artistic characteristics of Cho'lpon's poetry, including symbolic imagery, musicality, and his role in national literature.

Key words: *Cho'lpon, national spirit, poetry, national awakening, artistic style, symbolic imagery.*

Аннотация: в данной статье анализируется поэзия Абдулахмида Чулпона – выдающегося представителя узбекской литературы XX века. Рассматриваются такие ведущие темы его творчества, как национальная свобода, пробуждение, любовь и боль народа. Также исследуются художественные особенности поэзии Чулпона, его символические образы, музыкальность и роль в национальной литературе.

Ключевые слова: *Чулпон, национальный характер, поэзия, национальное пробуждение, художественный стиль, символические образы.*

Cho'lpon (asl ism-sharifi Abdulhamid Sulaymon o'g'li Yunusov) 1897-yil, Andijonda tavallud topgan. U shoir, yozuvchi, dramaturg, tarjimon, tanqidchi va jamoat arbobi sifatida faoliyat yuritgan. Yozuvchi dastlab, madrasada keyichalik, rus-tuzem maktabida tahsil olgan. Cho'lpon faoliyati davomida bir qancha gazeta va jurnallarda ish yuritgan. Ijodkor dastlab, "Sadoyi Turkiston" gazetasida faoliyat olib boradi. Bundan tashqari "Yangi Sharq" "Ishtirokiyun", "Qizil bayroq" nomli gazeta va jurnallarda adabiy xodim sifatida ish yuritadi.

XX asr o'zbek adabiyotining yirik vakillaridan biri bo'lgan, Cho'lpon ijodi o'zbek milliy uyg'onish harakatining muhim qismidir. Uning she'riyati o'zbek adabiyotida yangi bosqichni boshlab berdi va milliy mustaqillik, ozodlik, muhabbat va insoniylik g'oyalarini targ'ib qildi. Cho'lpon o'z she'rlarida xalq dardini, jamiyat muammolarini va mustamlakachilik zulmini teran yoritgan. Ushbu maqolada uning she'riyati mavzulari va unda aks etgan g'oyalarning qisqacha tahliliga kirishamiz.

Cho'lponning she'riy merosi nisbatan katta emas. "Uyg'onish" (1922), "Buloqlar" (1923), "Ton sirlari" (1926) va "Soz" (1935) to'plamlari shuningdek "O'zbek yosh shoirlari" (1922) mavjuda bo'lib, bundan tashqari uning 300 ga yaqin she'rlari matbuotda e'lon qilingan. Shoir ijodini o'rganar ekanmiz, uning yozgan she'rlarini g'oyaviy-tematik yo'nalish bo'yicha ikki guruhga bo'lish mumkin: sof lirika va ijtimoiy-siyosiy lirika. Cho'lpon lirikasida o'zi tasvirlagan qahramonlarning, ma'nan yetuk va go'zal ruhiy olamga ega ekanligini mahoratli

tarzda yoritadi, tabiat manzarasini, qolaversa, tabiat va undagi har bir g'iyoh va jonzoatlardan ta'sirlanib yaratgan she'rlari ham, shoir qalbining tabiat bilan uyg'un ekanligini izohlaydi.

Cho'lpon she'riyatida milliy ozodlik va milliy uyg'onish ruhi mavzusi yetakchi o'rin tutadi. Shoir o'zbek xalqining mustamlakachilik zulmidan ozod bo'lishi g'oyasini o'z she'rlariga mahorat bilan singdirdi. "Ey, vatan", "Turkiston" kabi she'rlariga milliy o'zlikni anglash, ozodlik uchun kurash va xalqni ma'rifat sari chorlash kabi g'oyalar go'zal tarzda singdirildi. Shuningdek, u xalqni zulmga qarshi kurashishga chaqiradi adolat va haq so'z yo'lidan yurishni asarlari g'oyasi orqali ilgari suradi. Bundan tashqari Cho'lpon she'riyatida muhabbat mavzusi ham yetakchilik qilgan. U faqat yorga bo'lgan muhabbatni emas, balki vatan va xalqqa bo'lgan muhabbatni ham madh etgan. Masalan, Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanidagi muhabbat mavzusi, uning lirik she'rlarida ham o'z aksini topgan. Millatning dard-u g'ami, xalqni ziyoli qilish istagi, yetim-yesirlar va kambag'allar qismati Cho'lponni befarq qoldirmasdi. Uning "Uyg'on, Turkiston" va "To'lg'onaman" kabi she'rlarida aynan, xalqning qashshoqligi, savodsizligi va ezilgan hayoti, tutqunlik va zulm ostida jabr ko'rayotgan millatni "uygotishga" undovchi g'oyalar aks etgan. Albatta, shoirning bunday mazmundagi asarlari uning ijtimoiy muammolarga befarq emasligini, yurt va uning istiqboli uchun jon kuydirayotgani, fidokor asl yurt farzandi ekanligidan nishona edi.

Cho'lpon she'riyatining badiiy uslubi va poetik

xususiyatlari ham alohida ahamiyatga ega. Uning ijodidagi o'ziga xos badiiy uslub va ifoda vositalari kitobxonni o'ziga jalb qiladi. Cho'lpon she'riyatida ramziy obrazlar ham juda ko'p uchraydi. Masalan, "Oy", "Yulduz" kabi obrazlar erkinlik va yorug' kelajak timsoli sifatida ishlatilgan. "Qora ko'zlar" she'rida esa sevgining sirli va afsonaviy kuchi ifodalangan.

Jumladan, shoirning "Bahorni so'g'inib" she'ri ma'nosi va g'oyasi juda o'tkir bo'lgan ijod namunalari biridir. Cho'lpon ushbu she'rida faqatgina bahorni sog'inib emas, balki, majoziy ma'noda mustamlakachilik zulmini qahraton qishga qiyoslaydi. Mustamlakachilar va ularning tuzumidan qutulishni go'yoki bahorning kelishi, yangilanish va yosharish fasli orqali ifodalaydi. She'rning yakunida esa,

Sarg'aygan yaproq,
Bo'yanib tuproq
O'la boshladi, o'la boshladi...
Yo'q... o'lim yo'qdir!
Yolg'iz bir o'chib, bir so'nish bordir.
Bir o'chib, so'nib... yana yonish bor.
Yana bahorlar,
Yana lolalar,
Yana siz, ey... erkin tilaklar!..

Ushbu satrlar orqali shoirning umidlari va orzularining ifodasini ko'rishimiz mumkin. Qiynalgan xalqning sarg'aygan yaproq kabi so'layotgani lekin bu intiho emasligi, yaqin kunlarda "bahordan" xabar kelishi va bir so'nishning, bir yonishi borligini juda chiroyli ta'riflaydi. Yana bahor kelgan chog'da gul-u lolalar ochilishi tasviri orqali ijodkor xalqning boshidan bu "qaro bulut o'tib" ketib ozodlik va erkinlik kabi ne'matlarga yetib borishini go'zal yo'sinda bashorat qiladi. Cho'lponning deyarli barcha she'rlarida juda chuqur ma'no va g'oyalar yashiringan desak adashmagan bo'lamiz. Cho'lpon she'rlari musiqiylik va ohangdorlik jihati bilan ham o'zgachadir. U o'z ijodida o'zbek xalq qo'shiqlarining ohanglarini saqlab qolgan hamda qofiya va ritmga alohida e'tibor bergan. She'rlarida badiiy tasvir vositalaridan keng foydalanilgan. Bundan tashqari, shoirning she'rlari soddaligi va tushunariligi bilan ham xalqning qalbidan chuqur joy olgan. Cho'lpon xalq tiliga yaqin soddaga, tushunarli va samimiy ohangda yozgan. O'z she'rlarida xalqning ijtimoiy ahvoli, urf-odatlarini ozodlik, erkinlik tenglik va adolat kabi ezgu g'oyalarni tarannum etgan. Shoir ijodiga xos kamtarinlik va samimiylik uning she'rlarini yanada mashhur qilgan. Cho'lpon chinakam ma'noda milliy shoir edi. U hamisha xalqning ma'naviy va moddiy hayotini turmushdagi kamchiliklar va yutuqlari, bundan tashqari erksizlik va tutqunlik, tengsizlik va adolatsizlikni o'z she'rlarida qo'rqmay, o'sha davrdagi notinch, "alg'ov -dalg'ov sharoitda" ham baralla aytishdan cho'chimadi.

Cho'lpon she'rlarini tahlil qilar ekanmiz, ularda o'zgacha dard va anduh borligini his qilamiz. Ana shu tuyg'ular tasviri ham aslida Cho'lponning Vatanparvar

va jonkuyar shaxs ekanligining dalilidir. Cho'lpon har bir she'rida millatning erki va ozodligi haqida tashvish chekadi, xalqni "uyg'otishga" tirishadi. Shunday iztiroblar ichida uning ijodi ham rang-barang kechinmalar bilan boyib boradi. Ijodkorning eng yuksak fazilataridan biri u doim haq so'z tarafdori bo'lgan. Erk va istiqloq yo'lida qolversa, xalq manfaati uchun hamisha haqiqatni yozishga va adolatni talab qilishga uringan. Ijodkorning ijod yo'lidagi mehnatlari chinakam fidoiylilik edi aslida. Mavzu doirasi jihatdan ham rango-rang bo'lgan shoir ijodi hanuzgacha o'zining qiymatini yo'qotmagan. Shoir o'z asarlarida yangi davr muammolari, vatan qismati, inson qadr-qimmati, xalq qudrati, erk, ma'naviyat hamda ma'rifat taraqqiyoti kabi zamonaviy masalalarni aks ettiradi. Ijodkorning "Yong'in" nomli she'rini tahlil qilar ekanmiz, 20-yillardagi mustamlakachi tuzumning o'zbek xalqi boshiga solgan og'ir kunlarining tasviri ko'z oldimizdan o'tadi. Quyidagi "Yong'in" she'ridan parcha ham fikrimizni dalilidir.

Shunday katta bir o'lkada yonmagan,
Yiqilmagan talanmagan uy yo'qmi?
Bir ko'z yo'qmi qonli yoshi tommagan,
Butun ko'ngil umidsizmi siniqmi?

Shoir, shundayin katta va obod o'lkada yonmagan vayron bo'lmagan boshiga mustabid tuzumning turfa qiyinchilik va azob-uqubatlari tushmagan bironta uy, biror inson qoldimi?! deya umidsizlik ichida savollariga javob izlaydi... Chor-nochor kun ko'rayotgan xalqning ko'z yoshlarini qonga aylanganini va o'sha davrdagi millatning ruhi va ko'nglining siniqligini, chorasizlik ichida qolganini so'z bilan tasvirlashga urinadi.

Cho'lponning "Mening tovushim", "Kuz", "Buzilgan o'lkaga", "Yupatmoq istagi" kabi she'rlarida qayg'u va iztiroblari aks etgan bo'lsa, "Qizil bayroq", "Xalq", "Qo'zgalish", "Qor", "Bir tilla qo'ng'iz", "Yaproq uchun" kabi ijod namunalari yorqin umid va nisbatan jonli tuyg'ular o'z aksini topdi. Ijodkorning taxallusi ham bejiz Cho'lpon emas. XX asar o'zbek namoyondalari ichida chinakam "yo'lchi yulduz", xalqni ozodlik va erk sari yetaklagan va bu yo'lida o'z jonini ham ayamagan xalqparvar shoirdir.

Cho'lponning adabiyot olamidagi qarashlari va fikrlari ham takrorlanmas bo'lgan. Uning "Adabiyot nadur"?! nomli maqolasidagi quyidagi fikrlari yillar o'tsada o'z qiymatini hanuz yo'qotmagan: "Bizni ulamo va eshonlarimiz to'n kiymakdan, avomlarimiz choyxonalarga chiqub choy ichmakdan va ziyolilarimiz esa Ovrupo kiyumliklaridan va qiymatlik papiro'slaridan lazzat olurlarki, "adabiyot nima?" desang, javobida yuqorida aytilgan "ya'ni, masalan" dan boshqa javoblari yo'qdir. Mana shuning uchundirki, kundan-kunga ruhimiz tushub, keladig'on istiqbolimizga umidsiz qarab, boshqa millatlar kabi shod va umidli yashamaymiz va bizda shodlik va ruh bo'lmagani uchun bir ishni qilamiz deb endi o'ylaganimizda o'y yo'q — fikrlar chochilib, aqllarimiz parishon bo'lub ketar.

Adabiyot chin ma'nosi ila o'lgan, so'ngan qaralgan,

o'chgan, yarador ko'ngilga ruh bermak uchun, faqat vujudimizga emas, qonlarimizga qadar singishgan qora balchiqlarni tozalaydirg'on, o'tkur yurak kirlarini yuvadurg'on toza ma'rifat suvi, xiralashgan oynalarimizni yorug' va ravshan qiladurg'on, chang va tuprog'lar to'lgan ko'zlarimizni artub tozalaydirg'on buloq suvi bo'lg'onlikdan bizga g'oyat kerakdir."¹ Cho'lponning ushbu fikrlari har qanday kishini chuqur o'yga toldiradi. Millati va uning taqdiri va kelajagi haqida qayg'uradigan fidoiy insonlar juda kam. Cho'lpon ana shunday bebaho

1 Adabiyot nadir? — "Sadoi Turkiston" gazetasining 1914 yil 4 iyun sonida bosilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sharafiddinov Ozod. Cho'lponni anglash, — T.: «Yozuvchi», 1994.
2. S. Mirvaliyev. O'zbek adiblari. — T.: Fan, 1993.
3. Чўлпон. Асарлар. 3 жилдлик. 1- ж.— Тошкент: Хази́на, 1994
4. Шарафиддинов О, Норматов У. Адабиёт надир. — Т.: Чўлпон, 1994.
5. Abdulhamid Cho'lpon. She'rlar 1-jild. — Toshkent: Akademnashr, 2020.

Gulhayo TOSHPULATOVA,
Navoiy davlat universiteti magistranti

NOROZILIK AKTINI IFODALAYDIGAN MAQOLLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATI

(Abdulla Qahhor hikoyalari misolida)

Annotatsiya: ushbu maqolada Abdulla Qahhor hikoyalarida norozilikni ifodalagan maqollarning lingvopragmatik xususiyati yoritib berilgan. Yozuvchi maqollar vositasida davr ruhi va unga insonlarning subyektiv munosabatini lingvokulturologik aspektda ifodalashini aks ettirgan. Har bir maqolning milliy-madaniy xususiyatlari ijtimoiy-siyosiy masalalar misolida ifodalagan.

Kalit so'zlar: *maqollar, epigraf, milliy-madaniy kontent, norozilik akti, subyektiv munosabat, pragmatik xususiyat.*

Annotation: this article sheds light on the linguopragmatic nature of proverbs expressing discontent in the stories of Abdulla Qahhor. The writer reflects the expression of the spirit of the times and the subjective attitude of people to it in a linguocultural aspect through proverbs. The national-cultural characteristics of each proverb are expressed by the example of socio-political issues.

Key words: *proverbs, epigraph, national-cultural content, act of discontent, subjective attitude, pragmatic feature.*

Аннотация: в статье рассматривается лингвопрагматическая природа пословиц, выражающих недовольство в рассказах Абдуллы Каххора. Писатель через пословицы отражает дух времени и субъективное отношение к нему народа в лингвокультурном аспекте. Национально-культурные особенности каждой пословицы выражены через примеры общественно-политической проблематики.

Ключевые слова: *пословицы, эпиграф, национально-культурное содержание, акт протеста, субъективное отношение, прагматическая функция.*

Jamiyatda insonlar bilan bir sharoit va muhitda ham-nafas holda yashar ekanmiz, ular bilan muloqotga kirishganda vaziyat taqozosi bilan, o'z maqsadimizdan kelib chiqib nutqning turli xil etiketlaridan foydalanamiz. Bunda so'zlovchi nutqini bayon qilayotgan tinglovchiga o'zi his etayotgan quvonch-shodliklarini, qayg'u-hasratlarini, rozi-rizoligini, alam-noroziligini so'z orqali ifoda etadi.

Abdulla Qahhor esa o'z ijodining turli mahsullaridan biri bo'lmish ba'zi hikoyalarida maqollar keltirish orqali o'z fikrini kitobxonga yozma shaklda tushuntiradi. Bilamizki, xalq maqollari shaxs nutqini ta'sirchan va jozibali bo'lishiga yordam bersa, yozma adabiyotning

shaxslardan biri edi.

Cho'lpon o'zbek she'riyatiga katta hissa qo'shgan va milliy uyg'onish g'oyalarini ilgari surgan shoirlardan biridir. Uning she'riyati nafaqat badiiy jihatdan, balki ijtimoiy va siyosiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Uning ijodi bugungi kun o'zbek adabiyotida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan va o'rganilishi zarur bo'lgan bebaho merosdir.

esa mavzu ko'lamini aniq va tushunarli qilib yoritishga xizmat qiladi. Abdulla Qahhor ham o'z asarlarida xalq donishmandligi namunalari nutq vaziyatiga mos va turli nutqiy vaziyatlarni ifodalash maqsadida, faol darajada qo'llagan. Maqollarni asar nomi, epigrafi, dastlabki yoki xulosa qismida ishlatib, asar mazmundorligini oshirgan hamda ular asar tarkibining mustahkam ajralmas qismiga aylanishiga hissa qo'shgan.

Abdulla Qahhor hikoyalari tahlil qilganda, asardagi maqollarni hikoyalarning qaysi o'rnida ishlatgani, maqollardan foydalanishning badiiy va lingvistik maqsadi nima ekanligini, maqollar gapda qanday pragmatik

vazifani bajarishini ko'rib o'tamiz. Biz maqolamizda adib asarlaridagi norozilik va uni shakllantiruvchi vositalar, norozilik aktini yuzaga keltirishda maqollarning ahamiyati haqida ayrim mulohazalarni aks ettiramiz. Norozilik akti – rasmiy va norasmiy shaklda amalga oshadigan va oshiriladigan jarayon bo'lib, badiiy asar tiliga poetik ruh beradi. Yozuvchining maqsadini yuzaga chiqarishga asos bo'ladi. Adib asarlarida shunday vaziyatlardan biri bo'lgan norozilik aktini ifodalanishning lingvistik xususiyatlariga to'xtalib o'tmoqchimiz.

Abdulla Qahhor "O'g'ri" hikoyasining epigrafida "O'tning o'limi, itning bayrami" jumlasini keltirib o'tadi. Epigrafni o'qib o'quvchi hikoyaning mavzusi kimningdir qiyin vaziyatga tushib qolishi boshqa bировga "xursandchilik" olib kelishi mumkinligini anglab yetadi. Shuningdek, hikoyada "Begim deguncha belim sinadi", "Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi", "Berganga bitta ham ko'p, olganga o'nta ham oz", "Quruq qoshiq og'iz yirtadi", "O'ynashmagil arbob bilan - seni urar har bob bilan" kabi maqollarda norozilik aktini ifodalovchi pragmatik ma'nolar aks etadi.

Berilgan maqollar norozilik aktini turli pragmatik usul bilan ifodalaydi. Norozilikni ifodalashning pragmatik xususiyatlarini tahlil qilish uchun quyidagi jihatlarni ko'rib o'tish muhim hisoblanadi. Avvalo, yozuvchi asar qahramonlarining gapirish maqsadi, ya'ni illokutiv kuchni asosiy markazga qo'yadi. Bunda turli leksik vositalardan foydalanishi mumkin yoki ijodkor maqsadini yuzaga keltiruvchi vositalardan foydalanadi. Masalan, ijodkor maqollardan foydalangan holda, asosan, shikoyat, tanqid yoki ogohlantirish illokutiv kuchini yuzaga keltirgan. Misol uchun, "Begim deguncha belim sinadi" maqoli "*haddan tashqari talabchan*" va "*qo'pol*", "*izzattalab*" pragmatik ma'nolari bilan norozilik aktini yuzaga kelishiga zamin hozirlaydi.

"Tekinga mushuk oftobga chiqmaydi" maqoli esa "bepul narsa ortida yashirin niyat", "shubha va norozilikni", "korruptsiyaga botgan amaldorlar", "hamma ishlar pul bilan bitadigan tizim" kabi pragmatik ma'nolarni aks ettiradi. Shu yerda bir narsani aytib o'tish kerakki, mazkur maqol turli vaziyatlarda turlicha ma'noni ifodalashi mumkin.

Asardan o'rin olgan amin va ellikboshi kabi qahramonlar nutqida jamiyat insonlariga nisbatan subyektiv munosabat borligi aniq seziladi. Bu kabi insonlar xalqni oyoqosti qilib yosh va gender tenglik masalasida xudbinlik va manmanlikka yo'l qo'yishganiga guvoh bo'lamiz. Egallagan mansabidan foydalanib bechora xalqni mol-mulkini talon- taroj qilayotganligi "tekinga mushuk oftobga chiqmaydi", "quruq qoshiq og'iz yirtadi" kabi maqollarni o'rinni qo'llab ochiq-oydin yoritib bergan. Bu esa hikoyaning badiiy va lingvistik mohiyatini yanada oshirgan. Biz bu hikoyani o'qiganimizda nafaqat maqollarda norozilik kayfiyatini anglaymiz balki kontekst voqealanishida ham bir qancha norozilik aktini namoyon qiluvchi holatlarga duch kelamiz.

Aminning yoniga Qobil bobo yordam so'rab borgan vaqtda pisand etmay og'zini ochmasdan qattiq kekirishi, bag'baqasini osiltirib kulishi, chinchaloq barmog'ini ikkinchi bo'g'inigacha burniga tiqib, so'ng etigining ostiga artib, "xizmatimga suyunchi bormi?" – deb so'rashi, "jamiyat insonlarining qadr-qimmatini yo'qligi", "poraxo'rlik avj olganligi", "qorni to'qning qorni och bilan hech ishi yo'qligi", "mansabparastlardan xalq qiyinalib, ozor chekib noroziliklar paydo bo'layotganligi" kabi holatlar insonlarda qarama-qarshilik, ziddiyat va achinish, be-huzurlik, alamzadalik hamda norozilik paydo bo'lishiga sabab bo'lgan.

Yozuvchi bu hikoyasida maqollarni keltirish orqali jamiyat nohaqligidan, insonlar ma'naviyatsiz, erksiz va haq-huquqsiz ekanligidan aziyatda ekanini ko'rsatib o'tadi.

Xulosa o'rinda shuni aytish lozimki, o'tkir qalam sohibi Abdulla Qahhor hikoyalarida xalq maqollarini unumli ishlatib, o'zining yashayotgan davridagi siyosiy tuzum jabr- zulmi oqibatida qiyinchilik bilan hayot kechirayotgan erki toptalgan va ruhi va ma'naviyati ezilgan xalqning, millatning turmush tarzini yoritishda ustalik bilan foydalanadi. Maqollardan ma'no ta'sirchanligini orttirishda va vaziyatni ochiq-oydin fosh qilish kabi maqsadlarda foydalanadi. Maqollar vositasida xalqni, millatni ma'naviyatli bo'lishga, o'z fikrini erkin bayon etishga, haq-huquqlarini paymol qilishlariga yo'l qo'ymasliklari da'vat etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Qahhor. Anor. Qissa va hikoyalar to'plami, – Toshkent: G'afur G'ulom, 2012.
2. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж. IV. – Тошкент: Ўз МЭ, 2006. – Б. 329.
3. Jo'rayeva B. O'zbek xalq maqollarining lingvistik asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2019.
4. Madayev O. Xalq og'zaki poetik ijodi. Sharq, – Toshkent, 2010.

Charos ESHMAMATOVA,
Toshkent davlat yuridik universiteti talabasi
charoseshmamatova9231@gmail.com

IBRATLI HAYOT YO'LI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'zbek adabiyotining yorqin namoyondasi hisoblangan G'afur G'ulomning hayoti va ijodining qanday kechganligi, u o'zining ijod yo'lini qanday qiyinchiliklar bilan boshlaganligi va shu bilan birgalikda u faqat u o'zining ijodiy faoliyatini nafaqat asarlar yozish bilan cheklanib qolmasdan, u o'z ijod faoliyatini tarjimonlikda ham sinaganligini ko'rishimiz mumkin. Adibning asarlarining yaratilishining sabablari va ushbu asarlarning kitobxonlar o'rtasida tutgan o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *adib, poema, badiiy did, pedagogik qarashlar, shoirlik qobiliyati, liroepik janr, cheksiz zulm, fidoyi.*

Аннотация: в этой статье мы можем увидеть, как сложилась жизнь и творчество Гафура Гулома, которого считают ярким проявлением узбекской литературы, как он с трудностями начал свой творческий путь, и в то же время он не ограничивал свою творческую деятельность только написанием произведений, но пробовал свою творческую деятельность и в переводческой деятельности. Будут обсуждаться причины создания произведений писателя и место этих произведений среди читателей.

Ключевые слова: *писатель, стихотворение, художественный вкус, педагогические взгляды, поэтические способности, лирический жанр, бесконечный гнет, самоотверженный.*

Annotation. in this article, we can see how the life and work of Gafur Ghulom, who is considered a bright manifestation of Uzbek literature, was, how he began his creative path with difficulties, and at the same time, he did not limit his creative activity only to writing works, but also tried his creative activity in translation. The reasons for the creation of the writer's works and the place of these works among the readers will be discussed.

Key words: *writer, poem, artistic taste, pedagogical views, poetic ability, lyrical genre, infinite oppression, selfless.*

O'zbek adabiyotini o'zining yorqin, sermazmun va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan asarlari bilan boyitgan adiblarimiz ko'p. O'zbek adabiyotining yorqin namoyondasi G'afur G'ulom shular jumlasidandir. G'afur G'ulom o'zining sermazmun asarlarini xalqqa yetkazish uchun bir muncha mashaqqatli yo'lni bosib o'tgan. G'afur G'ulom bolalik chog'laridan juda ko'p qiyinchiliklarga duch kelgan. Ro'znoma uning uchun dorilfunun rolini o'ynadi: xalq hayotini o'rganish, unga faol aralashish yo'lida muhim vosita bo'ldi. Chunki G'afur G'ulom vatanparvar, xalqsevar, fidoyi bir el farzandi bo'lgan. Uning mamlakatni himoya qilish haqidagi tantanavor qasidalar, o'tmish sarqitlarini qoralovchi hajviy she'rlari va xalqning kundalik ijodiy mehnatini olqishlovchi asarlaridan jamlangan "Dinamo" va "Tirik qo'shiqlar" nomli dastlabki she'riy to'plamlari chop etildi. Shoir liro-epik janrida "Ko'kan" poemasini, "To'y", "Ikki vasiqa" balladalarini yaratdi. Biroq, shoirning bir qator she'rlari, xususan, biz ko'p yillar kollektivlashtirish mavzusidagi eng yirik liroepik janrdagi asar deb maqtab kelgan "Ko'kan" poemasi hozirgi kun talablari darajasida emasligi sezilib qoldi. Jumladan, poemada boshdan oyoq maqtalgan kollektivlashtirish siyosati ma'lum ijobiy natijalari qatorida cheksiz zulm -fojealarga ham sabab bo'lganligi bo'yicha realistik fikrlar ham mavjud.

Darhaqiqat, hozirgi adabiyot namunalari bilan qiyoslaganda G'afur G'ulomning asarlari o'zida kuchli

mulohaza qilishga undaydigan kuchni jo etganday tuyuladi. G'afur G'ulom o'zi duch kelgan qiyinchiliklarga ko'p ham e'tibor qaratmasdan, o'zining ilmiy faoliyatini jadal ravishda olib bordi. Uning eng mashhur asarlaridan hisoblangan "Shum bola" asari ham shoirlarga adabiyot olamida hurmat, e'tibor olib kelmasdan qolmadi. Ushbu asarda G'afur G'ulom bevosita Toshkentda yuz bergan hodisalarni, o'sha davrdagi bolalar va ayollarning qiyinchilik bilan turmush kechirganliklarini yozgan.

Bundan tashqari, G'afur G'ulomning "Sen yetim emassan" she'rini o'qigan har bir kitobxon ko'ziga yosh olmasdan qo'ymaydi. Urush davri tasvirlangan hayot yo'li albatta achinarli bo'lgan. Aytish joizki, G'afur G'ulomning ushbu she'ri asosida olingan "Sen yetim emassan" kinofilmi ham shular jumlasidandir. Mana shunday asarlarning yaratilishida, G'afur G'ulom dunyoqarashi va badiiy didining shakllashinishida Vladimir Mayakovskiyning asarlari katta ta'sir ko'rsatgan. G'afur G'ulom o'zining maqolalaridan birida shunday deb yozgan edi: "Men rus mumtoz ijodkorlarini bilaman, ularni sevaman va ko'plab asarlarini ona tilimga tarjima qildim. Lekin men uchun vazn, lug'at, timsol, she'ning ohang tuzilishi bo'yicha eng serqirra va cheksiz imkoniyatlarni ochgan Mayakovskiyning shogirdiman, deyishni istayman". Aynan Mayakovskiyning asarlariga yondashgan usullari G'afur G'ulomni o'ziga bo'lgan qo'ygan edi.

G'afur G'ulom ijodining urushdan keyingi davri o'zbek adabiyoti rivojida muhim o'rin tutgan edi. Negaki, G'afur G'ulom urush davrida bo'lgan voqealarni o'z asarlarida shoirlik qobiliyatidan foydalangan holda ajoyib qilib ifodalagani hammamizga ma'lum. Aynan urush davrida mavjud bo'lgan hodisalarni biz uning "Ona yer", "Yashasin tinchlik" asarlarida ko'ramiz.

G'afur G'ulom ajoyib asarlarni xalqqa taqdim qildi, uning pedagogik qarashlari bugungi milliy pedagogikamiz merosining tarkibiy qismiga aylandi. Adib hayoti, uning qilgan ishlari, izlanishlari va yaratgan asarlari haqida qanchalik tahlil qilsak ham oz. Negaki, u o'zining qiyinchilik bilan o'tgan bolaligiga qaramasdan harakatdan to'xtamagan. Bolalar xulqidagi zararli odatlarni bartaraf etishga oid fikrlar haqida o'tgan asrning 20-yillaridayoq bong urilib, o'z ta'sirini bir muncha o'tkazdi. Bugungi kundagi bolalarda vatanga bo'lgan muhabbatni yo'qotmaslikka, tinchlikning qadriga yetishga undaydigan she'rlarini o'qigan kitobxon albatta ularning qadriga yetmay qolmaydi.

G'afur G'ulom — tinchlik, do'stlik va xalq baxtining jo'shqin kurashchisi. Shoir tinchlik uchun kurashga bag'ishlangan to'plam yaratgan. Ulardan eng yaxshilari: "Dunyo minbaridan", "Bu — sening imzoing" va boshqalar.

G'afur G'ulom, shuningdek, Pushkin, Lermontov, Griboyedov, Mayakovskiy, Nozim Hikmet, Rustaveli, Nizomiy, Shekspir, Dante, Bomarshe va boshqalarning asarlarini o'zbek tiliga mohirona tarjimasi, shuningdek, adabiyotshunoslik va publitsistik maqolalari bilan mashhur.

G'afur G'ulomning dunyo qarashi va badiiy didining shakllanishida Vladimir Mayakovskiy asarlari katta ta'sir ko'rsatgan. G'afur G'ulom o'zining maqolalaridan birida shunday yozadi: "Men... rus mumtoz ijodkorlarini bilaman va ularni sevaman va ularning ko'plab asarlarini ona tilimga tarjima qildim. Lekin "men uchun vazn, lug'at, timsol, she'rning ohang tuzilishi sohalarida eng serqirra va cheksiz imkoniyatlarni ochgan" Mayakovskiyning shogirdiman, deyishni istayman".

Mayakovskiy satirasidagi darg'azab, tanqidiy kinoya, lirikasidagi bag'oyat ulkan tuyg'u kuchidan tashqari, men o'zimda... uning usullarining dovyurak notqlik kuchini, metaforalar jasorati, mubolag'alar ifodaliligini jamdashga harakat qildim. Hatto, usulli, ohangli va ma'no ifodaliligini oshiruvchi she'r qurilishidan ham o'zbek she'r tuzimida foydalanishimga to'g'ri keldi". Bular G'afur G'ulomning ko'plab she'rlarida namoyondir, masalan: "Ona yer", "Yashasin, tinchlik!".

G'afur G'ulom ijodining urushdan keyingi davri o'zbek adabiyoti rivojida muhim o'rin egalladi. Urushdan avvalgi davrlarda uning she'rlarida urushdan oldin ular tomonidan yaratilgan narsalarni qo'lda qurol bilan himoya qilayotgan, yerda tinchlik istayotgan odamlarning ichki kechinmalari va o'y-xayollari tasvirlangan. Shoirning urushdan keyingi davr lirikasi uning urush yillar lirikasining mantiqiy davomi va rivoji hisoblanadi, "Unutma, Vatan seni kutmoqda!" va "G'alaba bayrami" she'rlari — shoirning mazkur ikki ijodiy davrining bog'lovchi halqasi kabitdir.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, G'afur G'ulom o'zining umrini ko'proq bilim olishga, o'zidan ulkan meros qoldirishga sarflagan. G'afur G'ulom Sharq va G'arb tarixi, falsafasi va madaniyatini favqulodda chuqur bilgan alloma edi. Shuningdek, G'afur G'ulom butun ijodi davomida taqvim tarzida ko'plab she'rlar yozdi. G'afur G'ulom so'nggi nafasigacha ijod qildi. Uzoq yillar davomida O'zbekiston Fanlar akademiyasining Til va adabiyot institutida ilmiy xodim bo'lib ishladi. Badiiy asarlar bilan bir qatorda ko'plab ilmiy maqolalar yozdi, tarjimalar qildi. O'zining asarlari ham o'nlab tillarga o'girildi. Mehnatlari evaziga u O'zbekiston Fanlar akademiyasiga haqiqiy a'zo etib saylandi. Respublika Oliy kengashiga deputat bo'ldi. Unga O'zbekiston xalq shoiri yuksak unvoni berildi. Badiiy asarlari sovetlar mamlakatining eng yuksak mukofotlariga sazovor bo'ldi. Uning o'n ikki jildidan iborat mukammal asarlar to'plami bosilib chiqdi. G'afur G'ulom har bir o'zbek farzandi havas qiladigan va ularga ibrat bo'ladigan hayot yo'lini bosib o'tdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/G%CA%BBafur_G%CA%BBulom
2. <https://tafakkur.net/gafur-gulom.haqida>
3. <https://arboblar.uz/uz/people/gafur-gulyam>

Shaxnozabonu MUXAMMADJONOVA,
TDPU o'zbek tili va adabiyoti fakulteti
2-bosqich talabasi

“SHAMOLNI TUTIB BO'LMAYDI” HIKOYASIDA AYOL OBRAZI

Annotatsiya: maqolada o'ziga xos uslub sohibi, iste'dodli yozuvchi Nazar Eshonqulning “Shamolni tutib bo'lmaydi” nomli ramziy hikoyasi tahlilga tortiladi. Maqolada hikoyani realistik uslubda, ramziy-majoziy ruhda yozilgani, undagi ramzlar qatidagi ma'no jasoratli o'zbek ayolining yorqin hayotiy siymosi, murakkab ruhiy olamini aks ettiradi. Asar badiiy mantig'idan kelib chiqib, shamol – ayol ruhiyatidagi iztirob-alamlarning ramziy ifodasi, timsoli ekani, yozuvchining poetik mahorati va uslubiy o'ziga xosligi nuqtayi nazaridan ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *adib, ayol, asar konsepsiyasi, badiiy detal, badiiy makon, ramziy-majoziy mazmun, millat fojiasi, personaj, fojiaiy qismat, qahramon, obraz, hikoya.*

Аннотация: в статье анализируется символическая повесть “Шамолни тутиб булмайди” талантливого писателя Назара Эшонкула, обладающего уникальным литературным стилем. В нем рассматривается, как история, написанная в символично-мистической манере в реалистичных рамках, смело отражает яркий жизненный образ и сложный духовный мир узбекской женщины через слои символического значения. С точки зрения литературной поэтики, ветер служит метафорой эмоционального и духовного смятения женщины, символизируя ее переживания горя и страданий.

Ключевые слова: *писательница, женщина, концепция литературного произведения, литературная деталь, литературная обстановка, символично-мистический смысл, национальная трагедия, характер, трагическая судьба, главный герой, образ, история.*

Annotation: the article analyzes the symbolic story “Shamolni tutib bo'lmaydi” by the talented writer Nazar Eshonqul, who has a unique literary style. It examines how the story, written in a symbolic-mystical manner within a realistic framework, courageously reflects the vibrant life image and complex spiritual world of the Uzbek woman through layers of symbolic meaning. From the perspective of literary poetics, the wind serves as a metaphor for the emotional and spiritual turmoil of a woman, symbolizing her experiences of distress and suffering.

Key words: *writer, woman, concept of the literary work, literary detail, literary setting, symbolic-mystical meaning, national tragedy, character, tragic fate, protagonist, image, story.*

Nazar Eshonqul ijodini jahon va o'zbek adabiyotining yetakchi tendensiyalarini mushtarak holda ifoda etishi bilan o'ziga xoslik kasb etadi. Shu ma'noda adib asarlarida realizm metodi imkoniyatlaridan va modernizm oqimiga xos xususiyatlardan birdek unumli foydalangan. Uning asarlari, asosan, oddiy va tabiiy ifodalar bilan boyitilgan bo'lsa-da, ular chuqur ma'no va inson ruhining nozik tomonlarini ochib beradi. U zamonaviy o'zbek adabiyotida o'ziga xos uslubida, realistik va modernistik tasvir vositalarini o'zida aks ettirgan asarlari bilan tanilgan. Nazar Eshonqul asarlarida bir inson ruhiy holatini chuqur tahlil qilish asnosida butun xalqning dardi, hayotning murakkab tomonlarini kitobxonga hayotiy va ekspressiv tarzda ifodalaydi. Yozuvchining kitoblarida tabiiy va psixologik tasvirlash usuli yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Hozirgi davr adabiyotshunosligida Nazar Eshonqul ijodini o'rganish o'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Adib yaratgan boy adabiy merosga turli tomonlardan yondashilib, izchil ilmiy izlanishar safi kengaymoqda. Xususan, F.Burxonova yozuvchining adabiy estetik qarashlari va ijodini mushtarak o'rganib yozuvchini adabiy jarayondagi o'rni yuqori baholaydi: “Nazar Eshonqul adabiyotga o'z ovozi va mustaqil

badiiy konsepsiyasi, ifoda usuli bilan kirib kelgan yozuvchidir. N. Eshonqul va uning zamondoshlari o'zidan oldingi yozuvchilar avlodidan qator jihatlar bilan farq qiladi. Bunday prinsipial farqlar N.Eshonqul avlodi ijodkorlarining shaxsiyati, ayni paytda ijodiy tamoyillari shakllangan davr, tuzum xarakteri bilan ham bog'liq, albatta”.¹

Nazar Eshonqul ijodini baland binoga qiyoslash mumkin. Uning asarlari, tabiiyki, to'liq va mustahkam qurilgan, har bir so'zi–poydevor, har bir fikri-qavat, har bir tashbehi–ko'rk bag'ishlovchi naqsh. Baland bino kabi uning ijodi ham o'zining chuqur va qatlamli tuzilmasi bilan ajralib turadi: u yuqoriga tik qaragan, inson ruhining eng nozik nuqtalariga yetib borishga harakat qilgan, sodda va jo'n, biroq tizimli usulda qurilgani bilan boshqalardan ajralib turgan. Har yozilgan yangi asar go'yo binoning yuqori qavatlariga ko'tarilish kabi yangi qirralar va ma'nolarni ochib beradi, o'quvchini har bir qatlamida yangi bir his-tuyg'uga olib kiradi. Nazar Eshonqul ijodi– bu nafaqat tashqi ko'rinishdagi go'zallik, balki ichki olamni yanada yoritadigan yuksak bir inshootdir. Shu ma'no adib asarlari polefonik qarashlarga sabab bo'lishi bilan xarakterlidir. Ramziy – majoziylik qatidagi serma'nolilik

¹ Burxonova F. Adabiy-estetik qarash va ijodiy jarayon.- T:Innavatsion-Ziyo, 2020.- B.44

turli xil talqinlarga asos yaratib beradi.

“Shamolni tutib bo‘lmaydi” – Nazar Eshonqulning qisqa hayotiy, realistik yo‘sinda yozilgan hikoyalaridan biri bo‘lib, insonning ichki konfliktlari, ruhiy ziddiyatlari bir o‘rinda qayg‘u, bir o‘rinda g‘azab va boshqasida nafrat tuyg‘ulari ochiq-oydin tasvirlangan asardir. Hikoya ekspozitsiyasi *“noma‘lum va mudhish sinoatlarga to‘la qadim qo‘rg‘onni eslatuvchi Bayna momoning uyini xuddi unutishga va yo‘q qilishga mahkum etilgan xotira kabi buzib tashlashga kirishishdi”*² ilk jumlasini bilan boshlanadi. Aslida, uyni vayron qilsalar ham qishloqdoshlaridan bir umr norizo o‘tgan Bayna momo xotirasini hech qachon esdan chiqara olishmaydi. Asardagi asosiy e‘tibor – Bayna momo obrazining qalb anduhlariga qaratilgan. Shu ma‘noda Bayna momo obrazi murakkab psixologik jihatlari, o‘ziga xos xarakter xususiyatlari, metin irodasi, jasorat va mardligi bilan betakror siymo sifatida poetik mahorat bilan hayotiy tasvirlangan. Xronologik syujet asosida bir kunda ham eridan, ham o‘g‘lidan ajralgan onaning undan keyingi mazmunsiz hayoti batafsil tasvirlangan. Bayna momoning psixologik portreti yozuvchi tomonidan turli xil poetik detallar va peyzaj tasviri asosida parallel tasvirlangan: *“Bayna momo o‘z yolg‘izligi va musibatini hayotning badbo‘y, zabun, xor etilgan hidlari anqib yotgan yillar dahlizidan yetaklab o‘tdi. Qishloqdoshlari bahor kelishi bilan eski yaylovlarga ko‘chib chiqishar va yer shudgorlar, har kim o‘z tashvishiga berilib ketardi. Qishloqda qolgan Bayna momo esa bu paytda yolg‘izlik dashtini shudgorlar, u yerga har yili Zamon otboqar hukumat odamlari bilan kelib, eri va o‘g‘lini otib tashlagan oqshomni ekar va so‘ng yolg‘iz o‘zi hosilini ham yig‘ib olardi. Bayna momo har kecha ko‘z yoshlari bilan to‘lgan qayiqda yillar qoyalari orasida qolib ketgan eri bilan o‘g‘lining imlatishik bo‘lgan murdasi va Zamon otboqarning muzaffar qamchisi yotgan qonli halqob bilan to‘lgan ayvonga suzib borar, ertalablari ho‘l bo‘lib ketgan yostig‘ini xuddi qadim ajdodlarning unut yayloviday uyining oldidagi - oradan yillar o‘tgach, uyini buzayotganlar qo‘porib tashlashga kuchlari yetmagach, kovlab olishga majbur bo‘lgan – baland tolga osib, o‘ftobda quritardi”*³. Bayna momo bir umr o‘z xayollari va nafrati bilan yashadi. Nafratiga esa Rayim polvonning boshiga og‘ir ish tushganda, quloq qilinganda, bor mol-mulkini talab, hatto otib tashlanganida ham er-yigitlarning yordam qo‘lini cho‘zmagani, unga yelkadosh bo‘lib Zamon otboqarga qarshi birlashmaganlari edi. Inson bolasi uchun ellik yil qasos, o‘ch olish ilinjida yashash qiyin. Bu dard va iztirob har qanday insonning ruhiyatiga qattiq ta‘sir qiladi. Ayolning kuchli tomoni esa yaqinlaridan judolikda ham bardosh bilan yashashida, metin irodasida ko‘rinadi. Bayna momo o‘zi bilan sirlashishga, dardlashishga hech kimni loyiq deb hisoblamadi. Odamlardan holi bo‘lgan

2 <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/nazar-eshonqul-1962/nazar-eshonqul-shamolni-tutib-bo-lmaydi-hikoya>

3 <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/nazar-eshonqul-1962/nazar-eshonqul-shamolni-tutib-bo-lmaydi-hikoya>

4 <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/nazar-eshonqul-1962/nazar-eshonqul-shamolni-tutib-bo-lmaydi-hikoya>

5 Ulug‘ov A. Bebaho odamlar obrazi // “Hozirgi adabiy jarayon masalalari” mavzusidagi xalqaro konfrensiya materiallari-T.: Fan, 2022.-B. 40

uzoqroq joyga qo‘y-echkilarni haydab ketishi, shox-shabbadalarni kun bo‘yi to‘plab, qorong‘u tushganda yana o‘sha odamovi ahvolda qaytib kelishi uning odatiy turmush tarziga allaqachon aylanib bo‘lgandi. Uning zimiston hayoti ellik yil mana shunday davom etdi. Uni na fasllar o‘zgarishi, na bayram-tantana va xursandchilik xabarlarini qiziqtirardi. Hatto Zamon otboqarning o‘limi haqidagi xabarni eshitganida yuzida bir harakat sezilmadi, ajablanish va yoki mamnunlik hissi aks etmadi. Yozuvchi shu o‘rinda sir saqlash usulidan mahorat bilan foydalangan. Balki u ichida, o‘z o‘y-xayollari bilan qasos olganini, g‘alabaga erishganini tantana qilayotgandir?! Asardagi “Bayna” – ozod, hur degan ma‘nolar bilan birga, o‘rtada qolgan ruhiyat ma‘nosini ham beradi. Aynan qahramonning ismi bilan bog‘liq bo‘lgan shu holat ham Bayna momoning musibat va g‘amga to‘lgan hayotiga sokinlik bag‘ishlolmagandir: *“barcha ayollar hozir quvonchdan hammani bir-bir quchoqlab chiqadi deb o‘ylashgandi. Ammo Bayna momo xabarni hotirjam qabul qildi: u bu xabardan ajablanmadi ham, o‘tirgan joyidan ostonadagi ayollarga burilib ham qaramadi. O‘lim xabari Bayna momo qalbini yumshata olmagandi”*⁴. Momo jamiyat taqdiri, xalq hayoti va atrofdagi o‘zgarishlarga ham ruhan, ham jismonan yaqin emas edi. Uning umri bir kuni qasos olish ilinjida o‘tdi. Adabiyotshunos olim Abdulla Ulug‘ov ham o‘zining kuzatishlarida Bayna momoning ichki ruhiy kechinmalari haqida so‘z yuritir ekan, uni quyidagicha tasvirlaydi: *“Bayna momoning o‘rnida boshqa odam bo‘lganida ham, tabiiyki, qishloqdoshlaridan ranjirdi, ulardan ko‘ngli qolardi. Chunki har bir odam qiyinchilikka uchraganida, kimdir unga zug‘um o‘tkazib, zo‘ravonlik qilayotganida atrofidagilardan madad, yordam kutadi. Birorta kishi yonimni olsa, deb umid qiladi. Shunday paytda hech kim himoya qilmasa, jabrdiydaning hammadan ko‘ngli qoladi. U odamlarga ishonmay qo‘yadi, ko‘nglida boshqalarga nisbatan nafrat, adovat hissi uyg‘onadi. Bayna momo ana shu hisdan azoblandi”*⁵.

Aynan Nazar Eshonqul asarlari qahramonlarining hayot yo‘li boshqa yozuvchilar ijodida uchraydigan qahramonlar holatidan tubdan farq qiladi. Qahramonlar shunchaki turmush tarzidagi kundalik sinovlardan emas, balki butun hayot qiyinchiliklari, zamona zo‘rliliklari va bir insonning boshiga tushishi mumkin bo‘lgan eng og‘ir holatlardan aziyat chekadilar. Ularning qalbida bir umr o‘chmas chandiq qolganki, uni na yillar o‘zgarishi va na vaqt o‘tishi ketkiza olsa. Momodan tashqari ham butun el erkaklari, ularning ayollari va farzandlari sinaladi, bir on qilgan jur‘atsizliklari uchun necha avlod dilida afsus-pushaymonlar bilan yashaydi.

F. Burxanova o‘zining monografiyasida ijodiy faoliyat va badiiy ifodalar parallelizmi haqida fikr yuritir ekan, yozuvchining so‘z qo‘llash mahorati xususida

quyidagicha fikr yuritadi: “Nazar Eshonqul ijodida musiqa, tovush, ohang, suratlar, ranglar ramziy ma’no kasb etib, qahramon ruhiyatini, asar mazmunini ochishga, yozuvchi konsepsiyasini tushunishga, shuningdek, ijodkor shaxsi, “men”ining musiqa, tasviriy san’atga moyilligi kuchliligini ko’rsatadi. Shu bilan birga badiiy asar estetik jozibasini kuchaytiradi. N. Eshonqul ijodiga xos bunday xususiyatlarning barchasi undagi ijodiy niyat va badiiy ifodaning parallel aks etishini ta’minlaydi”.⁶ Haqiqatan, asar so’nggida tilga olingan sandiq, qamchi, xanjar, zebigardon, tumor kabi badiiy detal go’yo bizga bolalikdan tinglab kelgan ertaklarimizni yodga soldi. Ha, biz eshitgan ertaklarda qahramonlar jangda yenggan dushmanidan isbot va yo’g’alaba ramzi sifatida terisidan bir parcha yulib olishgan. Bayna momo ham o’chining,

ellik yil qalbida qotib olgan qora hasratining mukofoti sifatida zamon otboqarning barmoqlarini badal sifatida saqlab olgan bo’lsa ne ajab?

Asar tugallanmasini tahlil qilar ekanmiz, Bayna momo o’zining sabrilligi, bir so’zilligi hamda tajribasi bilan hayotning qiyinchiliklari va qasos olovining so’nishi bilan eng katta sabog’ini beradi. Sabog’ esa: shamolni tutish mumkin emas, ammo uning yo’li va harakatini o’zgartirish mumkin. Yengil esgan shabada keyinchalik kuchli bo’ronga aylanishi va o’zi bilan ko’p narsalarni olib ketishi ehtimoli yuqori. Hikoyaning nomlanishidagi ramziylik shamolni bo’ysundirib bo’lmasa-da, uni his qilish, sezish uning yo’nalishini anglash va uning ichida yashashni ifodalaydi.

6 Burxanova F. Adabiy-estetik qarash va ijodiy jarayon. - T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020. - B.94

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Burxanova F. Adabiy-estetik qarash va ijodiy jarayon. - T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020. - 94-bet
2. Jo’raqulov U. Nazariy po’etika masalalari. - Toshkent: G’afur G’ulom, 2015. - 354-bet
3. Quronov D, Mamajonov Z, Sheralieva M. Adabiyotshunoslik lug’ati. - T.: Akademnashr, 2010. - 400-bet
4. Ulug’ov A. Bebaho odamlar obrazi // “Hozirgi adabiy jarayon masalalari” mavzusidagi xalqaro konfrensiya materiallari - T.: Fan, 2022. - 40-bet
5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. - Toshkent: Navoiy universiteti, 2018. - 480-bet
6. Eshonqul N. Yalpiz hidi. - T.: Sharq, 2008. - 421-bet.

Mushtariybonu AXMEDOVA,
Boshlang’ich ta’lim yo’nalishi 2-kurs talabasi,
Pedagogika fakulteti Toshkent amaliy fanlar universiteti

BOSHLANG’ICH SINFLARDA ONA TILI VA O’QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BOSHLANG’ICH SINIF O’QUVCHILARINING NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya: maqolada boshlang’ich sinf o’quvchilarida nutqiy savodxonligini ona tili va o’qish savodxonligi darslari asosida rivojlantirish yo’llari va usullari ko’rib chiqildi. Dars jarayonida o’qish va yozish asosida o’quvchilarning so’z boyligi kengayadi, o’z fikrini og’zaki ravishda bayon etish o’rganiladi.

Kalit so’zlar: rivojlantirish, ona tili, o’qish savodxonligi, nutqiy savodxonlik, xususiyatlar, boshlang’ich sinf.

Annotation: the article examines the ways and methods of developing oral literacy in primary school students based on native language and reading literacy lessons. During the lesson, students’ vocabulary expands based on reading and writing, and they learn to express their thoughts orally.

Key words: development, native language, reading literacy, oral literacy, features, primary school.

Аннотация. в статье рассматриваются пути и методы развития устной речи учащихся начальной школы на уроках родного языка и читательской грамотности. В ходе урока словарный запас учеников расширяется посредством чтения и письма, и они учатся выражать свои мысли устно.

Ключевые слова: развитие, родной язык, читательская грамотность, устная речь, характеристики, начальная школа.

Mamlakatimizda kelajagimiz davomchilari bo’lmish yoshlarga innovatsion, ilg’or usullar va metodlarni qo’llab, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib ta’lim

berish hamda boshlang’ich sinf o’quvchilarning ta’limdagi sifat samaradorligini oshirish, yoshlarni raqobatbardosh qilib tarbiyalash ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa

hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrda "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli, Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli qarori, 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-sonli Farmonlarida belgilangan qator vazifalar o'quvchilarning lingvistik va nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga zamin hozirlaydi. "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi"da belgilab berilgan "mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtayi nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" vazifasi kichik maktab yoshidagi o'quvchilarining mustaqil fikrlash salohiyatini kengaytirish tub islohotlar zaminida rivojlanayotgan davlatimizda faol, izlanuvchan va zamon bilan hamnafas bo'lishni taqozo etadi [2]. Shu bois ilm berishda sharq allomalari mustaqil fikrlash, fikrni bayon qilish, nutq tuzish jarayonidagi muhim jihatlarni qamrab oluvchi ilmiy qarashlarini qayd qilganlar va shu bilan bir qatorda, nutqning ilmiy nazariy tomoni lug'atlarda, darslik va o'quv va metodik qo'llanmalarda izoh berib, atroflicha yoritilgan.

Forobiyning fikricha, qanday qilib ta'lim berish va ta'lim olish, fikrni qanday ifodalash, bayon etish, qanday so'rash va qanday javob berish (masalasi)ga kelganda, bu haqidagi ilmlarning eng birinchisi jismlarga, ya'ni substansiya va aksidensiyalarga ism beruvchi til haqidagi ilmdir. Ikkinchisi ilm grammatikadir. U jismlarga berilgan ism (nom)larni qanday tartibga solishni hamda substansiya va aksidensiyaning joylashishiga va undan chiqadigan natijalarni ifodalovchi hikmatli so'zlarni va nutqni qanday tuzishni o'rgatadi. Uchinchi ilm mantiqdir. U ma'lum xulosalar keltirib chiqarish uchun mantiqiy figuralarga binoan qanday qilib darak gaplarni joylashtirishni o'rgatadi. Bu xulosalar yordamida biz bilinmagan narsalarni bilib olamiz hamda nima to'g'ri va nima yolg'on ekanligi haqida hukm chiqaramiz" [3]. Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqida mantiq ilmiga asoslanib fikr-mulohaza bildirish maqsadga muvofiq. Shu bois ular xotirasidagi so'z zaxirasini o'z nutqi orqali harakatga keltiradi.

Nutq va uni o'stirish tushunchasi. Nutq – kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o'zaro aloqa va xabar funksiyasini, o'zaro fikrni his-hayajon bilan ifodalash va ta'sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining aktiv faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O'quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta'lim olish qurolidir.

Nutq o'stirish nima? Agar o'quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda, tilni har tomonlama (talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishini, bog'lanishli nutqni) aktiv amaliy o'zlashtirish tushuniladi. Agar o'qituvchi ko'zda tutilsa, nutq o'stirish deganda, boshlang'ich sinf o'quvchilari tilning talaffuzi, lug'ati, sintaktik qurilishi va bog'lanishli nutqni muhim aktiv egallashlariga yordam beradigan metod va ish turlarini qo'llash tushuniladi.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo'lishi kerak. O'quvchilar nutqini o'stirishning metodik talabi o'quvchi o'z fikrini, nimanidir og'zaki yoki yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo'lishi lozim. Bu material qanchalik to'liq, boy, qimmatli bo'lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo'ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so'z, so'z birikmasi, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli bo'ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o'stirishning uchinchi sharti - nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi [1].

Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud.

Bular:

1. Adabiy til normalarini o'zlashtirish.

2. Jamiyatimizning har bir a'zosi uchun zarur bo'lgan muhim nutq malakalarini, ya'ni o'qish va yozish malakalarini o'zlashtirish.

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish.

Nutq o'stirishda uch yo'nalish aniq ajratiladi:

1) so'z ustida ishlash;

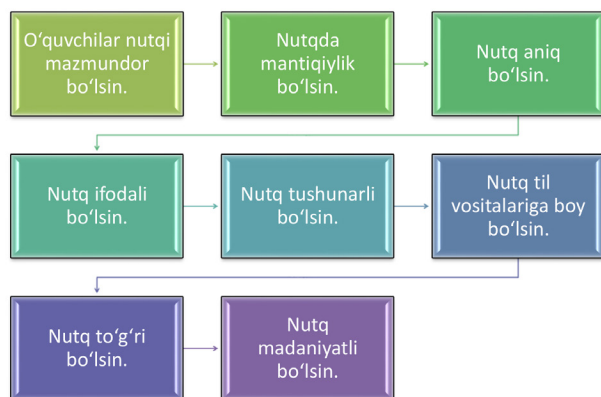
2) so'z birikmasi va gap ustida ishlash;

3) bog'lanishli nutq ustida ishlash [3].

So'z, so'z birikmasi va gap ustida ishlash uchun lingvistik baza bo'lib leksikologiya (frazologiya va stilistika bilan birgalikda), morfologiya, sintaksis xizmat qiladi; bog'lanishli nutq esa mantiqqa, adabiyotshunoslik va murakkab sintaktik butunlik lingvistikasiga asoslanadi. Nutq o'stirishda izchillik to'rt shartni, ya'ni izchilligi, istiqboli, xilma-xilligi, xilma-xil turlarini umumiy maqsadga bo'ysundirish ko'nikmasini oshirish bilan ta'minlanadi. Nutq turlari. Kishilar tildan fikr bayon qilish quroli sifatida foydalanadilar. Ular o'z fikrlarini ovoz bilan eshittirib bayon qilishdan oldin u haqda o'ylab oladilar. Bu ichki nutq hisoblanadi. Ichki nutq eshittirilmagan va yozilmagan, "o'ylangan" (fikrlangan) nutqdir. Tashqi nutq tovushlar yordamida eshittirilib yoki grafik belgilar bilan yozilib, boshqalarga qaratilgan nutqdir. Ichki nutq materialni tushunish va yodda saqlashga yordam beradi. Fikrni ifodalash usuliga ko'ra nutq og'zaki va yozma bo'ladi. Og'zaki nutq ko'pincha dialog tarzida, yozma nutq esa monolog tarzida bo'ladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqiga qo'yilgan talablar.

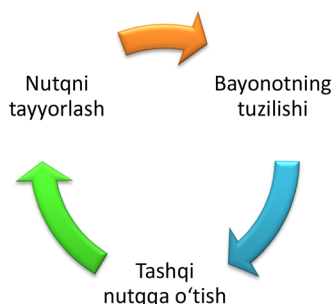
Boshlang'ich sinf o'quvchilar nutqini o'stirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi.

Nutq o'quvchilar tafakkurini o'stirishda muhim vositadir, ayniqsa kichik yoshdagi o'quvchilarda. Nutq fikrni bayon etish vositasi bo'libgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o'stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat sistemasini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli

o'stirish mumkin. Shuning uchun o'quvchilar nutqini o'stirish materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oidini tanlash, joylashtirish, mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi. Tafakkur til materiali yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina muvaffaqiyatli o'sadi. Tushuncha so'zlar yoki so'z birikmalari bilan ifodalanadi, shunday ekan, tushuncha til vositasi bo'lgan so'zda muhim aloqa materialiga aylanadi. Kishi tushuncha ifodalaydigan so'z (so'z birikmasi) ni bilsagina, shu tushunchaga asoslangan holda, tashqi nutqda fikrlash imkoniga ega bo'ladi.

Har qanday nutqiy harakatning boshlang'ich nuqtasi nutqiy vaziyat, ya'ni odamni gapirishga undaydigan holatlar yig'indisidir. Nutq harakatini amalga oshirishda quyidagi bosqichlar ajratiladi:

Shunday qilib, nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlar ta'limning dastlabki bosqichlaridan boshlab amalga oshirilishi kerak degan xulosaga kelishimiz mumkin. Zamonaviy maktab nafaqat bilimga ega, balki bu bilimlarni

hayotda qo'llashni ham biladigan, muloqot qilishni biladigan, ichki madaniyatga ega bo'lgan tafakkur va his qiluvchi shaxsni tayyorlashi kerak. Bola maktabga fikr va his-tuyg'ularini ifodalash uchun ma'lum bir lug'at bilan keladi. Ko'pgina bolalarning so'z boyligi zaif, nutqning umumiy rivojlanmaganligi, tovush talaffuzidagi nuqsonlar mavjud. Ular mustaqil hikoyani qanday qurishni bilishmaydi, bir xil so'zlar ko'pincha jumalarda takrorlanadi. O'qituvchi o'quvchilarning so'z boyligini kengaytirish, izchil nutqni rivojlantirish uchun tizimli ishlarni amalga oshirishi kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, hozirgi vaqtda boshlang'ich sinf o'quvchilarning aksariyati ko'p narsalarga noadekvat munosabatda bo'lishadi, buning asosiy sababi bola yetarli darajada shaxslararo munosabatga kirmasligini ta'kidlashimiz mumkin negaki, bolaning birinchi tarbiyachilari birinchi galda televizor, zamonaviy gajetlar, ekanligi oqibatida bola shaxsida boshqa odamlarning his-tuyg'ularini e'tiborsiz qoldirish holatlari uchrab turibdi, o'z his-tuyg'ularini boshqarishga harakat qilmaydilar. Natijada, kichik yoshdagi maktab bolalarida jonli muloqot yetmayabdi, rivojlanishi yetarli bo'lmay qolmoqda, buni oldini olish uchun turli xil og'zaki nutqni rivojlantiruvchi o'yin metod yoki texnologiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq va samarali ekanligi, bunday pedagogik ishning xatti-harakatlarning o'zboshimchaligiga, ularga rioya qilish qobiliyatiga sezilarli ta'siri haqida xulosa qilish imkonini beradi, vazifa, jamiyatda va tengdoshlar va kattalar bilan muloqotda o'zini to'g'ri tutish qobiliyati, ularning xatti-harakatlarini nazorat qilish va bajarilgan harakatlar natijasini adekvat baholash asosida.

Shunday qilib, shunday xulosaga kelish mumkin, boshlang'ich sinf o'quvchilarda nutqiy savodxonlikni rivojlanishi bolaning shaxsiyatining rivojlanishi bilan birga boradi. Har xil turdagi yozuvlarni yozish va o'qish darslarida talabalar o'z fikrlarini to'g'ri ifodalashni o'rganadilar. Bu ularga nafaqat ona tili yoki o'qish darslarida va boshqa darslarda, balki umuman hayotda ham muvaffaqiyat qozonishlariga yordam beradi. O'quvchilarda nutqning rivojlanishi boshqariladigan jarayondir. Shu bilan birga o'quvchilarni yangi so'zlarni ishlatishga o'rgatish, ularga tez-tez gapirish imkoniyatini berish kerak. Faqat bu holda treningning rivojlanuvchi ta'siri maksimal bo'ladi. Nutqiy savodxonlik maktab o'quvchilarini kamol toptirish, tarbiyalash, o'qitish, shaxsni yaxlit yetishtirishning o'ziga xos didaktik vositasidir. Ushbu tadqiqotning gipotezasi turli xil yozish turlari bo'yicha mashg'ulotlar mustaqil fikrlashni rivojlantirishga hissa qo'shishi bilan tasdiqlandi. Bundan tashqari, kichik yoshdagi o'quvchilarning yoshini hisobga olgan holda, turli ko'rgazmali qurollarni ishga jalb qilish va ulardan oqilona foydalanish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Rasulova N.N. Bola gapirishni o'rganadi//Vestnik nauki i obrozovaniya, 2022. №5.
2. Jabborov S.S. Fikrlash va nutqning psixologik asoslari. – M-T.: Labirint-Ilm-fan, 2019.
3. Murodov F. K. Bolaning ijtimoiy rivojlanishi diagnostikasi: O'quv-uslubiy qo'llanma. Navoiy-Qozon: LUCH, 2019.

Iroda ISMATOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Gumanitar fanlar fakulteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

“UFQ” TRILOGIYASIDA AYOLLAR OBRAZI TASVIRI

Anotatsiya: ushbu maqolada Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasidagi ayollar obrazi tahlil qilingan. Obrazlarning psixologik holati va kechinmalari davr nuqtayi nazaridan kelib chiqib, tasvirlanganligiga urg'u berilgan. XX asrdagi o'zbek xalqi hayotining ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy jihatlarini ayol obrazi tasviriga bo'lgan ta'siri o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *trilogiya, timsol, empatiya, obraz, metafora.*

Аннотация: в данной статье анализируется образ женщины в трилогии Саида Ахмеда «Горизонт». Подчеркивается, что психологическое состояние и переживания образов изображены с точки зрения периода. Изучено влияние социальных, культурных и образовательных аспектов жизни узбекского народа XX века на образ женщины.

Ключевые слова: *трилогия, символ, сочувствие, образ, метафора.*

Annotation: this article analyzes the image of women in Said Ahmed's "Horizon" trilogy. It is emphasized that the psychological state and experiences of the images are depicted from the point of view of the period. The influence of the social, cultural and educational aspects of the life of the Uzbek people in the 20th century on the image of a woman was studied.

Key words: *trilogy, symbol, empathy, image, metaphor.*

Adabiyot insoniyatning ko'ngil ko'zgusi desak, Said Ahmadning “Ufq” trilogiyasi bu ko'zgu orqali milliy ruh va tarixni ko'rish imkonini beradi. “Said Ahmad o'zbek adabiyotining yorqin yulduzilaridan biri bo'lib, o'z asarlari orqali millat ruhiyatini chuqur tasvirlashga muvaffaq bo'lgan yozuvchidir. “Ufq” trilogiyasi esa uning eng katta asarlardan biri bo'lib, insoniy qadriyatlar va ma'naviy o'zgarishlar haqida so'z yuritadi” [3:3] “Akademik Matyoqub Qo'shjanov o'z vaqtida adib ijodiga baho berib, shunday yozgan edi. Said Ahmad prozasida epik tasvir ko'proq notekis, o'nqir-cho'nqir joylardan o'ziga yo'l ochib o'tadigan daryo oqimini eslatadi. Ba'zi joylarda u bir shiddat va hayqiriq bilan tosh qoyalarga urilib surilib to'liqlanib oqib o'tadi. Ba'zi joylarda esa kutilmaganda sokinlashadi, tinchlanadi, salobat kashf etadi” [3:3] Asar uchta kitobdan tashkil topgan bo'lib ular; “Qirg besh kun” “Hijron kunlari” “Ufq bo'sag'asida”. Muallifdan “Ufq” haqida so'rashganda 15 yil ishlab, mehnat qilib 776 sahifalik uch romandan iborat kitob yozib, yana nima deymen degan ekan. Ushbu asarda xalqimiz hayotining kichik, biroq mazmun – mohiyati jihatdan juda dolzarb davri aks ettirilgan.

Ustoz adib Abdulla Qahhor yozuvchining ushbu asaridagi mahoratini shunday tariflaydi. “Bu kitobni (Ufq romanini) kitobxon boshdan oyoq shavq bilan, hech qayerda turtinmasdan, diqqati susaymasdan ishtahasi bo'g'ilmasdan o'qib chiqadi... Kitobda qimirlagan har bir jonning qayg'usi, quvonchi, qilish - qilmishi, muhabbati, g'azabi, og'zidan chiqadigan har bir so'zi rost” [1:212] deya fikr bildirgan. Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek esa o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi sifatida

Said Ahmadni yangi mavzularni o'rganishda dadil qadam tashlagan yozuvchi sifatida maqtagan. Ayniqsa, “Ufq” trilogiyasining hayotiyliigi va tarbiyaviy ahamiyatiga e'tibor qaratgan. O'tkir Hoshimov esa, Said Ahmad asarlarining oddiy odamlar hayotini chuqur ifoda eta olish qobiliyatini alohida e'tirof etgan va “Ufq” trilogiyasini o'zbek adabiyotining oltin fondiga kirgan asar sifatida baholagan.

Ayollar ko'pincha hissiyotlarni teranroq his qilashadi va boshqalarni his tuy- g'ulariga nisbatan ko'proq sezgir bo'lishadi. Bu empatiya qobiliyatining kuchliroq bo'lishi bilan bog'liq. Asarda Zebi, Dildor, Lutfiniso, Jannat, Asrora kabi bir necha obrazlar asarni boshdan oyoq bezab turadi. Ularning har bir harakatlari, so'zlari, tashqi ko'rinishlari, kiyinishlari ham o'sha davr nuqtayi - nazaridan kelib chiqib yaratilgan. “Azizxon toshqin suvga o'shaydi. Uni jilovlasa, xohlagan tomonga dalalarga, chorboqlarga boshlab borsa bo'ladi. Agar jilov solmasa u qirg'oqlarni buzib, ekinlarni payhon qiladi. Ammo uni kim jilovlaydi?!” [2:29] Mana shunday jo'shqin obrazni muallif Lutfiniso ismli qiz bilan birga yaratdi. Ular ko'p sarguzashtlarni boshidan o'tkazishdi. Bu jarayonda Lutfinisoning hayot qiyinchiliklariga, bardoshi, matonati ayniqsa, Katta Farg'ona kanali qurilishi davomida ko'rsatgan barcha mehnatlari uni naqadar irodali ekanligini ko'rsatadi. Bu obraz sabr-matonat ramzidir.

Asar jozibasini saqlab turadigan yana bir obrazlardan biri bu - **Dildor**. Dildor mehribon, samimiy va ba'zan o'zining hissiy dunyosida chuqur anglashga intiluvchan qahramon sifatida tasvirlanadi. U oilaviy qadriyatlarni e'zozlaydi, lekin ba'zan hayotiy sinovlar va ijtimoiy

bosimlar orasida qoladi. Dildorning obrazi o'zbek ayollariga xos ijobiy xislatlar – sabr-toqat, matonat va vatanparvarlik g'oyasi o'z ifodasini topadi. Dildor chinakam chiroyli qiz edi, asarda shunday keltiriladi "Xotinlarning tabiri bilan aytganda, bitta tuqqandan keyin husni yanada ochilib ketgandi. Bu husn, bu qaddi-qomat har qanday yigitni ham o'ziga qarata olardi"[2:624] Dildor zveno qizlari orasida ham eng ko'hligi, erkasi ham eng bo'shashgani edi. Muallif uni kiyinish uslubini shunday tasvirlaydi. "Uning egnida o'sha paytlarda endi rasm bo'lgan pushti krepdeshin ko'ylak, oyog'ida baland poshnali tufl. Boshiga sochlarini turmaklab olgan edi"[2:259] Said Ahmad Dildor obrazini shunchalik mehr bilan ta'riflaydiki, hatto uni erkalab, go'zal metaforalar bilan tasvirlab yozadi. U o'y-hayollari oq, hayotdan katta orzulari bo'lgan erka qizaloq edi. U voqealar rivojida irodali ayol sifatida ulg'ayib boradi. Bu obrazga Said Ahmadning o'zi ham alohida e'tibor bergan.

Asrora obrazi – shaddod, birovga gapini bermaydigan erkakashoda qiz sifatida gavdalanadi. U gapni cho'rt kesib gapiradigan, gap kelsa yaqinlarini ham ayamaydigan qiz edi. Uning xarakteri tashqi ko'rinishiga ham ta'sir o'tgazgan, gapirishlari, harakatlari ham erkaklarga xos gavdalanadi. **Jannat xola** – Tursunboyning onasi, mehribon va mehnatsevar inson. Har bir onaning farzandga bo'lgan muhabbati cheksiz albatta, ammo bu ma'suma insonning muhabbatini ta'riflashga tillar ojizdir. Uning mehri butun oilasiga bittayu bitta bolasiga juda ham baland edi. Jannat xola – mehnatkash, oqko'ngil, jafokash, mehribon ona timsolida gavdalanadi. Jannat xolada umumiy o'zbek onalariga xos bo'lgan fazilatlar mujassam. Uning ruhiy olami asardagi voqealar orqali ochib berilgan. Nihoyatda qiyin vaziyatda farzandi uchun qilgan ishlari ona timsolining naqadar buyuk siymo ekanligini, farzandga onadek jonkuyar inson bo'lmasligini ko'rsatib beradi. Jannat xolaning xarakteristikasi alohida go'zal o'xshatishlar bilan tasvirlanmagan bo'lsa ham, kitobxon uning qanday ayol ekanligini birinchi o'qishni o'zidayoq seza oladi.

Zebi – Tursunboyning sevgilisi. U mehribon,

samimiy sabr-toqatli, mehnatkash qiz sifatida namoyon bo'ladi. U qishloqdoshlari bilan birga to'qayni mahalliyashtirishda o'z hissasini qo'shadi. Uning timsolida beg'ubor, soddagina o'zbek qizini ko'ramiz. Yana shuni aytish kerakki, Zebi obrazi sof muhabbatga tashna va ochiq ko'ngil egasi. Tursunboy qochoq bo'lganini eshitib, tabiiyki u ham qiynalgan. Butun mnillat boshiga tushgan qiyinchilikda uning sevimlisi o'zini tortdi, Vatan xoyiniga aylandi. Unda ruhiy azoblanish, albatta, bo'lgan. Shunday vaziyatda o'zini cho'l o'zlashtirishda mehnat qilib ovutgan. Aynan bu vaqtda uning qalbiga Nizomjon yo'l topa oldi. Shu taraflama olib qarasak, Zebi uning qalbiga malham bo'la oladigan, ko'ngliga qaraydigan inson istagan. Zebi obrazini qisqagina qilib, beg'uborlik timsoli desak to'g'ri bo'ladi.

Asarning epizodlaridan biri Nizomjonning opasi **Risolatga** to'xtaladigan bo'lsak, u ta'riflab o'tgan obrazlarimizdan farqli ravishda, makkor va xasis, ayol sifatida tasvirlangan. Otasi Inoyat oqsoqolning tarbiyasini olgan Risolat boylikka haddan tashqari o'ch va insoniy sof tuyg'ulardan yiroq obraz hisoblanadi. U ham aynan urush yillari vakili, balki, shuning uchun uning xarakteri shunday tarzda tasvirlangan.

Xulosa qilib aytganda, "Ufq" trilogiyasida ayollar, asosan, jamiyatning murakkab qatlamlarini tasvirlaydigan shaxslar sifatida namoyon bo'ladi. Ular ko'pincha qiyin sharoitlar, ijtimoiy tengsizlik, ma'naviy azoblar bilan kurashadi. Biroq, ularning har biri o'zining ichki dunyosini izlaydi va yangi imkoniyatlarni topishga intiladi. Asarda ayollar obrazlari nafaqat o'z hayotlaridagi kutilmagan burilishlarni, balki jamiyatdagi o'zgarishlarni ham o'z ichiga oladi. Ularning psixologik portretlari, ichki kurashlari va ijtimoiy tizimga bo'lgan munosabatlari asarlarda asosiy e'tiborni jalb etadi. Ayollar, bu trilogiyada, nafaqat o'zlarini anglashga intilgan shaxslar sifatida, balki jamiyatdagi o'zgarishlarni boshqarishga qodir kuch sifatida tasvirlanadi. Uchta davrdagi ayollarning turmush tarzi, orzu-istaklari va kechinmalari davrning muhitini yaxshiroq anglashga, vaziyatni to'laqonli ravishda tushunishga turtki bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmedov .S. S.Olim. Qo'chqorov. R. 8-sinf Adabiyot darslik. G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot - matbaa ijodiy uyi. Toshkent. 2019.
2. S.Ahmad "Ufq" trilogiyasi. Toshkent. Sano - standart nashriyoti. 2019.
3. "Said Ahmad ijodining ma'naviy ma'rifiy ahamiyati va zamonaviy o'zbek adabiyoti" mavzusidagi onlayn konferensiya materiallar to'plami. Toshkent. 2020.
4. <https://kitoblardunyosi.uz/ufq-lotin>.

Nilufar TURAKULOVA,
1 st-year Masters' Degree student of University
of Economics and Pedagogy, Karshi city, Republic of Uzbekistan
nilugul83@gmail.com

THEME: DEGREES OF COMPARISON OF ADJECTIVES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation: this article discusses the degrees of comparison of adjectives in English and Uzbek languages. It explores the similarities and differences between the two languages in terms of how adjectives are compared.

Key words: *degrees of comparison, adjectives, English language, Uzbek language, similarities, differences.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются степени сравнения прилагательных в английском и узбекском языках. В нем исследуются сходства и различия между двумя языками с точки зрения сравнения прилагательных.

Ключевые слова: *степени сравнения, прилагательные, английский язык, узбекский язык, сходство, различие.*

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi sifatlarning qiyoslanish darajalari haqida so'z boradi. U sifatlarni solishtirish nuqtai nazaridan ikki til o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni o'rganadi.

Kalit so'zlar: *taqqoslash darajalari, sifatlar, inglizcha, o'zbekcha, o'xshashliklari, farqlari.*

When it comes to expressing the intensity or degree of a characteristic, adjectives play a crucial role in both English and Uzbek languages. However, the way in which adjectives are compared in these two languages can vary. In this article, we will delve into the degrees of comparison of adjectives in English and Uzbek, highlighting the similarities and differences between the two. In English, adjectives can be used in three degrees of comparison: positive, comparative and superlative. The positive degree is used to describe a quality without making any comparison, such as "beautiful". The comparative degree is used to compare two things, as in "more beautiful", while the superlative degree is used to compare three or more things, as in "most beautiful".

On the other hand, Uzbek language also has three degrees of comparison for adjectives: yengil, qiyin and eng qiyin. The yengil degree is used for the positive form of an adjective, while qiyin is used for the comparative form, and eng qiyin is used for the superlative form. One of the key differences between English and Uzbek in terms of degrees of comparison is the formation of comparatives and superlatives. In English, comparatives are often formed by adding "-er" or "more" before the adjective, while superlatives are formed by adding "-est" or "most". In Uzbek, comparatives are formed by adding the suffix "-ar" or "-y", and superlatives are formed by adding the suffix "-chi" or "-chiq".

Despite these differences, both English and Uzbek languages share the common goal of allowing speakers to express the intensity or degree of a characteristic through the use of adjectives. By understanding the degrees of comparison in both languages, learners can enhance their proficiency and fluency in expressing

comparisons effective. Degrees of comparison of adjectives play a crucial role in both English and Uzbek languages. Understanding how adjectives can be compared in these languages allows for more precise and nuanced descriptions. In this article, we will explore the similarities and differences in the degrees of comparison of adjectives in English and Uzbek. In English, adjectives are typically compared in three degrees: positive, comparative and superlative. The positive degree is used to describe a noun without any comparison, such as "big" or "beautiful." The comparative degree is used to compare two things, indicating that one has a greater degree of the quality expressed by the adjective, for example, "bigger" or "more beautiful". The superlative degree is used to compare three or more things, indicating that one has the highest degree of the quality expressed by the adjective, such as "biggest" or "most beautiful".

In Uzbek, the degrees of comparison of adjectives are similar to English but with some differences in the formation of comparative and superlative forms. In Uzbek, the comparative degree is formed by adding the suffix "-roq" to the adjective, for example, "katta" (big) becomes "kattaroq" (bigger). The superlative degree is formed by adding the suffix "-chi" to the adjective, for example, "eng katta" (biggest). One notable difference between English and Uzbek is the use of irregular forms for some adjectives in the comparative and superlative degrees. In English, adjectives like "good" have irregular forms "better" and "best" in the comparative and superlative degrees, respectively. In Uzbek, there are also irregular forms for some adjectives, such as "yaxshi" (good) becoming "yaxshiroq" (better) and "eng yaxshi" (best).

An adjective is a word that describes, qualifies, modifies or quantifies nouns or pronouns. There are three degrees of adjectives that compare one item to another. In ascending sequence. These three degrees of adjectives reflect the strength of the adjective.

The basic form of adjective is a positive degree. It simply implies the presence of a quality. Positive Degree Examples:

Tina is dressed in a red gown.

Comparative Degree

When comparing one noun or pronoun to another, comparative degree is applied. Only two things are being compared in these cases. After a comparative adjective in a phrase, words such as *and*, *to* are used to express contrast between the two objects. a noun (subject) + a verb + a comparative adjective + a noun (subject) + a noun (subject) + a noun (object). Comparative Degree Examples:

This box is smaller than mine.

Superlative Degree

When comparing two or more nouns, the superlative degree is used. They may also be used to compare one object to the remainder of a set of things. In comparison to other things, it represents the utmost intensity (quality or quantity) of a thing. After a superlative adjective in a phrase, words like *of* and *in* are used. When modifying a specific word, the article should come before the superlative degree. a noun (subject) + a verb + a superlative adjective + a superlative adjective + a noun (object). Superlative Degree Examples:

Jupiter is our solar system's largest planet

Rules of Degrees of Comparison of Adjectives

Adjectives with a Single Syllable:

(a) When two items or people are contrasted, the extension 'er' is used to the adjective in conjunction with the word 'than' to create a comparative degree of adjective. Only the letter 'r' is added to adjectives that end in a 'e'. When comparing more than two items or people, the superlative degree is created by adding the word 'est' to the adjective. Only 'st' is added to words ending in 'e'. Examples:

smart – smarter – smartest.

(b) When an adjective ends in a consonant + vowel + consonant, we double the consonant and add -er for the comparative form and we double the consonant and add est for the superlative form. Examples:

big – bigger – biggest

hot – hotter – hottest

Adjectives that are of Two Syllable:

We omit the y and add ier for the comparative form and iest for the superlative form when the adjective ends in consonant + y. Examples:

dirty – dirtier – dirtiest

Two or More-Syllable Adjectives

We add the word more to produce comparative form and more to form superlative form when the adjective is lengthy, i.e. two or more syllables. Examples:

useful – more useful – most useful

Irregular Degree of Adjectives There are a few adjectives that don't have comparative or superlative versions. They use adjectives in an ad hoc manner and do not adhere to any rules. Examples:

good – better – best

The comparative and superlative forms are like Modern English "more" and "most", as is "more intelligent" and "most intelligent" or "better" and "best".

In Old English, all comparative adjectives were declined according to the weak declension - no matter what. The comparative degree was usually formed with the suffix "-ra" (the "a" being the weak masculine singular ending - so it should be replaced by other grammatical endings when it is declined). The superlative degree ("most") was usually formed by adding the suffix "-ost/-est" to an adjective; but like the normal positive degree, it was sometimes declined weak and sometimes declined strong (see the Strong or Weak? section above for more information). For example:

pīs ("wise") - pīsra ("wiser") - pīsost ("wisest")

cræftig ("crafty, skilled") - cræftigra ("craftier, more skilled") - cræftigost ("craftiest, most skilled")

hefig ("heavy, important") - hefigra ("heavier, more important") - hefigost ("heaviest, most important")

Some common adjectives undergo i-mutation in the comparative and superlative and have -est instead of -ost as the superlative suffix. Examples are:

eald ("old") - ieldra ("older") - ieldest ("oldest")

(Note the same mutation in archaic Modern English "elder"/"eldest".)

Some adjectives formed their comparative and superlative degrees irregularly and need to be memorized:

gōd ("good") - betera ("better") - betst ("best")

In conclusion, the degrees of comparison of adjectives in English and Uzbek languages offer a fascinating insight into the linguistic structures and nuances of these two languages. By exploring the similarities and differences between the two, learners can deepen their understanding of how adjectives are compared and used in diverse contexts.

References

1. R.M.W.Dixon, "Where Have all the Adjectives Gone?" "Studies in language" 1, no.1 (1977) 19-23
2. R.Declerck, A Comprehensive Descriptive Grammar of English (1991), p.350
3. Adjectives :order (from English Grammar Today) in the Cambridge Advanced Learner's Dictionary online.
4. Adjectives .Charlton T.Lewis and Charles Short .A Latin Dictionary on Perseus Project.

Latofat BAROTOVA,
Master student of Asia International University
Research supervisor: Abdullayeva Nabiya
Asia International University

GOTHIC NOVEL GENRE AND ITS SIGNIFICANCE IN LITERATURE

Annotation: the gothic novel, a literary genre that emerged in the late 18th century, is characterized by its dark, mysterious, and often supernatural themes. This article explores the origins, key features and evolution of the Gothic novel, as well as its enduring significance in literature. By examining seminal works and their influence on modern storytelling, this article highlights how the Gothic genre has shaped literary traditions and continues to resonate with contemporary audiences. The discussion also addresses the genre's role in exploring societal anxieties, psychological depth and the boundaries of human experience.

Key words: *Gothic novel, literature, horror, supernatural, romanticism, psychological depth, societal anxieties.*

Аннотация: готический роман, литературный жанр, возникший в конце XVIII века, характеризуется своими мрачными, таинственными и зачастую сверхъестественными темами. В данной статье исследуются истоки, ключевые особенности и эволюция готического романа, а также его непреходящее значение в литературе. Изучая знаковые произведения и их влияние на современное повествование, статья подчеркивает, как готический жанр сформировал литературные традиции и продолжает находить отклик у современной аудитории. В обсуждении также рассматривается роль жанра в исследовании социальных тревог, психологической глубины и границ человеческого опыта.

Ключевые слова: *готический роман, литература, ужасы, сверхъестественное, романтизм, психологическая глубина, социальные тревоги.*

Annotatsiya: Gotik roman, 18-asr oxirida paydo bo'lgan adabiy janr bo'lib, qorong'u, sirli va ko'pincha g'ayritabiiy mavzulari bilan ajralib turadi. Ushbu maqola gotik romanning kelib chiqishi, asosiy xususiyatlari va evolyutsiyasi, shuningdek, adabiyotdagi doimiy ahamiyatini o'rganadi. Dastlabki asarlar va ularning zamonaviy hikoya qilishga ta'sirini o'rganish orqali bu maqola gotik janrning adabiy an'analarni qanday shakllantirgani va zamonaviy o'quvchilar uchun qanday dolzarblik kasb etishini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: *Gotik roman, adabiyot, qo'rqinch, g'ayritabiiy, romantizm, psixologik holat, ijtimoiy tashvishlar.*

Introduction

The Gothic novel, a literary genre that emerged in the late 18th century, stands as one of the most intriguing and enduring forms of storytelling in Western literature. Characterized by its dark, mysterious and often supernatural themes, the gothic novel explores the boundaries of human experience, delving into the realms of fear, desire and the unknown¹. It is a genre that thrives on atmosphere, using eerie settings, complex characters and suspenseful narratives to evoke a sense of unease and fascination in its readers. From its origins in the tumultuous cultural landscape of 18th-century Europe to its modern adaptations in literature and film, the gothic novel has continually evolved, reflecting and shaping societal anxieties, psychological insights and artistic innovation².

A literary movement that would captivate readers for centuries began with the publication of Horace Walpole's *The Castle of Otranto* in 1764, which introduced many of the genre's defining tropes, including haunted castles, ancestral curses and doomed protagonists³. Authors

such as Ann Radcliffe, Matthew Lewis and Mary Shelley expanded the genre's scope by combining elements of horror, romance and social commentary to create works that were both entertaining and thought-provoking. These early gothic novels frequently featured isolated settings, such as crumbling castles or remote landscapes, which served as metaphors for the psychological states of the characters and the societal tensions of the time.

This essay will examine the gothic novel's beginnings, salient characteristics, development and enduring literary relevance. We will learn how the gothic genre has influenced literary traditions and still appeals to audiences now by looking at classic works and their cultural effects. We will learn more about why the gothic book is still so important and influential in the storytelling industry as a result of this investigation.

Main body

The gothic book is characterized by a number of recurrent themes that combine to provide its unique sense of suspense, fear and mystery. In addition to being essential to the genre's identity, these characteristics

¹ Botting, Fred. *Gothic*. Routledge, 1996.

² Punter, David. *The Literature of Terror: A History of Gothic Fictions from 1765 to the Present Day*. Longman, 1996.

³ Punter, David. *The Literature of Terror: A History of Gothic Fictions from 1765 to the Present Day*. Longman, 1996.

also act as instruments for delving deeper into subjects like human psychology, societal fears and the limits of reality. The following is a detailed analysis of the Gothic novel's salient features:

1. Atmosphere and Setting. The atmosphere of a gothic novel is arguably its most distinguishing characteristic. gothic authors meticulously construct settings that elicit feelings of dread, foreboding and discomfort. These environments frequently feature: Isolated and Imposing Structures: deteriorating castles, dilapidated mansions and secluded abbeys serve as prevalent backdrops. Such edifices are often labyrinthine, containing concealed passages, secret chambers and dungeons that reflect the characters' psychological distress⁴. For instance, the eponymous castle in Horace Walpole's *The Castle of Otranto* is replete with shadowy corridors and supernatural phenomena, fostering a sense of claustrophobia and confinement.

Untamed and Wild Landscapes: gothic books often depict rocky mountains, dense woodlands and tempestuous seas. These landscapes reflect the untamed and unpredictable aspects of human nature. In Emily Brontë's *Wuthering Heights*, the moors surrounding the Earnshaw family home mirror the wild and passionate emotions of the characters.

Dark and Oppressive Weather: storms, fog and moonlight are often used to heighten the sense of danger and mystery. The howling wind and torrential rain in Ann Radcliffe's *The Mysteries of Udolpho* amplify the novel's suspenseful tone. These settings are not merely decorative; they play an active role in the narrative, shaping the characters' experiences and reflecting the themes of the story.

2. Themes of Fear and the Supernatural. The gothic novel's central theme is an examination of terror, both psychological and physical. The genre frequently explores uncharted territory, presenting readers with the unexplainable and the paranormal. Among the main themes are:

The Supernatural: gothic literature frequently features vampires, ghosts and other supernatural creatures. These components push the limits of reason and reality, making both readers and characters wonder what is real. With its portrayal of the eternal vampire Count Dracula and his terrifying abilities, Bram Stoker's *Dracula* is a perfect example.

Madness and Obsession: A lot of gothic books show characters who become insane or are overcome by obsession in order to examine the frailty of the human psyche. The unnamed narrator's spiral into madness in Edgar Allan Poe's *The Tell-Tale Heart* is both tragic and horrifying.

Death and Decay: death and the deterioration of both

physical bodies and social systems are common themes in gothic novels. Through Victor Frankenstein's creation of life from dead and the ensuing devastation it causes, Mary Shelley's *Frankenstein* delves into these issues.

The Gothic novel is a potent tool for examining the human condition because these themes speak to readers' common worries and anxieties.

3. Archetypal Characters. Gothic novels are populated by a cast of archetypal characters who embody the genre's themes and conflicts. These characters include:

Typically portrayed as a young and innocent woman, she often finds herself ensnared in perilous circumstances⁵. Frequently pursued by a malevolent antagonist, she must depend on her intellect and moral integrity to navigate her challenges. A quintessential representation of this archetype is Emily St. Aubert from Ann Radcliffe's *The Mysteries of Udolpho*.

The Brooding Anti-Hero: this character is often a complex and morally ambiguous individual, exemplified by figures such as Heathcliff in *Wuthering Heights* and Mr. Rochester in Charlotte Brontë's *Jane Eyre*. These characters are frequently haunted by their pasts and grapple with profound internal conflicts.

The Tyrannical Villain: a powerful person who misuses their position, like Manfred in *The Castle of Otranto* or Count Dracula. These characters frequently stand for the perils of unbridled ambition or social corruption.

The supernatural entity, like the Frankenstein creature or the spectral figures in Henry James's *The Turn of the Screw*, is a ghost, monster or otherworldly being that upends the natural order⁶.

The main themes of the genre, including power, morality and the conflict between good and evil, are explored through these archetypes.

4. Narrative Techniques. A range of narrative strategies are used in gothic novels to build tension and hold the reader's attention. These consist of:

Characters with dubious perspectives or narratives of events are considered unreliable narrators, which heightens the suspense and ambiguity. As an illustration, the governess in *The Turn of the Screw* may or may not be seeing ghosts. Using letters, diaries and several narrators to piece together a story is known as fragmented storytelling. *Dracula*, which is made up of newspaper clippings, letters and journal entries, demonstrates this technique.

Suspense and Pacing: to keep readers on the edge of their seats, Gothic novels frequently use cliffhangers and gradual revelations to create tension. This method was mastered by Ann Radcliffe, who used what she referred to as "the explained supernatural" to keep the reader on edge until the very end.

5. Symbolism and Imagery. Gothic novels are

4 Stevenson, Robert Louis. *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*. Longmans, Green & Co., 1886.

5 Radcliffe, Ann. *The Mysteries of Udolpho*. G. G. and J. Robinson, 1794.

6 James, Henry. *The Turn of the Screw*. William Heinemann, 1898.

full of symbolism, employing imagery to heighten the mood and express deeper meanings. Typical symbols consist of:

Light and Darkness: The conflict between knowledge and ignorance, or between good and evil, is frequently symbolized by the interaction of light and dark. The contrast between the bright, serene Moor House and the gloomy, oppressive Thornfield Hall in *Jane Eyre* symbolizes Jane's quest for self-awareness.

Themes of identity and dualism are explored through the use of mirrors and doubles. The doppelgänger metaphor, for instance, emphasizes the dual nature of humanity in Robert Louis Stevenson's *Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*.

Captivity and Escape: the characters' battles for autonomy and self-determination are symbolized by recurrent themes of physical and psychological confinement. *The Mysteries of Udolpho*'s barred windows and locked rooms highlight Emily's captivity and her desire for freedom.

The gothic novel has greatly influenced both popular culture and literature. Its examination of the unknown,

7 Jackson, Rosemary. *Fantasy: The Literature of Subversion*. Methuen, 1981.

societal anxieties and the human psyche has made it a timeless and adaptable genre. Gothic novels anticipate the rise of psychological literature by frequently exploring the intricacies of the human psyche⁷. Numerous gothic works address topics like gender, class and power relations while criticizing conventional conventions. From modern horror and science fiction to romanticism, the gothic genre has impacted many literary trends.

Conclusion

Gothic novels continue to be a significant and popular literary genre because they provide readers with a distinctive perspective on the more sinister facets of human existence. The gothic book has enthralled audiences with its fusion of mystery, terror and psychological insight since its inception in the 18th century and its contemporary adaptations. Its persistent value stems from its capacity to push the limits of storytelling, question norms and reflect society worries. As long as people struggle with want, fear and the unknown, the Gothic book will continue to be a potent and timeless literary genre.

References

1. Botting, Fred. *Gothic*. Routledge, 1996.
2. Jackson, Rosemary. *Fantasy: The Literature of Subversion*. Methuen, 1981.
3. James, Henry. *The Turn of the Screw*. William Heinemann, 1898.
4. Punter, David. *The Literature of Terror: A History of Gothic Fictions from 1765 to the Present Day*. Longman, 1996.
5. Radcliffe, Ann. *The Mysteries of Udolpho*. G. G. and J. Robinson, 1794.
6. Stevenson, Robert Louis. *Strange Case of Dr Jekyll and Mr Hyde*. Longmans, Green & Co., 1886.

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Tahrir hay'ati:

Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liqin Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozoqboy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulxayrov
Alijon Safarov
Husniddin Norqulov
Odiljon Boynazarov
Madina Nuriddinova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
Yuldosh Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruz Manukyan
Gulchexra Keldiyorova
Gulsanam Xolikulova
Komiljon Qarshiyev
Svetlana Umirova
Xolmo'min Fayzullayev
Nilufar Namazova
Dilbar Niyazova
Sayyora Halimova
Shaxnoza Yunusova
Nigoraxon Ro'zibayeva
Tadjixon Sabitova
Oqila To'raqulova
Maxpuza Karaxodjayeva

Axborot hamkorimiz:

**TIL VA ADABIYOT
TA'LIMI**

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIG'INING
ILMIY-METODIK JURNALI

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Muharrirlar:

Bibimaryam RAHMONOVA
Shabnam G'ANIYEVA
Bonu DO'SMATOVA

Sahifalovchi:

Rustambek YUSUPOV

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Navoiy ko'chasi 30-uy.
Telefon: (93) 759-43-66, (77) 003-34-33,
(94) 095-96-22, (90) 288-32-92.
e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Ilmiy-metodik elektron jurnal

MUNDARIJA

DOLZARB MAVZU

Safo Matchonov. Matn tahlili vositasida o'quvchilarning mutolaa madaniyatini shakllantirish usullari 2

Nasiba Sabirova. "Tarbiya" fanini o'qitishda badiiy adabiyotlardan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari 5

Shohida Shahabidinova. Zamonaviy neyropsixologingvistika tendensiyalari 8

Nafisa Abdullayeva.
Muxtabar Maraimova. Maktabgacha ta'lim tashkiloti rahbarlarida o'zini-o'zi rivojlantirishining kasbiy faoliyatdagi ahamiyati 11

Shaxnoza Batoryaliyeva. Metodicheskie aspekty funktsionalnykh zadach v uchebno-vospitatel'noy rabote i deyatelnosti tyutorov v vysshiykh uchebnykh zavedeniyaх Uzbekistana ...14

Sevara Usmonova.

Feruzaxon Muxammadjonova. O'zbek tarixiy asarlarida antroponim va toponimlarning o'zaro bog'liqligi 23

Saida Maksumova. Gapda grammatik aloqaga kirishmaydigan bo'laklarning uslubiy xususiyatlari 25

Nargiza Qodirova. Ismoiljon Xojaliyev. Turli tizimli tillarda komponent tahlil 28

Barno Karabayeva. Семантические и прагматические аспекты перцептивных категорий в английском и узбекском языках 30

Матлуба Ахмедова. Вопросы об основных тенденциях развития переводоведения в узбекистане 33

Sarvinov Ermatova. The Power of Words: A Linguistic Study of Orders in Institutional Texts 36

ADABIYOTSHUNOSLIK

Olim Kayumov. G'iybat va "mish-mish" folklor janri sifatida 38

Madinabonu Axmedova. O'zbek mifologiyasida ajdarho obrazi 41

Shaxlo Xalilova.
Nilufar Ergasheva. "Jeyn Eyre" va "Anna Karenina" asarlarida ayollarning o'rni 44

ILG'OR PEDAGOGIK TEKNOLOGIYA

Sanobar Kuldashaeva. Sintaksisni o'qitishda raqamli texnologiyalarning o'rni 46

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrdir. <https://oak.uz/pages/4802>

Shohista Tojiboyeva. “Mediasavodxonlik va axborot madaniyati” asosida bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarning informatsion-analitik kompetentligini rivojlantirishning pedagogik xususiyatlari	49
Dilnoza Mamatova. Sun'iy intellekt vositalaridan samarali foydalanishning didaktik asoslari	51
Xolida G'ulomova. Bo'lg'usi ona tili o'qituvchilarini maktab ta'limiga tayyorlash metodlari	53
Feruza Sharipova. How do reading comprehension affect on learning of english language for specific purposes	55
Nargis Inagamova. Formation of lexical competencies at the b2 level of economics students based on digital technologies	59
Zarniso Aktamova. Impact of digital technologies on pedagogical principles and methodologies	61
Dilafroz Kurbanova. Developing lexical competence of adult learners through digital technologies	63
Шоира Хошимова. Новые медиа и литература	65

TADQIQOTLAR

Gulasal Latipova. Jo'shqin Tursunov. Adabiyot va san'at ahli – Turkiston sha'ni va sharafti himoyachisi	67
Xusnora Saydullayeva. Bo'lajak muhandislarning ingliz tilida kasbiy leksik kompetensiyasini rivojlantirish uchun mashqlar tizimini yaratish	69
Nilufar Turdiyeva. Murakkab sintaktik paradigma	72
Dilafroz Otamurodova. Fransuz badiiy asarlarida dialog tasvirining o'ziga xos xususiyatlari	74
Gulrukh Elmurodova. Ingliz tili turizm matnlaridagi sayohat diskursining tahlili	76
Umidjon Abdullayev. Halima Ahmedova she'riyatining leksik-semantik xususiyatlari	78
Moxinur Sayliyeva. Konnotatsiya va pragmatika: So'z ma'nosining pragmatik kontekstdagi o'zgarishlari	81
Shaxlo Saliyeva. Turli tizimli tillarda okkazonalizmning funksional va semantik xususiyatlari	83
Husniddin Tojiyev. Talabalarni ta'lim jarayonida variativ yondashuvga o'rgatishning nazariy asoslari	85

Umida Usmonova. O'zbek tilining izohli lug'atida eskirgan ot so'zlarning berilishi	88
Adham Musurmonqulov. Uyadoshlikka yondosh bo'lgan leksik-semantik munosabat turlarining tasnifi	90
Maftuna Shomurodova. O'zbek mumtoz adabiyotshunosligida Sadridin Ayniyning o'rni	92
Guzal Mardiyeva. Urushdan keyingi qayta tiklanish yillarida adabiyot va san'at, hamda ijtimoiy tiklanish omillari	95
Dilfuza Anisbekova. O'zbek xalq dostonlarini o'qitish pedagogik muammo sifatida	98
Nargiza Kaxorova. Badiiy janrlar tasnifida korpus lingvistik yondashuvlar	100
Zarnigor Eliboyeva. Ertak janrining XX asrdagi transformatsiyasi	102
Shodiya A'zamova. Nodir “Haft gulshan” dostonining o'rganilishi	104
Qahramon Ro'ziyev. O'zbek tilining etimologik lug'atida izohlangan taom nomlari tahlili	108
Dilnoza Farxodova. Tarjimon talabalarining kasbiy kompetensiyasini o'rganish va tajribani umumlashtirish	110
Beknozaxon Bektemirova. Diskurs va uning tipologiyasi	112
Nargiza Shirinova. XVI asr adabiy muhiti va manbalari	115
Dilnoza Boymaxmatova. Ona tili darslarida foydalaniladigan interfaol metodlarning qo'llanilishi	118
Dilnoza Xamroyeva. Abdulla Sher she'rlarida kompozitsiya masalasi	120
Nurjahon Rahmonberdiyeva. Humoyun Akbarning “Anaxita” romanidagi obrazlar tahlili	122
Немат Сабиоров. Путешествие как специфическая художественная форма русской литературы	125
Нина Рогозинникова. Концепция курса «страноведение» для филологов-русистов	129
Сайёра Оринбаева. Типы и механизмы лексического обогащения	132
Гулчехра Мусаджанова. Дружба как основа духовного воспитания: наследие Абдурахмана Джами и Алишера Навои в образовательном процессе	134
Жавохирбек Йулдошонов. Микротопонимы как компонент языковой картины мира	139
Елена Шевченко. Авторская интерпретация образа екатерины второй	

в романе в. Пикуля «фаворит» 142

Элина Абдуллаева.

Межкультурная коммуникация в деятельности национальных культурных центров 144

Нафиса Нематжонova. Своеобразие рассказов фазиля искандера 147

Камила Сулейманова.

Теория незначительных частей речи в русских грамматиках XVI–XVIII веков 149

Нина Тимонина. Зарина Аманова.

Роль внеклассной работы по русскому языку в формировании лингвистических и межкультурных компетенций 151

Matluba Raxmonova. The usage of derivational and functional (grammatical) affixes in enlarging vocabulary 153

Surayyo Saidova. Esp reading: strategies, applications, and future directions 155

Mavluda Urozboeva. The linguistic concept of the world: a comparison of english and uzbek 157

Zuhra Nishonova.

Teaching foreign language reading through phonics learning in primary school 159

Umida Tohirova.

The Symbolism and Philosophical Depth of “The Language of the Birds” by Alisher Navoi 162

Bakhodir Fayziyev. Navigating Cultural and Linguistic Challenges in Harry Potter’s Uzbek and Russian Versions 164

Mehriniso Khusenova. Lexico-Semantic Features of Uzbek Astronomical Terminology 167

Alijon Khushvaktov. Nigina Sobirova.

Dilbegim Umarkhanova. Cognitive-stylistic analysis of appositive constructions (Detachment) in literary texts 169

Feruzaxon Raximova. Cognitive Linguistics and Its Role in Language Learning 171

PEDAGOGIKA

Nargiza Mahmudova. Umumta’lim maktablarida “tarbiya” fanini o’qitishning ahamiyati 174

Feruza Valiyeva. Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining KPI aniqlash mezonlari: nazariy asoslar va amaliyotda qo’llash imkoniyatlari 177

Gulrux Eshonkulova. Ingliz tili maqollarini interfaol metodlar yordamida o’qitish 180

Hilola Majidova. Bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarida baholash kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirishning ilmiy-nazariy asoslari 182

Камола Мирфайзиева.

Проблемы обучения русскому письму в группах с узбекским языком обучения 184

Nargiza Muhammedova. Sport musobaqalarining shaharlar infratuzilmasiga ta’siri 186

Boburjon Xolmaxmatov. Futbol maktablarida shug’ullanayotgan 13-15 yoshli himoyachilarning umumiy jismoniy tayyorgarligi ko’rsatkichlari dinamikasi 189

KICHIK TADQIQOT

Sa’diy G’iyasov.

Ivan Turgenev asarlarida ayol obrazining estetik ifodasi 192

Parizoda Axrorxo’jayeva.

Cho’lponning “Zamona xotini” dramasida ayollar erki tasviri 183

Zarnigor Abduqodirova. “Muin ul-murid” asarining topilishi va o’rganilishi 198

Xumorxon Ro’ziqulova.

O’zbek va ingliz maqollari badiiyati va xalqona uslubi 200

Diydora Xayitboyeva.

G’ozi Olim Yunusovning o’zbek shevalarining o’rganilishiga qo’shgan hissi 203

Dilbar Avlayeva. Fuzuliy va Xon devonlari tarkibi va obrazlar 205

Xurshida Nemadillayeva.

Cho’lpon she’riyatida – ozodlik nidosi, xalq dardi, milliy uyg’onish ruhi 207

Gulhayo Toshpulatova.

Norozilik aktini ifodalaydigan maqollarning lingvistik xususiyati 209

Charos Eshmamatova.

Ibratli hayot yo’li 211

Shaxnozabonu Muxammadjonova.

“Shamolni tutib bo’lmaydi” hikoyasida ayol obrazi 213

Mushtariybonu Axmedova.

Boshlang’ich sinflarda ona tili va o’qish savodxonligi darslarida boshlang’ich sinf o’quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish 215

Iroda Ismatova.

“Ufq” trilogiyasida ayollar obrazi tasviri 218

Nilufar Turakulova.

Theme: degrees of comparasion of adjectives in english and uzbek languages 220

Latofat Barotova.

Gothic novel genre and its significance in literature 222